

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

क्रम संख्या

कागज नं०

खण्ड

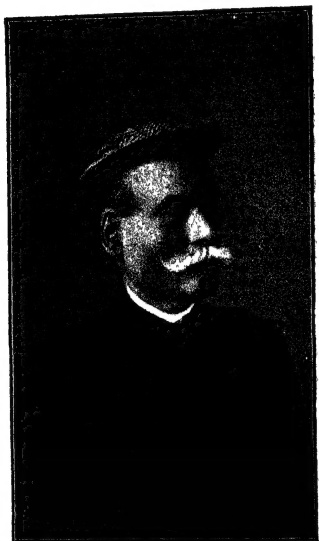
४-२०५

२-११

२०५

MOTILAL BANARSIDASS
DELHI 2

स्वर्गवासी साधुचरित श्रीमान् डालचन्दजी सिंघी

बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघीके पुण्यश्लोक पिता

जन्म-वि सं १९२१, मार्ग. वदि ६ 卐 स्वर्गवास-वि सं. १९८४, पोष सुदि ६

दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय
स्व० बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी

अजीमगंज-कलकत्ता

जन्म ता. २८-६-१८८५]

[मृत्यु ता. ७-७-१९४४

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

*****[ग्रन्थाङ्क ४९]*****

कलिकालसर्वज्ञ - आचार्य हेमचन्द्रसूरि - विरचित

छन्दोऽनुशासन

SINGHI JAIN SERIES

*****[NUMBER 49]*****

CHANDO'NUŚĀSANA

OF

HEMACHANDRA SŪRI

क ल क चा नि वा सी

साधुचरित-श्रेष्ठिवर्य श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी पुण्यस्मृतिनिमित्त
प्रतिष्ठापित एवं प्रकाशित

सिं घी जैन ग्रन्थ माला

[जैन आगमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, कथारत्मक—इत्यादि विविधविषयगुम्फित
प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूजरी, -राजस्थानी आदि माना भाषानिबद्ध सार्वजनीन पुरातन
वाक्य तथा नूतन संशोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थावलि]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद् - डालचन्दजी - सिंघीसन्तुत्र

स्व० दानशील - साहित्यरसिक - संस्कृतिप्रिय

श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक

आचार्य जिनविजय मुनि

अधिष्ठाता, सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

निवृत्त ऑनररि डायरेक्टर

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

*

संरक्षक

श्री राजेन्द्र सिंह सिंघी तथा श्री नरेन्द्र सिंह सिंघी

प्रकाशक

अधिष्ठाता, सिं घी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

जयन्तकृष्ण ए. दवे, ऑनररी डायरेक्टर, भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बम्बई, नं. ७, द्वारा प्रकाशित
तथा - लक्ष्मीबाई नारायण चौधरी, निर्णयसागर प्रेस, २६-२८ कोलमाट स्ट्रीट, बम्बई, नं. २, द्वारा मुद्रित

कलिकालसर्वज्ञ - आचार्य हेमचन्द्रसूरि - विरचित

छन्दो ऽनुशासन

विविध पाठभेद, प्रस्तावना, विशिष्ट शब्दकोष, परिशिष्टादि समन्वित

संपादनकर्ता

प्राध्यापक ह. दा. वेलणकर; एम्. ए.

(संयुक्त-निर्देशक, भारतीय विद्या भवन, बम्बई)

प्रकाशनकर्ता

अधिष्ठाता, सिंघी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

विक्रमान्द २०१७]

प्रथमावृत्ति, पंचमस्त प्रति

[क्रिस्ताब्द १९६१]

ग्रन्थांक ४९]

सर्वाधिकार सुरक्षित

[मूल्य रु० १४/४०]

SINGHI JAIN SERIES

A COLLECTION OF CRITICAL EDITIONS OF IMPORTANT JAIN CANONICAL,
PHILOSOPHICAL, HISTORICAL, LITERARY, NARRATIVE AND OTHER WORKS
IN PRAKRIT, SANSKRIT, APABHRAMSHA AND OLD RAJASTHANI-
GUJARATI LANGUAGES, AND OF NEW STUDIES BY COMPETENT
RESEARCH SCHOLARS

ESTABLISHED

IN THE SACRED MEMORY OF THE SAINT LIKE LATE SETH

ŚRĪ DĀLCHANDJĪ SINGHĪ
OF CALCUTTA

BY

HIS LATE DEVOTED SON

DANASILA-SAHITYARASIKA-SANSKRITIPRIYA
ŚRĪ BAHADUR SINGH SINGHI

DIRECTOR AND GENERAL EDITOR

ĀCHĀRYA JINA VIJAYA MUNI

ADHIṢṬHĀTĀ, SINGHĪ JAIN ŚĀSTRA ŚIKṢHĀ PĪṬHA

(Retired Honorary Director, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay.)

PUBLISHED

UNDER THE PATRONAGE OF

ŚRĪ RAJENDRA SINGH SINGHI

AND

ŚRĪ NARENDRA SINGH SINGHI

BY THE ADHIṢṬHĀTĀ

SINGHI JAIN SHASTRA SHIKSHAPITH

BHARATIYA VIDYA BHAVAN, BOMBAY

CHANDO'NUŚĀSANA

OF

HEMACHANDRASŪRI

(A comprehensive treatise of Sanskrit, Prakrit and
Apabhraṁśa Prosody)

Critically edited with Hemacandra's own commentary entitled *Chandaścūḍāmaṇi*,
an anonymous Ṭippaṇaka called Paryāya, various readings, appendix,
numerous indices and an elaborate introduction etc.

BY

Prof. H. D. VELANKAR, M. A.

Joint-Director, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay,

PUBLISHED BY

Adhiṣṭhātā, Singhi Jain Śāstra Śikṣāpīṭha

BHARATIYA VIDYA BHAVAN
BOMBAY

V. E. 2017]

First Edition

[A. D. 1961

Vol. No. 49]

* *
*

[Price Rs. 14/40

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

अस्ति ब्रह्ममिधे देवो सुप्रसिद्धः मनोरमा । मुर्शिदाबाद इत्याख्या पुरी वैभवशालिनी ॥	१
बहवो निवसन्त्यत्र जैना उक्तेशर्वशजाः । धनाढ्या नृपसम्मान्या धर्मकर्मपरायणाः ॥	२
श्रीबालचन्द्र इत्यासीत् तेनैको बहुभाग्यवान् । साधुवत् सत्परितो यः सिंघीकुलप्रभाकरः ॥	३
बाह्य एव गतो यश्च कर्तुं व्यापारविस्तृतिम् । कलिकातामहापुर्यां धर्मार्थनिश्चयः ॥	४
कुमाग्रीयया सद्बुद्ध्या सद्गुण्या च सशिक्षया । उपाज्य विपुलां लक्ष्मीं कोऽधिपोऽजनिष्ट सः ॥	५
तस्य भयुकुमारीति मन्तारीकुलमण्डना । जाता पतिव्रता पत्नी शीलसौभाग्यभूषणा ॥	६
श्रीबहादुरसिंहाख्यो गुणवैस्तनयस्योः । सञ्जातः सुकृती दानी धर्मप्रियश्च धीनिधिः ॥	७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकमुन्दरी । यस्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥	८
श्रीमान् राजेन्द्रसिंहोऽस्य ज्येष्ठपुत्रः सुशिक्षितः । यः सर्वकार्यदक्षत्वात् दक्षिणबाहुवत् पितुः ॥	९
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तेजस्वी मध्यमः सुतः । सूनुरीन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥	१०
सन्ति त्रयोऽपि सप्तपुत्रा भासमन्किपरायणाः । विनीताः सरला भव्याः पितुर्मार्गानुगामिनः ॥	११
अन्येऽपि बहवस्तस्यभवन् स्वस्त्रादिबान्धवाः । धनैर्जनैः समृद्धः सन् राजेव व्यराजत ॥	१२

अन्यच्च -

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तन्नाप्यामीन् सदाचारी तच्चित्रं विदुषां खलु ॥	१३
नाहंकारो न दुर्भावो न विलासो न दुर्घ्नयः । दृष्टः कदापि यद्गोहे सतां तद् विस्मयास्पदम् ॥	१४
भक्तो गुरुजनानां स विनीतः सज्जनान् प्रति । बन्धुजनेऽनुरक्तोऽभूत् प्रीतः पोष्यगणेऽपि ॥	१५
देश-कालस्थितिशोभ्यौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृत-सत्कलाप्रियः ॥	१६
समुच्चर्यै समाजस्य धर्मस्थोत्कर्षहेतवे । प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं धनम् ॥	१७
गत्वा सभा-समिध्यादौ भूत्वाऽप्यक्षपदान्वितः । दत्त्वा दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥	१८
एवं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभमनिष्ठया । लकरोत् स यथाशक्ति मत्कर्मणि सदाशयः ॥	१९
अथान्यद्वा प्रसज्जेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यचिन्तयत् ॥	२०
पूज्यः पिता सदैवासीत् सम्यग्-ज्ञानरुचि स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानवृद्धयै यतनीयं मयाऽप्यरम् ॥	२१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुमम्भनिम् । श्रद्धेयानां स्वमित्राणां विदुषां चापि तादृशम् ॥	२२
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शान्तिं निकेतने । सिंघीपदाङ्कितं जैनज्ञानपीठं प्रतिष्ठितम् ॥	२३
श्रीजिनविजयः प्राप्तो मुनिनाम्ना च विद्युतः । स्वीकर्तुं प्रार्थितस्तेन तस्याधिष्ठायकं पदम् ॥	२४
तस्य सौजन्य-सौहार्द-स्वैर्यौदार्यादिसद्गुणैः । वशीभूय मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥	२५
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रम्य-नीमागाङ्क-चन्द्राब्दे तत्प्रतिष्ठा व्यधीयत ॥	२६
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम् । पाठनं ज्ञानालम्बुनां ग्रन्थानां ग्रथनं तथा ॥	२७
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्वपितुश्चैव चंषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२८
उदारचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना । व्ययितं पुष्कलं द्रव्यं तत्तत्कार्यसुसिद्धये ॥	२९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा । ज्ञानाभ्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥	३०
जलबाष्पादिकानां तु प्रतिष्ठायादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र सम्पाद्यान्यत्रावासितः ॥	३१
तन्नापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता । ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥	३२
नन्दे-निर्धर्क-चन्द्राब्दे कृता पुनः सुयोजना । ग्रन्थावल्याः स्थिरत्वाय विलस्य च नूतना ॥	३३
ततो मुनेः परामर्शान् सिंघीवंशनभस्वता । भाविद्या भवना येवं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
आसीत्तस्य मनोवान्छाऽपूर्वग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं व्ययितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥	३५
दुर्विकासाद् विधेर्हन्त ! दौर्भाग्याच्चात्मबन्धुनाम् । स्वल्पेनैवाय कालेन स्वर्गं स सुकृती ययौ ॥	३६
विधे-शून्यै-र्येनेत्रा-ब्दे मासे आषाढसञ्ज्ञके । कलिकातानगर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥	३७
पितृभक्तेश्च तत्पुत्रैः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकाश्यतेऽधुना स्थियम् ॥	३८
सैषा ग्रन्थावलिः श्रेष्ठा प्रेष्ठा प्रज्ञावतां प्रया । भूयाद् भूत्यै मतां सिंघीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥	३९
विद्वज्जनहृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्विजं लोकं श्रीसिंघी ग्रन्थमालिका ॥	४०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेवपादाख्यो देशो भारतविभुतः । रूपाहेलीति सञ्जानी पुरिका यत्र सुस्थिता ॥	१
सदाचार-विचारान्धो प्राचीननृपतेः समः । श्रीमच्छतुरसिंहोऽत्र राठोडान्वयभूमिपः ॥	२
तत्र श्रीवृद्धिसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिमाह । क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलप्रणीः ॥	३
सुख-भोजसुखा भूषा जाता यस्मिन् महाकुले । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजन्मनः ॥	४
पत्नी राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुवाक्-सौजन्यभूषिता ॥	५
क्षत्रियाणीं प्रभापूर्णां शौर्योद्गीसमुखाकृतिम् । यां दृष्ट्वैव जनो मेने राजन्यकुलजा त्वियम् ॥	६
पुत्रः किसनसिंहाख्यो जातस्तयोरतिप्रियः । रणमल्ल इति चान्यद् यच्चाम जननीकृतम् ॥	७
श्रीदेवीहंसनामाऽत्र राजपुत्र्यो यतीश्वरः । ज्योतिर्भैषज्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥	८
आगतो मरुदेशाद् यो भ्रमन् जनपदान् बहून् । जातः श्रीवृद्धिसिंहस्य प्रीति-अद्यास्पदं परम् ॥	९
तेनाथाप्रतिमप्रेम्णा स तत्पुत्रुः स्वमञ्जिधो । रक्षितः शिक्षितः सम्यक्, कृतो जैनमतानुगः ॥	१०
दीर्घायात् तच्छिरोबाण्ये गुरु-तानो दिवंगतो । विमूढः स्वगृहान् सोऽथ यदृच्छया विनिर्गतः ॥	११

तथा च-

भ्रान्त्वा नैकेषु देशेषु संसेन्य च बहून् नरान् । दीक्षितो मुण्डितो भूत्वा जातो जैनमुनिस्ततः ॥	१२
ज्ञातान्वनेकशास्त्राणि नानाधर्ममतानि च । मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्क्षतरवगेषिणा ॥	१३
अधीता विविधा भाषा भारतीया युरोपजाः । जनेका लिपयोऽप्येवं प्रज्ञ-नूतनकालिकाः ॥	१४
येन प्रकाशिता नैके ग्रन्था विद्वत्प्रशंसिताः । लिखिता बहवो लेखा ऐतिहास्यगुणिक्ताः ॥	१५
बहुभिः सुविद्वद्भिरनुष्णलैश्च स संस्कृतः । जिनविजयनाम्नाऽयं विल्यात, सर्वत्राभवद् ॥	१६
तस्य तां विश्रुतिं ज्ञात्वा श्रीमद्गान्धीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपत्तनात् स्वयमन्यदा ॥	१७
पुरे चाहम्भदाबादे राष्ट्रीयः शिक्षणालयः । विद्यापीठ इति ख्यात्या प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥	१८
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्भियुक्तः स महात्मना । रस-सुनि-निधीनूद्वेदे पुरातत्त्वा ख्य मन्दिरे ॥	१९
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूष्य तत् पदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतिमधीतवान् ॥	२०
तत आगत्य सैल्लभो राष्ट्रकार्ये च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्भासो येन स्वातन्त्र्यसङ्गरे ॥	२१
क्रमात् ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शान्ति निकेतने । विश्ववन्द्यकवीन्द्रश्रीरवीन्द्रनाथभूषिते ॥	२२
सिंधीपदयुतं जैनज्ञानपीठं तदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंधीश्रीबालचन्द्रस्य सूनुना ॥	२३
श्रीबह्मदुरसिंहेन दानवीरेण धीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥	२४
प्रतिष्ठितश्च तस्यासौ पदेऽधिष्ठानसज्जकः । अध्यापयन् वरान् शिष्यान् ग्रन्थपत्रं जैनवाक्यम् ॥	२५
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंधीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे शेषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२६
अथैवं बिगतं तस्य वर्षाणामष्टकं पुनः । ग्रन्थमालाविकासदिप्रवृत्तिषु प्रयत्नतः ॥	२७
बाण-रक्षे-नेवेन्द्रदेवं मुंबाईनगरीस्थितः । मुंशीति बिरुदख्यातः कन्हैयालाल-बोसवः ॥	२८
प्रवृत्तो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितौ । कर्मनिष्ठस्य तस्याभूत् प्रयत्नः सफलोऽचिरात् ॥	२९
विदुषां धीमतां योगात् पीठो जातः प्रतिष्ठितः । भारतीय पदोपेत विद्या भवन सञ्ज्ञया ॥	३०
आहूतः सहकार्यार्थं स मुनिलेन सुहृदा । ततः प्रवृत्तिं तत्रापि तत्कार्यं सुप्रवृत्तवान् ॥	३१
तत्रवनेऽन्यदा तस्य सेवाऽधिका ह्यपेक्षिता । स्वीकृता च सद्भावेन मुख्याचार्यपदाश्रिता ॥	३२
नन्द-निधेय-चन्द्रादे वैक्रमे विहिता पुनः । एतद्ग्रन्थावलीस्वर्यकृते नूतनयोजना ॥	३३
परामर्शात् तत्तत्स्य श्रीसिंधीकुलभास्वता । भाविद्या भवनायेवं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
प्रवृत्ता दशाहस्त्री पुनस्तस्योपदेशतः । स्वपितृस्मृतिमन्दिरकरणाय सुकीर्तिना ॥	३५
दैवादरूपे गते काले सिंधीवर्यो दिवंगतः । यत्तस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यप्रकारो महत् ॥	३६
पितृकार्यप्रगल्भ्यं यत्नशीलं सदात्मजैः । राजेन्द्रसिंहमुख्यैश्च संस्कृतं तद्वचस्ततः ॥	३७
पुण्यश्लोकपितुर्नाम्ना ग्रन्थागारकृते पुनः । बन्धुज्येष्ठो गुणश्रेष्ठो हार्दलश्च धनं ददौ ॥	३८
ग्रन्थमालाप्रसिद्धयै पितृवत् तस्य कांक्षितम् । श्रीसिंधीसत्पुत्रैः सर्वं तदतिशयाऽनुसिंधीयते ॥	३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्विर्यं लोकं जिनविजयं भारती ॥	४०

SINGHI JAIN SERIES

ॐ अद्यावधि मुद्रितग्रन्थ नामावलि ॐ

- १ मेरुतुङ्गाचार्यरचित प्रबन्धचिन्तामणि
मूल संस्कृत ग्रन्थ.
- २ पुरातनप्रबन्धसंग्रह बहुविध ऐतिहासिकपरिपूर्ण
अनेक प्राचीन निबन्ध संचय.
- ३ राजशेखरसूरिरचित प्रबन्धकोश.
- ४ जिनप्रभसूरिकृत विविधतीर्थकल्प.
- ५ मेघविजयोपाध्यायकृत देवानन्दमहाकाव्य.
- ६ यशोविजयोपाध्यायकृत जैनतर्कभाषा.
- ७ हेमचन्द्राचार्यकृत प्रमाणमीमांसा.
- ८ भट्टकलहृदेवकृत अकलङ्कप्रन्थत्रयी.
- ९ प्रबन्धचिन्तामणि - हिन्दी भाषांतर.
- १० प्रभाचन्द्रसूरिरचित प्रभावकचरित.
- ११ सिद्धिचन्द्रोपाध्यायरचित भानुचन्द्रगणचरित.
- १२ यशोविजयोपाध्यायविरचित ज्ञानविन्दुप्रकरण.
- १३ हरिवेणाचार्यकृत वृहत्कथाकोश.
- १४ जैनपुस्तकप्रशस्तिमंग्रह, प्रथम भाग.
- १५ हरिभद्रसूरिविरचित धूर्तान्ध्यान. (प्राकृत)
- १६ दुर्गादेवकृत रिष्टसमुच्चय. (प्राकृत)
- १७ मेघविजयोपाध्यायकृत दिग्विजयमहाकाव्य.
- १८ कवि अश्वतुल रहमानकृत सन्देशरासक. (अपभ्रंश)
- १९ भर्तृहरिकृत शतकत्रयादि सुभाषितमंग्रह.
- २० शान्याचार्यकृत न्यायावतारवार्तिक-वृत्ति
- २१ कवि धाहिलरचित पद्मसिरीचरित. (अप०)
- २२ महेश्वरसूरिकृत नागपंचमीकहा. (प्रा०)
- २३ श्रीमद्ब्राह्मणार्चकृत ब्रह्मब्राह्मसंहिता.
- २४ जिनेश्वरसूरिकृत कथाकोपप्रकरण. (प्रा०)
- २५ उदयप्रभसूरिकृत धर्माभ्युदयमहाकाव्य.
- २६ जयसिंहसूरिकृत धर्मोपदेशमाला. (प्रा०)
- २७ कोकिलविरचित लीलावई कहा. (प्रा०)
- २८ जिनदत्तास्थानद्वय. (प्रा०)
- २९ ३० ३१ स्वयंभूविरचित पद्मचरित.
भाग १. २. ३. (अप०)
- ३२ सिद्धिचन्द्रकृत काव्यप्रकाशखण्डन.
- ३३ दामोदरपण्डित कृत उत्किष्क्यकिप्रकरण.
- ३४ मित्रभिन्न विद्वत्कृत कुमारपालचरित्रसंग्रह.
- ३५ जिनपालोपाध्यायरचित खरतरगच्छ वृहद्गुर्वावलि.
- ३६ उष्णोत्तनसूरिकृत कुवलयमाला कहा. (प्रा०)
- ३७ गुणपालमुनिरचित अंबुचरित. (प्रा०)
- ३८ पूर्वाचार्यविरचित जयपायड - निमित्तशास्त्र. (प्रा०)
- ३९ भो जनुपतिरचित झुझारमजरी. (संस्कृत कथा)
- ४० धनमारगणीकृत - भर्तृहरदातकत्रयटीका.
- ४१ कौटल्यकृत अर्थशास्त्र - सटीक. (कतिपयअंश)
- ४२ विज्ञासिलेखसंग्रह - विज्ञप्तिमहालेख - विज्ञप्तित्रिवेणी
आदि अनेक विज्ञप्तिस्तिलेख समुच्चय.
- ४३ महेन्द्रसूरिकृत नर्मदासुन्दरीकथा. (प्रा०)
- ४४ हेमचन्द्राचार्यकृत - छन्दोऽनुशासन.
- ४५ वस्तुपालगुणवर्णनात्मक काव्यद्वय
कीर्तिकौमुदी तथा मुकुतसंकीर्तन

Shri Bahadur Singh Singhi Memoirs

Dr. G. H. Buhler's Life of Hemachandrāchārya.

Translated from German by Dr. Manilal Patel, Ph. D.

- 1 स्व. बाबू श्रीबहादुरसिंहजी सिंघी स्मृतिग्रन्थ [भारतीयविद्या भाग ३] सन १९४५.
- 2 Late Babu Shri Bahadur Singhji Singhi Memorial Volume
BHARATIYA VIDYA [Volume V] A. D. 1945.
- 3 Literary Circle of Mahāmātya Vastupāla and its Contribution
to Sanskrit Literature. By Dr. Bhogilal J. Sandesara,
M. A., Ph. D. (S.J.S.33.)
- 4-5 Studies in Indian Literary History. Two Volumes.
By Prof. P. K. Gode, M. A. (S. J. S No. 37-38.)

ॐ संप्रति मुद्रमाणग्रन्थनामावलि ॐ

- १ विविधगच्छीय पट्टावलिमंग्रह.
- २ जैनपुस्तकप्रशस्तिमंग्रह, भाग २.
- ३ मुकुतकीर्तिकहेलिनी आदि वस्तुपालप्रशस्तिमंग्रह.
- ४ गुणचन्द्रविरचित मंत्रीकर्मचन्द्रवैशंप्रबन्ध.
- ५ गुणप्रभाचार्यकृत विनयसूत्र. (बौद्धशास्त्र)
- ६ रामचन्द्रकविरचित - मल्लिकार्जुनचरितनाटकसंग्रह
- ७ तरुणप्रभाचार्यकृत षड्वाक्यकालावबोधवृत्ति.
- ८ प्रबुद्धसूरिकृत मूलश्रुतिप्रकरण-सटीक.
- ९ कुवलयमाला कथा, भाग २
- १० सिंहतिलकसूरिरचित मन्त्रराजरहस्य.

Table of Contents.

	PAGE
List of Authorities	३
Corrections	४
Preface by the General Editor किञ्चित् प्रासंगिक	५-६
Introduction :	1-48
<p>Preliminary (1); eight Akṣara Gaṇas of Piṅgala (2); eighteen of the Jānāśrayī (3-4); twelve of the Ratnamañjūṣā (5); Akṣara and Kāla Matrās and the origin of the Akṣara Mātrā Gaṇas for the scanning of Prākṛit metres (6); the five Mātrā Gaṇas consisting of 2 to 6 Mātrās (7); graphic representation of short and long letters in old works on Prosody (8); the meaning of the words Samāna and Pramāna (9); the term Vitāna as the name of metres (10); Prākṛit metres in Bharata's Nāṭyaśāstra (11); metrical music and its three kinds (12-13), Varna Vṛttas employed in Prākṛit poems (14); Prākṛit and Apabhraṃśa metres employed in the Vikramorvaśīya (15-18); Prākṛit metres in the Vṛttajāṭisamuccaya and the Jānāśrayī (19-20); origin of the Gāthā (21); Giti and Gitikā, the latter being very popular for long (22); Gaṇitaka, Khaṇḍjaka, Vadanaka and Aḍilā (23); Śiṣṣakas (24); Dvipadis of four lines and the strophic Dvipadis (25-26), strophic Rāsakas in Prākṛit and Apabhraṃśa (27); Rāsābandha and Sandhibandha Kāvya in Apabhraṃśa (28); Gāthālakṣaṇa and Svayabhūcchandas: Survey of contents (29-30); distinction between shorter and longer Dvipadis and Catuspadis, the longer ones being employed as the Dhruvās and Svayambhū's special name Vastuka for the shorter Catuspadis (31); Hemacandra's Chandonuśāsana: Survey of contents (32-33); Kavīdarpaṇa: Survey of contents (34); Prākṛita Piṅgala and Chandaḥkośa. Survey of contents (35-36); Resume (37); Critical Apparatus of the present edition (38).</p>	
Chandonuśāsana of Hemacandra: Text	1-239
Pariśiṣṭa. Jānāśrayī on Prākṛit metres	
Text of Ch. V. Sūtras 39-75	240. 1-8
English Translation	240. 9-16

I.	Index of the Sūtras	241-252
II.	Index of Sanskrit Stanzas	253-262
III.	Index of Prākṛit Stanzas	263-268
IV.	Index of Sanskrit metres	269-277
V.	Index of Prākṛit metres	278-282
Appendix I.	A. Sanskrta-Vṛtta-Rūpa-Sūci	283-321
	B. Sanskrta-Vṛtta-Nāma-Sūci	322-334
Appendix II	A. Prākṛta-Vṛtta-Rūpa-Sūci	335-355
	B. Prākṛta-Vṛtta-Nāma-Sūci	356-364

LIST OF AUTHORITIES

(Quoted or Mentioned)

N. B. The first figure refers to the Adhyāya and the second to the Sūtra on which the Authority is mentioned or quoted. The figures in the brackets indicate the number of quotations.

अनिर्दिष्ट	१. ७ (७), १० (३), १६ (३४); २. १५७ (४), ३८६, ३. ३९ (१८), ७० (२), ७३ (१), ८७; ४. १ (२), २ (१), २४; ५. १७; ६. २१ (२), २२ (४); ७. ५७, ७३; ८. ७.
अन्यः	२. ६५, १०६, २१२, २३२, ३२८, ३३९.
अन्ये	२. ११३, १२३, १२६, १३२, १४४, १५९, १६०, १६८, १७४, १७७, १७८, १८०, १८१, १८३, १८४, १९५, २०२, २१२, २१९, २३५, २३७, २४९, २६५, २६७, २८८, २८९, ३००, ३१२, ३१३, ३१४, ३३७, ३४२, ३५०, ३५५, ३६१; ३. ६०; ४. २७, ६७, ८७ (११); ५. २५, ३०, ३१, ३३; ६. २०, ५३; ७. ७२.
अपरे	२. १८१.
अहीन्द्र	३. ३२, ५२; see पिङ्गल
आम्नाय.	४. ९०.
एके	२. ७, २९, ३७, १२०, १४९, १६६, २२४, २४१, २४३, २५५, २५६, २७३, २९३, ३६७; ३. ५६, ५९, ६०; ४. ४८; ५. २६.
कश्चित्	२. ८, १७३, १८८, ३१९, ३. ४३.
काव्यानुशासन	१. १.
कादयप	२. २३१.
जयदेव	२. २९७; ३. ५२.
धनपाल	३. ७३.
पिङ्गल	२. २४३, २४४, ३. ४४; see अहीन्द्र
पूर्वाचार्याः	३. ४३; ८. १७.
भरत	२. १२, १३, १४, १६, १७, १८, २१, २४, २५, २७, ३२, ३५, ३९, ४२, ४३, ५३, ५९, ६३, ८२, ९१, ११०, ११३, १३२, १४३, १४५, १५०, १६३, १७०, १७१, २१०, २४६, २७१, २८७, २९०.
मागधाः	४. ८७; ७. ३.
यन्तुपदेशोपनिषत्	१. १६ (४).
रत्नावली (श्रीहर्ष)	४. ८५.
यदाह	१. १ (२), ६ (२); ४. १; ७. ७२; ८. ५, १७.
यदाहुः	१. १२; ५. ४०; ८. १.
वृद्धाः	२. १५६; ५. १५.
शब्दानुशासन	१. १, १०.
संग्रहश्लोकाः	१. ३; ४. ८.
सातवाहन	५. ३२.
सिद्धसेन	१. १.
सैतव	२. २३१.
स्वयम्भू	२. ३२३.

Corrections

P. 21:	on s. 73.	Read	कुर्वतेऽविवेका रति	for कुर्वते विवेकारति
P. 30	„ s. 129	„	तिर् गौ	for तिर्गौ
P. 49	„ s. 224	„	भवच्छ्रेय	for भवच्छ्रेय
P. 61	„ s. 273	„	यमन्सर्गा	for यमन्सर्गाः
P. 108,	line 4	„	३३.१	for ३३.७
P. 168,	„ com. line 1	„	(४.१९)	for (४.११)
P. 169	„ com. line 1	„	(४.३३)	for (४.२४)
P. 213	line 8	„	the last word पइ in the next line.	
P. 215	Sūtra 11	„	वज्ररिति	for वजरिति
P. 240.2	Heading	„	-विचिगित-	for विचिगत
P. 341	line 11	„	H. G. 25 after	शशाङ्कवदना.

किञ्चित् प्रासंगिक

✽

संस्कृत वाङ्मयमें, आज तक जितने भी छन्दोरचनाविषयक ग्रन्थ प्राप्त हुए हैं, उन सबमें कलिकालसर्वज्ञ आचार्य श्रीहेमचन्द्र सूरि विरचित प्रस्तुत **छन्दोऽनुशासन** नामक ग्रन्थ सर्वश्रेष्ठ है—ऐसा कथन करनेमें कोई अत्युक्ति नहीं होगी ।

हेमचन्द्राचार्यकी रचनाओंमें, जिस तरह ‘**सिद्धहैमश्चन्दानुशासन**’ व्याकरण-शास्त्रका सबसे अधिक परिपूर्ण ग्रन्थ है और वैसे ही काव्यशास्त्रका लक्षणात्मक ‘**काव्यानुशासन**’ परिपूर्ण ग्रन्थ है, उसी तरह यह ‘**छन्दोऽनुशासन**’ भी छन्दःशास्त्रविषयक सर्वांग परिपूर्ण ग्रन्थ है। आजतक यह ग्रन्थ अप्रकट रहा। अतः इस ‘**सिंधीजैनग्रन्थमाला**’ के ४९ वें ग्रन्थरत्न के रूपमें इसे प्रकट करते हुए हमें हर्षानुभव होना स्वाभाविक है ।

कोई ५० वर्ष पहले, इस ग्रन्थका एक नगण्य मुद्रण, स्वर्गीय शास्त्रोद्धारक आचार्य श्री सागरानन्द सूरिके प्रयत्नसे बंबईमें सेठ देवकरण मूलजीके नामसे प्रकट हुआ था। वह मुद्रण केवल हस्तलिखित पुस्तकानुरूप एक पोथीमात्र था। ग्रन्थके महत्त्वको देखते हुए, यह ग्रन्थ बहुत पहले सुन्दर रूपमें प्रकाशित होना चाहिये था, पर किसी जैन विद्वान्का इस तरफ लक्ष्य नहीं गया। मेरे मनमें, इस ग्रन्थका सुन्दर प्रकाशन करनेकी अभिलाषा, धीरे-धीरे सन् १९१९ में मैंने जब ‘**जैनसाहित्यसंशोधक**’ नामक संस्थाकी स्थापना की और उसके द्वारा ऐसे महत्त्वके जैन ग्रन्थोंका प्रकाशन करनेकी योजना सोची, तभीसे उत्पन्न हुई थी ।

संस्कृत भाषा के छन्दोंके विषयमें तो **वृत्तरत्नाकर** जैसी बहुत सुन्दर ग्रन्थकृतियां सुप्रसिद्ध हैं पर प्राकृत भाषा तथा अपभ्रंश भाषा साहित्यमें प्रयुक्त छन्दोंके विषयका कोई विशिष्ट ग्रन्थ प्रसिद्धिमें नहीं आया था। यद्यपि **प्राकृतपिंगल** नामसे प्रसिद्ध इस विषयका प्रमाणभूत और सुज्ञात ग्रन्थ प्रकाशित है, पर हेमचन्द्र सूरिकी यह कृति उससे अधिक परिपूर्ण और अधिक विस्तृत है। इसलिये इसको प्रकट करनेकी अभिलाषासे मैंने इसको प्राचीन हस्तलिखित प्रतियां प्राप्त करनेका प्रयत्न चाट किया। उसके बाद जब मेरा प्रधान कार्यक्षेत्र अहमदाबादका ‘गुजरात पुरातत्त्व मन्दिर’ बना तब मैंने वहाँसे इसे प्रकट करनेका आयोजन किया और पाटणके जैन ज्ञान मण्डारोंमेंसे, इसकी कुछ प्राचीन प्रतियां भी प्राप्त कीं। एक-दो ताडपत्र पर लिखी गई प्रतियां भी ख० परमपूज्य प्रवर्तकजी महाराज श्रीकान्तिविजयजी और उनके शास्त्ररसिक सुशिष्य ख० श्रीचतुरविजयजी महाराजकी कृपासे, मुझे प्राप्त हुईं। मैंने उनके आधार पर, इस ग्रन्थका संपादन कार्य प्रारंभ किया बीच मेरा जर्मनी आदि विदेशोंमें जानेका योग बना और वह कार्य स्थगित रहा ।

सन १९३० में जब मेरा कार्यक्षेत्र, विश्वभारती के महान् दृष्टा गुरुदेव रवीन्द्र-नाथके विज्ञानतीर्थ शान्तिनिकेतन हुआ और वहां पर बैठ कर इस सिंधी जैन ग्रन्थ मालाके प्रकाशनका कार्य हाथमें लिया, तब मैंने फिर इस ग्रन्थका भी प्रकाशन इसी ग्रन्थमालाके द्वारा करना निश्चित किया। अनेक वर्ष पूर्व किया गया वह संकल्प इस प्रकार अंब यह पूर्ण हो कर सफल हो रहा है। श्रेयस्कर संकल्प कभी न कभी सिद्ध होता है इस उक्तिकी सत्यता का अनुभव श्रेयोर्थिके मन को सन्तुष्ट करे यह स्वाभाविक है।

भारतीय विद्या भवनके संयुक्त डायरेक्टर और मेरे सहकारी सुहृन्मित्र प्रा० वेलणकर अपनी प्रौढ विद्वत्ताके लिये सुप्रसिद्ध हैं। छन्दःशास्त्र विषयक इनका अध्ययन—मनन बहुते गम्भीर है। इस विषयके कई प्राचीन ग्रन्थ इनके द्वारा संशोधित एवं संपादित हो कर प्रकाशित हो चुके हैं। प्रस्तुत सिंधी जैन ग्रन्थ मालाके समान ही मेरे द्वारा संचालित और संपादित राजस्थान पुरातन ग्रन्थ माला में इनके संपादनस्वरूप ३-४ छन्दोग्रन्थ छप रहे हैं। प्रसंगवश हेमचन्द्र सूरिके इस सर्वाङ्ग परिपूर्ण छन्दःशास्त्रके प्रकाशनके विषयमें बात चली तो इन्होंने बड़े उत्साह के साथ इस कार्यके करनेका अपना मनोरथ प्रकट किया। इस ग्रन्थके संपादनके लिये इनसे अधिक योग्य व्यक्ति और कौन हो सकता है, यह सोच कर मैंने इनके कर्तव्यशील हाथों में इसका संपादन कार्य समर्पण किया जो परिपूर्ण हो कर आज विद्वानों के करकमल में उपस्थित है। मर्मज्ञ विद्वान् इस संपादन कार्यका मूल्यांकन स्वयं कर सकते हैं।

मैं तो केवल यहां इनके प्रति अपना सौहार्द पूर्ण उपकृत भाव प्रकट करना चाहता हूं कि इन्होंने इस ग्रन्थरत्नका, इसके अनुरूप सुन्दर संपादन कर, सिंधी जैन ग्रन्थ माला की मुक्तावलिमें जो एक मूल्यवान् मणिका निवेश किया है मैं उसके लिये अत्यंत कृतज्ञ हूं।

चैत्र शुक्ला रामनवमी, सं. २०१७

दिनांक २५ मार्च, १९६१

भा. वि. म. बंबई

—मु नि जि न बि ज य जी

— आभार प्रदर्शन —

इस ग्रन्थके प्रकाशनके व्ययमें भारत सरकारकी ओरसे अर्द्ध-भाग प्राप्त हुआ है, जिसके लिये हम भारत सरकारके प्रति, अपना सादर आभार भाव प्रदर्शित करते हैं।

CHANDO'NUŚĀSANA

INTRODUCTION

INTRODUCTION

In my introduction to the *Jayadāman*¹ I have attempted to trace the origin and growth of Sanskrit Metres. I have shown there on p. 11, that the Varṇa Vṛttas in Classical Sanskrit Literature have grown out of the Akṣara Vṛttas of the Vedic Samhitās, after the discovery of a new type of metrical music, which I have called Varṇa-sangīta as it depended upon an alternation, or juxtaposition of short and long letters (akṣaras) in a metrical line. I have also suggested there that the Ardhasama Vṛttas in Sanskrit were probably introduced in imitation of similar Mātrā Vṛttas in Prākṛit and that the few Mātrā Vṛttas that are noticed in Sanskrit were the result of an unsuccessful effort of Sanskrit writers to imitate the Prākṛit Tāla Vṛttas². Here in this introduction, I propose to deal with the origin and growth of the Prākṛit and the Apabhraṃśa metres. But before that, I shall treat of certain topics in connection with Sanskrit metres, which I have not fully discussed in the above mentioned introduction.

2. I have indicated there on pp. 17-18, how and why the Akṣara Gaṇas, the eight Trikas, could have been first devised for the measurement and scanning of a metrical line in the case of the Sanskrit metres. Piṅgala seems to have used them first for his metrical definitions. Bharata too had known them, but did not employ them for the definitions of his metres. These Gaṇas were known by their symbolical names, which consisted of single letters, by tradition, for a long time before Piṅgala, but were probably systematically put down in the form of Sūtras by him for the first time in his Chandas-śāstra. These Sūtras consist of words of three Akṣaras each, followed by a single consonant, which is meant to serve as a symbol for the whole Gaṇa represented by the Akṣaras of the Sūtras. Thus the Sūtra *varīṣūy* (P. 1. 2) means that *y* is the symbol for an Akṣara Gaṇa which consists of a short Akṣara followed by two long Akṣaras. The wording of these Sūtras does not, and probably was never intended to, convey any coherent sense; they are merely indicative of the order of short and long letters which must be followed in that particular Gaṇa. Halāyudha indeed tries to extract sense out of these Sūtras in his comments on P. 1. 15; but the artificial nature

1 *Jayadāman*, A Collection of four ancient texts on Sanskrit Metres, published by the Haritosha Samiti of the Sanskrit Department of the Wilson College, Bombay, 1949.

2 See *Jayadāman*, Introduction p. 24.

of the explanations is quite evident. These very Trikas with their symbolical names consisting of the single consonants have been adopted by almost all writers on Sanskrit metres after Piṅgala. On the other hand, the symbolical Akṣaras for short and long letters as used by Bharata and Piṅgala are *la* and *ga*, which stand at the beginning of the words which signify these letters, namely *Laghu* and *Guru*.

3. There are, however, two authors from the South, who do not follow these symbols and have devised their own Gaṇas with their corresponding symbols. These are the authors of the *Jānuśraji*,³ composed towards the end of the 6th century A. D., and the *Ratnamanjūśā*,⁴ about the date of whose composition nothing definite can be said beyond that it is later than the *Jānuśraji*. The first of these two has laid down 18 different Akṣara Gaṇas, of which 4 are of two letters each, 3 of four letters each, 2 of five letters each, 1 of six letters and the rest are of three letters each like those of Piṅgala. The longer Gaṇas are used by the author in his definitions with ordinary frequency; but they do not seem to have been considered by him as fossilised blocks, or Ghatakas as I have called them elsewhere⁵. For they are often employed in places where their existence is not felt natural, owing to the position of the Yati in that line. Thus for example, the group *raśi meṃjūm* is felt natural in the definition of Rukmavati (*Jus.* 4, 30); but in that of Mānavakakriṭaka (*Jus.* 4, 19), its mention is felt unnatural owing to the Yati which is prescribed for it after the 4th letter. It is, therefore, difficult to find out the purpose of the author in the adoption of these longer Gaṇas, when their purpose could have very well been served by the Trikas of his own. These Trikas, whether of Piṅgala or of any one else, have one great merit about them; they are the shortest among the long Gaṇas and longest among the short ones, representing as they do the smallest Bahutva Samkhyā. As regards the Gaṇas of 2 letters each, it may be said, that logical completeness required their adoption; for sometimes, the necessity of even a group of two letters is felt for filling up the gap, though of course, the symbols for short and long letters could be used in their place as has been done by Piṅgala and his followers.

3 *Jānuśraji Chāndikānti*, published by the Curator, University Manuscripts Library, Trivandrum, 1949

4 *Ratnamanjūśā*, published by the Bharatiya Jñānapīṭha, Kashi, 1944.

5 See Vṛttaghatakas in *JBRAS* (Journal of the Bombay Asiatic Society) Vol. 26 (1951), p. 150.

4. The author of the *Jñāṣrayī* has used 18 consonants for his 18 Akṣara Gaṇas as their symbols, putting them at the end of those Gaṇas which they represent. Thus *vibhūṭik* means that *k* stands for an Akṣara Gaṇa which contains short, long and short Akṣaras in order. In this he has followed Piṅgala, but has added ten more Gaṇas as said above. Of these 18 Gaṇas, he mentions the four Dvi-Akṣara Gaṇas at the beginning, followed by the all-short Catur-Akṣara Gaṇa (IIII), Anta-guru Catur-Akṣara Gaṇa (IIIS), and all-short Ṣaḍ-Akṣara Gaṇa (IIIIII) in succession. Hereafter, we get the 8 Tri-Akṣara Gaṇas in the same order in which they are given by Piṅgala, namely, in the order of the Prastāra, where a Gaṇa containing all long letters stands at the beginning and that which contains all short stands at the end. After these, a Catur-Akṣara Gaṇa with the second short (SISS), and two Pañca-Akṣara Gaṇas, which have the second and the fourth short, and second and the third short respectively, are given (SISIS; SIISS). As explained above each of these Gaṇas has a consonant at its end which is used by the author as the representative of that Gaṇa. But in addition to these consonant symbols, the author has used also other symbols consisting of the vowels of the initial Akṣaras used in each of the last 11 Gaṇas, namely, the Gaṇas beginning with the Trikas. Thus *vibhūṭik* i. e., the Madhya-guru Trika, will be represented, not merely by the consonant *k*, but also by the vowel of the first letter *u* i. e. *i*. This double system of symbols enables the author to avoid the use of pure consonants or conjuncts in his definitions, but on the whole it is often a source of confusion to the uninitiated reader. It is also to be noted that the author of this work uses the letters *bha* and *ha* as symbols for a long and a short letter respectively, instead of Piṅgala's *ga* and *la* (or *g* and *l*), for no apparent reason. More important, however, is the use to which he puts these Akṣara Gaṇas in the definitions of his Mātrā Vṛttas. According to him *ha* signifies a short letter as well as a single Akṣara Mātrā, and the word Gaṇa ordinarily signifies a group of 4 short letters, but also a group of 4 Akṣara Mātrās according to the context. Sometimes, however, a group of 5 short letters or 5 Akṣara Mātrās is also conveyed by the word Gaṇa, when any such group is specifically conveyed by its symbol in the course of the definitions of the metres. As a matter of fact, the Pañca-mātrika Gaṇa is not required, nor employed by the Sanskrit Prosodists for the definitions of the Sanskrit Mātrā Vṛttas in any of

their three groups. But the author of the *Jñāṭśrayī* discloses by his enunciation of the Pañcamātrika Gaṇa his knowledge of and desire to define some Mātrā Vṛttas other than the usual ones appearing among the Sanskrit metres. This is actually borne out by the few Jātis which are defined by him in Sūtras 45 to 72 of the 5th Chapter of his work. All these Jātis properly belong to the field of Prākṛit prosody, but are defined and illustrated there as if they were Sanskrit metres. This would incidentally show that the author of the *Jñāṭśrayī*, though a southerner by choice, was never-the-less more associated with the north, since Prākṛit poetry of the popular type did not flourish, as a rule, in the south, whose provincial languages were strangers to the Prākṛits, these latter being derived from Sanskrit directly.

5 The other work is the *Ratnamāñjyāsā*, whose author was surely a Jain. Like the *Jñāṭśrayī*, this work too does not adopt Piṅgala's symbols for the eight Trikas, though the Trikas themselves are employed in its definitions, together with other four Akṣara Gaṇas of two letters each, but with different symbols. This author has thus a set of 12 Akṣara Gaṇas, out of which 8 are Trikas and 4 are Dvikas or groups of two letters each. But being more imaginative, economical and resourceful, he mentions only 8 groups of three letters each, without adding any consonants at their end like Piṅgala and the author of the *Jñāṭśrayī*. From these 8 groups he evolves all his 12 Akṣara Gaṇas, namely, 8 Trikas and 4 Dvikas, together with their representative symbols. For this purpose he has composed his Trikas skilfully, so that the last consonant or the last vowel in each of them stands as a symbol for that group. In the case of the first four Trikas, the first two letters of each form a group, and the consonant, but not the vowel, of the 2nd letter stands as symbol for that group of two letters. This secures for him his four Dvikas with their symbols; further, the consonant of the first letter of the first two Trikas is used as a symbol for a long and a short letter respectively. Having thus planned and arranged his groups, he also puts the actual letters (consonants and vowels) in these groups, according to a definite plan. Thus he employs *m* to represent a long and *n* a short letter, clearly under the influence of the Magana and the Nagana of Piṅgala. He employs the semi-vowels *y*, *r*, *l*, and *v* for the four Dvikas and the consonants *k*, *c*, *t*, *ṣ*, *s*, *ś*, and *h* for the eight Trikas. The order of the Trikas is fixed according to the Prastāra, where the group containing all

long letters comes first and the one containing all short letters comes last of all. As regards the vowel symbols, long vowels must stand at the end of the first four and short vowels at the end of the last four Trikas as required by the rules of the Prastāra. Thus he has chosen *ā*, *e*, *au* and *ī* respectively at the end of the first four and *a*, *u*, *r* and *i* respectively at the end of the last four Trikas. All these considerations have determined the final form of his Trikas and so he has put the letter *m* at the beginning of the first and *n* at the beginning of the second Trika. The second consonant in the first Trika is to be *y* and the same in the second Trika is to be *r* as explained above. The third consonant in the first Trika is to be *k* and the same in the second Trika is to be *c*; thus the first and second Trikas are *māyākī* and *narānce*. In the next two Trikas the 2nd and the 3rd consonants are respectively *l*, *t*, and *v*, *p* as explained above, while the first consonant is the same as the second, there being no special purpose for the first. Thus we get *lāltan* and *vavapī* for our third and the fourth Trikas. In the last four Trikas the first and the second consonants are but the repetition of the last one for the same reason, the shortness or the length of their vowels being determined by the nature of their place in the Prastāra. Accordingly we have *sāsāsa*, *sasesu*, *sasvasr*, and *hahahu* as the last four Trikas. It will be seen that though the length or shortness of the vowels of the first two letters in these Trikas is determined by the Prastāra, the exact vowel seems to have been employed by the author without any apparent principle, possibly with a view to variety only. As regards the Mātrā Gaṇas, the *Ratnamāñjūsā*, like the *Jānāśrayī*, employs the same symbol for both a short letter and a Mātrā, and its symbol for a group of 4 Mātrās is the consonant *g*, as against the term *gaṇa* of the *Jānāśrayī*, thus showing the influence of the latter on the former. *Ratnamāñjūsā* does not mention any Pañcamātra Gaṇas, as it does not define any popular Mātrā Vrttas, like the *Jānāśrayī*. Further, the *Jānāśrayī* employs the consonant *n* with the vowel series (consisting of 16 vowels including 2 rs and 2 ls), to convey the serial number of the letter in a Pāda of a metre, after which the Yati is prescribed. Thus *nn*, *nṛ* and *nḷ* respectively signify that the Yati is to be observed after the 5th, the 7th and 9th letter respectively. *Ratnamāñjūsā* uses the consonant *l* for the same purpose in the same way, but it also makes use of it for conveying the serial number of a letter or a Gaṇa in the Pādas of a metre. Thus *ṛṭīyo l* of the *Jānāśrayī*.

śrayī, which means that the third Gaṇa in the lines of the Mātrā-samaka is Anta-guru, is equivalent to the Sūtra⁶ *din i* of the *Ratnamañjūsā*.

6. We shall now turn for a while to the origin, necessity and representation of the Mātrā Ganas in the case of the Mātrā Vṛttas. As I have shown elsewhere⁷, the metrical unit called Mātrā, i. e., Akṣara Mātrā, determined with the help of a Kāla Mātrū, was devised evidently by the learned versifiers, who had no ear for the Tāla Saṅgīta of the Tāla Vṛttas, but who tried to compose the musically more attractive popular metres of that class. They could not be negligent about the correct pronunciation of short and long letters in the singing of their compositions, as was done, for example, by the popular bards. For these latter,

- 6 Compare *samkhyā dadādih, pūranā, na vā* I 14-16. The following is a comparative Table showing the Akṣara Ganas with their symbols devised by the *Jñānśrayī*, the *Ratnamañjūsā* and the *Chandas-śāstra* of Pingala.—

**A COMPARATIVE TABLE
(of Akṣara Gaṇas)**

Jñānśrayī	Ratnamañjūsā	Chandas-śāstra
1 गङ्गाय् (ग)	माया (य)	नौ = SS
2 नदीय् (ज)	नरौ (र)	लौ = IS
3 चन्द्रय् (प)	लालि (ल)	गलौ = SI
4 नवुर (र)	बिब (व)	लौ = II
5 न चरतिद् (इ)	None	None = IIII
6 कमलिनीय् (यू)	None	None = IIIS
7 जलनवरण् (ण)	None	None = IIIIII
8 नूनमाग (ऊ or ग)	मायाका (क or आ)	पीश्रीलीय् (म्) SSIS
9 कुशाक्षौढ (क or इ)	नरीचै (ख or ए)	वरामाय् (व्) ISS
10 पीनराक्ष (ई or इ)	लालिनी (त or थ)	कायुहार (र्) SIS
11 कुल्लेळ (उ or ल)	विषयी (प् or इ)	वमथाम् (म्) IIS
12 तैश्रीकव (ए or व)	शाशाङ (श् or अ)	सातेकन् (त्) SSI
13 विनातिक (इ or क)	विषेपु (प् or उ)	कदासम् (ज्) JSI
14 मानवत (ण or द)	मयवस (य or ऋ)	किंवदभू (भ्) SII
15 तरनिम् (अ or म्)	हृदि (ह् or इ)	नहसन् (न्) III
16 लोलमालाव् (ओ or व)	None	None
17 शैथिल्युनैद् (ऐ or द्)	None	None
18 रीतिमयूरीय् (औ or न्)	None	None

Ins. 1. 36-37. अन्तेन उक्तानि व्यञ्जान्येषां संज्ञाः । आदिस्वीश्च गार्दिमज्ञाः ।

Ins. 1. 15-16. तौ हयौ । तच्छेदो रयवत् ।

Ratnamañjūsā 1. 9-10: स्वरीत्यस्तदन्त्यस्य । व्यञ्जन च ।

Thus the *Jñānśrayī* uses the following vowels and consonants as symbols—
अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ए, ऐ, ओ, औ, क, ग, ड, ज, ञ, ट, द, प, ब, म, य, र, ल, श, घ, ष, ह and
स *Ratnamañjūsā* uses the vowels अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ए and औ, the consonants
being क, ग, ङ, प, ब, य, र, ल, व, श, घ, ष, स and ह

⁷ See *Jayadāman*, Introduction p. 24.

the shortness and length of letters in the words which they used in their compositions depended upon their position in a metrical line of a Tāla Vṛtta and did not inherently belong to them at all times and places. If necessary, they would pronounce short letters as long ones and vice versa, and cram even two or three short or long letters within the portion of time which is usually taken by a single letter in its pronunciation. This process was impossible for the learned versifiers owing to their puritanic ideas of correct pronunciation, so that the result was the adoption of a Mātrā unit for the quantitative valuation of a letter in the composition of metrical lines. Such a unit was already known in the Vedic times; but its employment as a measuring unit for metrical lines was undoubtedly the work of the learned versifiers. This gave them ample choice in the selection of their words, as it did not bind them to a particular order of short and long letters, but only to a certain number of Akṣara Mātrās which are required to fill up the Kāla Mātrās or time-moments (5, 6, 7, 8, or 10) of a particular Tāla Gaṇa. When, however, even with the help of such freedom they could not produce the required Tāla Gaṇa, they devised what may be called Pure Mātrā Vṛttas, where there are no restrictions either about the order of short and long letters in a given block or even about the number of the time-moments represented by these letters in them. In short, these new metres were neither amenable to the Varṇa Sangīta of the Classical Sanskrit metres, nor to the Tāla Sangīta of popular poetry. Nor could they be compared with the Vedic Akṣara Vṛttas, since in them not a letter as in the Vedic lines, but a portion of a letter equal in quantity to a normally pronounced short letter, was the unit of measurement. The earliest and the most prominent among such metres is surely the Āryā or the Gāthā, which is so often used for the composition of memorial stanzas on different kinds of serious, non-poetical topics. It soon became a rival to the epic Anuṣṭubh Śloka and was more capacious, convenient, and easy to handle. The only restriction in these metres, namely, the Āryā and its derivatives, was the avoidance of long letters at certain places, which therefore, determine the conclusion of the earlier and the commencement of a new Mātrā Gaṇa in a line, thereby investing it with a peculiar metrical rhythm of its own, which may perhaps be called a negative type of the Varṇa Sangīta.

7. Sanskrit prosodists mention only three broad groups of Mātrā Vṛttas: (1) The Gāthā or the Āryā group; (2) The

Mātrāsamaka Group (the name is significant: in each of the four equal Pādas the number of the Akṣara Mātrās is the same, though the order of short and long letters may differ; and (3) the Vaitāliya Group. These three groups respectively belong to the Dvipadī, Sama Catuspadī and the Ardhasama Catuspadī classes of metres. For defining these they usually recognise only the Caturmātra Gaṇa and neither the Trimātra, nor the Pañcamātra, nor even the Ṣaṣmātra Gaṇa. But the help of even this Caturmātra Gaṇa is taken only when it is absolutely necessary, and generally where possible the use of the well-known Akṣara Gaṇas is made for conveying also the Mātrā Gaṇas in the metrical definitions. Thus Piṅgala defines the Caturmātra Gaṇa at *Chandas-sāstra* 4.12-13; Jayadeva at *Jayadevachandas* 4.6; Jayakīrti at *Chandonuśāsana* 5.1-2; Kedarā at *Vṛttaratnākara* 1.8 and *Ratnumanjūṣā* at 1.25-26. On the other hand, those Sanskrit prosodists, who define even the Prākṛit and Apabhraṃśa metres, have to define and adopt for their definitions of metres also the Mātrā Gaṇas consisting of 2, 3, 4, 5 and 6 Mātrās each. Thus Hemacandra defines them all at *Chandonuśāsana* 1.8. Prākṛit prosodists, of course, mention all these five kinds of the Mātrā Gaṇas, namely, the Dvimātra, the Trimātra, the Caturmātra, the Pañcamātra and the Ṣaṣmātra. The earliest among the so far known Prākṛit prosodists, namely Virahāṅka, mentions only the first four (dropping out the Ṣaṣmātra), in his *Vṛttajāti-samuccaya* 1.15-16 and 27-29. He gives different technical names to all these, sometimes even to their sub-varieties. Prākṛta Piṅgala closely follows him and employs similar terms. Svayambhū mentions all these, but uses very simple terms to convey them; they are the first letters of their Prākṛit names; thus *da* or *daāra* for a Dvimātra, *ta* or *taāra* or even *tāmsa* for a Trimātra, *ca*, *caāra* or *caṃsa* for the Caturmātra, *pa*, *paāra*, or *paṃsa* for a Pañcamātra and *cha*, *chaāra* or *chaṃsa* for a Ṣaṣmātra. Similarly he uses *la* for a Laghu and *ga* for a Guru, which are clearly borrowed from Sanskrit prosody. Hemacandra closely follows this easy and self-evident terminology and uses the same letters except *cha* which is replaced by *ṣa* for obvious reasons. The author of the *Kavidarpaṇa*, who comes after Hemacandra, adopts a slightly different terminology and employs the first letters of the five Vargas, viz, *ka*, *ca*, *ṭa*, *ta*, and *pa* to convey the gaṇas of 2, 3, 4, 5, and 6 Mātrās respectively. This may cause a little confusion since *ta* means a Trimātra according to Hemacandra, while it

means a Pañcamātra according to the *Kavidarpaṇa*. The same is true of *oa* and *pa*. The author of the *Jānāśrayī*, on the other hand, defines a few metres, which mostly appear in Prākṛit poetry, though they are illustrated with Sanskrit stanzas by him. For defining these he makes use of the Caturmātras, and very rarely mentions even the Pañcamātras in their general form, calling them both by the technical term Gaṇa at 1.38-39. But otherwise, he employs them both in their definite forms which amount to the Akṣara Gaṇas, in defining both the Varṇa as well as the Mātrā Vṛttas, which latter he consistently calls Jātis⁸. The mention of the Pañcamātra Gaṇas with their implied divisions, clearly stated by the commentator at *Jānāśrayī* 1.39, is obviously done under the influence of Prākṛit prosody where their employment is quite common.

8. As regards the graphic representation of a short and a long letter, we may note that Virahāṅka at *Vṛttajātisamuccaya* 1.14, Jayadeva at *Jayadevachandana* 1.3-4, Jayakīrti at *Chandanasāra* 1.3, Hemacandra at *Chandanasāra* 1.4-5 and *Kavidarpaṇa* 1.4 lay down that a short letter shall be represented by a straight line (*rjī*) and a long letter by a bent one (*vakra*), bent at both ends as specifically explained by Virahāṅka, though others do not make this point explicit. The length of this straight line should be nearly an inch or so and the space between two such symbols should be equal to one aṅgula, i.e., about $\frac{3}{4}$ ths of an inch as Virahāṅka states. Nearly the same instructions are given at the *Jānāśrayī* 1.16-17:—‘Their separation is to be like that of *r* and *g*; that is to be done at the distance of one Aṅgula each’. This means that a short letter is to be represented by the symbol consisting of the letter *r* and the long letter by that consisting of the letter *g*, and that the space between the two should ordinarily be one Aṅgula. This very much resembles the directions of Virahāṅka, and Jayakīrti says almost the same thing: ‘A Guru should be known by the name *ga*, should have two Mātrās (as its syllabic content) and should be bent (on either side) like the letter *ga* in the Nāgarī alphabet; a Laghu should be known by the term *la*, should have one Mātrā, should be straight and resemble a raised finger’. Probably even Piṅgala must have known

8 For the distinction between the Jātis and the Vṛttas and a discussion about the use of these names by different writers on Prosody see *Kavidarpaṇa*, published in the Rajasthan Puratan Grantamala, Jodhpur, 1960, Introduction Para 15.

and followed this convention; Jayadeva who closely follows him lays down this rule in clear words, which are, incidentally, borrowed by even Hemacandra;— ‘A Laghu contains one Mātrā and is straight; when it stands at the end (of a Pāda) it becomes optionally Guru and is bent. It contains two Mātrās’. It would be seen that *Jñānśrījī*’s *ra* is substituted by *la* by Jayakīrti and is described as a straight line or a raised finger by others. The letter *ra* in the older Devanāgarī script of the copper-plates does resemble a straight line and it is very likely that originally *ra* stood for *raghu*, which is the earlier form (Vedic) of the word, but later pronounced as *laghu*, even at the times of Piṅgala, who therefore, prescribes *la* as the symbol for a Laghu, like *ga* for a Guru. The graphic representation in the case of both Laghu and Guru remained the same throughout, namely, the letter *r* and *g* respectively, the former looking like a straight line, as Jayadeva says, and the latter looking like the letter *g* or a straight line bent at both ends (*nāgarā-gakāra-cakāra*—Jayakīrti; *kaṭila-ṛju-agra*—Virahāṅka). The letter *ga* of the old Devanāgarī script seen in the copper-plates and rock-inscriptions resembles a straight line slightly bent to the left at the lower end, the upper end being bent to the right and brought down almost to the middle of the line. Actually in the palm-leaf manuscripts of the *Jayadevaśāstrī* at Jesalmir these signs, which broadly resemble the capital letters I and S of the Roman Alphabet, are employed for the representation of short and long letters, while giving a graphical presentation of the Prastara of a metre. The same is seen in the manuscript of the *Kaṭilāgama* at BORI., Poona. This, therefore, being the traditional and conventional mode of graphical representation of short and long letters, has been followed by me in all my articles and editions. As regards the size of the letters and the space which is prescribed for being left between two letters, it seems that the rules laid down by the *Jñānśrījī*, Jayadeva and Virahāṅka were nearer to the actual practice of writing of their days, particularly with reference to the inscribing of letters on copper-plates and rocks and similar writing materials. Later writers like Kedāra and Hemacandra seem to be merely recording the orthodox convention as Hemacandra in his own commentary on *Chandogyaśāstra* 8.17 clearly says.

9. There is yet another peculiarity which deserves to be noted in respect of the Varṇa Vṛttas. It is about the signification of the words Samāna-ni-nikā, Pramāṇa-ni-pikā and Vitāna. The

Jānāśrāyī 2. 3-5, broadly classifies the metres under three heads :— (1) *Samāna*, where long and short letters alternate; (2) *Pramāṇa*, where short and long letters similarly alternate and (3) *Vitāna*, where any other arrangement of short and long letters is followed. This classification is introduced at the very commencement of the regular treatment of metres in *Adhyāya* II, immediately after the preliminaries which are laid down in *Adhyāya* 1. Two illustrations for the *Samāna* are given: the first belongs to the *Anuṣṭubh* class with 8 letters in a *Pāda*, while the second belongs to the *Gāyatrī* class with 6 letters in each line. The illustration for the *Pramāṇa* is from the *Jagatī* class with 12 letters in a line, while that of the *Vitāna* is from the *Pañkti* class with 10 letters in a line. All the illustrations, however, are from the *Sarva-Sama Catuspadī* type of the *Varna Vṛttas*, suggesting perhaps, that the three divisions, namely, *Samāna*, *Pramāṇa* and *Vitāna*, belong only to this type of the *Varna Vṛttas* of any length and not to the others. But the position of the classification at the commencement of all kinds of the *Varna Vṛttas* obviously means that the same is intended for all the three types of the *Varna Vṛttas*, viz, the *Sama*, *Ardhasama* and *Viṣama*. On the other hand, the *Ratnamuktigāṇṇī* introduces the threefold classification at the commencement of the *Sama Varna Vṛttas* in ch. 5, after finishing the *Ardha-sama* and *Viṣama Varna Vṛttas* in the earlier chapters, and illustrates all the three classes with stanzas from the *Jagatī* class with 12 letters in a line. Thus both the illustrations and the position at which the classification is introduced show that the author of the *Ratnamuktigāṇṇī* intended that the three divisions, namely, *Samāna*, *Pramāṇa* and *Vitāna*, belonged only to the *Sarva-sama Catuspadī* type of any length, but not to the *Ardha-sama* nor to the *Viṣama* types. It is interesting to note that *Piṅgala* too, like the *Jānāśrāyī*, introduces this threefold classification at the commencement of the *Varna Vṛttas* in the fifth *Adhyāya*, after finishing the *Mātrā Vṛttas* in the fourth. Immediately after introducing the classification he similarly defines all the four groups of the *Viṣama Varna Vṛttas*, namely, the *Vaktra*, the *Padacaturūrdhva*, the *Udgatā* and the *Upasthita-pracupita* groups, followed by the *Upacitraka* group of the *Ardha-samas*, in the remaining portion of the fifth *Adhyāya*. The next two *Adhyāyas* are then devoted to the *Sarva-sama Catuspadī Varna Vṛttas*. This makes it plain that *Piṅgala* too had intended the threefold classification for all kinds of the

Varṇa Vṛttas, like the author of the *Jānāśrayī*. Jayadeva, who very closely follows Piṅgala, introduces the classification at the commencement of the Varna Vṛttas in the fifth Adhyāya like Piṅgala, yet he adds the word *anuṣṭubhi* in his definition of Samānī, with the result that by implication, it is applicable even to the other two classes, namely, Pramānī and Vitāna. In all other respects Jayadeva follows Piṅgala. It is, therefore, possible that sometimes between the days of Piṅgala and Jayadeva, the division had come to be restricted to the Sama Catuspadī Varṇa Vṛttas of the Anuṣṭubh class only. In that case, the proper place for introducing this classification would have been after the Visama and Ardha-sama Varna Vṛttas, and before the Sama Varna Vṛttas, i. e., at the commencement of the sixth Adhyāya as has been done by the author of the *Ratnamañjūsā*. But Jayadeva did not do so in his desire to follow closely Piṅgala's work, with the result that the classification becomes applicable only to the Vaktra class of Visama Vṛttas which belong to the Anuṣṭubh class, as has been shown by his commentator Harṣata (*anuṣṭubhis ita vartate ā prācaturāṅgavāt*). There is however, no point in this, since, owing to the freedom allowed in the choice of short and long letters in the constitution of the Pādas of the metres of this i. e., the Vaktra class, all metres of this group are bound to be of the Vitāna type and there would be no scope for either Samānī or Pramānī types among them.

10. The name Vitāna calls for a few remarks ; according to the four old authors, namely, Piṅgala, Jayadeva, and the authors of the *Jānāśrayī* and the *Ratnamañjūsā*, the word signifies a class of metres and not an individual metre. But Kedāra, Jayakīrti, Hemacandra and the author of the *Kaṇḍarpana* treat the word Vitāna as if it were a proper name of a particular metre. All of them define Vitāna as a metre of the Anuṣṭubh class which is other than those actually defined by them under that class. Now, Kedāra has defined only 6 metres of this class, and so according to him all the other 5 additional ones defined by Jayakīrti and the 9 additional ones defined by Hemacandra shall have to be called by the name Vitāna. This would make the signification of the word undefined and uncertain. It is curious that Jayadeva does not define Vitāna among the metres of the Anuṣṭubh class, obviously because, as we saw above he thought it was the name of a class of metres along with Samānī and Pramānī. The trouble seems to have started with Halāyudha, the commentator of

Piṅgala, who without any justification, interprets the word *anyad* in Sūtra V. 8 to mean *aṣṭāksara-pādam anyad* supplying the word *anuṣṭubh* in Sūtras V. 6-7 from Sūtra V. 9 by what is known as the maxim of Siṃhāvalokita 'or the lion's (backward) glance.' By this manipulation, Halāyudha has made all the three terms, namely, Samānī, Pramānī and Vitāna, applicable only to the metres of the Anuṣṭubh class and this has been faithfully followed by Kedāra and others who followed him, with the result that the signification of the name has become uncertain as shown above. Virahāṅka (*Vjs.* 5-11) too considers Vitāna as a proper name of a metre of the Anuṣṭubh class whose Pāda contains 2 Bhaganas followed by two long letters. Utpala on *Brhatsaṃhitā*, 103. 46 defines Vitāna as a metre of the Pañkti class, whose Pāda contains 3 Sagaṇas followed by a long letter at the end. Jayakīrti avoids the difficulty by saying that all the three, viz, Samānī, Pramānī and Vitāna are but the proper names of individual metres of the Anuṣṭubh class.

11. We may now turn to the Prākṛit metres. The earliest work on Prākṛit prosody, at present available, is Bharata's *Nāṭya-sāstra*. Judging from Bharata's remarks, it would seem that Prākṛit poetry had not yet fully developed, though it had already established its influence on the minds of Sanskrit scholars. Prākṛit poetry is prescribed for employment in Sanskrit dramas by Bharata, but one carries the impression that true Prākṛit poetry, emanating from Prākṛit poets belonging to the masses and written for the masses, had not yet emerged and was perhaps smothered by the artificial poetical products of Sanskrit Pandits who condescended to write Prākṛit poetry in Prākṛit languages, owing to the natural attractiveness of the latter. If we may use the expression, Prākṛit poetry belonging to the bardic tradition had not yet taken the field and what existed of Prākṛit poetry in Bharata's days belonged to the classical tradition only. This is evidently the reason why Bharata prescribes only the Sanskrit Varṇa Vṛttas of different length for his Prākṛit Dhruvās in chapter 32. Those who wrote respectable Prākṛit poetry knew (or cared to know) only the Varṇa Vṛttas and the few Mātrā Vṛttas of the Sanskrit language. They either did not know, or more correctly, did not care to know, the popular metres employed by the popular bards, or that Prākṛit prosody had not yet well developed for want of appreciative and responsive audience among the learned.

12. Gāthā, known as Āryā in its Sanskrit garb, is certainly the earliest and the most popular metre of Prākṛit prosody, Bharata, at *Nāṭyaśāstra* 16.151-163, gives all the details about the constitution of this metre and mentions its three main kinds, namely, the Pathyā, the Vipulā and the Capalā, not forgetting even the subdivisions of the last one. But he does not define any of the derivatives of the Āryā like the Gīti or the Gītikā and the Skandhaka. The only other Mātrā Vṛtta which Bharata defines is the Vānavāsikā with a Pāda containing 16 Mātrās divided into four Amśakas, i. e., Caturmātras. As said above in para 7, the Caturmātra is the only Mātrā Gaṇa which has very early infiltrated into Sanskrit prosody. Similarly Āryā, popularly known as Gāthā, was the only metre borrowed by Sanskrit from the Prākṛits. Its structure is unlike that of the pure Sanskrit Vṛttas, which are either based upon Akṣara or Varṇa as their unit. Akṣara Vṛttas are the vedic metres whose Pādas were constituted with a certain number of Akṣaras, whether short or long, while the Varṇa Vṛttas, which were evolved out of the Akṣara Vṛttas in course of time, are based upon a Varṇa which is of two kinds, short and long. While a number of Akṣaras alone was essential for the former, a definite succession of the two kinds of these *in addition to* their number, was necessary for the latter. Metrical music in the Vedic Akṣara Vṛttas was controlled by the number of the Akṣaras, now raised, now lowered in their pronunciation according to a scheme of word-accentuation introduced early in the speech-system of the Vedic people. The music of the Varṇa Vṛttas of Classical Sanskrit, on the other hand, depended upon the pleasurable variation of the word-sounds produced by the different orders of succession in which the two kinds of Akṣaras or Varṇas followed each other in a metrical line. As against these two metrical systems, there exists a third in which metrical music arises neither from the number of raised or lowered Akṣaras, nor from the order of succession of the two kinds of these Akṣaras, but from the adaptation of the recitation of these Akṣaras to a regularly recurring stress conveyed either by the movements of the body or by a musical instrument and controlled by the passing time measured with a uniform unit. Naturally in this system, the number of the Akṣaras and the orderly succession of their two kinds played only a secondary role and they were employed as their use was inevitable in any vocal music intended to convey a meaning. But this association of the Akṣaras and their

two kinds with a uniform time-unit in the production of this type of metrical music necessitated the use of a corresponding uniform unit in the case of the Akṣaras, a unit which could help the correct measurment of these when employed in such a metrical line. This unit may be called the Akṣara Mātrā as opposed to the time unit, which may be called the Kāla Mātrā for the sake of distinction. The general mode of pronouncing the two kinds of Akṣaras shows that a long Akṣara takes double the time which is taken by a short Akṣara in its pronunciation. This means that the syllabic content of a short Akṣara is one Akṣara Mātrā and that of the long one is two Akṣara Mātrās and further that short and long Akṣaras could be employed on the basis of their syllabic content to produce a metrical music controlled by a time unit. It should be clearly understood that this time-controlled metrical music was essentially a popular one and the uneducated bards who had a natural talent for word music and for a selection and employment of appropriate words for that purpose sometimes neglected the grammatical correctness of the pronunciation of their words or their constituent Akṣaras, not much caring for the usual proportion of the syllabic content of an Akṣara with the time taken for its correct pronunciation. Such lapses naturally offended the succptibilities of the educated Sanskrit Pandits, who indeed very much liked this type of metrical music, but were not prepared to sacrifice their conventionally and grammatically correct pronunciation of short and long Akṣaras, which respectively took one and two time moments or Kāla Mātrās. It is briefly in this manner that the advent of the Akṣara Mātrā and the Caturmātra Gana in the field of classical Sanskrit prosody is, I think, to be explained. Yet it is a fact that this time-controlled music was never wholly adopted by Sanskrit prosodists, though their adoption of the Mātrā unit led to the origin of a few metres like the Mātrāsamaka and the Āryā groups of metres. Piṅgala's *Chandaḥśāstra* defines only these two groups of Mātrā Vṛttas and one more group, namely, the Vaitāliya group which, however, is a group of mixed Mātrā - Varṇa Vṛttas. Like Bharata, Piṅgala too defines only these three groups of the Mātrā Vṛttas and prescribes only the Caturmātra Gana for the construction and scansion of these ; he is closely followed by other writers on Sanskrit metres, who came after him.

13. The origin of Classical Prākṛit prosody is thus to be traced to the adoption of the Akṣara Mātrā and the Caturmātra

Gaṇa, both being the creations of educated Sanskrit poets. The Prākṛit compositions of these poets remained restricted to the exclusively Prākṛit metres i. e., metres which are Mātrā Vṛttas not adapted to the Tāla Sangīta, but only to the negative type of the Varṇa Sangīta where a long letter was to be avoided at particular places. For these metres, Mātrā Gaṇas i. e., the Akṣara Mātrā Gaṇas were necessary and in course of time prosodists like the author of the *Jīvāśrayī*, Virahāṅka, Svayambhū and Hemacandra, developed the other Mātrā Gaṇas like the Trimātra, the Pañcamātra and the Ṣaṣmātra. Some of them like Virahāṅka gave specific names to these Gaṇas; but all of them associated them with Akṣaras or letters, short and long, pronounced in the conventionally and grammatically correct manner. It is necessary to remember that these Mātrā Gaṇas, which are Akṣara Mātrā Gaṇas, are essentially different from the other Mātrā Gaṇas, which may be called the Kāla Mātrā Gaṇas and which are the basic feature of the Tāla Vṛttas of Bardic poetry. These Kāla Mātrā Gaṇas are necessarily dependent upon the use of short and long letters in a metrical line; but these latter need not necessarily be pronounced in the conventionally correct manner, though generally they are so pronounced. Consequently, the Akṣara Mātrās represented by the Akṣaras which constitute a Kāla Mātrā Gaṇa (which may be properly called a Tāla Gaṇa, as it is required for the preservation of the ruling Tāla of the poem) may not necessarily correspond with the Kāla Mātrās contained in it, the Akṣaras being pronounced short or long, or longer still according to the needs of the Kāla Mātrās required by the particular Tāla Gaṇa. Naturally, in older times, we have treatises on Prākṛit prosody composed by the representatives of the Classical school of Prākṛit poetry, all of whom were traditionally educated and show an unmistakable influence of Sanskrit prosody and poetry. These authors did not recognize Tāla Sangīta as a separate variety of metrical music, as distinct from the age-old Varṇa Sangīta and hence their classification of metres is not based upon the different Tālas, such the Pañcamātra, Ṣaṣmātra, Saptamātra and the Aṣṭamātra Tālas as also their multiples. In truly Bardic poetry these Tālas are the very foundation of a composition which was intended to be sung and not merely to be recited. But when an educated Prākṛit poet composed a poem, and even when it was intended to be sung like the poems of the bards, he could never neglect the correct pronuncia-

tion of short and long letters, so that the value of the syllabic content of the Akṣaras, rather than their capacity to fill up the time moments or the Kāla Mātrās, which had to elapse between the two strokes of the Tāla, was important to him. This is why these prosodists did not probably think of the Tāla Gaṇas and their constituents, the Kāla Mātrās, which could be filled up by letters correctly or incorrectly pronounced, or sometimes by stretching out a tone by continuously pronouncing the same vowel for two or three mementos, or sometimes even by the introduction of a silent pause for a moment or two. All these features are observed in the compositions of Bardic poetry and in the singing of the Padyas in classical music.

14. Prākṛit metres are, in general, Mātrā Vṛttas; but Prākṛit (more correctly Apabhraṃśa) poets sometimes adopt the Varṇa Vṛttas for their compositions. From among these, however, they select only those which are amenable to the Tāla Sangita; thus only those whose Pādas are constituted with the same Akṣara Gaṇa repeated throughout a Pāda. In short, the Akṣara Gaṇa is treated by them as a Mātrā Gaṇa consisting of 4 or 5 Mātrās as the case may be, which is then turned into a Tāla Gaṇa either by itself or conjointly with another. That these original Akṣara Gaṇas are for all practical purposes treated as Mātrā i. e., Akṣara Mātrā Gaṇas is evident from the practice of these poets, who often substitute two short letters in place of a long one in the scheme of the original metre. Thus for example, the Bhujanga-prayāta which is a well known Varṇa Vṛtta, is often adopted in Prākṛit poems and many times two short letters are substituted for any one of the two long letters of the Yagaṇas, four of which constitute a Pāda of that metre. Further these Yagaṇas are treated as Tāla Gaṇas of 5 Mātrās each, the stanza being sung in the Tāla of 5 Mātrās, in which the recurring stroke of the Tāla is felt after the 5th Mātrā. This adaptation of the Varṇa Vṛttas is particularly seen in the narrative poems, where they were used for the sake of variety in the composition of the Kaṭavakas whose ruling metre was the Paddhatikā. But we shall see more of this later on.

15. Before we begin our examination of the contents of a few works on prosody, for tracing the history of Prākṛit prosody, however, let me make a few remarks about the condition of Prākṛit and Apabhraṃśa prosody before the period with which we are starting our examination. Recently I had an occasion to

to edit Kālidāsa's *Vikramorvaṣīya* for the Sahitya Akademi. In that connection I had to tackle the question of the Prākṛit and Apabhraṃśa stanzas in Act IV of that drama. Broadly speaking my researches have led me to the conclusion that they were composed by Kālidāsa himself with a practical eye for the needs of the audience while they watched the staging of that Act.¹⁰ Here in this Act we have 19 Prākṛit and 12 Apabhraṃśa stanzas in all. The Apabhraṃśa stanzas are almost all of them put in the mouth of the king who is represented as addressing the different inmates of the forest with these, suggesting thereby that that was the language which could be understood more easily than Sanskrit or Prākṛit by the lowest class of men and creatures who could understand any language at all. In short, we may not be far from truth if we infer that in Kālidāsa's times Apabhraṃśa was still a language of the common man, while the Prākṛits were the languages spoken by the middle classes of men and uneducated women and servants, Sanskrit being the language of only the learned. The 19 Prākṛit stanzas, on the other hand, are but Anyoktis describing the state of the king in distress owing to separation, under the image of some animal like the elephant.¹¹ One such Anyokti is also composed in Sanskrit; it is a Dvipadī with 46 Mātrās in each half and is called Galitaka in the stage direction which follows it. We shall discuss the metre of the Apabhraṃśa stanzas first and then turn to that of the Prākṛit ones.

16. It is interesting to find that seven out of the 12 Apabhraṃśa stanzas (vv. 24, 34, 45, 50, 53, 63 and 71; the reference is to the Sahitya Akademi edition) are in a metre which is a Sama Catuspadī having 4 Caturmātras in each Pāda. No name is mentioned or suggested; but a reference to the Samskrta-Vṛtta-Rūpa-Sūci on pp. 342-343 will show that there are at least 26 metres which have 16 Mātrās in their Pāda. Such a metre may be called Paddhaḍikā according to *svayambhūchandrakas* 6.129; 8.15; but it is doubtful if this name was current in Kālidāsa's times. It suggests that it became current probably when it came to be employed as a narrative metre of longer poems (*pad-hati* 'striking of feet', 'a trotting metre') by poets like Caturmukha and others. Vadanaka is another name which is commonly used for

9 See Jayakīrti, *Chandonsūśāsana* 2.65-67 published in the *Jagadāman* mentioned in f n. 1. above.

10 See *Vikramorvaṣīyam*, Sahitya Akademi edition, Editor's Introduction, para 39.

11 See the same, para 40.

such metres, though its prescribed constitution must have a *Ṣaṣmātra* followed by two *Caturmātras* and a *Dvīmātra*, whereas our stanzas suggest merely the existence of 4 *Caturmātras*. But even this name appears too early for *Kālidāsa's* times.¹² Out of the remaining *Apabhramśa* stanzas one is a longer *Dvipadī*, with 46 *Mātrās* in each of its two *Pādas*.¹³ Another one, No. 8, is identical with the *Dohā* of later days, while the remaining three, Nos. 36, 11 and 24, are *Sama Catuṣpadīs* having respectively 10, 21 and 24 *Mātrās* in each of their four *Pādas*.¹⁴ We thus find that in the *Apabhramśa* section of this Act 10 *Sama Catuṣpadīs*, 1 *Ardhasama Catuṣpadī* which is the same as the later *Dohā*, and 1 *Dvipadī* which may be equated with one of the *Galitās* defined by *Virahāṅka* at *Vjs.* 4.89-95, are employed and we may therefore describe the stage of *Apabhramśa* prosody represented by *Kālidāsa's* drama as a very early one; we may describe it as 'the sprouting stage'.

17. Turning to the *Prākṛit* stanzas in this Act, we find that *Kālidāsa* sometimes both prefixes and affixes a name in the stage directions to some of them. Thus we have *Khaṇḍaka* for v. 19 and *Khuraka* for v. 23. Similarly a name is only prefixed to vv. 3, 4, 14 and 48 and only affixed to v. 75. Vv. 4 and 75 have an identical metre which has the name *Khaṇḍadhārā*; its *Pāda* has 14 *Mātrās*. V. 3 has *Jambhulikā*, whose *Pāda* has 13 *Mātrās*. V. 14 has *Blumaka*, which is identical with *Chittaka* of *Vjs.* 4. 54 and has four *Sa Gaṇas* in its *Pāda*. *Khuraka* of v. 23 is a *Sama Catuṣ-*

12 It is quite possible, however, that this name like the other name *Galitaka* may have been current from old days to signify any short metre, whether a *Dvipadī* or a *Catuṣpadī*; this is indeed the common practice in both *Prākṛit* and *Apabhramśa* Prosody. In that case I make bold to suggest that the *Prākṛit* name *ṣaṇṇaka* should be rendered by the Sanskrit *ṣaṇṇaka* and not by *vaṇṇaka* as is usually done. Even *galitaka* is best understood as an equivalent of the original Sanskrit *gaṇitaka* rather than any thing else which may convey any meaning. In that case *ṣaṇṇaka* and *gaṇitaka* must be understood as the same as a *sūktā* or a *subhāṣita*, i. e., any short pretty saying, capable of being easily quoted, thus in verse rather than in prose.

13. This is v. 59, the exactly corresponding metre of the Sanskrit stanza No. 56 is designated as *gaṇitakaḥ* in the stage direction following the same. I identify the metre of both these stanzas as *Viśālā Galitā* defined by *Virahāṅka* in his *Vṛttajātisamuccaya* (4. 90), published in the *Rajasthan Puratana Grantha-mala*, Jodhpur, 1960.

14 The last *Catuṣpadī* is known as *Vastuvadana* or *Kāvya* in *Prākṛit* Prosody and I have construed even the Love Letter of *Urvaśī* in Act II (v. 12) as a stanza in this metre.

padi with 17 (4, 4, 4, 5) Mātrās in a Pāda. Lastly v. 48 has *Khaṇḍikā*, which is an Ardhasama Catuspadī, consisting of two halves of equal length, each containing two Pādas of 16 and 12 Mātrās respectively. This name is closely allied with Khaṇḍaka of v. 19. But the similarity between the two is only that they are both Catuspadīs. The one in v. 19 is a technical Ardhasamā whose first two Pādas have 12 Mātrās each and the last two have 14 each. On the other hand the Catuspadī in v. 48 is a technical Antarasamū, as Hemacandra, *Chandonusāsana*, 6. 18 defines it. In v. 19 we have an iambic rhythm of the Sagaṇa type in the first half, and a trochaic rhythm of the Bhagaṇa type in the second. In v. 48, there is a tendency towards the trochaic rhythm in both the halves, in addition to the use of Caturmātras containing either all short or all long letters in them.¹⁵ We have one more Addhasama Catuspadī in v. 12, which is comparable with v. 19; here the 1st and the 2nd, like the 3rd and the 4th Pādas are equal and similar. The former have 18 Mātrās each and the latter have 22 Mātrās each. No names are attached to this or to any one of the remaining 11 Prākṛit stanzas. Among these the metre of vv. 2, 3, 6, 63 and 75 is a Sama Catuspadī with 13 (4, 4, 5) Mātrās in a Pāda, while that of vv. 4, 29 and 35 is a similar Sama Catuspadī with 14 (4, 4, 4, 2) Mātrās in a Pāda. The former is called Khaṇḍa and the latter Khaṇḍitā according to Hemacandra.¹⁶ Vv. 1 and 5 are in the Gāthā metre; they are used as the Prāveśikī Dhruvās, while v. 28 and v. 54 are strophic couplets. In v. 28 we first get a Catuspadī with 17 Mātrās in a Pāda,¹⁷ and then a Dvipadī with 14 Mātrās in each half; but in v. 54 we have first a Dvipadī with 25 Mātrās in each half with a Yati after the 12, and then a Catuspadī which is

15 We are here reminded of the use of masculine and feminine names given to strophic couplets on the basis of the gender of the metres of the commencing stanzas (Dohā and Gāthā) at *Chandahśloka* (31-38 and 32-39), published in Appendix II of the *Kavulapāga* mentioned in f. n. 8 above, and on the basis of the different Mātrā Gānas at Hemacandra's *Chandonusāsana*, 7. 21.

16 See *Chandonusāsana*, 4. 53, 55. Here the change in the gender of the name is apparently due to the additional Mātrā only.

17 This is the same as the metre of v. 23 which is called *Khuraka* by Kālidāsa,

identical with the later Ābhāṇaka with 21 Mātrās in each Pāda.¹⁸ Lastly v. 41 and v. 43 are Sama Catuspadis the first containing 10 and the second containing 8 Mātrās in a Pāda.

18. Thus in the Prākṛit section of the stanzas in this drama we have 12 Sama Catuspadis, (of which the shortest has 8 and the longest has 17 Mātrās in their Pādas), 3 Ardhasamās (of which 2 are real Ardhasamās with *aa-bb* rhyme, while one is an Añtarasamā with *ab-ab* rhyme), 3 Dvipadis (of which 2 are Gāthās and one is Viśālū Galitā with 46 Mātrās in each half) and lastly two strophic couplets (one has a Dvipadi followed by a Catuspadi, while the other has a Catuspadi followed by a Dvipadi. In the Apabhraṃśa section, on the other hand, we have 7 stanzas in a Sama Catuspadi metre, which has 4 Caturmātras in a Pāda and which is a favourite metre of the later Apabhraṃśa poets and is called Paddhaḍikā or Vadanaka. In addition to these, we have one stanza each in Sama Catuspadis containing 10, 21 and 24 Mātrās in a Pāda, one in a longer Dvipadi with 46 Mātrās in each half and lastly one in an Ardhasama Catuspadi, called Dohā in later days. No names are mentioned in this section, while in the Prākṛit section the names *Khaṇḍaka* and *Khaṇḍikā* *Bhinnaka*, *Khuraka* and *Galuka* are mentioned as affixed or prefixed to certain metres, as we saw above, the first two to Ardhasamās, the next two to Sarvasamās and the last one to a Dvipadi. Broadly speaking, Kālidāsa shows an acquaintance with the Prākṛit Gāthā and Apabhraṃśa Dohā, as also with Strophic couplets and Ardhasamās in Prākṛit, but not in Apabhraṃśa. And this is quite as is to be expected, considering the much early age in which Kālidāsa flourished, when compared with the age of the *Jānāśrayi*.

19. We shall now proceed to examine the contents of six or seven important treatises, which may be divided into three pairs for the sake of convenience, broadly representing the three main stages in the growth of Prākṛit and Apabhraṃśa metres. The first pair is the *Jānāśrayi* and the *Vṛttajātisamuccaya*; the second is *Svayambhūchandas* of Svayambhū and *Chandonuśāsana* of Hemacandra, while the third pair is the *Chandaḥkāśa* of Ratnaśekhara and the *Prākṛta Pañgala* of Piṅgala. The first two pairs may be broadly said to be the representatives of the Classical school of Prākṛit poetry, while the last may be considered as

18 See *Chandaḥkāśa* (v. 17), mentioned in f. n. 15 above.

representing the Bardic school of Prākṛit and Apabhraṃśa poetry. The former, the Classical school, attempts to classify and theorise, trying to bring the existing material under some system based on a discovered principle, while the Bardic school primarily notes down important items which are in actual practice of the well known bards. There is, however, one more treatise which we might take into account; it is the *Kavīdarpaṇa* of an unknown author. It represents a combination of the two schools; it resembles the Classical school in its treatment, but it is influenced in its selection of the metres which it takes up for treatment, by the Bardic school.

20. *Jñānāśrayī* is mainly a work on Sanskrit metres; but in its last chapter it has defined a few metres, which according to the commentator were *current among the people* at the time. Thus under the metres of the Āryā or the Gāthā group a metre called Gītikā is mentioned (in addition to the usual Gīti); this is identical with the usual Gīti, but the 7th Caturmātra in each half of it is replaced by an Antyaguru (IIIS) or a Madhyalaghu (SIS) Pañcamātra. Sometimes, we are told, even the 3rd and the 5th Caturmātras in each half are similarly replaced by the same Pañcamātras. After this the following metres are defined and illustrated:—Galita (v. 45); Nīrdhāyikā (v. 46); Narkutaka (v. 49); Adhikākṣarā (v. 52); Adhikākṣarā Śīrṣaka and other Śīrṣakas (vv. 57–58); Trikalaya (v. 59); Bhaṅgadvipadī (vv. 60–63); (strophic) Dvipadī (vv. 64–65); Vidārī (vv. 66–68); Bhaṅgurāsaka (v. 69); Avalambana (vv. 70–71) and (the strophic) Rāsaka which is made up by a combination of the last two metres (v. 72). At the end of all, the irregular Gāthā, which may have 4 or 6 Pādas, equal or unequal in length and having 8 to 12 letters in each, according to the commentator. *Vṛttajñānāśrayī*, on the other hand, is a regular treatise on Prākṛit metres, written in the Prākṛit language, by Virahāṅka who probably lived in the 7th century or a little later. He defines several Prākṛit metres and even a few Apabhraṃśa ones. He mentions a large number of Catuspadiś of varying length; but in view of the fact that they form the basis of strophic Dvipadiś, he calls them by the general term Dvipadī, though he has given separate individual names to each of them. In addition to these 52 Dvipadiś of 4 lines, which Virahāṅka defines in ch. 3, he mentions many more metres of two and four lines each, both of the Sama and the Ardhasama types, apparently without any definite underlying principle, in

the 4th chapter. In the same chapter he also defines the Dvipathaka (the precursor of Dohā) and the Mātrā, the latter with its four varieties, as also the Gāthā and its derivatives, the Gīti, the Upagīti and the Skandhaka, the Gītikā being defined in ch. 2 as the concluding part of the strophic Dvīpadī. According to Virahāṅka the Gītikā may contain Pañcamātras in place of the 3rd and the 7th Caturmātras in each half of a Gīti simultaneously, or even in place of the 2nd and the 4th, or in place of the 1st and the 5th Caturmātras in each half of a Gīti simultaneously. Further on in the fourth chapter, Virahāṅka defines seven strophic couplets, namely, Raḍḍā (vv. 30-31), Mālā Śīrṣaka (vv. 39-40), Adhikākṣarā Śīrṣaka (vv. 41-42), Saṅgataka (vv. 64-65), Ekaka (v. 70), Khadaḥaḍaka¹⁹ (vv. 73-75) and Sopānaka (vv. 77-78); one strophic metre consisting of three stanzas, namely, Trikalaya or Nirvāpitā Śīrṣaka (v. 43-45); one metre consisting of 4 stanzas, namely, Tala (80) and another consisting of 5 (v. 80), called Tālavṛnta and lastly the Rāsakas of two kinds, viz, Prākṛit and Apabhraṁśa (vv. 37-38).

21. We have said above that the Gāthā is the earliest Mātrā Vṛtta, both in Sanskrit and Prākṛit Prosody. For a long time, it has served as a more convenient and suitable substitute for the usual Anuṣṭubh in the hands of the Sanskrit Pandits, when they composed their treatises or manuals on scientific subjects. It is difficult to see the origin of this strange metre ; but very likely it has originated from the epic Śloka, known as the Vaktra Anuṣṭubh, which had so many variations of its rhythm owing to the many different orders of short and long letters in its line, allowed in its composition. To me it appears that the uneven Pāda of the Gāthā (1st and 3rd) has originated from the Pāda of this Vaktra Anuṣṭubh when it contains four short and four long letters in it in such a manner that 3 short letters in succession do not occur either at the beginning or at the end of the Pāda, while the fourth or the peculiar Pāda of the Gāthā has surely originated from a Pāda of its Ya-vipulā variety, when it contains all long letters in it except the 5th. It is interesting to note in this connection that Svayambhū regards Skandhaka as the basic metre from which he derives the Gīti and the Gāthā. The idea

19 This is mentioned by Svayambhū in his *Paumacarīu*, (Vol. II, 23. 1. 7) along with other metres and in the *Sandeśarāsaka*, v. 113 (as the metre of vv. 115-116). *Paumacarīu* is published in the Singhi Jain Series, Bombay, 1953 and *Sandeśarāsaka* in the same Series, 1945.

seems to be to divide the first Prastāra of the Ślokārdha, consisting of 16 long letters, into 8 parts of 2 long letters each; this gives us our Caturmātra, the different kinds of which we may get by substituting 2 short letters for 1 long in different combinations. The Skandhaka or Giti is then obtained by dividing the Ślokārdha into two unequal halves, the first containing three pairs of long letters or their substitutes and the second containing the remaining 5 pairs (in Giti we have only 4 and a half pairs). If we remember this, we may find out how the rhythm of the 2nd Pāda of the Gāthā was obtained; thus when the second unequal part of the above mentioned Prastāra of the Ślokārdha, consisting of 5 pairs of long letters contains only the 3rd and the 5th short letters, or in other words, when the second of the five pairs of long letters has one of its long letter substituted by two short ones which are then placed on either side of the other long letter, we get the necessary rhythm of the 2nd Pāda of the Gāthā. In the remaining pairs of long letters, two short may be substituted for one long in any way. The Caturmātra which we get by the peculiar manipulation mentioned above is called a Narendra or a king by Virahāṅka²⁰ and seems to have formed an important factor in the constitution of the Gāthā and its derivatives.

22. Giti is one of the important metres derived from the Gāthā. It is obtained by composing the 4th Pāda of the Gāthā exactly like the 2nd and thus turning the metre into an Ardhasama Catuspadī. A variation of this Giti, obtained by the substitution of a Madhyalaghu or Antyaguru Pañcamātra for the 7th Caturmātra in each half of it is called Gitikā according to *Jñānśrī* 5.42. Sometimes, however, a similar Pañcamātra may be substituted for even the 3rd or the 5th Caturmātra in each half according to *Jñānśrī* 5. 43. In the illustration of this metre which *Jñānśrī* gives under Sūtra 42 we have a Pañcamātra in the place of the 7th Caturmātra only in each half; but in the illustrations of the Gitikā which it gives under the strophic Śiṣṣakas and Dvipadis under Sūtras 57-59 and 64-65 we have a Pañcamātra employed in the place of both the 3rd and the 7th Caturmātras in both the halves. This suggests that in the opinion of the author of the *Jñānśrī*, the former was the normal Gitikā and the latter only a variation of it when used as a strophe.

20 See *Vṛttatātparyamuccaya* (f. n. 13), I. 20-21; *Prākṛta-Pośāṅga* I. 25.

Virahāṅka, on the other hand, defines Gītikā as a Gīti which simultaneously has a Pañcamātra at the 3rd and the 7th places instead of the usual Caturmātra, and the Pañcamātra recommended for this purpose is a Madhyalaghu or an Antyaguru.²¹ This form of the Gītikā exactly agrees with the one which is employed by the *Jānāśrayī* for its strophic metres. Virahāṅka further lays down that the Pañcamātra may also be alternatively substituted for the Caturmātras at the 2nd and the 4th, or the 1st and the 5th places, simultaneously, in each half.²² Actually, we do not find any Gītikā which has a Pañcamātra in the place of the 2nd and the 4th, or the 1st and the 5th Caturmātras, as permitted by this rule, either in the *Jānāśrayī* or the *Vṛttajātisamuccaya*. Later writers like Hemacandra follow this lead of Virahāṅka and permit the replacement of any Caturmātra except the 6th in each half by any Pañcamātra and call that Gītikā by a significant name Vicitrā. In respect of the regularisation too, started by Virahāṅka, Hemacandra follows him and in addition, gives specific names to some of these varieties. Thus the regular Gītikā of the *Jānāśrayī* 5. 42, where a Pañcamātra replaces the Caturmātra only in the 7th place in each half, is called Ripucchandās; that where it replaces the Caturmātra only in the 3rd place in each half, is called Lalitā, and finally, that where it replaces the Caturmātras in both the 3rd and the 7th places simultaneously in each half is called Bhadrīkā. These, however, are considered as merely the varieties of the standard Gīti and the specific name Gītikā is not given to any one of them by Hemacandra, who seems to have followed an earlier author like Svayambhū or Rājāśekhara in respect of this treatment of that metre. There is yet another quotation in Sanskrit, probably from the *Chandaśekhara* of Rājāśekhara, found in the commentary²³ of Trivikrama on the *Vṛttaratnākura* 5.12, about this Gītikā. According to it Lalitā is the name given to an Āryā, i. e., Gāthā, (not a Gīti) where a Ragaṇa (SIS) is substituted for the usual Caturmātra in the 3rd place in both the halves; while Ripucchandās is the name of the Gīti where a Ragaṇa (SIS) is similarly substituted for the 7th Caturmātra in both the halves. In the quotation,

21 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) l. 30.

22 This indeed looks like a concession to the words *Pañcamopi vā* in the *Jānāśrayī* (see f. n. 3) 5. 43 and even an extension of it to the fourth Gana.

23 This is published in the *Journal Bombay Asiatic Society*, Bombay, vol. 32, 1958.

this latter is called Gītikā and the currency of the name Ripuchandas for it is ascribed to Saitava and others. From all this it seems clear that for a long while the Gītikā, derived from the Gīti by the substitution of some Pañcamātras, usually of the Madhyalaghu type, for the usual Caturmātras at the 3rd and the 7th places, was a favourite metre of the Prākṛit poets, who generally employed it for the concluding stanza of their strophic Śiṛṣakas and Dvipadis, as a variation of the usual Gāthā. Thus it is used for this purpose in all its strophic metres by the author of the *Jānuśraṇī*, while Virahāṅka employs it in the case of 3 out of the 11 strophic metres which he defines, Gāthā being employed in the case of the others. After the time of Virahāṅka, however, this Gītikā seems to have lost its popularity and importance until at last by the time of Hemacandra it became wholly merged in the Gīti from which it had originated. Thus the Gītikā at the end of the Dvipadi-khaṇḍa in Śrīharṣa's *Ratnāvalī* (I. 14) which has retained its true nature in the quotation of Hemacandra, is nevertheless turned into a Gīti in the *Kavīdarpana*, where it is quoted at 2. 36. 3, as also in the editions of the drama which are repeatedly taken out.

23. Besides the group of metres derived from the Gāthā and the Gīti *Jānuśraṇī* mentions the Galitaka, the Nirdhāyikā, the Narkuṭaka, and the Adhikākṣarā. Each of these is a Sama Catuspadī and is treated as a well known metre by Virahāṅka in his *Vṛttajātisamuccaya*. Only the Galitaka defined by *Jānuśraṇī* is called Lalita at *Vjs.* 4.60; but in addition to this Virahāṅka defines, at *Vjs.* 4.89-105, 14 different metres called Galitās, probably the same as Galitakas. Of these 8 are Sama Catuspadīs of different length having from 13 to 25 Mātrās in a Pāda the shortest being called Pada-Galitā; 2 are Ardhasama Catuspadīs one of which is called Mukha-Galitā (7-25) and the other Viṣama-Galitā (14-16); and 4 are Sama Dvipadis, the longest of which contains 46 Mātrās in a Pāda. Most of these are found under the same or different names among the 24 Galitakas defined by Hemacandra at *Chandovivāsaṇa* 4.25-48. In spite of the names like Pada-Galitā, Mukha-Galitā and Viṣama-Galitā, it is difficult to see the signification of the term Galitā, or Galitaka as Hemacandra calls them all. It comprises, however, both the Dvipadī and the Catuspadī, as well as the Sama and the Ardhasama metres. In short, it seems to have been a general term like Dvipadi and Rāsaka, Vastuka and Catuspadī, or like the Dhavala

and the Maṅgala of the later days.²⁴ Virahāṅka lays down that they must have Yamaka (*Vjs.* 4.105) and Svayambhū and Hemacandra corroborate this ; *Jānāśrayi* is silent about this factor of the Galitakas, yet its illustration (*Jns.* 5.45.1) actually contains a very good and sustained Yamaka. Both Svayambhū and Hemacandra remark that any metre which is endowed with a Yamaka and is other than the Āryā and the Daṇḍaka is called Galitaka. They further say that Khañjakas are identical with the Galitaka, but are without a Yamaka. *Jānāśrayi* does not mention any Khañjaka, while the Khañjaka which Virahāṅka mentions is an Ardhasama Catuspadī metre.²⁵ Both these metres, however, seem to have lost their importance by the times of the *Kavidarpaṇa*, which mentions only a single Galitaka and a single Khañjaka (*Kd.* 2.23). The other three metres defined in the *Jānāśrayi* namely, the Nirdhāyikā, the Narkuṭaka and the Adhikākṣarā, along with the single variety of the Dvipadī of four lines, are included in the Khañjakas by Both Svayambhū and Hemacandra.

24. As regards the eight Śīrṣakas defined by the *Jānāśrayi*, we find that only one, namely, the Adhikākṣarā-Śīrṣaka, has survived and is mentioned by Virahāṅka, Svayambhū and Hemacandra. The principle of coupling two or three metres, however, is followed by Virahāṅka, who mentions 11 such metres excluding the Dvipadī and the Rāsaka. Svayambhū and (following him) Hemacandra also follow it ; but instead of giving specific names to such strophic metres, they put them all under the common category of Śīrṣakas, giving them the significant names Dvibhaṅgī or Tribhaṅgī as the case may be. One particular couplet among these deserves special attention ; it is the Raḍḍā made up of a Mātrā and a Dohā stanzas. Both these metres are the special metres of Apabhraṁśa poetry and seem to have held the ground for a long time, upto the advent of narrative poetry in Apabhraṁśa literature. Curiously neither of these two seems to have been current in the days of the *Jānāśrayi*, which neglects them altogether ;²⁶ Virahāṅka has mentioned both and also the resulting Raḍḍā. His treatment, however, shows that though the Mātrā was quite popular together with its four kinds, the Dohaka

24 See above f. n. 12.

25 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13), 4. 18.

26 Even Kālidāsa neglects the Mātrā, but employs the Dohā for v. 8 in Act IV of the *Vikramorvaśiyam* (see f. n. 10).

does not seem to have been so at his time. Virahāṅka defines the Mātrā and its four varieties, but he treats the Dohaka as a Dvipadi metre of two lines, and not as an Ardhasama Catuspadi one as the later writers²⁷ do. Svayambhū and Hemacandra define all the five varieties of the Mātrā and all the metres derived from the Dohaka, Hemacandra's treatment being of course, more systematic and complete than that of Svayambhū. *Kavidarpaṇa*, who follows Hemacandra after a hundred years or so, defines the Dohaka and its derivatives, but of the Mātrā he gives only a single variety, remarking however, that it was of many kinds.²⁸ All this shows that the *Jānāśrayī* belongs to a very early period of Prākṛit poetry and prosody, when the Apabhraṁśa bards had not yet made their appearance on the literary horizon. Of the two metres again, Mātrā is surely the earlier one and was widely employed for stray poetry, until it lost its importance and glamour after the rise of longer narrative poems in the Apabhraṁśa language. Dohā, however, still held the field, and the Raḍḍa, resulting from the combination of the two, was also often used for the sake of variation and decoration for a long time in the Apabhraṁśa poems even after the standardisation of the Paddhaḍikā as their narrative metre by Svayambhū and by Caturmukha before him, as Svayambhū himself tells us. The only triplet called Trikalaya (the name shows the influence of the Prākṛit name tikalaa) defined by the *Jānāśrayī* at 5.59, consisting of an Adhikākṣarī, a Nirdhāyikā and a Gitikā, is known to Virahāṅka, who also calls it by another name, Mālā-Śiṛṣaka²⁹. It is however, neglected by the prosodists coming after him. The word *kalā* in the name Trikalaya or Trikalaka deserves to be noted; like the word *pada* in the name Dvipadi it signifies a unit, consisting of a whole stanza, in a strophic couplet or triplet.

25. There are two other strophic metres, namely, Dvipadi and Rāsaka, which are defined by both the *Jānāśrayī* and the *Vṛttajātiśamuccaya*, and which are very important from the point of the history of the growth of Prākṛit poetry. They both represent an early stage of it when it consisted of stray stanzas and groups of stanzas in different metres held together by the unity of subject matter as also by syntactical unity. Of the two the former refers to the external structure, while the other, namely

27 See *Vṛttajātiśamuccaya* (f. n. 13) 4. 27, 29, 30.

28 See *Kavidarpaṇa* (f. n. 8) 2. 27-28.

29 See *Vṛttajātiśamuccaya* (f. n. 13) 4. 43-45.

the *Rāsaka*, refers very likely to the pleasing nature of its contents and music. I have discussed the name *Dvipadī* and its application to metres of four lines elsewhere,³⁰ and concluded that the name was first given to a pair of stanzas, each stanza being considered as the *Pada* or the foot on which the metre seems to move, and that even when the number of stanzas of a song exceeded two, it still retained its name *Dvipadī*, where the word *dvi* was only secondarily applied. That originally the *Dvipadī* had only two stanzas in it is proved by the clear directions of the *Jānāśrayī*, which says that a *Bhaṅga-dvipadī* becomes a *Dvipadī* when it is coupled with a *Gītika* which follows it.³¹ In the very next *Sūtra*, however, we are told that sometimes a stanza in the *Vidārī* metre is put between the two. This would show that at the time of the *Jānāśrayī* the *Dvipadī* normally consisted of two stanzas, but sometimes even a third was added to them. The name *Bhaṅga-dvipadī* of the first constituent metre again is very significant. It means 'a partial *Dvipadī*' (*bhaṅgarūpā dvipadī*) where *bhaṅga* seems to mean either a part or an aspect of the *Dvipadī*. This name should be compared with the later name given to such metres, namely, *ambhaṅgi* and *tribhaṅgi*, where too the constituent stanza of a couplet or a triplet is similarly called a *bhaṅga*. It is also important to note that according to the *Jānāśrayī* the *Bhaṅga-dvipadī* is of many kinds, the shortest among them being a *Sama Catuspadī Mātrā Vṛtta* having from 12 to 15 *Mātrās* in its *Pāda*, while the longest may have from four to seven *Ganas* in its *Pāda*, the *Gaṇa* signifying either a *Caturmātra* or a *Pañcamātra Gaṇa*. In any case, however, the longest among them may not have more than 30 *Mātrās* in its *Pāda* (excluding the last long letter).³² This description of the *Bhaṅga-dvipadī* is very helpful in clarifying the position of *Virahāṅka* with reference to the name *Dvipadī* which he employs to signify a large number of metres of four lines defined in the third chapter, as also to a collection of 8 or 12 stanzas in the second chapter. It is clear that all those metres of four lines which *Virahāṅka* defines in the third chapter and which he calls by the general name *Dvipadī*, are to be understood as *Bhaṅga-dvipadis* according to the *Jānāśrayī*. Further, that by the time that elapsed between the author of the *Jānāśrayī* and *Virahāṅka*,

30 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13), Introduction para 5.

31 See *Jānāśrayī* (f. n. 3) 5. 60.

32 See *Jānāśrayī* (f. n. 3) 5. 61-64.

many of the metres which were thus employed for the composition of the first constituent of the strophic Dvipadī had come to be conventionally fixed and had also received specific names like Sumanā, Tārā and so on, with the result that the truly descriptive name Bhaṅga-dvipadī was given up in favour of the general term Dvipadī which was applied to each of them singly. It is also instructive to find that among the Dvipadis defined by Virahāṅka, the shortest has a Pāda containing 11 Mātrās, while the longest has a Pāda which contains 7 Purohitas, i. e., Gaṇas of 4 or 5 Mātrās, thus from 28 to 35 Mātrās in it. This scheme closely follows the directions of the *Jñānśrī*, though the limit of 30 (or 32 taking into account the long letter at the end) is not mentioned by Virahāṅka; yet actually the stanza which illustrates this longest³³ metre contains only 31 Mātrās in its Pāda, excluding the concluding long letter. Again the direction of Virahāṅka³⁴ that the words *mantru* and *purohita* should be understood to convey a Catunmātra or a Pañcamātra without distinction, when they are employed in the definitions of the 7 Gaṇa-sama Dvipadis, clearly shows the influence of the *Jñānśrī* 1. 38-39, which lays down that the word *gaṇa* should be understood to convey a Caturmātra or a Pañcamātra Gaṇa in general. The classification of these Bhaṅga-dvipadis, or Dvipadis as Virahāṅka calls them, under four heads namely, Mātrā-gaṇa-sama, Gaṇa-sama, Ardha-sama and Viśama³⁵ is also indicative of a further stage of development in Prākṛit prosody at the time of Virahāṅka. That the Bhaṅga-dvipadis of the *Jñānśrī* contained 4 Pādas is clear from *Jñānśrī* 5.45, read together with *Jñānśrī* 1.8; but whether their Pādas were equal or unequal in length i. e., whether they were Sama, Ardhasama or Viśama, is left uncertain.

26. As regards the composition of the strophic Dvipadī, we saw above that according to the *Jñānśrī* it usually consisted of two stanzas, but sometimes even a third stanza was added in the middle, the metre of the concluding stanza being always a Gītikā. But when we come to Virahāṅka we find that his normal Dvipadī consists of four Vastukas,³⁶ each one of which is followed by a Gītikā; thus a normal Dvipadī contains 8 stanzas in it instead of

33 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 3 44.

34 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) I. 33.

35 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 2. 10-16.

36 Vastuka is only a general term applicable to any Catuṣpadī metre; see Hemacandra, *Chandonuśāsana* 5, 25 com. and 6. 18 com.

the two or three of the *Jānāśrayī*. Sometimes however, one more stanza in another metre like the *Vidāri*, *Ekaka*, *Dvipathaka* or *Vistāritaka* is added between the *Vastuka* and the *Gitikā*, according to *Virahāṅka*, thus bringing the number of stanzas in a *Dvipadī* to a total³⁷ of 12. *Virahāṅka* does not clearly define any of these additional metres ; but closely follows the *Jānāśrayī* in his instructions about their employment in the middle and only adds three others to the single *Vidāri* of the *Jānāśrayī*. This strophic *Dvipadī*, which I believe, is the earliest form of the descriptive kind of *Prākṛit* poetry, dwindled in its importance in course of time, until everything about it was almost forgotten except a single form of its initial constituent stanza, viz, the *Dvipadī* with 28 *Mātrās* in each of its four *Pādas*. Hemacandra in his *Chandonuśāsana* 4.64 defines this last and in the commentary on the *Sūtra* makes an observation that the older prosodists had mentioned a large number of the *Dvipadis*, but he has neglected them as they were included among the many metres that are defined by him. The observation makes, however, a pointed reference to 37 *Gaṇasama* *Dvipadis* like *Sumanā*, *Tārā*, *Jyotsnā* etc., and to 8 *Viśama* *Dvipadis* like *Vipulā* and *Capalā*. This is undoubtedly an allusion to *Virahāṅka*'s treatment of the *Dvipadis* in ch. III of his *Vṛttajātisamuccaya*.³⁸ These names and varieties of the *Dvipadis* are mentioned only by Hemacandra and by no one else, after *Virahāṅka*, so far as I know. Perhaps *Svayambhū* and *Rājaśekhara*, whom Hemacandra often follows closely, may have known and mentioned them.

27. A very similar case is that of the other strophic metre defined by the *Jānāśrayī*, namely the *Rāsaka*.³⁹ According to it a strophic *Rāsaka* is made up of a stanza in the *Bhaṅgurāsaka* metre coupled with another in the *Avalambana* metre. The *Bhaṅgurāsaka* has a *Pāda* containing 21 *Mātrās* followed by a long letter at the end of all. This corresponds to the *Rāsaka* of 23 *Mātrās* in a *Pāda* defined by Hemacandra, *Chandonuśāsana* 5.5 and by the *Kavīdarpaṇa* 2.23. *Jānāśrayī* indeed mentions only one kind of the *Bhaṅgurāsaka* ; but this name which resembles that of the *Bhaṅga-dvipadī*, seems to me significant. It is either equal to

37 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 2. 4.

38 Two words *mātrāgaṇasamāḥ sapta* appear to have been dropped from Hemacandra's sentence through oversight by the mss. consulted by me for the edition mentioned in f. n. 13 above.

39 See *Jānāśrayī* (f. n. 3) 5. 69-72.

bhaṅga-rāsaka (bhaṅga meaning bhaṅga-rūpa as before) or *bhaṅgura-rāsaka* (a broken Rāsaka or a part of it), the meaning being almost the same as in the case of the term Bhaṅga-dvipadi. Thus it seems to have been meant as a common name of the first constituent of a strophic Rāsaka and even here, we find that the name of the strophic metre has been transferred to its first constituent, as in the case of the Dvipadi. This is well borne out by the fact that Hemacandra mentions several kinds of Rāsakas in the beginning of the fifth Adhyāya of his *Chandonuśāsana* and concludes by saying that there were many other Rāsakas like Candraka, Khaṇjakānta, Cañcala and so on which the older prosodists had defined, but they were not mentioned by him as they were included among the many similar metres defined by him in other parts of his work. I am not able to trace these Rāsakas in any older work on Prākṛit prosody. The *Jñānāsravī* represents a time when they had just begun to rise, while the *Vṛttajātisamuccaya* represents a period when these Prākṛit Rāsakas had lost their popularity and importance, perhaps owing to the appearance of another kind of Rāsaka on the horizon composed in the Apabhraṃśa language. Yet their great popularity at one time is seen from a Prākṛit stanza quoted by Hemacandra in this context, which says that any kind of the Mātrā Vṛtta may be called a Rāsaka and that a Rāsābandha (a poem consisting of several Rāsakas) Kāvya was considered as a Rasāyana in the assemblies of elderly persons. The same stanza is also quoted in the *Kavīdarpana* on 2.23. It is of course to be assumed that the poem must be capable of rousing sentiments, as the name suggests. The name Rāsābandha used in the quotation is significant; it seems to have been used for a short poem for the first time by Svayambhū at *Svayambhūchanakus* 8.24. He however, uses the same name, evidently for its constituent metre, in the next stanza, thus showing his consciousness of the fact that even here, the name of the whole has been transferred to its prominent part, namely, its commencing stanza. Among the many Rāsakas, there appears to be one with 21 Mātrās in its Pāda, with the Yati after the 14th, which became a special favourite of the Prākṛit as well as the Apabhraṃśa poets.

28. At the time of the *Jñānāsravī* the Strophic Rāsaka had not yet attained the position of a Rāsābandha Kāvya and so probably only a single variety of it is mentioned there. When we come to Virahāṅka, we find an interesting situation in which

there exist two strophic Rāsakas, each being made up of stanzas in many different metres. One of them is made up of Prākṛit metres like Vidārī, Dvīpadī and Vistārītaka, while the other is made up of Apabhraṁśa metres like Mātrā, Dohā, Aḍilā and Dhosā.⁴⁰ Of these two kinds of the Strophic Rāsakas, Svayambhū mentions only the second at *Svayambhūchandas* 8.24, saying that a Rāsābandha Kāvya composed of Ghattās, Chaddanikās and Paddhaḍikās and containing good i. e., resonant words in it, becomes very pleasing to the minds of the people. This would show that after Virahānka's times, Prākṛit poetry and metres had received a set-back and receded into the background, with the result that the Dvīpadī compositions lost all their glamour and importance which they had attained in the days of the *Jīnāśrayī* and the *Vṛttajātisamuccaya*. On the other hand, when the Apabhraṁśa languages had taken their rightful place as the languages of the people, the Rāsaka compositions grew into full-fledged poems called Rāsābandha Kāvya before the time of Svayambhū. These still appear to have consisted of stray poetry, not dealing with any particular topic in a sustained strain, but serving as a source of great delight when introduced in the assemblies of the appreciative listeners. We may be permitted to infer that these Rāsābandha Kāvya were similar to the Khaṇḍa Kāvya in Sanskrit, like the Meghadūta and the Ṛtusamhāra, if the Sandeśa-Rāsaka⁴¹ of Abdur Rehman is supposed to have followed earlier models existing in his days; but at present at least no other poems of that kind are available, and so our presumption about the Rāsābandha Kāvya in the Apabhraṁśa language must remain only a conjecture. It is, however, certain that by the side of these Rāsābandha Kāvya there arose, in course of time, another kind of Kāvya, which may be called a Sandhibandha Kāvya, corresponding to the Sargabandha Mahākāvya in Sanskrit, containing a large number of cantos called Sandhis, each Sandhi consisting of several Kaḍavakas and each Kaḍavaka containing a few stanzas in metres like the Paddhaḍikā and others which were amenable to some Tāla. These Sandhibandha Kāvya were composed in imitation of, or rather in competition with, the Sanskrit Mahākāvya and follow almost the same pattern. Their composition needed scholarship, constant

10 See *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 4. 37-38.

41 *Sandeśarāsaka*; published in the Singhi Jain Series, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1945.

study and observation in addition to Poetic faculty, and so the Rāsābandha Kāvya of both kinds, i. e., Prākṛit and Apabhraṃśa, had ceased to interest the more ambitious, educated, and gifted poets of the Apabhraṃśa language. It is probably for this reason that Svayambhū takes practically no notice of these in his work on metres. A reference to the Sandhis and the Kaṭavakas as also the metres, which are to be employed at the beginning and the end of them, is however, made by Svayambhū in his *Svayambhūchandas* 8. 15–17, 20. Svayambhū himself had composed two such Kāvya, namely, *Paumacariu* and *Ratthanemī-carīu*, both in the Apabhraṃśa language. But probably the earliest author who composed a Sandhibandha Kāvya in Apabhraṃśa was Caturmukha. His *Abdhamanṭhana* is mentioned as a Sandhibandha Kāvya by Bhoja in his *Śṛṅgāraṃaijari*⁴² and Svayambhū acknowledges his debt to him as regards the Paddhaḍikā metre much beautified with Chaḍḍanikā, Dvipadī and Dhruvaka.⁴³

29. *Gāthālukṣana* is an earlier work on Prākṛit metres, but it mainly treats of the Gāthā and its derivatives, as its name suggests. Vv. 74–92 of this treatise contain the definitions of a few Apabhraṃśa metres like the Dohā and the Paddhaḍikā, Madanāvātāra and the strophic Vastuka, also known as Sārdhacchandās; but these do not appear to belong to the original treatise and besides the treatment is scrappy and unsystematic. The *Svayambhūchandas* consists of 13 chapters whose existence is not specifically marked, but has to be inferred from a recurring stanza, which mentions it to be a work, 'whose foundation is formed by the five Amśas, i. e., the five Mātrū Ganas, and which is clear on account of the Lakṣya and the Lakṣana being both given' (i. e., the definition of the metre and its illustration, both contained in the same line). The work commences with the Mātrū Vṛttas belonging to the Gāthā group in the first chapter (*SbP.* 1), followed by the Galitaka, Khañjaka, Śiṛṣaka and Māgadhañjati groups of metres in the next four chapters (*SbP.* 2–5). Unfortunately the portion containing these chapters is fragmentary, yet sufficient of these is available to give us a broad idea about their contents. The next three chapters (*SbP.* 6 and *Sb.* 1–3) treat of the Varṇa Vṛttas and at the end of these, Svayambhū says that all the metres defined so far are the essential metres of the Prākṛit Language (*Sb.* 4.1). Hemacandra does not follow this order, because he

42 See *Sudhahharatī* vol. II (1950), p. 206.

43 See Bhayan, *Paumacariu* (f. n. 19), Introduction, p. 51.

considers the Varṇa Vṛttas and some of the Mātrā Vṛttas like those that belong to the Gāthā and the Mātrāsamaka groups (with the exception of the metres derived from the Gāthā and the Gīti), as Sanskrit Vṛttas and his *Chandomudāsana* is meant to be an exhaustive treatise on Sanskrit, Prākṛit and Apabhraṁśa metres, described in this order. But otherwise, he closely follows Svayambhū and mentions his authority here and there. In these earlier chapters (*SbP.* 1-6) of Svayambhū's work, there are many quotations taken from a large number of Prākṛit poets to illustrate the different metres. But from the quotations themselves these poets do not appear to have written any sustained poems on topics of lasting interest. They all create an impression that they were composed for illustrating the particular metre or as a sort of stray poetry. Sometimes one even feels that Svayambhū may have translated the original Sanskrit stanza into Prākṛit.⁴⁴ On the other hand Svayambhū quotes only a few poets in his chapters on Apabhraṁśa metres, but quotes a poet for more than one metre and the quotations look like parts of longer poems on the stories of the Rāmāyaṇa and the Mahābhārata. Prominent among such poets are Govinda and Caturmukha. In a number of cases, where no name is mentioned, they are traced to Svayambhū's own poems.

30. While dealing with the Apabhraṁśa metres in the next five chapters (*Sb.* 4-8), Svayambhū first takes up (in *Sb.* 4) a few miscellaneous ones which appear to have been regarded by him as the very common and popular metres of the Apabhraṁśa language. The more prominent among these are the Ardhasama Catuṣpadī Dohā with its varieties and the Pañcapadī Mātrā with all its five kinds, as also the strophic Raḍḍā. The others are Utsāha, Vadana and Upavadana, all of which receive the names Aḍilā and Maḍilā in view of the different types of the ending rhyme, and the three Dhavalas which respectively have 4, 6 and 8 Pādas in their stanzas. In this same chapter Svayambhū records a few terms like Dhavala and Maṅgala, Prahelikā and Hṛdayālikā, which are applied to different metres under certain circumstances and are peculiar to Apabhraṁśa prosody. Hemacandra defines all these in the fifth chapter of his work almost in the same order; he, however, adds a number of Sama Catuṣ-

44 See note on *Svayambhūchandas* 2. 9. 1, published in the *Rajasthan Puratana Granthamala*, Jodhapur, 1960.

padī metres called Rāsakas and an Ardhasama Catuspadī metre called Rāsa in this same chapter. Svayambhū mentions only the first of these Rāsakas and the Rāsa in his concluding chapter. It is very likely that in the period intervening between Svayambhū and Hemacandra these Rāsakas grew in number and were employed by minor Apabhraṃśa poets for their Rāsābandha Kāvya, just as the Dvipadīs grew in number in the period between the *Jānāśrayī* and the *Vṛttajātisamuccaya*. As regards the Prahelikā and the Hṛdayālikā Hemacandra does not take any note of them as they have very little to do with prosody as such ; but he mentions the Dhavalas and the Maṅgalas, adding Phullaḍaka and Jhambataka to these. Svayambhū mentions the Phullaḍaka in the last chapter of his work, joining it with the Maṅgalas in respect of which he has to make a pertinent remark, which we shall see later on. There are a few more metres of the Apabhraṃśa prosody which evade systematisation and so apparently are relegated to a separate chapter at the end of his work by Svayambhū. These were perhaps less frequently used, or what is more likely, were more modern when compared with those mentioned above. These include Utthakka and Dhruvaka, Madanāvatāra and Paddhaḍikā, Rāsaka and Rāsa. A few technical terms are also explained in this chapter ; they are Ghattā and Chaddanikā, Sandhī and Kaḍavaka, which are indicative of the growth of Apabhraṃśa poetry in the days of Svayambhū. Hemacandra being more systematic, has explained all these terms and defined these metres in their proper places. But the remarks of Svayambhū about the Phullaḍaka and the Maṅgala used as general terms to signify particular types of songs regardless of their metres are very interesting. He makes a general and rather sweeping statement that in these two kinds of songs the poets are very careless about their rhyme, metre and other characteristic features of their stanzas and yet these are greatly praised by appreciative listeners. This tacitly describes the poetical compositions of the popular bards who have poetic genius, but neither learning nor concern for the purity of language and metres. Hemacandra mentions both these types of compositions, but does not say anything about them as Svayambhū has done.

31. In addition to these chief metres, the Apabhraṃśa poets employed for the sake of variety, decoration and narrative convenience three different main kinds of metres, namely, the Dvipadī, the Catuspadī and the Ṣaṭpadī, calling them Dhruvās. Only

some of these were in actual practice, as would appear from the treatment of these by the *Kavidarpaṇa*, but Svayambhū and Hemacandra have evolved a very large number of metres from each of these three types. These Dhruvās were not used for the composition of the Kaṭavaka, but only for its commencement or conclusion. It is Svayambhū alone who tries to distinguish between the shorter and the longer Catuspadīs, calling the former the Vastukas and the latter the Dhruvās. Both Virahāṅka, his predecessor, and Hemacandra, his successor, neglected such a distinction. Virahāṅka gave the name Vastuka to any Catuspadī metre employed as the first constituent of a strophic Dvipadī, while according to Hemacandra Vastuka was only a synonym for a Catuspadī of any kind.⁴⁵ Svayambhū makes a similar distinction between the shorter and the longer Dvipadīs and calls only the latter ones by the name Dhruvā or Dhruvaka. Hemacandra seems to corroborate this when he counts only the longer Dvipadīs among the 64 Dvipadī Dhruvās at *Chandonuśāsana* 7. 57.1, and defines the shorter Dvipadīs after them at the end of the Adhyāya. Svayambhū calls longer Dvipadīs by the additional term *duvaa* or *Dvipada* at *Svayambhūchandas* 5.1; 6.131; both Svayambhū and Hemacandra however, agree that the longer Dvipadīs and Catuspadīs, the latter of both kinds i. e., Sarvasama and Ardhasama, alone should be used as the Dhruvās. The only difference of opinion between them seems to be with regard to the Dhruvaka, which is a Sarvasamā Catuspadī containing only 9 Mātrās in a Pāda and which is counted among the Catuspadī Dhruvās by Hemacandra, but not by Svayambhū. Svayambhū starts the Sarvasamā Catuspadī Dhruvās from the Śaśivadanā having 10 Mātrās in a Pāda and defines the Dhruvaka among the miscellaneous metres in the last Adhyāya. All the three, namely, Ṣaṭpadī, Catuspadī and Dvipadī are called Dhruvā or Dhruvaka or Ghattā when they stand at the beginning of a Sandhi or at the end of a Kaṭavaka according to both; but about the name Chaḍḍanikā Svayambhū's directions are not very clear. Hemacandra says that a Ṣaṭpadī and a Catuspadī are called Chaḍḍanikā when at the end of a Kaṭavaka they are used for concluding a topic which has been started in that Kaṭavaka. As regards the name Dhruvā Svayambhū says that it so called because it is sung again and again (*puṇo puṇo gījajai*), while according to Hemacandra it is called Dhruvā because it must occur at the

45 See *Vṛttajātisamuccaya* 2. 1; also f. n. 36 above.

beginning of a Sandhi and at the end of a Kaḍavaka⁴⁶ (*dhruvam syāt iti*). In addition to this general definition of a Ghattā and a Chaḍḍanikā, Svayambhū gives seven kinds of Chaḍḍanikās and three kinds of Ghattās in the last chapter of his work, where he also mentions that there are many kinds of Paddhadikās and Gītis. Out of the seven kinds of the Chaḍḍanikā, six are Ardhasama Catuspadīs, while one is an Ardhasama Ṣatpadi. Among the three Ghattās two are Sarvasama Catuspadīs, one with 12 Mātrās in a Pāda and the other with 16, divided into 4 Bhagaṇas. The third Ghattā is an Ardhasama Catuspadī. Svayambhū then defines a Paddhadikā as a Sama Catuspadī having 16 Mātrās in a Pāda and further says at *Svayambhūchandas* 8.15, that each pair of two Pādas has a separate Yamaka and a Kaḍavaka is formed with 8 such pairs. An illustration of the Kaḍavaka is given at 8.20.6-9. Among the metres which may be used as a Ghattā at the beginning of a Sandhi, Svayambhū also mentions the Dvipadi with 28 Mātrās in each of its four Pādas, Gāthā, Aḍilā, Mātrā and Paddhadikā, which last virtually amounts to the Pādākulaka of the Mātrāsamaka group.

32. As regards the contribution of Hemacandra to Sanskrit and Prākṛit Prosody, we find that he has taken into consideration all the important deliberations on the topic by his predecessors, and given an authoritative, systematic and selective account of these in his *Chandonuśāsana*. He discloses an acquaintance with the works of Virahāṅka, Svayambhū and Rājaśekhara among others and clearly defines the respective spheres of Sanskrit, Prākṛit and Apabhraṁśa metres. *Jñānśruti* had treated all metres as Sanskrit metres; Virahāṅka treated them as Prākṛit ones and accordingly wrote his treatise in the Prākṛit language. Svayambhū distinguished between the Prākṛit and the Apabhraṁśa metres and also wrote his treatise in Prākṛit; Rājaśekhara closely followed Svayambhū, but wrote in Sanskrit. Unfortunately, Rājaśekhara's work is not available except its last chapter; but from this it seems that he did not give illustrations for the metres which he defined. Hemacandra composed his *Chandonuśāsana* in Sanskrit Sūtras, accompanied by a short commentary in Sanskrit; in addition he gives illustrations for every metre, having himself composed them in such a manner that they contain the name of the metre which is illustrated. In these illustrations Hemacandra employs the particular language to which the metre

46 See *Svayambhūchandas* (f. n. 44) 5. 1; Hemacandra, *Chandonuśāsana* 6, 1.

belongs. He has thus given an independent status to the Prākṛit and the Apabhraṁśa prosody. He starts the treatment of the Prākṛit metres with the varieties of the Gīti, the first of which is the older Gītikā now called Ripucchandās, in Adhyāya IV. In the remaining portion of this Adhyāya he defines and illustrates several other kinds of metres derived from the Gāthā and the Gīti, about 24 Catuṣpadīs called Galitakas, about 35 Catuṣpadīs called Khañjakas (the difference between the Galitaka and the Khañjaka being that the former has the Yamaka, while the latter has only the Anuprāsa), and a few strophic metres consisting of two or three stanzas in different metres and so significantly called Dvibhaṅgīs or Tribhaṅgīs, but all passing under the general term Śīrṣakas. All these are considered as Prākṛit metres by Hemacandra, though the constituent metres that are prescribed for all the strophic couplets and triplets except the first three and the last four, properly belong to Apabhraṁśa prosody, and are accordingly illustrated by him in the Apabhraṁśa language. At the end of these last i. e. strophic metres or Śīrṣakas, we are told that these are well known among the Magadha bards by the names Ṣaṭpada and Sārdhachandas. Here Hemacandra remarks that other strophic couplets formed with Mātrā, Ullāla, Dvipadī, Vastuka and Dohaka should be considered as included in Dvibhaṅgī; and that from among these Raḍḍā alone will be picked up and separately defined in deference to the practice of the elders. It also deserves to be noted that the metre called Madanūvatāra is defined at the end of the Prākṛit Khañjakas by Hemacandra, who also gives five other metres derived from it by the addition of one Pañcamātra in each Pāda, in succession. Svayambhū has defined this metre as an Apabhraṁśa metre and illustrated it accordingly. It seems that though this metre originally belonged to Prākṛit prosody, yet one variety of it containing Pañcamātras of the Ragaṇa type was gradually appropriated by the Apabhraṁśa poets and as we see from the Chandaḥkośa of Ratnaśekhara (v. 10), a different name, namely, Kāminimohana was given to it by them. At the end of this section on the Śīrṣakas in Adhyāya IV, Hemacandra gives two longer Catuṣpadīs calling them Sama and Viṣama Śīrṣakas in accordance with older practice, even though they are single metres and not strophic one (as their name may suggest). It is again striking that among the Prākṛit metres defined in this chapter there is only one Ardhasama Catuṣpadī, namely, the Mukhagalitā (Sū. 32),

four different varieties of which were mentioned by Virahāṅka at *Vṛttajāṭisamuccaya* IV. 100-101. All the rest are either Dvipadis or Sama Catuspadis. As a matter of fact, out of the 11 Ardhasama Catuspadis defined by Virahāṅka only three are mentioned by Svayambhū and all the three, namely, Vaitāliya, Aupaechandasaka and Āpātalikā, are counted among the Sanskrit Mātrā Vṛttas by Hemacandra at *Chandonuśāsana* III. 53-55. Perhaps we may be permitted to conclude from this that the Prākṛit poets were gradually losing interest in the Ardhasamās, while the Apabhramśa poets were adopting them increasingly. Svayambhū and Hemacandra who follows him, define 110 Ardhasama Catuspadis, the shortest and the longest Pādas of which contain respectively 7 and 17 Mātrās in them. All these belong to the Apabhramśa prosody according to both and granting that many of these owe their existence to the fondness of these authors for classification and systematisation, we must still presume that a large number must have been actually in use in the compositions of the Apabhramśa poets.

33. In the Vth Adhyāya Hemacandra starts the treatment of the Apabhramśa metres; as remarked above here he gives about 12 Rāsakas, one Ardhasama Rāsa, the Matrā with its varieties and the strophic Radḍa, a few Sarvasama Catuspadis like the Vadana and the Vastuvadana, the six kinds of the Dhavalas and the common terms like Dhavala, Maṅgala, Phullaḍaka and Jhambataka applied to different metres under different circumstances. The VIth Adhyāya is assigned by him to the Ṣaṭpadī and the Catuspadis; among the former no specific metres are mentioned, only the three broad classes, namely Ṣaṭpadajāti, Upajāti and Avajāti being defined as respectively containing 7, 8 and 9 Mātrās in their 1st, 2nd, 4th and 5th Pādas and from 10 to 17 in the 3rd and the 6th. At the beginning of this Adhyāya the terms Dhruvā and Chaḍḍanikā are explained as being applied to any kind of metre, whether a Dvipadī, or a Catuspadī or a Ṣaṭpadī, when it stands at the beginning of a Sandhi or at the end of a Kaḍavaka, the name Chaḍḍanikā however, being restricted to the Catuspadī and the Ṣaṭpadī only, when they are employed to conclude a topic at the end of a Kaḍavaka in which it was started. The Ṣaṭpadis are followed by the 110 Ardhasama Catuspadis and 9 Sarvasama Catuspadis, the shortest among these latter having 9 and the longest having 17 Mātrās in each Pāda. The Paddhaḍikā, which Svayambhū

defines among his miscellaneous metres in Ch. VIII, finds a place here as a Sarvasamā with 16 Mātrās in each Pāda. The longer and shorter Dvipadīs are defined in the next i. e., the VIIth Adhyāya and here Hemacandra closely follows Svayambhū; but he makes a special mention of two Dvipadīs, one having 28 and the other 27 Mātrās in each of their two equal and similar Pādas. These are the Karpūra and the Kuṅkuma, both known as the Ullālas among the bards of Magadha. Svayambhū is silent about these; but the Kavidarpaṇa defines them prominently, while the Chandaḥkośa and the Prākṛta Paiṅgala mention them only as the constituents of some strophic couplets. The Apabhramśa Dvibhaṅgīs illustrated by Hemacandra at *Chandonuśāsana* IV. 87.2-11 have one of the two as their second constituent metre.

34. The position of the *Kavidarpaṇa* in the history of the growth of the Prākṛit and Apabhramśa metres is peculiar; its method of treating the subject too is novel. Though it belongs to the Classical school of prosodists, it professes to have been composed as a manual for rising poets, as the name suggests. It quotes Hemacandra and is quoted by Jinaprabha in Saṁh. 1365 and by Somacandra even earlier in Saṁh. 1329 in his commentary on the *Vṛttaratnākara*. The commentary on the work was composed not long after the text itself and probably by some pupil of its author whom he calls Pūjya on *Kavidarpaṇa* II.4. Out of the six chapters of which it consists, only the second is important for our purpose. Here Prākṛit and Apabhramśa metres are promiscuously defined and illustrated, being classified on the basis of the number of the Pādas which the single or strophic metre contained, thus as Dvipadīs, Catuṣpadīs, etc., upto Ṣoḍaśapadīs. Among the Dvipadīs only three are mentioned, two of them being the Ullālas, namely, the Karpūra and the Kuṅkuma. Gāthā is next considered as the first among the Catuṣpadīs and is followed by 10 Ardhasama Catuṣpadīs and 21 Sarvasama Catuṣpadīs. Among the former Dohā plays an important part and five metres derived from it are included among the 10 Ardhasamās, the other four being Pañcānanalalitā, Malayamāruta, Rāsa and Mūgadhikā. All the Ardhasamās except the last are illustrated as metres of the Apabhramśa language. Among the 21 Sarvasamās Vadana (with its alternative names Aḍilā and Maḍilā in view of its rhyme), Galitaka, Vastuvadana, Rāsāvalaya and Utsāha are all treated and illustrated as Apabhramśa metres; all the rest including Dvipadī, Madanāvatāra, Khañjaka and Rāsaka are treated as Prākṛit

metres and illustrated as such. Mātrā is the only Pañcapadī defined and only a single variety of it is mentioned with a remark that it is of many kinds (*pracurabhedā*). The illustration of this metre is in the Apabhramśa language. Ghattā in its different forms is the Ṣaṭpadī mentioned next; all its six kinds are illustrated by stanzas in Apabhramśa. The only other single Ṣaṭpadī metre is the Dhavala of 6 Pādas, called Kirtidhavala. This, along with the only single Aṣṭapadī metre called Śrīdhavala, is treated as Apabhramśa metre and illustrated as such. All the other metres defined in this chapter of the work are strophic metres, at least five of which have received specific names, viz, Ṣaṭpada, (also called Sārdhacchandās or Kāvya), Phulla, Tarala, Vastu and Dvipadīkhaṇḍa, but all of which except the last are illustrated with stanzas in the Apabhramśa language. At the end of the chapter a Kaṭavaka is defined as a Ṣoḍaśapadī consisting of four Paddhaḍikūs and a Sandhi as a group of such Kaṭavakas. The illustration of the Kaṭavaka is of course in Apabhramśa. It will be seen that among the metres defined in this chapter of the *Kaṇḍurpaṇa* a very large number belongs to the Apabhramśa prosody, most of them being illustrated probably from the existing poems in that language. The number of strophic metres too, is comparatively large and the whole chapter conveys an impression that Apabhramśa poetry had by that time firmly established itself, that the longer Dvipadīs had fallen out of use (probably because most of them had come to be treated as Catuṣpadīs and Ṣaṭpadīs owing to the introduction of Yati and Yamaka in the middle of the longer line), and that the Sandhibandha Kāvya had steadily begun to rise on the horizon, though what may be called the Rāsābandha Kāvya according to Svayambhū, namely, shorter lyrics were also thriving side by side with them.

35. The last pair of works which is proposed to be discussed here for the history of the Prākṛit and Apabhramśa metres is that of the *Chandahkośa* of Ratnaśekhara and the *Prākṛta-Paiṅgala*. Both these works define about 50 metres, most of which are illustrated with stanzas in the Apabhramśa language. These include a few strophic couplets having specific names like Candrāyaṇa and Candrāyaṇī, Kuṇḍalika and Kuṇḍalini, Rāsākula, Ṣaṭpada and Raḍḍā. Dohā and Mātrā of five Pādas are mentioned by both, but the latter only as the constituent of the strophic Raḍḍā. Gāthā is defined by both and seems to have still retained its popularity, particularly as a constituent of strophic couplets and

triplets. Neither of these two works, however, alludes to the Sandhibandha Kāvya or its constituent the Kaṇḍavaka, though the Paddhaḍikā is defined by both. Many of the metres are again amenable to the Tālas of 5, 6, 7 or 8 Mātrās and two poets who appear to be also the authors of works on prosody are mentioned by both the works. On the whole they leave an impression on the mind that they were composed as manuals for the help of popular bards who wrote stray poetry on the eternal topics of conjugal love and religious devotion, but were not able to compose longer poems of the type of the Sandhibandha Kāvya which required deep erudition and close observation. The Sandhibandha Kāvya, on the other hand, were composed for a long time after Hemacandra by the Jain monks, who had a very good grounding in both the Sanskrit and the Prākṛit languages from their early age.

36. It is quite probable that the authors of these two works viz, *Chandaḥkośa* and *Prākṛita Paṅgala*, had known and based their manuals upon some Rāsabandha Kāvya or Rāsaka like the *Sandeśa Rāsaka*, composed by bards of reputation. As said above⁴⁷ the *Sandeśa Rāsaka*, may have been based upon earlier models of the Rāsaka type of Apabhraṁśa poems. This particular work is supposed to have been composed by a Mohamadan poet of the 13th century or thereabout; his name is given as Addahamāṇa, son of Mirasena. It is called *Sandeśa Rāsaka* i. e., a Rāsaka Kāvya describing the Sandeśa of a young girl to her lover who had gone on a long journey for over a year. As a Sandeśa Kāvya it may be compared with the *Meghadūta* of Kālidāsa; but there is an essential difference between the two poems, both as regards the structure and the conception. Here the messenger is a living person who is likely to meet the lover at a real town on the earth. The messege too is not one of cheer and hope, but a description of the intense suffering from separation of the person who is left behind. It is again sent by the beloved at home to her lover, and not by a wandering lover to his beloved at home. The actual messege, however, suggests the poet's acquaintance with both the Khaṇḍa Kāvya of Kālidāsa, namely, the *Meghadūta* and the *Ritusamihāra*. As a matter of fact, our poet seems to have combined the motifs of these two together in his *Rāsaka*. For while describing her suffering in the course of her messege, the heroine is made to say in detail what happens to a separated lover during the different seasons of the

47 See p. 33 f. n. 41 above.

year. But more than anything else, the poet's aim in composing the poem was surely to bring into prominence the popular and current Apabhramśa metres together with their names. This is indeed the reason why I take a brief notice of this work. The lady Love is made to give most of her message in different metres whose names she mentions at the commencement of the message in an earlier stanza. She tells us, while describing her condition in the different seasons, how she had composed certain stanzas in particular metres, on particular occasions. She is shown conscious of her poetic powers and offers as it were her extempore composition to the traveller-messenger, now and then. The traveller too at the very start pours himself out in 8 Gāthās on seeing the young lady and her pathetic condition; but later he remains only an attentive listener to the pathetic story of the lady. Most of the metres employed here in this Rāsaka poem or the Rāsābandha Kāvya, including the strophic couplets Vastu and Raḍḍa, are among those few which are found defined in the above mentioned last pair of works, namely, the *Chandaḥkośa*⁴⁸ and the *Prākṛta Pañigala*. Only one or two single metres and one strophic couplet seem to be unknown to (or perhaps neglected by) them, and have to be traced back to Virahāṅka's *Vṛttajātisamuccaya*.⁴⁹ The ruling metre is of course the Rāsaka,

48 The commentator of the poem, however, quotes from Nanditādhyā's *Gāthālaḥṣaṇa*, published in Appendix of the edition of *Kavīdarpaṇa* mentioned in f. n 15 above, without mentioning either the name of the author or of the work. Thus he quotes N (= Nanditādhyā) 16 on v. 2, N. 74 on v. 20; N. 80 on v. 94 and N. 78 on v. 119. For all these see *Chandaḥkośa* (f. n. 15) 51, 86, —, 35 and *Prākṛta Pañigala* (Bibliotheca Ed.) I. 54, I. 125, I. 120, I. 152 respectively. Yet on v. 19 he quotes a definition of Raḍḍa, which contains the words *kavi nanditādhyā bhāṣanti*, though this is not found in the edition mentioned above. Similarly the commentator quotes without mentioning the name of the author or the work from Ratnaśekhara's *Chandaḥkośa* (f. n. 15) vv. 16, 17, 21, 32, 41ab, 41cd, 26 on *Sanlekarāsaka* vv. 23, 26, 36, 82, 104, 111, 112 respectively.

49 Bhramarāvali of v. 173 (mentioned in v. 170) and Ramapriyaka of v. 208 (mentioned in v. 207) are known only from *Vṛttajātisamuccaya* (f. n. 13) 3.61 and 4.26 respectively. The same is true about Nandini of v. 171 (mentioned in v. 170); this name is known from *Vṛttajātisamuccaya* 3. 20 alone though the commentator quotes a definition from *Chandaḥkośa* (v. 7) substituting the name Nandini for Totaka in its text. Similarly the strophic couplet called Khadahaḍaka of vv. 115-116 (mentioned in v. 113) is known from *Vṛttajātisamuccaya* 4. 74 alone. Here in this case at least, the author of the *Sanlekarāsaka* has very clearly imitated the very wording of Virahāṅka's illustration of the metre.

which is a Sama Catuspadī with 21 Mātrās in each Pāda of which the last three Mātrās are always represented by short letters. In addition to this Rāsaka which is employed for nearly 85 stanzas (out of a total of 223) the poet has used the standard Prākṛit metre, the Gāthā, for about 40 stanzas. The Apabhramśa metre Dohā is also often used, both independently and for the strophic couplets, called the Raddās. He has mentioned and employed the Prākṛit Skandhaka and the Dvipadī (of 28 Mātrās in each of its four Pādas), as also the Apabhramśa Drumilā, Aḍilā, Maḍilā and the Cūḍāla Dohaka or Cūḍallau. He also uses, without mentioning the names, the metres called Paddha-ḍikā, Kāminīmohana and Kāvya, all well known Apabhramśa metres. Thus from this poem and from the two works on metres, it would not be far from truth if we presume the existence of the activities of the Apabhramśa poets in the field of the Rāsābandha Kāvya.

37. We have thus traced the growth of Prākṛit and Apabhramśa prosody from the days of Kālidāsa's *Vikramorvaśīya* and *Jānāśrayī*, right upto the times of the *Prākṛta Paṅgala* and *Chandaḥkośa*, both of which may roughly be assigned to the latter half of the 14th century A. D. We also saw how Prākṛit and Apabhramśa poetry flourished side by side upto the beginning of the 10th century, the former having the upper hand owing to the prominent position enjoyed by it as the language of the learned. During this period Gitikā had become popular by the side of the Gāthā and strophic couplets and triplets called Dvipadīs and Rāsakas rose into prominence, all being known under the general term Śirṣakas. This term signified 'a crown', 'a crowning metre', since the poet added a stanza or two in a shorter but different metre like a crown to his composition, which completed a sentence or a topic that was left incomplete in the earlier stanza or stanzas. The term gradually fell into disuse and was followed by another more expressive one viz, Dvibhaṅgī or Tribhaṅgī, as the case may be. Among the Rāsakas there were some which were composed exclusively in metres like the Mātrā and Aḍilā, i. e., in the Apabhramśa metres, as Virahāṅka tells us and these clearly indicate the rise of the Rāsābandha Kāvya or stray and short poems in the Apabhramśa language. For some time Prākṛit lyrics called either Dvipadīs or Rāsakas, (the former being probably the earlier ones), grew side by side with the Apabhramśa lyrics known as the Rāsakas, which latter, we are told, were

greatly favoured and appreciated in the assemblies of the learned and elderly persons. About the Rāsābandha and similar compositions, Svayambhū further tells us that these were full of irregularities of grammar and metre and yet they were greatly praised by appreciative experts in the field. From the remarks of Svayambhū and Hemacandra we further know that such poems were composed either in praise of deities (when they received a significant name Phullaḍaka i. e., Puṣpikā), or on auspicious occasions like marriage (when they were called Maṅgalas), or even while praising a great man under the image of a bull (when they were called Dhavalas). They were also composed sometimes as a sort of a riddle for the purpose of amusement or training of the intellect, and then they were called Prahelikās and Hṛdayālikas (later known as Antaḥ Prahelikās and Bahiḥ Prahelikās). Owing to the rapid growth of such lyrics in the Apabhraṃśa language and also due to the rise of such erudite poets as Caturmukha and Svayambhū who could have very well composed Sanskrit Mahākāvyas had they chosen to do so, Prākṛit poetry dwindled in importance, though it still lingered on till the days of Rājeśekhara, who in his *Kāvyamīmāṃsā*, composed in the first half of the 10th century A. D., assigns a place to the Prākṛit poets together with the Sanskrit poets on the one hand and the Apabhraṃśa poets on the other, at the king's court. The Prākṛit illustrations which are quoted by Svayambhū for his Varṇa and Mātrā Vṛttas in the Prākṛit language may lead us to the same conclusion as above. On the other hand, we get no clear idea about the state of Prākṛit and Apabhraṃśa poetry at the time of Hemacandra, who unfortunately, does not quote⁵⁰ from the existing poems, but chooses to compose his own illustrations. Yet from the few references which we get to such significant terms as Phullaḍaka, Jhambāṭaka, Dhavala and Maṅgala and also from the fact that he himself condescends to compose his illustrations in the Apabhraṃśa language we may infer about the existence as well as a flourishing condition of both the Rāsābandha and the Sandhibandha Kāvyas in that language at his time. Many Jain monks hereafter com-

50 In the second Adhyāya on the Sanskrit metres, Hemacandra generally follows the Jain Tradition about the names of the metres, but almost always mentions the older names under the authority of Bharata in about 34 cases; he similarly mentions Piṅgala in three cases and Kāśyapa, Saitava, Jayadeva and Svayambhū only once each. He quotes a Dvipadikhanda from Sriharṣa's *Ratnāvalī* on 4.85, for which see above para 22 end (p. 26).

posed their Sandhibandha Kāvya in the form of the Caritas and the Purāṇas, when Hemacandra had himself started the ball rolling by composing in that language and thus giving a sort of authoritative sanction to its respectability. The existence of stray poetry and of short lyrics in the language during the period intervening between Hemacandra and Ratnaśekhara must also be conceded on the strength of what we learn about the Apabhraṃśa metres from the *Chandaḥkośa* and the *Prākṛta Paingala*. Strophic couplets for which the Prākṛit and Apabhraṃśa poets have shown a predilection from very early times, still continued and perhaps multiplied. Short poems on different occasions like marriage and installation of images must have still continued to be composed under different names and forms like Carcari, Fāgu, Caupai and Rāsa, and gradually, and without even being noticed, Apabhraṃśa poetry became evolved and transformed into poetry of regional languages like the early Gujrāṭi, early Rājasthānī, early Marāṭhi and early Hindi.

38. The present edition of the Chandonuśāsana is based upon the material given below, most of which I have received from the two great Jain scholar Munis, Shri Puṇyavijayaji and Shri Jinavijayaji, whose names are very well known in the world of scholars. I feel deeply obliged to both and particularly to Muni Shri Jinavijayaji for agreeing to publish this work in the Singhi Jain Series. I also sincerely thank all others who have obliged me in one way or the other in preparing this edition.

A : $10\frac{1}{4} \times 4\frac{1}{2}$ inches ; foll. 63, 15 lines to a page and dated Sam. 1664. The ms. is rather carelessly written, but contains the whole work and belongs to the Hemacandra Jñānabhaṇḍāra, Patan, No. 90/2305.

B : $9 \times 3\frac{3}{4}$ inches ; foll. 82 with 14 lines to a page. The ms. is from the same Bhaṇḍāra as above ; it is complete and contains a few good marginal notes in Sanskrit. Its number is 210/9867.

C : $10\frac{1}{4} \times 4\frac{1}{2}$ inches ; foll. 2 to 41 with about 20 lines to a page. The ms. is from the same Bhaṇḍāra as above ; No. 186/7227.

D : $10 \times 4\frac{1}{2}$ inches ; foll. 65 and about 14 lines to a page. The ms. belongs to the Bombay University and is complete.

- E : $10\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ inches; foll. 10 with about 22 lines to a page. The ms. is written in small clear handwriting; it wholly drops the Sūtras, but contains about three-fourth of the Svopajña Tīkā and illustrations. No. 1645.
- F : $10\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ inches; foll. 20 with about 20 lines to a page. The ms. is dated Sam. 1481 and contains all the Sūtras and a very brief Avacūri in a few places.
- G : $10\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ inches; foll. 4 with about 18 lines to a page. The ms. contains only the Sūtras and belongs to Shri Sanghano Bhaṇḍāra, No. 90/2304.
- H : $10\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ inches : foll. 4 to 9 only with about 29 lines to a page. It contains all the Sūtras and a brief Avacūri. It is dated Sam. 1490 and belongs to Saṅgha Bhaṇḍāra. No. 90/2307.
- N : This is the printed edition of the work; as explained in its preface, it is based upon a single ms. Published by Devakaran Mulchand, Bombay, 1912.
- P : This is a photo-copy of a palm-leaf ms. preserved at Patan and containing 123 folios; it has a few marginal notes in Sanskrit.
- S : $10 \times 4\frac{1}{2}$ inches; foll. about 60. The ms. belongs to the Jainānanda Jñānabhaṇḍāra, Gopipura, Surat No. 322.
- K : For the Paryāya commentary which I have published, I have used two mss. One belongs to the Bombay University and the other to Shri Muni Jinavijayaji himself. The former has 46 folios with about 13 lines to a page and is dated Sam. 1659, while the latter has 37 folios with about 15 lines to a page.
- Kd : In the 4th Adhyāya I have sometimes given the variants found in the Kavidarpaṇa, which I have recently reedited in the Rajasthan Puratana Granthamala, 1960.

Bombay, 26th August 1960.

H. D. Velankar.

श्रीमद्-हेमचन्द्रसूरिविरचितं
छन्दोऽनुशासनम्

वीर सेवा मंदिर पुस्तक
अनुराधा १०
१९९१ वि.सं. १, वेङ्कट

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

अहं । शब्दानुशासनविरचनानन्तरं तत्फलभूतं "काव्यमनुशिष्य तदङ्गभूतं छन्दोऽनुशासनमारिप्समानः शास्त्रकार इष्टाधिकृतदेवतानमस्कारपूर्वकमुपक्रमते -

वाचं व्यात्वाऽऽर्हतीं सिद्धशब्द-काव्यानुशासनः ।

काव्योपयोगिनां वक्ष्ये छन्दसामनुशासनम् ॥ १ ॥

अहंभिः कृता, "कृते" [सि. है. ६.३.१९२] इत्यणि, आर्हती वाक् । द्वादशाङ्गं "गणिपिटकम् । यद्यपि द्वादशाङ्गी सूत्रतो गणधरैर्निर्ममे, तथापि तदर्थस्य अहंदुपदिष्टत्वा-दार्हतीति उच्यते । यदाह -

‘अर्थं भासद् अरहा सुप्तं गंधंति गणहरा निउर्ण’ ॥ १.१ ॥

इति । सूत्रमपि चाचिन्त्याहर्त्त्रभावादेव गणधरैर्ग्रह्यते इति आर्हत्येव वाग् इति न विरोधः । सिद्धं प्रतिष्ठां प्राप्तं शब्दानां नामाख्यातादिभेदानां प्रकृतिप्रत्ययादिविभागेन, काव्यस्य च "गुणालङ्कारादिविवेचनेन, पूर्वाचार्यशासनस्यानु पश्चात् शासनं संदर्भो यस्य स सिद्धशब्द-काव्यानुशासनः । ध्यानं प्रणिधानम् । तच्चेह मानसो नमस्कारः । काव्योप-योगिनामिति गद्यकाव्ये न छन्दसामुपयोग" इत्यर्थात् पद्यं काव्यमिह गृह्यते । उपयोगः सहायकं "वृत्तसंशयच्छेदादिना । यदाह -

‘छन्दोविचितेवृत्तसंशयच्छेदः’ ॥ १.२ ॥

इदमभिधेयप्रयोजनम् । काव्योपयोगाभावाच्च न वैदिकानि छन्दांसीह लक्ष्यि-ष्यन्ते । छन्दसामिति कर्मणि षष्ठी । "चन्दनादाह्लादनात् छन्दांसि वर्णमात्रानियमितानि

[अथ] छन्दोऽनुशासनपर्यायाः कस्तिचिल्लिख्यन्ते ।

१) काव्यमिति - अलंकारशास्त्रम् । २) कृत इति - तद्धितसूत्रम् । ३) गणिपिटकमिति - पिटकमिव पिटकम् । सर्वव्यापकत्वाद् गणीनां गणिनां वा पिटकम् । ४) गुणालंकारादीति - माधुर्योजःप्रसादाख्यो गुणाः, उपमादयो अलंकाराः । ५) उपयोग इति - कार्यमित्यर्थः । ६) वृत्तसंशयेति - मात्रार्थासंशयच्छे-दादिः । आदिशब्दाद्यतिर्गृह्यते । ७) छन्दोविचितेरिति - छन्दांसि विधीयन्ते समवेक्ष्यन्तेऽत्र शास्त्रे तानि श्र्यादिरूपवृत्तानि । ८) चन्दनाह्लादनाच्छन्दांसीति - उणादिकोऽक्षप्रत्ययः । पृषोदरादिष्वाक्षः ।

१ आरिप्समाणः A. २ कृत्यणि अर्हती A. ३ वाचि० ACN. ४ प्रतिष्ठां AB. ५ विरचनेन A. ६ सहायकं A. ७ छन्दांसि to ०ष्यन्ते repeated in A.

वृत्तानि तेषाम् । अनुशिष्यते अनेनेति अनुशासनं शास्त्रम् । बध्य इति तृतीयत्रिकप्रयो-
गाद् अहमिति लभ्यते । ननु भवतु 'बाचं घ्यात्वाहर्ती' इति इष्टदेवतास्तुतिः, अधिकृत-
देवतास्तुतिस्तु कथमियम् । न बाधिकृतानि छन्दांसि अहर्त्तणीतानि । मैवं वोचः । न
हि "क्षक्तं किंचिद् अहतामुपदेशमन्तरेण जगत्स्यति । यत् श्रीसिद्धसेनः—

‘सुनिश्चितं नः परतन्त्रयुक्तिषु स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तसंपदः ।

तवैव ताः पूर्वमहार्णवोद्धृता जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्रुषाः’ ॥ १.३ ॥

इति सर्वमवदातम् । अनेन च श्लोकेन शब्द-काव्य-छन्दोऽनुशासनानामेककर्तृकत्वमुक्तम् ।

सर्वादिमध्यान्तग्लौ त्रिकौ झौ भ्यौ जौ स्तौ वर्णगणाः ॥ २ ॥

“सर्वादिमध्यान्तौ गुरु-लघू ययोस्तौ यथाक्रमं झौ भ्यौ जौ स्तौ” इत्येवंसंज्ञौ
ज्ञेयौ । चतुर्ग्लौदीनामपि मादिसंज्ञा मा भूदिति नियमार्थमाह त्रिकौ । त्रयः प्रमाण-
मनयोस्तौ । ‘मानम्’ [सि. है. ६. ४. १६९] इति के त्रिकौ । तत्र सर्व-ग्लौ झौ,
आदि-ग्लौ भ्यौ, मध्य-ग्लौ जौ, अन्त-ग्लौ स्तौ । सर्वेषां न्यासः—

SSS म. || न. S || भ. |SS य. |S| ज. S|S र. ||S स. SS| त.

पठन्ति च—

मस्त्रिगुरुस्त्रिलघुश्च नकारो ^१भादिगुरुश्च तथादिलघुर्ध्वः ।

जो गुरुमध्मो मध्यलघू रः सोऽन्तगुरुः कथितोऽन्तलघुस्तः ॥

—इति वर्णगणाः ॥ २.१ ॥

द्वित्रिचतुः पञ्च षट्कला दत्तचपषा द्वित्रिपञ्चाष्टत्रयोदशभेदा मात्रागणाः ॥३॥

कला मात्रा । द्विकलो द संज्ञः । त्रिकलः त संज्ञः । चतुष्कलः च संज्ञः । पञ्चकलः
प संज्ञः । षट्कलः ष संज्ञः । इति द्वित्रिचतुःपञ्चषण्णां आदिप्रतीकेन ^२“कृत् रा स दि वा द र’
इत्यादिवद् दादिसंज्ञा मात्रागणाः । ते च यथासंख्यं द्वित्रिपञ्चाष्टत्रयोदशभेदाः । तत्र—

द गणः द्विभेदः—S. ||.

त गणः त्रिभेदः—|S. S|. |||.

च गणः पञ्चभेदः—SS. ||S. |S|. S||. |||.

1) सूकमिति—काव्यादि । 2) विप्रुषा विन्ध्वः । 3) सर्वादिमध्यान्ताभिति—सर्वौ च तौ आदी
च सर्वादी, तौ च तौ मध्मौ च तौ च तौ अन्तौ चेति कर्मधारयः । 4) इत्येवंसंज्ञाभिति—नामरूपा
मगणेति संज्ञा ज्ञेया । 5) भादिगुरुरिति—भात् सूत्रत्वाद् सिलोपः । यद्वा म् इति व्यञ्जनं तच्च गण्योप-
लक्षणम् । आपातलिकापरान्तिकाच्छन्दः । 6) कृत् रा स दि वा द रेत्यादिचदिति—कृत् रा स द र भूतविंश
वैकरपूर्णदिवा । कृष्णपक्षे तृतीयायां रात्रौ भवेत्वाहुर्ज्योतिर्विहः ।

१ अनुशिष्यन्ते B. २ वंशस्थम् । इति AB. ३ मानमितीत्यर्थे संख्याडतेत्यादिना के त्रिकौ AB;
मानमितीत्यर्थे संख्याडतेत्या इति के B. ४ ग्लौ in सर्वग्लौ dropped in A.

प गणः अष्टभेदः—| ५५, ५|५, ||५, ५५|, ||५|, |५||, ५|||, ||||,

व गणः त्रयोदशभेदः—५५५, ||५५, |५|५, ५||५, ||||५, |५५|, ५|५|, ||५|, ५५||, ||५||, |५|||, ५|||, |||||,

सर्वगः सर्वलो दस्तः आदिप्रान्तिमसर्वलः ।

^१सर्वान्तमध्यमाद्यम् चः समस्तलो मतश्च सः ॥ ३.१ ॥

प आद्यन्तर्लघुगलान्तः स्यादुपान्त्यगुरुः स च ।

आद्युत्तरगुरुः सोऽपि गुर्वादिः सर्वलोऽपि च ॥ ३.२ ॥

वः सर्वगो ह्याद्यलः स्यादाद्योपान्त्यलघुस्तथा ।

आद्यान्तिमगुरुश्चैव पर्यन्तगुरुश्च च ॥ ३.३ ॥

आद्यन्तल उपान्त्याद्यग उपान्त्यगुरुस्तथा ।

ह्याद्यगो मध्यगश्चाद्युत्तरगादिश्च सर्वलैः ॥ ३.४ ॥

—इति संग्रहश्लोकाः ॥ ३ ॥

समानेनैकादिः ॥ ४ ॥

ग्लौ मादयो दादयश्च "समानेन लक्षिता एकादिसंख्या भवन्ति । यार्वतिथः समानस्तावतिथौ मादयोऽपि गृह्यन्ते ।

गं गां निं गीं गुं गूं गृं गृं गूं गूं ।

एवं लादयोऽपि ॥ ४ ॥

ह्रस्वो लृजुः ॥ ५ ॥

ह्रस्वो मात्रिको वर्णो लृसंज्ञो भवति । स च प्रस्तारे ऋजुः स्थाप्यः ॥ ५ ॥

वान्ते ग्वक्रः ॥ ६ ॥

पादान्ते वर्तमानो ह्रस्वो गसंज्ञो भवति । स च प्रस्तारे वक्रः स्थाप्यते । वेति" व्यवस्थितविभाषा तेन यत्र 'जौ ग्लौ "समानी" इत्यादावपवादस्तत्र गसंज्ञो न भवति । वंशस्यादौ च पादान्ते "लघोर्गुरुत्वं न भवति । यदाह—

वंशस्थकादिचरणान्तनिवेशितस्य गत्वं लघोर्नहि तथा श्रुतिशर्मदायि ।

श्रोतुर्वसन्ततिलकादिपदान्तवर्तिलो गत्वमत्र विहितं विबुधैर्यथा तत् ॥ ६.१ ॥

ध्रुवासु विवक्षावशाद् गुरुत्वं लघुत्वं च । यदाह—

- १) सर्वान्तमध्यमाद्यमेति—सर्वगुरुः १ अन्तगुरुः २ मध्यगुरुः ३ आदिगुरुः ४ सर्वलः इति च गणाः । गलान्त इति—तृतीयो भेदो गुर्वन्तः, चतुर्थो भेदो लघ्वन्तः । आद्युत्तरगुरुरिति—आदेः प्रथमादुत्तरो गुरुर्वत्र सः ।
 २) समानेनेति स्वरेण । ३) समानीत्यादावपवाद इति—सामान्योक्तौ विधिरुसर्गः, विशेषोक्तौ विधिरपवादः ।
 ४) लघोर्गुरुत्वं न भवतीति—अत्र सूत्रे प्रस्तुतह्रस्वस्य गुरुत्वविधानात् । गो क्तेत्युक्ते गुरोर्लघुतेति न, किं त्वनेन लङ्गणेन गुरुत्वप्राप्तौ लघुतेति भावः ।

१ A उपान्त० P । २ वा A, ३ आद्योपान्त० ABEP, ४ उपान्त० AB, ५ सर्वलाः A, ६ श्लोकः N, ७ यार्वतिथः—तावतिथः P, ८ मादयो गृ० A, ९ ग १ गा २ नि ३ गी ४ इत्यादि । एवं मादयोपि B, १० भवति dropped in P, ११ वाशब्दस्य व्यवस्थितविभाषात्वाच्च B, १२ स्यात् B; भवति । वसन्ततिलकादौ च स्यात् P.

ओजसंख्या यदाभीष्टा ध्रुवासु विरतौ तदा ।

गो लता युग्मसंख्ये तु ^{१)}विरतौ गुरुता लघोः ॥ ६.२ ॥

तथा —

^{२)}गुरुञ्चिअ पैकलह चिरामविसयंमि विसमसंखाप ।

जमललह लहुअ चिअ समसंखासंठिओ होइ ॥ ६.३ ॥

× क × प-विसर्ग-अनुस्वार-व्यञ्जनाहादिसंयोगे ॥ ७ ॥

जिह्वामूलीये उपध्मातीये विसर्जनीये अनुस्वारे व्यञ्जने हादिवर्जिते संयोगे च परे ह्रस्वोऽपि गो भवति त्रकश्च । 'अहादि' इति समस्तव्यंस्तसंग्रहात् हंसंयोगे हंसंयोगे रसंयोगे च न गुरुः । आदिशब्दाद्यथादर्शनम् । हादिसंयोगे च यथा —

स्फुष्टं त्वयेत्यपह्रियः खलु कीर्तयन्ति ॥ ७.१ ॥

तथा —

तव ह्रियापह्रियो मम हीरभूत् शशिग्रहेऽपि द्रुतं न धृता ततः ।

बेहलभ्रामरमेचकतामसं मम प्रिये क समेष्यति तत् पुनः ॥ ७.२ ॥

*

धनं प्रदानेन श्रुतेन कर्णौ ॥ ७.३ ॥ इत्यादि ।

*

^{३)}लीलासिताब्जमुत् दर्पणमातपत्रं किं दन्तपत्रमथ किंशुकमौलिरत्नम् ।

किं चामरं तिलकविन्दुरथेन्दुविम्बमेतद्विवो निहृतदीप्ति मुदे न कस्य ॥ ७.४ ॥

प्राकृतेऽपि यथा —

^{४)}जह ण्हाउं ओइण्णे अब्भुत्तमुहँसिअमंसुअद्धंतं ।

जहय णं ण्हाओसि तुमं सच्छे गोलानइत्तहे ॥ ७.५ ॥

अब्भुत्तं अभिषिक्तम् । त्वां तीर्थम् ॥ ७.५ ॥

तथा —

^{५)}बोद्रहद्रहंमि पडिआ । ^{६)}कुवलयखिचद्रहि० ॥ ७.६ ॥ इत्यादि ।

१) विरता गुरुता लघोरिति — लक्षणवशाद्व्युत्पन्ने प्राप्ते गुरुत्वम् । २) गुरुञ्चिपति — एकलघुर्विबद्धा-
वशाद् गुरुत्वमिति द्विलघुर्लघुत्वम् । ३) लीलासितेति वृत्ते दर्पणमिति कुंवेऽपि दृश्यते । दन्तपत्रमिति — ताडकम् ।
पृथिव इति — दिवः स्त्रीत्वात् तस्या धर्मा लीलासिताब्जादयो भण्तिताः । ४) जह ण्हाउं ति — स्नातुमवतीर्णे सापेक्ष-
भाववशात् नार्द्रं सत् उत्पन्नं अंशुकपर्यन्तं 'नार्द्रतो परेते' इति वचनात् । उद्धृतवशात् न दृष्टा चकितो न स्नात
इति संशयः । ५) बोद्रहद्रहंमि पडिअति — तेचिअ सुहया तेचिअ पडिआ ते जयंति जिय(अ)लाए । बोद्रहद्रहंमि
पडिआ तर्गति जे चैव लीलाए ॥ ग्रामीणतरुणमयूहहृदे । अत्र च 'दे रो न वा' [सि० है० ८.२.८०] इति
सूत्रेण विकल्पे न लोपः । ६) कुवलयखिचद्रहिति — पंक्यपेकि कहीडि, कुवलयखिचद्रहि । बिंबति वाबिहि
बहि, ससहरह... गहि । निम्बवि करवयणाहर, पुह लीलावहहिं । उग्रीटी निज सिदि, निवाह पयावहहि ॥

१ गौ A २ गरुड P. ३ इबलहू A. ४ चिय AP. ५ व्यस्तसमस्तसं० A. ६ हेसंयोगे N.
७ हादिसं० AB. ८ स्फुष्टं A. ९ बहुल A. १० न्हाउं A. ११ उलसियमंसु० A. १२ जहयं N. १३ न B.
१४ न्हाओसि A १५ अब्भुत्तं N.

एषु अतीवप्रयत्नत्वं संयोगस्य गुरुत्वाभावे हेतुः । तीव्रप्रयत्ने तु भवत्येव गुरुः । यथा - 'बर्हभारेषु केशान्' इत्यादि । केचित्तु ×क×पयोरपि परत्र स्थितयोः पूर्वस्य लघोर्गुरुत्वं नेच्छन्ति । यथा -

प्रणतसुरवरधरणनृप× परमविजितमदमदनजननमरण ।

सकलपुजनसलिलकतक× कनकमय सुतनु जिनवर वृषभ जय ॥ ७.७ ॥

दीर्घप्लुतौ ॥ ८ ॥

द्विमात्र-त्रिमात्रौ वर्णौ गंसंज्ञौ भवतः वक्रौ च ॥ ८ ॥

स द्विमात्रः ॥ ९ ॥

स गंसंज्ञो द्विमात्रो भवति । "एकमात्रे असती मात्रा आरोप्यते । त्रिमात्रे सती निराक्रियते ॥ ९ ॥

एदोतौ पदान्ते प्राकृते ह्रस्वौ वा ॥ १० ॥

पदान्ते वर्तमानौ एकार-ओकारौ प्राकृतभाषायां वा ह्रस्वौ भवतः । यथा -

^१पञ्चसगयवरुम्मूलिआर्णे उड्डीणससिविहंगाए ।

धवलाई गलंति निसालयाए नक्खत्तकुसुमाई ॥ १०.१ ॥

*

^२उअ पोमैरायमरगयसंवलिआ णहयलाओ ओअरइ ।

णहसरिकंठच्चट्ट व्व कंठिआ कीररिंछोली ॥ १०.२ ॥

इं हिं इत्येतयोः "ह्रस्वत्वं शब्दानुशासने सानुनासिकत्वविधानात् सिद्धमिति नेहोच्यते । अपभ्रंशे त्वपदान्तयोरपि 'कादिस्वैदोतोरुच्चारलाघवम्' [सि. है. ८. ४. ४१०] इति 'पदान्ते उँ हुँ हिँ हँ काराणाम्' [सि. है. ४. ८. ४११] इति च ह्रस्वत्वं शब्दानुशासने निर्णीतमिति नेहोच्यते ॥ १० ॥

तुर्योऽंशः पादोऽविशेषे ॥ ११ ॥

छन्दसश्चतुर्थो भागः पादसंज्ञः अविशेषे सामान्याभिधाने । यत्र तु द्विपदी-पञ्चपदी-षट्पदी-अष्टपदी चेति विशेषाभिधानं तत्र "द्वितीयाद्यंशोऽपि पादः ॥ ११ ॥

१) एकमात्रे असती मात्रारोप्यत इति - अन्तर्लघौ एकमात्रे असती मात्रारोप्यते । त्रिमात्रे तुने सती निराक्रियते गुरोर्द्विमात्रत्वेन संमतत्वात् । २) पञ्चसगयवरुत्ति - प्रभातगजवरुन्मूलितायाः उड्डीणचन्द्र-विहंगायाः श्वेतानि क्षरन्ति निशालतायाः नक्षत्रकुसुमानि । ३) उअ पोमरायत्ति - उअस्ति पश्य । पोमरायत्ति - पञ्चरागः । णहयलाओ इत्यत्र सूत्रं फलितम् । ओअरइत्ति - अबतरति । चट्ट व्व - अष्टेव । कंठिइत्ति - कण्ठा-भरणम् । कीररिंछोलीनि - शुक्रभ्रेणिः । ४) ह्रस्वत्वं शब्दानुशासने इति - प्राकृतलक्षणे । ५) द्वितीयाद्यं-शोऽपि पादः । प्रथमादिरपि द्वितीयाद्यपेक्षया द्वितीयाद्यंश उच्यते ।

१ तु dropped in A. पुनर् B २ मरण BFP. ३ जय ॥ पठ्या AB. ४ गंसंज्ञौ ABP. ५ पउमराय AP. ६ ओअरइ GDN. ७ सानुनासिक० to ह्रस्वत्वं शब्दानुशासने dropped in N. ८ तुर्योऽंश A.

वृत्तम् ॥ १२ ॥

प्राक् मात्राछन्दोभ्यो यदभिधास्यते तद्वृत्तसंज्ञं ज्ञेयम् । "तच्च स्थिरगुरुलघ्वक्षर-
विन्यासमिष्यते । "पाटन-संयोगयोरभावात् । मात्राछन्दांसि तु जातिरिति प्रसिद्धानि ।

यदाहुः—

पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा ॥ १२.१ ॥

वृत्तं च समार्धसमविषमभेदात् त्रेधा । तत् क्रमेण लक्षयति—

समैः पादैः समम् ॥ १३ ॥

पादैश्चतुर्भिस्तुल्यलक्षणैः समं वृत्तम् ॥ १३ ॥

समार्धमर्धसमम् ॥ १४ ॥

यस्य तुल्ये अर्धे तद्वर्धसमं वृत्तम् ॥ १४ ॥

अन्यद्विषमम् ॥ १५ ॥

आभ्यामन्यद्विषमं वृत्तम् ॥ १५ ॥

अन्यो विरामो यतिः ॥ १६ ॥

विरमणं विरामो विश्रामः । "स श्रुतिसुखो यतिसंज्ञः । सा^१ च तृतीयान्तेषु
गद्यादिनिर्देशेषु उपतिष्ठते । गादयश्च साकाङ्क्षत्वात् यतिरित्यनेन संबध्यन्ते । तेन गाय-
वच्छिन्नैरक्षरैर्यतिः क्रियते इत्ययमर्थः सिध्यति । तत्रैषा यत्युपदेशोपनिषत् पठ्यते—

यतिः सर्वत्र पादान्ते श्लोकार्धे तु विशेषतः ।

गादिच्छिन्नपदान्ते च लुप्तलुप्तविभक्तिके ॥ १ ॥

तत्र "यतिः सर्वत्र पादान्ते" यथा—

नमोऽस्तु वर्धमानाय स्पर्धमानाय कर्मणा ।

तज्जयावासमोक्षाय परोक्षाय कुतीर्थिनाम् ॥ १६.१ ॥ इति ।

न पुनरेवं यथा—

नमस्तस्मै महादेवाय शशाङ्कार्धधारिणे ॥ १६.२ ॥ इति ।

"श्लोकार्धे तु विशेषतः" इत्यत्र सन्धिकार्याभावः स्पष्टविभक्तित्वं च विशेषः । यथा—

नमस्यामि सद्योद्भूतमिन्धनीकृतमन्मथम् ।

ईश्वराख्यं परं ज्योतिरज्ञानतिमिरापहम् ॥ १६.३ ॥

१) तच्च स्थिरगुरुलघ्वक्षरेति—आर्यादौ हि गुरुलघ्वोर्ज्यभिचारिता न त्वत्र समे छन्दसि । लघुद्वयस्थाने
गुरुर्न भवति गुरुस्थाने लघुद्वयं न भवतीति भावः । २) पाटनसंयोगयोरभावादिति—गुरोर्लघुद्वयकल्पना पाटनं
लघुद्वयस्य गुरुकल्पना संयोगः । ३) स श्रुतिसुखो यतिसंज्ञः । श्रुतिं सुखयति श्रुतिसुखः । कर्मण्यण् ।
४) यतिः सर्वत्र पादान्ते इति—पूर्वापरपादयोः समासेऽपि पादान्ते यतिः क्रियते । ५) श्लोकार्धे तु समासोऽपि
न भवति ।

१ लघुक्षरं A. २ तद् dropped in N. ३ विषमं वृत्तं AB ४ all the four words
dropped in B. ५ सा च तृतीयान्तैर्गायवच्छिन्नैरक्षरैः क्रियते F ६ तेन dropped in CNP,
७ गकारादिपदान्ते च P. ८ शशाङ्कार्धं B. ९ नमस्यानि B.

अत्र ईश्वरमित्यस्य पूर्वमकारेण सन्धिर्न कर्तव्यः । स्पष्टविभक्तिकत्वं च अत्रैव ।
न त्वेवं यथा —

सुरासुरशिरोरत्नस्फुरत्किरणमञ्जरी — ।

पिञ्जरीकृतपादोऽब्जद्वन्द्वं वन्दामहे शिवम् ॥ १६.४ ॥

¹ 'गादिच्छिन्नपदान्ते च ² 'लुसालुसविभक्तिके' यथा —

³ 'उत्तुङ्गस्तनकलशद्वया नताङ्गी' लोलाक्षी विपुलनितम्बशालिनी च ॥ १६.५ ॥

यक्षश्चके जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु ॥ १६.६ ॥ इति ।

'लुसालुसविभक्तिके' इति 'यतिः सर्वत्र पादान्ते' इत्यनेनापि संबध्यते ।

यथा —

⁴ 'नमस्तुङ्गशिरश्चुम्बिचन्द्रचामरचारवे ।

त्रैलोक्यनगरारम्भमूलस्तम्भाय शम्भवे ॥ १६.७ ॥ इति ।

तथा —

वशीकृतजगत्कालं कण्ठेकालं नमाम्यहम् ॥ १६.८ ॥ इति ।

*

कचित्तु पदमध्येऽपि गकारादौ यतिर्भवेत् ।

यदि पूर्वापरौ भागौ न स्यातामेकवर्णकौ ॥ २ ॥

यथा —

⁵ 'पर्याप्तं तप्तचामीकरकटकते त्रिष्टुप्शीतेतरांशौ ॥ १६.९ ॥ इति ।

तथा —

⁶ 'कूजत्कोयष्टिकोलाहलमुखरभुवः प्रान्तकान्तारदेशाः ॥ १६.१० ॥ इति ।

तथा —

⁷ 'हासो हस्ताप्रसंवाहनमपि तुलिताद्रीन्द्रसारद्विषोऽस्य ॥ १६.११ ॥ इति ।

*

वैरिञ्चानां तथोच्चारितचतुरङ्गचां चार्नानां चतुर्णां ॥ १६.१२ ॥ इति ।

खंडे पानीयमाह्लादयति हि महिषं पक्षपाती पृथक्कः ॥ १६.१३ ॥ इति ।

1) गादिच्छिन्नेति — गादिस्तस्यावच्छिन्नाक्षरं पदम् । मयूरव्यंसेकेति समासः । 2) लुसालुसेति — लुसविभक्तिकत्वं तु एकार्य इत्यनेन न तु अनतो लुगिति । 3) उत्तुङ्गस्तनेत्यत्र — 'बिम्बोष्ठी नरवरमुष्टिमेयमध्या सा नारी भवतु मनः प्रहर्षिणीति' उत्तरार्धे पित्रलपाठे । इदं प्रहर्षिणीछन्दो लुसविभक्तिकोदाहरणम् । 4) नमस्तुङ्गेति — अन्यस्मिन्नपि मूलस्तम्भे चमरः स्यात् इति हर्षोण्यायिकायाम् । 5) पर्याप्तं तप्तित्यादि वृत्तं सूर्यशतके । 6) कूजत्कोयष्टीति वृत्तमिदं मेघकान्ये । 7) हासो हस्ताप्रेति वृत्ते तुलिताद्रीन्द्रसारिति — तुलिताद्विभक्तौ इन्द्रसारो वज्रं तस्य द्विद् महिषासुरः ।

१ अत्रेकारेण पूर्वस्य मकारस्य सन्धिर्न० B २ पदाब्ज A. ३ नताङ्गीति F ४ AB add बिम्बोष्ठी नरवरमुष्टिमेयमध्या । सा बाला भवतु मनःप्रहर्षिणीति ॥ इति पित्रलपाठः । B also adds the same two lines, but reads 'र्षिणी ते and drops इति० पाठः । ५ तमस्तुङ्ग A. ६ सा in स्तम्भाय dropped in A; the whole line dropped in P. ७ वैरिञ्चानां AB. ८ वाननानां ABCD. ९ वज्रे CN. १० वृषकः A.

‘गकारादौ’ इति किम् ? पदमर्ध्ययतिः पादान्ते मा भूत् ।

यथा —

प्रणमत भवबन्धकेशनाशाय नारा —

यणचरणसरोजद्वन्द्वमानन्दहेतुम् ॥ १६.१४ ॥ इति ।

पूर्वोत्तरभागयोरेकाक्षरत्वे तु पदमध्ये यतिर्दुष्यति ।

यथा —

एतस्या गण्डतलममले गाहते चन्द्रकक्षाम् ॥ १६.१५ ॥ इति ।

*

एतासां राजति सुमनसां दाम कण्ठावेलम्बि ॥ १६.१६ ॥ इति ।

*

सुरासुरशिरोनिघृष्टचरणारविन्दः शिवः ॥ १६.१७ ॥ इति ।

*

पूर्वान्तवत्स्वरः सन्धौ कचिदेव परादिवत् ॥ ३ ॥ अ ।

योऽयं पूर्वपरयोरेकादेशः स्वरः सन्धौ विधीयते स कचित्पूर्वस्य अन्तवद् भवति कचित्परस्य आदिवत् । उभयादेशत्वात् । यथा पित्रोः पुत्रः पितुश्च मातुश्च भवति । तत्र पूर्वान्तवद्भावो यथा —

”स्यादस्थानोपगतयमुनासंगमेवैवाभिरामा ॥ १६.१८ ॥

*

”जम्भारातीभवुज्ज्वलमिव दधर्तः ॥ १६.१९ ॥ इति ।

तथा —

दिक्कालाद्यनवच्छिन्नान्तचिन्मात्रमूर्तये ॥ १६.२० ॥ इति ।

परादिवद्भावो यथा—

स्कन्धे विन्ध्याद्रिवुज्ज्या निकपति महिपस्याहितोऽस्नहार्पात् ॥ १६.२१ ॥ इति ।

*

शूलं तूलं तु गाढं प्रहर हर हृषीकेशकेशोऽपि वक्र—

श्चक्रेणाकारि किं ते० ॥ १६.२२ ॥ इति ।

अत्र हि स्वरस्य परादिवद्भावे व्यञ्जनमपि तद्भक्तत्वात् तदादिवद्भवति ।

‘यदि पूर्वोपरौ भागौ न स्यातामेकवर्णकौ ।’

इति अन्तादिवद्भावविधावपि संबध्यते । तेन

अस्या वक्राकामवजितपूणेंद्रुशोभं विभाति ॥ १६.२३ ॥

इत्येवंविधा यतिर्न भवति ।

।) स्यादस्थानोपगतेति वृत्तं मेघकाव्ये । २) जम्भारातीमेति वृत्तं सूर्यशतके ।

१ पदमर्ध्यं यतिर्दुष्यति पादान्ते० A २ पदान्ते EF. ३ कण्ठावलीति B. ४ भावो dropped in E. ५ संगमेनामि० AEF. ६ दधत. सान्द्रसिन्दूररेणुमिति AB ७ कचित्परस्यादिवत् । यथा F.

द्रष्टव्यो यतिचिन्तायां याद्यादेशः परादिवत् ॥ ३ व ।

यथा -

“अच्छिन्नप्रसराणि नाथ भवतः पातालकुक्षौ यशां -
स्यद्यापि क्षर्यन्ति कोकिलकुलच्छायासपन्नं तमः ॥ १६.२४ ॥

*

विततघनतुषारक्षोदशुभ्रासु दुर्वा -
स्वविरलपदमालां इयामलामुल्लिखन्तः ॥ १६.२५ ॥ इति ।

*

नित्यं प्राक्पदसंबद्धाश्चादयः प्राक्पदान्तवत् ॥ ४ अ ।

चादिभ्यः पूर्वं यतिर्न कर्तव्येत्यर्थः ।

यथा -

स्वातु स्वच्छं च सलिलमिदं प्रीतये कस्य न स्यात् ॥ १६.२६ ॥ इति ।

‘नित्यं प्राक्पदसंबद्धा’ इति किम् ? “अन्येषां पूर्वान्तवद्भावो मा भूत् ।

यथा -

मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः ॥ १६.२७ ॥ इति ।

*

इत्यौत्सुक्यादपरिगणयन् गुह्यकस्तं ययाचे ॥ १६.२८ ॥ इति ।

*

परेण नित्यसंबद्धाः प्रादयश्च परादिवत् ॥ ४ व ।

प्रादिभ्यः परा यतिर्न भवतीत्यर्थः ।

दुःखं मे प्रक्षिपति हृदये दुःसहस्त्वैद्वियोगः ॥ १६.२९ ॥ इति ।

‘परेण नित्यसंबद्धाः’ इति किम् ? अन्येभ्यः परापि यतिर्यथा स्यात् ।

श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ॥ १६.३० ॥

“अयं च चादीनां प्रादीनां च एकाक्षरत्वेन एकाक्षराणामेव पदान्तयतौ अन्तादि-
वद्भाव इष्यते न त्वनेकाक्षराणां पदमध्ययतौ । तत्र हि पदमध्येऽपि चामीकरादिष्विव
यतेरभ्यनुज्ञातत्वात् । तत्र चादीनां यथा -

प्रत्यादेशादपि च मधुनो विस्मृतभ्रूविलासम् ॥ १६.३१ ॥ इति ।

प्रादीनां यथा -

दूरारूढप्रभोदं हसितमिव परिस्पृष्टमासां सखीभिः ॥ १६.३२ ॥ इति ।

१) अच्छिन्नप्रसराणीति - अस्थ पूर्वार्धमिदम् - अस्यासन्ननिषन्न(ण्)पक्षगवधूगीतोत्सवप्रक्रमे पत्युर्भोग-
भृतां ददन्ति किमपि प्रीतिं मुहुः श्रोत्रयोः । २) अन्येषां पूर्वान्तेति - अनित्यसंबद्धानाम् । ३) अयं च
चादीनां इति - चादयः पदस्यान्ते प्रादय आदौ यतिभाजो भवन्तीति भावः ।

तदेतत्सर्वं श्रव्यपदेनैव गतार्थमिति न सूत्रितम् । अनिर्दिष्टयतिकेऽपि च छन्दसि
श्रव्यैव यतिः करणीया । न पुनरेवं यथा —

^{१)} तेन शशिमुखि गतेन सखि किं प्रियेण कुरु मानमपि तस्मिन् ।

स तव वरतनु समदनः स्वयमेव समेति चरणयुग्मम् ॥ १६.३३ ॥ इति ।

तथा हि —

^{२)} अबह्वर्यापि मधुरा मनो हरति भारती ।

तमोनिचयसंकाशा मत्तनादेव कोकिला ॥ १६.३४ ॥ इति ।

श्यादिर्गादिः ॥ १७ ॥

त्रिचतुरादिः संख्या क्रमेण गणडादिसंज्ञा ॥ १७ ॥

*

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्त्रोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ

संज्ञाध्यायः प्रथमः समाप्तः ॥ १ ॥ ग्रंथाग्रं १२५, अ० १८ ।

१) तेन शशिमुखीति — इयं सप्तपञ्चाशन्मात्रारूपाऽऽद्या पुनः सर्वथापि यतिरहिता । २) अबह्वर्येति —
वृत्तत्वं च पूर्वक्यागतम् । इत्याचार्य० प्रथमोऽध्यायः संपूर्णः ॥

१ चर० dropped in A २ त्रिचतुरादिसंख्या AP

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

छन्दः ॥ १ ॥

आशास्त्रपरिसमाप्तेः छन्द इत्यधिकृतं वेदितव्यम् ॥ १ ॥

पादः ॥ २ ॥

पाद इत्यधिकार आशास्त्रपरिसमाप्तेः ॥ २ ॥

इदानीमेकाक्षराद्याः षड्विंशत्यक्षरावसानाश्छन्दोजातीराह—

एकाक्षरोक्ता जातिः ॥ ३ ॥

एकाक्षरपादा उक्ता नाम भेदसंग्रहात्मिका जातिः ॥ ३ ॥

अत्युक्ता - मध्या - प्रतिष्ठा - सुप्रतिष्ठा - गायत्री - उष्णिग् -
अनुष्टुप् - बृहती - पङ्क्ति - त्रिष्टुप् - जगती - अतिजगती -
शक्ती - अतिशक्ती - अष्टि - अत्यष्टि - धृति - अतिधृतयः
एकैकवृद्धाः ॥ ४ ॥

उक्तात एकैकाक्षरवृद्धपादा अत्युक्तादयः । तत्र द्व्यक्षरा अत्युक्ता जातिः ।
त्र्यक्षरा मध्या । चतुरक्षरा प्रतिष्ठा । एवं यावदेकोर्नविंशत्यक्षरा अतिधृतिः ॥ ४ ॥

कृतिः प्राविसमभ्युदञ्च ॥ ५ ॥

प्र - आङ् - वि - सम् - अभि - उद् इत्येतेभ्यश्च परा कृतिरेकैकवृद्धाक्षरा । विंशत्यक्षरा
कृतिः । एकविंशत्यक्षरा प्रकृतिः । द्वाविंशत्यक्षरा आकृतिः । त्रयोविंशत्यक्षरा विकृतिः ।
चतुर्विंशत्यक्षरा संकृतिः । पञ्चविंशत्यक्षरा अभिकृतिः । षड्विंशत्यक्षरा उत्कृतिः
इति ॥ ५ ॥

अथासामेव जातीनामुपयोगिनो भेदानाह—

उक्तायां गः श्रीः ॥ ६ ॥

उक्तायां जातौ गुरुरेकाक्षरः पादः स च श्रीनामा । यथा—

गी-धीः । श्रीः, स्तात् ॥ ६.१ ॥

अत्युक्तायां गौ स्त्री ॥ ७ ॥

यथा—

भ्रातृ, दृष्टा । इष्टा, सा स्त्री ॥ ७.१ ॥

पद्ममित्येके ॥ ७.१ ॥

१ एकोऽविं० BFP; एकाऽविं० C. २ प्राद्वि० च कृतिः NP. ३ उत् ABP. ४ चतुर्विं० to अभि-
कृतिः dropped in A. ५ एवं षड्विं० A. ६ इति dropped in A; इति यावत् B.

लौ मदः ॥ ८ ॥

जय, जिन । जित-, मर्द ॥ ८.१ ॥

पुष्पमिति कश्चित् ॥ ८.१ ॥

गलौ दुःखम् ॥ ९ ॥

यथा -

कस्य, नात्र । दुःख-, मस्ति ॥ ९.१ ॥

ल्यौ सुखम् ॥ १० ॥

यथा -

जिनः, स वः । क्रियात्, सुखम् ॥ १०.१ ॥ २।४ ॥

मध्यायां मो नारी ॥ ११ ॥

यथा -

निःसारे, संसारे । सारं किं, ख्यान् नारी ॥ ११.१ ॥

यः केशा ॥ १२ ॥

यथा -

पुरंध्री, सुवेशा । इयं सा, सुकेशा ॥ १२.१ ॥

धृरिति भरतः ॥ १२.१ ॥

रो मृगी ॥ १३ ॥

यथा -

बल्लभा, गेहिनी । या मृगी-, लोचना ॥ १३.१ ॥

तडिदिति भरतः ॥ १३.१ ॥

सो मदनः ॥ १४ ॥

यथा -

विरहे, ऽभ्यधिकम् । मदनो, दहति ॥ १४.१ ॥

रजनीति भरतः । केचित्तु झं-म्य-ज-स्ताम् एकैकोऽपि अन्धिः, शङ्खः, शुभ्रं,
दुग्धं इत्याहुः ॥ १४.१ ॥ ३।४ ॥

प्रतिष्ठायां म्मौ कन्या ॥ १५ ॥

मगणो गुरुश्च । यथा -

सर्वैर्देवैः, यहां चक्रे । सेयं मन्ये, धन्या कन्या ॥ १५.१ ॥

भौ' सुमुखी ॥ १६ ॥

भगणो गुरुश्च । यथा—

क्षीणतनुः, मद्धिरदे । याशुमुखी, सौ सुमुखी ॥ १६.१ ॥

ललितेति भरतः ॥ १६.१ ॥

जै' विलासिनी ॥ १७ ॥

जगणो गुरुश्च । यथा—

न लभ्यते, घनस्तनी । घनं विना, विलासिनी ॥ १७.१ ॥

जयेति भरतः ॥ १७.१ ॥

इ' समृद्धिः ॥ १८ ॥

रगणो गुरुश्च । यथा—

पुण्यपात्रे, शुद्धचित्तैः । या प्रदत्ता, सा समृद्धिः ॥ १८.१ ॥

पुण्यमिति भरतः ॥ १८.१ ॥

मृ' मृगवधूः ॥ १९ ॥

नगणो गुरुश्च । यथा—

तव पुरो, नयनयोः । किमिव सा, मृगवधूः ॥ १९.१ ॥

यौ व्रीडा ॥ २० ॥

यगणो गुरुश्च । यथा—

तथा तेन, कृतं भर्त्रा । यथा चित्ते, ऽभवद् व्रीडा ॥ २०.१ ॥

सौ सुमतिः ॥ २१ ॥

सगणो गुरुश्च । यथा—

भज धर्मं, वद सत्यम् । लज पापं, सुमतिः सन् ॥ २१.१ ॥

भ्रमरीति भरतः ॥ २१.१ ॥

तौ' सोमप्रिया ॥ २२ ॥

तगणो गुरुश्च । यथा—

विभ्राजते, खे रोहिणी । चारुद्युतिः, सोमप्रिया ॥ २२.१ ॥ ४।८ ॥

सुप्रतिष्ठायां रो गौ प्रीतिः ॥ २३ ॥

यथा—

यस्य नैवार्थाः, नैव कामिन्यः । नापि वैराग्यं, तस्य का प्रीतिः ॥ २३.१ ॥

१ भगौ N. २ सा इक्षी । ललितेति भरतः A. ३ जगौ A. ४ पुण्यं to भरतः dropped in B; पुण्यमिति PP. ५ Sutra 22 with com. dropped in BPP.

इत्या विदग्धकः ॥ २४ ॥

रगणो लघुगुरू च । यथा—

यौवनेन वा, कार्मणेन वा । यो न दग्धको, ऽसौ विदग्धकः ॥ २४.१ ॥

वागुरेति भरतः ॥ २४.१ ॥

भो गौ पङ्क्तिः ॥ २५ ॥

यथा—

फाल्गुनमासे, फुल्लवनान्ते । पावकतुल्या, किंशुकपङ्क्तिः ॥ २५.१ ॥

अक्षरोपपदेत्यन्ये । कुन्तलतन्वीति भरतः ॥ २५.१ ॥

भ्लगा रतिः ॥ २६ ॥

भगणो लघुगुरू च । यथा—

साधुचरणा-, भोजयुगले । हन्त विदुषो, राजति रतिः ॥ २६.१ ॥

जो गौ सती ॥ २७ ॥

यथा—

स्वभर्तृभक्ता, विशुद्धशीलौ । निरीहचित्ता, सती सतीयम् ॥ २७.१ ॥

शिखेति भरतः ॥ २७.१ ॥

तलगा नन्दा ॥ २८ ॥

तगणो लघुगुरू च । यथा—

चित्ते सरला, वेपे तरला । दाने पृथुला, नन्दा महिला ॥ २८.१ ॥

तलगा जया ॥ २९ ॥

यगणो लघुगुरू च । यथा—

ममानीयत, मनः कान्तया । मुखेनोहस-, जिताम्भोजया ॥ २९.१ ॥

भ्लगाः सावित्री ॥ ३० ॥

मगणो लघुगुरू च । यथा—

जनेन्द्रं मुखं, दिद्याडः सुखम् । जिम्ये येन सा, सावित्री प्रभा ॥ ३०.१ ॥

सो गौ घनपङ्क्तिः ॥ ३१ ॥

यथा—

क्रियया हीनं, यदिह ज्ञानम् । रहिताम्भोभिः-, घनपङ्क्तिः सा ॥ ३१.१ ॥

तलगा अभिमुखी ॥ ३२ ॥

नगणो लघुगुरू च । यथा—

शशिवदना, मृगनयना । अभिसरति, त्वदभिमुखी ॥ ३२.१ ॥

मृगचपलेत्यन्यः । कमलमुखीति भरतः ॥ ३२.१ ॥ ५।१० ॥

गायत्र्यां मौ सावित्री ॥ ३३ ॥

यथा —

देवानां यः स्त्रैः, साक्षात्क्षोभं निन्ये ।

स ब्रह्मा ब्रह्मा किं, यत्कान्ता सावित्री ॥ ३३.१ ॥

औ तटी ॥ ३४ ॥

भगणरगणौ । यथा —

कामेभ्यो निस्पृहं, यस्योच्चैः स्यान्मनः ।

किं कुर्यात्तस्य सा, मन्दाकिन्यास्तटी ॥ ३४.१ ॥

सौ रमणी ॥ ३५ ॥

यथा —

रजनीरमण- प्रतिभे वदने ।

तिलकं शशकं, कुरुते रमणी ॥ ३५.१ ॥

नलिनीति भरतः ॥ ३५.१ ॥

त्यौ तनुमध्या ॥ ३६ ॥

तगणयगणौ । यथा —

लावण्यपयोधिः, मौभाग्यनिधानम् ।

सा कस्य न हृद्या, वाला तनुमध्या ॥ ३६.१ ॥

स्मौ गुरुमध्या ॥ ३७ ॥

सगणभगणौ । यथा —

चपलाकेकर-, नयना सा किल ।

रमणीकोविद, गुरुमध्या तव ॥ ३७.१ ॥

यौ सोमराजी ॥ ३८ ॥

यथा —

स वः पातु कुन्द-, त्विषा देहभासा ।

समुद्द्योतितान्तो, जिनः सोमराजी ॥ ३८.१ ॥

अथ द्वितीयाध्याये पर्याया लिख्यन्ते—

१) रजनीरमणेत्यत्र शशकमिति—शशस्य तुल्यं शशकम् । तुल्ये कप्रत्यये संकुचितमिति भावः ।

२) स वः पातु इत्यत्र सोमराजीति—चन्द्रप्रभः । सोमेन लाञ्छनेन राजते । कर्तुर्गिन् ।

१ देवः किं स ब्रह्मा N. २ निःस्पृहं P.

न्यौ शशिवदना ॥ ३९ ॥

नगणयगणौ । यथा —

मनसिजलीला-, कुलगृहभूमिः ।

कुवलयनेत्रा, शशिवदनेयम् ॥ ३९.१ ॥

मुकुलितेत्यन्यः । मकरशीर्षेति भरतः ॥ ३९.१ ॥

इमौ मालिनी ॥ ४० ॥

रगणमगणौ । यथा —

केतकीसंसृष्टैः, मालवीसंसृष्टैः ।

पङ्कजैरहन्तं, मालिनी सोमपास्ते ॥ ४०.१ ॥

भ्यौ कामलतिका ॥ ४१ ॥

भगणयगणौ । यथा —

भाति मृदुपाणि-, पल्लवमनोज्ञा ।

हासकुसुमश्रीः, कामलतिकेयम् ॥ ४१.१ ॥

म्सौ मुकुलम् ॥ ४२ ॥

मगणैरगणौ । यथा —

यातोऽस्तं शशभृन्, मार्तण्डोऽभ्युदयम् ।

व्याकोशं कमलं, नीलाब्जं मुकुलम् ॥ ४२.१ ॥

वीथीति भरतः ॥ ४२.१ ॥

त्रौ शफरिका ॥ ४३ ॥

नगणरगणौ । यथा —

कुवलयेक्षणे, रमयतो मनः ।

तव विलोचने, शफरिकाचले ॥ ४३.१ ॥

गिरेति भरतः ॥ ४३.१ ॥

इनौ कच्छपी ॥ ४४ ॥

रगणनगणौ । यथा —

लक्ष्यते सरसि, चन्द्रमःसदृशि ।

लक्ष्मकान्तिरिह, कच्छपी पयसि ॥ ४४.१ ॥

त्रौ लघुमालिनी ॥ ४५ ॥

भगणरगणौ । यथा -

त्वद्वदनाग्रतो, मण्डलमैन्दवम् ।

संप्रति लक्ष्यते, श्रीलघु मालिनी ॥ ४५.१ ॥

स्यौ विमला ॥ ४६ ॥

सगणयगणौ । यथा -

निपतन्ति यस्मिन्, सरला दृशस्ते ।

तमुपैति लक्ष्मीः, विमला च कीर्तिः ॥ ४६.१ ॥

त्रौ जला ॥ ४७ ॥

तगणरगणौ । यथा -

जातास्तव द्विपत्, स्त्रीणां दृशो नृप ।

अश्रान्तमश्रुभिः, पर्यस्तकजलाः ॥ ४७.१ ॥

भ्यौ 'सुनन्दा ॥ ४८ ॥

मगणयगणौ । यथा -

श्रीमत्पार्श्वनाथ, स्वत्पादाब्जयुग्मे ।

भूयान्निर्विकल्पा, भक्तिर्मे सुनन्दा ॥ ४८.१ ॥

भ्यौ विक्रान्ता^१ ॥ ४९ ॥

भगणमगणौ । यथा -

नो भटसिंहास्ते, त्वत्त्रिपुपुर्यन्तः ।

वासरतिं सिंहाः, विभ्रति विक्रान्ताः ॥ ४९.१ ॥

स्यौ सूचीमुखी ॥ ५० ॥

सगणमगणौ । यथा -

अधुना पञ्चेपोर, नवतीक्ष्णास्त्वम ।

इह जज्ञे सूची^२, मुखया केतक्या ॥ ५०.१ ॥

स्यौ शिखण्डिनी ॥ ५१ ॥

यगणमगणौ । यथा -

हहा पान्थस्त्रीभिः, पिधीयन्ते कर्णाः ।

मुहुर्व्यातन्वाने, शिखण्डिन्यारावम् ॥ ५१.१ ॥ ६।१९ ॥

१) सुनन्दाच्छब्दसि सुनन्दा इति - सुष्ठु नन्दयतीति । लिहाद्यच् संज्ञाया अभावात् नन्द्याद्यनो न भवति कृदन्तप्रथमपादे । २) विक्रान्तायां सिंहा इति - हे राजन् सांप्रतं त्वद्विपुपुरीमध्ये न ते भटसिंहाः किं तु शून्यत्वात् सिंहा एव विक्रान्ताः सांप्रतं दृश्यन्ते । शून्यानीति भावः ।

उष्णिहि मौ गो गान्धर्वी ॥ ५२ ॥

यथा—

स श्रेयांसि श्रेयांसः, श्रीमान्वेवः पुष्पातु ।

क्षोभायाभूयश्चित्ते, गान्धर्वी न क्रीडापि ॥ ५२.१ ॥

रजौ ग उष्णिक् ॥ ५३ ॥

रगणजगणौ गुरुश्च । यथा—

^१उष्णिहीव संस्तौ, स्वाद्भुवं रजो गुरुं ।

नो भवेद्यदि क्षितौ, श्रीजिनेन्द्रशासनम् ॥ ५३.१ ॥

शिखेति भरतः ॥ ५३.१ ॥

जसौ गः कुमारललिता ॥ ५४ ॥

जगणसगणौ गुरुश्च । यथा—

^२नरेन्द्रगणसेना-वृत्तः प्रथितशक्तिः ।

दधासि नृपते त्वं, कुमारललितानि ॥ ५४.१ ॥

अत्र केचिद् द्वाभ्यां विरतिमिच्छन्ति ।

इदं वदनपद्मं, प्रिये तव विभाति ।

इह व्रजति मुग्धे, मनो भ्रमरतां मे ॥ ५४.२ ॥

मसौ गो मदलेखा ॥ ५५ ॥

मगणसगणौ गुरुश्च । यथा—

यावत्केसरिनादो, नायाति क्षुतिमार्गम् ।

तावद्गन्धगत्रानां, गण्डे स्यान् मदलेखा ॥ ५५.१ ॥

रसौ ग उद्धता ॥ ५६ ॥

रगणसगणौ गुरुश्च । यथा—

या वभूव सुदर्पा, वैरिणां नृप सेना ।

त्वत्प्रतापविलासे, सोद्धतापि गतश्रीः ॥ ५६.१ ॥

त्सौ गो भ्रमरमाला ॥ ५७ ॥

१) उष्णिहीव संस्तौति - यथा उष्णिहि छन्दसि रजो गुरु स्यात् । कोऽर्थः । रात् जः रजः गुरु अक्षरं रगणो जगणो गुरुश्चेति लक्षणं यथा उष्णिहि छन्दसि भवति तथा संसारेऽपि रजः पापलक्षणे गुरु महत् स्यात् यदि जिनेन्द्रशासनं न स्यादिति भावः । २) नरेन्द्र[गण]सेनावृत इति - नरेन्द्रगणानां राजसमूहानां सेना । पक्षे नरेन्द्रभूतानां गणानां प्रमथादीनाम् । प्रथिता शक्तिः सामर्थ्यं यस्य । पक्षे शक्तिः प्रहरणम् । कुमारः स्कन्दः ।

तगणसगणौ गुरुश्च । यथा -

कुन्दे विचकिले वा, मन्दारकुसुमे वा ।

प्रीत्या मधुरसाढ्ये, भ्रान्ता भ्रमरमाला ॥ ५७.१ ॥

रौ गो हंसमाला ॥ ५८ ॥

यथा -

शैबलालीनिराशा, पङ्कजे बद्धवासा ।

किं बकोटावलीयं, हन्त सा हंसमाला ॥ ५८.१ ॥

भौ गः कलिका ॥ ५९ ॥

यथा -

^१स्पर्शनमात्रवशाद्, या मकरन्दमुचा ।

किं भ्रमर भ्रमता, सौ कलिता कलिका ॥ ५९.१ ॥

सोपानमित्यन्यः । भोगैवतीति भरतः ॥ ५९.१ ॥

भसौ गो विधुवक्त्रा ॥ ६० ॥

भगणसगणौ गुरुश्च । यथा -

अह्नि विरहतापा, रात्रिमभिलषन्ती ।

उद्यति विधुविम्बे, म्लायति विधुवक्त्रा ॥ ६०.१ ॥

भभौ गः सरैलम् ॥ ६१ ॥

भगणभगणौ गुरुश्च । यथा -

पापाभ्यासात्कुटिलं, चेतो रौद्रं भजते ।

शास्त्राभ्यासव्यसनाद्, धर्म्यं ध्यानं सरलम् ॥ ६१.१ ॥

भौ गश्चित्रम् ॥ ६२ ॥

भगणनगणौ गुरुश्च । यथा -

^१कीर्तिरिह भवतः, कुन्दकुसुमसमा ।

रञ्जयति हृदयं, चित्रमिदमधिकम् ॥ ६२.१ ॥

नौ गो हरिविलसितम् ॥ ६३ ॥

यथा -

सपदि बलिनृपान्, समिति नियमयन् ।

प्रथयसि न विभो, न हरिविलसितम् ॥ ६३.१ ॥

- १) स्पर्शनमात्रेण मकरन्दमुचेति - मकरन्दं मुञ्चति इति मकरन्दमुचा । मूलविभुजेति कः ।
२) कीर्तिरिहेत्यत्र चित्रमिति - शुभ्रा स्त्री हृदयं रक्तयनीति चित्रं पक्षे रागं प्रापयतीति भावः ।

१ रगणद्वयं गुरु च । यथा O. २ भगणद्वयं गुरुश्च । यथा P. ३ सा dropped in A, ४ भागवतीति A, ५ सरलं dropped in A.

चपलेत्यन्ये । द्रुतगतिरिति भरतः ॥ ६३.१ ॥

भ्रजौ गः शारदी ॥ ६४ ॥

भरणजगणौ गुरुश्च । यथा -

उज्ज्वलनिशाकरा, चारुकमलाकरा ।

कस्य न मनोरमा, श्रीर्भवति शारदी ॥ ६४.१ ॥

तनगा मधुकरिका ॥ ६५ ॥

तगणनगणौ गुरुश्च यथा -

पान्थ श्रय दयितां, प्राप्नो मधुसमयः ॥

गायन्त्यनुविटपं, प्रीता मधुकरिकाः ॥ ६५.१ ॥

वज्रमित्यन्यः ॥ ६५.१ ॥

स्जौ गो विमला ॥ ६६ ॥

सगणजगणौ गुरुश्च । यथा -

समशत्रुमित्रता-, मवलम्ब्य निर्ममः ।

भज वीतरागतां, विमलात्मको भव ॥ ६६.१ ॥

जौ गः सुभद्रा ॥ ६७ ॥

जगणरगणौ गुरुश्च । यथा -

कुमारपाल देव, त्वदीयविक्रमेण ।

महौजैसः सुभद्रा-, पतेः स्मृतं न केन ॥ ६७.१ ॥

न्यौ गः कुमुद्वती ॥ ६८ ॥

नगणयगणौ गुरुश्च । यथा -

पतिविरहे यान्य-, मुखमपि नापदयन् ।

कलयति सा श्लाघाम्, इह कुमुदिन्येका ॥ ६८.१ ॥

दसौ गो मुदिता ॥ ६९ ॥

यगणसगणौ गुरुश्च । यथा -

लतानां कलिकाभिः, प्ररोहत्पुलकेव ।

वसन्तागमनेऽस्मिन्, वनश्रीर्मुदितेयम् ॥ ६९.१ ॥

त्रौ गो मनोज्ञा ॥ ७० ॥

नगणरगणौ गुरुश्च । यथा -

भुवनजैत्रमन्त्रं, रतिपतेरधीते ।

पिकगिरा मधुश्रीङ्, अतिमनोज्ञयासौ ॥ ७०-१ ॥

स्त्री गो दीप्ता ॥ ७१ ॥

सगणरगणौ गुरुश्च । यथा —

नवसिन्दूरभासो, मुकुलाः किंशुकेऽमी ।

ध्रुवमाप्रेयवाणाः, रतिनाथस्य दीप्ताः ॥ ७१.१ ॥ ७।२० ॥

अनुष्टुभि त्रौ गौ विभा ॥ ७२ ॥

तरगगाः । यथा —

देव त्वयि क्षमानाथे, क्षीणान्यभूभुजां कीर्तिः ।

पूर्वाद्रिभाजि मार्तण्डे, का वा विभास्तु ताराणाम् ॥ ७२.१ ॥

इयौ ल्गावनुष्टुप् ॥ ७३ ॥

रयलगाः । यथा —

कुर्वन्ते विवेकारतिं, ये विरागहेतुष्वपि ।

ते पठन्ति चित्रं मुहुर्द, वालिशा अनुष्टुब्धिया ॥ ७३.१ ॥

गीर्गीर्विद्युन्माला ॥ ७४ ॥

समानेनैकादिरिति वचनाद् गीरिति गचतुष्टयं गृह्यते । मां गाविति तु न कृतं चतुर्भिश्चतुर्भिर्यथा विरतिर्ज्ञायेतेति । यथा —

सत्यं रम्याभोगा भोगाः, कान्ताः कान्ताः प्राज्यं राज्यम् ।

किं कुर्वन्तु प्राज्ञा यस्माद्, आयुर्विद्युन्मालालोलम् ॥ ७४.१ ॥

भौ गौ चित्रपदा ॥ ७५ ॥

यथा —

^१व्योमनि सागरतीरे, पर्वतशृङ्गनिकुञ्जे ।

भ्राम्यति भीमकुलेन्दो, चित्रपदा तव कीर्तिः ॥ ७५.१ ॥

त्रौ ल्गौ सुमालती ॥ ७६ ॥

नरलगाः । यथा —

परिहृतोत्पलावली, कनककेतकी तथा ।

भ्रमर मालतीकृते, तदिति सा सुमालती ॥ ७६.१ ॥

भ्नौ ल्गौ माणवकं घैः ॥ ७७ ॥

भतलगाः । घैरिति त्र्यादिर्गादिरिति वचनाच्चतुर्भिरिति लभ्यते । यतिरिति चोपतिष्ठते । तेन चतुर्भिर्यतिरिति सिद्धम् ॥ यथा —

^२शीतरुजान्योऽन्यरणद्, दन्तरवैर्विस्वरकम् ।

साम पठन् माणवको, ऽशासि मुहुर्यत्र शुक्रैः ॥ ७७.१ ॥

१) व्योमनि सागरेत्यत्र चित्रपदेति — चित्राणि पदानि, स्यादित्याद्यन्तरूपाणि स्थानानि वा यस्याः सा । पक्षे वा भ्रमति सापि चित्राणि पदानि पदन्यासा यस्या एवंविधा स्यात् । २ शीतरुजान्योऽन्येत्यत्र विस्वरकं अव्यक्तम् । शुक्रैरिति — एतावता यत्र पुरे शुक्रा अपि विद्यापारगाः सन्ति तदा मनुजानां का कथा ।

तरौ त्वौ नाराचम् ॥ ७८ ॥

तरलगाः । यथा -

^१दुर्वारवैरिदन्तिनां, कुम्भस्थलेषु निश्चलः ।

त्वत्कीर्तिकेतुवंशवन, नाराच एष शोभते ॥ ७८.१ ॥

म्नौ गौ हंसरुतम् ॥ ७९ ॥

मनगगाः । यथा -

^२मञ्जीरकणितयोग्यां, कुर्वाणं श्रवणभोग्याम् ।

आदत्ते बत मनांसि, यूनां हंसरुतमेतत् ॥ ७९.१ ॥

न्जौ त्वौ ललितगतिः ॥ ८० ॥

नजलगाः । यथा -

मणिरसनास्वनिताद्, अनुसृतहंसकुलैः ।

श्रितमिव शिष्यपदं, ललितगतौ सुतनोः ॥ ८०.१ ॥

रजौ गौ सिंहलेखा ॥ ८१ ॥

रजगगाः । यथा -

^३पर्णपातमात्रमीत, कृष्णसारपोतं तात ।

किं विलम्बसे महोत्तमन्, त्वं जहीहि सिंहलेखाम् ॥ ८१.१ ॥

जौ त्वौ प्रमाणी ॥ ८२ ॥

जरलगाः । यथा -

^४तव प्रमातुमिच्छतां, यशश्चलुक्चभूपते ।

समप्रमानजित्वरी, जगन्नयी प्रमाण्यभूत् ॥ ८२.१ ॥

मत्तवेष्टितमिति भरतः ॥ ८२.१ ॥

^५रजौ ग्लौ समानी ॥ ८३ ॥

रजगलाः । यथा -

रागरोपमोहदोष-, दारुदावंपावकस्य ।

तीर्थिकैः समं जिनस्य, नो ^६समानिका कलापि ॥ ८३.१ ॥

१) दुर्वारवैरीत्यत्र केतुशिख्रे (श्रिङ्गे) पताकायाम् । २) मञ्जीरकणितेत्यत्र मञ्जीरयोर्नूपुरयोर्वत् कणितं रणितं तस्य योग्या अभ्यासस्य (योग्यां श्रमम् ॥) । ३) पर्णपातेत्यत्र पोतं तातेति - पुत्रवत्सले तातः । हे कृष्णसारपोतं तात । सिंहलेखामिति - सिंहस्य मर्यादाम् । ४) तव प्रमातुमित्यत्र प्रमाण्य-भूदिति - प्रमाण्यभूदित्यखण्डं क्रियापदम् । ५) जौ ग्लौ समानीत्यत्र केवल-मासक-भागधेय-पापापरसमानार्थे'ति संज्ञार्था डीः । ६) समानिकेति - समान्येव स्वार्थिकं के समानिका ।

न्सौ गौ गुणलयनी ॥ ८४ ॥

नसगगाः । यथा -

गुरुगुणचिता स्फीता, परिहृतरजःपुञ्जा ।

मुनितनुरियं साध्वी, न गुणलयनी साधो ॥ ८४.१ ॥

सौ लगौ मही ॥ ८५ ॥

ससलगाः । यथा -

भृशमात्मवतः कलाः, ननु यस्य परिस्फुटाः ।

स हि काञ्चनपुष्पिनां, सकलां चिनुते महीम् ॥ ८५.१ ॥

नौ गौ रतिमाला ॥ ८६ ॥

ननगगाः । यथा -

ततिरिह करिणां ते, क्षरदुरुमदवारिः ।

नृपवर जलदानाम्, इव विचरति माला ॥ ८६.१ ॥

अन्यद्वितानम् ॥ ८७ ॥

उक्ताद्वक्ष्यमाणाच्चान्यत् समवृत्तं छन्दो वितानसंज्ञम् ।

यथा -

त्वयि तेजोभिरशेषं, जगदुद्द्योतयतीदम् ।

उदयत्येव इदानीं, सविता नाथ मुधैव ॥ ८७.१ ॥

तथा -

कङ्कालमालभारिणं, कन्दर्पदपेद्वारिणम् ।

संसारबन्धमोचनं, चन्द्रामहे त्रिलोचनम् ॥ ८७.२ ॥

तथा -

तस्याः स्मरामि सुन्दरं, चन्द्रोपमानमाननम् ।

कन्दर्पचापभङ्गुरः, भूविभ्रमोपशोभितम् ॥ ८७.३ ॥

तथा -

तृष्णां त्यज धर्मं भज, पापे हृदयं मा कुरु ।

इष्टा यदि लक्ष्मीस्तव, शिष्टाननिशं संश्रय ॥ ८७.४ ॥ इत्यादि ॥ ८१६ ॥

१) गुणलयनीति - जननिका । २) उक्ताद्वक्ष्यमाणादिति - अस्यां अष्टाक्षरायां जातौ तृतीयाध्याये प्रतिपादितात् वक्त्रादिप्रकण्ठाच्चान्यत् । ३) कङ्कालमालभारिणमित्यत्र शरीरास्थिपञ्जरं कङ्कालं तस्य माला तां भिर्भिर् इत्येवंशीलम् । 'मालेयीकेष्टकस्यान्तेपि भारितूलचिते' इति सूत्रेण मालाया इत्यः । इदं नाराचनान्नि पूर्वोक्ते छन्दसि अन्तर्भवति । परं यदा हादिसंयोगः समश्चीयते तदा वितानमध्ये पश्यते । अथवा पर्यायान्तरं वृत्तद्वयस्य परोक्षरूपकस्य इमे वृत्ते । तेषां मते नाराचं छन्दो नास्ति । तेन वितानेन तु भवतो नाराचमस्ति । यतो नाराचगणा अत्रापि सन्ति ततो वितानलक्षणाभावात् कथं वितानम् । अत्राह - गणभेदापेक्षया इमे विताने उक्ते । जनयोः त्रौ लगौ नाराचमिति नाराचत्वेऽहादिसंयोगे इति भगनात् । कन्दर्पेत्यादौ गुरुवाभावेन वितानत्वम् ।

बृहत्यां भो मौ वक्त्रं कैः ॥ ८८ ॥

डैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा -

विभ्रमसारभ्रविश्लेषं, मन्मथलीलालीलागारम् ।

कस्य न चित्ते कुर्यात् क्षोभं, बालकुरङ्गाक्षीणां वक्त्रम् ॥ ८८.१ ॥

नो रां बृहतिका ॥ ८९ ॥

यथा -

‘विशदवृत्तलब्धात्मनः, शुचियशोयतेर्भूपते ।

तव कमण्डलुर्गारिधिः, बृहतिका च मन्दाकिनी ॥ ८९.१ ॥

रनसा हलमुखी ॥ ९० ॥

रनसाः । यथा -

दन्तुरं कपिशनयनं, यन्मुखं विकटचिबुकम् ।

तां स्त्रियं सुखमभिलषन्, दूरतस्यज हलमुखीम् ॥ ९०.१ ॥

नौ मो भुजगशिशुसृता ॥ ९१ ॥

यथा

‘नयनविलसितैरस्याः, कथमिव वत मूर्छा ते ।

भुजगशिशुसृता यद्वा, ऽवगतमुरगकन्येयम् ॥ ९१.१ ॥

वक्रगतेरित्यर्थः । शिशुपदस्य साभिप्रायत्वात् । यथा च -

अभ्यस्यता तु तरुणीगतिवक्रिमाण-

मुन्मूलिताः फणिशिशो भवतापराधाः ॥ ९१.२ ॥

इति । मधुकरिकेति भरतः ॥ ९१.२ ॥

भजसा उदयम् ॥ ९२ ॥

यथा -

‘सुभ्रु भवदीयवदने, सत्यपि निनान्तरुचिरे ।

निखप इवैष सदमा, वाञ्छति शशाङ्क उदयम् ॥ ९२.१ ॥

भौ र उत्सुकम् ॥ ९३ ॥

यथा -

आपदि दीनमनोरथं, संपदि हर्षपरायणम् ।

मा कुरु मानम चापलं, संस्मर तत्त्वैमनुत्सुकम् ॥ ९३.१ ॥

- १) विशदवृत्तस्यत्र शुचियशोयतेरिति - पवित्र उज्ज्वलश्च यश्च एव यतिस्यस्य । बृहतिकेति प्रच्छादनपटी ।
 २) नयनविलसितैरित्यादि - वतन्ति कोमलामग्नये । भुजगशिशुसृतेति - भुजगशिशोरिव सृते गमनं यस्याः ।
 ३) त(य)था चेति - शिशुपदस्य साभिप्रायत्वे संवादकमाह - अभ्यस्यतेति । तरुणीगतिकौटिल्यं कुर्वता त्वया संमुखं मम हर्षो जायते इत्यपराधोन्मूलनम् । ।) सुभ्रु भवदीयस्य सुभ्रु इति - भूषमानार्थो भ्रुवदोऽप्यस्ति तत ऊर्ध्व । अन्यथा उकारान्तायामावाद् ‘उता प्राणी’त्यादिना सूत्रेणोञ् न स्यात् । निखप इति निर्लज्जः ।

रनरा भद्रिका ॥ ९४ ॥

रनराः । यथा -

^{१)}पुण्यपापजलवर्धिते, सौख्यदुःखलतिके स्वयम् ।

तज्जहीहि ^{२)}परिविप्लवं, साधुता हृदय भद्रिका ॥ ९४.१ ॥

नौ र उपच्युतम् ॥ ९५ ॥

यथा -

^{३)}नृप कुरु करुणां जने, परिहर खलसंगमम् ।

विमृश सुरविमानतस्, त्रिदशपतिमुपच्युतम् ॥ ९५.१ ॥

रजसा अक्षि ॥ ९६ ॥

सजसाः । यथा -

^{४)}विषमास्त्र एष इति यत्, कवयो वदन्ति तदसत् ।

प्रहरत्ययं हि मदनः, सुतनो तवाक्षिललितैः ॥ ९६.१ ॥

मः सौ कनकम् ॥ ९७ ॥

यथा -

^{५)}मिथ्यादर्शनदिग्धमनाः, पापं धर्मधिया मनुते ।

गाढोन्मत्तरसान्धदृशां, मृत्पिण्डोऽप्यथवा कनकम् ॥ ९७.१ ॥

सौ मस्तारम् ॥ ९८ ॥

यथा -

^{६)}सकलासुमतां रक्षायै, यतितव्यमितीर्यत् तत्त्वम् ।

रसवादविदां तत्सारं, यदि वार्तिक ! रक्तं तारम् ॥ ९८.१ ॥

सिः सौम्या ॥ ९९ ॥

सिरिति सगणत्रयम् । यथा -

निजजीवितमात्ररसात्, कृतनिष्कृपकर्मतते ।

मृगयामधुमद्यरते, कुरु धर्ममसौम्यमते ॥ ९९.१ ॥

१) पुण्यपापेभ्यश्च जलवर्धिते इति - अन्यापि लता जलसिक्ता वृद्धिं याति तथेयम् । तज्जहीहीति - तस्मात् त्वं त्यजेति योगः । परिविप्लवमिति - चित्तोद्वेगम् । साधुता सज्जनतेति भावः । २) नृप कुरु करुणा-मित्यत्र त्रिदशपतिमुपच्युतमिति - इन्द्रोऽपि स्वर्गाद् भद्रः इति हेतोः का गतिः तथेति भावः । ३) विषमास्त्र एष इतीति - विषमाणि पात्रसंख्याकानि, पक्षे दुःस्थानि अस्त्राणि यस्य सः । अक्षिललितैरिति - लोचनचेष्टितैः कटाक्षवागैरिति भावः । ४) मिथ्येत्यत्र गाढोन्मत्तरसान्धदृशमिति - गाढमुन्मत्तरसेन धत्तूरकरसेवान्धा बिभ्रुसा इण् वेदां तेषाम् । ५) सकलासुमेत्यत्र वार्तिकेति - वार्ता प्रयोजनं अस्य, इकण्, तस्य संबोधनं हे वार्तिक रसवादिन् । रसवादविदां ह्यवत् सारं रक्तं तारं रक्तं भवति ।

१ परविप्लवं (परकृतं सुखं दुःखं च tippana) B. परवि० corrected to परिवि P.
२ मृत्पिण्डोऽथवा A. ३ इति यत् A. ४ तारं रक्तं A.
५ छन्दो०

तभ्या रुचिरा ॥ १०० ॥

तभ्याः । यथा -

नाश्रायि यैश्चरणपद्म-; द्वन्द्वं तव क्षणमपीश ।

तैराश्रितं वनमजस्र-; दावज्वलत्तरु चिराय ॥ १००.१ ॥

नस्या विशाला ॥ १०१ ॥

नसयाः । यथा -

नृपतिलक मातु कीर्तिम्, तव भुवि कथं तु यस्याः ।

भवति सकला त्रिलोकी, यदियमपि नो विशाला ॥ १०१.१ ॥

तन्मा मकरलता ॥ १०२ ॥

तनमाः । यथा -

^{१)}भैमे भवदरिनारीणाम्, आर्द्राञ्जननयनामौघैः ।

आसूत्रि कुचतटे भ्रष्टैः, नव्या मकरलताभङ्गिः ॥ १०२.१ ॥

नज्याः शशिलेखा ॥ १०३ ॥

नजयाः । यथा -

कलयति पाण्डुरभावं, तव विरहे सुतनुः सा ।

मुभग यथा दिवसादौ, गलितरुचिः शशिलेखा ॥ १०३.१ ॥

नौ सो लघुमणिगुणनिकरः ॥ १०४ ॥

यथा -

अपरमणिगुणगणः, सरिदधिप तव कियान् ।

हरिद्वि विलसति यत्, लघुमणिगुणनिकरः ॥ १०४.१ ॥

मभसाः सिंहाक्रान्ता ॥ १०५ ॥

मभसाः । यथा -

त्वदृष्टेयं भवति विभो, दीना प्रत्यर्थिनृपचमूः ।

राहुप्रस्तेव शशिकला, सिंहाक्रान्तेव मृगवधूः ॥ १०५.१ ॥

रज्जाः कामिनी ॥ १०६ ॥

रजराः । यथा -

^{२)}यत्प्रसादतो जयत्ययं, पुष्पसायको जगन्नयम् ।

उल्लसन्नवीनविभ्रमास्, ताः स्तवीमि हन्त कामिनीः ॥ १०६.१ ॥

तरंगवतीत्यन्यः ॥ १०६.१ ॥ ९।१९ ॥

१) भैमे भवदरीत्यत्र भीमस्य वृद्धमपत्यं भैमिवैषसिंहदेवस्य संबोधनम् । आर्द्राञ्जनानि च तानि नयनाग्निं तेषामस्त्राणि । आसूत्रीति - निर्मिता । मकरलताभङ्गिरिनि - मत्स्याकृतिपत्रलतारचना । २) यत्प्रसादत इत्यत्र पुष्पसायक इति - जनङ्गः । विभ्रमा किलायाः ।

पङ्क्ति ममस्या मत्ता वैः ॥ १०७ ॥

ममसगाः । वैरिति चतुर्भिर्यतिः^१ । यथा -

“आताम्रत्वं वपुषि दधानो, घूर्णन् पृथ्वीतलपतनेच्छुः ।

द्राग्वारुण्यां निहितकरोऽयं, मत्तावस्थां प्रथयति भानुः ॥ १०७.१ ॥

इयं च यद्यपि “वानवासिकायामन्तर्भवति तथापि विशेषसंज्ञार्थमुक्ता ।

एवमन्यत्रापि” ॥ १०७.१ ॥

रयज्जाः पङ्क्ति ॥ १०८ ॥

रयजगाः । यथा -

“भूविलासदूरीकृतोल्लसन्-, कामकार्मुकां कान्तिशालिनीम् ।

मञ्जुगुञ्जिमञ्जीरराजितां, पश्य कामिनीपङ्क्तिमिमाम् ॥ १०८.१

मसजगाः शुद्धविराट् ॥ १०९ ॥

“सम्यग्ज्ञानचरित्रपात्रतां, यो दध्रे भुवनैकबान्धवः ।

त्रैलोक्यसृष्टहणीयतां गतः, सत्यं शुद्धविराडयं मुनिः ॥ १०९.१ ॥

मन्यगाः पणवो डैः ॥ ११० ॥

मनया गुरुश्च । डैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा -

“स्याद्वादांमृतमुदिते चित्ते, शास्त्रोक्तिः कटुरतिरा भाति ।

एवं संसदि चतुरङ्गायां, जल्पामो जयपणवं दत्त्वा ॥ ११०.१ ॥

कुवलयमालेति भरतः । केचित्तु यगणस्थाने सगणं मन्यन्ते ॥ ११०.१ ॥

रज्जगा मयूरसारिणी ॥ १११ ॥

रजरा गुरुश्च । यथा -

“यथा घनान्धकारडम्बरेषु, प्रीतर्मानसा विसर्पतीह ।

क्षोभयन्त्यपि क्षणाद्भुजंगान्, संत्यजेन्^१ मयूरसारिणीं ताम् ॥ १११.१ ॥

१) आताम्रत्वमित्यत्र वारुण्यामिति - वरुणे देवता अस्याः सा वारुणी पश्चिमा, वरुणात्समुद्रादागता वारुणी सुरा च तस्याम् । निहितकर इति - कराः किरणा हस्ताश्च । २) वानवासिकायामन्तर्भवतीति - द्वादशश्च वानवासिका । पादचतुष्टये द्वादशे नवमे च लघौ वानवासिकेति भावः । ३) एवमन्यत्रापिति - यत्र पदेन सदृशरूपं पदं समायाति तत्र विशेषसंज्ञायै न दूषणाय । ४) भूविलासेत्यत्र मञ्जुगुञ्जीति - मञ्जु मनोहरं यथा स्यादेवं गुञ्जन्ति भ्वनन्तीत्येवंशीलानि मञ्जीराणि नूपुराणि तैः राजितां शोभिताम् । ५) सम्यग्ज्ञानेत्यत्र शुद्धविराडिति - शुद्धः सन् विराजते । क्विप् । ६) स्याद्वादेत्यत्र चतुरङ्गायामिति - चत्वारि वादि-प्रतिवादि-सम्य-सभापतिरूपानि अङ्गानि यस्याः । जयपणवमिति - जयपटहम् । ७) या घनान्धकारेत्यत्र घनानि निष्वितानि अन्धकारडम्बराणि, पक्षे मेघान्धकारडम्बराणि तेषु । क्षोभयन्त्यपीति - अपिशब्दो भुजंगा-नित्यत्र योज्यः । भुजंगानिति - राणिकापतीन्, पक्षे सर्पांन् । ८) मयूरसारिणीमिति - मयूरवत्सरति गच्छ-तीत्येवंशीला । कर्तुर्णिङ् । तामिति - स्त्रियमिति भावः । (मयूरसारिणीं अभिसारिकाम् Tippana in P.)

१ यतिः dropped in A. २ मत्तावस्थां B. ३ DP add मसजगाः । यथा ४ मन्यगाः BFGH. ५ स्याद्वाद्वादात् A. ६ प्रीतिमानसा B.

नजनास्त्वरितगतिः ॥ ११२ ॥

नजना गुरुश्च । यथा -

दिनकरपीतशुचिरुचिः, चरमगिरेः शिखरतटीम् ।

अनुसरति त्रपित इव, त्वरितगतिः सितकिरणः ॥ ११२.१ ॥

भमसा रुक्मवती ॥ ११३ ॥

भमसा गुरुश्च । यथा -

ये विजितात्मानो नयनिष्ठाः, जाग्रति लोकं रक्षितुकामाः ।

स्यान्नियतं तेषां वसुधेयं, रुक्मवती मृन्मय्यपरेषाम् ॥ ११३.१ ॥

चम्पकमाला मुंभावेति चान्ये । पुष्पसमृद्धिरिति भरतः ॥ ११३.१ ॥

भिगौ चित्रगतिः ॥ ११४ ॥

भत्रयं गुरुश्च । यथा -

यस्य न कापि कला न मतिर, न व्यवसायलवोऽपि तथा ।

सोऽपि कथंचन जीवति चेद्, दैवमिदं खलु चित्रगतिं ॥ ११४.१ ॥

निगौ निलया ॥ ११५ ॥

नत्रयं गुरुश्च । यथा -

अपि सरिदधिपतिसुता, हरिमपि परिहरति यत् ।

अधमपुरुषकृतरतिं, धिगहह कमलनिलयाम् ॥ ११५.१ ॥

जिगावुषिता ॥ ११६ ॥

जत्रयं गुरुश्च । यथा -

स किं वद नीचसमाश्रयो, न किं कथय स्थितिरुन्नते ।

न चापलमुद्धसि लक्ष्मि किं, न चेद् उषिता जलधामनि ॥ ११६.१ ॥

रः सौ गो मणिरङ्गः ॥ ११७ ॥

यथा -

धीमतां हि गुणो विशदश्रीर्, जायते गुणिसंगमचाप्य ।

शोभते नितरां न किमङ्गे, कुङ्कुमारुणिते मणिरङ्गः ॥ ११७.१ ॥

१) यस्य न कापीत्यत्र चित्रगतीति - चित्रा अद्भुता गतिः प्रकारो यस्य तत् । २) अपि सरिदधि-पतीत्यत्र कमलनिलयामिति - लक्ष्मीम् । ३) स किं वदत्यत्र उन्नत इति - उन्नते पुंसि । उषिता जलधामनीति - क्षतुर्थः पादः काष्ठा पटनीयः । नूनमुषिता जलधामनि । एभिः कारणैः । डलयोरैक्यम् । जडेति - जलस्यापि नीचसमाश्रयो भवति, उन्नते प्रदेशे स्थित्वैव भवति ।

श्री मगौ बन्धूकम् ॥ ११८ ॥

भनमा गुरुश्च । यथा—

^१एतदभिनवभास्वद्विम्बं, शोणरुचिरुचिरं प्राग्बद्धाः ।

शेखरितनवबन्धूकश्री-, बन्धुपदमधुना संघत्ते ॥ ११८.१ ॥

त्रज्जा मनोरमा ॥ ११९ ॥

नरजा गुरुश्च । यथा—

निखिलदीनदुःखदारिणी, सकलबन्धुसंविभागकृत् ।

गुणिजनामूर्तार्णवोपमा, भवति सा रमा मनोरमा ॥ ११९.१ ॥

तो जाँ ग उपस्थिता ॥ १२० ॥

यथा—

^१एषा भवतः समराङ्गणे, राजन् जयसिद्धिरुपस्थिता ।

कीर्तिः कुपितेव भवद्विषया, सद्योऽभिमसार दिगन्तरम् ॥ १२०.१ ॥

अत्र द्वाभ्यां यतिरित्येके ॥ १२०.१ ॥

रमसाः कलिका ॥ १२१ ॥

रमसा गुरुश्च । यथा—

कुन्दयष्टिं हृष्टः परिचुम्बन्, किं न रे रोलम्ब त्रपसे त्वम् ।

तत्तथा येन प्रागनुरागात्, कीडितं मालेत्याः कलिकायाम् ॥ १२१.१ ॥

भनगा मृगचपला ॥ १२२ ॥

भनगा गुरुश्च । यथा—

^१साधु समाधावविचलताम्, आश्रय हे मानस सततम् ।

वाञ्छसि यद्यन्यपदवीं, मा कुरु वृत्तिं मृगचपलाम् ॥ १२२.१ ॥

मो नौ गः कुमुदिनी ॥ १२३ ॥

यथा—

आसाद्य प्रियमिह शशिनं, निर्गच्छद्भ्रमरकुलमिषात् ।

मूर्तं दुःखमिव विरहजं, तत्कालं वमति कुमुदिनी ॥ १२३.१ ॥

कुसुमसमुदितेत्यन्ये ॥ १२३.१ ॥

मः सौ ग उद्धतम् ॥ १२४ ॥

- १) एतदभिनवेत्यत्र शेखरितनवबन्धूकेति—शेखरितानि शेखरीकृतानि च तानि नवबन्धूकानि च तेषां श्रीः शोभा तस्याः बन्धुपदं सादरत्वं साम्यमिति भावः । २) एषा भवत इत्यत्र उपस्थितेति—प्रादुर्भूता । ३) साधु समाधावित्यत्र अविचलतेति—स्थिरत्वं । अन्यपदवीमिति—मोक्षमार्गम् ।

यथा -

१) सर्पद्विस्तव विजययात्रा-; स्वेभिर्देव तुरंगमसैन्यैः ।

प्राज्यैरुद्धृतमध्वरजस्तां, वृद्धिं प्राप न वृन्दमरीणाम् ॥ १२४.१ ॥

नज्यगा विपुलभुजा ॥ १२५ ॥

नजया गुरुश्च । यथा -

२) रिपुवनिताजननिःश्वासैर्, अविरतमुष्णतरैः क्लान्ता ।

भजति चुलुक्य जयश्रीस्ते, विपुलभुजाविटपिच्छायाम् ॥ १२५.१ ॥

रजस्ता माला ॥ १२६ ॥

सजसा गुरुश्च । यथा -

गगनाङ्गणे कुमुदपण्डे-; श्रियमुद्धहन्ति निपतन्त्यः ।

भवदीक्ष्णोत्सवसतृष्णाः, नृप सुध्रुवां नयनमालाः ॥ १२६.१ ॥

प्रमितेत्यन्ये ॥ १२६.१ ॥ १०।२० ॥

त्रिष्टुभि भौ रो गौ रोचकम् ॥ १२७ ॥

यथा -

३) कुम्भमुद्यो जयतीह माहात्म्यं, नद्वडवामुखतेजसश्चापि ।

यस्य जगत्प्रलंघप्रगल्भोर्मिर्, अञ्जति रोचकगोचरं सिन्धुः ॥ १२७.१ ॥

रः सौ ल्गावच्युतम् ॥ १२८ ॥

यथा -

त्वं दधासि विभो परमेष्ठिताम्, ईश्वरत्वमपि त्वयि राजति ।

अच्युतत्वमपि त्वमुपश्रितः, कोऽपरस्त्वहते जिन देवता ॥ १२८.१ ॥

तिरगौ लयग्राहि ॥ १२९ ॥

तगणत्रयं गुरुद्वयं च । यथा -

वीणानिनादानुवन्धेन हृद्यं, काश्चीरर्णत्कारचित्रीयमाणम् ।

नन्याङ्गहारप्रकाराभिरामं, दत्ते प्रमोदं लयग्राहि लास्यम् ॥ १२९.१ ॥

१) सर्पद्विस्तवेत्यत्र [यात्रासु एभिः] वृन्दमरीणामिति - वैरिणां वृन्दं वृद्धिं न प्राप किं तु त्वत्सैन्योत्थितं रजः वृद्धिं प्रापेति भावः । २) रिपुवनितेत्यत्र क्लान्तेति - अन्यापि काचित् या क्षी भवति सा तापेन पीडिता सती वृक्षं याति । ३) कुम्भमुद्यो जयतीत्यत्र घटयोनेर्बडवानलस्य च रोचकगोचरं कुमुदभाषिक्यं सिन्धुरञ्जति प्रकटीकरोति । कोऽर्थः । जगत्प्रलंघप्रगल्भोर्मिरपि समुद्रमुलुकेन पीतो बडवाग्निना च शोषितः । नास्ति पुंसि चेति णको, रोचकः ।

१ कान्ता N. २ छण्ड AD. ३ तृष्टुभि AD ४ प्रलय dropped in D. ५ तुवेधेन DHP.
६ काश्चीरकपत्कार P.

भिद्गौ दोषकम् ॥ १३० ॥

मत्रयं गुरुद्वयं च । यथा -

"पुष्करमम्बुदगार्जितधीरैः, श्रव्यमदो धक्धोऽकृतिनादैः ।

व्यञ्जितपाठकृतिध्वनिपाद-, न्यासमसाविह नृत्यति सुभूः ॥ १३०.१ ॥

"उपचित्रेयम् ॥ १३०.१ ॥

सिल्गा विदुषी ॥ १३१ ॥

सत्रयं लघुगुरू च । यथा -

"कुरुते तरसा न हि चापलं, स्वयमेव न चार्थयते परम् ।

प्रकटं कुरुते न वियाततां, प्रमदा विदुषी भवतीदृशी ॥ १३१.१ ॥

भन्ना गौ श्रीर्ङैः ॥ १३२ ॥

"ङैरिति पञ्चभिर्यतिः । भतना गुरुद्वयं च यथा -

या मुजनानामुपकरणाय, प्रद्विपतां च प्रतिकरणाय ।

मानधनानां भवति नराणां, श्रीरितरा स्यात् परिकरमात्रम् ॥ १३२.१ ॥

सान्द्रपदमित्यन्ये । रुचिरिति भरतः । यतिनियमाभावे इदमेव प्रत्यवबोधः
॥ १३२. १ ॥

तो जौ गार्वुपस्थिता ॥ १३३ ॥

यथा -

या मानमहाविषधूर्णिताङ्गी, नाभूत् कलयापि वशंवदा ते ।

लोलन्मलयानिलदोलितात्मा, प्रीत्या सविलासमुपस्थिता सा ॥ १३३.१ ॥

जस्ता गार्वुपस्थितम् ॥ १३४ ॥

जसता गुरुद्वयं च । यथा -

"शिलीमुखतति सत्यक्षनादां, मुहुर्निदधतं^१ बाणासनाङ्के ।

पुरः शरदतुं संप्रेक्ष्य राजन्, उपस्थितमरिस्त्वामेव मेने ॥ १३४.१ ॥

१) पुष्करमम्बुदेत्यत्र सृद्धं श्रव्यं कैः धक्धोऽकृतिनादैः । धक्कं नाम वादित्रं तस्य ये धोऽकृतिनादास्तैः । पाठस्य कृती उपाध्यायः व्यञ्जितः पाठकृतिन उपाध्यायस्य ध्वनिः पादन्यासेन यत्र नृत्ये । एतत् क्रिया-विशेषणम् । २) उपचित्रेयमिति - ग्युपचित्रा । चरणचतुष्टये नवमगुरावुपचित्रा । ३) कुरुते तरसेत्यत्र वियाततां दृष्टताम् । क्षीणां हि स्वभावोऽयं हावभावादिना स्वविषयं पुरुषं करोति परं मुखेन तं न प्रार्थयति । ४) शिलीमुखततिमित्यत्र अमरश्रेणिं बाणश्रेणिं च । सन्तौ पक्षनादौ यस्याः सन् पक्षनादो यस्या वा । बाणासेति - बाणवृक्ष-बीजकवृक्षयोरङ्के । पक्षे धनुषि ।

१ पाठकृति DNP. २ तनुते AP. ३ भन्नागौ E ४ ङैरिति DE. ५ P adds वानवासिकेयं.
६ गौ उप० B. ७ विदधतं N.

मात् तौ गौ शालिनी चैः ॥ १३५ ॥

मेस्तद्वयं गुरुद्वयं च । चैरिति चतुर्भिर्यतिः । यथा -

"उर्मिभङ्गीर्निर्मिमाणा धुनीनां, व्यातन्वाना वीरुधा लास्यलीलाम् ।

उद्धम्भन्ते शालिनीवारपाकः, स्फारामोदाः शारदा बांयवोऽमी ॥ १३५.१ ॥

मभता गौ वातोर्मि ॥ १३६ ॥

चैरिति वर्तते । यथा -

"त्वच्छत्रूणां विपिनं^१ प्रस्थितानां, क्षिप्तः पांशुर्दृशि वातोर्मिकाभिः ॥

तापः सूर्येण च मूर्ध्नि प्रकीर्णः, को वा नास्कन्दति संप्राप्तभङ्गान् ॥ १३६.१ ॥

मो भौ गौ वा ॥ १३७ ॥

वातोर्म्या एव लक्षणान्तरम् । चैरिति वर्तते । यथा -

"घोराकारा घनघोषविशेषा, दूरोल्लिप्तक्षितिरेणुविमिश्रा ।

लोकक्षेमं सहसा विदधाना, वातोर्म्यां कुरुते जगदन्धम् ॥ १३७.१ ॥

मभन्त्या भ्रमरविलसितम् ॥ १३८ ॥

मभना लघुगुरु च । चैरिति वर्तते । यथा -

"प्रत्याख्याताप्यमि कमलवनं, याता तत् किं करतलचलनैः ।

मुग्धे विद्धि स्फुटकमलधिया, वक्त्रापातिभ्रमरविलसितम् ॥ १३८.१ ॥

"वानवासिकेयम् ॥ १३८.१ ॥

नौ सो गौ वृन्ता ॥ १३९ ॥

चैरिति वर्तते । यथा -

जिनपतिगुरुपदपीठे यो, ऽशठमतिरिह लुठति प्रीत्या ।

विगलति निखिलमघं तस्मात्, परिणतफलमिव वृन्तान्तात् ॥ १३९.१ ॥

न्यभा गौ पतिता चैः ॥ १४० ॥

नयभा गुरुद्वयं च । चैरिति पद्विभिर्यतिः^२ । यथा -

१) उर्मिभङ्गीरित्यत्र उर्मि कलोलः । धुनीनां नर्दानाम् । व्यातन्वानाः कुर्वाणाः । शालिनीवारपाकेति -
उत्साः शालयोऽनुसा नीवाराः । यद्वा शालिनः शोभना ये नीवारा वनवीहयः इति वा कार्यम् । एतावता
त्रिधा वायुर्बर्ण्यते शीतो मन्दः सुरभिश्च । २) त्वच्छत्रूणामित्यत्र वातोर्मिकाभिर्वातसण्डलीभिः । नास्कन्दति
न पीडयति । ३) घोराकारेत्यत्र घोरो भयकृत आकारो यस्याः स्या, महद् घोषवती । ४) प्रत्याख्या-
तापीत्यत्र निराकृतापि । यदाति शेषः । यातेति - प्राप्ता । चलनैरिति - विषेधनैः । ५) वानवासिकेयमिति -
अजमुखशीरिगन्तो नवमे द्वादशे च ले सति वानवासिका । एतद्वद्विशेषाद् भ्रमरविलसितस्य ।

१ मातौ N; मत्तौ A. २ मतद्वयं N ३ वातोर्मि चैः G. ४ चैरित्यनुवर्तते A. ५ विपिने N.
६ गौ चैर्वा G. ७ इति च वर्तते B. ८ विज्ञेयान् NP. ९ सितं चैः GH. १० वृन्तं A; वृन्ता चैः GH.
११ याति D.

^१बहति न मन्दं दक्षिणवायुर, भ्रमति न तूर्णं चूतपरागः ।

दधति न पिक्यः पञ्चमरागं, किमु पतिता त्वं पादतलेऽस्य ॥ १४०.१ ॥

रनरल्गा रथोद्धता ॥ १४१ ॥

रनरा लघुगुरू च । यथा -

तावकीनकटके रथोद्धताः, धूलयो जगति कुर्युरन्धताम् ।

चेदिमाः करिषटा मदान्भसा, भूयसा प्रशमयेन्न सर्वतः ॥ १४१.१ ॥

^२अपरान्तिकेयम् ॥ १४१.१ ॥

रनभा गौ स्वागता ॥ १४२ ॥

रनभा गुरुद्वयं च । यथा -

बल्लभं सुरभिर्मित्रमनङ्गं, दाक्षिणाल्यपवनं सुहृदं च ।

पृच्छतीह परपुष्टविषुष्टैः, स्वागतानि नियतं वनलक्ष्मीः ॥ १४२.१ ॥

नौ रल्गा भद्रिका ॥ १४३ ॥

नद्वयं रो लघुगुरू च । यथा -

परिहर नितरां परापदं, कुरु जिनवचनेऽनुरागिताम् ।

ईति तव चरतः परे भवे, भवतु संपदि भद्रिका गतिः ॥ १४३.१ ॥

अपगवक्त्रमिति भग्नः । ^३उत्तरान्तिकेयम् ॥ १४३.१ ॥

रज्रल्गाः श्येनी ॥ १४४ ॥

रजरा लघुगुरू च । यथा -

भ्रान्तगृध्रवृन्दकङ्कमण्डल-, श्येनिका त्वदीयवैरिवाहिनी ।

आपतत्कृतान्तरोद्रकिंकर-, व्याकुलेव लक्ष्यते क्षमापते ॥ १४४.१ ॥

निःश्रेणिकेत्यन्ये ॥ १४४.१ ॥

^४नो जौ ल्गौ सुमुखी ॥ १४५ ॥

यथा -

कनकरुचिर्धनपीनकुचा, मनमिजविभ्रमकेलिगृहम् ।

चलनयना नवकुन्ददती, न हरति कस्य मनः सुमुखी ॥ १४५.१ ॥

द्रुतपादगतिरिति भग्नः ॥ १४५.१ ॥

- १) बहति न मन्दमिति - प्रसरति । एतानि कामिन्याः भर्तुः पादपतने कारणानि । तदभावे पतितेति ।
 २) अपरान्तिकेयमिति - वैतालियादेर्युक्त्वाद्जापरान्तिका । एतद्वेदव्याद् रथोद्धतायाः । ३) उत्तरान्तिकेय-
 मिनि - वैतालीयादेरोजजा । चारुहामिनीति - चारुहामिनी प्रत्यन्तरे । ४) नो जो ल्गौ सुमुखीति - नन्वत्र
 छन्दोनामवाङ्मखमुखेति क्षीरं न प्राप्नोति । अत्राह - शोभनं मुखं यस्याः सा अनिर्दिष्टा स्त्री, ततो डीः । ततः
 सुमुखीव इदं छन्दः प्रधानत्वात् सुमुखी ।

१ सुरभिमीशमनङ्गं ABDGP. २ चारुहासिनीयं BOP, उत्तरा० । चारु० यं A. ३ लगी च A.
 ४ वैरवाहिनी B.
 ५ छन्दो०

मसजा गावेकरूपम् ॥ १४६ ॥

मसजा गुरुद्वयं च । यथा -

काष्ठे वा कनकेऽथवा मणौ वा, लोष्टे वा रमणीषु वा हृष्टे वा ।

शापे वा स्तवनेऽपि वा वितृष्णं, साधूनां मन एकरूपमेव ॥ १४६.१ ॥

तो जौ लगौ मोटनकम् ॥ १४७ ॥

यथा -

"दन्तद्युतिधौतदिगन्तरया, रम्यं नवयौवनया विहितम् ।

साचीकृतलोलविलोचनकं, दृष्टं भवता सुखमोटनकम् ॥ १४७.१ ॥

तभजल्गा उत्थापनी ॥ १४८ ॥

यथा -

सर्पहिपेन्द्रभरकम्प्रमही-, प्रभ्रदयदन्त्रिशिखरध्वनिभिः ।

अम्भोधिमध्यशयितस्य हरेर, उत्थापनी जयति ते^१ पृतना ॥ १४८.१ ॥

तो नौ लगौ मुखचपला ॥ १४९ ॥

यथा -

^२आकाङ्क्षसि यदि सुखमसमं, जन्मापि विमलमिह मनुपे ।

नागीमिव निरवधिकुटिलां, नारी परिहर मुखचपलाम् ॥ १४९.१ ॥

न्यनल्गाः कमलदलाक्षी ॥ १५० ॥

नयनलगाः यथा -

विरहनिदाघः सुभग हठाद्, अतिशयदीर्घाकृतदिवसः ।

कृतगुरुतापः कुर्याति तां, कमलदलाक्षीं सरितमिव ॥ १५०.१ ॥

रुचिरमुखीति भरतः ॥ १५०.१ ॥

स्सनल्गा विमला ॥ १५१ ॥

सनलगाः । यथा -

शरदायातेयं गगनमणेर, इव तेजः प्रौढिं तव भजताम् ।

नृप कीर्तिज्योत्स्ना तुद्दिनरुचेर, इव दिक्षु भ्राम्यत्वतिविमला ॥ १५१.१ ॥

नस्ना गावशोका ॥ १५२ ॥

नसना गुरुद्वयं च । यथा -

१) दन्तद्युतीनि - साचीकृतेति वक्रीकृतम् । २) आकाङ्क्षसीत्यत्र मुखचपलामिति - वाचालाम् ।

१ मणौ वा A. २ शिखाध्व० A. ३ सा पृ० N; ४ D drops नयनलगाः to कमलदलाक्षी.
५ विहरनि० N. ६ कुर्याति APB. ७ तेजः प्रौढं N. ८ कीर्तिज्योत्स्ना AC. ९ नस्ना P.

”अलिबलयहुं कृतिभिरुच्चैः, इयमिह निषेधति भवन्तम् ।

वनभुवमितः पथिक मा गाः, कुमुमितसमुलसदशोकाम् ॥ १५२.१ ॥

सज्या लगौ सारणी ॥ १५३ ॥

सजयलगाः । यथा—

मदनैस्त्रिलोचनभालाग्निना, ज्वलितः क्षणादिह जीवेत् कथम् ।

त्रिवलीतरंगजुषः स्युर्न चेद्, रससारसारणयः सुधुवः ॥ १५३.१ ॥

तौ जो गाविन्द्रवज्रा ॥ १५४ ॥

यथा—

स्वस्वागमाचारपरायणानां, पुण्यात्मनां यैः कुरुते विरुद्धम् ।

क्षोणीभुजस्तस्य भवत्यवश्यं, रौद्रेन्द्रवज्राभिहतस्य पातः ॥ १५४.१ ॥

जतजा गावुपेन्द्रवज्रा ॥ १५५ ॥

यथा—

”दधामि धात्रीं विदधासि दुष्ट- , क्षमाभृतां निर्दलनं प्रसह्य ।

कुमारपाल क्षितिपाल कस्त्वम्, उपेन्द्रवज्रायुधयोस्तदत्र ॥ १५५.१ ॥

एतयोः परयोश्च संकर उपजातिश्चतुर्दशधा ॥ १५६ ॥

एतयोरिन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोः संकरोऽन्योन्यपादमीलनमुपजातिः । सा च प्रस्तार-
मेदाचतुर्दशधा । एवं परयोरिन्द्रवंश-वंशस्थयोः संकरः उपजातिश्चतुर्दशधैव । स्थापना” ।

SI, ISI, SSI, IISI, SISI, ISSI, SSSI, IIIS, SIIS, ISIS, SSIS, IISS,
SISS, ISSS.

आद्यभेदोदाहरणं यथा—

प्रायः पुमांसोऽभिनवार्थलाभे, गुणोज्ज्वलेष्वप्यकृतादराः स्युः ।

अवाप्य कुन्दं मधुपो हि जज्ञे, गंतोपजातिभ्रमणाभिलाषः ॥ १५६.१ ॥

एवमन्येष्वप्युदाहार्याः । समवृत्तप्रस्तावेऽप्युपजातीनामुपन्यासो लाघवार्थः ॥ १५६.१ ॥

सर्वजातीनामपीति^१ वृद्धाः ॥ १५७ ॥

सर्वजातीनां उक्तादीनां प्रायो गायत्र्यादीनां इतः परासां जगत्यादीनां “कृत-
नामाकृतनामविसदृशप्रस्ताररूपस्वस्वपादानां स्वल्पभेदानां संकरः उपजातिरिति बहुश्रुताः
प्राहुः । यथा त्रिष्टुभः स्वप्रस्तारेण—

- १) अलिबलयति भवन्तमिति—कंचित् पथिकं वनलक्ष्मीः निषेधयति । २) दधासि धात्रीमित्यत्र क्षमाभृतामिति—राज्ञां गिरीणां च । कस्त्वमिति—कः प्रश्ने । नारायण-पुंरूपोस्तदत्र संग इति मन्ये ।
- ३) स्थापनेति—अत्रैकेनाद्येन वर्णेन पादकथनम् । यदि गुरुन्दा इन्द्रवज्रायाः पादः । तत्र हि तगणाद् आद्यो वर्णो गुरुः । लघुश्चेदुपेन्द्रवज्रायाः पादः । तत्र हि जगणाद् आद्यो वर्णो लघुः । चतुर्षु प्रसूतेषु आद्यान्तिम-
भेदयोर्भेदयोरयं प्रस्तारः समायाति । आद्यभेदस्य इन्द्रवज्रा रूपत्वादन्यभेदस्योपेन्द्रवज्रा रूपत्वात्तयोर्भेदनम् ।
- ४) कृतनामाकृतनामेति—विसदृशप्रस्ताररूपाः स्वस्वपादा यस्याम् । एकैकाक्षरैः न बहुभिः ।

१ सारिणी BGH. २ दमनः N. ३ यत् N. ४ यथा dropped in AE. ५ लकोपजातिः
A. ६ अपि वृद्धाः प्राहुः H.

^{१)} कामे कर्माहिं कमियं खु दुक्खं, छिंदाहि दोस्सं विणैएज्ज रागं ॥ १५७.१ ॥

तथा -

^{२)} सक्कारेण सिरस्ता पंजलीओ, कायगिरा भो मणसा र्य निच्चं ॥ १५७.२ ॥

परजातिप्रसारेण यथा -

^{३)} युधिष्ठिरो धर्ममयो महाद्रुमः, स्कन्धोऽर्जुनो भीमसेनोऽस्य शाखा ।

माद्रीसुतो पुष्पफले समृद्धं, मूलं कृष्णो ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च ॥ १५७.३ ॥

^{४)} जे आवि मंदेत्तिं गुरुं विहत्ता, उहरे इमे अप्पमुत्ति नच्चा ॥ १५७.४ ॥ ११३० ॥

जगत्यां तां ज्ञाविन्द्रवंशा ॥ १५८ ॥

ततजगः । यथा -

^{५)} दारेपु सुग्रीवकपीश्वरस्य यद्, रागानुक्थं सहसा व्यपञ्चयः ।

तत् ते प्लवंगाधिपते किमुच्यते, हन्तेन्द्रवंशानुगुणं त्वया कृतम् ॥ १५८.१ ॥

जतज्जा वंशस्थम् ॥ १५९. ॥

यथा -

पुरुषोनाहुपिपूर्वः पुरा, दधुर्यो धारयतेऽधुना भवान् ।

अपूर्वमेतश्चरितं न तायकं, वदन्ति वंशस्थमिदं मदीपते ॥ १५९.१ ॥

वसन्तमञ्जरी, अञ्चवंशा चेत्यन्ये ॥ १५९.१ ॥

नभज्याः कलहंसा ॥ १६० ॥

यथा -

^{६)} गुणलवेऽपि सुभग प्रियमन्या, गुणिकथाक्रमवशान् प्रकृते ते ।

घटयते किमपि नाटितलज्जा-, कृतकमाशु सुतनुः कलहंसा ॥ १६०.१ ॥

द्रुतपदा, मुखरं चेत्यन्ये ॥ १६०.१ ॥

इनभसाश्चन्द्रवर्त्म ॥ १६१ ॥

रत्नभसाः । यथा -

^{७)} मंहिकेयभयविह्वलमनसः, स्वाप्रभाभिर्हि दक्षमुनिसुताः ।

नाममात्रमपि मोहुंमपटवश्च, चन्द्रवर्त्म रचयन्ति हततमः ॥ १६१.१ ॥

१) (हि इति यद्यपि अनुम्बारादीर्घोऽस्ति तथाप्यत्र प्रस्मारे हि इत्यक्षरस्य लघुत्वं प्रस्तार्यम् Tippana in B) कामे कर्माहीनं अकृतनाम । छिंदाहीति इन्द्रवज्रायाः पादः । २) मक्कारमुत्ति अकृतनाम । कायगिरि-
रेति इन्द्रवज्रापादः । ३) युधिष्ठिरो धर्मोऽस्ति वंशस्थपादः । स्कन्ध इति लयग्राहिपादः । यतः तिर्यो लयग्राहि ।
माद्रीसुतार्थितं नकुलमहर्षयो । इन्द्रवज्रा । मूलमिति शा[लि]नीपादः ॥ ४) जेआवित्ति इन्द्रवज्रापादः ।
उहरेति केकिरवच्छन्दः । ५) दारपु सुग्रीवकपीश्वरस्येत्यत्र ते वालिन इन्द्रोऽपि पुरा अहल्याख्यायां ऋषिपत्न्यां
लुब्धोऽभूत् त्वमसि इन्द्रपुत्र इति तवेदं युज्यत इति भावः । ६) गुणलवेपीत्यत्र प्रकृते प्रारब्धे । नाटितल-
जेति अभिनयविषयं प्रापिता त्रया वधेति या । कृतकमिति - कृत्रिमम् । ७) मंहिकेयेत्यत्र दक्षमुनिसुताः
२० तारकाः । हततम इति - तमः शब्देन राहुर्भण्यते ।

१ कर्माहि AGDN २ विणइज्ज A, विणइज्ज P. ३ पंजलिओ A. ४ इ A. ५ जे यापि P. ६ मंहिति
A; मंदेति B ७ विहत्ता A. ८ निचा P. ९ नावुपि ADP. १० अपञ्चंसा A. ११ सोडमप० A.

सीस्तोटकम् ॥ १६२ ॥

सीरिति चत्वारः सगणाः । यथा—

^१परलोकविरुद्धकुर्मरतं, बहिरार्जवमादधतं कुटिलम् ।

विपकुम्भमिवेदसुधापिहितं, त्यज मित्रमतोटकतैकगुणम् ॥ १६२.१ ॥

^२मात्राममकमिदम् ॥ १६२.१ ॥

नभश्चा द्रुतविलम्बितम् ॥ १६३ ॥

यथा—

परुपसान्द्रचोरचनाञ्चिता, रुदितहासविलोलविलोचना ।

^३अवचनं कथयत्यतिरङ्गितां, द्रुतविलम्बितचित्रगतैरियम् ॥ १६३.१ ॥

हरिणप्लुतमिति भरतः ॥ १६३.१ ॥

नौ म्यौ पुटो जैः ॥ १६४ ॥

ननमयाः । जैरित्यष्टभिर्यतिः । यथा—

^४तरललवणिमाम्भःपूर्णकुम्भी, मुचरितफलपाकोल्लासंवल्ली ।

मुतनु तव विराजत्यङ्गसंगान्, नयनपुटनिपेया यौवनश्रीः ॥ १६४.१ ॥

नौ औ तनम् ॥ १६५ ॥

ननमराः । यथा—

नववयसि विद्युक्तानां योपितां, प्रिय कथय निराशानां का गतिः ।

त्वमपि सुभग गन्ता देशान्तरं, गगनमपि च मेघज्यूहैस्ततम् ॥ १६५.१ ॥

नौ आवुज्जवला ॥ १६६ ॥

ननमराः । यथा—

वितयितमतनोऽपि निरन्तरं, वत विदधतु किं नु विवेकिनः ।

नयनगतिरियं हि सुदुःसटा, चकितमृगदृशामहोऽवला ॥ १६६.१ ॥

चलैनेत्रेयेके ॥ १६६.१ ॥

तीः कामावतारः ॥ १६७ ॥

तीरिति चत्वारस्तगणाः । यथा—

^५मध्ये नताङ्ग्या नवा रोमराजीति, थन्मन्यते मुग्धलोको न तत् किं तु ।

तुङ्गस्तनास्थानिकाकुट्टिमरूढः, कामावताराय निःश्रेणिं विद्धि ॥ १६७.१ ॥

१) परलोकैत्यत्र अतोटकतैकगुणमिति - न कलहकर्मणि तुटनीति अतोटकं तस्य भावः अतोटकनैव एको गुणो यस्याः । कलहकारिता एकगुण इति भावः । त्यज मित्रमिति पाठे आदधतं इति विशेषणं न घटने मित्रशब्दस्य संयुक्तान्तत्वाच्चपुंसकत्वे । तस्यास्यज भृत्यमिति श्रुद्धः पाठः । २) मात्राममकमिदमिति—अजमुख श्रीर्गन्तो । ३) अवचनं क्रियाविशेषणम् । ४) तरललवणिमेति - चञ्चले मनोहरत्वं तदपि पयस्तस्य कुम्भी । मुचरितपाकेति - पाकोऽनुभवः । ५) मध्ये नताङ्ग्या इति - मध्यं वलित्रयभृत् । आस्थानिकेति - आस्थानशाला ।

१ विरुद्धः कु० A. २ ननमरा यथा P ३ अतिरागतां N. ४ पूर्णकुम्भा A. ५ उल्लासिवल्ली B. ६ तु BNP, नु dropped in A. ७ चपलने FN. ८ स्तनीस्थां A. ९ निःश्रेणिकं N.

न्यौ न्यौ कुसुमविचित्रा ॥ १६८ ॥

नयनयाः । यथा -

सरस्तिजवक्त्रा कुण्डलयनेत्रा, विकचर्जपोष्ठी विचकिलदन्ता ।

इयमनुरूपा ननु कुसुमेषोर, जयति धनुःभीः कुसुमविचित्रा ॥ १६८.१ ॥

इयं मदनविकारा गजलुलितं वा अन्येषाम् ॥ १६८.१ ॥

जसजसा जलोद्धतगतिश्चैः ॥ १६९ ॥

जसजसाः । चैरिति षड्भिर्यतिः । यथा -

१) विक्रांसिकुसुमं सदाफलयुतं, निमर्गशिशिरं तैटे विटपितम् ।

निपातितवती हहा मरिदियं, निकामकलुषा जलोद्धतगतिः ॥ १६९.१ ॥

यीर्भुजंगप्रयातम् ॥ १७० ॥

यीरिति चत्वारो यगणाः । यथा -

२) न सूरिः सुराणां गुरुनासुराणां, पुराणां रिपुर्नापि नापि स्वयंभूः ।

खला एव विज्ञाश्चरित्रे खलानां, भुजंगप्रयातं भुजंगा विदन्ति ॥ १७०.१ ॥

अप्रमेयेति भरतः ॥ १७०.१ ॥

रीः स्रग्विणी ॥ १७१ ॥

रीरिति रगणाश्चत्वारः । यथा -

३) तारकामल्लिकांमालिकामालिनी, चारुचन्द्रप्रभाकेतकीशालिनी ।

भोगभाजां भुजंगेश्वराणां प्रिया, सेयमुज्जृम्भते शर्वरीस्रग्विणी ॥ १७१.१ ॥

पद्मिनीति भरतः ॥ १७१.१ ॥

जीर्मौक्तिकदाम ॥ १७२ ॥

जीरिति जगणाश्चत्वारः । यथा -

४) समाधिपयोधिनिमग्नमदीनम्, अनीहमकाममवाममनाधि ।

जिनेन्द्रं मनो मम वाञ्छति नाम, न विभ्रमधाम न मौक्तिकदाम ॥ १७२.१ ॥

मीः कल्याणम् ॥ १७३ ॥

मीरिति मगणाश्चत्वारः । यथा -

१) विक्रांसिकुसुममित्यत्र एवंविधं वृक्षं निपातितवती । वक्त्रा अन्योक्तिरभ्युह्या । २) न सूरि-सुराणामित्यत्र बृहस्पतिः । पुराणां रिपुर्वितीन्द्रः । भुजंगप्रयातमिति - प्रयातं गतिम् । ३) तारकेत्यत्र मालिः नीति - मलमल्लिधारणे । भोगभाजामिति - पक्षे सरोणाम् । स्रग्विणीति - मालावती । ४) समाधिपयोधि-निमग्नमित्यत्र नामाति - कामलामग्नये । विभ्रमधामेति - विलासगृहम् । मौक्तिकदामेति - सुक्ताफलहारम् ।

१ जपोष्ठी ABCD. २ विक्रांसि० AP. ३ तटविट० N; तटे विपिनं C. ४ शरदियं A. ५ मालिका-मल्लिका A. ६ जितेन्द्र A.

”आदिस्त्रष्टा यः सर्वेषां सन्मार्गाणां, प्रत्यादेष्टा यः पापानां त्रैलोक्येऽस्मिन् ।
तत्त्वज्ञानात् संसारान्धेः प्राप्तः पारं, दिश्याद् देवः श्रीनाभेयः कल्याणं सः ॥ १७३.१ ॥
काञ्चनमिदमिति कश्चित् ॥ १७३.१ ॥

नाद् भज्जाः प्रियंवदा ॥ १७४ ॥

नगणात् परे भजराः । यथा -

”प्रणयतत्परमिमं सखि प्रियं, मधुरमालप मयैव शिक्षिता ।
विधुरिता समदकोकिलारवैरु, यदि भविष्यसि मधौ प्रियंवदा ॥ १७४.१ ॥
मत्तकोकिलमित्यन्ये ॥ १७४.१ ॥

ताल्ललिता ॥ १७५ ॥

तगणात् परे भजराश्चेत् तदा ललिता । यथा -

”ग्रामेऽत्र पाप कलहंसतां दधद्, धत्से त्रपां नहि किमन्ध भाव्यताम् ।
रम्यं वपुर्न मधुरं न ते रुतं, रे काकपाक ललिता न वा गतिः ॥ १७५.१ ॥

स्त्रौ सौ प्रमिताक्षरा ॥ १७६ ॥

मजौ सद्रयं च । यथा -

बहुभिः किमाल्लपितैः कुधियां, सरसाभिवेद्यघटनारहितैः ।
”रसभावभावितधियां हि वरं, प्रमिताक्षराऽपि रचनाऽर्थवती ॥ १७६.१ ॥
चित्रेयम् ॥ १७६.१ ॥

मौ यौ वैश्वदेवी डैः ॥ १७७ ॥

डैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा -

”जिष्णुर्वित्तेशो धर्मराजः प्रचेताः, ईशः श्रीनाथस्तेजसां धाम वेति ॥
यत् त्वं प्रख्यातः श्रीचुलुक्प्रक्षितीश, ब्रूमस्तेनयं वैश्वदेवी तनुस्ते ॥ १७७.१ ॥
चन्द्रकान्तेत्यन्ये ॥ १७७.१ ॥

म्भौ स्मौ जलधरमाला धैः ॥ १७८ ॥

मभसमाः । धैरिति चतुर्भिर्यतिः । यथा -

१) आदिस्त्रष्टेत्यत्र प्रत्यादेष्टेति - निराकर्ता । २) प्रणयत्परमित्यत्र शिक्षितेति - आनीय पादे पानिते
आलपेत्यादि कथिते सति । सा तां किं मां शिक्षयसि । उपात्ममे इदं पदं योज्यम् । ३) ग्रामेऽत्रेत्यत्र
पापेति - हे पापिन् । त्रपामिति - लज्जाम् । भाव्यतामिति - पर्यालोच्यताम् । काकपाक वायसाङ्गम्भ । वायस-
ङ्गिम्भेऽत्राप्यन्योक्तिः । ४) रसभावभावितेत्यत्र प्रमिताक्षरिति - सरसार्थरचनासहिता म्लोकाक्षराऽपि ।
५) जिष्णुर्वित्तेश इत्यत्र जयनशीलो जिष्णुः, पक्षे इन्द्रः । वित्तस्य ईशः, पक्षे धनदः । चतुर्विधस्य धर्मस्य
राजा, पक्षे यमः । प्रकृष्टं चेतो यस्य सः, पक्षे वरुणः । ईशः स्वामी, पक्षे शंभुः । श्रीणां नाथः, पक्षे नारायणः ।
तेजसां गृहं, पक्षे सूर्यः । इति विशेषणैस्त्वं ख्यातोसि, यतस्तत् एवं । वैश्वदेवीति - विश्वदेवानामियं वैश्वदेवी ।

त्वत्सेनाभिः कृतरिपुधामग्नौ, दृष्ट्वा व्योम्नि स्फुरदुरुधूमस्तोमम् ।

प्रीप्तेऽप्युत्काः सपदि मयूरा राजन्, शब्दायन्ते जलधरमालाभ्रान्त्या ॥ १७८.१ ॥

कान्तोत्पीडेत्यन्ये ॥ १७८.१ ॥

न्जौ भ्यौ नवमालिनी जैः ॥ १७९ ॥

नजभयाः । जैरित्यष्टभिर्पतिः । यथा -

"कलयति वैरिभूमिपतिलक्ष्मीं, परिमलहारिकीर्तिकुसुमौघम् ।

सपदि ददाति तुभ्यमनवशं, नृप नवमालिनीयमसिलेखा ॥ १७९.१ ॥

न्जौ जौ मालती ॥ १८० ॥

नजजराः । यथा -

"भ्रमर सखे व्रज यत्र सा प्रिया, कथय दशमिति मे तदप्रतः ।

अभिनवपुण्यितरस्यमालती, परिमलमुद्गसितं पिबाथथा ॥ १८०.१ ॥

वर्तनुरित्यन्ये ॥ १८०.१ ॥

नौ रौ प्रमुदितवदना ॥ १८१ ॥

यथा -

"स्खलितवचमि भर्तरि भूकुटि, प्रियमन्वि घटयेत्यपि प्रेरिता ।

अविदितरसविभ्रमा बालिका, प्रमुदितवदना भवत्युन्मुखी ॥ १८१.१ ॥

चञ्चलाक्षीत्यन्ये । गौरीत्यपरे ॥ १८१.१ ॥

सा प्रभा छैः ॥ १८२ ॥

सा प्रमुदितवदना छैः सप्तभिर्पतिश्चेत् प्रभा नाम । यथा -

प्रचुरविभवता नयं यौवनं, विमललवणिमा समप्राः कलाः ।

सकलमपि सखे तदेतन्मुधा, यदि मृगनयना न हेमप्रभा ॥ १८२.१ ॥

न्जंज्यास्तामरसम् ॥ १८३ ॥

नजजयाः । यथा -

"सततविकासममुद्धुरशोभं, सकलकलङ्ककलापरिमुक्तम् ।

तत्र वदन् मदिराक्षि किमेतद्, भवति न तामरसं न च चन्द्रः ॥ १८३.१ ॥

कमलविलासिनीत्यन्ये ॥ १८३.१ ॥

- १) कलयति वैरित्यत्र अङ्गीकरोति । अन्या मालिनी परेषां अर्थे गृह्णाति तत् पश्य एव कुसुमानि दत्ते । इयं मालिनी शत्रूणां लक्ष्मीं लाति तुभ्यं चास्कीर्तिकुसुमौघं किरानि इति नवव्यमस्याः । २) भ्रमरसख इत्यत्र दशमिति - दशमवस्थाम् । पिबाथवेति - तवापि मालतीरसं पिबतोऽन्तरायो भविष्यतीति पिब । ३) स्खलितवचमि इत्यत्र अन्यस्त्रीनामोच्चारणात् गोत्रस्खलितेऽपि कृते प्रियेण, अकुपितत्वेन उन्मुखी । ४) सततविकासेत्यत्र तामरसं सततं विकासि चन्द्रश्च कलङ्कपरिमुक्तो न भवति ।

अज्ञा विभावरी ॥ १८४ ॥

जरजराः । यथा -

११) पयोनिधेरवाप्य तोयसंपदं, मवाद् बलाहकेन पश्य यत् कृतम् ।

य एष तस्य हर्षकारणं सुतः, स एव संवृतो विभावरीपतिः ॥ १८४.१ ॥

वसन्तचत्वरमित्यन्ये ॥ १८४.१ ॥

इयन्याः कुमुदिनी ॥ १८५ ॥

इयन्याः । यथा -

१२) बोधितापि रम्यैः करनिकरैस्ते, हासलेशमासादयति न यस्मात् ।

मुञ्च मुञ्च तस्मादिह नलिनीयं, रोहिणीपते हन्त कुमुदिनीवः ॥ १८५.१ ॥

भौ नसौ ललना कैः ॥ १८६ ॥

भतनसाः । कैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा -

१३) रम्यनितम्बां नवतनुलतिकां, संभृततृष्णां गजगतिरुचिराम् ।

विन्ध्यधरित्रीं तव नृप रिपवः, संप्रति भेजुर्न तु निजललनाम् ॥ १८६.१ ॥

नौ इयौ कामदत्ता ॥ १८७ ॥

ननरयाः । यथा -

१४) निकृतिकलुपया धिया वित्तिर्णं, बहुतरमपि निष्फलत्वमेति ।

सुकृतममृतकारणं प्रसूते, ध्रुवमिह कणिकापि कामदत्ता ॥ १८७.१ ॥

नो रिमेंघावली ॥ १८८ ॥

रिरिति रगणत्रयम् । यथा -

स्तनितघोरघोपाट्टहासाकुला, तरलतारविशुच्छटालोचना ।

विरहिणीजनप्राणघातोद्यता, नभसि राक्षसीयं न मेघावली ॥ १८८.१ ॥

वसन्तेति कश्चित् ॥ १८८.१ ॥

त्यौ त्यौ पुष्पविचित्रा ॥ १८९ ॥

तयतयाः । यथा -

१५) भ्राम्यद्भ्रमरल्याकीर्णोद्भुरगन्धा, मन्दारवती सन्तानप्रसवाढ्या ।

नाभेयजिनस्योद्दामा सुरनाथैर्, दिष्टया रचिता पूजा पुष्पविचित्रा ॥ १८९.१ ॥

- १) पयोनिधेरित्यत्र संवृतः प्रच्छादितः । २) बोधितापि रम्यैरित्यत्र हासलेशमिति - विकाशः हास्यं च । कुमुदिनीतः इति - इयं नलिनी यस्मात् हासलेशमपि नासादयति तस्मात् मुञ्च मुञ्च इति संबन्धः । इतः प्रदेशे । ३) रम्यनितम्बामित्यत्र गिरिमध्यं नितम्बस्थलं च । पक्षे नवाः तन्म्यः कृशाः लतिकाः यस्याम् । संभृता बोधिता नृणांभिलाषः पिपासा च यया सा ताम् । ४) निकृतिकलुपयेत्यत्र निकृतिर्धिकाः । असृतेति - मोक्षकारणम् । कामदत्तेति - इच्छया दत्ता । ५) भ्राम्यद्भ्रमरेत्यत्र दिष्टयेति - भाग्येन ।

सा मणिमाला चैः ॥ १०० ॥

सा पुष्पविचित्रा चैः पद्भिर्यतिश्चेन्मणिमाला । यथा -

^१सन्तोषधनानां का नाम समृद्धिश्च, चारित्र्यसुधासौ धिक्कामपिपासाम् ।

निर्बीजसमाधावास्तां सुरमौरुयं, जैनी यदि कण्ठे वाक् किं मणिमाला ॥ १९०.१ ॥

स्यौ स्यौ केकिरवम् ॥ १०१ ॥

सयसयाः । यथा -

^२पथिक प्रयाहि त्वरयैव नो चेत्, पुरतः समुज्जम्भिणि मेघकाले ।

भवतो द्विजिह्वस्य हरिष्यतेऽसूत्रं, समदध्यनत्केकिरवः प्रचण्डः ॥ १९१.१ ॥

निमौ ह्रीः ॥ १०२ ॥

निरिति नगणत्रयं मश्व । यथा -

^३सितमहसि धवलयति धरां, सुभग कुरु यदिह समुचितम् ।

तव विशदगुणहृतहृदया, ह्रियमपि परिहरति सुतनुः ॥ १९२.१ ॥

उमौ स्यौ कोलः ॥ १०३ ॥

जससयाः । यथा -

^४चुलुक्यनृपते त्वयि बिभ्रति क्षमां, विहाय धरणीधरणप्रयासम् ।

पयोधिपुलिने रमतां यथेच्छं, म संप्रति चिराय पुराणकोलः ॥ १९३.१ ॥ १२।३६ ॥

अतिजगत्यां नतिगा उर्वशी ॥ १०४ ॥

नगणः तगणत्रयं गुरुश्च । यथा -

^५अजननिर्योपितामस्तु यंशे मतां,

मलिनिमानं स्वगीलेन यास्मन्यत ।

भगवतो वासुदेवात् प्रसूतापि हि,

त्रिदशवेदयत्नमङ्गीचकारोर्वशी ॥ १९४.१ ॥

नजौ औ गः सुवक्त्रा ॥ १०५ ॥

नजजग्गाः । यथा -

^६हृत्तहृदयः म्लु यद्विलागलक्ष्म्या,

रतिमपि पुष्पशरमृणाय मेने ।

१) सन्तोषधनेत्यत्र निर्बीजसमाधाविनि - निरात्म्यप्याने । २) पथिकप्रि(प्र)येति - पुरतः इति हेत्व लंकारोऽत्र । द्विजिह्वयेति - द्वितीया जिह्वा यस्यात्रकथ्येत्यर्थः (कलत्रस्येत्यर्थः - Tippana in B) । ३) सितमहसीत्यत्र ह्रियमपीति - मित्रं प्राह । ४) चुलुक्येत्यत्र पुराणकोल आदिबराहः । ५) अजन-निर्योपितामित्यत्र अनुत्पत्तिरेव भूयान् । उर्वशी हि वासुदेवस्य ऊरौ जातेति क्षुतिः । ६) हृत्तहृदय इत्यत्र किलेति संभावनायाम् ।

लवणिमवारितरंगिणी किलैषा,
हरति न साऽपि मुनेर्मनः सुवक्त्रा ॥ १९५.१ ॥
अचलेत्यन्ये ॥ १९५.१ ॥

भीगावङ्गरुचिः ॥ १९६ ॥

भचतुष्टयं गुरुश्च । यथा -

येन विधिप्रतिपक्षतयेव सदा,
ऽकारि कृतार्थक एव दरिद्रजनः ।
कस्य मुदं न ददाति नृपो भरतः,
सोऽङ्गरुचिप्रतिपिद्वसहस्रकरः ॥ १९६.१ ॥

झौ झौ गः प्रहर्षिणी गैः ॥ १९७ ॥

मनजरगाः । गैरिति त्रिभिर्यतिः । यथा -

"उत्प्रेङ्खत्त्रिदशधनुदङ्गलेन वर्षा-
लक्ष्म्योद्यन्मणिरुचिचित्रतोरणम् ।
पञ्चेपोर्भुवनजयोत्सर्वकचिह्नम्,
आवद्धा सपदि मनःप्रहर्षिणीयम् ॥ १९७.१ ॥

जभौ र्जौ गो रुचिरा घैः ॥ १९८ ॥

जभसजगाः । घैरिति चतुर्भिर्यतिः । यथा -

"समुल्लसदशनमयूखचन्द्रिका-
तरङ्गिते तव वदनेन्दुमण्डले ।
सुलोचने कलयति लाञ्छनच्छवि,
घनाञ्जनद्रवरुचिरालकावली ॥ १९८.१ ॥

म्तौ र्सौ गो मत्तमयूरम् ॥ १९९ ॥

मतयसगाः । घैरिति वर्तते । यथा -

"प्राष्टृलक्ष्म्या निश्चितमत्रावतरन्त्याः,
संभूयाग्ने कल्पितकोलाहलमुच्चैः ।
जल्पन्तोऽमी हन्त निदाघापसरेति,
प्रातीहार्यं मत्तमयूराः कलयन्ति ॥ १९९.१ ॥

- १) उषेङ्गदित्यत्र चित्रेति - विविधवर्णा । उत्सवैकचिह्नेति - वान्ते ग्वक् इति सूत्रेण गुरुत्वम् ।
२) समुल्लसदित्यत्र मयूखचन्द्रिकेति - चन्द्रकान्तेर्नाम । ३) प्राष्टृलक्ष्म्येत्यत्र संभूयेति - मिलित्वा ।

नौ त्रौ गः क्षमा ॥ २०० ॥

ननतरगाः । धैरिति वर्तते । यथा—

“अयि जड यतिबन्धो किमङ्गशौचैः,
कचिदपि मुकुतं स्यान्मुधासि मूढः ।
यदिह च परलोके च साधु तत्त्वं,
शृणु कुरु हृदयस्थां क्षमामजस्रम् ॥ २००.१ ॥

मौ जौ गः श्रेयोमाला ॥ २०१ ॥

धैरिति वर्तते । यथा—

“लक्ष्मीलीलागां विनम्रपुन्दर-
भ्राम्यद्भृङ्गश्रेणीकृतस्तवनध्वनि ।
नेत्रानन्दं ताम्राङ्गुलीदलबन्धुरं,
श्रेयोमालां दद्याज्जिनेन्द्रपदाम्बुजम् ॥ २०१.१ ॥
नौ तौ गः कुटिलगतिश्छैः ॥ २०२ ॥

छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा—

“यदसरलतरभ्रैर्विभुमालका,
कुटिलगतिरितिप्रौढवाग्वक्त्रिमा ।
तैदियमघटि भोः कौतुकात् कामिनी,
नियतमनूजुता केनचिद् वेधसा ॥ २०२.१ ॥
नर्तकीत्यन्ये ॥ २०२.१ ॥

नौ त्रौ गः क्षमा ॥ २०३ ॥

ननमरगाः । छैरिति वर्तते । यथा—

“त्वदरिमृगदृशामावासप्रदानाद्,
भयमिव परमं राजन धारयन्तः ।
प्रचलति भवतः सैन्ये दिग्जयार्थं,
प्रतिदिशमगमैन् कम्पं क्षमाभृतोऽमी ॥ २०३.१ ॥

१) अयि जडेत्यत्र यतिबन्धो इति—माध्वाभासवचनः ब्रह्मबन्धुवत् । २) लक्ष्मीलीलेत्यत्र नेत्रानन्द-
मिति—नेत्राणि आनन्दयन्ति नेत्रानन्दम् । ३) यदसरलेत्यत्र विभुमालकेति—वक्त्रभ्रमरालका । कुटिलेति—वक्रा ।
अनूजुनेति—वक्त्रेण विधिना । ४) त्वदरिमृगदृशामित्यत्र त्वद्वैरिवमितागृहप्रदानादेव त्वत्सैन्यं प्रसरति सति
अमी क्षमाभृतः पर्वताः कम्पं दधुरिति भावः ।

यमौ रौ गञ्चन्द्रिणी चैः ॥ २०४ ॥

यमररगाः । चैरिति षड्भिर्यतिः । यथा —

^{१)} धराभारं बिभ्रलीलया बाहुदण्डे,

जयत्येष श्रीमानूर्जितः क्षोणिनाथः ।

भुजंगीभिर्गीतैरुज्ज्वलैर्यद्यशोभिः,

बभूव प्रोदामैश्चन्द्रिणी नागभूमिः ॥ २०४.१ ॥

नौ र्यौ गञ्चन्द्रिका ॥ २०५ ॥

ननरयगाः । यथा —

^{२)} निखिलकुवलयप्रपञ्चितानन्दा,

परिणतशरकाण्डपाण्डुरच्छाया ।

इह जगति चुलुक्यचन्द्र निस्तन्द्रा,

प्रसरति तव कीर्तिचन्द्रिका नित्यम् ॥ २०५.१ ॥

जतौ सजौ गो मञ्जुभाषिणी ॥ २०६ ॥

जतसजगाः । यथा —

^{३)} नरेन्द्र रुष्टे त्वयि महीभुजां मतिः,

नवे पृषधर्मणि न चित्रवर्मणि ।

कटु कण्ठान्ती लुठति शृङ्खला पद-

द्वये न कान्तानुशयमञ्जुभाषिणी ॥ २०६.१ ॥

न्सौ रौ गञ्चन्द्रलेखा ॥ २०७ ॥

नसररगाः । यथा —

सुभगसुखदं मोहजालं जनानां,

हृदयहरणं बन्धनं लोचनानाम् ।

सुललितवपुः सा सखे पीयते ते,

^{४)} विरहतमसा चन्द्रलेखेव तन्वी ॥ २०७.१ ॥

न्सौ जौ गो लयः ॥ २०८ ॥

नसजजगाः । यथा —

त्वमसि शरणं प्रसीद जगत्पते,

वितर सुतरां ममेह समीहितम् ।

चरणकमले जिनेश्वर तावके,

भवतु मनसश्चिरं परमो लयः ॥ २०८.१ ॥

१) धराभारमित्यत्र चन्द्रिणी चन्द्राः सन्त्यस्यां इति चन्द्रिणी । २) निखिलकुवलयेत्यत्र कुवलयेति — पृथ्वीमण्डलं चन्द्रविकाशिकमलं च । निस्तन्द्रेति — सोप्रास्ता । ३) नरेन्द्र रुष्टे इत्यत्र पृषधर्मणीति — नूतनहरिणचर्मणि मतिरासीत् । इतप्रहणेच्छेति भावः । चित्रवर्मणीति — बहुविधवर्णसन्नाहे । ४) विरहतमसेति — विरहाराहुणा ।

न्तौ तौ गो विद्युन्मालिका ॥ २०९ ॥

नसततगाः । यथा -

१) घनतमसि नष्टान द्रष्टुमर्त्रं क्षणे,
निखिलपथिकान् संहारबुद्ध्या ध्रुवम् ।
वत परिगृहीताः प्रावृषा दीपिकाः,
स्फुरितरुचिविद्युन्मालिकाख्याजतः ॥ २०९.१ ॥
स्जौ स्जौ गो नन्दिनी ॥ २१० ॥

सजसजगाः । यथा -

वसुधाधिपत्यमिह देव नार्थये,
जिननाथ नापि पुरुहूतसपदम् ।
वरदोऽसि चेन्मम तदा मद्रा मतिर,
भवताद् भवद्गुणगामिनन्दिनी ॥ २१०.१ ॥
कनकप्रभा, जया, सुमङ्गलीति च केचिदाहुः । मनोवतीति भरतः ॥ २१०.१ ॥
न्जौ न्मौ गो मदललिता ॥ २११ ॥

नजनसगाः । यथा -

कलितकलङ्कशितिमिचयसंपत्,
करदलिनेद्वतिमिरयमुनाम्बुः ।
प्रययति गौरवपुरसूतरदिमर,
मुर्शलधरस्य समदललितानि ॥ २११.१ ॥
स्जौ मौ गः कुटजम् ॥ २१२ ॥

सजससगाः । यथा -

परमं प्रकर्षमधिरुह्य विदध्यात्
किमिव प्रवामविपमस्थितिभाजाम् ।
कुरुते यतः प्रथमतोऽपि १) घनवृः
कुटजप्रसूनरजसा जगदन्वम् ॥ २१२.१ ॥
भ्रमर इत्यन्यः ॥ २१२.१ ॥

१) घनतमसीति - निषिडान्धकारे । पले घनस्य मेघस्य दुर्दिनम् । क्षणे इति - वर्षालक्षणकाले ।
ध्रुवमिति - शङ्के । वनेति - निन्दायाम् । व्याजत इति - चकलात् । २) समदललितेति - बिलासकीर्तितानि ।
३) घनवृरिति - मेघागमः ।

१ अनेक्षणे N. २ स्फुरित रुचि N. ३ मम न तदा १. ४ मुसल P. ५ प्रथमतो घनकालः A.
६ भ्र० अन्य. dropped in B.

नौ त्सौ गो गौरी ॥ २१३ ॥

ननतसगाः । यथा —

ननु भव कुसुमेधो निशितशङ्खम्
तृणमसि यतिनोऽस्य प्रशमवृत्तेः ।
कचिदपि खलु तेऽन्ये मनसि येषां
निवसति ^१सृग्नेत्रा कनकगौरी ॥ २१३.१ ॥

तभौ स्तौ गो लक्ष्मीः ॥ २१४ ॥

तभसजगाः । यथा —

विद्वद्गणैरुचितमुदीर्यते सदा
सिद्धेशनन्दन पुरुषोत्तमो भवान् ।
यत्त्वां स्वयंवरविधिनाभ्युपेयुमी
लक्ष्मीरियं ^२रणमकराकरोत्थिता ॥ २१४.१ ॥

तभौ जौ गो अभ्रकम् ॥ २१५ ॥

तभजजगाः । यथा —

^३अभ्यस्यतीव रमवादकलामयं
सान्ध्यैः क्षणोऽभिमतचन्द्रमहोदयः ।
तारौषधिप्रकटनाभिरतः सखे
प्रोदीपयन् विविधवर्णमिहाभ्रकम् ॥ २१५.१ ॥

स्तौ सौ गः कोटुम्भो डैः ॥ २१६ ॥

मतसरगाः । डैरिति पञ्चभिर्नितिः । यथा —

लक्ष्मीः कान्ताभिर्विकचनेत्रोत्पलाभिम्
ताम्बूलं पत्रैः ^४परिणतैर्वानवानैः ।
काव्यं कोटुम्भामिधनवत्लन्दसेदं
चेतोहारित्वं भजति वैदग्ध्यभाजाम् ॥ २१६.१ ॥

१) सृग्नेत्रेति — सृगस्य नेत्रे इव नेत्रे यस्याः सा सृग्नेत्रा । २) रणमकराकरोत्थितेति — संग्रामसमुद्र-
समुत्थिता । ३) अभ्यस्यतीवेत्यत्र इवोपप्रेक्षायाम् । सान्ध्यामयः सुवर्णपातनकलां शीलतीव । कथंभूतः
चन्द्रस्य महानुदयो यत्र सः । पक्षे चन्द्रं सुवर्णम् । ताराः तारकाः, ओषधयन्मासां प्रकटनेऽभिरतः । पक्षे तार
रूप्यं ओषधिः । पुनः कथंभूतः अभ्रकं मेघं विविधवर्णं कुर्वन् । पक्षे स्वच्छपत्रमिति । ४) परिणतैरिति — पक्वैः ।

१ शङ्ख तृणमसि A; शङ्खस्तृणमसि N २ नात्युपेयुमी A ३ सान्ध्यामयः ABFP. ४ कोटुम्भो N,
कोटुम्भो B; कोटुम्भो F; कोटुम्भो G. ५ लक्ष्मी का A ६ ताम्बूलपत्रैः N, ७ कोटुम्भामिध N कोटुम्भामिध F

स्यौ स्त्री गंः सुवन्तम् ॥ २१७ ॥

सयसजगाः । यथा —

त्रिदिवं ब्रजद्भिर्दिविष्यतेः^१ पुरः

सुभटैर्जवानिर्दलिता इवार्गलाः ।

करवालघातेऽनुदितास्तदा समिद्ध-

वसुधासु दन्ताः करिणां चकाशिरे ॥ २१७.१ ॥

नौ सौ गः कमलाक्षी ॥ २१८ ॥

यथा —

“विरचितनिबिडतरोत्कलिकाभिः

कमिव नवमदजुपं न विदध्युः ।

सपदि शरदि सरितः कलहंस-

प्रकटितगतिललिताः कमलाक्ष्यः ॥ २१८.१ ॥

नीगौ त्वरितगतिः ॥ २१९ ॥

नगणचतुष्टयं गुरुश्च । यथा —

^२नृवर तव धनुरधिगंतगुणं

ध्वनति च युधि भयवशानरला ।

कलयति च पिचुनिचयतुलनां

त्वरितगतिरितृपतिष्टतना ॥ २१९.१ ॥

लघुगतिश्चपला वेत्यन्ये ॥ २१९.१ ॥ १३।२६ ॥

शक्वर्या नौ सौ त्मावपराजिता द्वैः ॥ २२० ॥

ननरसगाः । छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा —

^३शशधरवदनं कुशेशयलोचनं

शुचिरुचिरुचिरं ललाटतटस्थितम् ।

विशदकरुणयाधिवाभिनमृद्वयो

जिनमनुसरतां भवन्त्यपराजिताः ॥ २२०.१ ॥

१) विविष्यते: पुर इति—इन्द्रनगरस्येति भावः । ममिद्वसुधेनि—संग्रासधरणिषु । २) विरचिते-
व्यञ्ज स्पर्णकैर्विचित्रिभिश्च । कलहसैः पक्षे कलहस्यन् । कमलान्येवार्गलाणि यामां ताः । नदीविशेषणेन कमलाक्षी-
पदेन श्रियोऽप्याकृष्टाः । ३) नृवर तवेति—चकारद्वयं ध्वननकलनयोस्तुल्यकालताद्योतनार्थम् । पिचुनाब्देन
लक्षम् । ४) शशधरवदनमित्यत्र भो भव्याः जिनं अनुसरतां पुण्यां संपदोऽन्यापराजिता भवन्ति । कं चन्द्रवदनं
कमलनयनम् । पु० कं ललाटेति—तदाशशिरसाङ्गीकरणान् कल्याणभाविनम् ।

म्सौ म्भौ गाबलोला ॥ २२१ ॥

मसमभगाः । छैरिति वर्तते । यथा—

आत्मारामपदैकव्यापाराभिरतानां,

संसाराब्धिरगाधस्तेषां गोर्षदमात्रम् ।

अन्तस्तत्त्वसमाधेः प्राणायामनिरोधान्,

नासावंशनिषण्णा येषां दृष्टिरलोला ॥ २२१.१ ॥

नौ भ्रौ ल्गौ प्रहरणकलिता ॥ २२२ ॥

ननभनलगाः । छैरिति वर्तते । यथा—

^१तव गुणनिकरैरपि दृढविपुलैर्,

अहितसमुदयः सपदि नियमितः ।

नरपतितिलक त्वमिह भुजलतां,

प्रथयसि किमैसिप्रहरणकलिताम् ॥ २२२.१ ॥

नौ म्यौ ल्गौ करिमकरभुजा ॥ २२३ ॥

ननमयलगाः । छैरिति वर्तते । यथा—

^२रणभुवि नृपते निस्त्रिंशदण्डेन ते,

रिपुर्भटकरटिप्रोन्माधिना जृम्भितम् ।

जलनिधिजठरे पाठीनकूर्मावली-

करिमकरभुजौर्वणेव तेजस्विना ॥ २२३.१ ॥

नौ तौ गौ वसन्तः ॥ २२४ ॥

ननततगंगाः । छैरिति वर्तते । यथा—

^३सखि भवति भवच्छ्लेषगण्डूपपाद-

प्रतिहृतिभिरियं यत्प्रसूनप्रसूतिः ।

कुरवकवकुलाशोकमुख्यदुमाणां,

तदिह ननु तवायत्तसंपदं वसन्तः ॥ २२४.१ ॥

नन्दीमुखीत्येके ॥ २२४.१ ॥

भ्रौ तौ गौ लक्ष्मीः ॥ २२५ ॥

मरततगंगाः । छैरिति वर्तते । यथा—

१) तव गुणेश्वर यदि त्वद्वृणैरेव वैरिसमूहो बहः तदा किं त्वं सख्यां भुजलतां ख्यातिं प्रापयसि गुणैरेव कार्यसंपादकत्वात् । २) रणभुवीत्यत्र करटिन् हस्तिन् । समुद्रमध्ये प्रत्यविशेषकच्छपश्रेणिगजमत्स्य-
भुजा बहवानलेनेव । ३) सखि भवति इत्यत्र त्वदालिङ्गनमुखेन ताम्बूलच्छटादानात् पादप्रहारात् प्रत्येकं
कुरवकवकुलाशोकः पुष्पादिमात्रो भवन्ति ।

१ गोः पद० B. २ नाशावंश ABP. ३ किमपि ग्रह० A. ४ रिपुतट० A. ५ the word is
dropped in B and P. ६ कुरवक P.

७ छन्दो०

”मामद्वैतानुरागां मन्यतेऽसौ कृणाये-
 त्येवं दौर्भाग्यदुःखोन्मूलनं चिन्तयन्ती ।
 मन्ये त्वत्खड्गधारां तद्वत् कर्तुकामा,
 कामं सिद्धेन्द्रसूनो सेवते राजलक्ष्मीः ॥ २२५.१ ॥
 मो रौ मो ल्गौ जया ॥ २२६ ॥

मरसलगाः । छैरिति वर्तते । यथा -

”माद्यद्वन्द्वद्विषानां लसद्दशनाशनि-
 क्रीडाघातैः समन्ताद् विदारितसानवः ।
 यत्योच्चैः सङ्घविन्ध्योज्ज्वलन्तहिमालयाः,
 शैलाः शंसन्ति संप्रत्यपीह दिशां जयान् ॥ २२६.१ ॥
 ब्रम्यल्गा ज्योत्स्ना ॥ २२७ ॥

मरमयलगाः । छैरिति वर्तते । यथा -

दृष्यत्पातालकुक्षौ स्फूर्जद्ब्रुहायां गिरेः,
 मूर्च्छत्कान्तारमध्ये भूपाल घोरे तमः ।
 नागीनां किनरीणां पौलिन्दवामभ्रुवां,
 क्रीडागानेषु कीर्तिज्योत्स्नाऽधुना हन्ति ते ॥ २२७.१ ॥
 नम्रसल्गाः सिंहः ॥ २२८ ॥

नमरसलगाः । छैरिति वर्तते । यथा -

समदनागेन्द्राणां कपोलविपाटने,
 स किल सद्योऽजिघ्रन् प्रियावदनाम्बुजम् ।
 तदिति शैक्यं चित्रं चरित्रमहाद्भुतं,
 हरिणपोतैर्द्रष्टुं न सिंहविजृम्भितम् ॥ २२८.१ ॥
 जसौ इनौ गौ राजरमणीयम् ॥ २२९ ॥

जसरनगगाः । छैरिति वर्तते । यथा -

”समुद्भूतधरित्रीतलः प्रमुदितार्यो,
 विनम्रतरधाराधरातुम्भुतपादः ।

१) मामद्वैतेत्यत्र चिन्तयन्तीति - व्यायन्ती । सिद्धेन्द्रसूनो हे कुमारपाल ! राजलक्ष्मीरिति - एतावता त्वत्खड्गे जयश्रीरिति भावः । २) माद्यद्वन्द्वेत्यत्र अशनिर्ब्रजम् । सानवः पुंनपुंसकाः कृतानि । शंसन्ति सूचयन्ति । ३) समुद्भूतधरित्रीत्यत्र शैलाधिराजवन् रमणीयत्वेन शोभत्ये । कथम् । समुद्भूतेति समानं विदोषणम् । पु० आर्यो गौरी, आर्याः साधवः । धाराधरा मेधाः । पक्षे नरवर्मराजश्च । तैस्तैश्च वा अनुसूताः पादाः पर्यन्त-पर्यन्ताः । त्रिपथगामिति - स्वर्गमर्त्यपातालगामिनीं गङ्गां च ।

चुलुक्यनृप कीर्तिं दधन्निपथगां त्वं,
विभासि खलु शैलाधिराजरमणीया ॥ २२९.१ ॥
मनौ न्सौ गावसंबाधा डैः ॥ २३० ॥

मदनसगगाः । डैरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा -

^{१)} नैतल्लक्ष्माङ्के किमुत कडुरसं बाधा-
हेतुः संलीनं विषमिह सहजप्रीत्या ।
तेनायं मूच्छां विरचयति सुधारदिमः,
शङ्के निःशङ्कः सपदि विरहिलोकानाम् ॥ २३०.१ ॥
हभौ जौ गौ वसन्ततिलका ॥ २३१ ॥

भजजगगाः । यथा -

^{२)} सत्कर्णिकारचितविभ्रमभासमानां,
नव्यस्फुरद्बुचिरपत्रलतावलीकाम् ।
दिष्टया वसन्त तिलकाञ्चितचारुशोभां,
कान्तां वनश्रियमिमां त्वमुपागतोऽसि ॥ २३१.१ ॥
उद्धर्षिणी सैतवस । सिंहोन्नता काश्यपस्य ॥ २३१.१ ॥
हनौ भौ गौ बलना ॥ २३२ ॥

रनभगगाः । यथा -

^{३)} नव्ययौवननटस्य तनोति नियोगं,
निश्चितं वरतनुर्विकमन्मुखरागा ।
हस्तकैरभिनयं कुरुते ब्रुवती यद्,
व्यभ्रुतेऽङ्गबलनादि पदे पद एषा ॥ २३२.१ ॥
लतेत्यन्यः ॥ २३२.१ ॥

त्रत्रत्गाः सुकेसरम् ॥ २३३ ॥

नरनरलगाः । यथा -

^{४)} घटयसे ज्यया किमिति काम कार्युकं,
यदभवत् पुरस्तव जगद् वशंवदम् ॥
मधुकरीनिनादमयमम्रमञ्जितैर्,
जलरुहां सुकेसरपरागचूर्णकैः ॥ २३३.१ ॥

१) नैतल्लक्ष्माङ्के किमुतेत्यत्र सहजप्रीत्येति - उभयोः समुद्राज्जातत्वात् बाणवत्वम् । २) सत्कर्णिका-
रेत्यत्र कर्णिका कर्णिकाभरणे पक्षे कर्णिकारा वृक्षास्तत्र चिता मिलिता ये वयः पक्षिणस्तेषां भ्रमः । पक्षे
विभ्रमो विलासः । पत्रलता पीजलिवलि उदरस्या भिचली । पक्षे पल्लवानां आवली । तिलको वृक्षविशेषः ।
पक्षे पुण्ड्रं च । कान्तां प्रियां मनोज्ञाम् । ३) नव्ययौवनेत्यत्र व्यभ्रुते भजते । ४) घटयसे ज्ययेत्यत्र
जन्यत्रापि वशीकरणं अभिमञ्जितचूर्णकैर्भवतीत्यर्थः ।

नीद गात्रुपचित्रम् ॥ २३४ ॥

नीरिति नगणाश्चत्वारो गडयं च । यथा—

^१अनुसर हिमकरकिरणसमूहं,

भज नवकिमलयमुदुशयनीयम् ।

प्रियसखि ननु शरदियमुपतस्थे,

यदभिसरति दिनपतिरुपचित्रम् ॥ २३४.१ ॥

नजभजल्गा धृतिः ॥ २३५ ॥

नजभजल्गाः । यथा—

^२विहर नितम्बबिम्बफलके मुदृशां,

गतनिधनानि संचिनु धनानि शृशम् ।

रचय चिरं च सुन्दरनराधिपतां,

तदपि न किंचनास्ति तव चेन्न धृतिः ॥ २३५.१ ॥

मणिकटकमित्यन्ये^३ ॥ २३५.१ ॥

भौ रसल्गा दुर्दुरकः ॥ २३६ ॥

भभरसल्गाः । यथा—

^४मृत्युमुपैति यदा यदा कणशो दल-

लेप तदापि न हन्त विश्वसनोचितः ।

कालमवाप्य पुनर्जनश्रवणञ्चरं,

दुर्जनदुर्दुरकः करोति कट्टकिभिः ॥ २३६.१ ॥

भजस्नाद्वौ स्खलितम् ॥ २३७ ॥

भजसनेभ्यः परौ गौ । यथा—

^५पुष्पशररम्यतनुता मल्लवणत्वं,

वाङ्मधुरता चतुरता बहुकलत्वम् ।

सर्वमपि चास्य सुभगस्य रतये मे,

केवलमिदं व्यथयति स्खलितगोत्रम् ॥ २३७.१ ॥

महिता, कान्ता, वनमयूरश्चेत्यन्ये ॥ २३७.१ ॥

१) अनुसरेत्यत्र उपचित्रमिति - चित्रायाः समीपे उपचित्रम् । २) विरह(हर) नितम्बबिम्बेत्पत्र बिम्ब-
शब्दः शोभायं ततो नितम्बबिम्बमेव फलकं विपुलत्वात् । ३) मृत्युमुपैतीत्यत्र कणश इति कणेन कणेन
इत्यर्थे वीप्सायां हास । विश्वसनोचितः विश्वासाय नो युक्तः । अवाप्येति—प्राप्य । जनकर्मज्वरं कटु कटिन—
वारिभः । ४) पुष्पशररम्येत्यत्र सखीं प्रति सखी प्राह—सर्वं एतस्य सुभगस्य रतये प्रीतयेऽस्ति । केवलं
परस्त्रीनामग्राहणं पीडयति नाप्यन् ।

१ after this F reads रजौ सौ ल्यौ भानुपद्या. २ सल्लवणत्वं N. ३ स्खलितगोत्रः P.

लगौ चेदिन्दुवदना ॥ २३८ ॥

भजसनेभ्यः परौ लघुगुरु चेदिन्दुवदना । यथा -

"सस्पृह इव त्वयि स्तेरपि दयितस्,

त्वद्वदनवीक्षणवशाद् गलितघनुः ।

ताडयति नैव भवतीं शरनिकरैः,

इन्दुवदने न रमणे तदसि रता ॥ २३८.१ ॥

न्भन्ता गौ शरभललितम् ॥ २३९ ॥

नभनतगगाः । यथा -

"वहसि गन्धैकरटिषटां पृष्ठदेशे,

कररदैः प्रहरसि च मत्ताम्बुवाहे ।

दलयसि क्षितिधरशिरःपादपातैः,

इवमहो शरभ ललितं ते न यत्नः ॥ २३९.१ ॥

तच्छरभा घचैः ॥ २४० ॥

तच्छरभललितं घचैश्चतुर्भिः पद्भिश्चेत्यतिः शरभासंज्ञम् । यथा -

मृगरिपुः शशकतुलनां यत्पुरस्तात्,

कलयति द्विरदलनव्यक्तकैलिः ।

"तव सुतः स इह शरभोऽनन्यवीरः,

सुतवती ननु शरभिके त्वं तदेका ॥ २४०.१ ॥

म्भन्या गौ कुटिलम् ॥ २४१ ॥

मभनयगगाः । घचैरिति वर्तते । यथा -

"श्रीचौलुक्यक्षितिपतिलक दिग्यात्रार्थं,

त्वत्सैन्येऽस्मिन् प्रसरति किल पातालैन्द्रः ।

न्यश्चद्भीमभकुटिलितमूर्ध्ना मन्ये,

साहाय्यार्थं रचयति भुजदण्डानुचैः ॥ २४१.१ ॥

हंसश्येनीत्येके ॥ २४१. ॥ १४।२२ ॥

अतिशक्वयौ स्जसस्या ऋषभः ॥ २४२ ॥

सजससयाः । यथा -

१) सस्पृह इवेत्यत्र गलितघनुरिति - उकारान्तोऽन्यसि घन्वन् शब्दः । २) वहसि गन्धेत्यत्र करसहितः रक्षाः । भन्यया प्राणित्यौज्ज्वल्यमिति सूत्रेण समाह्वतिः स्यात् तथा नपुंसकता एकवचनं च स्यात् । यत्नः प्रयासः । ३) तव सुत इत्यत्र न विद्यते अन्यो वीरो यस्मात्सोऽनन्यवीरः । ४) श्रीचौलुक्येत्यत्र साहाय्यार्थं भुजदण्डस्य उचैःकरणं साहाय्याः ।

१ लगौ A. २ गन्धैकरटिषटां B. ३ न तु B. ४ कुटिलं घचैः G. ५ मूर्ध्ना B.

”जगतां विभुः पृथुजटापिहितोऽसदेशः,

सततं महर्षिगणसेवितपादपद्मः ।

मकरध्वजप्रमथनप्रथितप्रभावः,

प्रपम्भजः स भगवान् भवतोऽस्तु भूयै ॥ २४२.१ ॥

नीसौ शशिकला ॥ २४३ ॥

नीरिति नगणाश्चत्वारः सन्ध । यथा—

”अरतिमति हि मम वपुषि विदधती,

तिरयसि यदि नवजलद शशिकलाम् ।

स्वयमपि किमिति न कलयसि करुणां,

यदिह विरचयसि कटु रसितमहो ॥ २४३.१ ॥

अत्र सप्तभिर्यतिरित्येके । चन्द्रावर्तेति पिङ्गलः ॥ २४३.१ ॥

सा स्रक् चैः ॥ २४४ ॥

सा शशिकला चैः पद्भिर्यतिश्चेत् स्रक्संज्ञा । यथा—

प्रसरति तव सुभग विरहदहने,

शृणु यदजनि किमपि कुवलयदृशः ।

सरसिजमपि तपति नवविचकिल-

स्रगपि सपदि जनयति भ्रशमरतिम् ॥ २४४.१ ॥

मालेति पिङ्गलः ॥ २४४.१ ॥

मणिगुणनिकरो जैः ॥ २४५ ॥

शशिकलैव जैरष्टभिश्चेत्यतिर्मणिगुणनिकरः । यथा—

”नृवर यशसि मतिरविकलकलता,

भुजबलमनुपममतिनयपरता ।

नतिरनुगुरुजनमुचितचतुरता,

त्वयि जयति नृपतिमणिगुणनिकरः ॥ २४५.१ ॥

नौ म्यौ यो मालिनी ॥ २४६ ॥

ननमययाः । जैरिति^१ वर्तते । यथा—

प्रतिमुहुरिह^२ दोलान्दोलनव्यापृतानां,

कुवलयनयनानामाननैरुल्लसद्भिः ।

१) जगतामिष्यत्र विभुर्ध्यापकः स्वामी च । महर्षिगणेति—महर्षयः सप्तर्षयः । गणाः प्रमथादयः ।
 ऋषभध्वज आदिदेव ईश्वरश्च । २) अरतिमिष्यत्र अति हि हति—अतिशयेनेत्यर्थेऽस्वच्छन्दमध्ययम् । कटुरसित-
 मिति—कठिनगर्जनावम् । ३) नृवर यशसोत्यत्र नृपमणयः प्रधानराजानः । ४) हहेति—वसन्ते ।
 व्यापृतानामिति—व्याप्तिमानाम् । धौः आकाशः ।

१ पिहिताशः B. २ दशा A. ३ इति पाश्चात्यच्छन्दसोनृवर्तते B.

विमललवणिमाम्भश्चन्द्रिकां द्राक्^१ किरन्दिद्,

नवशशधरमालामालिनीवाभवद् द्यौः ॥ २४६.१ ॥

नान्दीर्घुंसीति भरतः ॥ २४६.१ ॥

नौ मो रौ चन्द्रोद्द्योतः ॥ २४७ ॥

ननमरराः । जैरिति वर्तते । यथा -

^२ज्वलति सुभग तस्यास्त्वद्विप्रयोगानले,

भवति न खलु किञ्चित् प्रीत्यै कुरङ्गीदृशः ।

सपदि दहति देहं यच्चान्दनोऽपि द्रवः,

प्रथयति नवचन्द्रोद्द्योतोऽपि नेत्रव्यथाः ॥ २४७.१ ॥

नौ तन्ना उपमालिनी ॥ २४८ ॥

ननतभराः । जैरिति वर्तते । यथा -

^३नृपवर रिपवस्ते विहाय पुरस्थिति,

नवनवमुनिमुद्राजुषः खलु संप्रति ।

विदधति तृणपर्णोटजान्यभिजाह्वी-

यमुनमनु च चर्मण्वतीमुपमालिनि ॥ २४८.१ ॥

मिद् यौ चित्रा ॥ २४९ ॥

मिरिति मगणत्रयं यगणद्वयं च । जैरिति वर्तते । यथा -

^४शत्रौ मित्रे हर्म्येऽरण्ये संमदे वा गदे वा,

राज्ये भैक्षे^५ रत्ने लोष्ट्रे काञ्चने वा तृणे वा ।

स्रोतैस्त्रिन्यां कामिन्यां वा निन्दने वा स्तुतौ वा,

चित्रां चित्तावस्थां हित्वा संश्रयेथाः समाधिम् ॥ २४९.१ ॥

मण्डूकी, चञ्चला वेत्यन्ये ॥ २४९.१ ॥

माद्रभ्ययाश्चन्द्रलेखा छैः ॥ २५० ॥

मगणात्परे रमययाः । छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा -

^६राजन् सत्यं तदेतद् ब्रूमोऽद्भुतं वर्णनं ते,

दोर्दण्डस्यामभिः स स्पर्धा करोतु त्वदीयाम् ।

आच्छिन्नायो मुरारेर्वक्षःस्थलात् कौस्तुभं वा,

यः कर्षेच्चन्द्रलेखां शंभोर्जटामण्डलाद्वा ॥ २५०.१ ॥

राद्वा ॥ २५१ ॥

१) ज्वलति सुभगेत्यत्र भवद्विप्रयोगाग्नौ । प्रीत्यै संतोषायेति । नवचन्द्रोद्द्योत - इति ज्योत्स्ना ।

२) नृपवरेत्यत्र मालिनी नदीविशेषस्तस्याः ममीयम् । ३) शत्रौ मित्रे इति - संमदे हर्षे । गदे सेने ।

४) राजन् सत्यमित्यत्र आच्छिन्नादिति - हटेन गृह्णाति । मुरारेर्विष्णोः ।

१ द्राक् N. २ नान्दीर्घुंसीति G. ३ कुरङ्गीदृशः A ४ नेत्रव्यथात् A; नेत्रव्ययाम् P. ५ नृप पर्णोटं N. ६ भैक्ष्ये OP. ७ द्योतं AB. ८ चेत्यन्ये PP. ९ आच्छिन्नायो N.

रगणात्परे यदि रम्ययास्तदा वा चन्द्रलेखा । ररमययाः । हैरिति वर्तते । यथा -

^{१)} एक एव क्षणोऽसावानन्दनिर्व्यन्दहेतुः,

सकृत्तैः प्राक्तनैर्मै कैश्चित् सखेऽथ प्रबुद्धम् ।

नेत्रनीलोत्पलानां पीयूषवृष्टिं किरन्ती,

यत्पुरः कम्बुकण्ठी सा चन्द्रलेखेव दृष्टा ॥ २५१.१ ॥

स्जननया एला हैः ॥ २५२ ॥

सजननयाः । हैरिति पञ्चभिर्पतिः । यथा -

^{२)} चलितैर्घटोद्भवमुनिदिशमभि यस्य,

प्रबलैर्वलैर्वलमथनसदृशमूर्तेः^{३)} ।

^{४)} निषिषेविरे चिरमुदधितैटवनान्ताः,

परितो लसद्ब्रह्मलवलिबकुलैः ॥ २५२.१ ॥

नजभज्राः प्रभद्रकम् ॥ २५३ ॥

नजभजराः । यथा -

^{५)} जयति जगन्नयोपकृतिकारणोदयो,

जिनपतिमानुमान् परमधाम तेजसाम् ।

भविकसरोरुहां गलितमोहनिद्रकं,

भवति यदीयपादलुठनात् प्रभद्रकम् ॥ २५३.१ ॥

रजरजरास्तूणकम् ॥ २५४ ॥

रजरजराः । यथा -

^{६)} स्फीतनव्यङ्ग्यलुब्धपट्टपदीषसेविताश-

चैत्रमासि पश्य भान्नि चूतमञ्जरीशिखाः ।

ऊर्ध्वदृश्यमानकङ्कपत्रकृष्णपक्षकाम्,

तूणका इवेह वीरमन्मथेन लम्बिताः ॥ २५४.१ ॥

नो जौ भ्रौ कलभाषिणी ॥ २५५ ॥

नज्रभराः । यथा -

^{७)} स्फुरति च दक्षिणमारुतो मृदुशीतलः,

प्रतिदिशमुल्लसितं च केसररेणुभिः ।

१) एक एव क्षण इत्यत्र यत् यस्मात् कारणात् । पुरोऽग्रे । २) चलितैर्घटोद्भवेति - जगत्स्य दिशं दक्षिणामभि अभिलक्ष्यी कृत्योर्नि भावः । ३) इन्द्रतुल्यमूर्तेः । ४) सेविता इति । ५) जयति जगन्नयेत्यत्र प्रकृष्टे भद्रे प्रभद्रे तदेव स्वार्थे के प्रभद्रकम् । ६) स्फीतनव्येत्यत्र ऊर्ध्वं दृश्यमानाः कङ्कपत्राणां बाणानां कृष्णाः पुष्पका येषु ते । ७) स्फुरतीत्यत्र मित्रं प्रानि मित्रं प्राह । उल्लसितं प्रसृतम् । पिक[युवतेः] कोकिल-
क्षियाः । प्रमृता व्यासाः । प्रियेति - बलभा ।

१ निस्पन्द० N. २ चलितैः N. ३ उदत्त N. ४ नजभज्राः GMP. ५ अव्य० A. ६ कृष्ण-
पुष्पका० ABPI.

पिकयुवतेः प्रसृताश्च पञ्चमगीतयस्,

तदपि सखे मयि न प्रिया कलभाषिणी ॥ २५५.१ ॥

अरविन्दमित्येके ॥ २५५.१ ॥

रात्रभङ्गाः सुन्दरम् ॥ २५६ ॥

रगणात्परे नभभराः । यथा —

^१निर्ममे सपदि पत्रलता न कपोलयोर्,

नापि यावकरसो निहितोऽधरपल्लवे ।

वह्मभाभिसरणोत्सुकया सुदृशानया,

सुन्दरत्वमधिकं तदपि प्रतिपद्यते ॥ २५६.१ ॥

मणिभूषणं, रमणीयं चेत्येके ॥ २५६.१ ॥

नाङ्गाः ॥ २५७ ॥

नगणात्परे नभभ्राश्चेत्तदा गौर्नाम । ननभभराः । यथा —

^२अनुदिनमपि हन्त दुहन्ति कवीश्वराज्,

तुँटति न च यदीयसदुक्तिपयः शुचि ।

हृदयमुकुरमर्धमधिश्रयतां सदा,

निरुपमचरितप्रथिता मम सैव गाँः ॥ २५७.१ ॥

नौ रो यौ भोगिनी ॥ २५८ ॥

यथा —

^३दधति तव चुलुक्यचन्द्र धात्रीं भुजेऽस्मिन्,

भजतु जलनिधौ चिराय निद्रामुपेन्द्रः ।

विदधतु दिगिभाः करेणुकाभिर्विलामं,

सममभिरमतां च वासुकिर्भोगिनीभिः ॥ २५८.१ ॥

तजसस्याः शिशुः ॥ २५९ ॥

तजसस्याः । यथा —

^४त्वं नासि दृशोः पथि विमुक्त तथापि नाथ,

पापं भुवने तव गिरो जिन नाशयान्ति ।

१) निर्ममे सपदीत्यत्र यावकेति - अलक्तकरसः । अधरपल्लवे - श्वयः अधरं शोभायै अलक्तकरसेन सिद्ध्यन्ति । भर्त्रेभिगमनस्याकुलनया अङ्गीक्रियते । २) अनुदिनमपि [अत्र] हन्तां - कोमलाम्बुजम् । दुहन्ति दोहनं कुर्वन्ति । मुकुरेति - आदर्शमध्यम् । गौरेति - धेनुर्वाक् च । ३) दधति तत्र चुलुक्येत्यत्र उपेन्द्रः कृष्णः । दिगिभाः दिग्दृष्टिनः । वासुकिः शेषनागाः । ४) त्वं नाम्नि दृशोः इत्यत्र विमुक्तं - विविशोः कर्मणो मुक्तो विमुक्तस्तत्संबोधनम् । ध्वनितेनेति - शब्देन ।

त्रस्यन्ति हि शैलशिखरान्तरितस्य दूराल्,
लीलाध्वनितेन मृगराजशिशीर्गेजेन्द्राः ॥ २५९.१ ॥
भ्यसस्याः केतनम् ॥ २६० ॥

भयसस्याः । यथा -

^१कोकिलवधूतां कलपञ्चमरागगीतिश्,
चूतविटपानां नवपल्लवसंपदश्च ।
दक्षिणसमीरो मृगशावटशां कटाक्षाः,
विभ्रति हि जैत्रायुधतां ह्यपकेतनस्य ॥ २६०.१ ॥
तमौ जौ रो मृदङ्गः ॥ २६१ ॥

तमजंजराः । यथा -

कृत्वा जगन्नयजयं मकरध्वजप्रभुः,
संगीतकं सपदि कारयते रतेः पुरः ।
आकाशरङ्गभवने नरिनर्ति नर्तकी,
विद्युद्, घनर्तुरपि ^२मेघमृदङ्गवादकः ॥ २६१.१ ॥
मुः कामक्रीडा ॥ २६२ ॥

मुरिति पञ्च मगणाः । यथा -

उक्ता वाचं नो दत्ते तल्पे शेते व्याघृत्ताङ्गी,
^३पर्याक्षिप्तशौमग्रान्ता प्रस्थातुं काङ्क्षत्याशु ।
कामक्रीडावार्तागोष्ठीप्रारम्भेऽप्युच्चैर्ब्रीडां,
घत्ते पत्युः प्रीत्यै वामारम्भाप्येवं सा बाला ॥ २६२.१ ॥ १५।२१ ॥
अष्टौ नज्जा भौ गो मणिकल्पलता ॥ २६३ ॥

नजरभमगाः । यथा -

उपलवृणस्वरूपचिन्तामणिकल्पलता-
^४व्यतिकरतो मुधैव मेरुर्मदमुद्रहति ।
जयति यदुज्जयन्त एकोऽयमचिन्त्यफलं,
प्रदददलंकरोति नेमिः स्वयमेष जिनः ॥ २६३.१ ॥
भौः स्मौ शरमाला ॥ २६४ ॥

मीरिति भचतुष्टयं सगौ च । यथा -

१) कोकिलवधूनामिलय चूतविटपानां सहकारशास्त्रानाम् । शयनकेतनस्येति - कन्दपेस्य । २) मेघमृदङ्ग-
वादक इति - मेघा एव मृदङ्गाः तान् वादयन्तानि वर्षाकालः । ३) पर्याक्षिप्तस्य पराङ्मुखी पर्याक्षिप्तः आक-
र्षितो बलस्य ग्रान्तो यया सा । वामारम्भेति - विपरीतारम्भापि कामोदयान् प्रीत्यै भवति । ४) व्यतिकरत इति -
संवन्धादेव मेरुर्दृष्टिं विभर्ति ।

“ऐक्ष्वकार्मुक कौसुमसायक भटमानिन्,
मुञ्च चतुर्मुखं शंभुचतुर्भुजजयगर्वम् ।
उत्तमसंयमवर्मवृतात्मनि जिननाथे,
संप्रति शम्बरसूदन संहर शरमालाम् ॥ २६४.१ ॥
मुगौ संगतम् ॥ २६५ ॥

भुरिति पञ्चभगणा गुरुश्च । यथा —

“वीर तवासिपथेन गतैररिभिस्त्रिविधं,
तत्र दिवस्पतिमानिभिराकुलितः प्रबलैः ।
अद्य हरिर्विश्वशान् सचिवैः सह तद्विजये,
त्वन्नवसंगतकल्पनमौपयिकं मनुते ॥ २६५.१ ॥
पद्ममुखी, सुरतावसैथं, उद्धरणं, सोपानकं चान्येषाम् ॥ २६५.१ ॥
मुगौ कामुकी ॥ २६६ ॥

भुरिति मगणपञ्चकं गुरुश्च । यथा —

संवृत्तोऽयं सन्ध्याकालः प्राप्तोऽस्तात्रेः शृङ्गं भानुः,
विस्फूर्जद्भिर्ध्वान्तस्तोमेरेकीभूतं “काष्ठाचक्रम् ।
चापाकृष्टिं व्यातन्वानः कन्दर्पोऽपि क्रीडत्युच्चैः,
गच्छन्त्येतास्त्यक्ताशङ्कं क्रीडास्थानं कामुक्योऽपि ॥ २६६.१ ॥
मुगौ वा ॥ २६७ ॥

भुरिति मगणपञ्चकं गुरुश्चेदियमपि कामुकी । यथा —

“अपयाहि पितामहचित्तविलोभिनि धिक् त्वाम्,
अपि कौशिककामुकि न त्वमपि त्रपसे किम् ।
असि हास्यपदं नलकूबरकामिनि यद्भः,
कुलिशातिदृढेऽत्र जिनेन्द्रहृदि प्रविविक्षा ॥ २६७.१ ॥
सोमडकमित्यन्ये ॥ २६५.१ ॥

१) ऐक्ष्वकार्मुकेत्यत्र — इत्येति ऐक्ष्वक् । कुसुमसंघन्धिनो बाणा यस्य कौसुमसायकस्तत्संबोधनम् ।
शम्बरसूदन इति — हे काम । २) वीर तवेत्यत्र दिवस्पति-
मानिभिः पूज्यैः । नवसंगतेति — नवं संगतं मैत्र्यं तस्य यत्कल्पनं निष्पादनं एवंविधं उपायम् । ३) काष्ठाचक्र-
मिति — विस्फूर्जकम् । कामुक्यः कुलटाः । ४) अपयाहीति — पितामहो ब्रह्मा तस्य ध्यानारूढस्य चित्तप्रलोभि[नी]
इयं तिलोत्तमा । इन्द्रस्य विश्वामित्रस्य वा कामुकी उर्वशी तस्य संबोधनम् । अत्र कौशिकशब्दस्योभयार्थत्वम् ।
त्रपसे कर्जानं न करोषि । नलकूबरेति — घनदपुत्रकामिनि हे रम्भे । कुलिशेति — वज्रादप्यतिदृढे ।

नृगौ चलधृतिः ॥ २६८ ॥

नुरिति नगणपञ्चकं गुरुश्च । यथा -

प्रणमदस्विलसुरपतिकनकमुकुटः,

स्फुटरुचिनिचितनखमणिकिरणचये ।

कुरु जिनचरणजलरुहि नमनश्चि,

^१चलधृतिमपजहि च विपयसुखधियम् ॥ २६८.१ ॥

नृलावचलधृतिः ॥ २६९ ॥

नुरिति नगणपञ्चकं लघुश्च । यथा -

विलुलितचिकुरमधरनिहितदशनम्,

अविरलपुलकनिचितकुचयुगमयि^२ ।

रतिरसरभसमणितमुखरितमिह,

विलसति तव सखि सुरतमचलधृति^३ ॥ २६९.१ ॥

नभौ जिगौ मङ्गलमङ्गना चैः ॥ २७० ॥

नभौ जिरिति जगणत्रयं गुरुश्च । घैरिति चतुर्भिर्यतिः ॥ यथा -

^४कुटिलतां धृतवती गुरुभोगमदोद्धता,

विदधती प्रलयवेपथुसादपरंपराम् ।

विपधरीव पुरतः स्फुरिता यतिनामहो,

विचरतां सुगतिमार्गममङ्गलमङ्गना ॥ २७०.१ ॥

अनिगा ऋषभगजविलसितं छैः ॥ २७१ ॥

भरौ नगणत्रयं गुरुश्च । छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा -

^५अद्भुततुङ्गमूर्तिरतिशयललितगतिर,

देव समग्रकर्मवनविदलनरसिकैः ।

निर्भरमन्तरङ्गरिपुवलविजयपटुर,

नाथ दधासि तत् त्वमृषभगजविलसितम् ॥ २७१.१ ॥

मत्तगजविलसितमिति भरतः ॥ २७१.१ ॥

१) चलधृतिमिति अस्थिरस्वास्थ्यं अपजहि त्यज । २) अयीति - कोमलामङ्गणे । ३) अचल-
धृतीति - अचला स्थिरा धृतिः समाभिर्यत्र । ४) कुटिलतामित्यत्र क्लृप्तं उभयत्र । गुरुश्चासौ भोगश्च तेन
उद्धता दर्पभाग् । पक्षेऽहिकायः । मृच्छाकम्पम्बदश्रेणिः । भुजगीव अग्रतः । स्फुरिता जाता । यतिनां वतिनाम् ।
[अहो] आश्चर्यम् । ५) अद्भुततुङ्गेत्यत्र अन्तरंगेति - राजपक्षे अन्तर्मध्ये अङ्गतिं गच्छति यन्निपुणत्वम् ।

निजस्मा ललितपदं हैः ॥ २७२ ॥

निरिति नगणत्रयं जसगात्र । हैरिति षड्भिर्यतिः । यथा -

^१ चुलुककुलजलनिधिशशाङ्क तव दीनं,

रिपुनिवहमतितरलकातरमुपेक्ष्य ।

त्वदसिरुचितमसि वितते युधि भवन्तं,

ललितपदमभिसरति वीर जयलक्ष्मीः ॥ २७२.१ ॥

यमन्सर्गाः जयानन्दं चैः ॥ २७३ ॥

यमनसर्गाः । चैरिति षड्भिर्यतिः । यथा -

^२ नमच्छक्रेणीमणिमुकुटकोटीविटङ्कैर्,

निघृष्टाङ्ग्रे देव प्रथलजडताचण्डभानो ।

सुधाधारासारैरिव सदसि बाचां प्रपञ्चैर्,

जयानन्दस्यन्दं सपदि जगतामादधानः ॥ २७३.१ ॥

प्रवरललितमित्येके ॥ २७३.१ ॥

भ्रौ त्रौ न्गौ महिषी जैः ॥ २७४ ॥

भरनरनगाः । जैरिति दशभिर्यतिः । यथा -

^३ सिद्धनरेन्द्रनन्दन भवद्विपक्षनगरे,

संप्रति मौधभित्तिलिखितास्तुरंगमचमूः ।

वीक्ष्ये नितान्तकोपकुटिलेक्षणा प्रति मुहुः,

शृङ्गविघट्टनैर्विघटयत्यरण्यमहिषी ॥ २७४.१ ॥

म्भौ न्मौ न्गौ मदनललिता घचैः ॥ २७५ ॥

मभनमनगाः । घचैरिति चतुर्भिः षड्भिश्च यतिः । यथा -

^४ गाढाक्रान्ता कुचयुगभरेणार्ता च विरहे,

निलोद्विप्रातिघनजघनप्राग्भारधरणे ।

सध्रीचीभिर्धृतकरतला कान्ते कृतरतिर्,

मन्दं मन्दं मदनललिता याति प्रियगृहम् ॥ २७५.१ ॥

न्जञ्जर्गा वाणिनी ॥ २७६ ॥

नजमजरगाः । यथा -

१) चुलुकयेत्यत्र चैरित्युद्धृष्टम् । त्वत्सङ्गकान्तिरेव तमोऽन्धकारः तस्मिन् वितते विस्तृते सति युधि संग्रामे अभिसुखमागच्छति । २) नमदित्यत्र इन्द्रश्रेणिरत्नमुकुटकोट्यर्थः । जयप्रालोर्निव्यन्दं रसं पर्वदि । ३) सिद्ध-नरेन्द्रेत्यत्र त्वद्वैरिपुरे । भरण्यमहिषीति - परस्परं नित्यवैरत्वादिनि भावः । ४) गाढाक्रान्तेत्यत्र सध्रीचीभिः सखीभिः । कान्ते भवेति । कृतप्रीतिः ।

१) अविरलपुष्पबाणललितानि दर्शयन्ती,
परिमलहारितामरसवक्त्रमुद्गहन्ती ।
मदकलराजहंसगमनानि भावयन्ती,
शरदिह मानसं हरति हन्त वाणिनीव ॥ २७६.१ ॥
नजिर्गा वा ॥ २७७ ॥

नगणो जत्रयं रगणो गुरुश्च यदा तदापि वाणिनी । यथा—

२) कुरु करुणां वितर प्रतिवाचमत्र कां वा,
हृदि दयितां निदधासि निमीलिताक्षियुग्मम् ।
अयमपि ते ननु दासजनोऽनुकम्प्य एव,
जयति सै वीरजिनो गदितो शुवाणिनीभिः ॥ २७७.१ ॥
जज्जज्जाः पञ्चचामरम् ॥ २७८ ॥

जरजरगाः । यथा—

३) त्वदीयपादपङ्कजे निधाय भक्तिमुज्ज्वलां,
मनुष्यकीटका वयं विदध्महे किमद्भुतम् ।
यदीयजन्मनो महोत्सवं तथा प्रचक्रिरे,
जिनेन्द्र सप्तविंशतिश्च पञ्च चामराधिपाः ॥ २७८.१ ॥
रजरर्जगाश्चित्रम् ॥ २७९ ॥

रजररगाः । यथा—

४) कान्तिरिन्दुकौमुदीसहोदरा वचोविलासः,
सर्वदा मुधोज्ज्वलो यशश्च दुग्धसिन्धुवन्धुः ।
क्षुण्णशङ्खसोदरा गुणास्तवामलं चरित्रं,
चित्रमेतदैमिरीश मे मनस्तथापि रक्तम् ॥ २७९.१ ॥
अस्तर्गाः सुरतललिता ॥ २८० ॥

मनेसतरगाः । यथा—

५) संप्राप्ते मधुसमयसाम्राज्ये पिकीसमूहाः,
शंसन्ति प्रतिदिशमिदं मन्ये नितम्बिनीनाम् ।

१) अविरलपुष्पेभ्यश्च अन्यत्र बाणो वृक्षभेदः । लेका मत्ता च वाणिनी । २) कुरु करुणामित्यत्र संगमदेवेन भायया कामिनीरूपाणि यानि निष्पादितानि ताभिरुक्तम् । निमीलितेति क्रियाविशेषणम् । गदित इति—प्रोक्तः । स्वर्गमस्तच्छेदरागाभिः । ३) त्वदीयपादेत्यत्र द्वार्त्रिंशत् देवेन्द्राः । व्यन्तरेन्द्रा न गण्यन्ते अरुपर्वित्वात् । ४) कान्तिरिन्दुवित्यत्र पयःपयोवितोदरः । रक्तमिति—रागभाग् । ५) संप्राप्त इत्यत्र शंसन्ति कथयन्ति ।

१ युग्मः BFP. २ नु कथं एवं N; नुकम्प्य एवं F. ३ स dropped in N. ४ जन्मतो N. ५ dropped in N.

मानित्वं खजत सुभगमन्यत्वमस्तु हूरे,
कन्दर्पः सुरतललितौपाध्यायकं प्रपेदे ॥ २८०.१ ॥
ओ नमौ भगौ शैलशिखा ॥ २८१ ॥

भरनभमगाः । यथा -

”शीतरुजा विधुतचिबुकैः कृतदन्तरवो,
गाढतरप्रयुक्तगजदन्तकराभिनयः ।
शैलशिखाप्रदेशमधिरुद्ध तुषारश्रुतौ,
पश्यति भास्करोदयपथं तव वैरिजनः ॥ २८१.१ ॥
ओ नमौ नमौ वरयुवतिः ॥ २८२ ॥

भरयननगाः । यथा -

”स्फूर्जति संगरप्रदोषे तुरगखरसुर-
क्षुण्णरजोन्धकारघोरे विलसति नृपते ।
वैरिमहीभुजां समन्तात्सुरवरयुवती-
संगमहेतुरेकदूती भवदसिलतिका ॥ २८२.१ ॥
रुनीगा ललना ॥ २८३ ॥

रगणो नगणचतुष्टयं गुरुश्च । यथा -

दिक्षु चक्षुरनिलहतकुवलयतरलं,
प्रक्षिपत्यतनुमृगपतिनिनदचकिता ।
सिद्धराजसुत भजति मृगयुवतितुलां,
सांप्रतं वनधुवि तव रिपुनृपललना ॥ २८३.१ ॥
सौ नौ मो गो वेह्लिता ॥ २८४ ॥

यथा -

”सरितां कमितुः स्तवैकितघनफेनव्याजाद्-
विततेषु तटेषु वहललवलीच्छायेषु ।
भ्रममाप्तवती त्रिजगति संचारैर्,
नियतं नृप “वेह्लितसुखममजत् त्वत्कीर्तिः ॥ २८४.१ ॥
मौ स्तौ त्वौ कोमललता घडैः ॥ २८५ ॥

मतसततगाः । घडैरिति चतुर्भिः पञ्चभिर्यतिः । यथा -

1) शीतरुजेल्यत्र गाढतरं प्रयुक्तो गजदन्तानां कराम्यां कृत्वाभिनयोऽनुकरणं येन स तथा । कोऽर्थः । वाकरीबन्धः । 2) स्फूर्जतीत्यत्र संगमरूपरात्रिमुखे । 3) सरितां कमितुरित्यत्र समुद्रस्य । स्तवकितेति - फेनस्तवका हि कछोलैरितस्ततः प्रेक्ष्योत्पद्यन्ते । लवलीलताभिः । 4) वेह्लितेति - बान्दोलनसुखम् ।

”मत्तालीनां स्निग्धमधुरोद्गारैर्मुहुर्गीतकैर,

आक्षिप्तोऽस्यारोहणमृगः स्वच्छन्दचारी यतः ।

मन्दं मन्दं दक्षिणमरुद्वालेष तेनाधुना,

संघः पुण्यन्कोमललतालास्यैकशिक्षागुरुः ॥ २८५.१.१६।२३ ॥

अत्यष्टौ यज्ञसभल्गाः शिखरिणी चैः ॥ २८६ ॥

यमनसभल्गाः । चैरिति षड्भिर्यतिः । यथा—

”हरन् सर्वोम्भोजश्रियमविरतं सिन्धुपतिना,

कृतार्थस्तन्वानो निशितमणि विद्योतमममम् ।

मुधांशुस्तद्वंशे त्वमिव जयभिहक्षितपते,

कलापूर्णः पश्योदयशिखरिणीदाम्युदयते ॥ २८६.१ ॥

जसजस्यल्गाः पृथ्वी जैः ॥ २८७ ॥

जसजसयल्गाः । जैरित्यष्टभिर्यतिः । यथा—

”त्वदीयिरपुभूभुजां पुरि पुरारिवेशमाप्रतो,

निरीक्ष्य चमरी वृषं सपदि मन्मथव्याकुलः ।

परिस्पृशति जिह्वया ^१ककुटकेन कण्ठ्यते,

निमीलितविलोचना किल चुलुक्यपृथ्वीपते ॥ २८७.१ ॥

विलम्बितगतिरिति भरतः ॥ २८७.१ ॥

औ न्भौ न्लौ गो वंशपत्रपतितं जैः ॥ २८८ ॥

भरनभनल्गाः । जैरिति दशभिर्यतिः । यथा—

”जर्जरसैरिमथ्यलुटिताः कचिदपि गजिनो,

भट्टुरवंशपत्रपतिताः कचिदपि रयिनः ।

कापि च सादिनो ^२हततुरंगमवलपहिताः,

शत्रुवलेऽभवंस्त्वयि रणाङ्गणमयतरति ॥ २८८.१ ॥

वंशदलमित्यन्ये ॥ २८८.१ ॥

१) मत्तालीनामित्यत्र आरोहणमृग इति—वातो हर्षणवाहनः स च गीतनिः । मृगं विना वातोऽपि चलितुं न शक्नोति । लास्यं नादम् । २) हरन् सर्वोमित्यत्र यत्पि जयभिहृद्वचनार्थं धारायां नहि(र)जर्म-
राजोऽभूत् तथापि तस्य या राष्ट्रकोशादयस्सङ्कलक्षमाः सा सर्वोपि सात्त्विकतास्येति । उक्तत्वाच्च विरोधः ।
सिन्धुदेशराजः मयुदश्च । तेन विहितपूजः । तन्निधेयान्यो अन्वकाङ्क्षं विशिष्टोत्थोर्न निरुपमे प्रकाशम् । पक्षे निशिते
तीक्ष्णं । खड्गकान्तिं कुर्वन् । तस्य चन्द्रस्य वंशे यथा त्वं तथा उदयगिरौ मुधांशुः । कलाशोदयः पक्षे विज्ञानम् ।
३) त्वदीयिरपुभूभुजामित्यत्र ईश्वरायनने चमरी वनगां कामान्ता पाशाणभयं वृषं अजाननी जिह्वास्पर्शनाद्य-
मङ्गलैः करोति । ४) ककुटकेन—अकारान्तोऽप्यास्ति । ५) जर्जरसैरित्यत्र यामिः अंबाडीति प्रतीता ।
गजिनो गजाकृष्टाः । वंशः वाहनमि तेभ्यः । रयिनः दूति इत्यन्तः । सादिनोऽश्ववाराः ॥ ६) हततुरंगेति—
उपरि तुरंगा अधस्तादधसमूहा [सादिनो ?] जगन् इति भावः ।

सौ जम्भौ जो गावतिशायिनी^१ ॥ २८९ ॥

ससजभजगगाः । घैरिति वर्तते । यथा माघस्व^२—

इति धौतपुरेन्ध्रमत्सरात् सरसि मज्जनेन,

श्रियमाप्तवतोऽतिशायिनीमपमलाङ्गभासः ।

अवलोक्य तदेति यार्दवानपरवारिराशेः,

शिशिरेतररोचिषाप्यपां ततिषु मङ्कुलीषे ॥ २८९.१ ॥

यार्दवीत्यन्ये ॥ २८९.१ ॥

मो झौ तौ गौ मन्दाक्रान्ता घचैः ॥ २९० ॥

मभनततगगाः । घचैरिति चतुर्भिः षड्भिश्च यतिः । यथा—

जन्मक्षाने स चरमजिनः स्वर्णकुम्भौघधारा-

सारं सोढा कथमिति पुरा वज्रिणा शङ्कितेन ।

दृष्टः पञ्चाजयति चरणाङ्गुष्ठपर्यन्तलीला-

मन्दाक्रान्तामरगिरिशिरःकम्पतो विस्मितेन^३ ॥ २९०.१ ॥

श्रीधरेति भरतः ॥ २९०.१ ॥

मभ्नरसल्गाः भाराक्रान्ता ॥ २९१ ॥

मभनरसल्गाः । घचैरिति वर्तते । यथा—

चौलुक्येन्द्र त्वमिह न हि चेदिमां किल धारयेः,

कूर्मक्रोडाधिपफणिपतिद्विपाद्रिषु सत्स्वपि ।

सर्पन्त्या ते करटिघटया दिशां विजये तदा,

भाराक्रान्ता वृष वसुमती क्षणाज्जिपतेदधः ॥ २९१.१ ॥

मभ्नम्यल्गाः हारिणी ॥ २९२ ॥

मभनमयल्गाः । घचैरिति वर्तते । यथा—

प्रासादेषु त्वदरिनगरे शून्यत्वमासेदुपि,

श्रीचौलुक्य क्षितिपतिशिरश्चूडामणे संप्रति ।

प्रेङ्खोलन्तो विषधरशतैर्व्यालन्विताः कञ्चुका,

व्यातन्वन्ति ध्वजपटतुलामुच्चैर्मनोहारिणीम् ॥ २९२.१ ॥

१) माघस्येति—माघकान्यमिदम् । शिशिरेति—सूर्येण । २) चौलुक्येत्यत्र कञ्चुकादिबराहलोचवि-
गृह्णितपर्षतादिषु ।

१) जैः added in GH. २) पुरन्ध्री N. ३) यदेवीनपर० A. ४) यावद्वी० B. ५) विष्णुतेन A.
६) मनोहारिणी AN.
१) छन्दो०

न्सौ त्रौ स्तौ गो हरिणी चघैः ॥ २९३ ॥

नसमरसलगाः । चघैरिति पद्भिश्चतुर्भिर्यतिः । यथा -

कथय किमियं लक्ष्मच्छाया शुचेस्तु भवेत् कथं,

तव हिमरुचे यद्वोत्सङ्गे कृतः कृपया ध्रुवम् ।

नभसि रभसाद् बद्धाटोपप्रधावितलुब्धकः,

क्षुभितहरिणीगर्भाद् भ्रष्टः कुङ्कक एव हि ॥ २९३.१ ॥

वृषभललितमित्येके ॥ २९३.१ ॥

नः सौ तौ गौ पद्मम् ॥ २९४ ॥

नसमततगाः । चघैरिति वर्तते । यथा -

त्यजत मनुजा जातेर्गर्वं किं तैर्यैकया स्यात्,

गुणपरिचयो लोकेऽत्यन्तं हन्त दत्ते प्रतिष्ठाम् ।

अजनि चुलुकाचान्ताम्भोधिः कुम्भजन्माप्यगस्त्यः,

^१कुलगृहमभूरेव्या लक्ष्म्याः पङ्कजानं च पद्मम् ॥ २९४.१ ॥

नस्मम्यत्वा रोहिणी ॥ २९५ ॥

नसममयलगाः । चघैरिति वर्तते । यथा -

^२कुवलयमुदं व्यातन्वानः पूर्णोद्धसन्मण्डलः,

शिरसि पटैयन् पादन्यासं निःशेषपृथ्वीभृताम् ।

उदयमधुना प्राप्तः श्रीमत्सिद्धेन्द्रसूनो भवान्,

इव ^३कृतबुधानन्दः सोऽयं श्रीरोहिणीवल्लभः ॥ २९५.१ ॥

नुर गौ वसुधारा ऊः ॥ २९६ ॥

नुरिति पञ्च नगणाः गुरुद्वयं च । ऊँरिति पञ्चभिर्यतिः । यथा -

^४प्रणतसुरविसरमणिमुकुटतटकोटिः,

परिघटितचरणनखरुचिनिचयरम्ये ।

इह भवति भगवति विहरति जिननाथे,

प्रतिभवनमभिर्पतति जगति वसुधारा ॥ २९६.१ ॥

१) कुलगृहं प्रधानसदनम् । २) कुवलयमुदमित्यत्र - कैरवं भूवलयं च । मण्डलं विम्बं देशश्च । कुर्वन् । पादानां चरणानां किरणानां च न्यासम् । समप्राणां राज्ञां पत्न्यानां च । ३) कृतबुधेति - पुत्रत्वाद्बुधानन्दकृत् पक्षे पण्डितानन्दनो दानादिना । चन्द्रः । ४) प्रणतसुरेत्यत्र वसुधारेण - सुवर्णरत्नादिबुद्धिः ।

१ तथा वैक्या A. २ मुदा A; मदं J ३ न्ययत् N. ४ नगणपञ्चकं गुरु A. ५ परिघटित N. ६ पतति dropped in N; जगति in B.

नजभजजा लाववितथम् ॥ २९७ ॥

नजभजजेभ्यः परौ लौ । यथा -

^१शृणु परमोपदेशमिह मुग्धमते सततं,

भवजलवेः परेण यदि यातुमनास्त्वमसि ।

विसृज परिग्रहं भज कृपां त्यज कामकथाम्,

अवितथवाग्भवापहर मा परकीयधनम् ॥ २९७.१ ॥

नर्कुटकमिति जयदेवः ॥ २९७.१ ॥

तत् कोकिलकं छचैः ॥ २९८ ॥

तदवितथं छचैः सप्तभिः पद्मिभ्य यतिश्चेत् कोकिलकसंज्ञम् । यथा -

कलयति कोकिले मधुरपञ्चमगीतिमिमां,

मलयसमीरणो भवति पश्यत नाट्यगुरुः ।

इह हि यदाज्ञया नवनवाद्भुतभङ्गिजुषः,

किसलयहस्तकान् वितनुते ^२सहकारलता ॥ २९८.१ ॥

इह केचिदष्टभिः पञ्चभिश्च यतिमिच्छन्ति ॥ २९८.१ ॥

गौ चेद्वाणिनी ॥ २९९ ॥

नजभजजेभ्यः परौ गौ चेद्वाणिनीसंज्ञम् । यथा -

^३परभृतकूजितानि जरठेश्वरसो नवेन्दुर्द,

मलयसमीरणो मलयजं मधुसंगमश्च ।

अपि न तथा हरन्ति मिलितानि मनो यथेदं,

मदभरलङ्घभाषितमहो खलु ^४वाणिनीनाम् ॥ २९९.१.१७।१४ ॥

धृत्यां ब्रभ्या रौ काञ्ची टैः ॥ ३०० ॥

मरमयरराः । टैरिति एकादशभिर्यतिः । यथा -

^५संप्राप्तेऽस्मिन् जगच्चक्षुषि रयौ प्रत्यस्मिरेर्गह्वरं,

प्रेयःसंकेतवेद्माभिसरणे धत्से पिधानांशुकम् ।

मुग्धे ध्वान्तानुरूपं किमु मुधैवौत्सुक्ययोगात् कणत्-

काञ्चीमखीरकोलाहलमिमं शक्ता निषेदुं^३ न चेत् ॥ ३००.१ ॥

वाचालकाञ्चीत्यन्ये ॥ ३००.१ ॥

भिम्भसा मणिमाला ॥ ३०१ ॥

मत्रयं ममसाश्च । टैरिति वर्तते । यथा -

१) शृणु परमोपेत्यत्र परेणेति अव्ययं परायें । अवीति - सत्यवाग् । २) सहकारलतेति - चूतमञ्जरी ।

३) परभृतेत्यत्र कोकिलजल्पितानि । कठिनेश्वरसः । मदभरे अव्यक्तलपनम् । ४) मत्तच्छेकानां कीणाम् ।

५) संप्राप्तेऽस्मिन्नत्र पश्चिमपर्वतस्य । कणदिति - मेखलानुरयोः कलकलः ।

१ तदवितथं dropped in P. २ कोकिलसंज्ञं ON. ३ निषेदुं AP.

“देवं तवारिनरेशपुरन्धीवक्त्राम्बुजशशिनः,
प्रोहसिताधिकविस्मयमुवी” संवीक्ष्य भुजगताम्” ।

प्राभृतसारकृते निरवधामद्याप्यनवरतं,

मूर्धनि धारयते मणिमालां पातालपरिवृद्धः” ॥ ३०१.१ ॥

मन्ना यिः कुसुमितलतावेष्टिता डचैः ॥ ३०२ ॥

मतना यगणत्रयं च । डचैरिति पञ्चभिः षड्भिश्च यतिः । यथा—

कङ्कल्लिस्कन्वे कुसुमितलतावेष्टिता मन्दमन्दं,

क्रीडादोलेयं स्मरविरचिता दाक्षिणात्यानलेन ।

अस्यां खेलन्ती रतिरतितरां हन्तैर्गीर्तिं तनोति,

व्याकूजन्मत्तभ्रमररमणीहुंकृतीनां छलेन ॥ ३०२.१ ॥

घडैश्चित्रलेखा ॥ ३०३ ॥

चतुर्भिः सप्तभिश्च यतिश्चेत् सैव चित्रलेखा । यथा—

पश्योष्णाशोरभ्युदयमधुना सूचयन्ती पुरस्तात्,

सन्ध्या सेयं चित्रयति गगनाभोगवेदमान्तराले ।

शङ्खच्छेदस्वच्छरुचिरुचिरानभ्रभित्तिप्रभागान्,

वर्णैः पीताताम्रशितिकपिशैस्तन्वनी चित्रलेखाः ॥ ३०३.१ ॥

मन्ना यिश्चन्द्रलेखा ॥ ३०४ ॥

ममना यगणत्रयं च । घडैरिति वर्तते । यथा—

“ज्वालं ज्वालं सुभग तव महान् विप्रयोगानलस्तां,

दाहं दाहं किमिव विरचयेदन्यदस्मात्परेण ।

लावं लावं विकचकमलिनीधूर्णयस्यं ह्यिघातैर्,

“लेखं लेखं शर्कलयति तथा सा नखैश्चन्द्रलेखाम् ॥ ३०४.१ ॥

ममनजभ्राश्चलम् ॥ ३०५ ॥

ममनजभराः । घडैरिति वर्तते । यथा—

शास्त्राभ्यासे व्यसनमनुपमं परोपकृतौ रतिः,

“सत्पात्रेषु प्रणयपरतया प्रदानमनारतम्” ।

प्रीतिः पादाम्बुरुहि जिनपतेर्भवेदमलात्मना”,

विद्युल्लेखाजलधरपटलीचलात्मनि जीविते ॥ ३०५.१ ॥

1) देव तवारील्लत्र रिपुनृपञ्जीमुल्लाम्भोजसंकोचचन्द्रसमानस्य । 2) डवीं पृथ्वीम् । पक्षे गुर्वीम् । 3) हस्तागतां पक्षे सर्पताम् । 4) पातालस्वामी शेषः । 5) ज्वालंज्वालमित्यत्र वियोगाग्निः । 6) लेखं लेखं जालेभ्यालेख्य । 7) सत्पात्रेभ्यः - जाद्वरतत्परतया । 8) जनेति - निरन्तरम् । 9) जमलेति - विद्युदात्मनाम् ।

१ देवतावारिनद्यु. A. २ परिहृयः A. ३ दन्तगीति A. ४ रुचि dropped in B. ५ धूर्णयस्यं ह्यि N. ६ सकलयति A.

ममौ न्यौ रौ केसरम् ॥ ३०६ ॥

ममनयरराः । छैरिति वर्तते । यथा -

^१सारंगाणां न कुलमिह न वा यूयं ^२महादंष्ट्रिणां,
कर्णातिथ्यं न च भजति कटुर्गन्धद्विपानां ध्वनिः ।

तत्किं दिक्षु क्षिपसि रभसया नेत्रे त्वमुद्यत्करो,
यद्वा ज्ञातं विधुवति पवनस्त्वत्केसरं ^३केसरिन् ॥ ३०६.१ ॥

नौ मौ यौ चन्द्रमाला छद्यैः ॥ ३०७ ॥

ननमययाः छद्यैरिति सप्तभिश्चतुर्भिश्च यतिः । यथा -

^४‘सरसि’ सरसिजं तद्वाकाशे पार्वणं चन्द्रबिम्बं,
कुवलयनयने तावत्सान्यं नाभजत्त्वन्मुखस्य ।

^५जनयतु कनकाम्बोजश्रेणीलक्षशः स्वर्गसिन्धुर्-
घटयतु यदि वा सोऽपि स्रष्टा कोटिशश्चन्द्रमालाः ॥ ३०७.१ ॥

नौ म्त्नी म्त्रौ ललितम् ॥ ३०८ ॥

ननमतभराः । छद्यैरिति वर्तते । यथा -

^६परममुपशमं वर्मीकृत्य स्थितेऽत्र महामुनौ,
ग्रहरणमपरं दध्याः किञ्चिन्निशातमतीव यत् ।

पशुपतिविजयं स्मारं स्मारं पराक्रमगर्वितः ^१,
कलयसि ललितं पौष्पं शस्त्रं मनोभव किं मुधा ॥ ३०८.१ ॥

अनिसा भ्रमरपदं द्वैः ॥ ३०९ ॥

भरौ नगणत्रयं सश्व । द्वैरिति नवभिर्यतिः । यथा -

वारिवमुक्तवारिभरपरिशमितघनरजा,

उद्गतरोहिणीशकरधवलितसकलककुप् ।

कस्य धृतिं ददाति न हि शरहतुरजनिरियं,

चुम्बनलालसभ्रमरपदविदलितकुमुदा ॥ ३०९.१ ॥

म्सौ ज्सौ त्सौ शार्दूलललितं द्वैः ॥ ३१० ॥

मसजसतसाः । द्वैरिति द्वादशभिर्यतिः । यथा -

१) सारंगाणामिलत्र हरिणानां वृन्दम् । २) महेति - वराहादीनाम् । ३) त्वत्कण्ठकेषाम् । ४) सरसि सरो[त्पन्न] पार्ष्णि भवं पार्ष्णि राकाजातम् । ५) बादौ जनयत्विति - तदेत्यध्याहारो विधेयः । स्वर्गेति - गङ्गा । ज्ञातेति - ब्रह्मा । ६) परममुपेत्य संनाहीकृत्य । निशातं तीक्ष्णम् । हंशविजयं स्मृत्वा स्मृत्वा ।

"नष्टं त्यक्तमिधःप्रतीक्षणरसैः सारंगमिधुनैर् ,

यौतं विस्मृतशृङ्गभारविधुरैर्वाधीनसकुलैः ।

लीनं पस्वलपङ्क एव सहसा क्रौडैर्ध्वनैति चेत् ,

कान्तौचादुविधितस्यापि हि भवान् शार्दूल ललितम् ॥ ३१०.१ ॥

मनञ्जभाः कुरङ्गिका डडैः ॥ ३११ ॥

मनञ्जभाः । डडैरिति पञ्चभिः सप्तभिश्च यतिः । यथा—

"अस्या वक्त्रेन्दौ विजयिनि चिराय लाञ्छनवर्जिते,

प्रालेयांशो त्वं स्फुरसि दिवि घृष्ट नित्यमचेतनः ।

साकूतालोकाद्भूतनयनकेलिनिर्जितलोचना,

याऽरण्ये तस्यावुचितचतुरेह सैव कुरङ्गिका ॥ ३११.१ ॥

न्सौ मौ यावनङ्गलेखा चडैः ॥ ३१२ ॥

नसममययाः । चडैरिति षड्भिः पञ्चभिश्च यतिः । यथा—

"प्रियसखि मधुं मा स्मावह्नासीर्मानयैनं यथावत् ,

तव हि वकुले श्रीडामित्रेऽस्मिन् पुत्रके चूतवृक्षे ।

भवनपरित्वापद्भिर्न्यां सख्यां न्यस्तरोलम्बवर्णां,

वलिक्सलयव्याजादेतेनानिन्यिरेऽनङ्गलेखाः ॥ ३१२.१ ॥

विवुर्धप्रियेत्यन्ये । ॥ ३१२.१ ॥

इसौ जौ भ्रावुज्ज्वलं जैः ॥ ३१३ ॥

रसज्जभाः । जैरित्यष्टभिर्यतिः । यथा—

"पाणिपाद्विलोचनाननपद्मकाननशालिनी,

निम्ननाभिमहाहदा त्रिवलीतरंगविभूषिता ।

१) नष्टमित्यत्र त्यक्तं मिथो यत्र क्रियाविशेषणम् । विस्मृतशृङ्गभारं यथा स्यादेवं विधुरैः पीडितैः गण्डकजीवैः । क्रौडैर्वाहैः । ललितं सविलासं यथा भवति तथा । २) अस्याः वक्त्रेन्द्राविलयत्र हे प्रालेयांशो वन्द्यः । रे घृष्टं त्वं अस्या वदनेन्दौ सर्वोऽकुष्टे सति कलङ्कहीने सति आकाशेऽचेतनः सन्नित्यं स्फुरसि अतो हेतोः स्वतः इह लोके सा कुरङ्गिकाप्युचितचतुरा या अस्याः साभिप्रायालोचनाद्भूतनयनकेल्या निर्जितं विलोचने यस्याः सा एवंविधा सती अरण्ये तिष्ठति स्म । सुग्रीं सा पशुरपि धन्या वा अरण्ये लज्जिता सती वसति । त्वं तु पशोरपि पङ्क्तुः यत् निर्जितोऽपि यगने भ्रमसीति भावः । ३) प्रियसखि मधुमित्यत्र हे इष्टसखि मधुं वसन्तं मावगणय किं तु एतं मानय । कनेन हि वकुलसहकारपद्मिनीषु किसलयव्याजाव् अङ्गलेखाः जानिन्यिरे जानीताः । को भावः । वृग्पलोर्यत्परस्परं प्रेम्णा लेखप्रेषणं सोऽङ्गलेखः । यथाहमिह स्थितवत्यपि तावकी त्वं अपि तत्र वसन्नपि मामकः । लिखितपत्रमनङ्गरसाकुला विरहिणी ग्रहिणोनि पतिं प्रति । एवं पतिरपि तां दयितां प्रति प्रेषयति । ४) पाणिपादेत्यत्र त्रिवली उदरस्या वलित्रयी । चक्रवाकेति—पक्षिविशेषः ।

१ प्रतिक्षण C. २ जातं B. ३ ध्वनिति N. ४ कांचादु० N. ५ लोकाद्भूत० N. ६ this is found under s. 313 after the word यतिः in BCDPNP, but this is never the place where H. indicates alternative names.

कुङ्कुमारुणीवीरस्तनचक्रवाक्युगाञ्चिता,

केलिसिन्धुरिबोज्ज्वला मदनस्य राजति कामिनी ॥ ३१३.१ ॥

मालिकोत्तरमालिका वेत्यन्ये ॥ ३१३.१ ॥

नौ रीर्निशा डैः ॥ ३१४ ॥

नद्वयं रचतुष्टयं च । डैरिति त्रयोदशभिर्यतिः । यथा -

^{१)} मलयजरसल्लिप्तम्याङ्गभाजां सिते वाससी,

शरदि हृदि च भिञ्जतीनां विशुद्धां नवैकावलीम् ।

विकचकुमुदकर्णपूराञ्चितानां कुरङ्गीदृशां,

हिमरुचिकिरणावदाताभिसर्तुं निशा प्रेयसी ॥ ३१४.१ ॥

तारकेत्यन्ये ॥ ३१४.१ ॥

नौ सौ त्यौ पङ्कजवक्त्रा घडैः ॥ ३१५ ॥

ननसतयाः । घडैरिति चतुर्भिर्नवभिश्च यतिः । यथा -

^{२)} इह किमु विलसति सर्वश्रुतश्रीः किं तु मृगाक्षी,

बहुजनजडिमविजृम्भणहेतुः कुन्दैरदा वा ।

अभिनवमृदुतरपल्लवपाणिः संभृततृष्णा,

समुदितनिविडपयोधरभारा पङ्कजवक्त्रा ॥ ३१५.१ ॥

स्लज्जम्भाः सुरभिर्त्रिङ्गैः ॥ ३१६ ॥

सनजनमसाः । त्रिङ्गैरिति त्रीन् वारान् पञ्चभिर्यतिः । पञ्चभिः पञ्चभिः पञ्चभिश्च यतिरित्यर्थः । यथा -

^{३)} स्फुटदुःस्ज्वलबकुलाकुलमधुपावलिरसितैः,

पवनाहतलवलीदलपटलैरितिचपलैः ।

मदने प्रियमुद्दृढि प्रतिभुवनं कृतविजये,

^{४)} सुरभिर्ध्रुवमिह गायति परिनृत्यति मुदितः ॥ ३१६.१ ॥

य्यौ न्सौ त्सौ क्रीडा चचैः ॥ ३१७ ॥

यमनसतसाः । चचैरिति षड्भिः षड्भिर्यतिः । यथा -

१) मलय[ज]रसेत्यत्र कर्णपूरति - कर्णाभरणम् । कुरङ्गीदृशां स्त्रीणां । २) इह किमु विलसतीत्यत्र हेमन्ते शीतेन जातं भवति । स्त्रीपक्षे जनालस्यम् । शिशिरे कुन्दाः पुष्पन्ति । वसन्ते पल्लवाः निष्पद्यन्ते । ग्रीष्मे तृष्णा भवति पक्षेऽमिलाषः । प्रावृषि पयोधरा मेषाः पक्षे स्तनौ । शरदि कमलानि विकसन्ति पक्षे वदनसरसीरुहमिति भावः । ३) स्फुटदुःस्ज्वलेत्यत्र मदने कामे । ४) सुरभिर्वसन्तः ।

“यदि प्राप्तो कथं यदि विरहितो विन्ध्याचलमुवा,
वियुक्तः कान्ताभिर्यदि च तदपि स्तम्भेरमपते ।

नरेन्द्रस्ते पूजां रचयति सदा किं वैष भवता,
रणक्रीडाभैत्री घटयति ततो मा गाः शुचिमिमाम् ॥ ३१७.१ ॥
स्सौ स्तौ औ हरिणीपदं चघैः ॥ ३१८ ॥

नसमतभराः । चघैरिति षड्भिश्वतुभिश्च यतिः । यथा—

“अधिगुणधनुर्दण्डं पश्यन्नुब्धकं गहने बने,
सरभसमपक्वमभ्यङ्गुश्चिन्तयन्निति ”तान्यति ।

सरसमधुरोद्गारैर्गीतैर्वागुराभिरिव प्रिया—,
ऽहह निगडिता वृत्ते नैषा सांप्रतं हरिणी पदम् ॥ ३१८.१ ॥

भीन्या भङ्गिः ॥ ३१९ ॥

भगणचतुष्टयं नयौ च । यथा—

मा कुरु संपदि संमदमापदि विसृज विषादं,
वीनजनेषु कृपां कुरु संस्मर चिरपुरुषाणाम् ।

संत्यज पापचरित्रमुदञ्चय” सुचरितमालाम्,
अद्भुतभङ्गिरियं पुरुषोत्तमसरणिरनिन्या ॥ ३१९.१ ॥

विच्छित्तिरिति कश्चित् ॥ ३१९.१ ॥

स्जौ स्जौ औ बुद्बुदम् ॥ ३२० ॥

सजसजतराः । यथा—

“असमं दधन्नयपयो गभीरमध्यः सनातनो,
विमलो जयत्यविरतं जिनेन्द्रसिद्धान्तवारिधिः ।

अतिपेशलैर्गम” गणैस्तारंगिते यत्र सर्वदा,
क्षणदृष्टनष्टतनुभिः कुट्टिभिर्वुद्बुदायितम् ॥ ३२०.१ ॥

अतिघृत्यां स्सौ ज्सौ तौ गः शार्दूलविक्रीडितं ठैः” ॥ ३२१ ॥

मसजसततगाः । ठैरिति द्वादशभिर्यतिः । यथा—

“क्षमाभृत्युंगव कोशकन्दरमुखात्रिगैत्य ते संगर—,
क्रीडासून्मदवैरिवारणघटाकुम्भस्थलीः पाटयन् ।

१) यदि प्राप्त इत्यत्र स्तम्भेरमेति— हे हस्तिपते । भवता कृत्वा संपादयति । एतेन उक्तिद्वयेन गजस्य महत्त्वमारोप्यते । २) अधिगुणेत्यत्र गुणमधिख्यो धनुर्दण्डो यस्येति तं व्याधं न्यङ्गुहैरिणः । ३) खेदं करोति । ४) उत्रञ्चयेति— पुष्टिं नय । सरणिर्मागः । संपदि आनन्दो न क्रियते विपदि विषादो नेत्यादिलक्षणा अद्भुता । ५) असममित्यत्र असाधारणत्वम् । नया नैगमाद्यास्तद्रूपं पयस्तेन गभीरं गम्भीरं मध्यं मध्यप्रदेशो यस्येति । नित्यस्थितभगवत्प्रेक्षाया । ६) सदसपाठसमूहैः । पूर्व दृष्टाः पञ्चाक्षराः दृष्टनष्टास्तैरिति क्षणस्य-
वाविभिः स्थासकायितम् । ७) क्षमाभृत्युंगव इत्यत्र राजानः पक्षे पर्वताः तेषु पुंगवो मुख्यः ।

दंष्ट्रालो नवलम्भमौचित्यमणिस्तोमैरसृग्लेखया,
जिह्वालः करवाल एष वनुते शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ३२१.१ ॥

म्सौ ज्सौ न्जौ गो वायुवेगा ॥ ३२२ ॥

मसजसनजगाः । 'ठैरिति वर्तते । यथा—

"त्यक्त्वा पुत्रकलत्रबन्धुसुहृदां व्यतिकरमञ्जसा,
नित्यं संस्मर वीतरागचरणाम्बुरुहयुगं" रहः ।
हृदो चित्तं चिरं प्रसीद किमिदं न हि हतजीवितं,
जानीये घनवायुवेगनिहताभ्रपटलगत्वरम्" ॥ ३२२.१ ॥

य्मौ न्सौ रौ गो मेघविस्फूर्जिता चचैः ॥ ३२३ ॥

यमनसररगाः । चचैरिति पद्भिः पद्भिश्च यतिः । यथा—

"निरुन्धानस्तापं जगति कलयञ्चण्डकोदण्डदण्डं,
पदं व्यातन्वानः सततमखिलङ्गमाभृतां चोपरिष्ठात् ।
निकामं दुर्धर्षा दिशि दिशि समुल्लासयन् वाहिनीश्च,
त्यमुच्चैश्चौलुक्येश्वर घटयसे मेघविस्फूर्जितानि ॥ ३२३.१ ॥
रम्भेति स्वयंभूः ॥ ३२३.१ ॥

य्मौ न्सौ जौ गो मकरन्दिका ॥ ३२४ ॥

यमनसजजगाः । चचैरिति वर्तते । यथा—

इमां बालां त्रासाकुलमृगवधूविलोलविलोचनां,
किमु त्वं निःशङ्को व्यथयसि मुहुर्वियातविचेष्टितैः" ।
"परिक्षोदं चण्डैर्मुसलपरिधैः सहेत न मालती,
मृदुभ्राम्यद्भृङ्गीपदपरिचयाद्गलन्मकरन्दिका ॥ ३२४.१ ॥

य्मौ न्सौ तौ गइछाया ॥ ३२५ ॥

यमनसततगाः । चचैरिति वर्तते । यथा—

"फलं कालाक्रान्तं कुसुममरसं पत्रं न भोगास्पदं,
बहिस्तर्कोर्कदयं किमपि सहजं निःसारमन्तर्बपुः ।

१) त्यक्त्वा पुत्रेत्यत्र मित्राणां संबन्धम् । २) रहः एकान्ते वनमध्ये इत्यर्थः । ३) मेघसमुहवत्
गत्वरं विनाशि । ४) निरुन्धानस्तापमित्यत्र जलद्विचेष्टितानि । यथा मेघो हि तापं निरुणद्धि अथमपि अन्येषां
राशाम् । स्वर्गं पक्षे इन्द्रधनुः । कसाभृत् राजा पर्वतश्च । वाहिनी कटकं नदी वा । ५) इमां बालामित्यत्र
छटविचेष्टितैः । ६) चूर्णमायम् । ७) फलं कालाक्रान्तमित्यत्र हे ताल तव फलं कालदोषदूषितं चिह्नं ।
नीरसं कुसुमं चिह्नं । न भोगयुक्तं पत्रं चिह्नं । बहिस्तत् कार्कश्यगुणं प्रकृतिभवं चिह्नं । अन्तर्मध्ये
निःसारगुणं चिह्नं विबुद्धं ।

१ छैरिति N. २ बन्धुकलत्रपुत्र A. ३ कार्कश्ये N.

१० छन्दो.

विशुद्धिं गृध्राणां धिगुपकरणं शास्त्रप्रपञ्चो न ते,

किमन्यत्ताल स्याद्विरलविरला छायापि नो शीतला ॥ ३२५.१ ॥

त्रिद्रु जसौ गो रतिलीला ॥ ३२६ ॥

त्रीन् वारान् जगणसगणौ गुरुश्च । जसजसजसगाः । चचैरित्यनुवर्तते । यथा—

दुनोति वत तां कराम्बुजतले निवेशितकपोलां,

किमप्यहरहस्तथा कथमपि त्वदीयविरहाम्निः ।

यथा वरतनुर्न पङ्कजदलैर्न मौक्तिककलापैर्न,

न चन्दनरसैर्न चन्द्रकिरणैः करोति "रतिलीलाम् ॥ ३२६.१ ॥

मत्तौ न्सौ रौ गः पुष्पदाम उडैः ॥ ३२७ ॥

मतनसररगाः । उडैरिति पञ्चभिः सप्तमिश्च यतिः । यथा—

सेयं साकाङ्क्षा त्वयि मृगनयना "संगताङ्गी विलासैर्,

लीलालोलभ्रदिवि कमलवनं कुर्वती नेत्रपातैः ।

हृदो पश्यैतद्विरहविधुरया ते यथा "सावहित्थं,

प्रक्षिप्तं कण्ठे विकसितवकुलासूत्रितं पुष्पदाम ॥ ३२७.१ ॥

मत्तौ न्सौ तौ गो वञ्चितम् ॥ ३२८ ॥

मतनसततगाः । उडैरिति वर्तते । यथा—

"कैश्चिच्चावाकैरविदितसुकृतैः शूकाविमुक्तात्मभिः,

कौलीभूयान्यैर्विहितपशुगणाघानैः परैर्यज्वभिः ।

जैने धर्मेऽस्मिन् सति सततकृपापीयूषपात्रेऽप्यहो,

स्वच्छन्दं धूर्तैरहं कुटिलया बुद्ध्या जगद् वञ्चितम् ॥ ३२८.१ ॥

"विम्वितमित्यन्यः ॥ ३२८.१ ॥

य्मौ नौ रौ गो मुग्धकं चडैः ॥ ३२९ ॥

यमननररगाः । चडैरिति षड्भिः सप्तमिश्च यतिः । यथा—

परिश्राम्यद्भृङ्गं श्वमितपरिमलैर्जपापादलोष्ठं^{१)},

गिरा लीलालापप्रणयमधुरया सदानन्ददायि ।

स्फुरत्यन्तश्चित्तं^{२)} लिखितमिव सखे ममाद्यापि तस्याः,

"प्ररुढप्रेमायाश्चकितमृगदृशो सुखं मुग्धकं तत् ॥ ३२९.१ ॥

१) रतिलीलां स्वास्थ्यम् । २) सेयं सा इत्यत्र शोभिताङ्गी । ३) अङ्गमोटवादिभिः आकारगोपन-
सहितम् । ४) कैश्चिदित्यत्र नास्तिकैरज्ञातपुण्यैः दयाहीनात्मभिः । कौलीभूयेति—तापसीभूय । अन्यैर्व्यो-
गिभिः । ५) परिश्राम्यदित्यत्र जपापादलवद् रक्तोष्ठम् । ६) चित्तस्यान्तः अन्तश्चित्तम् । ७) उत्पन्न-
रागाद्याः । मुग्धकं मनोहरम् ।

१ पदार्थं ० N. २ विम्विलं A; विम्वितं N. ३ श्राम्यद्भृङ्गं N.

रः सौ तो जौ ग ऊर्जितं जैः ॥ ३३० ॥

रससतजजगाः । जैरिति दशभिर्यतिः । यथा—

नेक्षसे किमहो ^१जलरिक्तां स्वामपि तावदिमां तनूं,
नो निषेधसि चण्डमरीचेर्दुःसहमातपजृम्भितम् ^२ ।
शारदे समयेऽपि तदस्मिन् पूरितपर्वतकन्दरा-
ण्यूर्जितस्तनितानि दधानस्तोयद किं न हि लज्जसे ॥ ३३०.१ ॥

नभ्रसा जौ गस्तरलम् ॥ ३३१ ॥

नभरसजजगाः । यथा—

अथ विशुद्धधिया जिनेश्वरपादपङ्कजभृङ्गतां ^३,
प्रकटय ^४प्रशमं भजस्व गुरुनवीध्व सदागमम् ।
विरचयार्थिजनं कृतार्थमिमं कुरुध्व तपः परं,
तरलमायुरिदं गृहाण तदीयमेतदहो फलम् ॥ ३३१.१ ॥

औ भः सौ ज्यौ माधवीलता छैः ॥ ३३२ ॥

मरभससजगाः । छैरिति सप्तभिर्यतिः । यथा—

निःसामान्यं तवैतत् किमपि विराजति दक्षिणानिल,
^५प्रावीण्यं यत्प्रगल्भमिह सहकारलतामनुव्रजन् ।
अश्रान्तं सामिलाषः स्पृशसि समुन्नयसे विधूनय-
स्यालिङ्गस्याशु चुम्बस्यभिनवकोमलमाधवीलताम् ॥ ३३२.१ ॥

सूगौ तरुणीवदनेन्दुः ॥ ३३३ ॥

सगणाः पट् गुरुश्च । यथा—

मृगनाभिविनिर्मितपत्रलतावलिलाच्छनधारी,
जननेत्रचकोरमहोत्सवकृत्कमलशुतिहारी ।
जगतां विजयाय निबद्धमतौ ^६क्षयलक्ष्मणि संद्यो,
जयति प्रतिपन्नसहायपदस्तरुणीवदनेन्दुः ॥ ३३३.१ ॥ १९।१३ ॥

कृतौ औ भौ रभौ ल्गौ सुवदना छछैः ॥ ३३४ ॥

मरभनयभलगाः । छछैरिति सप्तभिः सप्तभिर्यतिः । यथा—

- १) नेक्षसे इत्यत्र जलशून्याम् । २) मातपविलसितम् । ३) अथ विशुद्धेत्यत्र भ्रमरत्वम् ।
४) उपशमभावम् । ५) निःसामान्यमित्यत्र प्रावीण्य भावः प्रावीण्यम् । ६) क्षयलक्ष्मणि कन्दर्पे ।

“आकल्पं कल्पयित्वाभिनवसृगमदैरामुच्य” च शिति-
 क्षौमे कृत्वा विभूषां मरकतमणिभिर्गन्तुं प्रियगृहम् ।
 औत्सुक्याद्यावदस्यात् पथि “मुखशशिना तावद्धर्ततमी,
 ज्योत्स्नी जातेति मूर्च्छामभजत सहसा कष्टं सुवदना ॥ ३३४.१ ॥

दशग्लौ वृत्तम् ॥ ३३५ ॥

गुरुलघू दशवारानावृत्तौ वृत्तं नाम वृत्तम् । यथा -

“प्रीणिताखिलार्थिदानमूर्जितारिजिष्णुशैरुषं महर्षि-
 चित्रकृज्जितेन्द्रियत्वमेवमद्भुतान् गुणान् दधन्नरेन्द्र ।

रामपार्थधुन्धुमारमुख्यपूर्वभूमिपालवृत्तमत्र,
 सत्यतां विराय नीतवानसि त्वमुच्चैश्चलुक्यचन्द्र ॥ ३३५.१ ॥

रभौ नौ म्यौ ल्गौ मत्तेभविक्रीडितं डैः ॥ ३३६ ॥

सभरनमयलगाः । डैरिति त्रयोदशभिर्यतिः । यथा -

उदयद्वेः प्रसरन्नयं दिनपतिः प्रत्यग्रसन्ध्यातप-
 स्फुटसिन्दूररुचिविसूत्रित^१ - तमःसंदोहवल्लीवनः ।

तनुते “वाजिजयोहसत्कर्शपुरःक्रामत्सुपर्णाग्रज-
 प्रतिकारोपरिवंस्त्रादायतकरो मत्तेभविक्रीडितम् ॥ ३३६.१ ॥

नो भौ मः सौ ल्गौ मुद्रा डैः ॥ ३३७ ॥

नभममसलगाः । डैरिति एकादशभिर्यतिः । यथा -

अयमरण्यमहीष्वपि चूतास्वादकपायितकोकिला-
 कलकलच्छलतश्चिरमाज्ञामस्वलितामिह^२ वर्तयन् ।

कुपितमानवतीकलहानामन्तकरः पुरतः सखे,
 “भकरकेतुमहीपतिमुद्राव्यापरणं तनुते मधुः ॥ ३३७.१ ॥

उज्ज्वलमित्यन्ये ॥ ३३७.१ ॥

रभौ नौ तौ गौ शोभा चङ्छैः ॥ ३३८ ॥

यमननततगगाः । चङ्छैरिति षड्भिः सप्तभिश्च यतिः । यथा -

१) आकल्पं वेधं रचयित्वा । २) आमुच्येति - परिधाय । ३) स्वमुख्यभाभिः भूदेशे उद्घोषिते परलोकनाजातलजया गन्तुमशक्ततेति भावः । ४) विसूत्रितेति - विनाशिता । ५) वाजिजयेति - वाजि-
 नवाय वेगाय उल्लसन्ती कक्षा तर्जको यस्य स चासौ क्रामदृष्ट्यसारधिरुपरिष्ठाद् बलादायतभुजः ।
 ६) अयमरण्येत्यत्र वर्तयन् प्रवर्तयन् । ७) काममहीशप्रधानपदं आज्ञाज्ञापनमिति भावः ।

१ वसिति क्षौमे N. २ तावद्धर्ततमी ADEN. ३ दशग्लौ F. दसग्लौ G; ४ प्राणिता N. ५ तपः
 स्फुटं A. ६ कसपुरः B. ७ बलादायतं N. ८ मुद्रयापरणं N.

गता लाक्षारागश्रुतिरधरदलात्प्रवल्ली विलुप्ता,
 कपोले पर्यस्तं तिलकमलिकतो लम्बितः केशपाशः ।
 च्युतः कर्णोत्तंसः करमणिवलयं स्रस्तमस्यास्तथापि,
 प्रियेण प्रत्यमः प्रथयति महतीं संगमो हन्त शोभाम् ॥ ३३८.१ ॥
 औ औ तौ गौ चित्रमाला छैः ॥ ३३९ ॥

मरभनततगगाः । छैरिति सप्तभिः षड्भिश्च यतिः । यथा—

सा काङ्क्षत्यन्यमेवायमपि वत तां सारसौन्दर्यलक्ष्मीम्,
 एषा चैतं वराकी तरुणनिवहोऽभू च लावण्यपुण्याम् ।
 एवं प्रत्यप्रकेलीकुशलललितैर्बद्धहासं वसन्ते,
 देवः पुष्पायुधोऽसौ रमयति रतिं दर्शयश्चित्रमालाम् ॥ ३३९.१ ॥
 सुप्रमेत्यन्यः ॥ ३३९.१ ॥

औ स्तौ म्यौ स्रुगौ सद्रत्नमाला डजैः ॥ ३४० ॥

मनसनमयलगाः । डजैरिति पञ्चभिरष्टभिश्च यतिः । यथा—

सन्ध्यान्ते प्रतिदिशमियं समुदिता तारावतिः शोभते,
 इयामाया अभिसरणकेलिरभसाङ्गष्टेव मुक्तावलिः ।
 यद्वा व्योमनि मनसिजेन लिखिता जैत्रप्रशस्तिर्निजा,
 विस्फूर्जद्भनतमर्तमिस्रफणिनां सद्रत्नमालाथवा ॥ ३४०.१ ॥

भीरसल्गा नन्दकम् ॥ ३४१ ॥

भगणचतुष्टयं रसलगाश्च । यथा—

अद्भुतसंगरसागरमन्थनसंभवां कलयन् श्रियं,
 दोष्णि दधद्वसुधावलयं च कुमारपालमहीपते ।
 त्वं बलिराजनियन्त्रणविश्रुतविक्रमः पुरुषोत्तमः,
 केवलमेष जगद्विजयी त्वदसिर्द्विपां न तु नन्दकः ॥ ३४१.१ ॥

१) गता लाक्षेति—चुम्बनेनेति शेषः । विलुप्तेति—अङ्गमर्दनेनेति । २) प्रत्यग्रो नवीनः कथयति ।
 ३) सा काङ्क्षत्यन्यमेवेत्यत्र सा नारी अन्यं पुरुषं काम्यति । स तु पुमान् तां दयिताम् । पुनः एषा सार-
 सौन्दर्यलक्ष्मीवराकी सती एवं प्रत्यक्षदृष्टे पुमांसम् । तरुणपुरुषनिवहः असुं लावण्यपुण्या एवंविधां अभिल-
 षति । एवं नूतनकेलिनिपुणविलासैः बद्धहासं यथा भवति तथा कामः रतिं दयितां रमयति । ४) आश्चर्यमालां
 अनया रीत्या वसन्ते दर्शयन्नित्यर्थः । ५) सन्ध्यान्ते प्रतिदिशमित्यत्र इयामाया षोडशवर्षदेशीया कामिनी
 तस्याः । ६) अद्भुतेत्यत्र संग्रामसमुद्रमथनोद्भवम् । ७) नन्दको हर्षकः । पक्षे विष्णोः खड्गस्य नन्दक
 इति नाम । यदाहुः—शङ्खोऽस्य पादजन्तोऽङ्गः श्रीवत्सोऽस्मिस्तु नन्दक इति ।

औ न्मौ औ ल्गौ कामलता ॥ ३४२ ॥

भरनभभरलगाः । यथा—

कौतुकमात्रमेव भवतो यदि शस्त्रपरिग्रहे तदा,

चापशिलीमुखान् घटयितुं कुरु चूतदलावमोटनम् ।

कस्य मनः करोति न हि वश्यमसौ पुरतो यतः स्फुरन्,

काम रुतावलीतरलनो मलयानिल एष ते सखा ॥ ३४२.१ ॥

उत्पलमालिकेल्यन्ये ॥ ३४२.१ ॥

औ र्नौ औ ल्गौ दीपिकाशिखा गचैः ॥ ३४३ ॥

भनयननरलगाः । गचैरिति त्रिभिः पद्भिश्च यतिः । यथा—

प्राक्तनेसुकृतसमूहे ^१ बलवदिह समुल्लसत्यपि,

^२ दुर्नयकरणमनीषा श्रियमपहरति क्षणानृणाम् ।

पश्यत यदनुपमुक्तेऽपि हि विनिर्हिततैलपूरणे,

निर्भरचलितसमीरो ^३ दलयति खलु दीपिकाशिखाम् ॥ ३४३.१ ॥

तमौ ज्मौ ज्मौ ल्गौ शशाङ्करचितम् ॥ ३४४ ॥

तभजभजभलगाः । यथा—

त्वं निर्जितोऽसि निरवद्यया ^४ वरतनोर्मुखाम्बुजरुचा,

विस्तीर्णनेत्रललितैः कुलङ्कहतकोऽयमप्यवजितः ।

युक्तं शशाङ्क रचितं त्वया ^५ यदमुना सहैक्यमधुना,

संगः समानगुणयोगिभिर्भवति देहिनां ^६ समुचितः ॥ ३४४.१ ॥ २०।११

प्रकृतौ औ औ यिः स्रग्धरा छछैः ॥ ३४५ ॥

मरभना यगणत्रयं च । छछैरिति सप्तभिः सप्तभिर्यतिः । यथा—

आवासः पर्णशाला वपुषि च वसनं नूतना त्वक्तरूपां,

पाणावापाढयष्टिः ^७ शिरसि च विकुरैर्नैव्यगुम्फो जटानाम् ।

कर्णेऽक्षस्त्रगू ^८ धरायाः परिवृढ ^९ विपिने त्वद्भयान् संप्रतीत्यं,

वृत्तिर्द्वित्रैरहोभिस्त्वदरिनुपजनैः शिक्षिता तापसानाम् ॥ ३४५.१ ॥

१) प्राक्तनेत्यत्र बलवत्सुषुरित्यर्थेऽव्ययम् । २) दुःखं नयाति इति दुर्नयानि तानि करणानि कार्याणि तेषामिच्छा । ३) स्फोटयति । ४) त्वं निर्जितो[सि] निरत्यत्र कामिन्याः । ५) अमुना मृगेण । ऐक्यं मैत्र्यम् । ६) पुरुषैः । ७) समुचितो योग्यः । ८) आवास इत्यत्र आपाढो व्रतिनां दण्डः । ९) अक्षस्त्रम् अक्षमाला । १०) वृष्ट्याः स्वामिन् ।

औ औ उभी रः कथागतिः^१ ॥ ३४६ ॥

तरमनजभराः । छलैरिति वर्तते । यथा -

"केव्यप्यस्वर्गवर्षाद्विधुरितमुबनेष्वनर्गलगर्जितैः,
अम्भोधरेष्विवाद्यु श्रवणपथगतेष्वभूद्विनिमीलितम् ।

"आखण्डलस्य कामप्यभजत नयनासितोत्पलकाननं,
प्रीतिं चुलुक्यचन्द्र प्रकृतनृपकथागते त्वयि तु क्षणात् ॥ ३४६.१ ॥

औ औ औ रो ललितविक्रमो जैः ॥ ३४७ ॥

भरनरनराः । जैरिति दशभिर्यतिः । यथा -

सद्गुणरत्नरोहणगिरे यशोधवलितखिलाशामुख,
द्वेषिवधूमुखाम्बुजविधो वयं किमिव वर्णयामस्तव ।
यस्य वशंवदत्रिभुवनधिरं विबुधमुन्दरीमण्डलैः,
जम्भरिपोश्चमत्कृतिरसं दधल्ललितविक्रमो गीयते ॥ ३४७.१ ॥

मौ तनिसा मत्तक्रीडा जडैः ॥ ३४८ ॥

मद्वयं तगणो नत्रयं सश्च । जडैरिति अष्टभिः पञ्चभिश्च यतिः । यथा -

नो जानीते कृत्याकृत्यं विलुठति च^२ धरणीतलशयने,
भूयो भूयो मूर्च्छां धत्ते द्रढयति न शिथिलमपि वसनम् ।
"अर्थापेतं निःसंबन्धं वचनमपि वदति नदतितरं,
मत्तक्रीडामाप्ता^३ वाला सुभग तव^४ नवविरहविधुरा ॥ ३४८.१ ॥
रजतनिसाश्चन्दनप्रकृतिः ॥ ३४९ ॥

रजता नत्रयं सश्च । यथा -

दर्शनाद्यदीह संतापमपहरति तदपि वत^५ तथा,
नार्जितं धनं प्रभूतं जरसि सुखदमत्तिसरलतया ।
किं तु चन्दनप्रकृत्या सखि मततमपि फलरहितया,
"दुष्टभुजंगघृष्टया यौवनमिदमफलमहह गमितम् ॥ ३४९.१ ॥

१) केव्यप्यस्वर्ष [ति] - केव्यपि भूपालेषु । २) इन्द्रस्य सहस्रनेत्रकमलवनं त्वक्कथाश्रवणेन प्रीतिं प्राप यत्पूर्वमन्येषां दुर्दान्तराहा कथाश्रवणेन मीलितं समभूत् । मेघगर्जास्ववत् । ३) नो जानीते इत्यत्र अरणीतलमेव शवनं यस्येति । ४) अर्थरहितमाकाङ्क्षाहीनम् । ५) आप्ला प्राप्ता । ६) नवीनविरहपीडिता । ७) दर्शनाद्यदीत्यत्र तथेति - प्रकृत्या । ८) दुष्टभुजंगघृष्टतया यथा दुष्टभुजंगः वस्त्रेण फलं नार्पयति ।

ञ्जभजिराः सिद्धिः ॥ ३५० ॥

नजमा जत्रयं रश्च । यथा -

सततनमत्पुंरंशिरःशुनिरन्नकिरीटमालिका,

विमलमयूखशेखरितपादनखगुतिजालशालिनम् ।

विपुलदयानिधिं ^१प्रणयिकल्पतरुं भजत जिनेश्वरं,

यदि ^२भवकातरस्त्वमिह वाञ्छसि सिद्धिमनुत्तमां सखे ॥ ३५०.१ ॥

चित्रलता, रुचिरा, शशिवदना चेत्यन्ये ॥ ३५०.१ ॥

नजीम्ना वनमञ्जरी ॥ ३५१ ॥

नगणो जगणचतुष्टयं भरौ च । यथा -

सह धनुषा समदो मदनः किल ^३शीतदीधितिमौलिना,

सुहृदिह भस्म कृतस्तव ^४दीप्तहुताशपिङ्गल्या दृशा ।

इति हि मधो कुमते स्मर मा विचरान्तिके तरलध्रुवां,

विरहजुषां सकलज्वलिताङ्गभृतां दधद् वनमञ्जरीः ॥ ३५१.१ ॥

श्री रूनौ रस्तरंगः ॥ ३५२ ॥

रनरनरनराः । यथा -

निर्ममो भव विषेहि पञ्चपरमेष्ठिसंस्मरणमन्वहं,

संयमं कुरु भज क्षमां यदि समीहसे ^५मुखमनश्चरैम् ।

यौवनं किल तडिलताचपलमभ्रचञ्चलमिदं धनं,

जीवितव्यमपि मारुताहतसरित्तरंगतरलं सखे ॥ ३५२.१ ॥ २१।८ ॥

आकृतौ भ्रौ त्रौ त्रौ न्यौ मद्रकं जैः ॥ ३५३ ॥

भरनरनरनगाः । जैरिति दशभिर्यतिः । यथा -

देव जगन्नयैकतिलक प्रभो ^६प्रणयिलोककल्पविटपिन्,

पुण्यवतां ^७शिरोमणिर्षदव्यभाजि जिननाथ तैरिह जनैः ।

ये विकचैश्चिराय चरणारविन्दयुगैर्मर्चयन्ति कुसुमैर्,

मद्रकमदगीतिभिरभिष्टुवन्ति च चरित्रमत्रभवतः ॥ ३५३.१ ॥

१) सततनमदित्यत्र प्रणयिनो भक्ताः । २) भवात्संसारत् कातरो भीतः । ३) सह धनुषेयत्र शीतदीधितिर्-ईश्वरेण । ४) दीप्ति - तृतीयलोचनेन । को भावः ? कन्दर्पो हि धनुषा बलवान् पदतुः शक्योऽकृतं स च विनाशितश्च । त्वं च तस्य मित्रम् । यदि ईश्वरेणैव लोचनेन प्रज्वालितः । किं चासौ क्षीणो विरहयोगात् [भङ्गं] दाहाद्युपक्रमत एव त्वामपि मित्रबलाभावात् भस्मीकरिष्यतीति भावः । ५) वनमञ्जरी ६) देव जगत्त्रयैकेत्यत्र भक्तमणिः कल्पपादप । ७) शिरोमणिः मुकुटभावं व्यभाशि पुरतः ।

स्तौ स्त्रौ स्त्री गौ महास्त्रग्धरा जछैः ॥ ३५४ ॥

सततनसररगाः । जछैरिति अष्टभिः सप्तभिश्च यतिः । यथा -

"अभि नागान्याति योऽयं स मम मम पुनर्यच्छिरो" हुं करोति,
प्रचेलोऽयं "यत्कबन्धः प्रहरति स तु मे प्राणनाथोऽस्तु सख्यः ।
दलयन् यो दुष्टभूपानहमहमिकया स्वर्गसीमन्तिनीनां,
परिशुश्रावेति वाचो वरवरणमहास्त्रग्धराणां रणेषु ॥ ३५४.१ ॥

भृगौ मदिरा ॥ ३५५ ॥

भृगाविति भगणसप्तकं गुरुश्च । यथा -

ह्रीविनियन्त्रणविघ्नमपाकुरुतेऽभिनवावतरद्वयसां,
प्रौढपुरन्ध्रिजनस्य तथा तिरयत्यपराधपदं सहसा ।
कोपपदेन च गोत्रपरिस्खलितं न च कारयते तदसौ,
कामसखी मदिराह "सतर्पमभाजि चिरं किल कामिजनैः ॥ ३५५.१ ॥
लताकुसुममित्यन्ये ॥ ३५५.१ ॥

मत्यनीगा वरतनुः ॥ ३५६ ॥

मतया नगणचतुष्टयं गुरुश्च । यथा -

"चक्षुःसौन्दर्यं मृगवध्वां परभृतयुवतिषु मधुरगिरं,
यातं हंसीषु स्मितमुद्गुद्धनवविचकिलकुसुमर्ततिषु ।
रोलम्बश्रेण्यां कचलक्ष्मीं वदनरुचिमपि विकचकमले,
न्यासं कृत्वा सा खलु याता कचिदपि मम वरतनुधुना ॥ ३५६.१ ॥

म्सौ जसौ जसौ जसौ दीर्घार्चिष्टैः ॥ ३५७ ॥

मसजसजसजगाः । टैरिति द्वादशभिर्व्यतिः । यथा -

प्रायो दुष्कृतकर्मसु स्वयममी प्रयान्ति पिशुनाः सहायतां,
यद्वत्तद्वदनिन्दनीयसुकृतक्रियासु भृशमन्तरायताम् ।
बह्वौ संततजन्तुसंकुलमहावनप्लुषि सखा समीरणो,
दीर्घार्चिष्यखिलोपकारिणि भवत्यकाण्डकुपितान्तकः खलु ॥ ३५७.१ ॥
२२।५ ॥

विकृतौ न्जौ भ्जौ भ्जौ भ्लौ गोऽन्धललितं टैः ॥ ३५८ ॥

नजभजमजभलगाः । टैरित्येकादशभिर्व्यतिः । यथा -

- १) अभिनगानित्यत्र नागान् इस्तिनोऽभि । समराङ्गणे युध्यमानेषु भटेषु सुराङ्गानां परस्परं वचन-
प्रपन्नः । २) यस्य शिरः यच्छिरः । ३) मस्तकहीनं वपुः कबन्धः । ४) सप्तैवमिति - सप्तैवम् ।
५) चक्षुःसौन्दर्यमित्यत्र भृतस्त्रीकः पुमान् कंचिन् प्रति वक्ति मम कान्ता एतानि वस्तूनि एषु मुक्त्वा गता ।

१ one म dropped in N; २ प्रबलोयं ABP; प्रभवोयं B. ३ हसीषु N. ४ कुसुमजतिषु N.
५ जगौ N. ६ दीर्घार्चिः टैः N. ७ गद्य ललितं N.
११ छन्दो०

निरयमहान्धकूपमसमान्धकारभरदुर्विलोकमतुलं,

निपतितगाढभोऽपटलान्धजन्तुविविधप्रलापतुमुलम् ।

प्रवचनचक्षुषेक्षत इमं चिराय तनुभृत्तथापि बलवच्-

चपलतरोन्द्रियाश्चललितैर्विकृष्ट^{१)} इट तत्क्षणाभिपतति ॥ ३५८.१ ॥

अत्र केचित्प्रममभगणस्थाने जगणमिच्छन्ति ॥ ३५८.१ ॥

मौ नो नील्गा मत्ताक्रीडा जडैः ॥ ३५९ ॥

ममता नगणचतुष्टयं लघुगुरू च । जडैरित्यष्टाभिः पञ्चभिश्च यतिः । यथा -

हस्ताक्षेपैर्वारंवारं विदलयति किल निकरमवनिरुहां,

पादानुचैः क्षोणीन्द्राणां विघटयति दशनकुलिशविक्रपणैः ।

वेगावेगात्पादन्यायेर्नमयति च फणपटलमुरगपतेर्,

इत्थं मत्ता क्रीडाभात्रं विरचयति नृपवर तत्र करिघटा ॥ ३५९.१ ॥

ताज्जून्गाः शङ्खः ॥ ३६० ॥

तगणात्परं जगणषट्कं लघुगुरू च । यथा -

चौलुक्यनरेश्वर वैभववांस्य वीरं गमीरिमवारिनिधे,

सौन्दर्यमनोभव कान्तिनिशाकर सेवककल्पतरो भवतः ।

को नाम गुणानिह संकलयेत् किल वन्मि तु किञ्चन ते यशसां,

“संपर्कमवाप्य स “शङ्खधरोऽभवदद्रिसुताकमितिः” सटशः ॥ ३६०.१ ॥

नाद्धंसंगतिः ॥ ३६१ ॥

नगणात्परं जगणषट्कं लघुगुरू च । यथा -

मदनगजेन्द्रमहोदयमादधती सहस्र विमलप्रसरल्-

लवणिमसिन्धुरनिद्रितनीलसरोरुहचारुलम्बयना ।

विशदतराम्बरसंपदियं रजनीकरबिम्बमुखं दधती,

शरदिव सञ्चितहंसगतिर्युवतिर्विदधाति न कस्य मुदम् ॥ ३६१.१ ॥

महातरुणीदयितमित्यन्ये ॥ ३६१.१ ॥

त्री रनौ इल्गाश्चित्रकम् ॥ ३६२ ॥

रनरनरनरलगाः । यथा -

- १) निरयेत्यत्र विकृष्ट आकर्षितः । २) हस्ताक्षेपैरित्यत्र प्रसारणैः भवन्ति वृक्षाणां समूहम् । पादाः पर्यन्तपर्वताः । विघटयति चूर्णयति दन्तवज्रस्पर्शनेः । ३) चौलुक्येत्यत्र संबन्धं प्राप्य । ४ नारायणः । ५ अद्रिसुता पार्वती तस्याः कमिता भर्ता शिवः तस्य समानः श्वेतवर्ण इत्यर्थः ।

श्रयतां नृपकुमारपाल तव दर्शनत्वरितया व्यधायि यत्,
पादताम्रसयोः सुवर्णकटके कराम्बुरुहयोश्च नूपुरे ।
हारदाम च नितम्बबिम्बफलके भृशं हृदि च रत्नमेखला,
निर्ममे जतुरसोऽलिकेऽधरदले च ^{१)}चित्रक्रमधीरचक्षुषा ॥ ३६२.१ ॥

भूमौ स्मौ नित्याश्चपलगतिः ॥ ३६३ ॥

भमसभा नत्रयं लघुगुरू च । यथा -

भूमिभृतामङ्गेषु विलासं स्वरुचिसदृशमति^{२)} हि विदधती,
सत्वरमानीता स्फुटमुच्चैः पटह इव नदति यशसि निजे ।
^{३)}दुर्ललिता सम्बेरमकान्तेव नृपवर ^{४)}दृढतरगुणैर्गणैः,
साधु भुजस्तम्भे भवता श्रीरतिचपलगतिरिह निगडिता ॥ ३६३.१ ॥

जसौ जसौ यित्या वृन्दारकम् ॥ ३६४ ॥

जसजसा यत्रयं लघुगुरू च । यथा -

तदंघ्रिपरिताडनं सरभसं कचाकर्षणं स्वेच्छया चोर्जितं,
मुखाम्बुरुहचुम्बनं प्रति मुहुर्नखैर्दारेणं निर्विशङ्कं जवात् ।
नरेन्द्रतिलक ^{५)}त्वदीयपरिपन्थिनां तुल्यकालं तदेतत्कृतं,
^{६)}शिवाभिरिह ^{७)}संगरे ^{८)}गगनसीमिन् ^{९)}वृन्दारकमेयसीमिस्तथा ॥ ३६४.१ ॥
२३।७ ॥

संकृतौ भौ न्सौ भौ न्यौ तन्वी ठैः ॥ ३६५ ॥

भतनसभनयाः । ठैरिति द्वादशभिर्यतिः । यथा -

दन्तमयूखाः शशधररुचयो वागमृतं ^{१०)}रतिरमणधनेभ्रूरं,
लोचनलक्ष्मीस्तुलयति कमलं नूतनविद्रुमसुहृदधरश्च ।
चम्पकगर्भप्रतिकृति च वपुर्दसगतेरनुहरति च ^{११)}यातं,
वच्मि विशेषं कमपरमथया रम्यमहो किमिव हि न हि तन्वयाः ॥ ३६५.१ ॥

नौ भौ जौ न्यौ ललितलता छछैः ३६६ ॥

ननभनजननयाः । छछैरिति सप्तभिः सप्तभिर्यतिः । यथा -

- १) श्रयतां नृपेत्यत्र चित्रकं तिलकं चरलनेत्रया । २) भूमिभृतामित्यत्र अति हि भृशार्थेऽखण्डम-
ष्ययम् । ३) दुर्ललिता उत्कटहस्तिनीव । ४) दृढतरिति - गुणा औदार्यादयः, पक्षे रज्जवः । नियन्त्रिता ।
५) तदंघ्रिपरित्यत्र त्वद्वैरिणां समकालम् । ६) शिवाभिः श्रोष्ट्रीभिः । ७) संगरे संग्रामे । ८) गगनसीमि-
न्नाकाशप्रदेशे । ९) वृन्दारकं - देवीभिः । १०) दन्तमयूखा इत्यत्र रतिरमणेति - कामधनुर्वद् भूः ।
११) यातं गमनम् ।

१ जतुरसोलकं P. २ लगौ च A. ३ दृढतरगुणैः साधु० N. ४ लगौ च A. ५ दाक्षिणं ABCDN.
६ तदेव कृतं N; ७ च added in N. ८ मयूषाः G. ९ धनुर्भूलो० N. १० रम्यमहा N.

परिमलविलुठन्मधुकरकवरी-^१विरचितनिरवधिशोभाम्,
 अभिनवकुसुमस्मितसुभगरुचिं मृदुतरकिसलयपाणिम् ।
 इह मधुसमये विलसति नियतं मनसिजशरपरिविद्धम्,
 तनुललितलतायुवतिमयमहो कलयति मलयसमीरः ॥ ३६६.१ ॥
 नौ रूर्मेघमाला ॥ ३६७ ॥

नगणद्वयं रगणपदं च । यथा—

त्रिभुवनविजयाय बद्धाभिमानस्य ^२शृङ्गारयोनेः प्रयाणक्षणे,
 कनकघटितदण्डमेतत्किमाभाति नीलातपत्रं लसत्सर्वतः ।
^३नवतपविगमश्रिया दीप्रदीपेऽथ किं कज्जलार्थं धृतं ^४कर्पूरं,
^५भ्रममिति विदधाति वीक्ष्योन्नतां मेघमालां जनो विगुतालङ्कृताम् ॥ ३६७.१ ॥
 भृङ्गगजनीलालकेत्येके ॥ ३६७.१ ॥

भैः सुभद्रम् ॥ ३६८ ॥

भूरिति भगणाष्टकम् । यथा—

शौर्यसृगेन्द्र चुलुक्चनरेन्द्र महत्त्वगिरीन्द्र गभीरिमसागर,
 दोग्णि चिरं निखिलाचलमिन्धुयुतं वसुधावल्यं तव विभ्रति ।
 अद्भुतभारपरिश्रममुक्ति-^६समुच्छ्वसितो^७ भुजगाधिपतिरुबयि,
^८शंसति संततमेव सुभद्रमखण्डमहोदयमस्त्विति संप्रति ॥ ३६८.१ ॥

भितनिसा द्रुतलघुपदगतिः ॥ ३६९ ॥

भत्रयं तगणो नत्रयं सश्च । यथा—

^९भुञ्जत नूपुरकङ्कणकाञ्चीः कणितभरविरचितकलकलाः,
 स्वीकुरुताशुगतिं समयोऽयं न खलु समदगजललितगतेः ।
 संभ्रमवान् स्वधूरनुशासद्विरिसरिदभिसुखमतिकूर्पणः^{१०},
 संप्रति सिद्धपते तव यासि ^{१०}द्रुतलघुपदगतिं रिपुनिवहः ॥ ३६९.१ ॥
 न्यौ भनौ निसौ संभ्रान्ता ॥ ३७० ॥

नयभता नगणत्रयं सश्च । यथा—

१) परिमलेयत्र कवरी केसपाशः । २) त्रिभुवनविजयेत्यत्र शृङ्गारोने-कामस्य । ३) नवतपेति-
 नवीनप्रावृद्धलक्ष्म्या । ४) कर्पूरं कोसिडं इति प्रसिद्धम् । ५) भ्रमे आन्तिम् । ६) शौर्यसृगेन्द्रेत्यत्र
 समुच्छ्वसितः उच्छ्वासं प्राशः । ७) शंसति प्रशंसति । ८) भुञ्जत नूपुरेत्यत्र पलायनसमये कलकलेति-
 शब्दालुकरणम् । ९) अतिकृपण इति-अर्तिर्दानः । १०) द्रुतेति-क्रियाविशेषणम् ।

१ अभिमय N २ किञ्चल B ३ कलयगमीर A ४ दण्डमेतन् repeated in A. ५ भृ AN.
 ६ सुभद्रकं G. ७ समुच्छ्वसितो N. ८ कृपणान् N.

“रचयतु जन्मस्नानविधौ बस्त्रिजगदधिपचरमजिनपतेः,
 सुरपतितुङ्गोत्सङ्गनिपणस्य किमपि बलविलसितमतुलम् ।
 मृदुचरणाङ्गुष्ठाप्रसमाक्रान्तिविधुरचलितकनकशिखरि-
 स्फुटभयसंभ्रान्तामरयक्षोरगपति^१ निखिलदुरितदलनम् ॥ ३७०.१ ॥
 मसौ जसौ तौ औ विभ्रमगतिः ॥ ३७१ ॥

मसजसततभराः । यथा -

दृष्ट्वा त्वत्पूतनातुरंगमुखोद्धूतं धरित्रीरंजो गगनाङ्गणे,
 “तत्तद्भूतिमतीं विहाय सपदि स्वां राजधानीमपि” प्रियजीविताः ।
 गच्छन्तोऽनुगिरिन् पलायनविधिप्रत्यूहहेतुं मुहुः सहचारिणां,
 दाराणां “कलहंसविभ्रमगतिं निन्दन्ति चौलुङ्ग्यचन्द्र तवारयः ॥ ३७१.१ ॥
 २४/७ ॥

अभिकृतौ भ्रमरभनीगाः क्रौञ्चपदा ङङ्जैः ॥ ३७२ ॥

भ्रमसभा नगणचतुष्टयं गुरुश्च । ङङ्जैरिति पञ्चभिः पञ्चभिरष्टेभिश्च यतिः ।

यथा -

“प्रोज्झ्य पुराणि त्वद्भययोगान्नृपवर भवदरिरतिशयविधुरो”,
 दूरमरण्यं प्राप्य “कलत्रैः सह समजनि” गतिरयवशत्पठितः ।
 सारसनादात् स स्वयमादौ “प्रसरति कियदपि भुवमथ सहसा,
 प्रेक्ष्य चकोरक्रौञ्चपदाङ्कां भ्रुवमिह सरिदिति निगदति दयिताः ॥ ३७२.१ ॥

नीसभिगा हंसलयो जडैः ॥ ३७३ ॥

नगणचतुष्टयं सगणो भगणत्रयं गुरुश्च । जडैरिति अष्टभिः सप्तभिश्च यतिः ।

यथा -

“भवशतविर्चितनिरवधिसुकृतैस्त्वत्कृतधर्मपथोऽधिगतः,
 “प्रणयिनि मयि कुरु तदसमकरुणां पदय सुधारसपूर्णदृशा ।
 अभिमततरमिति वितर जिनपते “शक्रफणीन्द्रनरेन्द्रनुत,
 प्रतिदिनमपि तव पदकमलयुगे देव भवेयमहं सलयः ॥ ३७३.१ ॥

1) रचयतु जन्मेत्यत्र वः युष्माकं दुरितदलनं वीरजिनस्य बलविलसितं रचयतु निष्पादयतु इति क्रिया-
 संबन्धः । 2) दृष्ट्वा त्वत्पूतनेत्यत्र तत्तत्संपत्संपूर्णम् । 3) प्रियं जीवितं येषां ते प्रियजीविताः । 4) कल-
 हंसवद्वाजहंस इव विभ्रमेण युक्ता गतिस्ताम् । 5) प्रोज्झ्य पुराणीत्यत्र त्यक्त्वा भवद्भयसंबन्धात् । 6) विधुरो
 क्षीनः । 7) कलत्रैर्दारैः । 8) गमनवेगवशात्पुनः । 9) प्रसरति त्वत्कटकागमनबुद्ध्या स्त्रीणां (क्रियः)
 पञ्चान्युक्त्वा स्वयं भग्रे जागच्छति । 10) भवशतेत्यत्र भवानां शतम् । 11) प्रणयिनीति - स्नेहभाजि ।
 12) शक्रैत्यादि इन्द्रधरणेन्द्रचक्रवर्तिन्युतः ।

१ पतिः A. २ पृथना B; ३ धरणीरंजो B; ४ नु गिरि N. ५ अष्टभिः dropped in P.
 ६ विर dropped in N.

त्वी मौ नीगौ हंसपदा त्रैः ॥ ३७४ ॥

तयममा नगणचतुष्टयं गुरुश्च । जैरिति दशभिर्यतिः । यथा —

अम्भोजवनं व्याकोशमिदं सलिलमतिविमलमिति^{१)} वनसरसि,
भ्रान्तोऽपि हि मा कार्पीर्गमनं यद्विह विचरति हरिणशिष्टुनयना ।

तस्या अतिरम्यां वीक्ष्य गतिं^{२)} निरुपैमितिमतिशयमधिगतवर्ती,

ह्रीतः सपदि त्वं हंस पदात् पदमपि चलसि न खलु नियतमदः ॥ ३७४.१ ॥

नजज्या नीगौ चपलम् ॥ ३७५ ॥

नजज्या नगणचतुष्टयं गुरुश्च । यथा —

कचिदपि चूतलतामुपभुङ्क्ते कचिदपि पिबति विचकिललतां,

कचिदपि चुम्बति माधविकां च कचिदपि परिसरति च लवलीम् ।

बहुविधपुष्पसमृद्धिनिधाने विलसति नवतरमधुसमये,

^{३)}चपलभुजंगविलासमजस्रं कलयति^{४)} मधुकर इह मुदितः ॥ ३७५.१ ॥

२५.४ ॥

उत्कृतौ मौ तो निरसंत्त्या भुजंगविजृम्भितं जटैः ॥ ३७६ ॥

ममता नगणत्रयं रसलगाः । जटैरिति अष्टाभिरेकादशभिश्च यतिः । यथा —

कापि स्वैरं कूरक्रीडन्महिषशतमचकितं^{५)} चरत्कुरंगकुलं कचित्,

कापि श्रीहाव्यप्रकोटं^{६)} कचिदपि मदजटविहरन्मत्तंगजसंकुलम् ।

सिंहक्ष्वेदारौद्रं कापि कचिदपि विषंविषममाभुजंगविजृम्भितं^{७)},

श्रीचौलुक्यक्षोणीनाथ स्फुटमजनि भवदरिमर्हाभुजामधुना पुरम् ॥ ३७६.१ ॥

मनूत्सगगा अपवाहो झचर्चः ॥ ३७७ ॥

मो नगणपट्टं सगगाश्च । झचर्च^{८)}रिति नवभिः षड्भिः षड्भिश्च यतिः । यथा —

^{९)}यः श्लाघ्यः प्रतिदिनमपि मदनदहनगरुडगमनचतुरास्यावैरु,

गेयो यः सुरपतिपरिपदि च किमपि मुदितविबुधरमणीवृन्दैः ।

चौलुक्यान्वयजलनिर्घट्टिमकर कियदिह तव नृपवर तस्यैतद्,

यत्सर्वं कृतमरिबलमपरधमपमटमपगजमपवाहं च ॥ ३७७.१ ॥

- १) अम्भोजवनमित्यत्र इतिरयं हेत्वर्थः । २) निरुपमोत — निर्गता रूपेण (उप)मितिर्मानो(नं)यस्मात्स
तम् । ३) कचिदपीत्यत्र भुजंगो गणिकापतिस्तस्य चेष्टाम् । ४) अमरः मुदितो हर्षं प्राप्तः सन् करोति ।
५) कापीत्यत्र अचकितोति — शून्यत्वादिति शेषः । ६) प्रकोटो वराहः । ७) विषविषेति — क्रीडितम् ।
८) यः श्लाघ्य इत्यत्र मदनोति — हँश्चरकृष्णवह्नादिभिः ।

१ गृथ A, २ निरुपमोतिमर्त AC, ३ निरसगा G, ४ महिषशतमचकितवरकुंगकुलं N, ५ विषमतर
F; विष dropped in N, ६ झचर्चरिति N, ७ चतुर्गस्याय N, ८ किमुपि A,

भो नौ स्तौ नित्या आपीडो हैः^१ ॥ ३७८ ॥

भननसभा नगणत्रयं लघुगुरू च । हैरिति^२ त्रयोदशभिर्भ्यतिः । यथा -

^१पद्य विविधवरविटपिनिकुञ्जदयामीकृतविपुलतरकटकभूर,

^२आश्रमशतलसदिभहरिमैत्रीप्रेक्षारसवदमरयुवतिजनः ।

^३रैवतकगिरिरयमिह, पुरस्ताद्यस्मिन् जिनचरणनमनमिलिता-

शेषसुरपतिपतदमलपुष्पापीडैर्भवति सुरभिरयमनिलः ॥ ३७८.१ ॥

नजौ न्सौ भनित्या वेगवती ॥ ३७९ ॥

नजनसभा नगणत्रयं लघुगुरू च । यथा -

^४नभसि भृशं स्तनति भरितदिकन्दरमभिनवजलधरपटले,

धृतमुदि नृत्यति चै मधुरकेकाकलकलजुपि समदशिखिकुले ।

स्फुटितकदम्बकुटज-^५सुमनःसर्पपरिमलमिलदलनि च बने,

^६मनसिशये च ^७भुवनजयसवेगवति बत भवसि पथिक कथम् ॥ ३७९.१ ॥

नज भजिभजलगाः सुधाकलशो हैः ॥ ३८० ॥

नजभा जत्रयभजलगाः । हैरिति चतुर्दशभिर्भ्यतिः । यथा -

^८अयमनुनीय सर्वसुरकार्यकृते मम बल्लभेन ^९दिविषत्पतिना,

ननु विनियोजितः ^{१०}कवलितश्च ततस्त्रिपुरान्तकृन्नयनहव्यभुजा ।

इति हृदये विचिन्त्य परिजीर्वियितुं ^{११}मकरध्वजं सपदि पूर्वदिशा,

नियतमुदासि^{१२} संप्रति ^{१३}सुधाकलशः परिपूर्णशीतरुचिबिम्बमिषान् ॥ ३८०.१ ॥

२६।५ ॥

उक्तादिजातिप्रकरणम् ।

- १) पद्य विविधेति - समीपदृष्टी । २) आश्रमेति - तीर्थवासे तन्महिम्ना उपशान्तवैरः । ३) रैवतेति - राजने इति क्रियाध्याहारः । ४) नभसि भृशमित्यत्र आकाशे गर्जिते । ५) सुमनः अनेकांश्च मालतीबाष्कः । ६) मनसिशये कामे । ७) भुवनेति - परंभवति । ८) अयमनुनीयेत्यत्र पूर्व दि तारकदैत्ये पीडितजगन्त्रये इन्द्रेण ईश्वरं ध्यानाच्चालयितुं कामः प्रेषितः स च ईश्वरं दृग्ध इति श्रुतिः । आग्रहं कृत्वा । ९) दिविषत्पतीति - इन्द्रेण । १०) कवलितः कवलत्वं प्रापितः शंभुनयनाग्निना । ११) मकरेति - कामम् । १२) उदासीति - उत्पादितः । १३) अमृतकुम्भः पूर्णचन्द्रच्छलात् ।

१ स्तो N. २ है G; हैः N. ३ लगौ च A. ४ हैरिति चतुर्दशभिर्भ्यतिः N. ५ सुरपतिपदपदतमल A. ६ लगौ च A. ७ च dropped in N. ८ परिजीवितुं N. ९ P. adds समर्थयाचके.

शेषजातौ मतिनायि मालाचित्रं दैः ॥ ३८१ ॥

मस्तगणत्रयं नगणद्वयं यगणत्रयं च एषां समाहारद्वन्द्वः । दैरिति एकादश-
भिर्यतिः । यथा—

पान्थाः शीघ्रं यात नातः परं वः

क्षणमपि यदिह शुभं तत्र गत्वाश्रयध्वं,

कान्तां नो चेदत्र तां देवतां स्वां

स्मरत सपदि भवतो हन्त संहर्तुकामः ।

^१कालोऽयं जीमूतनामाभ्युपैति

स्तनितवधिरितमहीमण्डलश्चण्डविशुन्-

मालाचित्राच्चप्रहारीति दूरात्

कथयति शिखिनिवहस्तारकेकारवेण ॥ ३८१.१ ॥ २७।१ ॥

मनौ यतौ निर्सत्त्वाः प्रमोदमहोदयो घञ्छटैः ॥ ३८२ ॥

मतयता नगणत्रयं रसलगाश्च । घञ्छटैरिति चतुर्भिः सप्तभिरैकादशभिश्च यतिः ।

यथा—

काप्युद्धीत्रा ^२प्रास्थित बद्धोत्कण्ठं

करकलितशिथिलवसना दधाव च काचन,

^३स्तम्भं दध्रे कापि च काचिन्नासी-

दतिशयितमहलपुलकाङ्कुरोच्छ्रिताङ्गिका ।

काचिष्के भूषणमङ्गं काचित्

तिलकमकृत नवमलिके ^४चुलुक्यमहीपतौ,

यात्रां कृत्वोपेयुषि ^५पौरुषीणां

समजनि निरवधिरधुना प्रमोदमहोदयः ॥ ३८२.१ ॥

यथा वा—

^१वन्धा देवी पर्वतपुत्री नित्यं मधुमधुरकमलवदना पुरन्ध्रयैधिदेवता,

देवैः स्तुत्या किंनरगेया भक्त्यावरचरितमहिषमर्थेनी जगन्नयनायिका ।

सिद्धैर्ध्येया केसरियाना कामं रणचतुरसिकहृदया त्रिलोचनवल्लभा,

वीरैः पूज्या दर्पणपाणिर्नूनं गुणनिलयलटभललिता सतीषु धुरंधरा ॥ ३८२.२ ॥ २९।१ ॥

१) पान्थाः शीघ्रमस्तित्र कालः कृतान्तः इयामवर्णश्च । जीमूतनामा । इदं विशेषं न तु कालस्य विशेष-
णं इदं हि क्रियते । २) काप्युद्धीवेत्यत्र प्रास्थितेति—चचाल । ३) स्तम्भं जाक्यम् । ४) मलिके माले ।
५) उपेयुषि आगते । ६) वन्धा देवीत्यत्र पर्यतेति—गौरी । पुरन्ध्रवर्षीनि—पुरन्ध्रीणामधिदेवता सर्वोत्तम-
रूपेत्यर्थः । अवरचि (r.चरि for चि)तेति—दुश्चरितम् । गुणेति—गुणनिलया वासो लटभललिता चेति
विशेषणकर्मधारयः । लटभं प्रधानम् ।

द्विर्भजसना भ्यौ नृत्तललितम् ॥ ३८३ ॥

द्वौ वारौ भजसन इत्येते गणाः । भ्यौ च केवलौ । भजसनभजसनभया इति ।

यथा -

"अथ कलहंसललने ललितमन्थरगतौ

सपदि मानेय सपत्नरहितं स्वं,

कोकिलविलासिनि विधेहि कलगीतिरचना-

चतुरतामदममन्दमतिमत्ता ।

दुर्ललितनृत्तललितं" युवमयूर रचय

त्वमपि संप्रति चिराय गतशङ्कः,

सर्वगुणकेलिसदनं चकितवालमृगलो-

लनयनां प्रियतमामिह विना ताम् ॥ ३८३.१ ॥ ३०११ ॥

द्वादश ना ल्गौ ललितलता त्रिजैः ॥ ३८४ ॥

द्वादश नगणा लघुगुरू च । त्रिजैरिति त्रीन् वारान् दशभिर्यतिः । यथा -

"जिनचरणसरमिरुहपरिचरणरतमनसि

परमशममुपवधति कलितपरमलये,

विषयबलदलनजुषि वत तरुणि विफलमति-

चतुरतरनयनगतिमिह यतिनि तनुषे ।

व्रज मदन निजसदनमपसरणमुपरचय

पिकतरुण रणरणकमुपजनयसि न हि,

प्रकटयसि मधुसमय किमिति नैवमदमुदित-

मधुपकुलकलरणितमुखरललितलताम् ॥ ३८४.१ ॥ ३८११ ॥

मौ तैनीजभ्राः पिपीलिका जणैः ॥ ३८५ ॥

मद्वयं तगणो नगणचतुष्टयं जभराः । जणैरिति अष्टभिः पञ्चदशभिश्च यतिः ।

यथा -

"निःप्रत्यूहं पुण्यां लक्ष्मीमविरतमभिलषसि यदि रमयितुं

सुखं च यदीच्छसि,

१) अथ कलेति - दुर्ललितशब्दे लक्षणया सविलासम् । २) युवा चासौ मयूरश्च । ३) जिनचरणे-
स्वप्न रतेति - रक्तम् । लये ध्याने । अपसरति - प्रत्यागमनम् । हे पिकतरुण त्वमप्यपसरणं कुरु वतोऽस्य मुनेः
जौत्सुक्यं नहि जनयसि । नवदर्पहर्षितभ्रमरहृन्दमनोज्ञाब्जिदतवाचालललितवल्लीम् । ४) निःप्रत्यूहमित्यत्र
निरन्तरायम् । अभिलषती(सी)ति - आत्मनेपदमनित्यमिति न्यायात् परस्मैपदं बाण्डसि ।

१ ललिते A. २ मानयि A. ३ ल्गौ च A. ४ उपसरणमुपरचय A. ५ तव मदं N. ६ मातनीं
BHN. ७ निःप्रत्यूहं AB.
१२ छन्दो.

स्यातुं ^{१)}न्यायोन्मीलद्बुद्धे लघुभिरपि सह बहुभिरिह कुरु मा
विरोधपदं तदा ।

विस्फूर्जत्स्फूर्त्कारं क्रीडाकवलितसकलमृगकुलमजगरं
^{२)}मुज्जगममुन्मदं,
^{३)}संचातं कृत्वा पश्येता ग्लपितवपुषमनवधिरचितरुजा

अदन्ति पिपीलिकाः ॥ ३८५.१ ॥ ३०।१ ॥

एषैव नीपरतः पञ्चदशपञ्चदशलवृद्धा क्रमेण

करभ ३५-पणव ४०-मालाः ४२ ॥ ३८६ ॥

एषैव पिपीलिका चतुर्भ्यो नगणेभ्यः परतः पञ्चभिर्दशभिः पञ्चदशभिश्च
लघुभिर्वृद्धा शेषगणेषु तथैव स्थितेषु क्रमेण क्रमादौ भवन्ति । तत्र पञ्चभिर्वृद्धा
पिपीलिकाकरभः । यथा—

^{४)}नित्यं लक्ष्मच्छायाच्छन्नः

कलयतु कथमिव तव वदनरुचिममृतरुचिश्चिरं क्षयसंयुतः,
तुल्यं नाब्जं ^{५)}स्फूर्जद्गुली-

विधुरितजननयनयुगमतिमृदुकरचरणस्य निर्मलचारुणः ।

कण्ठस्येयं दांसी श्यामा

परभृतयुवतिरपि मधुपरिचयकलविरुतिर्निसर्गकलध्वनेः^{६)},

भ्रूवल्लीभङ्गे छाया हरिणनयनमचतुरमतिललिततनु

करभोरु नो^{७)} सदृशं दृशः ॥ ३८६.१ ॥ ३५।१ ॥

दशभिर्वृद्धा पिपीलिकापणवः । यथा—

^{८)}रुन्दोऽमन्दः कुन्दच्छायः

शरदमलघनतुहिनविकचकुमुदवनहरहसितसितः^{९)} शशाङ्ककरोज्ज्वलः,

तारः ^{१०)}पारावारापारः

स्थलजलगगनतलसकलमुवनपथधवलनपरिचितः ^{१०)}प्रमाधितदिक्षुखः ।

- १) न्यायेन उन्मीलन्ती विकसन्ती बुद्धिर्यस्येति तत्संबोधनम् । २) मुज्जये गच्छन्ति ते सर्वेऽपि
गोषासर्पाजगरादयो मुज्जगमा भुजपरिसर्पा उच्यन्ते । ३) सचेति—एकीभूय । गेदितं वपुर्गस्य तं क्रीडिकाः ।
४) नित्यं लक्ष्मस्यत्र कलङ्कच्छायाव्याप्तः । ५) रजः परागम् । ६) स्वभावस्यध्वनेः । ७) रुन्दोऽमन्देत्यत्र
रुन्दो विपुलः । ८) तुहिन-विकचकुमुदवन-शंकरादृहासवत् शुभ्रः । ९) पारावारवत् समुद्रवदपारः ।
१०) मण्डितं दिक्षुखं येन ।

१ पृक्कारं N. २ उन्मुदं B. ३ वृद्धा BFH. ४ माला A. ५ वृद्धा ACDEH. ६ क्षेषेषु गणेषु B.
७ करभादयोऽपि B. ८ तेऽत्र N. ९ वृद्धाः C. १० दाक्षी B. ११ ते N.

“लोकालोकच्छेदं गत्वा

“दृढकठिनविकटविगवधितटवटनविचलनचलयितो” विशुद्धयशस्त्रयः,

प्रोत्तुङ्गः श्वेतप्राकारो

“ध्वनितगुणपणव तव जयति नृपवर नवललितवसतेर्जगन्नितयश्रियः ॥३८६.२॥ ४०१

पञ्चदशभिर्बुद्धा पिपीलिकामाला । यथा—

उत्फुल्लाम्भोजाक्ष्यास्तस्याः

कुमुमशरमुभग तव विरहद्वय इह हि जयिनि समुपचरणविषये व्यधायि सखीजनैः,

“अङ्गे वासः कर्पूराम्भ-

स्तिमितशुचि तुहिनकिरणकरपरिभवचतुरधवल्लिम् कुचतटयुगे मुमौक्तिकदाम च ।

“रम्भागुलम् लीलागारं

मलयजरसकलितवसुधमभिनवविकचकुमुदवनदलसमुदयैश्च “तल्पककल्पना,

नव्या मौलौ महीमाला

तदिदमखिलमपि दधुतवहुरुचिं परिचितमहिम् विरचयति मुहुः

प्रदाहमहाज्वरम् ॥३८६.३॥ ४५१॥

शेषजातिप्रकरणम् ।

अथ दण्डकाः ।

यत् किञ्चिद् दृश्यते छन्दः पङ्क्तिशतश्वराधिकम् ।

“शेषजात्यादिकं मुक्त्वा तत् सर्वं दण्डकं विदुः ॥ ३८६.४ ॥

तत्र—

नाइक्क चण्डवृष्टिः ॥ ३८७ ॥

ना इति नगणद्वयं इक्क इति रगणसप्तकं च । समाहारो द्वन्द्वः । यथा—

“अभिनवतरदुर्मदोदामपाथोदमालाप्रतिच्छादिते सर्वतो व्योमनि,

स्फुटितकुटजकेतकीपासुपुञ्जच्छटाच्छोटिताशेषदिश्यैन्द्रदिग्मास्ते”^{१०} ।

मुदितनिखिलनीलकण्ठैः कृते क्रूरकेकारवव्याकुले ^{११}ताण्डवाढम्बरे,

कथमिव चलितोऽसि भोः पान्थ हित्वा प्रियां ^{१२}चण्डवृष्टिप्रपाताकुले बर्त्मनि ॥३८७.१॥

चण्डवृष्टिप्रपात इत्यन्ये ॥ ३८७.१ ॥

- १) लोकालोकनाम्नो मानुषोत्तरस्य गिरेः पर्यन्तम् । २) सबलः कठिनः कर्कशः विपुलः । ३) अवधे-
स्तानि अवधितानि विशां, वलयाकारं प्रासः । ४) ध्वनितो गुणा एव पटहो (पणवो) यस्येति । ५) अङ्गे
वास इत्यत्र वक्षम् । तिमितेति—छिन्नम् । ६) कदलीगुलम् केलीगृहम् । ७) शय्यारचनं संपादयन्ति ।
शेषजातिप्रकरणम् । ८) शेषजात्यादिकमिति—आदिशाब्दाद् वक्ष्यमाणछन्दसां समशीर्षादीनां प्रहणम् ।
९) अभिनवतरस्यत्र पाथोदेति—मेघमाला । १०) इन्द्रो देवता अस्या ऐन्द्री विक् कर्मधारयः तस्या वायौ ।
११) नृत्याढम्बरे । १२) चण्डा प्रचण्डा या वृष्टिः तस्याः पतनेन व्याकुले ।

१ विचलनवल० B; विवलनवल० N. २ समुपवरण० N; स० च० विषये P. ३ वसुधामभि० N.
४ इहि N. ५ पाशु ABC. ६ पुंसचटा A; ७ प्रयात० BPP.

“यथोत्तरमेकैकरवृद्धा अर्णार्णवन्ध्यालजीमूतलीला-

करोद्दामशङ्खादयः ॥ ३८८ ॥

चण्डवृष्टेरूर्ध्वमेकैकरगणवृद्धाः क्रमेणार्णादयो दण्डकाः । तत्र नगणाभ्यां परैरष्टमी
रगणैरणः । यथा -

“अविरलगुरुशाखिनोऽरण्यभागान् समुत्तुङ्गशृङ्गावलीशालिनः

“सर्वभूमीशृतो,

विपुलतरतरंगसंसंगिनीः कूलिनीरुच्छित्तानेकसौधान् पुर-

ग्रामदेशानपि ।

“स्थगयति तमसि प्रपन्ने सपत्नित्वमुन्मुक्तधैर्यस्य पाथो

निघेर्मङ्गु रज्यद्वपुः,

कुपित इव तदर्णसः प्रोद्ययौ तस्य संहारकारी समुद्यत्करो-

ऽयं निशवल्लभः ॥ ३८८.१ ॥

नवभिरर्णवः । यथा -

“प्रसूतनिविडमारुतान्दोलिताश्वत्थसंशैर्णपर्णौघविस्फार-

वातोलिकैर्पूर्यमाणाभ्यन्दे,

घनवनैद्वद्वह्यमानाखिलक्रूरशार्दूलपोतोद्भटोन्नाद-

संत्रस्तर्मातङ्गयूथाकुले ।

दिनकरकरतप्तकोलावलीश्रीयमाणार्द्रतले लसल्लोल-

कल्लोलवाचालमाद्यन्महा-

र्णवपयसि ननु प्रिय ग्रीष्मकालेऽधुना मा स्म गा मानय त्वं हि

पीनस्तनाश्रेपसौख्यानि मे ॥ ३८८.२ ॥

दशभिर्व्यालः । यथा -

“चिरवहद्वरघट्टसंपूर्यमाणोच्छलत्सारिणीतोयधाराभिरामं सदैकान्त-

कान्तप्रसर्पलता-

- 1) यथोत्तरमित्यत्र एकैक‘राजिरा’गणवृद्धा इति । 2) अविरलेत्यत्र वृद्धवृक्षात् । 3) विश्वपर्यन्तात् ।
4) स्थगयतीति - आच्छादयन् कुर्वति तमोगणं वरभावं प्रपन्नेऽङ्गीकृते । उन्मुक्तेति - तावन्मया सर्वं व्याप्तं किं
च अनेनापि सर्वं व्याप्यते तन्मात्रमपि कदाचिद् व्याप्यतीति धैर्यहीनस्य । रज्यद्वपुर्न्यस्येति - उदयसमये चन्द्रो
रक्तो वर्ण्यते इति कविसमयः । तदर्णस इति समुद्रजलात् निर्ययौ तमसो विनाशकारी । हस्ताः किरणाश्च करा
दृश्यन्ते । 5) प्रसूतनिविडेत्यत्र जन्मस्थः पिप्पलः । पोतो बालः । कोकः शूकरः । नखातं सरस्तल्लः । आश्लेषः
संबन्धः । 6) चिरवहद्वरघट्टेत्यत्र अरहट इति प्रसिद्ध । गुरुमः वृक्षान्तरितम् ।

१ संशैर्ण A. २ वातोलिकी A. ३ घनकलद्व C; ४ संत्रस्तानातं यूथा० A. ५ घट्टपूर्यमाणोच्छल-
च्छारणी B; घट्टसंपूर्यमाणोच्छ० N;

बहलिततरुगुल्मकेलीगृहं ये पुरोद्यानमुदामलीलाजुषः क्रीसस्वाश्वाक
चेरुक्षुलुक्येश्वर ।

१) तृषितकरटिथूथभङ्गकसंदोहैकोलव्रजव्याकुलाश्यान"कल्लोलिनीवारि
दुर्वारसूर्यद्युति,

२) व्यतिकरविधुरीकृतव्यालसंरुध्यमानद्रुमच्छायमुद्गण्डकान्तरामीयुस्त्व-
दीयद्विपस्तेऽधुना ॥ ३८८.३ ॥

एकादशभिर्जीमूतः । यथा -

३) जिनपतिपदपङ्कजस्पर्शपुण्यीकृताशेषभृङ्गः पुरस्तादयं तत्तदाश्चर्यसंपन्नि-
दानं भुवो भूषणं,
प्रतिविपिननिकुञ्जकूर्जत्पिकीपञ्चभोच्चारसंयर्गितस्वर्गसीमन्तिनीवर्गगीतिप्र-
पञ्चाभिरामोऽन्वहम् ।

कुरुवकसहकारकारस्कराशोकजम्बूकदम्बेद्भुदीवेणुकान्तरमाला ४) प्रतिच्छन्न-
मार्तण्डचर्ण्डातपः,
प्रतितटविनिविष्टजीमूतसंदोहनिर्गुच्यमानामृतासारपूर्णोद्भट्टेन्निर्झरः पश्य
दिष्टयोज्ज्वयन्तो गिरिः ॥ ३८८.४ ॥

द्वादशभिर्लीलाकरः । यथा -

५) घनपरिमलसारकर्पूरपानीयतिम्यदुकूलं कुकूलश्रियं पद्मिनी-
पल्लवस्तरः खादिराङ्गारविम्कूर्जितं,

६) तुहिनकिरणचन्द्रिका हत हालाहलत्वं नवं चन्दनं तप्तलोहोपमां
वेणुवीणानिनादोऽपि कर्णज्वरत्वं दधत् ।

अयि तव विरहे यदस्या मृगाक्ष्या भवन्नामधेयाक्षरोच्चारमश्रैकर-
क्षाजुषः सांप्रतं सर्वमेवाभजद् व्यत्ययं ७),

तदतिभुभग सान्द्रपीयूषलीलाकरैस्तैर्वचोभिः समान्वासयैनां ८) चिरा-
यान्यथा तु त्वमेवात्र ९) निःशुकचूडामणिः ॥ ३८८.५ ॥

१) तृषितकरटि(टी)[ति] - भङ्गक ऋक्षः । २) आश्याना ईषत् शुक्ला नदी । ३) व्यतिकरः
संबन्धः । व्याकुलीकृतम् । ४) जिनपतिपदेत्यत्र पवित्रीकृतास्त्रिलोचनः । संवर्गितस्वर्गकामिनी । जम्बू
निरन्तरम् । कारस्करो वृक्षः । इद्भुदी गुटी । वेणुवंशः । ५) प्रतीति - बाच्छादितः । जीमूत - मेघसमूह-
निर्मुच्यमानजलवेगवद्बर्षः । ६) घनपरिमलेत्यत्र घनो बहलः प्रधानकर्पूरजलसिक्तपट्ट[दु]कूलम् । कुकूलेति -
मुषानलशोभां दाहाधिकत्वम् । विष्कूर्जितं अनुकारम् । ७) चन्द्रज्योत्स्ना । विषयम् । ८) व्यत्ययं
वैपरीत्यम् । ९) निर्दयशिरोमणिः ।

१ पुरोद्यानमुलीला० A. २ चेलक्षु० A. ३ संदाह A. ४ पति dropped in N. ५ पुण्य-
कृता N. ६ कुजत् A. ७ संवर्गगीति प्रप० G. ८ चन्द्रातप A. ९ पूर्णोद्वाहविज्झरः A. १० अस्तरः P.
११ रक्षायुषः B; १२ तदस्ति N. १३ एता P.

त्रयोदशभिरुदामः । यथा —

“वलयितवरकन्धरं वलीदुत्तुङ्कते त्रैस्त्रिगन्धर्वराजीखुरक्षुण्णविश्वं-
भराशोदसंदोहविश्लेषणादुर्दिनाडम्बरं”,
प्रथममपि निरीक्ष्य सप्रेमकान्तामुखाम्भोरुल्लोकने स क्षणं कौतुकी
नष्टकामोऽपि यावद्भवत्युन्मनास्त्वद्विपक्षव्रजः ।
नृप तव सहसा जयश्रीविलासैकधार्माभ्रमातङ्क^{१)}-संस्पार्धिनोऽभ्रंकपैर्विग्रहै-
र्भीषणाः क्षोभयन्तो जगद्भ्रजितैरुज्जितैः,
सुतमदजलनिर्झरैर्ध्वस्तधूलीवितानाः कृतान्ता इवोदामगन्धद्विषाम्-
तावदाविर्भवन्तश्चिरान्मूर्च्छयामासुरेनं विभो ॥ ३८८.६ ॥

चतुर्दशभिः शङ्खः । यथा —

“अमरपतिकरिर्भ्रमं विभ्रैतीभाः समग्राः कलङ्कः कलाविभ्रमं धारय-
त्यत्रिनेत्रप्रसूतस्य कृष्णो वहत्यन्धकध्वंसकर्तुस्तुलां,
कुवलयवनमातनोति श्रियं पौण्डरीकीं कलिन्दात्मजा जह्नुकन्योज्ज्वलं
वारि धत्ते विधत्तेऽञ्जनाद्रिर्विलासं च कैलासपृथ्वीभृतः ।
कलयति लवणोदधिः क्षीरपाथोधिर्लीलायितं शेषशोभामशेषाहयः^{२)} प्राप्नु-
वन्तीन्द्रनीलाश्र^{३)} मुष्कामणीनां समासादयन्ति त्विषं,
विचकिलहरहासनीद्वारद्वारेन्दुशङ्खावदातैरमीभिः स्फुरद्भिर्महीपालचूडामणे
“शासनैश्वर्यवन्नायुध त्वयशोराशिभिः ॥ ३८८.७ ॥

आदिशब्दात् पञ्चदशभिः ममूद्रः षोडशभिर्भुजंग इत्येवमादयो यथेष्टकृतनामानो
यावदेकोनसहस्राक्षरैः पादस्तावद्भवन्ति ॥ ३८८.७ ॥

नाभ्यां रवचादयः प्रचितः ॥ ३८९ ॥

नगणद्वयात् परे यादयः सर्वे वर्णगणा यदा भवन्ति तदा प्रचितः । ^{१)} रवद् इत्य-

१) वलयितवरैस्तत्र वलयिता वलयाकारं प्रापिता कन्धरा यत्रेति क्रियाविशेषणम् । वलान्तो धावन्त-
स्तेजस्विनो गन्धर्वा अश्वासेषाम् । २) दुर्दिनामिव दुर्दिनं मेघजं तममन्याडम्बरस्तम् । ३) अभ्रमातङ्क
प्रेराबणः । अभ्रं आकाशं कण्ठनीति अभ्रंकषाः । उच्चैस्त्वा । विग्रहा(है)ः शरीरा(रै)ः । उज्जितैर्दंभिः । कृतान्ताः
यमा इव इयामवर्णत्वात् । उद्दामेति - उल्कटमुच्छ्रां प्रापयामासुः । ४) अमरपतीत्यत्र इन्द्रहस्तिभ्रान्तिम् ।
सर्वेऽपीभाः इयामा अपि शुभ्रा जाताः । अत्रिनेत्रेति - चन्द्रो हि अत्रिर्ऋषिनेत्रजात इति श्रुतिः । अन्धकेति -
ईश्वरस्य । कलिन्देति - यमुना गङ्गोज्ज्वलम् । शेषेति - शङ्खः सः । ५) अतिविलनागाः । ६) इन्द्रः मणिसेदः ।
७) शासन आज्ञा ऐश्वर्यं च ताभ्यां वज्रायुधमन्त्रबोधनम् । ८) रवद्वित्यतिदेशादिति - अत्र अन्यत्र
क्षितारेण प्ररूपितस्य सक्षेपेण कथनमतिदेशः । कस्मिन्नपि दण्डके रवद् यगणानां न्यासः भवतु, कस्मिन्नपि
भगणानां, कस्मिन्नपि तगणानां इति । पुनः सप्तसु यगणेषु प्रचितः सप्तसु भगणेषु प्रचितः । तथा तगणादि-
ष्वपि श्लेषम् । ततः परं सर्वेषां गणानां न्यासः । सप्तशान्देवानां वर्णवर्दीनि इति ।

१ वलीदुत्तुङ्क N २ तेजश्चि B. ३ रुहावलोकने A ४ धामोऽभ्रमा० N ५ श्रुत० A. श्रुत० CDM.
६ करिविभ्रमं A. ७ विभ्रती भो N ८ अशेषादय N ९ शुभनामानो P. १० क्षरपादः N.

तिदेशात्सप्तभिर्भैः प्रचितः । ततः परमेकैकयादिवृद्धा अर्णवव्यालजीमूतलीलाकरोहाम-
शङ्खादयोऽपि भवन्ति । यथा —

“विलसदुरुतरवारिप्रचण्डे महावाहिनीव्यूहविस्फारणव्यक्तशकौ,
प्रकटयति रुचिराखण्डकोदण्डदण्डं दिशंत्युष्कैः ”राजहंसप्रणाशम् ।
प्रशमयति निखिलं मेदिनीचक्रसंतापविस्फूर्जितं” न्यक्ततार्कप्रतापे,
“प्रचितघनवलयुक्ते नभस्यायमाने चुलुक्येश्वरे को न धत्ते प्रमोदम् ॥ ३८९.१ ॥
एवमादिषु शेषगणेषूदाहार्यम् । एकैकगणवृद्ध्या च अर्णवव्यालजीमूतलीला-

करोहामशङ्खादयोऽप्युदाहार्याः ।

नगभ्यामष्टादिराः पन्नग-दम्भोलि-हेलावली-मालती-
केलि-कङ्कल्लि-लीलाविलासादयः ॥ ३९० ॥

नगणादुरोश्च परे अष्टादिसंख्या रगणा येषु ते यथासंख्यं पन्नगादयो दण्डका
भवन्ति । तत्राष्टरगणः पन्नगः । यथा —

“अविकलध्यानसंतानधूमध्यज्ज्योतिरादम्बरपुष्टनिःशेषकर्मन्धनो,
“विदलितोदग्रभूयःकपायश्चिरायैष पायादपायात् स वः पार्श्वनाथो जिनः ।
कमठदैत्ये च गाढोपमर्गक्रियाकर्कशे तत्प्रतीकारचक्रप्रयत्ने भृशं,
प्रकटितालन्तभक्तौ तदा पन्नगेन्द्रे च यस्याभवन् दृष्टिपाताः कृपात्राः समाः ॥ ३९०.१ ॥
एवमेकैकगणवृद्ध्यान्येऽपि षडुदाहार्याः ॥ ३९०.१ ॥

लोच्येष्टं राश्वण्डकालः ॥ ३९१ ॥

लघुपञ्चकात्परे यदृच्छया क्रियमाणा रगणाश्चण्डकालः । यथा —

“विविधमणिमेखलाश्रेणिविश्राणितश्रीणि हित्वा पुराण्याशु चान्तःपुराण्युष्कैः,
करटितुरगादिसेनामहस्त्राणि च स्वीकृतच्छद्मार्कर्मन्दिवेपास्तवदीयद्विषः ।
प्रतिविशममी गिरीणां महाकन्दराः शाखिगुल्मानि कूलंकपाकूलरन्ध्राणि च,
स्फुरति तव चण्डकाले कराले कृपाणे सदा मश्रयन्ते महीपालचूडामणे ॥ ३९१.१ ॥
एवमेकैकगणवृद्ध्याप्युदाहार्यम् ॥ ३९१.१ ॥

1) विलसदुरुतरवारिण्यत्र महावाहिनी सेना नदी च । कोदण्डं इन्द्रधनुः । 2) राज्ञां जीवाः पक्षे राज-
हंसाः तेषां गमनम् । 3) विस्फूर्जितं क्रीडितम् । 4) प्रचितेति - घने प्रभूतं यद्वलं सैन्यं पक्षे मेघानां बलम् ।
नभस्तेति - भाद्रपदमासत्वमाचरति । 5) अविकलध्यानेति - अविकलं असाधारण ध्यानं तस्य संतानः
परंपरा [तेन] एव अग्निज्वालादग्नेः दग्धः कर्मकाण्डनिको वेनेति सः । 6) विदलितेति - भूयो बहुः ।
7) विविधमणीत्यत्र मेखला अत्रेर्ध्वभागाः विविधमणयश्च वा मेखलाश्च विविधमणिमेखलाः तासां
श्रेणयः ताभ्यो विश्राणिता भ्रार्यैः । पक्षे मेखला रसना । बद्धा पुरपक्षे मेखला खड्गबन्धो यस्य असबलेति
प्रसिद्धिः इति प्रख्यन्तरे ।

१ स्युः P. २ तरोवारि A. ३ व्यक्त dropped in N. ४ दिशंत्यु N. ५ बलयुको N. ६ स्युः P.
७ वयसा N. ८ कमादिवे ADN. ९ ABN. drop एवं; D adds अन्यद् before अप्यु.

याः सिंहविक्रान्तः ॥ ३९२ ॥

लोः परे यथेष्टं यगणा यत्र स सिंहविक्रान्तः । यथा -

तरुणतरणितेजःप्रतप्ता वराहा इवारण्यमागेषु मुस्ताक्षतिं पल्वलान्ते,

विदधति किल केचित्तथान्ये महाभूयतां कन्दराः कौशिकौघा" इवाभिश्यन्ते ।

विपिनगहनमध्ये पुनः केऽपि "शाखामृगक्रीडितं बिभ्रति "प्रत्यनीकक्षितीशाः,

प्रकटयति सदा सिंहविक्रान्तलीलामनूनां त्वयीमां धरित्रीश चौलुक्यचन्द्र ॥ ३९२.१

एवमेकैकयगणवृद्ध्याप्युदाहार्यम् ॥ ३९२.१ ॥

लुगिभ्यां मेघमाला ॥ ३९३ ॥

लघुषट्कात् गुरुवयाच्च परे यथेष्टं यगणा यत्र प्रयुज्यन्ते स मेघमाला नाम दण्डकः । यथा -

अविरलमदपाथोनिर्झरप्लावितक्षोणिपीठा महाशैलशृङ्गायमाणाः,

कपिशकुचिलमदन्ताशनियोतरौद्रा महागर्जितत्रासिताशेषलोकाः ।

रिपुनरपतिमातंगाः क्षणादेव देव प्रणाशं ययुः "संयुगान्तर्युगान्ता-

निल इव विपुलप्राणे महामेघमाला महीपालघुर्यं त्वयि "प्रोज्जिहाने ॥ ३९३.१ ॥

एवमेकैकयगणवृद्ध्याप्युदाहार्याः ॥ ३९३.१ ॥

यथेष्टं रा मत्तमातंगः ॥ ३९४ ॥

स्वेच्छया यत्र रगणाः प्रयुज्यन्ते स मत्तमातंगः । पुनर्यथेष्टग्रहणं लुगिभ्यामित्ये-
तैस्य निवृत्त्यर्थम् । यथा -

"पुष्पचापस्य चापश्रियं विभ्रती भङ्गुरभ्रविलोभैः स्मितस्मेरकस्तूरिका-

केलिपत्रावलीभङ्गिविभ्राजिगण्डस्थलेन्दुविम्बानुकारं सदा कुर्वती ।

चारुवक्रोक्तिगर्भैर्वचोभिर्विदग्धैरमन्दं च पीयूषनिर्घन्द्मातन्वती,

मत्तमातंगलीलागतिः काञ्चनच्छेदगौरी मुदं कस्य नाविष्करोति प्रिया ॥ ३९४.१ ॥

एवमेकैकयगणवृद्ध्याप्युदाहार्यम् ॥ ३९४.१ ॥

साः कुसुमास्तरणः ॥ ३९५ ॥

यथेष्टं सगणा यत्र प्रयुज्यन्ते स कुसुमास्तरणः । यथा -

- 1) तरुणतरणीत्यत्र कौशिकस्तत्समूहा इव घृकश्रेण्य इव । 2) शाखामृगेति - वानरः ।
3) प्रत्यनीका वैरिणः । 4) अविरलस्यत्र सयुगान्तरित - संग्राममध्ये । यथा युगान्तानिले प्रोद्यते सति
विपुलप्राणे महापराक्रमे महामेघमालाः प्रणाशं यान्ति । 5) प्रोज्जिती - देदीप्यमाने । 6) पुष्पचापस्यत्र
कन्दर्पस्य धनुःश्रियम् । भङ्गुरेति वक्रम् । हास्यविकस्वरम् । कस्तूरीपत्रवर्द्धालक्ष्मस्थाने भङ्गिः रचना । चारु
इति - गर्भे मध्ये । आविष्करोति - प्रकटीकरोति ।

"सुभग त्वयि दूरमुपेयुषि सा न कदाचिदुपैति विलासगृहाभिमुखं,
विकचाञ्जर्वने न ददाति दृशं शिशिरागुरुचन्दनपङ्कमपाकुस्ते ।

न च हृष्यति "चाटुकरीषु सखीष्वपि पद्मपलाण्डुनिभं वहते वदनं,
कुसुमास्तरणानि पिनष्टितरां परिमुह्यति शीतलशीतमयूखकैः ॥ ३९५.१ ॥

एवमेकैकसगणवृद्धयान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९५.१ ॥

याः सिंहविक्रीडः ॥ ३९६ ॥

यत्र यथेष्टं यगणाः प्रयुज्यन्ते स सिंहविक्रीडः । यथा—

^{१)} कचित्पङ्कशङ्काभ्रमत्कोलदंष्ट्रासमुल्लेखनिष्पिष्ट-

वेदमान्तकाचावनीकं,

कचिन्नालिकेरीफलरफालनव्यप्रशास्त्राभृगश्रेणि-

पर्याकुलेशानभागम् ।

कचित्तप्तमज्जन्महासैरिभोदामशृङ्गाप्रचौतोच्छलद्-

दीर्घिकावारिसान्द्रं,

कचित् सिंहविक्रीडवृत्कारघोरं चुलुक्येन्द्र जङ्घे पुरं

त्वद्विपूणाभिदानीम् ॥ ३९६.१ ॥

एवमेकैकयगणवृद्धयान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९६.१ ॥

त्गावनङ्गशेखरः ॥ ३९७ ॥

यत्र यथेष्टं निरन्तरौ लघुगुरू प्रयुज्येते सोऽनङ्गशेखरः । यथा—

^{२)} विशालभालोलोर्ध्वमानकज्जलोज्ज्वलालक-

द्विरेफमालिकोपशोभिते,

विवुद्धहावमुग्धचारुपद्मलालसभ्रमत्सु-

तारदीर्घनेत्रपत्रसुन्दरे ।

अमन्दकुन्दकुल्लालप्रकोमलोल्लसद्गुतीद्ध-

शुद्धदन्तपङ्क्तिरसुरालये,

१) सुभग त्वयीत्यत्र उपेयुषीति - गतवति क्रीडागृहसंसुखम् । २) चाटुकेति - प्रियवचनानि तानि । पलाण्डुलसनकन्दः । पिनष्टि चूर्णीकरोति । परीति - मूर्च्छा गच्छति चन्द्रकिरणैः । ३) कचिदित्यत्र कर्दम-
भ्रमात् । शृङ्करः । अन्तः(न्त)शब्दः स्वरूपे प्रान्ते बन्धे च । शास्त्राभृगोति - वानराः । महासैरिभो वनमहिषः ।
विक्रीडनेन क्रीडया वृत्काराः । ४) विशालमालेत्यत्र उज्ज्वलाः दीप्तिमन्तः येऽलकाल एव भ्रमराः । हावो
मुखविकारः । अनङ्गशेखरोऽनङ्गपरवशाः ।

१ वते N. २ शिशिरागरु N. वाशिरागुरु P; ३ प्रवातो० N; ४ विक्रीडि B. ५ लग (गौ)
प्रयुज्येते A. ६ पूर्णमान० N.

प्रियामुखाम्बुजेऽघरं चिराय मध्विवापिवन्नारतं

भवेदनङ्गशेखरः ॥ ३९७.१ ॥

एवं लघुगुरुवृद्धयान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९७.१ ॥

ग्लान्शोकपुष्पमञ्जरी ॥ ३९८ ॥

यत्र यथेष्टं निरन्तरौ गुरुलघू प्रयुज्येते सोऽशोकपुष्पमञ्जरीनामा दण्डकः ।

यथा—

अस्तमाश्रितस्तुपारभारपातदग्धसर्व-

पुष्पजातिसंचयो हिमर्तुरद्यै,

सर्वतो वसन्तनामधेय एष जृम्भते प्रियः

सखा तवेह देव पुष्पचाप ।

विष्टपत्रयीपराजयेच्छया गृहाण नूतनान्

^{१)}शिलीमुखान्खण्डितैकवीर,

चारुचूतकोरकानशोकपुष्पमञ्जरीर्नवाः

स्मितानि केसराणि पाटलाश्च ॥ ३९८.१ ॥

एवं गुरुलघुवृद्धयान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९८.१ ॥

ता गौ कामचाणः ॥ ३९९ ॥

यत्र यथेष्टं तगणा अन्ने गुरुद्वयं च प्रयुज्यते स कामचाणः । यथा—

^{२)}त्वद्विप्रयोगे नवे बालिकाया मनोभूशरङ्गेशान्त्यै प्र-

यन्नात्सखीभिः समन्तात्,

पाथोजिनीपल्लवैः कल्पितं चारु तत्पं समासूत्रिता नूत-

नेर्हारयष्टिर्मुणालैः ।

रम्भादलैः कोमलैर्निर्मितं तालवृन्तं कृतश्चान्दनेन

द्रवेणाङ्गरागः किलास्याः,

तीव्रव्यथां प्रत्युतेतद्विनन्वत्समग्रं कठोराश्रयैशिश्रियत्

कामचाणत्वमुग्रम् ॥ ३९९.१ ॥

एवमेकैकतगणवृद्धयान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ३९९.१ ॥

भा गौ भुजङ्गविलासः ॥ ४०० ॥

यत्र यथेष्टं भगणाः प्रयुज्यन्तेऽन्ते च गुरुद्वयं स भुजङ्गविलासः । यथा—

1) अस्तमाश्रित इत्यत्र शिलीमुखान् वाणान् । रम्या मञ्जरीः । स्मितानि विकसितानि । 2) त्वद्वि-
[प्र]योग इत्यत्र तव विरहे नवे प्रयमोद्भवे । कल्पितं रचितम् । प्रत्युत संमुखम् । कटिनाश्रय ।

१ अशोकमञ्जरी BG. २ रया B. ३ जृम्भते N. ४ याशिप्रयत् Δ; याशिक्षितात् B.

पीनघनोन्नतवृत्तविशालतरस्तनमण्डलगाढनिपीडन-

कण्टकिताङ्गः,

कोमलबाहुर्मृणाललताहृदवेष्टितकण्ठतटः परिचुम्बन-

विभ्रमपात्रम् ।

वासगृहे बहलोच्छ्वसितौगुरुधूमलतानिचिते शयने

मृदुनि "क्षणदायां,

यो दयितां रम्यत्यतिसंभ्रममानजुषं स भुजंगविलास-

धुरामिह धत्ते ॥ ४००.१ ॥

एवमेकैकभगणवृद्धधान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ४००.१ ॥

नाभ्यां पञ्चमात्रैरुत्कलिका ॥ ४०१ ॥

द्वाभ्यां नगणाभ्यां परैर्यथेष्टं पञ्चमात्रैर्गणैरुत्कलिका नाम । यथा -

"स्मितबकुलशिरीषकङ्केलिकोकोलनव्यप्रसूनावलीपरिमलविलोल-

रोलम्ब-"रोलीकुलीकृताखिलचारुलीलावनो,

मृदुमलयसमीर-"शैलपशिक्षाक्रमानुगुणविविधाङ्गहारप्रयोग-

प्रपञ्चप्रवल्गलतानर्तकीरम्यरङ्गावनिः ।

अभिनवसहकारकोरकास्वादमाद्यत्-"पिकयुवतिपञ्चमोच्चारमञ्जरा-

साधितविषममानिनीमानदुर्गः समन्तादयं,

कमिव सपदि "संततोत्कलिकमिह नो" विधत्ते जनं "हेलया निर्जिता-

शेषलोकस्य देवस्य कामस्य निर्व्याजवन्धुर्मधुः ॥ ४०१.१ ॥

एवमेकैकपञ्चमात्रवृद्धधान्यदप्युदाहार्यम् ॥ ४०१.१ ॥

दण्डकप्रकरणम् ।

*

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ

समवृत्तव्यावर्णनो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ग्रन्थाग्रं १०४३; उभयं ११६८ ।

१) पीनघनोन्नतेति - पीनाः पुष्टाः । घनाः कठिनाः । वृत्ता वर्तुलाः । २) क्षणदायां रात्रौ । ३) स्मित-
बकुलेत्यत्र प्रसूनं पुष्पम् । ४) रोलाः शब्दाः । ५) शैलस्यो भरतः । ६) पिकयुवतिः कोकिला । ७) संत-
तोत्कलिकं बालहादयम् । ८) हेलया कीडया । इति श्रीछन्दोनुशासनद्वितीयाध्यायपर्यायाः संपूर्णाः ॥

१ कोमलपङ्कजम् N. २ विभ्रम dropped in G. ३ बहलोच्चलितगुरु N. ४ दयिता
मयत्यतिसंभ्रमः A. ५ द्वाभ्यां dropped in P. ६ रोलम्बलीलाकुली वने N. ७ न ABGN.

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

इदानीमर्धसमवृत्तव्यावर्णनार्थमुपक्रम्यते -

ओजयुजोः ॥ १ ॥

अधिकारोऽयमाविषमवृत्तेभ्य उपतिष्ठते । तत्रौजं विषमं युक् समं लोकसिद्धम् ॥ १ ॥

तत्र -

सिल्गा नभभ्रा हरिणप्लुता ॥ २ ॥

पाद इति चानुवर्तते । ओजपादयोः सगणत्रयं लघुगुरु च । युक्पादयोः नभभ्रा यत्र वृत्ते सा हरिणप्लुता । यथा -

"नृप शैलशिलाशयनासनाः, विदितकन्दफलाहरणाः सदा ।

निवसन्ति यने भवतो द्विषेस्, तरुनिकुञ्जगता हरिणप्लुताः ॥ २.१ ॥

सिल्गा भिगगा उपचित्रम् ॥ ३ ॥

ओजपादयोः सगणत्रयं लघुगुरु च । युजोर्भगणत्रयं गुरुद्वयं च । यथा -

"अयमत्र नृपः सचिवस्त्वसा-, वेप कुमार इतः प्रतिहारः ।

उपचित्रमिति त्वदरेर्गृहे, वक्ति मिथः किल पान्थसमूहः ॥ ३.१ ॥

लोऽनं वेगवती ॥ ४ ॥

उर्पचित्रमेव लघुना रहितं वेगवती । ओजे सिगौ युजि भिगगा इत्यर्थः । यथा -

"नृपते तव कार्मुकवंशान्, -निष्पतिता शितसायकमाला ।

क्षितिभृच्छिरसि प्लवमाना, वेगवती वत नूतनरेखा ॥ ४.१ ॥

"आपातलिकेयम् ॥ ४.१ ॥

भिगगा नजज्या द्रुतमध्या ॥ ५ ॥

ओजे भगणत्रयं गुरुद्वयं च । युजि नजज्याः । यथा -

"वीरजिनेन्द्र भवत्पदपद्मं, भ्रमर इव द्रुतमध्यगमद् यः ।

मुक्तिर्वधूपरिरम्भणसौख्यं, करतलगामि कृतं खलु तेन ॥ ५.१ ॥

उपचित्रा । आपातलिकापरान्तिकेयम् ॥ ५.१ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः सपर्यायो लिख्यते ।

१) नृप शैलशिलेत्यत्र आहारः आहारः । हरिणवत् हुते गमनं येषां ते । अथवा सुभटागमशङ्कया हरिणेऽपि दृष्टे नष्टाः कुष्टाः (ता) । २) अयमत्रेत्यत्र प्रती(ति)हाते दौवारिकः । उपचित्रमिति - त्वद्वैरिनगरे चित्रसमीपं परस्परं निदर्शयति । ३) नृपते तवेत्यत्र रेवापि वंशाच्चिरेच्छति इति श्रुतिः । रेवा तु गिरिरथोभागे प्लवते इयं तु क्षितिभृतां राज्ञां [शिरसि] प्लवते ततो नूतनरेखा । ४) आपातलिकेयमिति - ओजे षण्मात्रा युज्यष्टौ भगणद्वयान्ताऽन्धापातलिका । ५) वीरजिनेन्द्रेत्यत्र अण्यगमद् मध्ये (अधि ?) गच्छति । मुक्तिरामोपगूहनसौख्यम् । हस्तलगामि ।

१ लोक्त. सिद्धं P. २ विदित dropped in N. ३ रिपोस् N. ४ N. adds प्राच्यवृत्ति-रियम् । ५ लघौ च A. ६ ओजयोऽपान्त्यलघुना न्यूनम् । आपातलिकेयं F. ७ रेखा N. ८ मुक्तिविधं परि० A. ९ इयं dropped in A.

तज्जगा मसजगगा भद्रविराट् ॥ ६ ॥

ओजे तजरगाः । युजि मसजगगाः । यथा -

^१ पश्येद्भगवन् पदारविन्द-, इन्द्रं भक्तिं एकदापि यस्ते ।

विभ्रद्भुवताधिपत्यमेकं, भद्रं भद्रविराट् भजेत सोऽपि ॥ ६.१ ॥

औपच्छन्दसकमिदम् ॥ ६.१ ॥

सजस्मा भर्नगगाः केतुमती ॥ ७ ॥

ओजे सजसगाः । युजि भर्नगगाः । यथा -

^२ प्रसरद्रजःस्थगितसूर्या, केतुमतीमुदीक्ष्य तव सेनाम् ।

वसुधापते दिवसिवात्म-, नाशमशङ्कत त्वदरिवर्गः ॥ ७.१ ॥

ताजगगा जतजगगा आख्यानकी ॥ ८ ॥

ओजे ततजगगाः । युजि जतजगगाः । यथा -

^३ त्वद्वैरिभूपैरियमागतोच्चैर-, मरालनादैर्मुखरा शरच्छ्रीः ।

आख्यानकी च त्वदनीकयात्रो-, त्ववस्य सद्यश्च किनैरुदैक्षि ॥ ८.१ ॥

आख्यानकी वार्त्ताहारिका ॥ ८.१ ॥

व्यत्यये विपरीतादिः ॥ ९ ॥

व्यत्यये इति ओजे जतजगगाः । युजि ततजगगाः । विपरीतादिर्विपरीताख्यान-
कीत्यर्थः । यथा -

^४ अमंस्त ते दुर्नयचेष्टितानाम्, आख्यानकीं वा विपरीतवृत्तिम् ॥

पुरः सखीनां ब्रुवता विपक्ष-, नाम त्वया संप्रति लज्जिता सा ॥ ९.१ ॥

^५ एतयोश्च उपजात्यन्तर्गतत्वेऽपि विशेषसंज्ञार्थमत्र पाठः ॥ ९.१ ॥

इजर्जा जजगगा यवर्मती ॥ १० ॥

ओजे रजरजा । युजि जरजरगाः । यथा -

१) पश्येद्भगवन्तित्यत्र भद्रं कल्याणं भजेत । भद्रं स्यादेवं विराजते भद्रविराट् । २) प्रसरद्रज इत्यत्र
भाच्छादितरविम् । केतवो ध्वजा ग्रहाश्च । आकाशमिव । यदा गम(ग)ने केतुर्द्वयति तदा जीवानां नाशो
भवतीति लोकाः । [दिवशब्देन दिनं भासते । ततो यथा दिनस्यात्मनाशो जातः तथास्माकमपि B. P.] ।
३) त्वद्वैरीत्यत्र हंसध्वनितैः । आख्यानं करोति कारयति वा गौरादित्वात् स्त्रीः । उदैक्षीति - दृष्टा ।
४) अमंस्त ते इत्यत्र वा कामिनी तव दुर्नयचेष्टितानां कथयित्रीं अमन्यत पराङ्मुखवृत्तिं सा संप्रति विपक्षायाः
सपत्न्याः नाम सखीनां पुरतो ब्रुवता व्रीडां धत्ते इति । ५) एतयोरित्यत्र इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्र(ज)-
[चोरुपजात्य]न्तर्गतापि विशेषावबोधार्थं उक्ता उदाहरणद्वयी ।

“वन्यसैरिभा भवद्विपक्षधाभि, निरन्तरेन्द्रनीलबद्धभूमिभागे ।

भ्यमुखं प्रकुर्वते मुधा वितर्क्य, विनीलविस्फुरद् यवान्वितां धरित्रीम् ॥ १०.१ ॥

यवान्वितां यर्वमतीमित्यर्थः । छन्दोवशाच्च यवान्वितामित्युक्तम् ॥ १०.१ ॥

व्यत्यये षट्पदावली ॥ ११ ॥

व्यत्यये इत्योजे जरजरगाः । युजि रजरजाः । यथा—

“नवोदयं चिरादुपेयिवांसमर्कं, स्वागतानि पृच्छतीव संमदेन ।

सरोजिनी विकस्वरा निशावसाने, षट्पदावलीकृतस्वनच्छलेन ॥ ११.१ ॥

नभश्चा नभिरा मकरावली ॥ १२ ॥

ओजे नभभराः । युजि नो भवयं रश्च । यथा—

“मकरकेतुभटस्य विराजते, वरतनुर्ध्वजयष्टिरिव प्रगुणीकृता ।

मृदुकपोलतले दधती नवां, मृगमदस्त्वकैर्लिखितां मकरावलीम् ॥ १२.१ ॥

मसागाः सभासाः करिणी ॥ १३ ॥

ओजे मः सैगणद्वयं गुरुश्च । युजि सो भगणद्वयं सश्च । यथा—

“चन्द्रो मत्तकरीन्द्र इवायं, दलितोद्दामतमस्तग्गहनः ।

क्रीडत्यम्बरपल्लवमध्ये, स्फुटताराकरिणीभिर्नुसृतः ॥ १३.१ ॥

साज्याः सभ्रङ्गाः प्रबोधिता ॥ १४ ॥

ओजे सद्दयं जगौ च । युजि सभरलगाः । यथा—

“तरुमूलगृहाः क्षपाक्षये, नृप निद्रां जहति द्विपस्तव ।

विटपान्तकुलायनिष्पतत्-, पतगश्रेणिरवैः प्रबोधिताः ॥ १४.१ ॥

नारल्या नजज्रा अपरबक्रम् ॥ १५ ॥

ओजे नगणद्वयं रलगाश्च । युजि नजजराः । यथा—

“नृपवर भवदीयवर्णने, निखिलमुखै रचयन् पुरातनैः ।

अधिकमपरवक्रमीहते, श्रुतिपठनाय चतुर्मुखोऽधुना ॥ १५.१ ॥

एतौ वैतालीयमेदौ ॥ १५.१ ॥

- १) वन्यसैरिभा इत्यत्र वनमहिषाः त्वद्वैरिगृहे । तिर्यग् । आशङ्क्य । नूतनयवयुक्ता वसुधाम् ।
 २) नवोदयमित्यत्र उपेयिवांसं आगतम् । स्वागतेति—शोभनान्यागतानि स्वागतानि कुशलागमनानि ।
 निशेति—रात्रिप्रान्ते । छलेन कपटन । ३) मकरेत्यत्र कन्दर्पसुभटस्य । कामिनी । ध्वजः पताका ।
 मकरेति—मकरस्य रूपाकृतिपत्रलेखाम् । ध्वजेऽपि मकररूपाणि भवन्ति । ४) चन्द्रो मत्तेत्यत्र उद्दामो
 दीप्तः । अनुसृतः आश्रितः । ५) तरुमूलेत्यत्र शाखाप्रान्तमालकनिर्गच्छन्पक्षिराजिहाव्यैः । ६) नृपवरेत्यत्र
 पुरातनैः जीर्णैः । पञ्चमं वाञ्छन्ति ब्रह्मा ।

१ यववर्ती BNP. २ व्यत्यये इति dropped in P. ३ मकरावली G. ४ सद्दयं शुभ A.
 ५ भद्रयं A. ६ अनुसृता. A. ७ सभरलगाः A, सभ्रसलगाः A. ८ प्रबोधिता B. ९ नद्दयं A.

गान्तं पुष्पिताग्रा ॥ १६ ॥

अपरवक्त्रमेव ओजयुजोर्मान्तं पुष्पिताग्रा । यथा—

^१स्मर इव शयितः कयाप्यशोके, पदहननेन जगज्जयाय नुन्नः ।

सपदि यदिषवोऽस्य पुष्पिताग्र-; प्रसवमिषात् प्रगुणाः परिस्फुरन्ति ॥ १६.१ ॥

साज्जगाः स्मर्या मालभारिणी ॥ १७ ॥

ओजे ससजगगाः । समे सभरयाः । यथा—

^२इह वासकसज्जिकाविलासं, वहते शारदशर्वरी वरेण्यम् ।

अवतंसितकैरवोज्ज्वलश्रीर्, ^३विकसत्तारकमालभारिणीर्यम् ॥ १७.१ ॥

नितम्बिनीत्यन्यः । औपच्छन्दसकमेदावेतौ ॥ १७.१ ॥

भातल्या न्जनसगा विलसितलीला ॥ १८ ॥

ओजे भद्रयं तलगाश्च । युजि नजनसगाः । यथा—

^४वक्त्रे निरीक्षणभङ्गिप्रणयी, भ्रमति धनुर्विलसदिधुरनङ्गः ।

भृत्य इवाद्यु यदाज्ञां विदधद्, रमयति सा नवविलसितलीला ॥ १८.१ ॥

भ्रज्जनल्या जैर् न्जभजनसाष्टैर्मानिनी ॥ १९ ॥

ओजे भ्रनजनलगाः । जैरिति दशभिर्यतिः । युजि नजभजनसाः ।

टैरित्येकादशभिर्यतिः । यथा—

^५मानभृतामिदं तृणमिव जीवितमिति न किं,

कलयसि शास्त्रि रोहिणि न यत्त्वमपि निजपतिम् ।

दक्षसुते कलङ्कय पितृगोत्रमलमधुना,

चिरमथ मानिनी जनवधानुमतिघटनया ॥ १९.१ ॥

रो जलगाः कामिनी ॥ २० ॥

ओजे रगणः । युजि जरलगाः । यथा—

^६निर्वृतिं,

विधेहि हस्तगामिनीम् ।

१) स्मर इवेत्यत्र नुन्नः प्रेरितो जागरितश्च । यस्मान् कामस्य सजीकृताः । २) इह वासकेत्यत्र वा संकेतं सविलासं ददाति सा वासकसज्जिका । या स्त्री भर्तरे समागते स्वं मण्डयति सा वा इति प्रत्यन्तरे । ३) विकसदिनि—माला श्रेणिः पुष्पादिमयी च । 'मालिषीकण्टकस्यान्ते भारितूलचित्ते' (सि० है० २.४.१०२) इति ह्रस्वः । ४) वक्त्रे निरीक्षणलयत्र कटाक्षभङ्गीषु कृपाश्रयः स्फुरति । धनुषि विलसन्त इषवो बाणा यत्येति । सा स्त्री रमयति लोकं इति शेषः । ५) मानभृतामिदमित्यत्र कलयसि इति—किं न जानासि । शास्त्रि शिक्षयसि न स्वभर्तारम् । मानिनीति—चन्द्रो हि विरहिणीमानिनीजनानां दाहकरणादिति त्वं निजपतेर्मौमिनीजनवधानुमतिं ददासीति भावः । ६) निर्वृतिं विधेहि इत्यत्र करगनाम् । जहि त्यज ।

१ कयाय शोके N. २ प्यपदहनेन N. ३ इव dropped in A. ४ औपच्छन्दसिक० BN. ५ वक्त्रेनि० ADEN. ६ भ्रनजनलगाः H; ७ नजभजनसा. A; न्जभजनसा. OD; न्जभजनसाः N; नजभजनसाः P. ८ मानिनीः N. ९ सासि A; सासि B; शशि D; शास्त्रि N. १० न अत्यमपि repeated in A.

सर्वथा,

जहीहि हन्त कामिनीम् ॥ २०.१ ॥

रो अज्जाः शिखी ॥ २१ ॥

ओजे रगणः । युजि जरजराः । यथा -

^१योषितो,

वियोगदुःखस्विगमानमानसाः ।

दन्दहत्,

कटुस्वनैर्मयूर निश्चितं शिखी ॥ २१.१ ॥

रो अज्जा जगौ नितम्बिनी ॥ २२ ॥

ओजे रगणः । युजि जरजरजगाः । यथा -

^२सर्वथा,

विरञ्चिशंकरामराधिराजकेशवर्षयः ।

भेजिरे,

यदुत्पथं चिराय तत्र कारणं नितम्बिनी ॥ २२.१ ॥

रश्चिज्जौ ल्गौ वारुणी ॥ २३ ॥

ओजे रगणः । युजि त्रीन् वारान् जौ । जरजरजरजगाः । यथा -

^३उत्तमं,

घनाविनश्वरप्रमोदकारणं कृतिन् यदीहसे सुखम् ।

निर्मलं,

तदा शमामृतं पिवानिशं मुदारुणं विमुञ्च ^४वारुणीम् ॥ २३.१ ॥

रश्चतुर्जौ वतंसिनी ॥ २४ ॥

ओजे रगणः । युजि चतुरो वारान् जौ । जरजरजरजराः । यथा -

शोभते,

धनुर्लतेव पुष्पधन्यनः शिरीषकोमलाङ्गिका सरोजलोचना ।

वालिका,

जपासहोदरावरा ^५मधूककान्तिमत्यशोकपल्लवावतंसिनी ॥ २४.१ ॥

१) योषित इत्यत्र हे मयूर त्वं शिखी जमि निश्चयेन । शिखी मयूरो वङ्गिश्च । २) सर्वथेत्यत्र उन्मार्गं चिरकालम् । ३) उत्तममित्यत्र अविनाशिवर्षहेतुम् । ४) मदिराम् । ५) शोभत इत्यत्र मधूक-कान्तिमतीति - गौराङ्गीत्यर्थः । कंकेलिकिसलयशेखरवती ।

१ मान dropped in c. २ निहन्ति B. ३ रो अज्जजगाः BB. जगौ dropped in. G. ४ विरिञ्च N; विरिञ्चि P. ५ रः A. ६ समे A. ७ रः A. ८ समे A.

कामिन्याद्या व्यत्यये वानरीशिखण्डिसारस्यपराहंस्यः ॥ २५ ॥

कामिनी - शिखि - नितम्बिनी - वारुणी - वतंसिन्यः ओजयुक्पादयोर्व्यत्यये यथासंख्यं
वानरी - शिखण्डि - सारस्यपरा - हंसीसंज्ञाः । कामिनीव्यत्यये वानरी । यथा -

^१नियम्य गाढसंततैः,

सद्गुणैः ।

सखे स्थिरां कुरु श्रियं,

वानरीम् ॥ २५.१ ॥

शिखिव्यत्यये शिखण्डी । यथा -

तपाल्ये घनध्वनन्मृदङ्गके,

कुर्वते ।

अखण्डपङ्क्तिगीतयः शिखण्डिनस्,

ताण्डवम् ॥ २५.२ ॥

नितम्बिनीव्यत्यये सारसी । यथा -

^२त्वमर्जलोचने शरत् त्वदीयमेतदाननं,

चन्द्रमाः ।

झणझणायितस्वनाऽपि मेखला विभाति ते,^३

सारसी ॥ २५.३ ॥

वारुणीव्यत्यये अपरा । यथा -

^४जिन त्वदीयशसनादृते विवेकदीपको भवत्ययं,

न कश्चित् ।

तमदिच्छदाक्षमं हि तेज एकमूर्जितं प्रसूत इन्द्रदिक्,

नापरा ॥ २५.४ ॥

वतंसिनीव्यत्यये हंसी । यथा -

^५त्वदारवे कृतस्पृहाशुं विस्मृतस्वनिस्वना बकी जगाम साधुना,

मूकताम् ।

सरो विकस्वराम्बुजाकरं प्रियप्रणीतचाटुका तदेहि सोत्सवं,

हंसिके ॥ २५.५ ॥

- १) नियम्येत्यत्र नियम्य । सद्गुणैरिति - गुणा रजवश्च । वानरीव वानरी तां चपलां इत्यर्थः ।
२) त्वमर्जलेत्यत्र सारसीव सारसी तद्वत् मधुरस्वरत्वात् । ३) जिन त्वदीयेति अत्र ऋते विना । इन्द्रदिक्
पूर्वा । ४) त्वदारवे इत्यत्र कृतवाष्पः । मूकत्वम् ।

१ क्रमेण B, २ अखण्डखण्ड B; अखण्डपङ्क्ति D, ३ त्वमर्जलोव repeated in A, ४ शरत् N,
५ रणज्झणायित AP; झणझणायित BN, ६ ते dropped in A, ७ स्पृहाशु वि repeated in A,
१४ छन्दो०

सलगा सलगा इला ॥ २६ ॥

ओजे सलगाः । युजि सत्रयं लघुगुरू च । यथा -

^१करटिर्लवन-

मदपङ्किलधूलिचितालिनाम् ।

रणितच्छलात्,

तव गायति नूनमिला बलम् ॥ २६.१ ॥

सलगाः सृष्टगाङ्गमुखी ॥ २७ ॥

ओजे सलगाः । युजि सगणाष्टकम् । यथा -

^१विरहे नवे,

भवतः सुभगोद्धतवाष्पतुषारकणप्रकरो ग्लपयत्यनिशम् ।

कुमुदस्मिताम्,

अरविन्दकरां विकचोत्पलचारुदृशं परिपूर्णमृगाङ्गमुखीम् ॥ २७.१ ॥

नल्लैगा नल्लगौ शिखा ॥ २८ ॥

ओजे नगणनवकं लघुगुरू च । युजि नगणदशकं गुरुश्च । यथा -

^१प्रसृमरमरिनरपतिवलिमिरिनिकरमतनुमपि गुरुगिरिगुहा-

तरुगहनविकटकुहरशरणमिममखिलमिह समरसमयदिनमुखे ।

परममहिमनिलयैशशधरकुलगगनदिनकरपरपटिमजुषः,

किरणततय इव विदधति चिरतरमवनिपतितिलक तव वरविशिखाः ॥ २८.१ ॥

व्यत्यये खज्जा ॥ २९ ॥

ओजयुक्पादयोर्व्यत्यये शिखैव खज्जा । तत्रौजयोर्विशिष्टवचो गुरुश्च ।

युक्पादयोरष्टाविंशतिर्लघवो गुरुश्च । यथा -

^१प्रमुदितसमदपरभृतकलरणितमविकलशशधरकिरणविततयो,

विकसितसरसिरुहविपिनमलिकुलविरुतमुखरितकुसुमितलताः ।

कुर्वकबकुलविचर्किलविलसदविरलपरिमलमुरभिमलयपवनो,

विरहविधुरयुवतिहृदयतपनमिदमखिलमपि नैवमधुसमये ॥ २९.१ ॥

१) करटीत्यत्र चित मिलित । इला वसुधा । २) विरहे नवे इत्यत्र ग्लपयति ग्लानिं करोति पूर्णचन्द्र-
मुखीम् । हिमकणप्रकरोऽपि कुमुदरविन्दोत्पलसृगाङ्कान् ग्लपयति । ३) प्रसृमरमित्यत्र प्रसृमरं प्रसरन् (स्तम्भम्) ।
अरितिमिरनिकरं गुहादिशरणं विदधति कुर्वन्तीत्यर्थः । के? तव वाणाः । क इव? किरणश्रेणय इव । क? संग्राम-
दिनप्रारम्भे । हे चन्द्रवंशगगनसहस्रकिरण । ४) प्रमुदितसमदेत्यत्र कोकिल(लः) । विततयः श्रेणयः । विपिनं
वनम् । विरुतेति - शब्दवाचाल(ला) । विचर्किलो मल्लिका । सुरभिः सुगन्धः । विरहो वियोगः । तपनमिति -
तापकारि भवतीत्यर्थः । नूतनवसन्तसमये ।

१ श्रवन् AP. २ चित्नालिता N. ३ नल्लगा GH. ४ मितिर A; ५ लय dropped in N.
६ वरशिखाः A. ७ युजोः B ८ विशतिलवचो N. ९ कुरुव N. १० विचर्किललसद N. ११ तव म N. B.

खञ्जेति शब्दस्य छन्दसि प्रवेशयितुमशक्यत्वात्” नाम नोक्तम् ॥ २९. १ ॥
शिखा - खञ्जयोः प्रकारान्तरमाह -

अर्धयोर्वा ॥ ३० ॥

नल्लगा नल्लगौ चेत्योजयुक्पादयोर्यच्छिखाया लक्षणमुक्तं तत् पूर्वापरार्धयोश्चेद्भवति तदापि शिखा । एवं पूर्वापरार्धयोर्व्यत्यये खञ्जापि । अर्धयोरित्यभिधानादोजयुजोरिति निवृत्तम् । तत्र शिखा यथा -

”सुभग तव नवविरह इह महति विलसति चकितहरिणशिशुदृशः ।

अमृतर्चिरुचिरजनि विषममलकमलदलतरिपि दवदहनशिखा ॥ ३०. १ ॥

खञ्जा यथा -

अभिनवविकसितकुंवरवकिचकिलवकुलपरिमलमधुरमधुसमये ।

त्वमिह कथमिव पथिक हतक गतकरुण परिहरसि निजमृगादृशम् ॥ ३०. २ ॥

अनयोर्विषमवृत्तत्वेऽप्यर्धसममध्ये लाघवार्थं पाठः ॥ ३०. २ ॥

नल्लगावतिरुचिरा ॥ ३१ ॥

द्वयोरर्धयोर्नगणनवकं गुरुश्च । यथा -

”धनपरिमलमिलदलिकुल्लमुखरितनिखिलकमलकुललयवनः ।

जनयति मनसि निरवधि मुदमविरतमिह मम मधुरतिरुचिरे” ॥ ३१. १ ॥

नल्लगौश्च ॥ ३२ ॥

द्वयोरर्धयोर्यथासंख्यं नल्लगौ नल्लगौश्च यत्र भवन्ति साप्यतिरुचिरा । यथा -

”रतिकरमलयमरुति शुचिशैश्वर्येति हतहिममहसि मधुसमये ।

परिहरसि पथिक हतक कथमतिरुचिरयुवतिमति हि चपलतया ॥ ३२. १ ॥

द्वे अप्येते बूलिके इत्यहीन्द्रः ॥ ३२. १ ॥

अर्धसमप्रकरणम् ।

*

अथ विषमवृत्तान्युच्यन्ते -

अनुष्टुभि नाद्यात् स्त्रौ तुर्याद्यो वक्त्रम् ॥ ३३ ॥

अनुष्टुभ्यष्टाक्षरायां जातौ पादस्याद्यात् प्रथमादक्षरात् परौ स्त्रौ सगणनगणौ न भव-

1) अशक्यत्वादिति - द्विगुरुत्वात् । अत्र न पादनिषमः । किं तु शिखायाः द्वाभ्यां पादाभ्यां द्वयोरर्धयोर्निष्पन्नयोरत्र वृत्तं संपूर्णं जायते । 2) सुभग तवेत्यत्र असृतेति - कन्द क्रिणः । अमलेति - पत्रश्रेणिः । दवदेति - अभिज्वाला । यथेति - तथाप्रापि योज्यम् । 3) धनपरिमलेत्यत्र अत्रापि न पादसंख्या । 4) (हे अतिरुचिरे B) । 5) रतिकरेति - सुखकारी । अति हि मृशार्थम् । चपलतया ।

तोऽन्ये तु षड् गणा यथेष्टं भवन्ति । चतुर्थादक्षरात् परतश्च यगणो भवति तद्वचं वर्षत्रं नाम । यथा—

“तस्यास्त्रस्तकुरङ्गाक्ष्या वक्त्रेण त्वं पराभूतः ।

हिमांशो क्षीयसे युक्तं लज्जसे तु न किं वृद्ध्या ॥ ३३.७ ॥

एवमन्यदप्युदाहार्यम् । अत्र प्रथमपादस्य प्रथमस्थाने ग्लाविति द्वौ विकल्पौ । द्वितीये स्त्रवर्जनात् शेषगणैः षड् । तृतीये य एक एव । चतुर्थे ग्लाविति द्वौ । “अन्यो-
ऽन्याभ्यासे चतुर्विंशतिः । प्रतिपादं चतुर्विंशतेर्भावादन्योऽन्याभ्यासे जातास्तिस्त्रो लक्षाः
एकत्रिंशत्सहस्राः सप्त शतानि षट्सप्तत्यधिकानि (३३१७७६) । एवमियमेव संख्या
प्रत्येकं विपुलाभेदेष्वपि ज्ञेया ॥ ३३.१ ॥

तद्युजोर्जः पथ्या ॥ ३४ ॥

तद्वचं युजोः पादयोस्तुर्यादक्षरात् परो जगणश्चेद् भवति तदा पथ्या । यथा—

“आलानितराजस्कन्धघृष्टाः पथ्यायतदुमाः ।

अद्यापि कथयन्त्येते राजेन्द्र तव दिग्जयम् ॥ ३४.१ ॥

ओजे विपरीतादिः ॥ ३५ ॥

ओजयोः पादयोस्तुर्यादक्षरात् परो जगणश्चेद् विपरीतादिः पथ्या । युक्पादयोर्य
एवावतिष्ठते । यथा—

“विपरीतानि रे शठ करिष्यसि कियन्त्यस्मान् ।

दुःकूलं प्रच्छदीकृतं^{१)} तस्या धत्से ममाग्रे यत् ॥ ३५.१ ॥

नश्चपला ॥ ३६ ॥

ओजयोः पादयोस्तुर्यादक्षरात् परो नगणश्चेच्चपला^{२)} । यथा—

“वीक्षितोऽप्येव तिलकश्चपलाक्षि त्वया सद्यः ।

दधाति नव्यमुकुले रोमांश्चकञ्चुकं मन्ये ॥ ३६.१ ॥

युजोः षड्भ्यो लो विपुला ॥ ३७ ॥

- १) तस्यास्त्रस्तेत्यत्र ग्रन्थो भयभ्रान्तः स चायौ कुङ्गान्तद्वदक्षिणी यस्याः । परेति—निर्जितः ।
२) अन्योऽन्याभ्यासे इत्यत्र द्वौ षड्गणौ जाता १२ एकेन गुणितं तदेव ततो १२ द्विगुणा २४ । एवं द्विती-
यादिषु पादेषु भवन्ति भङ्गाः । प्रथमपादभेदः द्वितीयपादभेदाः ताड्यन्ते । एवं पादद्वयभेदः तृतीयपादभेदाः ।
त्रिकपादभेदः चतुर्थपादभेदाः । तदा उक्तसंख्या । ३) आलानितेति—आलानसम्भवे प्रापिता ये सामवोनयः ।
घृष्टाः त्वग्निराकरणात् । पथि मार्गे । विग्यात्राम् । ४) विपरीतेत्यत्र अस्यादपीति—अन्यानीति शेषः ।
पट्टकूलं ‘पठेडी’ति प्रसिद्धम् । ५) अपरक्षियः । ६) चपलेत्यत्र अत्रापि ३३१७७६ भेदा भवन्तीति ।
७) वीक्षितोऽपीत्यत्र तिलको वृक्षविशेषः । मुकुलैः कोरकैः ।

युक्पादयोः षड्भ्यः परो लघुश्चेद् विपुला । ^१नचेयं पथ्यया गतार्था । विपुला-
वर्गस्वेदानीमारभ्यमाणत्वात् तां विना तस्यानुपपत्तेः । युक्पादयोः सप्तमेन लघुना अव-
श्यमेव भवितव्यं विषमपादयोस्तु नादिभिर्गणस्यापवादं वक्ष्यति । पथ्यायां तु यगण
एवावतिष्ठते ॥ ३७ ॥

सैतवस्य चतुर्षु ॥ ३८ ॥

सैतवसाचार्यस्य मते चतुर्षु पादेषु षड्भ्यः परो लो भवति । यथा —

विपुलेऽप्यम्बुधौ कृतं वर्त्म रामेण सैतवम् ।

चित्रमेतदिहाथवा किमसायं महात्मनाम् ॥ ३८.१ ॥

तुर्याञ्जनभ्रम्सास्तद्विपुला ॥ ३९ ॥

ओजे विपरीतादिरित्यत ओज इत्यनुवर्तते । ओजयोः पादयोस्तुर्यादंक्षरात् परे^२
यगणं बाधित्वा नतभरमसाश्चेद् भवन्ति तदा तद्-विपुला । नविपुला तविपुला भविपुला
रविपुला मविपुला सविपुला चेति । युजोः षड्भ्यो ल इति तु स्थितमेव । नविपुला यथा —
पश्यन्ति देव चरणद्वयं ये तव भक्तिः ।

तेषां भवन्ति विपुलाः सद्यः कल्याणसंपदः ॥ ३९.१ ॥

ओजे इति जातिपक्षे द्वयोरपि पादयोर्ग्रहणम् । व्यक्तिपक्षे पुनरेकस्य प्रथमस्य
तृतीयस्य वा । तथा च ^३महाकवीनां प्रयोगः —

^३अनाकृष्टस्य विषयैर्विद्यानां पारदृश्वनः ।

तस्य धर्मरतेरासीद् वृद्धत्वं जरसा विना ॥ ३९.२ ॥

तथा —

^४तव मन्त्रकृतो मन्त्रैर्दृष्टात् संशमितारिभिः ।

प्रत्यादिश्यन्त इव मे दृष्टलक्ष्यैर्भिदः शराः ॥ ३९.३ ॥

तविपुला जातिपक्षे यथा —

पादेन हता येन सा जातीलुब्धेन मल्लिका ।

अलेस्तस्य देवादहो बर्दर्यपि सुदुर्लभा ॥ ३९.४ ॥

व्यक्तिपक्षे —

^५वन्दे कविं श्रीभारविं लोकसंतमसच्छिदम् ।

दिवा दीपा इवाभान्ति यस्याग्रे कवयोऽपरे ॥ ३९.५ ॥

१) पथ्यया गतार्था न भविष्यति यत्सत्र जगणो भवति । नगणादिभिस्त्रियम् । न पथ्यालक्षणं एवं
प्रायेण भवति । २) महाकवीनामिति — कालिदासादीनाम् । ३) अनाकृष्टेत्यत्र पारं पश्यति पारदृश्वः ।
रघुवंशे । ४) तव मन्त्रेत्यत्र शान्तिं प्रापिता अरयो यैस्ते तैः । ५) वन्दे कविमित्यत्र पक्षे भाभिः काम्तिभिः
उपलक्षितो रविः ।

१ युजोः F. २ ओजयोस्तु EF. ३ तुर्याक्षरात् G. ४ पारवयगणं A; परं यगणं N. ५ पादयोः
dropped in B. ६ आद्यस्य F. ७ लक्ष्म A.

तथा —

लोकवत्प्रतिपत्तव्यो लौकिकोऽर्थः परीक्षकैः ।
लोकव्यवहारं प्रति सदृशौ बालपण्डितौ ॥ ३९.६ ॥

जातिपक्षे भविपुला यथा —

इयं सखे चन्द्रमुखी स्मितज्योत्स्नावर्भासिनी ।
इन्दीवराक्षी हृदयं दन्दहीति तथापि मे ॥ ३९.७ ॥

व्यक्तिपक्षे यथा —

यस्य प्रभावाद् भुवनं शाश्वते पथि तिष्ठति ।
देवः स जयति धीमान् दण्डधारो महीपतिः ॥ ३९.८ ॥

तथा —

^{१)} मुकशेषविरोधेन कुलिशव्रणलक्ष्मणा ।
उपस्थितं प्राञ्जलिना विनीतेन गरुत्मता ॥ ३९.९ ॥

जातिपक्षे रविपुला यथा —

^{२)} वधूमिः पीनस्तनीभिस्तूलीभिः कुङ्कुमेन च ।
कालागुरुधूपधूमहैमन्ते जयति स्मरः ॥ ३९.१० ॥

व्यक्तिपक्षे यथा —

महाकविं कालिदासं वन्दे वाग्देवतागुरुम् ।
यज्ज्ञाने विश्वमाभाति दर्पणैः प्रतिबिम्बवत् ॥ ३९.११ ॥

तथा —

कामिनीभिः सुखं संगः क्रियते पण्डितैरपि ।
यदि न स्याद् वारिवीचीचञ्चलं हतजोषितम् ॥ ३९.१२ ॥

जातिपक्षे भविपुला यथा —

^{३)} सर्वातिरिक्तं लावण्यं विभ्रती चारुविभ्रमा ।
स्त्रीलोकसृष्टिः सा नूनं निःसामान्यस्य वेधसः ॥ ३९.१३ ॥

व्यक्तिपक्षे यथा —

^{४)} मनोभिरामाः शृण्वन्तौ रथनेमिस्वनोन्मुखैः ।
पद्मजसंवादिनीः केका द्विधा भिन्नाः शिखण्डिभिः ॥ ३९.१४ ॥

तथा —

^{५)} अदूरवर्तिनीं सिद्धिं राजन् विगणयात्मनः ।
उपस्थितेयं कल्याणी नास्ति कीर्तित एव यत् ॥ ३९.१५ ॥

१) मुकशेषेत्यत्र उपस्थितं उपासितम् । प्राञ्जलिनेति — योजितहस्तेन । कुमारकाव्ये कान्यमिदम् ।
२) वधूमिरित्यत्र जयतीति — लोकमिति शेषः । ३) सर्वातिरिक्तमित्यत्र सृज्यतेऽसाविति लोकानां मध्ये
सृष्टिः । कर्मणि क्तिन् । ४) मनोभिरित्यत्र ख(ष)ङ्गसंवादिनीरिति — स्वरविशेषं अनुवदन्ति । मयूरं(ते) मन्द्रं
रीति मयूरी तारम् । ५) अदूरवर्तिनीमित्यत्र विगणयेति — जानीहि । प्रकटितेयम् । का धेनुः । कीर्तिते
[नास्ति] ।

जातिपक्षे सविपुला यथा—

¹⁾क्षणविश्वसिनि काये का चिन्ता मरणे रणे ।

को हि मन्दः सहस्रैव स्वल्पेन बहु हारयेत् ॥ ३९.१६ ॥

एवं व्यक्तिपक्षेऽप्यन्वेष्ट्यम् । "संकीर्णाश्च विपुलाप्रकारा दृश्यन्ते ।

यथा -

कचित्काले प्रसरता ⁸⁾कचिदापत्य निर्गता ।

शुनेव सारङ्गकुलं त्वया भिन्नं द्विषां बलम् ॥ ३९.१७ ॥

तुल्येऽपराधे स्वर्भानुर्भानुमैन्तं चिरेण यत् ।

हिमांशुमाशु प्रसते तन् अदिन्नैः स्फुटं फलम् ॥ ३९.१८ ॥

इत्यादि । ते स्वबुद्ध्याऽभ्यूहाः । सर्वासां च विपुलानां चतुर्थो वर्णः प्रायेण गुरु-
र्भवतीत्याम्नायः ।

वक्त्रप्रकरणम् ।

एकोऽष्टाक्षरः पादश्चतुर्वृद्धाः क्रमात् परे पदचतुर्ध्वं चतुर्विंशतिधा ॥४०॥

एकः कश्चिदष्टाक्षरः पादस्ततोऽन्ये पादाः क्रमाच्चतुर्भिश्चतुर्भिर्वर्णैर्द्विधाः कार्या इति पदचतुर्भुवम् । तच्च न्यासभेदाच्चतुर्विंशतिधा । स्थापना यथा -

C	C	C	C	C	C	92	92	92	92	92	92	96	96	96	96	96	96	20	20	20	20	20	20
92	96	20	92	96	20	C	96	20	C	96	20	92	C	20	92	C	20	92	96	C	92	96	C
96	92	96	20	20	92	96	C	96	20	20	C	C	92	C	20	20	92	96	92	96	C	C	92
20	20	92	96	92	96	20	20	C	96	C	96	20	20	92	C	C	C	92	96	92	96		

प्राप्ते वसन्तमासेऽस्मिन्-

अनन्तरेणैषधिं^१ बल्लभां गेहिनीम् ।

पदचतुर्ध्वं कथमिव पथिक यास्यासि,

विषलतिकानामिवोत्फुल्लकङ्कलितानां गन्धं जिघ्रन् ॥ ४०.१ ॥

एवमन्येऽपि भेदा उदाहार्याः ॥ ४०.१ ॥

तदादौ द्विगं सर्वलं प्रत्यापीडः ॥ ४१ ॥

तदेव पदचतुर्ध्वमादौ द्विगुरुकं ततः परं सर्वलघुवर्णं प्रत्यापीडः । यथा—

1) क्षणविधंस्मिन्ति [भद्र] रणे संग्रामान्तर्मरणे का चिन्तास्ति । 2) संकीर्णांश्चेति - एकः पादो मगणस्य द्वितीयो मगणस्य । एवं एको मगणस्यान्यः मगणस्येत्यादिना मगणादीनां संकरे । 3) कश्चिदापत्येत्यत्र स्वर्मानुः राहुः । माघकाण्डे वृत्तमिदम् ।

१ विघ्नता A. २ भानुमतः P. ३ सुदिवः B मघिवः C. ४ कमाचतुर्भिर्वैश्वदिशिकाः कमाचतुर्भि-
रिति पद० A. ५ कार्या dropped in E. ६ E adds.-बोडैको हिंदिरन्येऽद्यस्तदन्ये तु कमोरकमान् ।
चतुर्विंशतिमेदं स्याच्चतुर्ध्वक्प्रमोक्तयौ । ७ ओषधी A.

स्वामिन् जिनवर तव,

धौऽद्विद्वितयमृषभ विनमति ।

नन्नामरमणिमयमुकुटशुचिकिरण,-

मालाकिर्सेलयितचरणकमल इह दिवि भवति ॥ ४१.१ ॥

अन्ते च ॥ ४२ ॥

तत्पदचतुरूर्ध्वमन्ते चकारादादौ च द्विगं शेषसर्वलघुवर्णं पुनः प्रत्यापीडसंज्ञम् ।

यथा -

नित्यं प्रणमत भक्त्या,

पादद्वयमिह चरमजिनस्य ।

सद्यो यद्मरनरभुजगपरिवृढानां,

मौलौ सपदि भवति नवविकसितकमलवतंसः ॥ ४२.१ ॥

द्विगमापीडः ॥ ४३ ॥

चानुकृष्टत्वादादविति नानुवर्तते । अन्ते द्विगुरुकं शेषसर्वलघुकं पदचतुरूर्ध्वमापीडसंज्ञम् । यथा -

^१मदमुखरमयूरे,

स्फुटविविधसरिदधिकपूरे ।

नवघनसमय इह कलय वत कान्तां,

शरणमयि पथिक हतक झगिति जहहि वनान्तम् ॥ ४३.१ ॥

अत्र प्रतिपादं चतुर्भिर्यतिरिति कश्चित् ॥ ४३.१ ॥

पदचतुरूर्ध्ववदापीडोऽपि चतुर्विंशतिधेति तन्मध्यात् ^२पूर्वाचार्यानुरोधेन भेदत्रयस्य नामान्युच्यन्ते -

स आद्यस्य द्वितीयादिना व्यत्यये कलिकालवत्यमृतधाराः ॥ ४४ ॥

स आपीड आद्यस्य पादस्य द्वितीर्यतृतीयतुर्यपादैर्विपर्यये यथासंख्यं कलिकादयो भवन्ति । तत्राद्यस्य द्वितीयेन व्यत्यये कलिका । यथा -

^३करकलितनिशितकरवालः,

सुचिरमवनिपालः ।

१) मदमुखरेत्यत्र नवीनमेघार्थे शीघ्रं त्यज काननसमीपम् । २) पूर्वाचार्यानुरोधेनेत्यत्र यद्यपि चतुर्विंशतिधा स्थापिते आपीडे सर्वेऽपि विकल्पा अन्तर्भवन्ति तथापि पूर्वसूरिकृतप्रकारेण उदाहरणानां नामत्रयं पृथगुदाहार्यमिति । ३) करकलितेत्यत्र तीक्ष्णखङ्गः । अवेति - राजा । कालो यमः ।

१ योऽद्वितीय N. २ किशलयित E. ३ द्विगं EF. ४ जहहि A. ५ चतुर्धेवेति E. ६ द्वितीयादिपादैः F. ७ तुर्यैः पादैः E. ८ कलिकाया यथाक्रमं स्युः F.

प्रथुमदरिपुनृपतिबलदलनकालम्,

त्वमिह जय निर्जबिलसितपरिदलितकलिकालः ॥ ४४.१ ॥

मञ्जरीति पिङ्गलः ॥ ४४.१ ॥

आद्यस्य तृतीयेन व्यत्यये लवली । यथा -

"त्वयि जलधिमनु चलति नृप,

मुखवासः समजनि निखिलदिगवलानाम् ।

सुरभिबहुरजोभिम्,

तरलतुरगनिकरसुरमृदितमृदुलवलीनाम् ॥ ४४.२ ॥

आद्यस्य तुर्येण व्यत्यये अमृतधारा । यथा -

"प्रणयवति सखि समुपहसितमनमिशयरूपे,

प्रणयमनुसर क इव मानः ।

स्रवति वचनमपि मधुरमिह यदस्य,

सततममृतधाराम् ॥ ४४.३ ॥

"पिङ्गलस्तु पदचतुर्ध्वर्भेदानेतानाह । यथा -

"जनयति महतीं प्रीतिं हृदये,

कामिनां चूतमञ्जरी ।

मिलदल्लिचकचञ्चुपरिचुम्बितकेशरा,

कोमलमलयबातपरिनिर्तितरुशिखरस्थिता ॥ ४४.४ ॥

"विरहविधुरहृणकान्ताकपोलवदातं,

परिणतिदरपीतपाण्डुच्छवि लवलीफलं निदाघे ।

जयति हिमशीतलं,

"पाद्विस्वाद् तृष्णाहरं सुन्दरम् ॥ ४४.५ ॥

यदि वाञ्छसि कर्णरसायनं सततममृतधाराभिः,

यदि हृदि वा परमानन्दरसम् ।

[१) त्वयि जलधीत्यत्र अनु लक्ष्यीकृत्य । मुखवासः पटवासः । विमृषकामिनीनाम् । २) प्रणेति -
 जहवति जहं कुरु । ३) पिङ्गलस्त्विति - पिङ्गलस्त्वित्युदाहृतिः यदनया रीत्या स्थापितानि त्रीणि उदाहरणानि
 अस्माकं मते पदचतुर्ध्वर्भेदां प्राप्नुवन्ति । परं तस्य लघुगुरुव्यक्तिर्न । ४) जनयति महत्यत्र चञ्चु इति - निपुणं
 अथवा अलिनिकरस्य चञ्चवस्ताभिः । ५) विरहविधुरितेत्यत्र हृणो देशविशेषस्तत्रत्यस्त्रियः । परिणतीति -
 पाकेन ईषत्पाण्डुच्छवि । ६) यद्वरसान्वीति - यद्ववं पानविशेषः तस्येदं तद्वद्वा स्वादु । [पाद्वः पानकभेदः ।
 तद्वत् स्वादु P.] । पाण्डवपाठपक्षे षण्डववनजातम् ।

१ प्रथुमद N २ निज dropped in A. ३ बलति N. ४ A adds मनसित after.
 हसित ५ वदनमपि A. ६ भेदानेतानेततोह A भेदानेतान्नीनप्याह F. ७ केशरा. ८ पाण्डव ABCDNS.
 ९ हृदि dropped in B.
 १५ छन्दो०

भ्रातः ऋणु ^१धरणीधरवाणीममृतसयी,

तत्कान्यगुणभूषणम् ॥ ४४.६ ॥

पदचतुर्ध्वप्रकरणं ^२सप्तभिः ॥ ४४.६ ॥

*

स्जस्ला न्सज्जा भजल्गाः स्जसज्जाः पादेषूद्गता ॥ ४५ ॥

यस्य प्रथमे पादे सजसलाः, द्वितीये पादे नसजगाः, तृतीये पादे भनजल्गाः, चतुर्थे पादे सजसजगाः—तद्वृत्तमुद्गता । यथा—

^३वत चन्द्रिकाजलमशेषम्,

उपरमयितुं चकोरकाः ।

शक्यमिह न खलु तत्परितः,

पिबतोद्गतां सपदि चन्द्रलेखिकाम् ॥ ४५.१ ॥

रनभगास्तृतीये सौरभकम् ॥ ४६ ॥

उद्गतैव तृतीये पादे रनभगाश्चेत् सौरभकम् । तृतीय इति वचनादुद्गताया एवान्ये त्रयः पादा गृह्यन्ते । यथा—

^४अतिरेकवान् किल गुणोऽपि,

कलयति कदापि दोषताम् ।

सप्रपर्णविटपी विलसन्,

मदसौरभाद् ^५वनगजैर्विदल्यते ॥ ४६.१ ॥

नौ मौ ललितम् ॥ ४७ ॥

उद्गतैव तृतीये पादे ननससाश्चेल्ललितम् । पादत्रयं पूर्ववत् तदेव । यथा—

^६मदलंकृतैर्गुणगणेन,

विविधरसभावभङ्गिभिः ।

सुललितपदरचनाभिरहो,

ललनेव का न कविता मनोरमा ॥ ४७.१ ॥

उद्गताप्रकरणं त्रिभिः ॥ ४७.१ ॥

१) धरणीधरः कविविशेषः । २) सप्तभिरिति—पदचतुर्ध्वं १ प्रत्यापीडभेदद्वयं ३ आपीड ४ कलिका ५ लवली ६ अमृतधारा ७ । ३) वत चन्द्रिका इत्यत्र काचिद्विरहिणी चकोरपक्षिणः प्राह—हे चकोराः भवद्विरिति गम्यम् । उद्गतां इमां चन्द्रिकां यूयं पिबत पानं कुरुष्वम् । ४) अतिरेकवानित्यत्र अतिरेकः आधिक्यम् । ५) वनगजैरिति—वनगजा हि तद्वन्धं न सहन्ते इत्युत्पादयन्ति । ६) मदलंकृतैस्त्वत्र प्रशानोपमाद्यलंकारैर्भूषणैश्च । गुणा माधुर्यादयः १० शीलरूपादयः । विविधेति—शृङ्गारादयः गभीरार्थाः । पक्षे हावभावादयः । कान्तेव । कवेः कर्म कविता ।

मसज्भगगाः सनजरंगाः नासौ निज्याः पादेषूपस्थितप्रचुपितम् ॥ ४८ ॥

प्रथमे पादे मसज्भगगाः, द्वितीये पादे सनजरंगाः, तृतीये ननसाः, चतुर्थे नगणत्रयं जयौ च यत्र भवन्ति तदुपस्थितप्रचुपितं वृत्तम् । यथा—

^{११}राजन् येः समरे मदादुपस्थितपूर्वं,
द्विरदप्रचुपितयायिभिर्विपक्षैः ।

तव धनुरुहनिनदाद्,

द्रुतगति मृगवदपसरन्ति त एते ॥ ४८.१ ॥

नौ स्तौ न्सौ तृतीये वर्धमानम् ॥ ४९ ॥

उपस्थितप्रचुपितमेव तृतीये पादे ननसननसाश्चेद् वर्धमानम् । तृतीये इति वचना-
दन्यत्पादत्रयं तदवस्थमेव । यथा—

^{१२}दिग्यात्रासमयेऽद्य जैत्रतूर्यनिनादैर्,
वियति प्रतिरसितेन वर्द्धमानैः ।

भयतरलितगमनान् दिनकररथतुरगान्,

कथमपि नृवर नियमैर्यत्पुरुषोऽयम् ॥ ४९.१ ॥

तज्जाः शुद्धविराड्क्वपभम् ॥ ५० ॥

उपस्थितप्रचुपितमेव तृतीये पादे तजराश्चेत् तदा शुद्धविराड्क्वपभम् । अन्यत्पादत्रयं
तदवस्थमेव । यथा—

^{१३}लावण्यामृतपूरधारिणीह विशाल—,
रमणोन्नतपुलिनस्थलीमनोज्ञा ।

सा शुद्धविराण्मुखाम्बुजा,

सरिदिव रमयति हृदयानि नराणाम् ॥ ५०.१ ॥

उपस्थितप्रचुपितप्रकरणं त्रिभिः ॥ ५०.१ ॥

*

पूर्वोऽर्धे मुगौ परे न्लललाः सौम्या ॥ ५१ ॥

पूर्वार्धे पञ्च भगणा गुरुश्च । षोडश गुरव इत्यर्थः । उत्तरार्धे दश भगणा लङ्घ्यं
च द्वात्रिंशल्लघव इत्यर्थः यत्र तल्लन्दः सौम्या । यथा—

१) राजन् वैरित्यत्र राज्ञां समूहः पूर्वमागतं गजवत् प्रचुपितं मन्दं याति इति । सलीलगतय इत्यर्थः ।
द्रुतगतीति—क्रियाविशेषणम् । २) दिग्यात्रेत्यत्र तूर्यं वादित्रम् । विषयाकाशे । प्रतिशब्देन । नियन्त्रयति
सूर्यसारथिः । ३) लावण्यामृतपूरेत्यत्र शुद्धो ध्वलो वीनां पक्षिणां राजा राट् अर्थात् हंसः मुखे येषां एवं-
विधानि भम्बुजानि यस्यां सा । पक्षे शुद्धं निर्मलं विराजति इति विराट् । एवंविधं वदनाम्बुजं यस्याः सा नदीव ।

१ स्तजगाः BFGHP. २ पादे dropped in ABDP. ३ अपसरति N. ४ तदवस्थितमेव A.
५ नियमायत्य ० A. ६ प्रचुपित dropped in N. ७ पूर्वार्धे H; पूर्वे अर्धे ABCDN. ८ गुरुः A.

“सौम्यैतस्याः किं बालाया नो जानीषे कष्टावस्थाम् ।

धरणितलविलुठनमलिनितकुचकलशमनुभवति तर्ब विरहमिह किल ॥ ५१.१ ॥

व्यत्यये ज्योतिः ॥ ५२ ॥

यत्र पूर्वार्धे द्वात्रिंशल्लघव उत्तरार्धे षोडश गुरवस्तच्छन्दो ज्योतिः । यथा -

“परिहर वत परिचयमयि युवतिषु किमिति^१ नहि विमृजसि विषयसुखमिह ।

ज्योतीरूपं निष्कर्माणं कृत्वात्मानं मुक्तिं यायाः ॥ ५२.१ ॥

एते द्वे अप्यनङ्गक्रीडे इति जयदेवः । शिखेत्यहीन्द्रः ॥ ५२.१ ॥

विषमवृत्तप्रकरणम् ॥

†

अथ मात्राच्छन्दांसि ।

ओजे षण्मात्रा इलगन्ता युज्यष्टौ न युजि षट् संततं ला न समः

परेण गो वैतालीयम् ॥ ५३ ॥

ओजपादयोः षण्मात्रा इलगन्ताः रगणलघुगुर्ववसानाः । युक्पादयोरष्टौ मात्राः इलगन्ता एव यत्र तद्वैतालीयं नाम च्छन्दः । अपवादमाह - न युजोः पादयोः षट् लघवो निरन्तरा भवन्ति । “न च समो लः सर्वपादेषु परेण सह गुरुर्भवति । यथा -

“अधुना भवदीयवैरिणाम्, अटवीकोटरचारिणां नृप ।

प्रतिभाति तृपान्धचेतसां, वै तालीयरसः सुधोपमः ॥ ५३.१ ॥

“अत्रौजपादेऽष्टौ विकल्पाः । युक्पादे त्रयोदश । अष्टभिस्त्रयोदश गुणिताश्चतुरत्तरं शतं वैतालीयपूर्वार्धे भेदा भवन्ति । उत्तरार्धेऽपि तावन्त एव । अन्योऽन्यताडनायां जातानि दश सहस्राणि अष्टौ शतानि षोडशाधिकानि ॥ ५३.१ ॥

इयान्ता औपच्छन्दसकम् ॥ ५४ ॥

ओजे षण्मात्रा युज्यष्टौ इयान्ता रगणयगणान्ताश्चेद् भवन्ति शेषं तु सर्वं वैतालीयसमं तदा औपच्छन्दसकं नाम च्छन्दः । यथा -

1) सौम्यैतस्याः बालायाः सुखाया दुःखावस्थाम् । 2) परिहरेत्यत्र परिचयं ससर्गं यायाः गच्छेः । 3) न च समो ल इति - द्वितीयश्चतुर्थपद्यादिवर्णः समः स लघुः सञ्ज्ञतनेन अक्षरभारेण गुरुं कार्य इत्यर्थः । 4) अधुनेति - वै निश्चयेन । तावत्या अयं तालीयः । 5) अत्रौजपादेऽष्टौ विकल्पा इति - अत्र वैतालीयस्य विषमपादे त्रयोदशधा वगणः प्रस्तार्यन्ते तत्र या सममात्रा पराश्रिता भवति तान् विकल्पान् परित्यज्य शेषा अष्टौ गृह्यन्ते । युक्पादयोरार्याणां गणद्वयं प्रथमं प्रस्तार्यन्ते ततो विंशतिर्विकल्पा भवन्ति । ततो येषु रूपेषु समा मात्रा पराश्रिता भवति तद्व्यस्तारान् परित्यज्य अपरे द्वाह्याः ।

१ तव dropped in A. २ अपि ODFNP. ३ किमिति N. ४ नि.कर्माणं P ५ ल्यन्ता GH. ६ स्तु. P.

कीर्तिस्तव वल्लभा त्रिलोकीम्, अखिलां पर्यटतीति यत् प्रबुद्धाः ।

कवयः कथयन्ति सत्यमेतन्, "नौपच्छन्दसकां भवन्ति सन्तः ॥ ५४ १ ॥

भगवान्ता आपातलिका ॥ ५५ ॥

ओजे षण्मात्राः युज्यन्ते भगणगुरुद्वयान्ताश्चेद् भवन्ति शेषं वैतालीयसमं तदा आपा-
तलिका नाम च्छन्दः । यथा -

"आपातलिका वत संपत्, क्षणिकं प्राणितमप्यसुभाजाम् ।

इति मत्वा निश्चयपूर्वं, शान्तिकार्थं यन्नमुपाद्भूम् ॥ ५५.१ ॥

आपातलिका अस्थिरा ॥ ५५.१ ॥

युजि तिसृभ्यो गः प्राच्यवृत्तिः ॥ ५६ ॥

युक्पादयोस्तिमुभ्यो मात्राभ्यः परो गुरुश्चेत् तदा प्राच्यवृत्तिश्छन्दः । ओजयोस्तु
पूर्ववत् । सा च वैतालीय-औपच्छन्दसक-आपातलिकोपाधिभेदात् त्रेधा । तत्र वैतालीय-
प्राच्यवृत्तिर्यथा -

"भुवने दधदेकवीरतां, त्यागधर्मकरुणापराक्रमैः ।

नृपनिह पटञ्चरीं निज- प्राच्यवृत्तिमकरोः पुनर्नवाम् ॥ ५६.१ ॥

औपच्छन्दसकप्राच्यवृत्तिर्यथा -

"उदयाचलवप्रभागवल्गात्, सप्तसप्तितुरगांहिताडनोत्था ।

नवपल्लवपाटला पुरस्ताद्, धातुधूलिपटलीव भाति सन्ध्या ॥ ५६.२ ॥

आपातलिकाप्राच्यवृत्तिर्यथा -

"अलिमलिने व्योम्नि पतन्तो, रदमयोऽभिनवशीतमरीचेः ।

दधति तुलामन्तरुदन्वत्, सान्द्रविद्रुमलताविपिनानाम् ॥ ५६.३ ॥

अत्र चत्वारो विकल्पाः । यथा S|S|S; ||S|S; S|S||; ||S||; ते च ओजपाद-
विकल्पैरष्टभिराहता द्वात्रिंशत्पूर्वार्धविकल्पाः । उत्तरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां
दश शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि । इयमुपपातलिकेत्येके ॥ ५६.३ ॥

अयुज्याग्रलाद् ग उदीच्यवृत्तिः ॥ ५७ ॥

अयुक्पादयोराद्याल्लघोः परो गुरुश्चेत् तदा उदीच्यवृत्तिः । युजोस्तु पूर्ववत् । एषापि
पूर्ववत् त्रिधा । तत्र वैतालीयोदीच्यवृत्तिर्यथा -

१) नौपच्छन्दसका इति - छन्द उपपन्नं च्छन्दोऽनुवर्तनम् । तत्र भवेऽण् । स्वार्थे कश्च । २) आपातलि-
केत्यत्र आपातं समन्तात्पतनं लातीति आपातला । ततः स्वार्थे कः । प्राणितं जीवितम् । उपाध्वं उद्यमं कुरु-
ध्वम् । ३) पूर्ववति - वैतालीयादिवत् । ४) भुवने दधेत्यत्र पटञ्चरीं जीर्णाम् । स त्वं हृत्प्याहार्यम् ।
५) उदयाचलेत्यत्र सप्तसप्तिः सूर्यः । ६) अलिमलिने हृत्पत्र अन्तर्द्वन्द्वेति - समुद्रमध्ये । घनप्रवाल-
वल्लिवनानाम् ।

१ कवयन्ति N. २ नौपच्छन्दसिका K. ३ प्राग्वत् P. ४ त्रिधा P. ५ तुरगाङ्गि N. ६ तावन्
द्विरेवोत्तरार्धसत्केस्ताडिताः १०२४ P. ७ इत्यन्ये P. ८ आद्याल्लाद् : GH. ९ आद्याल्लाधोः A.
१० प्राग्वत् P. ११ त्रेधा P.

"विवस्वतोदीच्यवृत्तिना, मरुता दक्षिणवृत्तिना तथा ।

जनोऽयमिह जायते "मधौ, युगपत्तापतुषारभाजनम् ॥ ५७.१ ॥

औपच्छन्दसकोदीच्यवृत्तिर्यथा -

"भवद्गुणकंधाश्रुतेरमर्षाद्, दशनैरोष्ठमखण्डयन्ृपा ये ।

महीश युधि "चेटच्छिमेते, विदधत्यङ्गुलिखण्डनं त्वदग्रे ॥ ५७.२ ॥

आपातलिकोदीच्यवृत्तिर्यथा -

विनम्रसुररबकिरीट-, रश्मिविमिश्रितपादनखांशुः ।

अगाधकरुणारससिन्धुः, पातु स वञ्चरमो जिननाथः ॥ ५७.३ ॥

अस्या अपि विकल्पौ द्वौ ।SIS; ।SII; युक्पादविकल्पैस्त्रयोदशभिराहतौ पद्-
विंशतिः पूर्वार्धभेदाः । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽप्यताडनायां जातानि पद् शतानि
पदसप्तत्यधिकानि ॥ ५७.३ ॥

ते मिश्रे प्रवृत्तकम् ॥ ५८ ॥

ते प्राच्यवृत्त्युदीच्यवृत्ति मिश्रे संकीर्णे प्रवृत्तकम् । युक्पादे मात्रात्रयाद् गुरुः,
अयुक्पादे आद्यलाद् गुरुरित्यर्थः । इदमपि वैतालीयादिभेदात् त्रेधा । तत्र वैतालीयप्रवृत्तकं
यथा -

"प्रवृत्तकरिविद्वं रथ-, भ्रष्टनष्टमुभटं "विवाजि च ।

द्विपां बलमजायत त्वयि, क्षमापते "क्षणमधिज्यधन्वनि ॥ ५८.१ ॥

औपच्छन्दसकप्रवृत्तकं यथा -

"पुरो दिनपतेरमुष्य मयः, पश्य संप्रति कठोरपादपातेः ।

स्फुटन्ति कमलाकराः समन्ताच्-, छीर्यते च सहसा तमिस्वराशिः ॥ ५८.२ ॥

आपातलिकाप्रवृत्तकं यथा -

"भवच्चरणयोः प्रणदित्वं, यान्ययुः क्षितिभृतां न शिरांसि ।

क्षणद् दृष्टिशिरे युधि तानि, क्षुद्रगृध्रचरणप्रणयीनि ॥ ५८.३ ॥

अत्र प्रथमपादविकल्पाभ्यां द्वितीयपादविकल्पाश्चत्वारः आहताः अष्टौ पूर्वार्धे
विकल्पाः । एवमुत्तरार्धेऽपि । अन्योऽप्यताडनायां चतुःपष्टिविकल्पाः ॥ ५८.३ ॥

१) विवस्वतोदीच्येत्यत्र उत्तरदिग्वर्तिना सूर्येण दक्षिणदिग्वर्तिना वायुना । २) वसन्ते समकालं
तापशीतपदम् । सूर्येण तापो मरुता तुषारश्च जीतलतया । ३) भवद्गुणेत्यत्र श्रवणात् । वमर्षात् क्रोधात् ।
दन्तैरश्वं राजानः । ४) दासलक्षणम् । ५) प्रवृत्तकरीत्यत्र पूर्वं अष्टाः पञ्चासष्टा रथेभ्यः भ्रष्टनष्टाः सुभटा
यत्र । ६) विगताधम् । ७) ज्यामधिकृष्टं तस्मिन् । ८) पुरो दिनपतेरित्यत्र कठिनकिरणपतनैः विकसन्ति
पद्माकरा लक्ष्मीवन्तश्च । स्फुटन्ति ध्वान्तराशिः । ९) भवच्चरणेत्यत्र अनुसिन्धुश्च गतौ ।

वैतालीयादेर्युक्पादजा अपरान्तिका ॥ ५९ ॥

वैतालीय-औपच्छन्दसक-आपातलिका-तत्प्राच्यवृत्तीनां समपादैर्जनिता अपरान्तिका । तत्र वैतालीयापरान्तिका यथा —

“दिशतीं दुग्धपवोधिविभ्रमं, लवणाब्धेरिह रोधसि स्थिताः ।

श्रीसिद्धाधिप कीर्तिमुष्कैस्, तव गायन्त्यपरान्तिकाः स्त्रियः ॥ ५९.१ ॥

इयं वैतालीयदक्षिणान्तिकेत्येके ॥ ५९.१ ॥

औपच्छन्दसकापरान्तिका यथा —

श्रीचौलुक्य किमद्भुतं पपात, व्योम्नो यत्त्वयि दिव्यपुष्पवृष्टिः ।

प्राक् तस्मिन्नरिकुम्भिकुम्भभेदान्, कीर्णां मौक्तिकपङ्क्तयस्तव्या हि ॥ ५९.२ ॥

इयमौपच्छन्दसकदक्षिणान्तिकेत्येके ॥ ५९.२ ॥

आपातलिकापरान्तिका यथा —

‘तरुणीवैषा दीपितकामा, विकसज्जातीपुष्पसुगन्धिः ।

उन्नतपीनपयोधरभारा, प्रावृट् तनुते कस्य न हर्षम् ॥ ५९.३ ॥

इदं नलिनमित्येके ।

अत्र भेदत्रये प्रत्येकं प्रथमपादविकल्पैस्त्रयोदशभिर्द्वितीयपादविकल्पास्त्रयोदश आहताः एकोनसप्तत्यधिकं शतं पूर्वार्धे विकल्पाः । उत्तरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्य-ताडनायां जातान्यष्टाविंशतिसहस्राणि पञ्च शतान्येकषष्ठ्यधिकानि ॥ ५९.३ ॥

वैतालीयप्राच्यवृत्त्यपरान्तिका यथा —

“आगतोऽसि धूर्तापरान्तिकान्, न हलीकवाचामिहास्पदम् ।

जतुरसोऽयमक्ष्णोस्तथाधरे, कज्जलं च यत्ते विलोक्यते ॥ ५९.४ ॥

औपच्छन्दसकप्राच्यवृत्त्यपरान्तिका यथा —

केवलस्य न गिरेर्यदं हि पद्मा, द्रुष्टपीडनवशाच्छिरः सुमेरोः ।

कम्पितं दिविषदां च विस्मितानां, पातु पश्चिमजिनः स वोऽद्भुतश्रीः ॥ ५९.५ ॥

आपातलिकाप्राच्यवृत्त्यपरान्तिका यथा —

“सुभग हे सरभसं सविलासैः, प्रतिमुहुस्तरलोचनपातैः ।

संगमोत्सवविधौ तव सत्यं, कारमर्पयति पङ्कजनेत्रा ॥ ५९.६ ॥

- १) दिशतीं दुग्धपवोधिविभ्रमं अपरान्ते पश्चिमदिगन्ते भवाः अथवाऽपरस्यान्तिकाः पश्चिमदिग्बर्तिन्यः इत्यर्थः ।
 २) तरुणीवैषेति — अत्र काम्तेव उभयोरपि दीपितेति समानं विशेषणम् । जातिकुसुमैः सुगन्धिः । स्त्रीपक्षे तद्वत् सुगन्धिः । पयोधरा मेघाः स्तनाश्च । ३) आगतोऽसीत्यत्र कस्या अपि स्त्रियः पुरः प्राणेशो वक्ति नाहं कस्या अपि समीपादागतोऽस्मि अपरायाः कामिन्वा इत्यर्थः । परस्परं नेत्राधरकुम्भनेन अधरे कज्जलं लोचने लाक्षारसः । ४) सुभगेत्यत्र सर्वकारं ‘सचकार’ इति प्रसिद्धम् ।

इयमुत्पातलिकेत्येके । अत्रापि भेदत्रये प्रत्येकं प्रथमपादविकल्पैश्चतुर्भिर्द्वितीयपादविकल्पाश्चत्वारः आहताः षोडश पूर्वार्धे । उत्तरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां द्वे शते षट्षाशदधिके ॥ ५९.६ ॥

ओजजा चारुहासिनी ॥ ६० ॥

वैतालीयादेर्विषमपादजाता चारुहासिनी । तत्र वैतालीयचारुहासिनी यथा—

यदि सा बत चारुहासिनी, किमु ^१चन्द्रिकयानया ततः ।

यदि सा च विलोललोचना, किमु नीलसरोजिनीवनैः ॥ ६०.१ ॥

वैतालीयोत्तरान्तिकेत्येके ॥ ६०.१ ॥

औपच्छन्दसकचारुहासिनी यथा—

^२ततिरिह गगने न तारकाणां, प्रतिदिशमुदिता विभाति किं तु ।

सरभसमुपसर्पतः सुधांशोः, कीर्णः कुसुमाञ्जली रजग्या ॥ ६०.२ ॥

औपच्छन्दसकोत्तरान्तिकेत्येके ॥ ६०.२ ॥

आपातलिकाचारुहासिनी यथा—

^३भाति सुवदने तव भाले, नयमलयजचित्रकलेखा ।

पद्मं जित्वा नयनारुधाम्, उल्लिखेवेह पताका ॥ ६०.३ ॥

अवपातलिकेत्यन्ये ।

अत्र भेदत्रये प्रत्येकं प्रथमपादविकल्पैश्चतुर्भिर्द्वितीयपादविकल्पाः अष्टावाहताः चतुःषष्टिः पूर्वार्धे । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां चत्वारिंशच्छतानि पणवत्यधिकानि ॥ ६०.३ ॥

वैतालीयोदीच्यवृत्तिचारुहासिनी यथा—

^४हृदि प्रविष्टा मृगेश्वरा, तथा यथैव तस्थुषी ।

मनोभुवो निष्पतच्छरैर्द, निरन्तरैः कीलितेव सा ॥ ६०.४ ॥

औपच्छन्दसकोदीच्यवृत्तिचारुहासिनी यथा—

^५विदग्धयूनां पतद्भिरेभिः, स्वलद्भतिरिवायतैः कटाक्षैः ।

इयं सुजघनातिमन्दमन्दं, सखे वितनुते पदप्रपञ्चम् ॥ ६०.५ ॥

१) चन्द्रिकया अनयेनि—चन्द्रज्योत्स्नया । श्यामकमलवनैः । २) ततिरिहेत्यत्र ततिः श्रेणिः । सरभसं सादरम् । कुसुमेति प्रसिद्धा । ३) भाति सुवदने इत्यत्र नवेति—तिलकरेखा । उल्लिखेवेति—उर्ध्वीकृतेव पताका । ४) हृदि प्रविष्टेत्यत्र मम इयं हृदये तथा प्रविष्टा यथा हृदयेति मम हृदये किं कीलितम् । हृदयाच्च निःसरतीति भावः । ५) विदग्धेत्यत्र आयतैर्विस्तीर्णैः । सुजघनेति—कान्ता ।

१ इमां उत्पातलिकां केचिदाहुः F. २ लोल dropped in B ३ चित्रके लेखा A. ४ नयानाभ्यां A. ५ इत्येके P ६ अष्टाहता. P ७ निःपतत् G

आपातलिकोदीच्यवृत्तिचारुहासिनी यथा -

”विशालवंशादपि जातः, सदा प्रकटयन्नतिमेकाम् ।

धनुःसदृशतां कलय त्वं, गुणाधिरोहोऽभिमतश्चेत् ॥ ६०.६ ॥

अत्रापि भेदत्रये प्रथमपादविकल्पाभ्यां द्वितीयपादविकल्पावाहतौ चत्वारः पूर्वार्धे । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां षोडश ॥ ६०.६ ॥

सर्वेष्वालाद् गो दक्षिणान्तिका ॥ ६१ ॥

वैतालीयादेः ”यथासंभवं सर्वेषु पादेषु आद्याल्लघोः परो गुरुश्चेद् भवति तदा दक्षिणान्तिका । यथा -

”तुषारसंभारवेदना, भिवेव हैमवतीं त्यजन् दिशम् ।

मयूरखवानेप संप्रति, प्रयाति सरणिं दक्षिणान्तिकाम् ॥ ६१.१ ॥

एवमौपच्छन्दसकापातलिकयोरुदाहार्यम् । अत्र भेदत्रयेऽपि प्रत्येकं प्रथमपाद-विकल्पद्वयेन द्वितीयपादविकल्पाश्चत्वारो हताः अष्टौ पूर्वार्धे । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां चतुःषष्टिः ॥ ६१.१ ॥

ओजे चौ युजि षचौ लदलदान्तौ मागधी ॥ ६२ ॥

विषमे चौ चतुर्मात्रौ द्वौ गणौ लदलदान्तौ । समे षचौ षण्मात्र-चतुर्मात्रौ च लदलदान्तौ । ते यत्र भवतः सा मागधी । लदलदान्ताविति - ल इति लघुः, द इति मात्राद्वयम् । पुनर्लघुर्मात्राद्वयं चान्ते ययोस्तौ तथा । यथा -

”मधुसहचरीद्र पिकरमणी, नवसहकारविहारलालसा ।

त्रिजगज्जयिनो मनोमुवो, मङ्गलगती भवति मागधी ॥ ६२.१ ॥

अत्र प्रथमपादे चौ पञ्च-पञ्चभेदौ । ल एकभेदः, दो द्विभेदः पुनर्ल एकभेदः, दो द्विभेदः । एषामन्योऽन्यताडने जातं शतम् । द्वितीयपादे षस्योदशभेदः । चः पञ्चभेदः । ल एकभेदः । दो द्विभेदः । पुनर्ल एकभेदः । दो द्विभेदः । अन्योऽन्यताडने षष्ठ्यधिकशतद्वयम् । अस्य प्रथमपादविकल्पैस्ताडने जातानि षड्विंशतिः सहस्राणि पूर्वार्धे विकल्पाः । अपरार्धेऽप्येवम् । अन्योऽन्यताडने जाताः सप्तषष्टिः कोट्यः षष्टिलक्षाधिकाः ॥ ६२.१ ॥

१) विशालेत्यत्र गुणाः क्षौर्यादयः । पक्षे मौर्वी । २) यथासंभवमित्यत्र प्राच्यवृत्ति-उदीच्यवृत्तिछन्दसी वर्जयित्वा । यतः प्राच्यवृत्तेर्भेगितत्त्वतुःप्रकाराणां मज्जादेकस्मिन्नप्याचलाद् गो न भवति । उदीच्यवृत्तिरुक्तमध्ये एवान्तर्भूता । तस्या एवंविधस्यैव लक्षणस्य प्रतिपादित्वात् । ३) तुषारसंभारेत्यत्र हिमाचलसंभन्धिनीं दिक्षं अर्थादुत्तराम् । मयूरखवान् रविः । दक्षिणस्याः समीपवर्तिनीं सरणिं मार्गम् । ४) मधुसहचरीत्यत्र वसन्तस्य सखी कोकिला । नवाग्रकीडनालका । मागधी मङ्गलगानकर्त्री ।

१ मयूरखवान् A २-२ एषामन्योन्यं to दो द्विभेदः (२nd) is dropped in N. ३ एषामन्योन्यं O; अन्योन्याभ्यासे A. ४ पाद dropped in A. ५ सप्तषष्टिकोट्यः ACN.

१६ छन्दो.

ओजजा पश्चिमान्तिका ॥ ६३ ॥

मागधिकाया ओजपादेन जनिता पश्चिमान्तिका । यथा -

^१ उदयं लब्ध्वा महीतले, सन्तापकरः कथं भवान् ।

दिवसापगमेऽस्तकारिणी, तरणे तव पश्चिमान्तिका ॥ ६३.१ ॥

अत्र प्रथमपादविकल्पशतेन द्वितीयपादविकल्पशतं ताडितं जातानि दश सहस्राणि पूर्वार्धे । अपरार्धेऽप्येवम् । अन्योऽन्यताडनायां जाता दश कोट्यः ॥ ६३.१ ॥

युग्जोपहासिनी ॥ ६४ ॥

मागधिकायाः समपादैर्जनितोपहासिनी । यथा -

^२ वपुषेयं द्रुतहेमभासिनी, लोचनलक्ष्म्याम्बुजविलासिनी ।

ध्रुवा मनसिजधनुःप्रकाशिनी, वदनरुचा चन्द्रोपहासिनी ॥ ६४.१ ॥

अत्र प्रथमपादविकल्पानां षष्ठ्यधिकशतद्वयेन द्वितीयपादविकल्पास्तावन्त एवा-
हताः । जातानि सप्तपष्टिः सहस्राणि षट्शताधिकानि पूर्वार्धे । अपरार्धेऽप्येवम् । अन्योऽन्य-
ताडनायां 'चत्वार्यञ्जानि पट्पञ्चाशत्कोट्यः सप्तनवतिर्लक्षाः पष्टिः सहस्राणि ॥ ६४.१ ॥

वैतालीयप्रकरणं त्रिंशत् ॥

अजमुखश्चीर्गन्तो नवमे ले मात्रासमकम् ॥ ६५ ॥

न विद्यते जगणो मुखे यस्यासावजमुखः । चीरिति चत्वारश्चगणाः । गुर्वन्ताः ।
नवमे लघौ सति मात्रासमकम् । ^३ तत्राद्ये चगणे चत्वारो विकल्पाः SS; IIS; SI; III; द्वितीये त्रयः SS; IIS; SI; मध्यगुरुसर्वलघुविकल्पाः तु ^४ 'विश्लोकेनापोदितत्वाच्च भवतः । तृतीये एकः IIS; नवमे ले इति वचनादादिगुरुसर्वगुरु न भवतः । मध्यगुरु-
सर्वलघू तु ^५ 'वानवासिकालक्षणेनापोदितौ । चतुर्थे द्वौ SS; IIS; गन्तत्वाभिधानादन्य-
विकल्पानामप्राप्तिः । अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादं चतुर्विंशतिर्भेदाः । चतसृणां
चतुर्विंशतीनामन्योऽन्यताडनायां जातं तिस्रो लक्षाः एकत्रिंशत्सहस्राः सप्त शतानि
पट्सप्तत्यधिकानि । यथा -

१) उदयं लब्ध्वेत्यत्र अन्योक्तिः । उदयं प्रतिष्ठां प्राप्य कथं भवान् संतापकृन् । किं तु इदं न जानासि तव सिताशकारिणी पश्चिमान्तिका अन्तिकप्रान्तावस्था । ततो अन्यं किमपि कुरु । अथवा पश्चिमा दिक् अन्तिका समीपस्था । २) वपुषेत्यत्र द्रुतं गलितम् । ३) चत्वार्यञ्जानीति - कोटिशतसंख्यमञ्जम् । ४) तत्राद्ये गणे चत्वारो विकल्पा इति - जगणरूपचगणस्य वर्जितत्वात् । ५) विश्लोकेनेति - लो पञ्चमाष्टमौ विश्लोकः । ६) वनवासिकालक्षणेनेति - द्वादशश्च वानवासिका । अयमर्थः - द्वादशश्चकारावयवमश्च यत्र लघुर्भवति सा वानवासिका ।

१ मागधिकायाः placed after जनिता in A २ षष्टिसहस्राणि P. ३ आदिगुरुसर्वलघू N.

४ अपोदितत्वात् ACND.

“अद्यापि मधुः शिशुरेवायं, नो सज्जशरः कुसुमाक्षोऽपि ।

मा त्रासमुपाश्रय धीरास्त्वे, भावी क्षणतः प्रणतः सोऽपि ॥ ६५.१ ॥

ग्युपचित्रा ॥ ६६ ॥

अजमुखशीर्गन्तो नवमे गुरावुपचित्रा । अस्यां तृतीये चे^१ द्वौ विकल्पौ SS; SI; अन्ये चगणविकल्पाः प्राग्वत् । अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादमष्टाचत्वारिंशद्भेदाः । प्राग्वदन्योऽन्यताडनायां त्रिपञ्चाशद्विधाः चतुरशीतिः शतानि षोडशोत्तराणि । यथा —

‘शङ्खभोदरुचा तव कीर्त्या, लोकानां च त्वय्यनुरागेः ।

कृष्णैश्चापयशोभिर्द्विषतां, दिशि दिशि जाता भूरुपचित्रा ॥ ६६.१ ॥

लौ पञ्चमाष्टमौ विश्लोकः ॥ ६७ ॥

यस्य पादे पञ्चमाष्टमौ लघू भवतः स विश्लोकः । अत्राद्ये चे^२ चत्वारो विकल्पाः SS; IIS; SI; II; द्वितीये द्वौ SI; III; तृतीये द्वौ SS; SI; गुरुमध्य-गुर्वन्त-सर्वलघु-गणत्रयं तु^३ चित्रयापोदितम् । चतुर्थे गुर्वन्तं गणद्वयमेव SS; IIS; अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादं द्वात्रिंशद्भेदाः । प्राग्वदन्योऽन्यताडनायां दश लक्षा अष्टाचत्वारिंशत्सहस्राः पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि । यथा —

“यस्य न कुलमपि यो विश्लोकः, स्फुरति च मनसि न यस्य विवेकः ।

येन न गुणविषये निहिता धीर्, जीवन्नपि स पुमानवसन्नः ॥ ६७.१ ॥

नवमश्च चित्रा ॥ ६८ ॥

नवमो लघुश्चकारात् पञ्चमाष्टमौ च यत्र भवतः सा चित्रा । आद्ये चे^४ विकल्पा-श्चत्वारः SS; IIS; SI; II; द्वितीये द्वौ SI; III; तृतीये त्रयः IIS; SI; II; चतुर्थे द्वौ SS; IIS; अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादमष्टाचत्वारिंशद्भेदाः । प्राग्वदन्योऽन्यताडना-यामुपचित्रातुल्या संख्या । यथा —

“नित्यं प्रतिगृहमपि विस्फूर्जद्-, विद्रुममरकतकनकमयूखैः ।

चित्रा नृप तव पुरि भवति द्यौः, प्रकटितबहुविधसुरधन्वेव ॥ ६८.१ ॥

द्वादशश्च वानवासिका ॥ ६९ ॥

द्वादशश्चकारान्नवमश्च यत्र लघुर्भवति सा वानवासिका । अत्राद्ये चे^५ चत्वारः SS;

१) अद्यापि मधुरित्यत्र सज्ज इति — पुष्पाभावात् । ऋनोत्तिष्ठोऽवस्था वर्णयन्ते । शैशवं प्रौढिरनुवृत्ति-
श्चेति । आत्मीयभावी भर्ता रष्टः । २) शङ्खभोदरुचेत्यत्र उपचित्रेति — परस्परस्मृभयोः संयोगे उपचित्रता ।
चित्रमपि एकत्र कृष्णं खेतं च स्यात् । ३) चित्रयापोदितमित्यत्र चित्रायां हि नवमेन लघुनैव भवितव्यम् ।
४) यस्य नेति — पुरुषस्यैवप्याहारः । विश्लोकः कीर्तिरहितः । अवसन्नो मृतः । ५) नित्यं प्रतिगृहेत्यत्र
चित्रा द्यौः द्युत् । पक्षे आकाशं प्रकटितबहुविधेन्द्रधनुः ।

१ उपध्रय B; अपाध्रय CDE; २ धीरा स C. ३ प्रयतः N. ४ चे dropped in A. ५ ताडने F.
६ तुर्ये गान्तं F. ७ प्रतिगृहविस्फूर्मपिर्जं A.

॥५; ५॥; ॥॥॥ द्वितीये त्रयः ५५; ॥५; ५॥; तृतीये द्वौ ॥५; ॥॥॥; चतुर्थे द्वौ ५५; ॥५; अन्योऽन्यताडनायां प्रतिपादमष्टाक्षरार्थित् । अन्योऽन्यताडनायां "सैव संख्या । यथा —

"सौरभपाण्डिममहिमविशेषान्, नागरस्वर्णढाधिकप्रमोदम् ।

दधदधुना भूप गीयते ते, चारु यशो वानवासिकाभिः ॥ ६९.१ ॥

एभिः पादाकुलकम् ॥ ७० ॥

एभिः मात्रासमैकादिपादैः रचितं पादाकुलकम् । तच्च द्विक-त्रिक-चतुष्कसंयोग-भेदात् पञ्चषष्टिभेदम् । तत्र द्विकसंयोगे मात्रासमकस्य त्रयः पादाः, उपचित्रादिचतुष्टय-स्यैकैकः इति चत्वारः । उपचित्रायास्त्रयः पादाः, मात्रासमकादिचतुष्टयस्यैकैकः इति चत्वारः । विश्लोकस्य त्रयः पादाः, मात्रासमकादिचतुष्टयस्यैकैकः इति चत्वारः । चित्राया-स्त्रयः पादाः, मात्रासमकादिचतुष्टयस्यैकैकः इति चत्वारः । तथा वानवासिकायास्त्रयः पादाः, मात्रासमकादिचतुष्टयस्यैकैकः इति चत्वारः । मात्रासमकस्य द्वौ पादौ, उपचित्रायाः, विश्लोकस्य, चित्रायाः, वानवासिकायाश्च प्रत्येकं द्वाविति भेदाश्चत्वारः । मात्रासमकं हित्वा उपचित्रायाः द्वौ पादौ, विश्लोकस्य, चित्रायाः, वानवासिकायाश्च प्रत्येकं द्वाविति त्रयो भेदाः । मात्रासमकमुपचित्रां च हित्वा विश्लोकस्य द्वौ पादौ, चित्रायाः, वानवासिकायाश्च, प्रत्येकं द्वाविति द्वौ भेदौ । मात्रासमकमुपचित्रां विश्लोकं च हित्वा चित्रायाः द्वौ पादौ वानवासिकायाश्च द्वावित्येकः । एवं त्रिंशत् । त्रिकसंयोगे मात्रासमकस्य द्वौ पादौ, उपचित्राविश्लोकयोः, उपचित्राचित्रयोः, उपचित्रावानवासिकयोः, विश्लोकचित्रयोः, विश्लोकवानवासिकयोः, चित्रावानवासिकयोः प्रत्येकं द्वाविति षड् भेदाः । उपचित्रायाः द्वौ पादौ, मात्रासमकविश्लोकयोः, मात्रासमकचित्रयोः, मात्रासमकवानवासिकयोः, विश्लोकचित्रयोः, विश्लोकवानवासिकयोः, चित्रावानवासिकयोः प्रत्येकं द्वाविति षड् भेदाः । तथा विश्लोकस्य द्वौ पादौ, मात्रासमकोपचित्रयोः, मात्रासमकचित्रयोः, मात्रासमकवानवासिकयोः, उपचित्राचित्रयोः, उपचित्रावानवासिकयोः, चित्रावानवासिकयोश्च प्रत्येकं द्वाविति षड् भेदाः । चित्रायाः द्वौ पादौ, मात्रासमकोपचित्रयोः, मात्रासमकविश्लोकयोः, मात्रासमक-वानवासिकयोः, उपचित्राविश्लोकयोः, उपचित्रावानवासिकयोः, विश्लोकवानवासिकयोश्च प्रत्येकं द्वाविति षड् भेदाः । तथा वानवासिकायाः द्वौ पादौ, मात्रासमकोपचित्रयोः, मात्रासमकविश्लोकयोः, मात्रासमकचित्रयोः, उपचित्राविश्लोकयोः, उपचित्राचित्रयोः,

१) सैव संख्येति-५३०८४१६ । २) सौरभेति-पाण्डिमा धवलत्वम् । नागेति-ताम्बूलीपत्रम् । वनवासे भवं वानवासं फलादि तद्विद्यते यासां तामिः ।

१ षण्ठा० A. २ ते dropped in B. ३ मात्रासमादिपादै ODN. ४ द्वित्रिचतुष्कसं० A. ५ उपचित्राचतु० N. ६ The sentence is dropped in A. ७ द्वौ dropped in A. ८ A reads मात्रासम for मात्रासमक in the whole passage. ९ N drops the word. १० repeated in A. ११ वानवासिका द्वौ पादौ A.

विश्लोकचित्रयोश्च प्रत्येकं द्वाविति षड् भेदाः । एवं त्रिंशत् । चतुष्कसंयोगे एकैकपरिहारेण पञ्च । सर्वे मिलिताः पञ्चषष्टिः ।

द्विजातिजा विकल्पाः स्युः, त्रिंशत्, त्रिंशत् त्रिंजातिजाः ।

चतुर्जातिभवाः पञ्च, पञ्चषष्टिरितीरिताः ॥ ७०.१ ॥

इति संग्रहश्लोकः । एषां च पञ्चषष्टिर्भेदानां मध्यात् मात्रासमकस्य त्रयः पादाः, एकः उपचित्रायाः इत्येवंरूपस्य प्रथमभेदस्य संख्या यथा मात्रासमकपादत्रयभेदानां तिसृणां चतुर्विंशतीनां उपचित्रैकपादभेदानां चाष्टाचत्वारिंशतोऽन्योऽन्याभ्यासे जाताः षट् लक्षाः त्रिषष्टिः सहस्राणि पञ्च शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ।

प्रथमभेदस्य च "लोष्टसंचारक्रमेण चातुर्विध्यम् । स्थापना - मा मा मा उ
ततश्चतुर्भिर्गुणैर्न जाताः षड्विंशतिर्लक्षाः चतुःपञ्चाशत्सहस्राः मा मा उ मा
द्वे शते अष्टोत्तरे । एवं द्वितीयादिभेदेष्वप्यूहम् । मा उ मा मा
उ मा मा मा

तत्र मात्रासमकस्य त्रिभिः पादैरुपचित्रायाश्चैकेन पादाकुलकं यथा -

^{१)} शशधरपादाकुलके गगने, कोकिलनादैर्मुखरे च वने ।

मदने च जगज्जयनैकाग्रै, पान्थ कथं गन्ता तदिहाग्रे ॥ ७०.२ ॥

मात्रासमकस्य पादद्वयेन उपचित्रायाः एकेन विश्लोकस्य चैकेन यथा -

^{२)} जयिनि दिगन्ताद् भवति प्राप्ते, पौरुषेण त्वरितं नृपते ।

विचरति सद्यः पादाकुलकं, मलयानिल इव ^{३)} भृङ्गीकुलकम् ॥ ७०.३ ॥

^{४)} मात्रासमकोपचित्राचित्रावानवासिकापादैर्यथा -

^{५)} वन्दितपादाकुलकैर्नुसदाम्, अनुपममहिमश्रीधाम सदा ।

सा वो वितरतु शिवमाकल्पम्, भारत्यनुदिनमसममनल्पम् ॥ ७०.४ ॥

भाषान्तरेष्वपि यथा -

^{६)} चंदुज्जोओ चंदणलेवो, कुवल्यसेजा कमलुक्खेवो ।

दाहिणमारुअओ कप्पूरं, अहिअं विरहे डहइ सरीरं ॥ ७०.५ ॥

१) द्विजातिजेष्वत्र द्विकसंयोगमवेति भावः । २) लोष्टसंचारक्रमेणेति-पूर्वं तावत् पादत्रयं मात्रा-समकस्य पञ्चादुपचित्रायाः एकः पादः । अनया रीत्या ज्ञेयम् । ३) शशधरेष्वत्र पादैः किरणैराकुलम् । स्वार्थे के पादाकुलकं तस्मिन् । ४) जयतीत्यत्र पादेति - क्रियाविशेषणम् । (पादैराकुलकं पादाकुलकं P.) । ५) अमरीचन्दम् । ६) मात्रासेति-प्रत्येकं पादो योज्यः । ७) वन्दितपादेत्यत्र आकल्पं युगान्तं यावत् । ८) चंदुज्जोडसि-चन्द्रोद्घोतः चन्दनलेपः कुमुदशिष्यो (शय्या) कमलतालवृन्तं दक्षिणबायुः सिताभ्रोऽधिकं दहति शरीरम् ।

१ त्रिजातिजाः B २ पाद dropped in B. ३ आद्यभेदस्य F. ४ गगने B. ५ मात्रा-समस्य A. ६ अविकलं for अनुदिनं A (V.L.) BFP. ७ लेओ लेओ B.

एवमन्यदप्युदाहार्यम् । अथवा एभिरिति बैतालीयादिभिः पादाकुलकम् । अय-
मर्थः—एकैः पादो बैतालीयस्य, अपरः औपच्छन्दसकादेर्मात्रासमकादेर्वा । यद्वा एकः
औपच्छन्दसकादेः, अपरो मात्रासमकादेः । यद्वा एको मात्रासमैकस्य, अपरः उपचित्रादेः
पादः इत्यादि । तर्दापि पादाकुलकम् ॥ ७०.५ ॥

चो गीर्नटचरणं जैः ॥ ७१ ॥

चगणो गुरुचतुष्टयं च । जैरित्यष्टभिर्मात्राभिर्यतिः । यथा—

कर्मविशेषाद् दिव्यो, मर्त्यस्तिव्यग्रूपः ।

इह भवेनाद्ये जन्तुः, नटचरणं ही धत्ते ॥ ७१.१ ॥

इह चः पञ्चविकल्पो गीस्त्वेकविकल्पः इत्यन्योऽन्याघाते पञ्चैव प्रतिपादम् ।
तेषामन्योऽन्यताडनायां षट् शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ॥ ७१.१ ॥

चौ गौ चो गौ नृत्तगतिष्ठैः ॥ ७२ ॥

द्वौ चतुर्मात्रौ गुरुद्वयं चतुर्मात्रो गुरुद्वयं च । ठैरिति द्वादशभिर्यतिः । यथा—

अधुना ध्वनति गमरीं मेघमृदङ्गे, क्षण्ड्यां तडिति पुरस्ताच्चित्रपदायाम् ।

इह किमपि नीलकण्ठः प्रमुदितचित्तो, गीतगतिं तनुतेऽसौ नृत्तगतिं च ॥ ७२.१ ॥

अत्र प्रथमे चगणे पञ्च भेदाः । द्वितीयेऽपि । तृतीये एकैः । चतुर्थे पञ्च । पञ्चमे
एकः । अन्योऽन्यघाते पञ्चविंशत्यधिकं शतं प्रतिपादं भावादन्योऽन्यताडनायां चतुर्विंशतिः
कोट्यः एकचत्वारिंशल्लक्षाः चत्वारिंशत्सहस्राः षट् शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ॥ ७२.१ ॥

चीनौजे जो जो लीर्बान्तेऽनुप्रासे पद्धतिः ॥ ७३ ॥

चगणचतुष्टयं पादान्तेऽनुप्रासे सति पद्धतिः । पद्धटिकेत्यन्ये । अस्यापवादः ।

नात्र विषमे जगणः पादान्ते च जगणो लघुचतुष्टयं वा । यथा—

लत्रायमाणधरणोरगेन्द्र, पार्श्वजिनेन्द्र स्मरमृगमृगेन्द्र ।

दर्शय दीर्णदुरिततिमिरनिकर, सत्पद्धतिमास्यजितरजनिकर ॥ ७३.१ ॥

यथा वा धनपालस्य—

^१नतसुरकिरीटसंघृष्टचरण, जय भवगतिभीतजनैकशरण ।

चपलाक्षशकुनिसंयमनपाश, जय विदितजगत्स्थितिसर्गनाश ॥ ७३.२ ॥

अपभ्रंशे चास्या भूयसा प्रयोगः । यथा—

^२उन्निहकमलदलदीहरच्छु, कंचणकवाडदविअडवच्छु ।

सुरवइकरिंदकरसरलवाहु, ^३पङ्कगिणं अरिबलु धरई नाहु ॥ ७३.३ ॥

१) नतसुरेत्यत्र चञ्जलेन्द्रियपक्षिवध्रणपाशेति । २) उन्निहति—उत्फुलपङ्कजदलदीर्घाक्षः स्वर्णकपाट-
दहविपुलवक्षाः ऐरावतगुण्डावत् प्रलम्बबाहुः । ३) पङ्कजेन एकक इत्यर्थः । वैसिसैन्यं धरति नाथः ।

१ एकपादो N २ मात्रासमादेः BDNP. ३ मात्रासमस्य BDNP. ४ तदपि B ५ भगवनाद्ये A.
६ पञ्चधा F. ७ गुरुद्वयं चतुर्मात्रो dropped in N ८ कन्यां N. ९ नृत्यगति A. १० प्रथम-
चगणे P. ११ एकमेव A १२ पद्धतिके A. १३ शङ्कगिण A. १४ धरई K.

इत्यादि । अत्राद्ये चे चत्वारो विकल्पाः । द्वितीये पञ्च । तृतीये चत्वारः । चतुर्थे द्वौ । अन्योऽन्यघाते षष्ठ्यधिकं शतम् । प्रतिपादं तेषां भावादन्योऽन्यताडनायां पञ्चषष्टिः कोट्यः त्रिपञ्चाशच्छ्रुतिः षष्टिः सहस्राणि भवन्ति ॥ ७३.३ ॥

मात्रासमकादिप्रकरणं "नवभिः ॥

*

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ

अर्धसम-विषम-वैतालीय-मात्रासमकादिव्यावर्णनो

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ग्रन्थाग्रं ३८८; उभयं १५४६ ।

* *

*

१) प्रकरणं नवभिरिति मात्रासम १ उपचित्रा २ विश्लोक ३ चित्रा ४ वानवासिका ५ पादाकुलकं ६ नटचरणं ७ नृत्तगति ८ पद्धति ९ हति नव ॥ इति तृतीयाध्यायपर्यायाः ।

१ पञ्चषष्टिकोट्यः P.

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

“चृगौ षष्ठो जो न्लौ वा पूर्वोऽर्धेऽपरे षष्ठो लार्या गाथा ॥ १ ॥

नौजे जः इति वर्तते । चृगौ चगणसप्तकं गुरुशार्धे यस्याः सा आर्या । अत्राप-
वादः । पूर्वोऽर्धे षष्ठो जगणो न्लौ वा । अपरेऽर्धे षष्ठो गणो लघुः कार्यः । अर्धग्रहणा-
दार्यादिषु पादच्यवस्था नास्ति । “तेन ‘द्वीपादन्यस्मादपि’ इत्यादौ गणत्रयस्य ”अन्ते
“लघोर्गुरुत्वं न भवति । आर्यैव संस्कृतेतरभाषासु गाथासंज्ञेति गाथाग्रहणम् । अत्र
पूर्वार्धे “प्रथमे चे विकल्पाश्चत्वारः । यथा—५ ५; ॥ ५; ५ ॥; ॥ ॥; द्वितीये पञ्च ५ ५;
॥ ५; ॥ ५ ॥; ५ ॥; ॥ ॥; तृतीये चत्वारः ५ ५; ॥ ५; ५ ॥; ॥ ॥; चतुर्थे पञ्च ५ ५; ॥
५; ॥ ५ ॥; ५ ॥; ॥ ॥; पञ्चमे चत्वारः ५ ५; ॥ ५; ५ ॥; ॥ ॥; षष्ठे द्वौ ॥ ५ ॥; ॥ ॥;
सप्तमे चत्वारः ५ ५; ॥ ५; ५ ॥; ॥ ॥; अष्टमे गुरुरेक एव । अन्योऽन्यताडनायां
द्वादशसहस्राण्यष्टौ शतानि । एवमपरार्धेऽपि । नवरं षष्ठे लघुन्येकस्मिन्नेक एव विकल्पः ।
अन्योऽन्यताडनायां पद सहस्राणि चत्वारि शतानि । उभयदलविकल्पताडनायां अष्टौ
कोटयः एकोनविंशतिर्लक्षाः विंशतिः सहस्राणि । यदाह—

जगणविहीना विषमे चत्वारः पञ्च युजि चतुर्मात्राः ।

द्वौ षष्ठाविति चगणास्तद्घातात् प्रथमदलसंख्या ॥ १.१ ॥

पवमपरार्धसंख्या षष्ठे स्याल्लघुनि चैकस्मिन् ।

आर्यासंख्योभयदलसंख्याघाताद् विनिर्दिष्टा ॥ १.२ ॥

आर्या यथा—

“उपदिश्यते तव हितं यदि वाञ्छसि कुशलमात्मनो नित्यम् ।

मा जातु दुर्जनजनेष्वार्याचरितं प्रपद्यस्व ॥ १.३ ॥

प्राकृते यथा—

“कलसम्भवतवस्तिचुलुअपूरणमेत्ते” वि मुणिअमज्झाण ।

जलहीण कहं सरिसा सया अगाहा महप्पाणो ॥ १.४ ॥

अथ चतुर्थाध्यायस्य पर्यायाः प्रादुःक्रियन्ते । १) चृगौ षष्ठो ज इत्यत्र चृगौ पूर्वार्धे पञ्चार्धे च
भवतः । परं परार्धे षष्ठचतुर्मात्रिकस्थाने एक एव लघुवर्णः कार्यः । एतावता मात्रात्रयं हीयते अपरार्धे । च
इति—सप्तमः स्वरः । २) तेन द्वीपेत्यत्र द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिर्धेर्दिशोऽन्यन्तात् । आनीय इदिति
घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः । अन्तात् प्रान्तात् । इदिति शीघ्रम् । अभिमते इष्टं संमुखः सद् ।
३) अन्ते गुरुत्वं नेति—वान्ते ऋक् इति सूत्रोक्तम् । ४) प्रथमे चे विकल्पाश्चत्वार इति—नौजे जः इति
सूत्रांशेन जगणस्य निषिद्धत्वात् । ५) उपदिश्येत्यत्र आर्याणां सरलानां आचरितम् । ‘शठस्तु हठकमेणा लुठति
पादपीठे परम्’ इति वचनात् । ६) कलसम्भवेत्यत्र महात्मनां समुद्रोपमानं न घटते यथा कुम्भजन्मतपस्वि-
चुलुक्मानमात्रेऽपि शतसप्त्यानां जलघीनां कथं सट्ठा सदा अगाधा जग्रासपारा महात्मानः ।

१ पूर्वार्धे परे H; पूर्वोऽर्धे परे BN, पूर्वोऽर्धे अपरेऽर्धे A; पूर्वोऽर्धे अपरे P. २ आर्या N. ३ परेऽर्धे N.
४ लघोः dropped in P. ५ अष्टा N. ६ विंशतिसह० N. ७ तज्जाता ABCN. ८ मिते EF.

पैशाचिके यथा -

^१पनमघ पनयपकुर्पितगोलीचलैनगलगपतिर्विबं ।

तसस्तु नखर्तपनेसु एकातसतनुघलं लुङ् ॥ १.५ ॥

एवमन्यभाषास्वयुदाहार्यम् ॥ १.५ ॥

आर्याया वक्तव्यान्तरमाह -

षष्ठे न्ते लाद् द्वितीयात्सप्तमे त्वाद्यात्पदमन्यार्धे च पञ्चमे ॥ २ ॥

पूर्वार्धे षष्ठे गणे न्ते सति द्वितीयाल्लादारम्य पदं भवति । षष्ठ्यन्तगणस्य प्रथमे ले यतिरित्यर्थः । तथा सप्तमे न्ते आद्याल्लादारम्य पदं भवति । षष्ठ्यन्तगणान्ते यतिरित्यर्थः । अन्यार्धे द्वितीयेऽर्धे पञ्चमे न्ते सत्याद्याल्लात्पदम् । चतुर्थगणान्ते यतिरित्यर्थः । यथा -

^२चतुरम्बुराशिमुद्रितभूमारोद्धारचतुरभुजपरिघः ।

एकाङ्गवीरतिलकः श्रीमानिह जयति सिद्धेशः ॥ २.१ ॥

आर्याया विशेषानाह -

आद्यचियतिः पठ्या ॥ ३ ॥

यस्या द्वयोरप्यर्धयोराद्यचगणत्रये यतिर्भवति सा पठ्या । यथा -

^३नेपथ्यानि निरस्यति संत्रस्यति मत्तकोकिलानादात् ।

निन्दति चेन्दुमयूखांस्त्वद्विरहे नः सखी सुभगा ॥ ३.१ ॥

विपुलान्याद्यन्तसर्वभेदात् त्रेधा ॥ ४ ॥

अन्या द्वयोरर्धयोराद्यचियतिरहिता विपुला । सा चाद्यन्तसर्वभेदात् त्रेधा । पूर्वार्धे चगणत्रययतिरहिता आदिविपुला । मुखविपुलेत्यर्थः । अपरार्धे अन्तर्विपुला । जघनविपुलेत्यर्थः । द्वयोरप्यर्धयोः सर्वविपुला । महाविपुलेत्यर्थः । यथा -

^४मुखविपुलाः पर्यन्ते च लघीयांसो भवन्ति नीचानाम् ।

वर्षासु ग्रामपयःप्रवाहवेगा इव स्नेहाः ॥ ४.१ ॥

^५नामीनिम्ना कुचतटतुङ्गा जघनविपुलाय मध्यकृशा ।

भ्रूकुटिलाशयसरला च मानसं हरति सा बाला ॥ ४.२ ॥

१) पनमधेयत्र प्रणमत प्रणयप्रकुर्पितगौरीचरणाग्रलघ्नप्रतिविम्बं दशसु नखदर्पणेषु एकादशतनुघर्षे रुद्रम् । २) चतुरम्बुधे(रे)ति [अत्र] मुद्रितः सहितः । पृथ्वीमारोद्धरणदक्षमुज्ज्वलः सिद्धेशः सिद्धराजः । ३) नेपथ्यानीति - कल्याणित् सख्यस्तद्वर्ग्यं प्रति कथयन्ति । निरस्यति निराकरोति । संत्रस्यति त्रासं भजति । चन्द्रकिरणान् । नोऽस्माकं सखी । ४) मुखविपुलाः पर्यन्ते चेत्यत्र नीचानां स्नेहा भवन्ति । क इव वर्षाकाले ग्रामजलप्रवाहवेगा इव । बहिःक्षेत्रेषु प्रवेशनात् । कथंभूताः । आदौ वृक्षाः प्रान्ते लघवः । ५) नासीनिम्न-स्त्र नाभी निम्ना स्तनभागे उन्नता नितम्बे विशाला कटी वृक्षा दुर्बला । भ्रूकुटिं छातीति भ्रूकुटिला भुजे वनेति वा ।

१ The word is dropped in A. २ पनयकुप्यत C. ३ बलणम् B. ४ तप्यते B. ५ चाद्यात् N. ६ आये ले F. ७ मयूषान् B. ८ त्रिधा N. ९ अन्यविपुला C. १० मुखविपुला A.N. १७ छन्दो.

"शस्त्राभ्यासे रतिवह्नभस्य मन्ये खलुरिका रम्या ।

तत्र कमलदलाक्षि नितम्बभूमिरेषा महाविपुला ॥ ४.३ ॥

रमध्ये द्वितीयतुर्यौ जौ चपला ॥ ५ ॥

गुर्वोर्मध्ये द्वितीयतुर्यौ जगणौ यस्यां सा चपला । सा चाद्यन्तसर्वभेदात् त्रेधा । तत्र पूर्वार्धे आदिचपला मुखचपलेत्यर्थः । अपरार्धे अन्तचपला जघनचपलेत्यर्थः । द्वयोरप्यर्धयोः सर्वचपला महाचपलेत्यर्थः । तत्र पूर्वार्धे "प्रथमे चे द्वौ विकल्पौ-SS; ॥५; द्वितीये एकः ।५; "तृतीयेऽप्येकः SS; चतुर्थेऽप्येकः ।५; "पञ्चमे द्वौ SS; ॥५; "षष्ठेऽपि द्वौ ।५; ॥५; "सप्तमे चत्वारः SS; ॥५; ॥५; ॥५; अष्टमे गुरुरेव । अन्योऽन्यताडनायां द्वात्रिंशत् । अपरार्धे षष्ठस्य लघोरैकत्वात् षोडशैव । उभयार्धताडनायां पञ्चशतानि द्वादशोत्तराणि सर्वचपलाविकल्पाः । मुखचपलायां पूर्वार्धविकल्पैर्द्वात्रिंशता अपरार्धचतुःषष्टिशतविकल्पानां ताडने द्वे लक्षे अष्टाचत्वारिंशच्छतानि । जघनचपलायां चापार्धविकल्पैः षोडशभिः पूर्वार्धविकल्पानामष्टशताधिकद्वादशसहस्रसंख्यानां ताडने तावन्त एव विकल्पाः । तत्र पध्यापूर्विका मुखचपला यथा-

"एकोऽपि बालचूतः शिखोद्गमैरभिनवैर्मनो दहति ।

एतत्पुनरधिकं सखि कलकण्ठी तत्र मुखचपला ॥ ५.१ ॥

आदिविपुलापूर्विका मुखचपला यथा-

"मृदु वाच्य एष नैणाक्षि वल्लभस्ते शठोऽन्यविवशमनाः ।

तत्रैव परपूर्वचनैर्मुखचपलानामयं विषयः ॥ ५.२ ॥

अन्तर्विपुलापूर्विका मुखचपला यथा-

"दयितस्तवानुनीतो मया सखि त्वां किलानुनेप्यति सः ।

तं पादानतमालोक्य मा कटु ब्रूहि मुखचपले ॥ ५.३ ॥

एवं सर्वविपुलापूर्विकायां मुखचपलायामुदाहार्यम् । पध्यापूर्विका जघनचपला यथा-

1) शस्त्राभ्यास इत्यत्र खलुरिका श्रमयोग्या भूः । 2) प्रथमे चे द्वौ विकल्पाविति-यतो द्वितीयो जगणो गुरुद्वयमध्ये भवति गुर्वन्तौ च एतौ स्तः । जगणस्य तु भोजस्थानत्वाक्षिपेधः । 3) तृतीयेऽप्येक इत्यत्र भोजस्थानत्वात् जगणस्य निषेधः दोषाणां चतुर्णां गणानां मध्ये द्वयोरगणयोरौ लघुः [एकस्य चान्ते लघुः] तत एक एव सर्वगुरुरूपो अवशिष्यते । 4) पञ्चमे द्वाविति-अत्राप्योऽन्यस्थानत्वाज्जगणस्य निषेधः । द्वयोस्त्वादौ लघुः स्यात् ततो गणत्रयवर्जनम् । 5) षष्ठे द्वौ इति-षष्ठे स्थाने जगलयोरैवानुशातत्वात् । 6) सप्तमे चत्वार इति-भोजस्थानत्वात् जगणो न । 7) एकोऽपि बालेत्यत्र कलकण्ठी कांकिला । मुखे वाचाला । 8) मृदु वाच्य एष इत्यत्र मृदु क्रियाविशेषणम् । अन्यासु विषयं परवशं मनो यस्तेन सः । या मुखे चपला वाचाला भवन्ति तासां गोचरः । 9) दयितस्तवेत्यत्र अनुनयं प्रापितः त्वा(त्वां) मानयिष्यति हे आस्यवाचाले ।

१ महाचपला dropped in A. २ dropped in C. ३ अपि dropped in KP. ४ अपराद्ध N; अपरार्धेऽपि A. ५ उभयाद्ध N. ६ अपरार्धे P. ७ ताडनाया A. ८ अन्तर्विपुला यथा A.

”तस्या नितान्तचपलान् नेत्रविलासान् विलोक्य बालायाः ।
को वर्णयेदमुग्धः कुरङ्गिकादृष्टिललितानि ॥ ५.४ ॥

अन्तविपुलापूर्विका जघनचपला यथा -

”उद्दाममारुतहतध्वजघनचपलानि जीवितव्यानि ।
जानन् जनः कथं नाम जातुचित् प्रीयते तत्र ॥ ५.५ ॥

महाविपुलापूर्विका जघनचपला यथा -

कस्य कृते कृतपुण्यस्य दृष्टिरियमनिमिषां त्वया ग्रियते ।
यासीत्पुरा कुरङ्गाक्षि नित्यमत्यन्तचपलैव ॥ ५.६ ॥

एवं मुखविपुलापूर्विका जघनचपलोदाहार्या । पथ्यापूर्विका महाचपला यथा -

”चपलं न कस्य चेतो नरस्य जायेत पश्यतस्तन्वीम् ।
नृत्यक्षणेऽत्र नव्याङ्गहारलीलामहाचपलाम् ॥ ५.७ ॥

महाविपुलापूर्विका महाचपला यथा -

”युगपत्प्रफुल्लकङ्केलिमल्लिकाचकुलचम्पकान् दृष्ट्वा ।
जाता मधूत्सवे षट्पदावलीयं महाचपला ॥ ५.८ ॥

एवं मुखविपुलापूर्विका जघनविपुलापूर्विका च महाचपलोदाहार्या । ”एवं गाथा-
प्युदाहार्या । एवं पथ्याभेदेनैकेन ”विपुलाभेदस्त्रिभिश्चपलाभेदैर्द्वादशभिः” षोडश भेदाः ।
”केचित्तु लघुत्रयादारभ्य द्विद्विलघुवृद्धा कमलादीन् पञ्चिंशतिभेदानाहुः । यथा -

कमला ललिता सीलैः जुर्ह्वं रंभा य मागही लच्छी ।
विज्जा माला हंसी ससिलेहा जणैहवी सुद्धा ॥ ५.९ ॥
काली कर्मली मेहा सिद्धी रिद्धी अ कुम्मई धरंणी ।
जक्खी वीणा बंभी गंधर्वी मंजरी गोरी ॥ ५.१० ॥
कमला तिहि लहुपहिं ललिता पंचेहिं एवमाईओ ।
बिहिं बिहिं वहुंतेहिं कमेण सेसाओ जाअंति ॥ ५.११ ॥

एतच्च गाथाप्रस्तारेष्वन्तर्भूतमिति न पृथग्लक्ष्यते । न च सर्वे प्रस्तारभेदाः शक्या
उपदर्शयितुमित्यास्तामेतत् ॥ ५.११ ॥

१) तस्या नितान्तेत्यत्र अमुग्धो दृक्षः । ललितानि क्रीडितानि । २) उद्दाममारुतेत्यत्र प्रचण्डवात्या-
हतपताकामेघचञ्चलानि । नाम कोमलामश्रणे । कदाचित् प्रीणति संसारे । ३) चपलं न कस्येत्यत्र तन्वीं
काम्ताम् । नाटयावसरे नवीनाङ्गविशेषमहाचञ्चलाम् । ४) युगपत् प्रेति - मधूत्सवे वसन्तावसरे । ५) एवं
गाथेति - प्राकृतादिज्जा । ६) विपुलाभेदस्त्रिभिरिति - मुखविपुला-जघनविपुला-सर्षपविपुला-भेदैः । ७) द्वादश-
भिरिति - यतो मुखचपला-जघनचपला - सर्षपचपला - रूपेषु श्रित्वपि भेदेषु प्रत्येकं पथ्या-मुखविपुला-जघन-
विपुला - सर्षपविपुला - रूपाङ्गत्वातो भेदा लभ्यन्ते ततो भवन्ति द्वादश । ८) केचित्तु लघुत्रयादिति - भार्याणां
हि लघुत्रयेणावश्यं भाव्यम् । काली कुमा(म)रीत्यत्र कुमा(म)रीस्थाने कमली प्रत्यन्तरे ।

१ अनिमिषात् N. २ नृत्यक्षणेत् N. ३ नव्याङ्गलहार A. ४ मल्लिकां ब० N. ५ लीला A. ६ जुद्धा F.
७ जन्धवी F. ८ कुमरी AFKP. ९ धरिणी P.

द्विः पूर्वार्धं गीतिः ॥ ६ ॥

द्रो वारौ पूर्वार्धलक्षणं यस्यामार्यायां सा गीतिः । सा चैकः पथ्यायास्त्रयो विपुलाया द्वादश चपलाया विकल्पा इति षोडशधा । अत्र पूर्वार्धे द्वादश सहस्राण्यष्टौ शतानि विकल्पाः । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां षोडश कोट्यः अष्टात्रिंश-
ल्लक्षाः चत्वारिंशत्सहस्राः विकल्पाः पथ्यागीतौ भवन्ति । विपुलागीतावपि त एव । सर्वचपलागीतौ पूर्वार्धे द्वात्रिंशद्विकल्पाः । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां चतुर्विंशत्यधिकानि दश शतानि । मुखचपलागीतौ पूर्वार्धे द्वात्रिंशद्विकल्पाः । अपरार्धे द्वादशसहस्राण्यष्टशताधिकानि । अन्योऽन्यताडनायां चतस्रो लक्षाः षण्णवतिः शतानि । जघनचपलायामप्येतावन्त एव । तत्र पथ्यागीतिर्यथा —

“विरचितकुसुमाभरणा तन्वाना गीतिमलिकुलनिनादैः ।

अभ्यागच्छति चैत्रे वासकसज्जेव संप्रति वनश्रीः ॥ ६.१ ॥

महाविपुलागीतिर्यथा —

“मत्तद्विरेकपुंस्कोकिलैवैतालिकमहाविपुलगीत्या ।

क्रियते निर्भरमुन्निद्र एष यूनां मनःसु मनसि शयः ॥ ६.२ ॥

पथ्यामहाचपलागीतिर्यथा —

“यावज्जुनामि चूताङ्कुरान्पुरोऽस्या मधुं व्यपह्नोतुम् ।

तावद्भूव गीतिः पिकाङ्गनानां प्रमोदचपलानाम् ॥ ६.३ ॥

महाविपुलमहाचपलागीतिर्यथा —

कैष्टां जनस्त्वदालोकनादपि क्षणमिमां दशां लभते ।

विपुलां तनोषि दीर्घोक्षि गीतिमेतां कुतो महाचपले ॥ ६.४ ॥

एवं शेषभेदेषु द्वादशस्वप्नुदाहार्यम् ॥ ६.४ ॥

परार्धमुपगीतिः ॥ ७ ॥

द्विः परार्धलक्षणं यत्र भवति सा आर्योपगीतिः । इयमपि पूर्ववत् षोडशभेदा । तत्र पथ्योपगीतौ पूर्वार्धे चतुःषष्टिशतानि विकल्पाः । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्य-
ताडनायां चतस्रः कोट्यो नव लक्षाः षष्टिः सहस्राणि । विपुलोपगीतावपि तावन्त एव ।

1) विरचितेत्यत्र भर्तृभिः समागते आत्मानं अलङ्करोति । (see p. 103 n. 2). 2) मत्तद्विरे-
केत्यत्र पुरुषवत् प्रगल्भवद्वाः कोकिलः पुंस्कोकिल उच्यते । 3) यावज्जुनामीत्यत्र काचिद्विरहिणी वसन्तागमे
वसन्तं विनाशयितुं [प्रवृत्ता आह]—वसन्ते कन्दर्पसन्नाह इति हेतोः कन्दर्पसन्नाहेत्यत्र चूताङ्कुराश्च हे सखि
यावज्जुनामि तावत्कोकिलानां ध्वनिः प्रादुर्भूतः । किं करोमि इति भावः । यद्वा चूताङ्कुरा हि मधोरवतारे भवन्ति
ततश्च यदि छिनत्ति तदैवा विरहिणी वसन्तागमे न जानातीति भावः ।

१ अपरार्धे तु P. २ पुंस्कोकिल P. ३ काष्टां जनः A; कष्टाजनः N. ४ उपगीति N. ५ षोडशभेदाः
अ. ६ त एव B.

महाचपलोपगीतौ पूर्वार्धे षोडश । अपरार्धेऽपि तावन्तः । अन्योऽन्यताडनायां पदपञ्चाश-
दधिके द्वे शते । सुखचपलोपगीतौ पूर्वार्धे षोडश विकल्पाः । अपरार्धे चतुर्विंशतिः
शतानि । अन्योऽन्यताडनायां लक्षमेकं चतुर्विंशतिः शतानि । जघनचपलोपगीतावपि
तावन्त एव । तत्र पथ्योपगीतिर्यथा —

^१ उपगीतिः कुरङ्गशिरो मा गाः श्रुतिसुखलवस्पृहया ।

व्याधं किमिति न पदयसि चापन्यस्तेषुमिह पुरतः ॥ ७.१ ॥

महाविपुलोपगीतिर्यथा —

^२ संप्रति शिलीमुखाः पदय महाविपुलोपगीतिरवैः ।

सौखप्रसुप्तिकाः पङ्कजिनीः प्रीत्योपसिष्ठन्ते ॥ ७.२ ॥

पथ्यामहाचपलोपगीतिर्यथा —

^३ उपगीतिगन्धरूपादि याति चेतो महाचपलम् ।

तेभ्यो निवर्तयैतत् समीहसे चेत् परां सिद्धिम् ॥ ७.३ ॥

महाविपुलमहाचपलोपगीतिर्यथा —

^४ चूताङ्कुराः स्मरास्त्राणि चापलात्कोकिलैर्लीढाः ।

विपुलोपगीतयोऽस्त्राणि तेनिरे तेन तैस्तस्य ॥ ७.४ ॥

एवं शेषभेदेषु द्वादशस्वप्युदाहार्यम् ॥ ७.४ ॥

द्वयोर्न्यत्यये उद्गीतिः ॥ ८ ॥

आर्यायाः द्वयोः पूर्वार्धपरार्धयोर्विपर्यये उद्गीतिः । इयमपि पूर्ववत् षोडशधा
पथ्यावच्च तदुद्गीतिषु विकल्पा वाच्याः । तत्र पथ्योद्गीतिर्यथा —

वीरवरेण्य रणमुखे श्रुत्वा तव सिंहनादमिह ।

सपदि भवन्त्यरिकरिणो मधुव्रतोद्गीतिरिक्ताण्डतटाः ॥ ८.१ ॥

महाविपुलोद्गीतिर्यथा —

^५ विपुलोद्गीतिः कलकोकिलारवैः पल्लवाताम्रा ।

मत्तेव पुरस्तरुपङ्क्तिरियं मधुपरिचयादितो भाति ॥ ८.२ ॥

१) उपगीतिः कुरङ्गेश्वर गीतिर्गानं तस्याः समीपं उपगीतिः । अन्यथीभावसमासः । मा गाः मा गच्छेः ।
व्याधं लुब्धकं धनुर्यस्त्रबाणम् । २) संप्रति शिलीमुखाः शिलीमुखा अमराः । सुखं प्रसुप्तं सुखप्रसुप्तं वदित्यते
यासां ताः पृच्छन्ती (न्ती)ति भावः । ३) उपगीतिगन्धरूपादीत्यत्र गीत्यादयः पञ्च विषयास्तेषां समीपे ।
४) चूताङ्कुरा इत्यत्र आभ्राङ्कुराः कन्दर्पबाणाः यद्यास्त्रावित्यास्तर्हि तस्यापरे बाणाः विलोक्यन्ते इत्याह । तेन
कारणेन तैः कोकिलैस्तस्य कन्दर्पस्य आस्त्राणि विपुलोपगीतवः तेनिरे कृता इत्यर्थः । ५) विपुलोद्गीतिरित्यत्र
मधुव्रतमासो मयं च । इतः पार्थ ।

१ चतुर्विंशतानि AP. २ चतुर्विंशतिशतानि ACP. ३ सौखप्रसुप्तिका AB. ४ महा dropped in
B. ५ महाविपुलोपगीतिः A.

पथ्यामहाचपलोद्गीतिर्यथा -

^१चपले प्रयातु मानाद्यं वराकः किमाह्वयसि ।

प्रतिभूरमुष्य भूयः समागमे भाविनी पिकोद्गीतिः ॥ ८.३ ॥

महाविपुलामहाचपलोद्गीतिर्यथा -

^२बाला कुतोऽपि सारङ्गिकेव सा विपुलचपलाश्री ।

श्रुत्वा तवाभिधोद्गीतिमाशु ^३निष्पन्दिनी चिरं भवति ॥ ८.४ ॥

एवं शेषेषु द्वादशसु भेदेष्वप्युदाहार्यम् । तत्रायं संग्रहः -

^४एकैव भवति पथ्या तिष्ठो विपुलास्ततश्चतस्रस्ताः ।

चपलामेदैस्त्रिभिरपि भिन्ना इति षोडशार्याः स्युः ॥ ८.५ ॥

गीतीनां त्रयमित्थं प्रत्येकं षोडशप्रकारं स्यात् ।

साकल्येनार्याणाममी विकल्पाश्चतुःषष्टिः ॥ ८.६ ॥

गीतिः सप्तमे पे रिपुच्छन्दाः ॥ ९ ॥

गीतिरेव सप्तमे पे पञ्चमात्रे गणे रिपुच्छन्दाः । अतः परं प्राकृतादौ छन्दसां भूक्षा प्रयोग इति तत्रैवोदाहरिष्यते । यथा -

^५कैलाससेलतुलणामाणं मा वहसु संपयं दसमुह ।

उअ हरिपुच्छंदोलणतोलिज्जंतं महोअहिम्मि गिरिणो ॥ ९.१ ॥

अत्र पगणस्याष्टभेदत्वेऽपि 'नौजे जः' इति जगणानुविद्धभेदद्वयवर्जनात् षड् भेदाः । ततस्तेषां शेषगणविकल्पानां चान्योऽन्यताडनायां पूर्वार्धे जाता एकोनविंशतिः सहस्राणि द्वे शते । तावद्भिरेवोत्तरार्धविकल्पैर्धाते जाताः षट्त्रिंशत्कोट्यः षडशीर्तिलक्षाश्चत्वारिंशत्सहस्राणि ॥ ९.१ ॥

तृतीये ललिता ॥ १० ॥

गीतिरेव तृतीये पे ललिता । यथा -

^६अंगुलिआहिं ललिअंगी पवासदिअहे गणंतिआणुदिणम् ।

वल्लहआयईदणकए जवइव मंतक्खराइं एकमणा ॥ १०.१ ॥

अत्र तृतीयपगणस्य षड्विकल्पत्वे प्राग्वत्तावन्त एव भेदाः ॥ १०.१ ॥

१) चपले प्रयातित्यत्र वराकः स्त्रीवः । एनं व्रजन्तं मा निषेधय । आकारयसि । २) बाला कुतोऽपीत्यत्र कान्ता हरिणीव भवति । अभिधायाः नाम्नः उद्गीतिः भणनं पक्षे गानम् । ३) निश्चला । ४) एकैव भवतीत्यत्र चतस्र इति - पथ्या १ विपुला ३ । भिन्ना इति प्रत्येकं योज्यम् । ५) कैलाससेलस्यत्र हे दशमुख कैलासपर्वतोलनात् मानं मा वह सांप्रतं पश्य हरयो वानरा अथवाऽननेयस्तेषां तस्य वा पुच्छान्दोलनेन पर्वताः तोल्यन्ते समुद्रे । ६) अंगुलिआहिस्ति - वल्लभाकर्षणकृते एकमना इयम् । इवोपेक्ष्यते । अनुदिनं अङ्गुलिकाभिर्मङ्गलकराणि । गणयति (न्ती) वल्लभकथितदिवसगणनव्याजतः । जपतीव ।

१ तवाभिदो N. २ निष्पन्दिनी N; निःस्पन्दिनी P ३ कैलाससेल N; कैलाससेल KP. ४ पुलगा B. ५ महोअहंमि C ६ अन्योऽन्यताडने A; अन्योऽन्यहृतौ B. ७ अथ प्रायः प्राकृते तृ० C. ८ आवरणकए ABGB. ९ एकमणा B.

द्राम्यां भद्रिका ॥ ११ ॥

गीतिरेव द्राम्यां सप्तमहतीयपगणाम्यां भद्रिका । यथा—

^१जुवईण नयणलच्छीए सहजसलोनत्तणेण भद्रिआए ।

चक्खुभएण व दिण्णयं लक्खिज्जइ कज्जलं वयंसिआहिं ॥ ११.१ ॥

अत्र तृतीयसप्तमपगणयोः षट् षट् भेदास्तत्स्तेषामन्यविकल्पानां चान्योऽन्यधाते जाता अष्टाविंशतिः सहस्राणि अष्टौ शतानि पूर्वार्धे । तेषां तावद्भिरेवोत्तरार्धविकल्पैर्घाते जाता द्वयशीतिः कोट्यश्चतुर्नवतिर्लक्षाश्चत्वारिंशत्सहस्राः ॥ ११.१ ॥

षष्ठं विनेष्टपैर्विचित्रा ॥ १२ ॥

गीतिरेव ^२षष्ठगणं विना यथेष्टं पगणैर्निबद्धा विचित्रा । यथा—

^३भासासु विचित्रासु जुगवं सुरनरतिरिआण जीवजाईण ।

संवादमणुहवंती जयइ वाणी भयवओ जिणिंदस्स ॥ १२.१ ॥

विचित्रभेदत्वादस्या विकल्पसंख्या नोक्ता । केचित्सर्वैरपि पगणैरिच्छन्ति ॥ १२.१ ॥

चेऽष्टमे स्कन्धकम् ॥ १३ ॥

गीतिरेवाष्टमस्य गुरोः स्थाने चगणे कृते स्कन्धकम् । आर्यागीतिरित्यहीन्द्रः । अत्र गीत्यर्थविकल्पानामष्टमचगणविकल्पपञ्चकेन ताडने जाताश्चतुःषष्टिः सहस्राः पूर्वार्धे । तावद्भिरेवोत्तरार्धविकल्पैस्ताडने जातानि चत्वारिंशद्वर्षुदानि नव कोट्यः षष्टिर्लक्षाणि ।

यथा—

^४तुह रिउरायपुरेसुं तरुणीजणलालिअम्मि किंकेल्लिवणे ।

संपइ अरणमहिआण खंधकंइअणं पयट्टेइ वढम् ॥ १३.१ ॥

केचित्तु लघुचतुष्टयादारभ्य लघुद्वयद्वयवृद्ध्या ब्रह्मादीनि स्कन्धकान्याहुः । यथा—

बंमो हीरो कण्हो रामो चंदो पुरंदरो मेरु ।

धम्मो सेलो भाणू जक्खो वर्णी अ मायंगो ॥ १३.२ ॥

कालो हरी कुबेरो सालो सुवणो सुदंसणो खंदो ।

नीरं सिही सुवणो मेहो^५ पंको अ कल्हारो ॥ १३.३ ॥

१) जुवईणेत्यत्र नयनलक्ष्म्याः । 'एदौतौ पदान्ते प्राकृते हस्वौ वा' (छं० १.९) इति ह्रस्वत्वं शेषम् । सहजसलवणत्वेन प्रशस्याया चक्खुभएण । इवोद्येक्षते—दृष्टिदोषविधाताय वयस्याभिः सखीभिर्दत्तं कज्जलम् । २) षष्ठगणं विना यथेष्टमिति—यादृशाः पगणाः रोचन्ते तादृशाः क्षेप्याः यत्र तत्र वा । चगणानां मध्ये पुनः षष्ठं चगणं वर्जयित्वा । ३) भासासु विचित्रासुचि—भाषासु विचित्रासु युगपत् सुरनरतिरिआण जीवजातीनां संबन्धनं संवादस्य अनुभवन्ती अयति सर्वोक्तत्वेन प्रवर्त्तते वाणी भगवतो जितेन्द्रस्य । भा १ वि २ सु ३ पञ्चमात्राः । सु १ ति २ ग ३ चगणः । ज० पगणः । ४) तुह रिउरायेति—तत्र रिपुराजपुरेषु तरुणीजन-छालिते किंकेल्लिवने । सांप्रतं तत्र बने वनमहिषाणां स्कन्धकण्डूयनं प्रवर्त्तत इति भावः ।

१ चक्खुभएण सिद्धं B. २ प dropped in K. ३ जीवजाईणं A. ४ भगवओ B. ५ गीतिरेव० P. ६ किंकेल्लिवणे ABCEP; किंकेल्लिवणे B. ७ पयट्टेइ NS. ८ पण्ठी N. ९ मोहो B.

हेरंबो मीणो वैष्णो लङ्गुमेपहिं सुहृष नामार् ।

एआई साहिआई एडैणतीसाण खंघाणं ॥ १३.४ ॥

चर्डेलङ्गुपहिं बंभो, हीरो छहिं, जडुहिं तहा कण्हो ।

'विहिं विहिं बर्डंतेहिं कमेण सेसाण नामार् ॥ १३.५ ॥

एतच्च स्कन्धकप्रस्तारेष्वन्तर्भूतमिति न पृथग् लक्ष्यते । एवं भेदपरिकल्पने क्षतिप्रसङ्गः स्यादिति ॥ १३.५ ॥

^१तत्पष्ठे ल्युपात् ॥ १४ ॥

तत्स्कन्धकमर्थद्वयेऽपि पष्ठे गणे एकस्मिन्नेव लघौ सति उपात्परं स्कन्धकमुपस्कन्धकमित्यर्थः । यथा —

^२उअ खंघाहइतुहंतवाहुदंदो वि को वि सुहडओ ।

एसो सहि परजोहं पहरइ पाएण दडोहरओ ॥ १४.१ ॥

अत्र षष्ठस्य गणस्य लघुत्वेनैकत्वात्पूर्वार्धे द्वात्रिंशत्सहस्रास्तावद्भिरेवापारार्धविकल्पैस्ताडने जातानि दशार्बुदानि द्वे कोट्यौ चत्वारिंशल्लक्षाः ॥ १४.१ ॥

आद्येऽर्धे उदः ॥ १५ ॥

आद्येऽर्धे पष्ठे लि उदः परं स्कन्धकं उत्स्कन्धकमित्यर्थः । यथा —

^३जा बलमंडफरेणं निवाण उक्खंघया आसि पुरा ।

सा तुह सासणभारं ताण वहंताण संपयं कइ वि गया ॥ १५.१ ॥

अत्र पूर्वार्धविकल्पानां द्वात्रिंशत्सहस्राणामपारार्धविकल्पैश्चतुःषष्टिसहस्रैर्घाते जातानि विंशतिरर्बुदानि^४ चतस्रः कोट्योऽशीतिर्लक्षाः ॥ १५.१ ॥

अन्त्येऽवात् ॥ १६ ॥

अन्त्येऽर्धे पष्ठे लि अवात्परं स्कन्धकमवस्कन्धकमित्यर्थः । यथा —

^५पवणपहृछिरपलवधयवडमुल्लसिधकोहलाबंवरिवं ।

ओ खंघावारं विज पेच्छे वणं रहवइनरिंदस्स ॥ १६.१ ॥

पूर्ववद्विकल्पाः ॥ १६.१ ॥

१) 'तत्पष्ठे ल्युपात्' इति सूत्रे षष्ठ्यगणस्थाने एकस्मिन्नेव लघुन्यक्षरे सतीति आचार्यः । २) उअ खंघाहय(इ)ति - पदय स्कन्धाहतिनुआद्वाहुदण्डोऽपि सुमटः एष परयोर्धं प्रहरति पादेन रोषेण दृष्टाचरकः । ३) जा बलेत्यत्र या बलदर्पेण नृपाणां ऊर्ध्वस्कन्धता आसीत् पूर्वं सा तवाज्ञाभारं तेषां वहतां सम्रतं कुत्रापि गता । ४) विंशतिरर्बुदानीत्यादि २०४८०००००० । दशकोटिस्मिरेकमर्बुदं भवति । ५) पवणपहृछिरेत्यत्र पहृछिरेति - कम्पनशीलवाचको देश्यः । पञ्जपटम् । जो सूचनायाम् । कटकस्मिन् पदय वने कन्दर्पमरेण्मस्य ।

१ नीणो AEN; मीणो C. २ वणो N. ३ एऊण० B; फऊण N. ४ बिहुलहु० A. ५ बिहु बिहु A. ६ बर्डंतेहिं AD; बर्डंतेहिं N. ७ सेसां A. ८ भेदविकल्पने P. ९ दडाहरओ N. १० पूर्वार्धेद्वात्रिं० M. ११ मण्फरेणं S. १२ स्कन्धमि० B. १३ यथा dropped in P. १४ ललमिय S. १५ विच्छेद ABB; पच्छे DN.

गीतिस्कन्धके संकीर्णम् ॥ १७ ॥

पूर्वार्धे स्कन्धकमपराधे गीतिः यद्वा पूर्वार्धे गीतिरपराधे स्कन्धकमित्युभयथापि संकीर्णं नाम स्कन्धकम् । यथा -

“जह जह तुह पहु सेजं किजइ संकिणाय मयगलघडाहिं ।

तह तह रिजरायघरेसु खलइ लच्छि त्ति पेच्छ अछेरिअं ॥ १७.१ ॥

“सा बाला तुह विरहे हिअए संकिणाय अमंताइं ।

नीसासधूमलहरिछलेण दुर्खाइं सुहय उव्वमइ फुडं ॥ १७.२ ॥

“अत्र स्कन्धकार्थविकल्पानां गीत्यर्थविकल्पैर्घाति भङ्गद्वयेऽपि प्रत्येकं जाता एका-
शीतिः कोट्यो द्विनवतिर्लक्षाः ॥ १७.२ ॥

गाथावर्धेऽन्यगात्प्राक् चो वृद्धौ जातीफलम् ॥ १८ ॥

गाथैव पूर्वार्धेऽन्याद् गुरोः प्राक् चगणस्य वृद्धौ “जातीफलम् । उत्तरार्धे तु
गाथस्या एव । यथा -

“तुह रिउणो निर्वसंता अविरलजाईहलेसु जलहितढवणेसु ।

वणवाससुहसईंहा न रज्जमीहंति सिविणे^१ वि ॥ १८.१ ॥

चयोगार्थः ॥ १९ ॥

गाथैव पूर्वार्धेऽन्यगात् प्राक् चगणद्वयस्य वृद्धौ गाथः । यथा -

“गौरीईं चिहुरमारो जलमौहोत्तिणिआइ निवडंतथोरबिदूहिं^१ ।

विअलिअपसूणमालाविरहदुहेणं रुपईं^२ ॥ १९.१ ॥

अत्राष्टमश्रवणः पञ्चभेदो नवमो ‘नौजे जः’ इति चतुर्भेदोऽन्योन्याहतौ विंशतिः ।
तथा आर्याविकल्पानां गुणने जातमञ्जमेकं त्रिषष्टिः कोट्यश्चतुरशीतिर्लक्षाः । एवमुद-

१) जह जहेत्यत्र हे प्रभो यथा यथा हस्तिघटाभिः तव सैन्यं संकीर्णं क्रियते तथा तथा रिपुगृहेषु कक्ष्मीः
स्खलति स्खलनं प्राप्नोति अर्थात् भ्रंश्यति । अन्यत्र संकीर्णं अन्यत्र स्खलतीति पश्याद्भयम् । संकीर्णस्थाने
स्खलने किमपि नाश्वर्यं भवति । २) सा बालेत्यत्र सा स्त्री तव विरहे हृदये संकीर्णके अमान्ति मानाशिका-
(क्या)त् निःश्वासधूमलहरीकपटेन दुःखानि उद्गमति सुभग स्फुटम् । ३) अत्र स्कन्धकार्थेत्यत्र ६४००० ।
गीत्यर्थेति १२८०० । घाते गुणने । ८१९२००००० । ४) जातीफलमित्यत्र अत्राष्टमश्रवणः पञ्चभेदस्ते-
नार्याभेदानां ८१९२०००० गुणने चत्वारि अर्बुदानि श्रवणवतिर्लक्षाः । स्थापना यथा ४०९६००००० । एव
जातीफलस्य प्रसारः । ५) तुह रिउणो इत्यत्र राजन् जातीफलाकीर्णेषु समुद्रतटेषु निवसन्तस्तथा च वनवास-
सुने ‘सहृद्वा’ इति सत्पुण्याः सोल्लग्न्या इति यावत् राज्यं स्वमेऽपि नेहन्ते इति भावः । ६) गौरी[ए]
इति - गौर्याः चिहुरमारः जलग्राहोत्तीर्णायाः निपतस्थूलबिन्दुभिः बिगलितप्रसूनमालाविरहदुःखेन स्वतीच ।

१ स्कन्धमप० B. २ संकीर्णं B. ३ पहु तुह P. ४ किजइ B. ५ मच्छरिअं A. ६ विरहो B.
७ लहरी N. ८ दुर्खाइं B. ९ स्कन्धकार्थे वि० P. १० आघार्थेऽन्या० F. ११ निवसंतो N. १२ सद्गहा
AF. १३ सुविणे वि AB. १४ गौरीए KN. १५ गाहोतिभि० DP. १६ चोरबिदूहिं ODN. १७ क्यइव्य OB.
१८ चतुर्विंशतिः A. १९ भेदानां F.

१८ छन्दो०

“समरमहोअहिमुब्भडकरिमयरं उच्छलंतरुहिरसलिलमसिवर-
दाडिआइ सहसत्ति मेइणि उद्धरंतओ महिहराण
आकंपणाइं विरैइंतो ।

उअ गाहइ चोलुक्खसै आइकोलु व्व भुअदंडो ॥ २०.५ ॥

गाथिनी ॥ २१ ॥

उपगाथाचगणद्वयवृद्धया गाथिनी । यथा -

“सिरिमूलरायभूवइकुलगयणमिअकं तिहुअणललाम जयसिरि-
निवास जसभरभरिअदिअंत रिउभडकयंत निवकुमरवाल
भणिमो अइगहिराइं कर्ह तुअ चरिआइं ।

सयलगुणगाहिणी जस्स न किर चउवयणवाणी वि ॥ २१.१ ॥

यथेष्टं मालागाथः ॥ २२ ॥

गाथिन्याः परं यथेष्टं चगणद्वयवृद्धया मालागाथः । यथा -

“इह माला गाहाण व वयंस पेच्छसु नवंबुवाहाण गयणविउल-
सरवरम्मि विमुक्कधोरघोसाण विज्जुजीहाविहिंसणाण
वहलवारिनिचयपर्मंभिराण अइदीहगत्ताण ।

हदी गसइ मयंकं खेलंतं रायहंसं व ॥ २२.१ ॥

जातीफलाद्यर्थे गाथवद् दामादयः ॥ २३ ॥

जातीफलस्य प्रथमेऽर्थेऽन्यगात्प्राक् क्रमेण चगणद्वयवृद्धया दामादयो भवन्ति ।
गाथवदिति यथा गाथः केवल उद्-वि-अव-सम्-उपात् परो, मत्वर्थीयान्तो, मालायाश्च
पर उक्तस्तथायमपि । तत्र दामो यथा -

“जुहूँउ व वूहाओ कडिअ चोलुक्काइणा “दरिअवेरिभूर्वमयगलाण ।

कंठे पाएसु तहा ओ दीसइ घल्लिअं दाम ॥ २३.१ ॥

१) समरमहोअहि-हे राजन् तव भुजदण्डः आदिवराह इव संग्रामसमुद्रमवगाहते । कथंभूतं
समुद्रम् । उद्धटकरिरूपा मकरा यत्र तं, पुनः रुधिरमेव सलिलं यत्र, पुनः खड्गा एव दंष्ट्रा यत्र । किं कुर्वन् ।
उद्धरन्मेदिनीं सहसा । पुनः किं कुर्वन् । पर्वतानां राज्ञां च आकम्पनानि । २) सिरिमूलरायसि - श्रीमूलराज
भूपतिकुलगगनमृगाङ्कः हे त्रिसुवनललाम जयश्रीनिवास यशोभरभरितदिगन्त रिपुभट्टकृतान्त हे नृप कुमारपाळ
यस्य ब्रह्मणः चतुर्वेदनज्ञापि वाणी तव चरित्राणि वक्तुं न समर्थेति वयं [कथं] भणामः । अ[इ]गहिराइति -
[अ]प्रकटयामि । ३) इह माला गाहाणति - प्राहाणामिव क्रूरजलचरजीवानामित्यर्थः । हे वयस्य प्रेक्षस्व नूतन-
मेघमाला गगनरूपसरसि कीडन्तं चन्द्ररूपं राजहंसम् । हदीति - हा धिक् । असते बहलजलनिकरेण मन्दगमन-
शीलानाम् । विभक्त्यात्र पक्षद्वये समासः कार्यः मन्थरगतीवि(ना)मिति भावः । ४) जुहाउवेत्यत्र । राज्ञां
यूथादिव कटरचनामध्यात् आकृष्य उत्कटवैरिभूपरूपहस्तिनां कण्ठे पादे क्षिप्तं दृश्यते बन्धनम् । ओ सूचनायाम् ।

१ All mss. and N. read मयरमुच्छं against metre, P seems to read
मयरमुक्खं. २ दाडिआइ S. ३ विरयंतो ANP. ४ ओ S ५ चोलुक्खस आइ dropped in A. ६ मयंग
A; मयंक P. ७ तिहुअण AD. ८ कह dropped in C. ९ गाहिनी S. १० पणभिराण NS. ११ मयंग
A; portion from मयंक to the end of २३.५ not photographed in P. १२ दामाथाः
सुः B. १३ जुहाल्लं N. १४ रायणा A. १५ दरिआ वेरि S; दलियवेरि AC. १६ भूत N.

उद्दामो यथा -

“चालुक तुज्ज नयरी उद्दामसुरालयाण सिंहरेसु पवणतरलेहिं दीहरधयवढकरेहिं ।
देइ चबिलापहारं किल कलिणो ओअरंतस्स ॥ २३.२ ॥

विदामो यथा -

“सिरिकुमरवाल मुबसि सरमालं जत्थ जत्थ सुहहम्मि
तत्थ तत्थ अणुममालगो सयंवरकए सहस त्ति ।
मेहंइ सुरकुसुममयं सुरजुअइजणो वि दाम नवं ॥ २३.३ ॥

अवदामो यथा -

“ओ दामाई रयंतीइ तीइ कामस्स पूअणनिमित्तमिह तुह समागमूसवं
तहिअहमहिलसंतीए नवकुवलयच्छीए ।
कुसुमसमिद्धिविरहिअं उज्जाणं निम्मिअं सयलं ॥ २३.४ ॥

संदामो यथा -

“अणुरयणि चंदकिरणएकंसप्पसरंतचंदकंतसिलानीसंदामयरस-
सिंचिजमाणतरुतलनिसण्णरइकेलिखिन्नविज्जाहरमिहुणो ।
जिणचरणरयपवित्तो रेहइ सिरिउज्जयंतगिरी ॥ २३.५ ॥

उपदामो यथा -

“सिरिमूलराय भूवईकुलगयणमिअंकं तुह विसजंयम्मि दुद्धरतुरंगवुर-
पुडुक्कायमेइणीब्रह्मलधूलिपडलेण पंकिलिजंतसायरसलिलसयणिजे ।
उअ दामोअरमेणिहं लच्छी अइदुक्कं रमंइ ॥ २३.६ ॥

१) चालुकेत्यत्र चालुक्य तव नगरी उद्दामसुरालयानां शिखरेषु पवनतरलैः दीर्घध्वजपटकैः
ददाति चपेटाप्रहारं किल कलेत्रवतरतः । २) सिरिकुमरपाल हे राजन् यत्र यत्र त्वं शरमालां मुञ्चसि
यस्मिन्सुते तत्र तत्र अनुलम्बाः सुरीजनोऽपि कुसुमदाम मुञ्चति । ३) ओ दामाई इति - ओ सूचनायाम् ।
रचयन्त्या तया कामपूजनकृते तव समागमोत्सवं च(मे)लनदिवसानभिलषन्त्या नवकुवलयाद्या कुसुम-
समृद्धिवि[र]हितं उद्यानं निर्मितं सकलम् । ४) अणुरयणिति - अनुरादि चन्द्रकिरणस्पर्शात् प्रसरच्चन्द्रकान्त-
शिलातो मित्यन्दासूत्रसेन सिध्यमानतरुतले निषण्णरंतकलिपि(खि)वाविधाधरमिथुनानि यत्र सः । जिनक्रम-
रजःपवित्रः राजते श्री उज्जयन्तगिरिः । ५) सिरिमूलरायति - हे श्रीमूलराज भूपतिकुलगगनमृगाङ्ग तव
द्विजये उक्तदुष्पार(तुरंग)सुरपुटोल्कातमेदिनीप्रभूतरजःपटलेन कर्दमीभवत्सागरशयनीये दामोदरसमीपे इदानीं
रुदमीः कष्टेन रमते ।

१ चालुक BD, चालुक K; चालुक N. २ कुमरपाल AKS. ३ मेलह B. ४ एकुस A; एकुस N. ५ खिज-
सहरमि B; खिजवियाहरमि O. ६ चलण S. ७ भूअइ B. ८ मयंक GDN. ९ दिसिज B. १० पुडुक्काइ
B; पडुक्काय D; पुडुक्काय B; पुडुक्काय N. ११ उव ABP. १२ मिहि AB. १३ दुक्करं A. १४ गमइ A.

दामिनी यथा—

“सिरिसिद्धरायनंदण तुमयं आयंतमिर्विखंडं ज्ञप्तिं चाविरीरे इमाह
पञ्चाउलत्तवससिदिलबद्धगंठि ल्हसिऊण
रमणत्थलौउ चरणमाएसु रईअघणावेढम् ।
मणिकंविदाम निम्मिअगाइखलणं दामिणी होइ ॥ २३.७ ॥

मालादामो यथा—

“हहो जुआणय तुमं मा उज्जाणम्मि भर्मसु भुल्लो वि अजहा इत्थं फुल्लिअ-
नवल्लमल्लिआवचयकोउअपरायणाण मयभिभलाण
कंदप्पविब्भमुब्भासिआण पोढंमहिलिआण ।
दूसहकडक्खमालादामिअहिअओ न नीहरसि ॥ २३.८ ॥

ईदानीं मात्राच्छन्दसां गुरुलघुपरिज्ञानार्थमाह—

“मात्रा वर्णोना गो” वर्णा गूना लः ॥ २४ ॥

यस्य कस्यापि मात्राच्छन्दसो यावत्यो मात्रा भवन्ति ता वर्णोना अक्षरैरूना
गुरवो ज्ञातव्याः । तथा वर्णा गुरुभिरूना लघवो ज्ञातव्याः । तत्रायमुपयोगः । यदा
कश्चित्पृच्छति अष्टात्रिंशदक्षरं कति गुरवः कति वा लघव इति—तदा “सप्तपञ्चाशति
शास्त्रोपदिष्टायामार्यामात्रासंख्यायामष्टात्रिंशतं वर्णसंख्यामपनयेत् अत्र येऽवशिष्यन्ते
तान्गुरुनुपदिशेत् । ते चैकोनविंशतिः । वर्णेभ्यश्च गुरुन्यातयित्वा शेषानेकोनविंशतिं
लघूनुपदिशेत् । यथा—

1) सिरिसिद्धरायनंदणेत्यत्र हे कुमारपाल त्वं आयातं ईक्षितुं शीघ्रं जावमानायाः अस्याः पर्याकुलत्व-
वशात् शिथिलीभूतबद्धग्रन्थितः खसित्वा वहसिऊण ह्लादिबर्जनात् पूर्वोऽत्र गुरुर्न भवति । रमणत्थलाउत्ति—जघ-
नस्थलात् । यदनेकार्थसंग्रहः—‘रमणं पुनः । पठोलमूले जघने रमणो रासमे प्रिये’ इति । सांप्रतं चरणाम्रतो
रचितव्रणावेष्टं यथा स्वात्तया रचितगतस्सल्लना दामिनी पशुबन्धनरज्जुर्भवतीति । 2) हं हो जुआणयति—
भो भो पुत्रन् उद्याने मा भ्रम । भुल्लो देवयोऽज्ञातार्थे । यदि च गमिष्यसि तदात्र पुष्पितनूतनमल्लिकापत्रयने
[स]कृदुक्तानां मदविह्वलानां कन्दर्पविभ्रमोद्भासितानां प्रौढमहेलिकानां दुःसहकटाक्षश्रेणिबद्धद्वयः सन् न
निस्सरसि । न बहिरागमिष्यसीति भावः । 3) मात्रा वर्णोना इति—गो गुरवो [लो] लघवः । तथा वर्णा
विवक्षिताक्षराणि । 4) सप्तपञ्चाशतीत्यत्र आर्या-पन्था-विपुला-सपलादेः पूर्वोर्द्धे ७ चरणा गुरुश्च तस्य मात्राद्वयं
विवक्ष्यते ततो ३० मात्राः । अपराद्धे तु षष्ठस्य लघुत्वात् ३ हानौ २७ मात्राः । ततो द्वयोर्मौलने ५७ भवन्ति ।
जघति विहितेत्यत्र आकस्मिकं भयं प्रासः । पक्षे रत्नान्तर्वर्ती दोषः । यमिमे सति यमकसहिते (हत्थायां-
प्रकरणम्) ।

१ उक्खियं B. २ चाविरीरे AB. ३ स्थलाओ D. ४ रईअ० GN. ५ निमियगइ A. ६ भवसु B.
७ मल्लिआचय S. ८ कोऊण S. ९ विब्भासिआण S; १० उपोढम० N; पोढमहिलाण A. ११ अघ P.
१२ या N. १३ स्युः F. १४ हेयाः F. १५ तथा to ज्ञातव्या dropped in P. १६ यथा P.
१७ P adds आर्यायां. Portion from आर्यामात्रासं० to तुह विरहे in २५-१ is not photo-
graphed in P. १८ तत्र A. १९ ते गुरवः F. २० शेषाः १५ लघवः F.

जयति विजितान्यतेजाः सुरासुरावीशसेवितः श्रीमान् ।

विमलकासविरहितखिलोकचिन्तामणिर्वीरः ॥ २४.१ ॥ इति ॥

आर्याप्रकरणम् ।

*

पौ चौ तो गलितकं यमितेऽहौ ॥ २५ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ द्वौ चतुर्मात्रावेकस्त्रिमात्रौ गणो गलितकम् । अंहौ पादे यमिते सति । तगणो यद्यपि वर्णगणोऽप्यस्ति तथापि मात्रागणसमभिव्याहारादिह मात्रागणो गृह्यते । एवमन्यत्रापि । यथा—

”गलिअंजणधवले वहइ नयणपंकए,

सुहय चयइ कालागुरुचंदणपंकए ।

सहीअणअप्पिअं दलई खिअ निहँयं,

सा तुह विरहे मालइदाम विणिहयं ॥ २५.१ ॥

तृतीये षष्ठे ल्युपात् ॥ २६ ॥

यमितेऽहौ तृतीये षष्ठे च ”लघुन्युपात् । उपगलितकमित्यर्थः । यथा—

”तुह विजयपयाणयभेरीरवडंवरं,

इत्ति निमुणिऊण पडिरवमुहँलिअंवरं ।

सअंसेण पकपिरस्स हरिणो करओ,

उअ गलिअमिमं खु धणुहं धरए सरओ ॥ २६.१ ॥

समेऽन्तरात् ॥ २७ ॥

”समेऽहौ यमितेऽन्तरात् । अन्तरगलितकमित्यर्थः । यथा—

”उअ वयंस वित्थरिअमहँसवलच्छिअं,

रणरणंतभसलावलिअं वणराइअं ।

१) गलिअंजणेत्यत्र । निरन्तराद्युपाताद्गलितान्जने सती धवले वहति नयनपङ्कजे सुभग स्थजति कृष्णा-
गुरुचन्दनयोः पङ्ककं विलेपनाहं कर्तुमम् । सखीजनार्पितं चूर्णयति निर्वयं सा तव विरहे मालतीदाम । विभिन्नकं
विकसितम् । २) लघुन्युपादिति—प्रतिपादं लघुन्यश्चरे कृते सति । ३) तुह विजयेत्यत्र तव विजय-
प्रयाणभेरीशब्दादम्बरं शीघ्रे श्रुत्वा प्रतिवसुस्वरिताम्बरसाध्वसेन भयेन प्रकम्पमानस्य हृन्मस्य कराए पश्य
गलितं इदम् । खुशब्दो निश्चये पादपूरणे च । धनुः धरति शरव । ४) समेऽहादिति—गणाः पूर्ववत् ।
यमिते सयमके । ५) उअ वयसेत्यत्र पश्य हे वयस्ये विसृजतवसन्तोऽसवलक्ष्मीकां रणरणङ्गमरावलिकां वन-
राजिकां कवलितचिरोपलभनस्विनीमानिकां फुल्लवलिङ्गुमुमान्तरगलितपरागिकासम् ।

१ तौ DN. २ दलइ विअ B. ३ निहयं BODNP. ४ मुहुरियवरं P. ५ सम्भसेण A. ६ धरइ B.
७ समे पायेऽन्तरात् H. ८ मधूसव B. ९ वणराइअं A.

कवलिअचिरपरूढमाणंसिणिमाणिअं,

फुल्लेवल्लिमुमंतरगलिअपराइअं ॥ २७.१ ॥

अन्ये तु प्रथमचतुर्थयोः पादयोर्यमैनेऽन्तरगलितकमाहुः । यथा -

^१पत्तलच्छि सुहयं जणमोहपयासयं,

गलिअनिइंदीवरपत्तसहोअरं ।

सहइ तुज्झ एअं तं लोअणजुअलयं,

पत्तलच्छि सुहयंजणैमोहपयासयं ॥ २७.२ ॥

पौ चौ पो बेः ॥ २८ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ द्वौ चतुर्मात्रौ एकः पञ्चमात्रश्चेद् यमितेऽहौ 'वर्गलितकम् । विगलितकमित्यर्थः । यथा -

^२उअ महुसमओ मिउफुरिअमलयपवमाणओ,

विगलिअचिरपरूढमाणंसिणिजणमाणओ ।

कोइलाहिं कयकलगीईहिं गिज्जमाणओ,

बम्महस्स विजयम्मि सहाओ असमाणओ ॥ २८.१ ॥

चौ पः समः ॥ २९ ॥

द्वौ चतुर्मात्रौ पञ्चमात्रश्चैको यमितेऽहौ समः परं गलितकम् । संगलितकमित्यर्थः । यथा -

^३वणफल्लमारसं गलिअयं,

जस्स य निव्वुइदाययं ।

तस्स सया वणवासिणो,

किं वण्णामि महेसिणो ॥ २९.१ ॥

पतीगाः शुभात् ॥ ३० ॥

एकः षण्मात्रः चत्वारस्त्रिमात्राः गुरुश्च यमितेऽहौ शुभाद् गलितकम् । शुभगलितकमित्यर्थः । यथा -

१) पत्तलच्छि इत्यत्र पत्रलाक्षि सुखदं जनानां मोघपदं निष्फल्लम्बापारकत्वात्पदम् । अथवा जनानां मोहपदं मोहम्बापारकत्वात्पदम् । गलितमित्रेन्दीवरपत्रतुल्यं शोभते तव एतल्लोचनयुगलकम् । प्राप्ता लक्ष्मीर्येन । सश्रीकमित्यर्थः । शुभगाजनमयूखप्रकाशकम् । अथवा शुभगाजनस्य मोघपदे निष्फल्लपदे भासकं स्थासकम् । २) उअ महुसेत्यत्र पश्य मधुसमयोऽस्ति सृदुस्फुरितमलयपवमानो विगलितचिरपरूढमनस्विनीमानकः कोकि-
लाभिः कृतकलगीतिभिः गीयमानः कन्दर्पस्य विजये सहायः । असमानो निरुपमः । ३) वणफल्लं नीरसं भूमि-
पतितं यस्य च निर्वृतिदायकं समाधिदातृ । तस्य सदा वनवासिनः किं वर्णयामि महर्षेः ।

१ माणअं B. २ फुल्लविह -- पराईयं A. ३ यमितेऽन्तर० कमित्याहुर्न्या A. ४ गलियनिइंदीवर A; गलिअनिइं ईदी० D. ५ Portion from जणमोह० to समगलित in ३२ com. is not photo-
graphed in P. ६ अहौ । गलितकं चेत्यधिकारः आगलितकप्रकरणसमाप्तेः B. । ७ सहाउ B. ८ वण-
फल्लभरसंग० N. ९ निव्वुइदायं D.

”पुनरपि निखरजसिरिसुहगलिआसया,

पठवयकंदरेसु निवसंतया सया ।

पट्ट तुह रिउणो धरंतया मुणिव्वयं,

पुणो पुणो वि हु उवाल्हंति दिव्वयं ॥ ३०.१ ॥

चः पौ चौ तैः समात् ॥ ३१ ॥

एकश्चतुर्मात्रो द्वौ पञ्चमात्रौ द्वौ चतुर्मात्रौ एकस्त्रिमात्रौऽहौ यमिते समाद्
गलितकम् । समगलितकमित्यर्थः । यथा—

”दुद्धरवारिर्वुद्धिघोरा चलविज्जुलमीसणा,

सेल्लगुहंतरालपडिसदिअदुगुणिअनीसणा ।

जाव समुत्थरंति मेहा पिहिअंवरदेसया,

पहिआ ताव हुंति जंबूफलसम गलिआसैया ॥ ३१.१ ॥

तदोजे चतौ मुखात् ॥ ३२ ॥

तदेव समगलितकमोजपादयोः चगणतगणौ चेत्तदा मुखाद् गलितकम् । मुख-
गलितकमित्यर्थः । यथा—

”सयवत्तयं,

मुहगलिअमहुक्कसुरहिअजलमलिसयवत्तयं ।

तमणंगओ,

चावन्मि ठवेविणु कस्स व न हु हंतं मणं गओ ॥ ३२.१ ॥

षाब्धनौजे जः समे जो लीर्वा मालायाः ॥ ३३ ॥

षष्मात्राद् गणात्परे दश चगणा न विषमे जः समे जो “लघुचतुष्टयं वा यमितेऽहौ
मालाया गलितकम् । मालागलितकमित्यर्थः ॥ यथा—

१) पुनरपि—पुनरपि । निजराज्यश्रीमुखगलिताशयाः पर्वतकन्दरेषु निवसन्तः सदा हे प्रभो तव
रिपवो धरन्तः मुनिव्रतं पुनः पुनर्निश्चयेन उपालभन्ते दैवम् । २) दुद्धरवारि—दुद्धरवारिर्बुद्धिघोराः खल-
विष्टुद्भीषणाः शैलगुहान्तरालप्रतिशब्दतद्भिद्युगितनिःस्वनाः बावद्विस्तरन्ति मेघाः पिहिताम्बरदेशकाः पथिका-
स्त्वावद्भवन्ति जम्बूफलसमगलिताशकाः । जम्बूफलानां समाः सन्तः गलिता आशा वाञ्छा येषां पक्षे गलितानि
कथितानि आशयानि येषां नष्टमप्यानि । तदा हि तानि कथ्यन्ते । अथवा जम्बूफलसमा अत एव गलिता पतिता
आशा येषाम् । वर्षाकालेन जम्बूफलानि पतन्ति । ३) सयवत्तयमित्यत्र शतपत्रकं मुखगलितमकरन्दौघसुर-
भितजलं अलीनां शतानि तेषां वर्तकं जीवकम् । तद्वद्भूः चापे संस्थाप्य कस्य न हु निश्चितं हन्ति मनो गतः ।
४) लघुचतुष्टयं वेति—पादचतुष्टयेऽपि विषमस्थाने तृतीयपञ्चमसप्तमनवमैकादशलक्षणे जगणो न स्यात् । तथा
समे द्वितीयचतुर्थपञ्चाष्टमदशमलक्षणे जगणो लघुचतुष्टयं वा भवति सर्वेषु पादेषु ।

१ सिरिसुह० N;—सुहगलियआसया A. २ निवसंतया सया B; सया dropped in B. ३ त्रिः N.
४ बुद्धि B; बुद्धि N. ५ पिहिअंवर A. ६ पडिआ० N; पहिअतोव हुंति A. ७ गलिआसैया A.
८ मुहगलिययं महु० A; सुहगलिअमहु० D. ९ तमणं गओ N. १० हंतं OK.

“खेलिरकामिणीकराहयविरलविसिअजलरुहमालागलितपरायसुरहिअंसलिलयं,
तरलतरंगरंगपरिनैबिरकलहंसमिहुणाबलिसरंहसकिजमाणकलयलकलिलयं ।

अभ्रंलिहृतदपरिरुदबहलबडैलतिलयतमालतालीवणपडिहयखरविणयरकैरयं,
पिच्छ सरोवरं इममणारयं पि विज्जाहरसुरवरकिन्नराण एक्कं विलासहरयं ॥ ३३.१ ॥

चूर्वन्तो मुग्धात् ॥ ३४ ॥

षगणात्परे अष्टौ चगणा गुर्वन्ताः । नौजे जः समे जो लीर्वा यमितेऽहौ मुग्धाद्
गलितकम् । मुग्धगलितकमित्यर्थः । चृः इत्यस्य गन्तत्वेन विशेषणादन्यश्चगणो गुर्वन्तो
लभ्यते । न तु पृथगेव गुरुः । अन्यथा चृगाविति कुर्यात् । यथा —

“नमिरसुरासुरिंदसिरैरयणमउडरुइभरकरंबिअचरैणकमलनहमणि,
सयलतिलोअलोअलोअणविहुरणमोहंधयारनिअरविहडणनहमणि ।

न नवसि जइ जुआइजिणइंदेममलकेवलसिरिकुलहरमिह भवभयहणं,
ता वयंस तुह रयणं बिअ कराउ मुद्ध गलिअं किर विहलमिदं खु जणणं ॥ ३४.१ ॥

चूरुप्रात् ॥ ३५ ॥

षात्परे षट् चगणा गन्ताः । नौजे जः समे जो लीर्वा यमितेऽहौ उग्राद् गलितकम् ।
उग्रगलितकमित्यर्थः ॥ यथा —

“निर्मलनाणविट्ठिअवलोइअभुवणैयलं विसुद्धचित्तं,
उग्गगलिअसमैगकम्मं निरवहिनाणरइअजगचित्तं ।

वीरं संभारामि तारणत्तरंडयं समपसन्नसोहं,
पंडिओ दुत्तरस्स भवसायरस्स लहरीभरम्मि सोहं ॥ ३५.१ ॥

1) खेलिरकामिणीत्यत्र क्रीडनशीलकामिनीकराभिहृताविरलविकसितजलरुहमालागलितपरायसुराभित-
सलिलकम् । तरलतरङ्गेन परिवर्तनशीलहंसमिथुनावलीनां सरभसं कियमाणः कलकलशब्दविशेषस्तेन कलि-
लकम् । अभ्रंलिहृतदभिस्वरुदबहुलबहुलतिलकतमालतालीवनेन प्रतिहतकठिनदिनकरा यत्र । स्वार्थे के करकम् ।
पहय सरोवरं इदं अनारतं विद्याधरसुरकिन्नराणां एकं विलासगृहम् । 2) नमिरसुरेत्यत्र नम्रसुरासुरेन्द्रसितो-
रत्नमुकुटरुचिभरकरम्बितमिश्रितक्रमकंजनखमणि सकलत्रिलोकलोचनानां पीडनशीलनोहाङ्गकारनिकरविघट्टने
नमोमणि सूर्यम् । न नमसि । रुदनमोर्ष इति मस्य वः । यदि युगादिजिनेन्द्रं अमलकेवलश्रीकुलगृहं भवभयहृन्तं
तत् वयस्य तव रणे एव करात् हे मुग्ध गलितं किल विफलमिदं मिश्रितं जननम् । 3) निम्मलनाणेत्यत्र
निर्मलज्ञानदृष्ट्यवलोकितभुवनतलं विष्णुदचित्तम् । उग्रं सप्त गलितं समग्रं कर्म यस्मात् । निरवधिज्ञानरचित-
जगच्चित्रं जगच्छब्देन जगत्स्था जना गृह्यन्ते नाचाराधेययोरेमेदोपचारात् । वीरं चरमजिनं सारामि तारणपाल-
पात्रम् । सर्वप्राणिषु समा मच्चस्था जत एव प्रसन्ना शोभा यस्य । अथवा क्षमेव उपशमने प्रसन्ना । पतित
दुस्तरस्य भवसागरस्य लहरीभरे सोऽहम् ।

१ जलरुहि S. २ सुरदिअ S; सुरहिअ B. ३ परिणबिर A. ४ सयसहस्रकि० S; सरहकि० A.
५ बहलबहुल S. ६ दिणरयकयं S. ७ एकं A; एवं N. ८ अन्त्यथो गान्तो न तु B. ९ सिरिरयण O.
१० चलण P. ११ लोअ dropped in DKN; तिहुरण N; विहुरण B. १२ निअर dropped in
D. १३ जिणयंदममल B; मलकेवल to 38 com. dropped in P. १४ हरणं S. १५ गलितमुग्र०
A. १६ निर्मल A. १७ भुवणलयं B. १८ समग्र DP; समगा N. १९ तरंडयसम० A. २० पंडिओ ON.
१९ छन्दो०

पौ तः सुन्दरा ॥ ३६ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ त्रिमात्रद्वौ यमितेऽहौ सुन्दरा नाम गलितकम् । नौजे जः समे
जो लीवेति निवृत्तम् । यथा -

१) नरवरिंद तुह कित्तिआ,

कत्थ कत्थ न पट्टित्तिआ ।

भरिअगयणमहिक्दरा,

कुंदसंखससिसुंदरा ॥ ३६.१ ॥

पौ तौ भूषणा ॥ ३७ ॥

२) द्वौ पञ्चमात्रौ द्वौ त्रिमात्रौ यमितेऽहौ भूषणा नाम गलितकम् । यथा -

३) पिच्छ पीवरमहापओहरा,

कस्स कस्स न वयंस मणहरा ।

विप्फुरंतसुरचावकंठिआ,

भूसणा नहसिरी उवट्ठिआ ॥ ३७.१ ॥

चपचापचाल्णां मालागलिता ॥ ३८ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रः चतुर्मात्रद्वयं पञ्चमात्रः चतुर्मात्रद्वयं लघुगुरु च मालागलिता ।

यथा -

४) न मुणिज्जइ गलाउ रयणमाला गलिइआ न गणिज्जइ भग्गओ,

मणिवल्लयनिअरो न य जाणिज्जइ अंसुअंचलो वि हु विलग्गओ ।

चौल्लुकुलंबरादिणमणि तुह अवलोअणनिमित्तधावंतिहिं,

मयरद्धयवाणधोरणिविद्धहिअइहि नारिहि हरिसिज्जंतिहि ॥ ३८.१ ॥

षष्ठीः समे जो लीवा विलम्बिता ॥ ३९ ॥

एकः षण्मात्रश्चतुष्टयं च । तथा समे स्थाने जगणो लघुचतुष्टयं बांहौ यमिते
विलम्बितागलितकम् । यथा -

१) नरवरिंदेत्यत्र हे नरवरेन्द्र तव कीर्तिः कुत्र कुत्र न प्राप्ता नृत्तगगनमहा(ही?)गुहा कुन्दशङ्खशशि-
सुन्दरी । २) द्वौ त्रिमात्रौ इत्यत्र अत्र तावत् त्रयणद्वयस्य स्थाने षण्णः ५५ ॥ एवंविधः श्लेष्यते तदा त्रयण-
द्वयम्यवहारो न भवति । अतः पृथग्ग्रहणम् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् । ३) पिच्छ पीवेल्यत्र पद्म पीवरमहापयो-
धरा कस्य कस्य न हे वयस्य मनोहरा विस्फुरत्सुरचापकण्ठिकामूषणा नभसः आवणमासस्य गगनस्य च श्रीः सा
उपस्थिता प्रकटिता । ४) न मुणिज्जइ गलाउति - न ज्ञायते गलात् रत्नमाला गलिता न गण्यते भग्नकोऽपि
मणिवल्लयनिकरो न च ज्ञायते अङ्गुलाङ्गलोऽपि विलम्बकः कण्टकादौ । हे चौल्लुकुलाम्बरदिनमणे कुमारपाल
तवालोकात्मनिमित्तं भावन्तीभिर्मकरष्वजवाणविद्धहृदयाभिर्नारीभिर्हृष्यन्तीभिः ।

१ सुन्दरात् N; सुन्दराः D. २ पेच्छ BHP; पीच्छ N. ३ कंविआ S. ४ बागला FN. ५ F adds
यमितेहौ after च. ६ जातिजइ A. ७ चालुक BODP. ८ धावंतिहिं A. ९ जगणचटुं GCP.

मसिसम्बन्धयारि घणसिमिरमालिआओ,
उअह समुल्लसन्ति दुव्वारमालिआओ ।

वैसयपंजरेसु सुत्ताओ सारिआओ,
तह अविलंबिआओ जंति अहिसारिआओ ॥ ३९.१ ॥

गन्तवः पञ्चपाः खण्डोद्गतम् ॥ ४० ॥

गुर्वन्तश्चतुर्मात्रः पञ्चमात्रः चतुर्मात्रपञ्चकं पञ्चमात्रश्च । समे जो लीर्वा खण्डो-
द्गतम् । यथा -

खंडुगयमिदुर्विबमिणमज्जवि अहिणवकिमुअकुसुमसरिसयं,
न हु जा चंदिमाइ तिमिरभरं किर परिदल्लिऊण पयडइ हरिसयं ।
वम्मीसरभडस्स सरनिअरेहिं अइदूसहिहिं पहरिजंतओ,
अहिअं ता संपइ अहिंसरणे पयट्टइ जुवइजणो तुवरंतओ ॥ ४०.१ ॥

चर्पाचीपाः प्रसृता ॥ ४१ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रचतुष्टयं पञ्चमात्रश्च प्रसृता । यथा -

जं किर मुद्धिआइ तीए अहिणवमहुसमयलच्छित्तुवरिजंतओ,
पसरिअमलयमारुओ न हु सुहाइ तुह विरहंमि सुरूवें छिबंतओ ।
तस्स व चित्तिऊण पडिस्सलणकारणं किरइ रुद्धनहयलवहाओ,
किर उण्हुणिहंआओ घणनीससिअसमीरलहरीओ अइदूसहाओ ॥ ४१.१ ॥

बुद्धो नौजे जो लम्बिता ॥ ४२ ॥

पञ्च चतुर्मात्राः द्विमात्रश्चैको नौजे जगणश्चेल्लम्बितागलितकम् । यथा -

कइलासतुलणपयडिअबहुवाहपएणं,
संजणिअतिअसमंडलवहुवाहपएणं ।

१) मसिसम्बन्धयारीत्यत्र मपीसमल्लभचारिघनतिमिरमालिकाः पश्यथ समुल्लसन्ति दुर्वारं यथा स्यात्तथा । हे मालिकाः स्वयः बासकपञ्जरेषु सुताः शारिकाः । तथा अविलम्बिताः त्वरिताः यान्ति । याः कामाक्रान्ताः स्वयं भर्तारं प्रतिव्रजन्ति ता अभिसारिका उच्यन्ते । २) खंडुगयमित्यत्र । अर्धोद्गते चन्द्रबिम्बं इदं अद्यापि अभिनवकिंशुककुसुमसदृशं न निश्चितं यावत् चन्द्रिकया तिमिरभरं किल परिदास्य प्रकटयति त्वयम् । वम्मीसरश्चाद्यो देश्यः कामवाचकः । स एव भटलस्य बाणनिकरैः । कथंमूरैरतिदुःसहैः । ताक्ष्यमानः अधिकं यथा स्यात्तथा तस्मात्संप्रति अभिसरणे भर्तुर्युवतिजनः प्रवर्तते त्वरमाणः । ३) जं किर मुद्धिआइ इत्यत्र हे सुभग यस्मात्कारणात् । किलेति निश्चये । तस्या मुक्चिकायाः तव विरहे मलयमारुतः छिबन्ति अङ्गे लग्नपि न सुखायते । कथंभूतः । अभिनववसन्तलक्ष्म्या त्वरमाणः । तस्मात्कारणात् तद्व्रतिस्खलनकारणे ध्यात्वा रुद्धन-मल्लपथाः उष्णोष्णिका अत्युष्णा अतिदुःसहाः निश्वासवायुलहरीः करोति (किरति ?) । ४) कइलासतुल-णेत्यत्र कैलासतोलने प्रकटितं बहुतरं बाहापदं बाहाव्यापारो येन संजनितात्रिदशमण्डलवधूषापपयसा मालम्बि-तक्षयकारणदशाशतेन । वणे इति निश्चये । नीला सीता दशास्येन वने कालने ।

१ सम्बन्धयारि A; सर्वभयारि K; सम्बन्धयारि DN. २ ओअह BDN. ३ The line is dropped in D. ४ अवलंबिआओ AC. ५ अहिसारिओ C. ६ खंडुप्रव DP. ७ अइसरणे B. ८ वपाः चौपाः B. ९ सरूव A. १० उण्हुणिताआओ B.

आलंविअखकारणदसासएण वणे,
नीआ सीआ तेणं दसासएण वणे ॥ ४२.१ ॥

सौजे पैर्विच्छित्तिः ॥ ४३ ॥

सैव लम्बिता ओजे पणैः विच्छित्तिर्गलितकर्महौ यमिते । यथा—

“रणरंति जत्थ पमत्ता कुसुमेसु सिलीमुहा,
होति जत्थ लोअदूसहा कुसुमेसुसिलीमुहा ।

विच्छित्तिपरो तरुणिअणो विण्णो वि हु महु समओ,
विब्भमइ जत्थ समुत्थरइ एस इह महुसमओ ॥ ४३.१ ॥

चापचपदा ललिता ॥ ४४ ॥

चद्वयं पचपदाश्चाहौ यमिते ललितागलितकर्म । यथा—

“मत्तमयरपुच्छच्छटोहभगवणराईअं,
तीरसहंतलवंगलवलिकणइवर्णराईअं ।

नहमंडलगरुअनिरंतरविविहघणवालयं,
उअहिं पेच्छ ललिअगत्ति १३अं घणवालयं ॥ ४४.१ ॥

उभे विषमा ॥ ४५ ॥

उभे विच्छित्तिललिते ललिताविच्छित्ती वा संकीर्णे विषमागलितकर्महौ यमिते ।

यथा—

“तरलं दीहत्तणेणं पाविअकणममां,
विसमत्थमोहसायरे करेइ कं ण ममां ।

एअं तुह नयणजुअलयं सुंदरि कालसारं,
सोहाविणिज्जिअलोअणं निंदइ कालसारं ॥ ४५.१ ॥

अत्र पूर्वाद्धं ललिता अपराद्धं विच्छित्तिः ॥ ४५.१ ॥

1) रणरन्ति शब्दं कुर्वन्ति यत्र प्रमत्ताः पुष्पेषु भ्रमरा भवन्ति तत्र लोकदुःसहाः कुसुमेषोः कामरूप बाणाः । विच्छित्तिः पत्रभङ्गादिरचना तस्याः परायणः तरुणीजनो विनापि महु मयं समदः मदसहितः विभ्रमन्ति यत्र विसरति एष स इह मधुसमयः । 2) मत्तमयरपुच्छेत्यत्र उदधिं पश्येति सटक्कः । कथंभूतम् । मत्तमकर-पुच्छच्छटोघेन भग्ना वनराजिका यत्र सः तथा तम् । तीरे राजमाना लवङ्गलवलयौ कणइति बल्लिविशेषश्च तासौ बने राजितं तत एतयोर्द्वन्द्वः (?) । नभोमण्डले ये गुरुका निरन्तरा विविधा घना मेघास्तेषां पालकं वर्तकम् । मेघानां हि समुद्रादेव वृत्तिर्भवनात् । घना व्याला जलचरसर्पा यत्र स तथा तम् । 3) तरलं दीहत्ति—हे सुन्दरि इदं नयनधुगलकं चञ्चलं दीर्घत्वेन प्राप्तकर्णमार्गं विषमास्त्रमोहसागरं करोति कं न भग्नम् । एतत्तव कालगुणेन सारं प्रधानं किं च शोभायिनिरिति लोचने यस्य स तं कृष्णसारं हरिणं निन्दति ।

१ शिली० AB २ The line is dropped in D. ३ लोहदूसहा N. ४ शिली० B. ५ तरुणि-अणो D. ६ विणा dropped in D. ७ समुत्थइ A. ८ च्छटोहम० DP; च्छटाम० BE. ९ राईअं A. १० वणराइ dropped in S; वणराईअं A. ११ पिच्छ B. १२ ललिवगति A. १३ पयं N. १४ विष-मग० B; विषमाललितक० A.

तीर्था मुक्तावली ॥ ४६ ॥

चत्वारस्त्रिमात्राश्चतुर्मात्राश्चैको मुक्तावलीगलितकम् । यथा -

“चंदणं पिडु न दु सा सहए,

गंदयलं करकलिअं वहए ।

घरइ न मुक्तावलिअं हिअए,

तुज्झ तणुं चिअ लिहिअं निअए ॥ ४६.१ ॥

पिर्बा रतिवल्लभः ॥ ४७ ॥

त्रयः पञ्चमात्राः चगणश्चैको रतिवल्लभो गलितकम् । यथा -

“दीसए एस तरुणिअणदुल्लहओ,

पच्चक्खतणू चेव रइवल्लहओ ।

जो भणइ मयणो हरेण परिअड्डो,

सो मांमि जणो निच्छईण अविअड्डो ॥ ४७.१ ॥

पौ चपौ हीरावली ॥ ४८ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ चतुर्मात्रपण्मात्रौ च हीरावलीगलितकम् । यथा -

“कुवल्लयदलनयणे पयावइणा कयं,

बहुरयणमयं पिव तुह वयणपंकयं ।

जिस्सि मणहरदसणाहरकुंतलया,

हीरावलिविहुंमदलइंदनीलया ॥ ४८.१ ॥

दण्डकार्यादिभ्योऽप्यस्य सयमकं गलितकमित्येके ॥ ४८.१ ॥

गलितकप्रकरणम् ।

*

गलितकमेवायमकं सानुप्रासं समाहि खड्गकम् ॥ ४९ ॥

पूर्वकार्ण्येव गलितकानि यमकरहितानि सानुप्रासानि यदि भवन्ति तदा खड्गक-
संज्ञीनि ॥ ४९ ॥

१) चंदणं (चंद) पि दुप्ति - चन्दनं सा न सहते अर्थादङ्गे । तथा गण्डवले कपोलभागां करतलगतं
बहते शोकाकुलत्वात् । धरति न मुक्तावलीकां हृदये तव तनुमेव लिखितां पश्यते । हृदये कीदृशे । निजके ।
२) [दीसइति -] इत्यत एव तरुणीजनानां दुर्लभः प्रत्यक्षतनुः निज्येन रतिवल्लभः । य एव वक्ति ‘ईश्वरेण
परिदग्धः’ स पुमान् मामि मन्ये निज्येनाविदग्धकः । मूर्ख इत्यर्थः । ३) कुवल्लयेत्यत्र हे कुवल्लयदलनयने
अक्षणा बहुरयणमयमिव कृतं तव वदनपङ्कजं यस्मिन्मनोहरदशनाधरकुन्तलकाः सन्ति । कीदृशाः । हीरावलिविहुंम-
दलेन्द्रनीलका इत्येत्यर्थः । इति गलितकप्रकरणम् ।

१ तणू चेअ B. २ परिअड्डो D. ३ सामि N. ४ मिच्छहण NS; निच्छएण B. ५ बहुरयणमयं D.
६ रजसि B. ७ मिद्धपदल B; ८ इत्यन्ये A. इति dropped in F. ९ पूर्वाप्येव F. १० स्युः NF.
११ खड्गकनामानि A.

खञ्जकविशेषानाह -

तौ चितगाः खञ्जकम् ॥ ५० ॥

त्रिमात्रगणद्वयं चतुर्मात्रत्रयं त्रिमात्रो गुरुश्चायमकं सानुप्रासं खञ्जकम् । यथा -

“मत्तमहुअमंडलकोलाहलनिम्भरेसुं,

उच्छलंतपरहुअकुंडुवपंचमसरेसुं ।

मलयवायखंजीकयसिसिरवयौ घणेसुं,

विलसइ का वि चित्तसमयमि सिरी वणेसुं ॥ ५०.१ ॥

पचपचपा महांतोणकः ॥ ५१ ॥

पञ्चमात्रचतुर्मात्रपञ्चमात्रचतुर्मात्रपञ्चमात्राश्चेन्महातोणकः । यथा -

“तुह पयावेण वि दूवदूसहेण महिबलय,

दूदूंदरिअवेरिमंडलेण इह पसाहिए ।

महातूणयदरिविवरमज्झमि अहोमुहा,

लज्जिअव्व ठिआ नरनाह तुज्ज सिलीमुहा ॥ ५१.१ ॥

चीगौ सुमङ्गला ॥ ५२ ॥

चगणचतुष्टयं गुरुश्च सुमङ्गला । यथा -

“चीणं चणसु निवसेसु कंबलं,

चाळुकरायमणुसर महाबलं ।

मूढ वहसु मा माणविसधंघलं,

अत्ताणयस्स चित्तेसु मंगलं ॥ ५२.१ ॥

चौ पः खण्डम् ॥ ५३ ॥

चतुर्मात्रद्वयं पञ्चमात्रश्च खण्डं नाम खञ्जकम् । यथा -

“नञाविअचंदणवणो,

मञाविअमहुअरगणो ।

1) मत्तमहुअमंडलेत्यत्र उन्मत्तभ्रमरश्रेणिकोलाहलं व्याप्तेषु, उच्छलन्कोकिलकुटुम्बस्य पञ्चमस्वरो वेषु तेषु, मलयवायुखंजीकृतशिसिरपदा लक्षणया निरस्तृतः शिसिरस्य क्रनोः पदं व्यापतो यया सा, निविहेषु विलसति कापि चैत्रसमये श्रीः शोभा वनेषु । 2) तुह पयावेणेत्यत्र तव प्रतापेनापि दूवदुःसहेन दग्धस्त-
वैरिमण्डलेन महीबलये [प्र]साधिते सति । तूणको भण्डकः स एव ढरी गुहा [तस्याः] विवरमध्ये अहोमुखाः लज्जिता इव नरनाथ बाणास्तिष्ठन्ति । 3) चीणं चणसु इत्यत्र चीनांशुकं त्वज परिधेहि कम्बलं कुमारपाल-
मनुसर । हे मूढ मानं मा वह विह्वलं त्वं विद्युज्ज्वलं वा । आत्मनश्चिन्तय मङ्गलम् । 4) नञाविअसि । अत्र
नर्तितछन्दवनो मदं प्रापितमपुत्ररगणः खण्डितमनस्विनीमानकः काति दक्षिणः एवमः ।

१ मत्तमहुअरमं० A. २ कुटुंब D; कुटुंब CS; कुटुंब BE. ३ सिसिरपया A; सिसिरपया E.
४ महातोणः F. ५ दददरिय A. ६ द्विवा P. ७ चोळुका AN. ८ मा dropped in B. ९ नंदण-
वणो A. १० माहुअर० A.

खंडिअमाणिमाणओ,

वाअइ दाहिणपवणओ ॥ ५३.१ ॥

वचता उपात् ॥ ५४ ॥

वण्मात्रः चतुर्मात्रः त्रिमात्रश्च उपात्खण्डकम् । उपखण्डकमित्यर्थः । यथा —

"साहीणो चित्तणुओ,

पणओ खंडिअमनुओ ।

माए पररणदुल्लो,

कैत्तो लब्भइ बल्लो ॥ ५४.१ ॥

वञ्ची खण्डिता ॥ ५५ ॥

एकः वण्मात्रो द्वौ चेतुर्मात्रौ खण्डितौ । यथा —

"उज्जगरकसायनयणं,

हिअयलमाजार्वयचलणं ।

खंडिआइ वट्ठण पिअं,

मरणयंमि हिअयं निहिअं ॥ ५५.१ ॥

त्रयोऽप्यवलम्बकः ॥ ५६ ॥

त्रयोऽपि खण्ड-उपखण्ड-खण्डिता-भेदाः प्रत्येकमवलम्बकसंज्ञाः । "संज्ञाप्रयोजनं द्विपदीखण्डे ॥ ५६ ॥

वञ्चीर्युग्जो लीवा हेला ॥ ५७ ॥

वण्मात्रः चतुर्मात्रचतुष्टयम् । तथा युक् समस्थानगतो जो लीवा हेला । यथा —

"कोअं पसूणरइअं गुणो महुअरा,

बाणा कामिणीण नयणा विलासंगहिरा ।

सयमर्तणू जडो सहयरो तुसारकिरणो,

हेलाए तहावि भुवणं जिणेइ मयणो ॥ ५७.१ ॥

1) साहीणो चित्तेत्यत्र स्वाधीनः चित्तज्ञः । पणो ज्ञेयः । खण्डितमन्युः मयि लकोपे सति इति शेषः । हे मातः प्रकरणे उत्सवसमये दुर्लभः परदेशगतत्वात् । कुतो लभ्यते बल्लभः । 2) उज्जगरेत्यत्र निद्रा-भावेन कषायनयनं हृद्यलप्रयावकचरणं परकीपादप्रहारात् खण्डितया दृष्ट्वा श्रियं मरणे हृद्यं निहितम् । निद्रा-कषायमुकुलीकृतताम्रनेत्रो, नारीनखप्रणविशेषविचित्रिताङ्गः । यस्याः कुतोऽपि गृहमेति पतिः प्रभाते, सा खण्डितेति कथिता कविभिः पुराणैः । 3) संज्ञाप्रयोजनमित्यत्र एतेषां त्रयाणामप्युदाहरणानां अवलम्बक इति संज्ञा । अस्याः अवलम्बकसंज्ञायाः प्रस्तावो द्विपदीप्रकरणेऽग्रे । उदाहरणं रत्नावलीसंभवं यथा — कुसुमावहपिब-दूषणं इत्यादि श्लेषम् । 4) कोअं पसूणेत्यत्र कोदण्डं प्रसूनरचितम् । गुणः प्रत्यक्षा मञ्जुकराः । बाणाः कामि-नीनां नयनानि विलासगहिराणि । स्वयमतनुः जडः सखा तुषारकिरणः । हेलाया तयापि भुवनं जयति मदनः ।

१ दाणिणपवणओ B. २ खण्डकमुप. O; वण्डकमुप. A. ३ पवरण N. ४ कते S. ५ चतुर्मात्रद्वयं B. ६ वण्डिता A. ७ उज्जगर ABK; उज्जगर DP. ८ जावयं चलणं N. ९ अत्रिलम्बिकः G. The Sūtra is dropped in D. १० वण्डिता A. ११ विलासंगहिरा B. १२ समवतणू B.

सान्ते दोनावली ॥ ५८ ॥

सा हेला पादान्ते द्विमात्रोना आवली । यथा—

“नवघणमालिअत्ति कलिउं विहत्थओ,
सजलविलोअणेहिं पहिआण सत्थओ ।

गिम्हे दवहुआसमसिर्मेलिणसामलिं,
पेच्छेइ हंत विंससिहराण आवलिं ॥ ५८.१ ॥

चूपगा विनता ॥ ५९ ॥

चतुर्मात्रपदकं पञ्चमात्रो गुरुश्च । समे जो लीवा विनता । यथा—

“मुहसिरिकलावनिज्जिअदिवायरनिसायरं तइलोक्कवइं,
अक्खलिअसुद्धसाणाणंलेण निर्इहुसयलकम्मुगाइं ।

विणयामरिंदमणिमउडकंतिपच्चारपल्लविअचरणयं,
तं अणुसरामि भवजलहितारणं वद्धमाणमिह सरणयं ॥ ५९.१ ॥

तौ चस्तौ विलासिनी ॥ ६० ॥

द्वौ त्रिमात्रौ एकश्चतुर्मात्रः पुनर्द्वौ त्रिमात्रौ विलासिनी । यथा—

“मत्तकोइलामहुरभासिणी,
हसइ किं पि सा जइ विलासिणी ।
दीणिह हुंति सोहमलणिहंआ,
मल्लिआ तह य चंदजोणिहंआ ॥ ६०.१ ॥

तौ चित्तौ मञ्जरी ॥ ६१ ॥

द्वौ त्रिमात्रौ त्रयश्चतुर्मात्राः पुनरेकस्त्रिमात्रो मञ्जरी । यथा—

“चूअमंजरिं मंजुकोइलागीअयं,
मलयंमारुअं पुण्णविंयं चंदयं ।

1) नवघणमालिअत्ति इत्यत्र पथिकानां सार्धः विन्ध्याचलशिखराणामावलिं पश्यति । कीरश्रीम् । दवहुताशानमर्षामिः मलिनाः कृष्णाः शात्वमलयो यत्र ताम् । क । ग्रीष्मे काले । सार्धः कीरम् । विहत्ताः व्याकुलः । कथं(कलिउं)मिति ज्ञात्वा । इतीति किम् । नवघनमालिकां ज्ञात्वा । कैः साधुनवधैः । 2) मुहसिरिकलेति अत्र मुखश्रीकलापमिर्जितदिवाकरनिशाकरं त्रिलोकपतिं अस्खलितशुद्धध्यानलेन निर्दग्धा सकल-कर्मणि उद्धतितुल्यो येष स तम् । विनतामरेन्द्रमणिमुकुटकान्तिप्राग्भारेण पल्लवितं रक्तीकृतं चरणमेव स्वार्थे के चरणकं वक्ष्य स तथा । तं जिनमहं अनुसरामि भवजलधितारणं वर्धमानाभिधं चरणमेव चरणम् । 3) मत्त-कोइलामहुरभासिणीत्यत्र यदि सा मत्तकोकिलावन्महुरभासिणी विलासिनी हसति तदा सौभाग्येन शृङ्गे कोमले द्वे भवतः एका मल्लिका द्वितीया चन्द्रज्योत्स्ना । 4) चूअमंजरिं इत्यत्र मधुमासे विषमाक्षः कामः एतामि वपकराणि प्राप्य दीपं त्रैलोक्यनिजैष्यनसमर्थो भवति । तामि कामि । चूतमञ्जरीं मनोज्ञकोकिलागीतकं प्रकथाचलमारुतं पूर्णविन्धं चन्द्रं च ।

१ मालइति P. २ मसिमिलण P. ३ पिच्छइ B. ४ मुहसिरि DMS. ५ साणाणलेण P. ६ निर्इहसय-लकमुगाइं A. ७ दोह A; दोनि BMS. ८ लाणिहआ B. ९ जुणिहआ. १० मय्यकम्मं B.

पाविऊण महुमासि एत्थ विसमत्थओ,
हवइ हत्ति तेलोक्कनिज्जयसमत्थओ ॥ ६१.१ ॥

सा तान्ता सालभञ्जिका ॥ ६२ ॥

सा मञ्जरी त्रिमात्रान्ता सालभञ्जिका । यथा -

^१चरणकमललग्गे वि हु पिअयंमंमि पकोविरी,
सालभंजिअव्व सहि कीस तुमं सि अजंपिरी ।

सुणसुं समुल्लसंति पिअमाहवीकुलकल्लयला,
मयणविजयदुंदुहिङ्गुणी इव पूरिअनहयला ॥ ६२.१ ॥

चादिः कुसुमिता ॥ ६३ ॥

सैव मञ्जरी पादादौ चतुर्मात्रश्चेत्कुसुमिता । यथा -

^२मयपरिपुट्टेषुट्टकलयंटीपंचमनिम्भरा,
विहङ्गफडभमंतभसलावलिकलयलसुंदरा ।

घणघोलंतमलयपवणोर्द्धुअकुसुमिअकेसरा,
हिअयं निम्महंति न हु कस्स इमे महुवासरा ॥ ६३.१ ॥

षष्ठ्यगौ द्वितीयषष्ठौ जो लीर्वा द्विपदी ॥ ६४ ॥

एकः षण्मात्रः पञ्च चतुर्मात्राः गुरुश्च । तथा द्वितीयषष्ठौ चण्णौ जो लीर्वा द्विपदी । यथा -

^३मां रे वच्च पहिअ निअदइअं परिहरिऊण सव्वहा,
इह हि समुत्थरंतकुसुमायरमासमुहंमि अन्नहा ।

परहुअजुवइणीअहालहलविहल्लचलअचित्तओ,
चलसि न दुवइअं पि वम्मीसरसरनिउरंवाचित्तओ ॥ ६४.१ ॥

१) चरणकमलेत्यत्र सखीं प्रति सखीं ग्राह । चरणकमललगेऽपि प्रियजने भर्तरि कथं प्रकोपनश्रीका हे सखि कथं अजरपनश्रीका । केव । पुत्रिकेव । हे सखि शृणु प्रियो माधवो वसन्तो यस्याः सार्थात् कोकिला तस्याः कुलानां कलकलाः शब्दाः समुल्लसन्ति पुरितनभस्तलाः । इवोपेक्षते । कामविजयानकध्वनयः । २) मयपरिपुट्टेत्यत्र मयपरिपुट्टेन सवोषा याः कलकण्ठ्यः तासां पञ्चमस्वरासौर्निर्भरा ध्याताः । विहङ्गफडो म्याकुले देश्यः । एवंविधा भसला भ्रमरालोषामावलयस्तासां कलकलेन गुञ्जारणेण सुन्दराः । घनाश्च ते घोलन्तश्च एवंविधा मलयपवनास्तैरुद्धताः कुसुमितकेसरा येयुः । एवंविधा वरन्तवासराः कस्य चित्तं न निम-
(र्म)भ्रमन्ति अपि तु सर्वस्येति भावः । ३) मा रे वच्च पहिय इत्यत्र रे पथिक मा वच्च मा याहि सम्मगुच्छ-
लकुसुमाकरमासमुखे वसन्तस्यादौ इत्यर्थः । निजदयितां परिहृय । कथम् । सर्वथा । तां मुक्त्वा चेद् गमिष्यसि तदा परश्रुतयुवतिगीतहालाहलविहल्लः सन् कन्दर्पशरसमूहाजितः सन् द्विपदिकामपि पदद्वयमितसेदिनीं न चलिष्यसि । ततो मा गच्छेत्स्थायः ।

१ तेलुक्कनि० A; लोकनि० D; तेल्लोकविजय S. २ ममुत्थओ B. ३ पिअयंमि CN; पियआमि A
४ सालिभंजि० D. ५ सुण कीस स० A. ६ कुलकल० Dn. ७ हुंनुभिवज्जिणी इव पूअनह० B. ८ चतु-
र्मात्रेऽधिके सति कु० F. ९ विहङ्गफुड N; विहङ्गफुड B. १० पवणुअ B; पवणोअ N. ११ सारे N.
१२ परहुअजुवई A; परहुअजुवई P. १३ चलसि NS. १४ निउरं B.
२० छन्दो०

इहान्या अपि सुमनः-तारा-ज्योत्स्ना-मनोवतीप्रभृतयः सप्तत्रिंशद् गणसमा द्विपद्यो
विपुला-चपलादयोऽष्टावर्द्धसमाश्च कैश्चिन्निबद्धाः । ताश्च क्वचित्काश्चिदन्तर्भवन्तीति पृथक्
नोक्ताः ॥ ६४.१ ॥

साये न्ळे छै रचिता ॥ ६५ ॥

सा द्विपदी आद्ये चणणे न्ळे लघुचतुष्टये सति छैः सप्तभिर्मात्राभिर्यतिश्चेद्रचिता ।
रतिकैत्यन्ये । यथा —

नखिरकीरमिहुणकोलाहलमुहलिअकलमछेत्तओ,
दिस्सुहमहमहं तंगंधुकैडविअसिअसत्तवण्णओ ।

विरहुअमुद्धदुद्धमुदैरिमंअविरलकासहासओ,
पिअमहि मा पिअंमि परिकुप्पसु जं सरओ समागओ ॥ ६५.१ ॥

गन्तारनालम् ॥ ६६ ॥

सा द्विपदी गुर्वन्ता एकेन गुरुणा वृद्धा आरनालम् । यथा —

अविरलबाह्वारिधारावलिअलणसोणलोअणाए,
दारुणपंचबाणवाणार्हयहिअयफुत्तंवेअणाए ।

तुह विरहंमि चंदमंदानिलचंदणावजालिआए,
अहिणवमार नालवणयं पि तीइ तं कुणसि वालिआए ॥ ६६.१ ॥

उपान्त्यलोना कामलेखा ॥ ६७ ॥

सैव द्विपदी अन्त्यस्य गुरोः समीपमुपान्त्यं तत्र यो लः तेनोना कामलेखा ।
यथा —

राई चंदकिरणधवला मणहरणा पुप्फमाला,
नीलुप्पलपसृणपरियाममहग्वा जुण्णहाला ।

गेहं रयणदीवरुद्धरुद्धं रगीअं पंचमेणं,
तेण विणा अमारमखिलं सु कामलेहाधरेण ॥ ६७.१ ॥

1) नखिरकीरमिथुने(हुण)त्यत्र नर्तनशीलशुकमैथुनकोलाहलमुत्प्रेतशालिश्रेत्राणि यस्यां सा । विष्णु-
शेषो उल्लसन्तो गन्धार्कटा विकसिताः सप्तपर्णाः यस्यां सा । विरचिता मुरधैः ग्रामलोकेः दुग्धानां सुन्द(वे)रि-
मेति सौदयं यत्र । काशेषु दुग्धगुणरोपः इत्यर्थः । सा चापौ अविरलकासा एव हासः सौ उभौ यत्र सा ।
बभ्रालकारणात् एवंविधा शरत् समागता अत एव प्रियसखि प्रिये मा परिकोपे कुरु । 2) अविरलबाह्वारिधारा-
वली[विगलनशोण] लोचनायाः । पुनः क० दारुणपञ्चबाणाहतहृदये स्फुरद्देवनायास्तव विरहे सति चन्द्रमन्वा-
निलचन्दनानां तापैर्गर्वालितायाः । 3) राई चंदकिरणेत्यत्र चन्द्रकिरणैर्धवला रात्रिर्मनोहरा पुष्पमाला नीलो-
त्पलप्रसूनवासमहर्ष्या जीर्णहाला मविरा रत्नप्रदीप[रुचि]रुचिरं गृहं पञ्चमस्वरेण गीतम् । युक्तमित्युच्चार्यम् ।
परं तेन भर्त्रा विना सर्वे अपि असारम् । कीदृशेन कामरक्षाधरेण ।

१ इहान्यापि N. २ मुहल्लियकमल० A; मुहल्लियकमल० D ३ गंधकड B; गंधकड O. ४ विहसिअ
ABDNF. ५ मुंदरिम NB. ६ बाणाहहहि० P. ७ विहरेमि P ८ रुद्ध dropped in AK; रुद्धं रुद्ध N.

षचीवाञ्चन्द्रलेखा ॥ ६८ ॥

एकः षण्मात्रः चत्वारश्चतुर्मात्राः द्विमात्रश्चैकः चन्द्रलेखा । यथा -

^{१)} मयणवियारसमुद्गलहरिवित्थारकारिणी,
जणिआणंदचंदमणिनिज्जरसारसारणी ।

उच्छलंतलायणमऊहावलिपसाहिआ,

मञ्ज नैयणकुमुआण इमा सा चंदलेहिआ ॥ ६८.१ ॥

चिपताः क्रीडनकं जैः ॥ ६९ ॥

चतुर्मात्रत्रयमेकः पञ्चमात्रः त्रिमात्रश्च । जैरित्यष्टभिर्यतिश्चेत्क्रीडनकम् । यथा -

^{२)} कंकणकिंकिणिने उरकलयलमुहलं,

पवणपहल्लिरसिचयंचिअगयणयलं ।

दीहोच्छल्लणवेल्लणकयलोलणयं,

सहइ इमाए अंदोलणकीलणयं ॥ ६९.१ ॥

षपचतदा अरविन्दकम् ॥ ७० ॥

षट्पञ्चचतुस्त्रिद्विमात्राः अरविन्दकम् । यथा -

^{३)} उअह तुअं विरहे इमाइ मुहकमलं,

अविरलयाहधाराविलुलिअकज्जलं ।

अम्भलेहपिहिअं वं पुणिमचंदयं,

सेवलसंवलिअं व नवारविंदयं ॥ ७०.१ ॥

षलदलचदगाद्वौ मागधनकुटी ॥ ७१ ॥

षण्मात्रलघुद्विमात्रलघुचतुर्मात्रद्विमात्रगुरुभ्यः परौ गुरु चेन्मागधनकुटी । यथा -

^{४)} नवमयरंदपाणपायडमयउत्ताला,

अमरा रुणरुणंति कार्यलिकयसहाला ।

१) मयणवियारस्य मदनविकारसमुद्गलहरिवित्थारकारिणी जनिता निष्पादिता आनन्द एव चन्द्रमणि-
श्चन्द्रकान्तस्य निर्धरो निबन्धः स एव सारसारिणी यया सा । उच्छलल्लावण्यमयूखश्रेणिभिः प्रसाधिता
शोभिता । मम नयनकुमुदानी एषा चन्द्रलेखेव चन्द्रलेखिका आह्लादकत्वात् । २) कंकणकिंकिणीत्यत्र
यत्स्या आन्दोलनक्रीडनं शोभते । कङ्कणकिंकिणीनूपुराणां कलकलः शब्दविशेषस्तेन मुखरम् । पुनः कथंभूतम् ।
षवनेन प्रकम्पमानं यत्सिचयं परिधानवस्त्रं तेनाञ्चितं पूजितं गगनतले यत्र तत् । दीर्घान्दोलनक्रीडाकृतालो-
डनकम् । ३) उअ तुअेत्यत्र पश्य तव विरहे एतस्या मुखकमलम् । कीदृशम् । अविरलं निरन्तरं बाष्पधाराभि-
र्विलुलितं कज्जलं यत्र । अञ्जलेखापिहितमिव पौर्णिमचन्द्रं अथवा सेवालपटलैः संवलितं आच्छादितं नवीनार-
विन्दमिव । ४) नवमयरंदेत्यत्र नूतनमकरन्दपानेन प्रकटो मदस्तेन उत्ताला मदोक्ता ये अमरास्ते रणरणी-
(ण)शब्दं कुर्वन्ति । कीदृशाः । काकलीकृतशब्दालाः । विरूपा दृष्टिर्यासां ता विदृष्टयः न विदृष्टयो अविदृष्टयः
शोभनदृष्टय इत्यर्थः । चूताकूरैः कषायः कण्ठो यासां ता एवंविधाः कलकण्ठयः कोकिलाः पञ्चमस्वरं उद्गिरन्ति
शब्दं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

१ समद ४. २ गिम्भर DN; निम्भर CP. ३ नयनकु० N. ४ चिपचाः N. ५ तुअ N. ६ पिहिअवं
D. ७ The whole line upto यथा is dropped in P. ८ कोइलि A.

पंचममुगिरंति एषा अबिदिद्वीओ,
चूर्णकुरेकसायकंठा कलैयंटीओ ॥ ७१.१ ॥

सश्चेन्नर्कुटकम् ॥ ७२ ॥

षलदलचदगात्सर्पणश्चेत्तदा नर्कुटकम् । यथा -

^१परिमललुद्धलोलअलिगीअसणकुडयं,
जाव न जग्गवेइ विममैत्थमहाभडयं ।

माणं मोत्तुआण माणंसिणि सप्पणयं,
पेम्मभरेण ताव अणुसर संहि वल्लहयं ॥ ७२.१ ॥

षजौ सिः समात् ॥ ७३ ॥

एकः षण्मात्रो जगणः सगणत्रयं च समान्नर्कुटकं समनर्कुटकमित्यर्थः । यथा -

^२सयलसुरासुरिंदपरिवंदिअपायतलो,
निरुवमझाणनार्णवसनासिअंकम्ममलो ।

निवसउ मे मणंमि भयंवं सिरिवीरजिणो,
विलयं जंति कामपमुहा जह ते अरिणो ॥ ७३.१ ॥

नलगजसाः ससौ यदि तदा समनर्कुटकमिति तु ^३संस्कृतनर्कुटेनैव गतार्थमिति
नोक्तम् ॥ ७३.१ ॥

त्रिष्वप्यन्त्यचस्य ते तरङ्गकम् ॥ ७४ ॥

त्रिष्वपि मागधनर्कुटी-नर्कुटक-समनर्कुटकेष्वन्त्यस्य चतुर्मात्रस्य स्थाने त्रिमात्रैश्च
भवति तदा तरङ्गकम् । यथा -

^४बहुविहभावेमुद्धमहुरत्तणमंदिरं,
पवणुद्धूअसामसरसीरुहसुंदरं ।

निम्मलकंतिपुंजपरिलद्धयचंगयं,
सोहइ तीइ दीहनयणाण त्तरंगिअं ॥ ७४.१ ॥

१) परिमल्लेख परिमल्लेपु लुब्धलोलभ्रमरीगेनि स्वनत् कुटजे कर्तुंयेन न्यस्तं कन्वर्पमहामटं न जागरयति
सावत् हे मनस्विनि मार्गं मुक्त्वा सप्रणयं प्रेमभरेण सखि बह्वर्धं अनुसर भजेत्यर्थः । २) सयलसुरेत्थ
त्येति श्रीभगवान् धीरजिणो निवसतु । कीदृक् । सकलसुरासुरेन्द्रपरिवन्दिनपादतलः । निरुपमप्यानज्ञानबधेन
नाशितः कर्ममलो येन सः । त्वयेति किम् । यथा ते प्रसिद्धा अस्यः कामक्रोधादयः विलयं यान्ति ।
३) संस्कृतनर्कुटेनैवेत्यत्र नर्कुटमिति नाम जयदेवमते । स्वमते तु सप्तदशाक्षराणां जातौ 'अजभजजा ह्माववितयम्'
(२.२९७) । ४) बहुविहभावेत्यत्र बहुविधभावेन सुगंधं मनोहरं सुन्दरत्वं तस्य मन्दिरं गृहम् । पववोद्धूत-
सरसीरुहसुन्दरं निर्मलकान्तिपुञ्जेन परिलब्धं चकितं येन । तत् शोभते तस्या दीर्घतयनतरङ्गितम् ।

१ अविदीद्वीओ B. २ चूर्णकुर A: चूर्णकर BS. ३ कलकंदीओ BS. ४ सगणो वर्णगणश्चेत् F.
५ विसमच्छ B. ६ मपणयं A. ७ पिम्म० E. ८ सिंहि B. ९ झाणणाण P. १० णासिअ B. ११ भववं
N. १२९ नर्कुटेष्वन्त्यस्य P. १३ त्रिमात्रे सति F. १४ बहुविहु N; विह dropped in A. १५ पवणद्धूअ
B; पवणद्धूअ ADN. १६ तरंगयं A.

गान्तं पवनोद्धतम् ॥ ७५ ॥

तरङ्गकमेव गान्तं अन्ते गुरुणाधिकं पवनोद्धतम् । यथा -

"भसला दंसयन्ति मेहुपाणपरव्वसाण,
उक्कंठातरलिअमणाण निअवल्लहाण ।

निब्भरमहुरगीइरवमुच्चरिउं इमासु,
दोलाकीलणाइं पवणुद्धं अवल्लिआसु ॥ ७५.१ ॥

चाभ्यां पाभ्यां पाद्वा तिर्निध्यायिका ॥ ७६ ॥

द्वाभ्यां चतुर्मात्राभ्यां यद्वा पञ्चमात्राभ्यां एकस्माद्वा पञ्चमात्रात्परं त्रिमात्रत्रयं
चेत् त्रिधाप्येषा निध्यायिका ॥ चाभ्यां तिर्यथा -

"हो खामोअरि कुरंगनेर्त्तिण,
वयणमउहजिअचंदकंतिण ।

निज्झाइअजीवाविअमणसिण,
दुस्सहो तुज्झ विरहानलो पिण ॥ ७६.१ ॥

पाभ्यां तिर्यथा -

"निज्झाइअइ जत्थ मयमयवल्लरी,
ललिअकंतिचंगे कलंकसोअरी ।

सेवंति तं तुह मुहचंदयं सया,
उड्डिअवबालहरिणच्छि चउ(ओ)रया ॥ ७६.२ ॥

पात्तिर्यथा -

"हरइ जम्मसयसंचिआइं,
भविआण असेसदुरिआइं ।

तुह मुहं जणिअमयणमाह,
निज्झाइअं पि भुवणनाह ॥ ७६.३ ॥

1) भसला दंसयंतीत्यत्र भ्रमराः पवनोद्धतवल्लिकासु सतीषु दोलाकीदनानि दर्शयन्ति । किं कृत्वा । निभरमहुरगीतिध्वनिसुधार्य । कासाम् । निजवल्लभानाम् । कीदृशीनाम् । महुपाणपरवशानां उक्कंठातरलितमनसाम् । 2) हे खामोअरि तव विरहानलो दुस्सहो वर्तते । तव कथंभूतायाः । कुरङ्ग-नेत्रायाः वदनमयूखजितचन्द्रकान्तेः निध्यानेन अवलोकनेन जीवितो मनसिजः कामो यया तस्याः । 3) निज्झाइअइत्यत्र यदनचन्द्रे भृगुमदवल्लरी कलङ्कसोदरा निध्यायते दृश्यते । कीदृशि मुखे । ललितकान्तिचंगे सुन्दरे । उल्लसबालहरिणाक्षि तस्मात्कारणात्तव मुखचन्द्रे सेवते(स्ते) । के । चउरया चतुराः केशाः (पक्षे P) चकोराश्च । 4) हरइ जम्मसयसंचिआइं इत्यत्र हे जनितमदनमाथ हे सुवननाथ हे जिनदेव । निज्झाइअति - अवलोकितं सए जन्मशतसंखितानि निःशेषदुरितानि भविकानां प्राणिनां हरति विनाशयति इति भावः ।

१ गन्तं G. २ मेहुपाण D. ३ गीइरवणमु० B; गीअरवमु० A. ४ पवणुद्ध D. ५ हो D; हे K. ६ नितिण B. ७ निज्झाइअ A; निज्झाइय N. ८ दुस्सहो BN. ९ उड्डि च N; उड्डिव AODP. १० भविआइं A.

केचित्तु पचाम्यां तिरिति निष्पायिकां वदन्ति । यथा—

"वम्मीसरकंचणतोमरललिआ,

विट्ठा छुड्ड सुंदरि चंपयकलिआ ।

घुलिओ छुड्ड दक्खिणओ गंधवहो,

विअलिओ ता पहिआण मणोरहो ॥ ७६.४ ॥

सुपौ युम जोऽधिकाक्षरा ॥ ७७ ॥

पञ्च चतुर्मात्रा एकः पञ्चमात्रस्तथा समो न जगणोऽधिकाक्षरा । यथा—

"उज्जागरओ कवोलपंडुत्तणं तणुअत्तं,

दीट्ठण्हा सासदंडया चित्तए विवसेत्तं ।

अहिअक्खरजंपिण किं वा सुहय तुह विरहे,

सा एत्ताहे वराईआ निअयं मरणं लहे ॥ ७७.१ ॥

सा तुर्यपा मुग्धिका ॥ ७८ ॥

सा अधिकाक्षरा तुर्योऽपि चैत्पगणो भवति तदा मुग्धिका । यथा—

"जीए लग्गेइ चंदणं गरत्तरसं व दूमहं,

अंगंपि अ जीए तावइ ससी अणंगनीसहं ।

कयलीदलमारुओ वि किरइ हुअवहं पिव जीए,

दाहो मुद्धाइ एस कह समइ गुणालय तीए ॥ ७८.१ ॥

आदौ पञ्चित्रलेखा ॥ ७९ ॥

सा अधिकाक्षरा आदौ पञ्चित्रलेखा । यथा—

"नहयलम्मि सयलविसामुहेसु गहणम्मि गिरिवरे,

सैरिपुक्खरिणिआसु देवउलएसु भित्तिसु नैयरे ।

दूरम्मि पासे घरम्मि अंगणपएसए तुह

चित्तलिहिअं पिव मयच्छि पेच्छामि सुंदरं मुहं ॥ ७९.१ ॥

१) वम्मीसरकंचणेत्यत्र हे सुन्दरि यावत् कन्दर्पस्य काञ्चनतोमरवल्लिता मनोहरा चम्पककलिका इहा यावच्च दक्षिणतः गन्धवहो वायुः घूर्णति । छुड्ड देश्यः शीघ्रार्थे निश्चये च । निश्चितं तावत्पयिकानां मनोरथो गलितः । २) उज्जागरओ इत्यत्र कंचिकाचित्राह । तव विरहे सति तस्या निद्राभावः कपोले पाण्डुत्वं दीर्घोष्णाः श्वासदण्डाः चित्ते विह्वलत्वं इत्यादयो दोषा भवन्ति । अहिअक्खरजंपिणन्ति — अक्षिप्रबन्धकथनेन किं वा । इदानीं सा वराकिका निश्चितं मरणं प्राप्स्यति चेत् त्वं नागमिष्यसीति भावः । ३) जीए लग्गेइ चंदणमित्यत्र यस्या अङ्गे गरत्तरसमिव चन्दने तुस्सहं लगति । यस्या अङ्गमपि नापवति । कः । शरीरी चन्द्रः । कीदृशः । अनङ्गस्य नितरां सखा । कदलीदलमारुतोऽपि किरइ हुताशनवहाहं करति यस्या मुग्धायाः हे गुणालय । स्वया विना कथं एतदुपशाम्यति । ४) नहयलम्मि सयलेत्यत्र नभस्मि सकलदिक्षुलेपु गहने गिरिवरे नदी महती सरित् तुच्छजला पुष्करिणी वापी तामु । देवकुले भित्तिपु नगरं दूरदेशे पार्श्वे गृहे प्राङ्गणप्रदेशे एषु स्थानेषु हे मृगाक्षि चित्रलितितमिव सुन्दरं तवावने पश्यामि ।

१ विलिओ N; विलिब A. २ विवसेत्तं N. ३ वराईया A. ४ य A; dropped in P. ५ यः N. ६ सिरिपु B. ७ भयरे S.

पौ मल्लिका ॥ ८० ॥

साधिकाक्षरा आदौ पौ बेन्मल्लिका । यथा —

“उम्भिर्जुड मायंदमंजरी पाडला दलउं चिरं,

सा पायईविआससिरी अं नोमालिआ वि निभरं ।

विअसउ वसंतंमि फुडं मणहरा असोअवळिआ,

एँक शिअ भसलस्स माणसं हरइ हंत मल्लिआ ॥ ८०.१ ॥

सा तुयंपा दीपिका ॥ ८१ ॥

सा मल्लिका चतुर्थः पथेदीपिका । यथा —

“मत्तवारिहरपंतिरुद्धहरिणंकमऊँहसोइए,

रोअसीकंदरूँससंतघोरअंधयारवूहए ।

रमणवासभवणाहिसारिआण रँइरविज्जुलेहिआ,

कामिणीण अवलोअकारिणी हवइ इह करदीविआ ॥ ८१.१ ॥

ताभिल्लक्षिमका ॥ ८२ ॥

ताभिरधिकाक्षरादिभिः संकीर्णा लक्षिमका । यथा —

“केसरकुरव्यमायंदतिलयअमोअकोरया,

विरहाणलडज्जंतनिअंविणिजीविअचोरँथा ।

एदे किर दुप्पिँच्छा विलसंति मणोहवसरा,

जेसुं ते कह निग्गमिअव्वा महुँलँच्छिवासरा ॥ ८२.१ ॥

अत्राप्यपादत्रये अधिकाक्षरा चतुर्थपादे मुग्धिका । एवमन्याभिरप्युदाहार्या
केचित्सर्वैरपि खञ्जकभेदैः संकीर्णतायां लक्षिमकामिच्छन्ति ॥ ८२.१ ॥

चतुष्पञ्चषड्सप्ताष्टनवपा मदनावतार-मधुकरी-

नवकोकिला-कामलीला-सुतारा-वसन्तोत्सवाः ॥ ८३ ॥

चतुरादिपाः क्रमेण मदनावतारादयो भवन्ति । तत्र चतुर्भिः पञ्चमात्रैर्मदनावतारः ।

1) उम्भिर्जुडउत्ति — माकन्दमञ्जरी उद्भिननु । पाडला दलउत्ति — विकसिता भवतु । प्रकटा
विकासश्रीरस्याः सापि नवमालिका लताभिद् । निर्भरं यथा स्यात्तथा विकसतु । क । वसन्ते । परं केवलं एकैव
अमरस्य मल्लिका मानसं हरति नान्येति भावः । 2) मत्तवारिहरेत्यत्र मत्ता उत्कटा वारिगृहं (घर ?) पङ्क्तिभिः
रुद्धा हरिणाङ्कमयूलास्तैः शोभिते [मयूखानां शोभा यत्र तस्मिन् ed.] रोदसी विवरपृथिवीरूपकनुरात् उल्ल-
सत् (द्व)घोरान्धकारव्यूहे सति रुचिरविज्जुलेखिका रमणवासभवनामिसारिकानां कामिनीनां अवलोअकारिणी
करदीपिकेव इह भवति । 3) केसरकुरव्येत्यत्र । सर्वा प्रति सखी प्राह । केसरकुरवकचूततिलकाशोकानां
कोरकाः पुष्पमुकुला येषु । विरहानलेन दंष्ट्रामाननितम्बिनीजीवितत्स्करा हे सखि एते दुःखेक्षा मनोअवशारा
विलसन्ति येषु । ते मधुमासस्य चैत्रस्य लक्ष्मीर्येषु ते च ते वासराः कथं गमयितव्याः । प्रियं विनेत्यर्थः ।

१ उम्भिर्जुड K. २ मंजरपोला A. ३ दलओ MS. ४ पयड P. पायडि B. ५ य A. ६ इक शिअ A.
७ मयूह A. ८ कंदरुसंत MS. कंदरुलसंत K. ९ रुचिर A. १० चोरका A. ११ दुप्पेच्छा AB. १२ मधुमास B.

यथा —

“गिज्जंति गीईओ पिज्जंति मइराओ,
नबंति बेसाओ परित्ठसिअकेसाओ ।

एयमन्नोन्नपरिरेणसारए,

कीलंति रामाओ मयणावयारए ॥ ८३.१ ॥

पञ्चभिर्मधुकरी । यथा —

“चरणेण वि तवफुडिअकुडयमपरिघट्टयंतिआ,
पक्खवाएण वि विहसिअकेअयमच्छिबंतिओ ।

उअह झत्ति एसा निम्मलयरंगुणाणुरंजिरी,

अहिस्सरइ विअसंतजाइकुसुमं चेअं महुअरी ॥ ८३.२ ॥

पद्भिर्नवकोकिला । यथा —

“नवकोइलरवाडलमंजरिअमायंदतरुक्तारए,
मच्छंदमल्लिआमयरंदरसमत्तघोलंतछप्पए ।

जिअंतंमलयदिमसीरणलोलनोमालिआवहिए,

संमरइ पंथिओ पिअयमं ओसहिं हिअर्यए सल्लिए ॥ ८३.३ ॥

सप्तभिः कामलीला । यथा —

“मत्तपिअमाहवीपंचमोग्गारणुं जंतचूअहुमत्तंवओ,
मिउमलयमीरुउडूअवहिएप्पमूणमाघोलंतरोलंवओ ।

चारुककेल्लिमाहंतदोलासमंदोलणांमत्तनारीअणो,

कामलीलासहो संपयं विलसए एत्थि एसो वसंतकखणो ॥ ८३.४ ॥

१) गिज्जंति गीईओ इत्यत्र गीयन्ते गीयन्ते पीयन्ते मदिरा जनैः । परित्ठसित्तेयाः जलकेयाः वेद्याः नृत्यन्ति नृत्यं कुर्वन्ति । तथा अन्योन्म्यं परिरम्भणे आलिङ्गनं यासां ता रामाः कीडन्ति । क । शारदे शरत्काले । कीडतो । मदनावतारके । २) चरणेण वि इत्यत्र । हे मित्र त्वं पश्य इयं सा मधुकरी अभिसरति । किं कुर्वन्ती । अपरिघट्टयन्ती । कम् । नवस्फुटितकुटजम् । वन । पादेनापि । पुनः किं कुर्वन्ती । अच्छिद्यतीएति — अस्पृशन्ती । कम् । विकसितकंतकम् । वन । पक्षपातेनापि । झत्ति शीघ्रम् । कीरदयी । निर्मलगुणेषु अनुरजते इति निर्मलगुणानुरजिनी एवंविधा सती विकसितजानिकुसुमे प्रतीत्यर्थः । ३) नवकोइलरवेत्यत्र नूतनआसौ कोकिलरवाकुलआसौ माअरितआसौ माकन्दतरात्रवृक्षस्य कान्तारे वने । पुनः कथंभूते । स्वच्छन्दमल्लिका-मकरन्दरसेन मत्ता उन्मत्ता घोलन्तः पदपदा यत्र । जिअंतो देदयो लोले । स चासौ मलयद्विसमीरणो बायुलेन लोला नवमालिकावहिर्यत्र । एवंविधे वने पथिकः दयितां प्रियवतां स्मरति । क । हृदये । शश्विते बोधार्थं स्मरति तथेति भावः । ४) मत्तपिअमाहवीत्यत्र सांप्रतं अत्र कामलीलासखः एष वसन्तक्षणे विलसति प्रवर्तते । मत्ता चासौ प्रियमावधी कोकिला तस्याः पञ्चमोदगारेण गुञ्जन् चूतहुमलम्बो यत्र सः । चूतहुमलय-मालोचूतवल्लीप्रसूनामे घोलन् अमरस्तम्बो यत्र सः । चारुककेल्लिमाखान्ते पु या दोलासात्तामसमे वदान्दोरुमे तयासको नारीजनो यत्र स तथा ।

१ केपिणु सवै P. २ केअइम P. ३ अछिपिंतिआ A. ४ निम्मलयरणु K; निम्मलयलरणु A. ५ विअ ACDB, चेव P. ६ रसाउल A. ७ जंमंत K. ८ हिएए P. ९ पंचमोग्गार E. १० माहओडुअ A; माओडुअ N. ११ नामत D. १२ नारीजणो A. १३ एतोएय संत A.

अष्टभिः सुतारः । यथा —

^१पियम कहं जासि एआइणिं मं चइत्तुण देसंतरं पेच्छ निलज्ज,
सुरहिमासो पयट्ठो असेसाणं जणाणं विलासेकदिव्वागुरु अज्ज ।

एस सुविसट्ठकंदोईकंकेल्लिमायंदघोलंतरोलंकीइस्सणो,
जं सुतारो धणुइडटंकारओ इह निसामिजए सुहंइपंचेसुणो ॥ ८३.५ ॥

नवभिर्वसन्तोत्सवः । यथा —

^२कुल्लिआणेअँकंकेल्लिमहुपाणमत्तालिहंकारकलभीइगिजंतकुसमाउहो,
मायंदनवमंजरीकसायकंठकलयंठीकोलाहलाउलिजंततरुसमूहो ।
पियमपरिरंभणचुंवणाइप्पसंगसंगलिअरसनीसंदुद्धुसिअरोमकूवओ,
हलहलिअतरंणिअणहिअयँओ पंचिअपंचमो विलसिओ वणेसुं वसंतयऊमओ ॥ ८३.६ ॥

खञ्जकप्रकरणम् ।

*

खञ्जकं दीर्घीकृतं शीर्षकम् ॥ ८४ ॥

खञ्जकान्यपि दीर्घीकृतानि शीर्षकसंज्ञानि ॥ ८४ ॥

शीर्षकविशेषानाह —

गीत्यन्तावबलम्बकौ द्विपदीखण्डम् ॥ ८५ ॥

^१अवलम्बकद्वयमन्ते गीतिश्चेत्तदा द्विपदीखण्डम् । यथा रत्नावल्याम् —

^२कुसुमाउहपिअदूअयं, मउलावंतो चूअयं ।

सिडिलिअमाणग्गहणओ, वाअइ दाहिणपवणओ ॥

१) पियम कहमित्यत्र । हे प्रियतम इदानीं मां त्यक्त्वा क वास्यसि हे निलज्ज प्रेक्षस्व यस्माग्मधु-
मासः प्रवृत्तः अशेषाणां जनानां विलासाय एकोऽहिनीयो दीक्षागुरुः । किं च अज्जेति — अद्य । यस्मादेवः सुविक-
सितः । कन्दोइस्सि — देह्यः कमलवाची । विकसितकमलकङ्केल्लिमाकन्देषु घोलन् भ्रमराणां गीतिस्वनः श्रूयते ।
सुतारो दीप्रः । इवोप्रेक्षते । सुभटपञ्चोर्धनुर्दण्डटक्कारवः (कः?) । इवा(वो)त्राध्याहार्यः । २) कुल्लिआणेव-
कंकेल्लीत्यत्र वनेषु वसन्तोत्सवः प्रविलसितः । कीदृशः । पुष्पितानेककङ्केल्लिमधुपानेन मत्तभ्रमरसङ्कारगीतिभिर्गीत-
मानकुसुमायुधो यत्र साकन्दनूतनमजरीभिः कवायितः कण्ठो वासां ताः कलकण्ठ्यः तासां कोलाहलैः आकुली-
क्रियमाणः तरुसमूहो यत्र । तथा प्रियतमानां पुंस्त्रीणां परिरम्भणबुम्बनादिप्रसङ्गात् संगलितरसः प्रस्वेदलक्षणः
तस्य नित्यन्दः सर्वतः प्रसरणं तेनोद्धूयिताः सिका रोमकूपा यत्र सः । हलहलिअत्ति — न्याकुलस्तस्मिन्जनो यत्र
सः । प्रपञ्चितः पञ्चमः स्वरो यत्र सः । ३) अवलम्बकद्वयमित्यत्र त्रयोऽपि खण्डोपखण्डसङ्घिताभेदाः
प्रत्येकमवलम्बकसंज्ञाः । ४) कुसुमाउहपियदूषयमित्यत्र कुसुमायुधप्रियवृत्तं सुकुलयन् वृत्तं सहकारम् ।
शिथिलितं मानग्रहणं यस्मात् । दक्षिणपवनो वाति विदलितबकुलापीडकः । आपीडकः पुष्पमुकुटः । ईप्सितप्रिय-
तममेकः संबन्धकृत् यत्र, प्रतीक्षणासमर्थः युवतिसार्थः ताम्यति खेदं प्राप्नोति । इतः दक्षिणपवनगमनानन्तरं
मधुमासो वसन्तः जनस्य हृदयानि सृज्मि करोति पश्चाद्विध्यति कामो लब्ध्वावसरेः । कैः । कुसुमबाणैः ।

१ कंकोट Ns. २ सुहृदपंचे repeated in D. ३ आणेण A. ४ तरणीअण N. ५ हियओ AB;
हियअओ P. ६ हयं dropped in A.

२१ छन्दो*

विअलिअवडलामेलओ, इच्छिअपिअयममेलओ ।
 पडिवालणअसमत्थओ, तम्मइ जुअईसत्थओ ॥
 इअ पदमं महुमासओ जणस्स हिअयाइं कुणइं मउआइं ।
 पच्छा विंधइ कामओ लद्धावसरेहिं कुमुमवाणेहिं ॥ ८५.१ ॥

द्विपद्यन्ते गीतिर्द्विभङ्गिका ॥ ८६ ॥

”द्वौ द्विपदीगीतिरूपौ भङ्गावसां द्विभङ्गिका । यथा -

”दारुणदेहदाहपविअंभणफुड्फुटंतहारण,
 हिअयत्थलनिहित्तघणचंदणपंकुखोडकारण ।
 दीहरसासदडुसहिकरैयलधुअविअणारविदण,
 तिणयणतईअनेत्तपत्तानलजलकरालचंदण ॥
 विरहम्मि तुज्ज एरिसे तह झीणा कुयलयच्छ सदुहंगिआ ।
 जह सण्हलक्खंहणणयं तीण अंगमि सिक्खइ अणंगओ ॥ ८६.१ ॥

अन्यथापि ॥ ८७ ॥

अन्यैरपि छन्दोभिर्द्विन्द्वितैर्द्विभङ्गी अन्यैरुक्ता । तत्र गाथाया ^{३)} भद्रिकाया योगे

यथा -

”उद्धाईअसंझानिलझट्ठपंसंपणपडंतविडबोहे,
 अविरलवहलझलकंतविज्जुलावलयलल्लके ॥
 सरहसरहंतददुरे कणंतमारे पडंतजलनिवहाण,
 गजंतमेहमंडले को जिअइ विणा पिण्ण पाउम्मि ॥ ८७.१ ॥

१) द्वौ द्विपदीत्यत्र ‘पश्चुर्गो द्वितीयपद्यौ जो लीर्वा द्विपदी’ (४.५५) । २) दारुणदेहदाहेत्यत्र हे सुभग हे कुवलाश्व तव ईदशे विरहे सा मुदुःखान्यज्ञानि यस्याः सा । तथा क्षीणा यथा तस्याः अङ्गे अनङ्गः सुक्ष्मलक्ष्यहननकं शिक्षति । एतावता अनीव कृदा जातैत्यर्थः । कीदृशे विरहानले । दारुणदेहदाह-परिरम्भणतः स्फुटं स्फुटन्तो हाता यत्र स तस्मिन् । हृदयस्थलनिषिक्तवनचन्दनपङ्कस्य । उच्छोडो देश्यः शोषे अंशो च । शोषकारकं । दीर्घश्चायिर्गंधं स्खीकरभुवध्यजनारविन्दं यत्र स तस्मिन् । त्रिनयनवृत्तीयनेत्रपत्रानल-ज्वालाबत्करालो भालचन्दो यत्र स तस्मिन् । ३) भद्रिकाया योगे इत्यत्र एषा भद्रिका गीतिः द्वाभ्यां भद्रिकेति सूत्रेण (३.४) पणणद्वयाधिका गीतिः । ४) उद्धाईअसंझानिलेत्यत्र उद्धाबल्येन बाहितो यो झंझानिलस्तस्य ये झडप्पडंपणे ताभ्यां कृत्वा पतन्तो विटपौवा यत्र । अविरलवहलझलकंती या विपुल-तस्याः घलयं तेन लल्लके मीषणे इत्यर्थः । इयं विपुला नाम गाथा । तथा सरभस रटन्तो दुर्दुरा यत्र । कणन्तः शब्दायमाना मयूरा यत्र । पतन्तो जलनिवहा यत्र । गर्जन्ति मेघमण्डलानि यत्र । को जीवति प्रियया विना प्राणुषि काले ।

१ उवईम० AB. २ कुणति P. ३ उच्छोड K. ४ सहिवरयल्लुअ A. ५ पुअ N. ६ तईअ A. ७ लक्खणणयं N; लक्खणणयं B. ८ द्विभङ्गिका । तत्र B; द्विभङ्गी भवति । तत्र P. ९ उद्धाईअ BK; उद्धाईय A. १० झप्पडंपण NB; झडप्पडंपण AK. ११ पिअण्ण B.

“वस्तुवदनकस्य कर्पूरेण । यथा -

“निकंदल कय कच्छ नलिनिर्वज्जिअ कय सैरसरि,
निबंदणु किउ मलउ तुहिणवज्जिउ किउ हिमगिरि ।
निप्लव किय करि पयसु कंकेलिविर्दविसय,
पत्तचत्त कय बालकयलि अकुसुम कय तरुलय ॥
सिसिरोवयारकिहि परिअणिहि निम्मुत्ताहल कय भुवण ।
तो वि हु न तीई तुह विरहभरि खसई दाह दारुणविअण ॥ ८७.२ ॥

“कुङ्कुमेन । यथा -

“गयणुप्परि कि न चडहि किर्नरि विक्खरहि “दिसिहि वसु,
भुवणत्तयसंततु हरहि कि न किरवि” सुहारसु ।
अंधयारु कि न दल्लहि पयडि उज्जोउ गहिहल्लउ,
कि न धरिज्जहि देवि मिरिहं सई हरि सोहिहल्लउ ॥
कि न तणउ होहि रयणीयरह होहि कि न सिरिभायर ।
तु वि चंद निअवि मुहु गोरिअहि कु वि न करइ तुह आयरु ॥ ८७.३ ॥

रासावल्यस्य कर्पूरेण । यथा -

“परहुअपंचमसवणसभय मन्नउं स किर,
तिंमणि भणइ न किं पि मुद्ध कलहंसगिरि ।

१) वस्तुवदनकस्य कर्पूरेणेत्यत्र । ‘वचिषा युज्यजच ओजे जो लीवां वस्तुवदनकम् (५.२५) । दाचदालदाचदालि कर्पूरो मेः’ (७.२) । २) निकंदल कयेत्यत्र निष्कन्दलाः कृताः कच्छा जलप्रदेशाः । नलिनीवर्जिताः कृताः सरःसरितः निश्चन्दनः कृतो मलयः मलयाचलः तुहिनवर्जितः कृतो हिमगिरिः । तथा प्रयत्नं कृत्वा निप्लव्वानि कृतानि कङ्केलिविटपिशतानि पत्ररहिताः कृताः बालकद्वयः अकुसुमाः कृतास्तल्लताः शिशिरोपचारकृते परिजनैर्निर्मुक्तानि कृतानि भुवनानि । तथापि न तस्यास्तव विरहभरे खंसति दाहदारुणवेदना । ३) कुङ्कुमेन यथेत्यत्र ‘सोम्यलोमः कुङ्कुमः’ (७.३) । ४) गयणुप्परीत्यत्र गगनोपरि किं न षट्सि । किनरि इति पादपूरणे । विकिरसि दिक्षु वसूनि । भुवनत्रयसन्तापं हरसि किं न विकीर्यं सुधारसम् । अन्धकारं किं न दलसि प्रकटीकृत्य उद्योतं प्रह्लिं भास्वरम् । किं न देवेन हरेण शिरसा ध्रियसे स्वयं शोभावात्सल्यम् । किं न तनयो भवसि रत्नाकरस्य । भवसि किं न श्रीभ्राता । एवंविधस्त्वं वसेसे तथापि गौर्याः स्त्रिया मुखं दृष्ट्वा हे चन्द्र कोऽपि तवादर् न करोति । ५) परहुअपंचमेत्यत्र । तेन कारणेन कलहंसवद्वीर्यस्या एवंबिधा सती किमपि न वक्ति मां वदन्ती । अपरपरमृतपञ्चमश्रवणात् सापि वदित्व्यति तस्याश्चैवंभूतः स्वभाव इत्यर्थः । तथा तेन कारणेन सा दर्पणे मुखं न प्रलोकयति यस्मात्सा शशिवदना । दर्पणे हि चन्द्रवन्मुखं भाति । यस्मात्सा साक्षात् चन्द्रं द्रष्टुं अशक्ता । तथा सा मृगनयना मनसि वैरिणं कुसुमशरं मत्वा क्षणे क्षणे उत्प्लव्यति । रूपनिश्चिन्ता कुसुमशरस्तस्य सम्बोधनम् । तव दर्शनं अभिलषते ।

१ वस्तुवदनस्य DN. २ नलिण B. ३ सरवरि E. ४ निबंदण B. ५ किय AN. ६ विडवत्तय B&P. ७ निम्मुत्तावलि N. ८ तीए B. ९ खिसइ A. १० किनर वि० B. किनरि विक्खरहि P. ११ दिसहि AB&P. १२ संताव B. १३ विरवि S. १४ दलिहि P. १५ गहिउल्लओ DN. १६ सिरिहि P. १७ रयणारहु ON. रयणारहु D. १८ मुह P. १९ गोरीअहि A. गोरीअहि N.

चंदु न दिक्खण सक्कइ जं सा ससिवयणि,
 दप्पणि मुहु न पलोअइ तिंभणि मयनयणि ॥
 वेइरिउ मणि मँअवि कुमुमसरु खणिखणि सा वहु उत्तसइ ।
 अँच्छरिउ रूवनिहि कुसमसरु तुह दंसणं जं अहिलसइ ॥ ८७.४ ॥

कुङ्कुमेन । यथा -

११ जइ अ झलँकहिं नर्यण दीहँनयणिअहि खणु,
 केअइकुमुमदलन्मिं भसलु विलमइ त जणु ।
 जइ तीण मुहिं^{१२} हावि मंदु हासँउ चडइ,
 ता जणु हीरयपउमरायसंचउ झडइ ॥
 जइ तीणं महरमिउभासिणिहि वयणगुंफं निसुणिज्जइ ।
 तीवह करेप्पिं जणु अमयरसु कण्णपण्णपुट्टि पिज्जइ ॥ ८७.५ ॥

वस्तुवदनकरामावलयसंकीर्णस्य कर्पूरेण । यथा -

१२ अविहडअवरुणं पररुडगुणगंठिनिवद्धउ,
 एँआरिण हलि गलइ पिम्मु सरलिमवमलद्धउ ।
 माणमडप्फरु तुह न जुत्तु उत्तिमरमणि,
 तिंभणि वारउं वारवार वारणंगमणि ॥
 अँह करिहि कलहु थल्लहिण महुं इँअच्छ मयच्छिं इ पणयेमुहुं ।
 माणिक्किमणसिणि करिये वलु हेहि खेद्धिता जूउ तुहुं ॥ ८७.६ ॥

१) जइ अ झलकहि इत्यत्र यदि दीर्घनयनायाः स्त्रिया नयने अभीक्ष्णं दीप्यते तदा केतकीकुमुमदले अमरो विलसतीति 'जणु' उल्लेखार्थः । उल्लेखते । यदि तस्या मुखे हायेन हास्यं चटति तदा हीरकपद्मारायसंचयः झटति पततीत्यर्थः । जणु इवायें । तथा यदि तस्या मुदुमधुरभाषिण्या वचनगुम्फो लितरां श्रूयते तदा कर्णपर्णपुटे कृत्वा जनैरमृततरसः पीयते । २) अविहडअवरुणेत्यादि अविघटपरम्परप्ररुडगुणप्रस्थितिबद्धः अतिचारेण प्रस्तावादुर्हकारेण सरलिमवशालब्धं प्रेम हे सन्निव गलति । तेन कारणेन मानप्राग्भासः तब न युक्तो हे उत्तम-रमणि । त्वां वारंवारं वारयामि । अथवा करिष्यामि कलहं यदा तदा हे हस्तिगामने प्रणतमुखं भर्तुमुखं इच्छि दध्वा हे मानैकमनस्विनि हे सखि बलं अपि कृत्वा क्रीडितुं युक्तं तव ।

१ दक्खिण D. २ वयरिउ A. ३ मँअवि P. ४ अँच्छरिय A. ५ कुमुमसर BP. ६ दंसण A. ७ झलकहि S. ८ नयण P. ९ दीणन० A. १० दल्लिग Kd. ११ जइ य तीइ Kd; जइ तीइ A. १२ मुहहावि Kd. १३ हास A. १४ तीइ Akdp. १५ वयणगुंफु BPS. १६ निसुनिज्जइ NS. १७ ता जुउ Kd. १८ करिप्पि BP. १९ रुपरप्प DN, रोपरप्प B. २० अद्वारिण P. २१ वारणगामणि S. २२ अद्व करहि S; अह करहि P, अह किरिहि D. २३ मयच्छिण S. २४ पणयमुहुं Bkd; पणयमुहुं A. २५ करि ठवह्ठ हेहि खिणि UB. २६ ताजुउ तुहं G, ताजुओ तुहं D, ताजुओ तुहं N, ता जूउ तुहं B.

कुङ्कुमेन । यथा—

“पंडिगंडयलपुलयपयरपयडणवद्वायर,
कंचिर्वालवालाविलासवहलिमगुणनायर ।
द्विविडिदिव्वचंपयचयपरिमल्लहंसडउ,
कुंतलिकुंतलदप्पल्लडप्पणलंपडउ ॥
मरहट्टिमाणनिहोहवयविहवविहंसणसकउ ।
कसु करइ न मणि हल्लोहल्लउ मलयानिलहु झुलकउ ॥ ८७.७ ॥

रासावलयवस्तुवदनकसंकीर्णस्य कर्पूरेण । यथा—

“तरुणिहूणिगंडप्पहुं पुंछिअतिमिरमसि,
उककुल्लुक्कावडणु दुसहु मा करउं ससि ।
मलयानिलु मयनयणि धुणिअंकप्पूरकयलिवणु,
संधुक्किअमयणग्गि संहि इ मा तुज्झ तवउ तणु ॥
तणुअंगि म खड्डहि पडहि तुह मयणवाणवेअण कल्लहं ।
चय माणु माणि वल्लहिण सहुं चडि म जीवसंसयतुलह ॥ ८७.८ ॥

कुङ्कुमेन । यथा—

“सवणनिहिअहीरयहसंतकुंडलजुअल,
धूलामलमुत्तावलिमंडिअथणकमल ।

1) पंडु(वि)गंडलवे(यले)त्यत्र । पाण्डुदेशोज्ज्वानां स्त्रीणां गण्डतले यत्पुलकप्रकरप्रकटनं तत्र बद्धादरः । काञ्चीपालानां काञ्चीदेशस्वामिनां या बालान्तासां विलायबहलिमगुणे नागर इव नागरः । नागरा हि विलास-
भाजो भवन्ति । द्विविडि द्विविडिदिव्यचम्पकपरिमल्लुण्डाकश्चरः । कुन्तलदशोत्पन्नस्त्रीवेदादपदले अंशने
लम्पटः । महाराष्ट्रीमानप्रतिज्ञाव्यतिभवविध्वंसनसक्तः आसक्तः । एवंविधो मलयानिलः कस्य मनसि करोति[न]
हल्लोहल्ल आनन्दम् । सप्रमर(सर्वस्य) इति यावत् । 2) तरुणिहूणि इत्यत्र तरुण्यो हूण्यो हूणदेशजा नायः
तासां गण्डाग्रमाजिततिमिरमणीकः । तासां मुखात् इयामतापनीनेति भावः । उल्कावयवापातनं दुस्सहं मा
करोतु भवत्याः शशी । हे मृगनयने कम्पितकपूरोपलक्षितकदलीवनः । कर्पूरं कदल्युज्ज्वमिति क्षुतिः । संधुक्कि-
तमदनाभिः मलयानिलः ते तव तनुं तनु सोकमपि मा तापयतु । इः पादपूरणे । हे सुभगे तव अङ्गे । मा निषेधे ।
खड्डहेति अनुकरणे । मदनवाणवेदना पततु अत एव मानं त्यज । माने सति मा चट जीवसंशयतुलनम् ।
मरणवस्थामित्यर्थः । 3) सवणनिहिअहीरयेत्यत्र श्रवणे निहितं हीरकैः शोभमानं कुण्डलयुगलं यथा सा ।
धूलामलमुक्ताफलावलीमण्डितं स्ननकमलं यथा सा । श्वेताञ्जुलकमेव प्रावरणं यस्याः सा । बहुलं श्रीखण्डेनोज्ज्वला
गौरित्यर्थः । बहुप्रकुलविचकिलपुष्पैः पुष्पिताः केशा यस्याः सा । ततोऽनन्तरं प्रकटीभूय । प्रियतमं पङ्क्ति-
प्रति । अभिसारिका अभिसरति दर्शनजनितं खलजनानां दरो भयं तेन भारिता उत्कटा । अत्युत्कटवेने सति
खलानां दुरासहेति । चन्द्रेण सुन्दरायां निशायाम् ।

१ किंचिवाल B. २ द्विविडि Kd; दविड D; दवडि BC. ३ कडप्पण Kd. ४ निद्धाहवय N;
निद्धावय BK. ५ निविह Kd. ६ हल्लाहल्लउ B. ७ प्पह A; D repeats हंसण to रामा after
पुंछिअ. ८ उककुल्लु CDN. उककुल्लु Kd; उकुल्लु ABP. ९ करहु A. १० धुणिअ C; धुणिअ N.
११ दुसहु मा दहउ तुज्झ Kd. १२ कलहु A; कलहुइ D. १३ जीवसं. K.

सेअंसुअपंगुरण बहलसिरिहंवरसुज्जल,

बहुपहुल्लविअइल्लफुल्लफुल्लविअकुंतल ॥

तो पयेंढ धाइ दंसणजणिअखलयणहरभरमारिअ ।

अहिसरइ चंदमुंदरनिसिहिं पइं पिअयम अहिसारिअ ॥ ८७.९ ॥

वदनकस्य कपूर्णेण । यथा -

१) किं न फुल्लइ पाडल परपरिमल,

महमहेइ किं न माहवि अविरल ।

नवैमालिअ किं न दलइ पहिल्लिअ,

किं न उत्थरइ कुसुमभरि मल्लिअ ॥

दीहिअतलायसरतैल्लडिहिं किं न पसाहि पडमिणि फुडइ ।

तु वि जाइ जायगुणसंभरणे ज्ञाणु किं भसल्लहु मणि खुडइ ॥ ८७.१० ॥

कुङ्कुमेन । यथा -

२) जइ तुहं महुं करयलु उम्मोडवि,

चल्लिअ चीरंचलु अच्छोडवि ।

माणिणि तु वि पसाउ करि मुम्मउ,

पइं पिइ उतावलिअ म गम्मउ ॥

जइ किंवइ वि संचहं पयजुयलु इहु विहिंसिण विहट्टइ ।

ता तुज्ज मज्झ खीणंउ खरउ किं न खामोअरि तुट्टइ ॥ ८७.११ ॥

एतांश्च वस्तुवदनककर्पूराद्या डिभङ्गिकाः षट्पदा इति, सार्धच्छन्दांसीति च,
सामान्याभिधानेन मागधानां प्रसिद्धाः । यदाह -

जइ वत्थुआण हेट्टे^{१)} उल्लाला छंदयंमि किजंति ।

दिव्वंदच्छंदयल्लपयकव्वाइं ताइं वुञ्चति ॥ ८७.१२ ॥ इत्यादि ।

१) किं न फुल्लइ पाडल इत्यत्र परः परिमलो यस्य सः पाडलः किं न पुष्पति । अविरला माधवी किं न महमहेइति - गन्धे करोति । प्रहृष्टा सती नवमालिका किं न विकसति । कुसुमभरणे मल्लिका वृद्धिं न प्राप्नोति । तथा च दीर्घिकातटाकसरः पल्लवेषु । तटाकं खातं महःसरः तदेव लघु सरः । 'सरद्वहल्लायसोसं' इत्यत्र विशेषः तयोः । तल्लइ पल्लवं अखातं सरः तेषु प्रशास्त्राभिः पद्मिनी स्फुटति । परं तदपि जातेर्जातं गुणस्मरणं यत्र एवंविधं ध्यानं भ्रमरस्य [मनसि] सुखइ स्वाद करोति ? अपि तु न । एतेषु पदार्थेषु सस्त्वपि जातावेव भ्रमरस्य ध्यानं नान्यथेति भावः । २) जइ तुह महुं करयल्लेयत्र यदि त्वं मम करतलं उम्मोडविषि-
क्षामोत्य चल्लिता चीराळलं अपि अच्छोडिअ(इवि)त्ति आकृष्य च । तथापि हे मनस्विनि प्रसादं कृत्वा इष्टुं हे प्रिये पइं त्वया औत्सुक्येन मा गम्यताम् । यदि कथमपि संचयासंचारात् वा इह पदयुगलं विधिवत्तरेण विचटते स्वलतीत्यर्थः । तदा तव मध्ये उदरं अतीव क्षीणं सत् किं न क्षामोदरि त्रुट्यति । कोऽर्थः । औत्सुक्यतः प्रयान्या-
स्य यदि विसंयुल्लतया पादः पतिष्यति तदातीव क्षामोदरं मध्ये व्रुटिष्यतीति शनैर्गच्छेति भावः ।

१ विअइफुल्ल D. २ पयइत्यय Kd; पयइ पाइ S ३ नवमल्लिअ N. ४ पडह्लिय N. ५ तल्लडहिं Bf. ६ भसल्लु हु Jm. ७ तुह मुह D; तुह मुहु N. ८ संवहु A; संवहु DN. ९ विसइ A; विट्टइ N. १० क्षीणतु A; क्षीणतु N. ११ अत्र च P. १२ हिट्टे P. १३ दिव्वदच्छंदय AODN.

एवं मात्राया अप्युपरि द्विपद्युल्लालका वस्तुकादीनामप्युपरि दोहकादयो द्विभङ्गा-
मेव द्रष्टव्याः । इद्वानुरोधानु "रङ्गा पृथगभिधास्यत इति सर्वमवदातम् ॥ ८७.१२ ॥

द्विपद्यवलम्बकान्ते गीतिस्त्रिभङ्गिका ॥ ८८ ॥

पूर्वं द्विपदी पश्चादवलम्बकस्तदन्ते गीतिरिति त्रिभङ्गिका । यथा—

"निम्नरदलिअसत्तदलपायवसंकडतडिणिपुलिणिआ,
सेहालिअपसूणपरपरिमलपुण्णपहायैपवणया ।

कुवलयागंधलुङ्गफुल्लंधुअपथुअगीतिभंगिआ,
पंकयवणकणंतकलहंसीकुलहुंकारसंगिआ ॥

ओहट्टिअचिक्खेहया, निम्मलजलसोहिहया,
रायरणूसवदूअया, कलमामोअपसूअया ॥

तिहुअणलच्छीभवणया जोण्हाजलभरिअनहयलाभोअया,

कस्स न हरंति चित्तयं एए लोअंमि सारया दिअहयाँ ॥ ८८.१ ॥

त्रिभिर्भरन्यैरपि ॥ ८९ ॥

अन्यैरपि त्रिभिश्चन्दोभिः श्रुतिसुखैस्त्रिभङ्गिका । तत्र मञ्जरीखण्डितान्ते भद्रि-
कागीतिः । यथा—

"उच्छलंतल्लप्पयकल्लगीतिभंगिधरे,
विप्फुरंतकल्लयंठिकंठपंचमसरे ।

गिज्जमाणहिंदोलावणपसाहिण्,

चच्चरिपड्होहामसहसंवाहिण् ॥

१) रङ्गा पृथगभिधास्यत इत्यत्र 'आसां तृतीयस्य पञ्चमेनानुप्रासेऽन्ते दोहकादि चेद्वस्तु रङ्गा वा' (५.२३) इति । २) निम्नरदलिअ इत्यत्र एते लोके वसन्तवासराः (१) कस्य चित्तं न हरन्ति अपि तु सर्वेषां हरन्तीत्यर्थः । कीदृशाः । निर्भरं दलिता विकसिता ये सप्तपर्णादापल्लैः संकुलं तटिनीपुलिने येषु । तथा खेफालिकाप्रसूनप्रकृष्टपरिमलैः पूर्णाः प्रभातवायवो येषु । तथा कुवलयागन्धेषु लुब्धा ये पुष्पधया भृङ्गास्तैः प्रस्तुताः प्रारब्धाः गीतीनां भङ्गो येषु ते । तथा कमलवनेषु कणन्यः शब्दं कुर्वन्त्यो याः कलहंस्वस्तासां ये हुंकाराः शब्दाः तेषां संगः सम्बन्धो येषु ते संगिनः । तथा ओहट्टिअचि—निवृत्तः चिक्खिअल्लः कर्दमो येषु ते स्वार्थे कः । निर्मलजलशोभनदीलाः । राजग(र)गोत्सवदूतकाः कथयितारः । कलमामोदान् प्रकर्षेण सूचयन्तीति कलमामोदप्रसूचकाः । त्रिभुवनलक्ष्मीगृहाः । ज्योत्स्नाजलभृतनभमलाभोगाः । ३) उच्छलंतल्लप्पयेत्यत्र ईदृशो चैत्रमासे यस्य पार्श्वे प्रियमानुषो न भवति नर्थां कामिनी स कथं जीवति । कीदृशे चैत्रे । उच्छलत्पदपङ्कल-गीतिमङ्गिधरे, विस्तृन्तः कलकण्ठीकण्ठात् पञ्चमस्वरा यस्मिन्सः तस्मिन्, गीयमानादोलारागालपनल्लङ्घने चच्चरी-पटह-उहामशब्दवान् शङ्कः एते त्रयोऽपि संख्याधिका यत्र स तस्मिन्, विकसितरक्ताशोकलते केसर-कुसुमामोदमध्ये विकसितमाकन्दवने घनः घोलन् दक्षिणपवनो यत्र हे सखि हे वयसे स कथं जीवति । कीदृशः । विद्वो मकरध्वजभङ्गिकाभिः ।

१ रङ्गो A. २ त्रिभङ्गी A. ३ पदावप० A; पदायप० N. portion from वणया to पंकय repeated in A. ४ संगीआ A. ५ चिक्खिल्लिया KP. ६ गणूसव K. ७ सीहया A. ८ This Sutra is dropped in G. ९ यथा तत्र A. १० कमलगीति० B; कलगीतिभंगधरे AKd. ११ कलयंठिकंठिपं० B; कलयंठिपं० O. १२ सज्जमाणहिंदोला Kd. १३ पडहुहाम Kd. १४ संखोहिण् AKd.

विअसिअरत्तासोअलण, केसरकुसुमामोअमए ।

पेप्फुलिअमायंदवणे, घणघोलिरदक्खिअणमवणे ॥

इअ एरिसंमि चेत्तए जस्स न पासंमि अत्थि पिअमाणुंस्स ।

सो कह जिअइ वयंसिए विद्धो मयरद्धयस्स भल्लिआहिं ॥ ८९.१ ॥

गाथस्याद्याद्ध समैश्वैर्गात् प्राग्वृद्धं गस्य ते पादः समशीर्षकम् ॥९०॥

"गाथस्य प्रथमार्द्धमन्याद्गुरोर्वाक् समैश्वर्गणैर्वृद्धमन्यस्य च गुरोः स्थाने ते त्रिमात्रे सति पादश्चेद्भवति तदा तादृशैश्चतुर्भिः पादैः समशीर्षकम् । यथा -

"सरसेयरसुरहिमुस्मायतरुणमायंदम उलमंजरिदलोहकवलणकमायसंसुद्धकंठकलयंठिनि-

अरकंठोच्छलंतंपंचमपलावबोहलंयंमि रंदारविंदमयरंदविदुसंदोहपाणसाणंदभमर-

निर्तरेयहलसंकारमुहलिउज्जाणचारुलच्छीए तिहुअणमणहरे,

दक्खिअणैसमुद्धकलोलमालिआतरुणंसंगनिवविअमलयमारुअअट्ठप्पहल्लंतविबिटवहुवेलि-

गहणघणकुसुमगोच्छउच्छलिअपउरपिजरपरायपडिहत्थदहदिर्माचकदंसणुप्पणै-

पियअमाभरणमिलिअमुच्छापहारनिवडंतयहिअसंघायरुद्धममांतरदूसंचरंधरे ।

पेप्फुडिअसंधणकिमुअममूहकणिआरकुंजवरकंचणारकेसरलपंगचंपयपिअंगुमल्ली-

महल्लमाहविआणककेल्लितिलयकुसुंययपिआलपुज्जागनागकेसरमुवणकेअड्डकुडंग-

पाडलतमालनोमालिउल्लपसरंतपरमपरिमलथयकैमहमहिअसमत्तवणंतरे,

१) गाथस्य प्रथमार्द्धमित्यत्र चयोगाथः । गाथैव पूर्वार्द्धे अन्यगात्राक् चरणद्वयस्य वृद्धौ गाथः (४.११) । समैरष्ट-दशादिभिर्न सप्त-नवादिभिः । २) सरसेयरसुरहीत्यत्र । एवंविधे वसन्ते मा वचंति मा याहीति क्रिया-संबन्धः । सरसतरा सुस्वादाः सा चायौ तरुणमाकन्दमुकुलितमञ्जरी तस्या दलौघः तस्य कवलने तेन कषायितः संयुद्धः कण्ठो यासां कलकण्ठ्यतासां निकरः तस्य कण्ठान् उच्छलत्पद्ममन्वराणां बोहलमिति बोह्लाः शब्दा-स्तद्वति, रुद्धानि बिजुलानि बान्धरविन्दानि तेषां मकरन्दास्तेषां विन्दवस्तेषां संदोहस्तस्य पानेन खानन्दं यत् अमरनिकुरम्बं तस्य बहला प्रकारान्मैसुखरिता उद्यानस्य चार्वा लक्ष्मीर्यत्र, त्रिभुवनजनमनोहरे, दक्षिणसमुद्रः कलोलमालिकया सह तरुणे नवो यः मगन्तेन निर्वापितः श्रुतिश्रुतः स चायौ मलयत्रायुः [तेन] दीपं हल्लन्त-कम्पायमानाः विविधा नानाप्रकारा बह्लो भूयस्थो या बह्यन्तासां वनं गहनं तस्य घनकुसुमगुच्छात् उच्छलित-प्रचुरपिअरपीतपरागस्तेन व्याप्तं यदशदिक्चक्रे तदृशानानुत्पन्नं प्रियतमकान्तास्मरणे तेन मिलितः प्राप्तो यो मूर्च्छाप्रहारस्तेन निपतन्तो ये पथिकान्तेषां साथः तेन रुद्धमार्गान्तरेण दुःसंचरः सफीर्णभावः तस्य धरे धारके । प्रकर्षेण पुष्पिताः सवना निविडा ये किंजुकवनमालिकान्ता वृक्षास्तेषां उल्लः आर्द्राः प्रसन्न परिमलो येषु ते एवंविधाः सबका गुच्छकालैः सहमहिअन्ति सुगन्धीभूतं समस्तवनान्तरं यत्र । मा बह्व हे कान्त इमां मां त्यक्त्वा । मां कीदृशीं मदनपीडिताम् । कीदृशो वसन्ते । तरुणीसाथं चर्चरीविनोदेन सह स्पर्धया नाञ्चो यो दण्डाभिघात-शब्दस्तदन्तराले तालानुलम्बपूर्णमृदङ्गोद्गमपाठेन प्रपन्ना या मञ्जुवसन्तरागभङ्गी आलपनरेखा तथा संबद्धानि वेणुविदारोल्लसन्धरभेदसाधनस्थानानि तैः सहै समर्थे ।

१ मोयए A. २ पेप्फुलिअ C. ३ दक्खण DNS. ४ चित्तए AKD. ५ पिअमणुस्सं B. ६ अन्यस्य N. ७ अन्तस्य P. ८ स्वात् P. ९ सरसयसुरहिं N. १० बोहलमंमि P. ११ निउरंठ BDS. १२ तिहुअणमण-
A; तिहुअणमण C. १३ दक्खिअणकल- S. १४ तरणसंग ADNP; तरलणसंग B. १५ हल्लं NS. १६ दिहाचक P. १७ दंसणुप्पणपि- CNS; दंसणुप्पजपि- A. १८ दसंचधरे P. १९ पाफुडिअसधण ACDNS. २० कुरवय BP. २१ वचक NS.

मा वक्ष कंत चत्तण मं इमं मयणीडिअं तरुणिसत्थचक्षरिविणोअ-
समसीसनदृदंढाहिचायसइतरालतालीणुलग्गुम्भंतमहलोहाम-
पाटपडिबन्नमंजुहिंदोलभंगिआलवणरेहसंबद्धवेणुविवरो-
ल्लसंतसरभेअसाहणट्टाणसहंमि वसंतए ॥ ९०.१ ॥

अत्र समस्थाने जो लीर्वा तथा न्याच्चगणात्प्रागेकक्षगणो जो लीश्च न कर्तव्यः
इत्याश्रयः ॥ ९०.१ ॥

मालागलितकपादान्ते विषमचावृद्धौ वेः ॥ ९१ ॥

मालागलितकपादस्थान्ते विषमसंख्यस्य चगणद्वयस्य वृद्धौ सत्यां वेः परं सम-
शीर्षकम् । विषमशीर्षकमित्यर्थः । "मालागलितकवचात्रापि समस्थाने जो लीर्वा । विषमे
तु जगणो न कर्तव्यः । यथा -

"हयवरसुरखणिजमाणमहिरेणुपडलबहल्लिजमाणायणं-

गणुत्थ रिदंअविरलंधारपुंजसंवलयरूढलोअणविलोअणपवंच-

मच्छरिअपरवसो अवय्यरइ समंतदो तुरिदममरनिअरो,

निब्भरसंचरंतचउरंगेसन्नपवभारचल्लिनीसेसभूर्वल्यखड्डहंत-

मंदरसुमेरुकइलासविंझंगिरिनारपभुदिगिरिस्तिहरनिव-

डणाइभरभंगुरिदकंधराई तम्मइ वराहपवरो ।

धारुण्णावमुक्कनारा^१विद्वकरडिघड्कुंभतडनिवडि^२विरलरंध-

निअरअरंतसोणिदतरंगिणीरइअयहलपंकसुपंतचक्करह-

संचराओ एआओ भीसणाओ समरवसुहाओ,

१) मालागलितकवदित्यत्र । पाठान्ते जे जः समे जो लीर्वा मालायाः (४.२४) । २) हयवरसुरेखत्र
अत्र संप्रामभूमौ अमरनिकरो अवतरति । कथम् । अच्छरियत्ति-आश्रयैरवशाः यथा भवति । हयवराणो सुराः
तैः खन्यमाना या मही तस्या रेणुपटलेन व्याप्यमानं यद् गगनाङ्गणं तद्योगादुल्लसिताविरलान्धकारपुञ्जस्य प्रसरणं
तेन रूढनयनविलोकनप्रपञ्चो यत्रेति क्रियाविशेषणम् । त्वरितं यथा स्यात्तथेति । समंतदा(दो) सर्वत्र संप्रामे
सति । वराहः प्रवरः तम्मइति-खेदं प्राप्नोति । कथंभूतः । निर्भरं संचरन्तुत्तसैन्यप्राग्भारेण चलितं यच्चिशेष-
भूर्वल्यं तेन खड्डहन्तो ये मन्दरकैलासविन्ध्याचलगिरिनारप्रमुखगिरीणां शिखरास्तेषां निपतनादिभिर्मरीच-
भङ्गुराः कन्धरादयो यस्य स तथा । कथंभूतायाम् । धानुष्का धनुर्धरास्त्रैरवमुक्ता नाराचास्त्रैर्विद्वकरडिघटा-
कुम्भतटात् आपतदविरलरन्ध्रनिर्झराः तेभ्यो झरत्-शोणितानि तान्वेव नद्यः तासु रक्षितो यो बहुलः पङ्कः तत्र
चक्रस्खलनात् स्थितरथेन दुःसंचरायां एतस्यां समरवसुधायां सुविषमशीर्षकाणि हुंकारं कुर्वन्ति निपतन्ति इति
त्वं पश्य । निशितकरवालधारयामिघातः तेन पूर्णयन्त्य हमाः बहुविधसुभटकबन्धपङ्क्तयो नृत्यन्ति । कथंभूता-
याम् । सुरबधूभिर्निर्मुक्तानि पारिजातानां कुसुमानि यस्यां तस्याम् ।

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितछन्दोऽनुशासने चतुर्थस्थाध्यायस्य पर्यायाः ॥

१ ताललालुलग्ग A, २ घुसंत D, ३ तथा to लीश्च dropped in A, ४ चवृद्धौ G, ५ गुण्यदरि-
अविलंबधा A, ६ अवयरादि BP, ७ बलिर N, ८ भूवक्त्रयखंडहंत B, ९ विंध N, १० कंधराउ B,
११ धणुका NS, १२ ताराय N, १३ निविडिदावि D, १४ निब्भर ABN, १५ संचराओ N; संचराउ
BCD; संचराउ A; संचराए (Loc also in the next 3 words) K.

मुविसमसीसयाईं निबडंति हुंकरंताईं पिच्छे निसिदकरवालधारा-
 हिघायघुम्मंतयाईं संपइ इमाओ नच्चंति बहुविहसुहड-
 कवंधपंतीओ सुरवहूमुक्कारिजायविहविकुसुमाओ ॥ ९१.१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ
 आर्यागलितकखञ्जकशीर्षिकव्यावर्णनो नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
 ग्रन्थाग्रं ५५१; उभयं २०९७ ।

*
 *   *
 *

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ प्रायोऽपभ्रंशे ॥ १ ॥

संस्कृतप्राकृतच्छन्दोजन्तरमपभ्रंशगतानि छन्दांस्यधिक्रियन्ते । प्रायोऽग्रहणा-
द्भाषान्तरेऽपि भवन्ति ॥ १ ॥

अजश्चतुर्तीयपञ्चमौ जो लीर्वोत्साहः ॥ २ ॥

जगणरहिताः षट् चगणा उत्साहः । अत्रापवादः । तृतीयः पञ्चमश्च जगणो लघु-
चतुष्टयं वा । यथा —

“अवमन्निअदुट्ठचित्तसंगमयचक्कयाय,
जे ते सोच्छाह नाह ज्ञायन्ति तुक्क पाय ।
ते ते संसारि वीर कह वि न लहंति दुक्खु,
जं किर वञ्चति ज्ञत्ति पट्ट निच्छएण मोक्खु ॥ २.१ ॥

इदानीं रासकानाह —

दामात्रा नो रासको हैः ॥ ३ ॥

दा इत्यष्टादशमात्रा नगणश्च रासकः । हैरिति चतुर्दशभिर्मात्राभिर्यतिः । यथा —

“सुररमणीअणकयबहुविहरासयधुणिअ,
जोहविदविदारयसयअमुणिअचरिअ ।
सिरिसिद्धत्थनरेसरकुलचूलारयण,
जयहि जिणेसर वीर सयलभुवैणाभरण ॥ ३.१ ॥

“सर्वा अपि जातयो रासका भवन्तीति केचित् । यदाह —

“सयलाओ जाईओ पत्थाववसेण एरथे वञ्चंति ।
रासाबंधो नूणं रसायणं वेहुंगोहीसु ॥ ३.२ ॥

चुल्गा वा ॥ ४ ॥

चतुर्मात्रपञ्चकं लघुगुरु च यदि वा रासकः । पृथग् योगात् हैरिति ^१न वर्त्तते ।

१) अवमन्निअ इत्यत्र अवगणितः दुष्टचित्तसुराधमसंगमकस्य चक्राभिघातो येन तत्संबोधनम् । हे नाथ ये पुरुषास्तत्र पार्द ध्यायन्ति सोत्साहाः स्मृतः ते पुरुषा हे वीर संसारदुःखं न लभन्ते कथमपि । यस्मात् ते । किलेति सत्ये । शीघ्रे प्रभो मोक्षं निश्चयेन याप्सि । २) सुररमणीत्यत्र हे सुररमणीकृतबहुविधरासकेन स्तुत । योगि-
बृन्दबृन्दारकाः प्रधानास्तेषां शतैरज्ञातचरित इत्यर्थे षट्ठना तस्य संबोधने हे श्रीसिद्धार्थकुलचूलारज हे जिनेश्वर हे सकलभुवनाभरण त्वं जयेति संस्कृतः । ३) सर्वा अपि जातयो रासका इत्यत्र तावच्छन्दसां द्वौ भेदौ वृत्तानि जातयश्च । ४) सयलाओ जाईओ इत्यत्र पत्थारवसेणेति (पत्थार० षट्ठे P.) सम्यक्पाठान्तरं गुरुपदिष्टम् ।

१ स्युः BB. २ जगण to उत्साहः dropped in A. ३ सुच्छाह BB; सुत्साह P; सोत्साह ON.
४ माक्खु A; मुक्खु BB. ५ इदानीं to रासको repeated in A. ६ चुडार० N. ७ भवणा० B.
८ पत्थारव० N(KP). ९ इत्थ A. १० वेदगोहीसु N; विदगो० P; वेहुगुहीसु A. ११ रासः B. १२ निर्वर्त्तते B.

यथा -

"गोवीअणदिजंतयरासय निसुणंतहं,
वासारत्ति पटुच्चइ पहिअहं पवसंतहं ।
निअवल्लह तिंव केन्वेइ हिअयंतरि निवडिअ,
जिंव जंतह न वहति चलण नावइ निअडिअ ॥ ४.१ ॥

चपजाया अवतंसकः ॥ ५ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रो जगणद्वयं यगणश्च अवतंसकः । यथा -

"सायरु रयणायरु योल्लहिं जं बुहसेत्थ,
तं सच्चु जि जाय निसायरकुच्छुइ जत्थ ।
जह् एक्कु हूउ सिरिकंठसिरे" अवयंसु,
अवरु सिरिनाहउरि भूसणु उल्लसिअंसु ॥ ५.१ ॥

चः पौ जो गौ कुन्दः ॥ ६ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं जगणो गुरुद्वयं च कुन्दः । यथा -

"अहरुद्ध दलड जवापमूण दन्त कुंद,
पाणिचरणनयणवयण विअसिआरविंद ।
कुसुमंपुरु पच्चन्नु वि सुंदरि तुअंश देहु,
तुहं वरु मज्झदेसु वहसि विवरीउ एहु ॥ ६.१ ॥

पाचाजगाः करभकः ॥ ७ ॥

पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रद्वयं जगणो गुरुश्च करभकः । यथा -

"करहयथणहरगलिअलोलमणोहरहैरय,
गंदयललुलिअमइलजडिलकुंतलभारय ।

1) गोवीअणत्यत्र गोपीजनदीयमानरामकं शृण्वतः वर्षारात्रिः पर्याप्यते । सुवः पर्याप्तौ हुच्चः (सि० हं० ८. ४. ३९०) इत्यादेशः । पुंसः प्रवास गच्छतः हृदयान्तरे तथा किमपि निष्पतति निजबलभा यथा निगदितमिव चलनम् । न वहति गन्तुमित्यर्थः । नावहति - इवार्थे । 2) सायरु रयणायरु इत्यत्र सागरो रत्नाकर इति यत् बुधसार्थः कथयति तत्सत्यमेव । तत्कथयति । यत्र उभौ निशाकराकाम्बुभौ जातौ यथा एकः श्रीकण्ठशिरसि अवतंसः समभूतपरः श्रीनाथारसि भूषण समभूतिनि । कीदृशः । उल्लसिता अंशवो यस्य । 3) अहरुद्ध दलहति अधरोष्ठौ जपाप्रसूनं दन्ताः कुन्दान् कुन्दपुष्पाणि, पाणिचरणनयनवदनाम् विकसितारविन्दं विदलयन्ति । प्रत्येकं क्रिया एकत्वादिना याज्या । विदलयति तिरस्करोति । अत एव हे सुन्दरि तव वपुः प्रत्यक्षं कुसुमपुरं वर्तते कुसुमसमूहः पक्षे कुसुमपुरं पाटलिपुत्रं प्रत्यक्षम् । ततः कथं मध्यदेशोऽयोध्यादिस्तत्र संभवति । एतद्वैपरीत्यम् । पक्षे मध्यदेशः कटीप्रदेशः । पाटलिपुत्रनगरं गङ्गातट एवान्नि प्रयाग इति प्रसिद्धम् । 4) करहयथणहरस्त्वत्र करहस्तनभरात् हृदयात् गलिता मनोरथवद्द्वारा यस्य सः । गण्डस्थले विलुलितो मलिनो जटिलो जटावान् कुन्तलानां भारो यस्य सः । अनवरतं बाष्पनिपतनेन सुप्तं सशोकं तथा शोणं विलोचनं यस्य सः । हे नरपते तव वैरिवधूजनः हैदृशः संप्रति समभूत् ।

१ किम्बइ ABCDN. २ जनह N: जतह AF जे तह D. ३ निअहिअ NS: निघडिअ B. ४ चपया G. ५ सयु B. ६ एक हूउ A: इक्कु हूउ F. एकु हूओ N ७ सिरे to अव dropped in o. ८ सिरिनाहउरि B. ९ चपौजो G. १० कुसुमपुर B. कुसुमपुरु O. ११ तुब्ब CN. १२ तुहु वरु BF: तुह वरु A: तउ वरु K (?). १३ मणोरद्वारय KB.

अणवरयबाहनिवर्धणसूँसोणविलोअण,

तुह हूँअ नरवइत्तिलय संपर्य वेरिवहूअण ॥ ७.१ ॥

चपाचागा इन्द्रगोपः ॥ ८ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रद्वयं गुरुश्च इन्द्रगोपः । यथा—

“रेहहिं अरुणकंति धरणीअलि इंदगोवया,

पाउससिरिहिं” नाइ पय जावयविंदु लमया ।

एह वि विज्जुलेह झलकंतिअ बहलकंतिआ,

लक्खिअइ जायरुवनिम्मविअ उव कंठिआ ॥ ८.१ ॥

चपाचाल्गाः कोकिलः ॥ ९ ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रद्वयं लघुर्गुरु च कोकिलः । यथा—

“हंसि तहारउ गइविर्लंसु पढिहासइ रित्तओ,

कोइलरमणि इ तुह वि कंठु कुंठत्तणु पत्तओ ।

विरहय कंकेलिह दोहल संपइ पूरंतिअ,

जं किं कुवलयनयण एह हिंइह गायंतिअ ॥ ९.१ ॥

चपाचल्गा दर्दुरः ॥ १० ॥

चतुर्मात्रः पञ्चमात्रद्वयं चतुर्मात्रो लघुर्गुरु च दर्दुरः । यथा—

“मत्तंबुवाह वरसंतिण पँइं समहिउ,

आयणंसु संपर्य महिअलि जं विरइँडे ।

हंसहं कलसदिण जं आसि मणोहरू,

दुँदुररडिआउलुं निम्मिउं तं सरवरु ॥ १०.१ ॥

1) रेहहि अरुणेत्यत्र इन्द्रगोपकाः कीटविशेषाः धरणीतले राजन्ते । कीटशाः । अरुण कान्तिर्येषां ते । तथा इवोक्षते । प्रावृट्श्रियः पादाः । कीटशाः । अलक्षानां बिन्द्वो लप्ता येषु ते । तथा पृता विपुलेखा झलकन्ती शोभमाना बहुलकान्तिः लक्ष्यते जायते । केव । जातरूपनिर्मिता कण्ठिकेव । नाइ उग्रैश्वर्यः । 2) हंसि तहार उ इत्यत्र हे हंसिके त्वदीयर्गातविलासः प्रणिभासने रित्तः शून्य इति यावत् । हिण्डते गच्छतीति हेतोः । हे कोकिलरमणि तवापि कण्ठः कुण्ठत्वं प्राप्त इति प्रतिभासते गायन्तीति हेतोः । विरहस्य गानेन अशोकस्य च पादघातेन दोहदं पूरयतीति । कोऽर्थः । यस्मात्कारणादिह वने गानं कुर्वती हिण्डते तस्माद्युवयोः कार्यं नास्तीति भावः । 3) मत्तंबुवाहेत्यत्र मेघ त्वया वर्षता समकृतं (संप्रतं) कृतं तत्त्वं समाकर्णय शृणु । क । महीतले । तत्किं तदाह—हंसानां कलशब्देन यत्सरो मनोहरमासीत् तत् दुर्दुररट्टिकाकुलं निर्मितं पुलदेव भवता कृतं नाम्बदेवेन मेघस्य सिन्धा ।

१ गिवडण CD; गिवडय N. २ सुत्तसोण K. ३ हूअ A. ४ संपड वेरि० P; संपय वेरिवहूअण D. ५ पाउससिरि नाइ AODN. ६ पइ P. ७ चपाचाल्गा DN. ८ लगौ च A. ९ तहार A. १० गइविलास पढिहसइ A. ११ कोइलरमणिअ P. १२ कंकेलिहि P. १३ लगौ च A. १४ पइ AODN. १५ समहिओ NP. १६ आयस्सु A; आइणसु B. १७ संपइ P. १८ महीअलि A. १९ विरइओ NP; विरइव A. २० दुँदुर A; ददुर N. २१ रडिआउल B. २२ निम्मिओ N.

चरजमगा आमोदः ॥ ११ ॥

चतुर्मात्रो रगणजगणमगणाः गुरुश्च आमोदः । यथा—

“असोअमंजरीफुरंतआमोएसुं,

कलरोलंबवंद्रैकायलीसहेसुं ।

अणवरयं वहंतसारणीतोएसुं,

धन्ना के वि जे रमंति उज्जाणेसुं ॥ ११.१ ॥

म्रलंगपासा विद्रुमः ॥ १२ ॥

मगणरगणौ लघुगुरू पगणद्वयं सगणश्च विद्रुमः । यथा—

“भूर्वालि चावयं मणोहवरस ससितुल्लं वयणं,

अंगं चामीअरण्हं अहिणवकमलदलं नयणं ।

तीण हीरावलि व दंतपंति विहुंमं अहरं,

पेच्छंताणं पुणो पुणो काण न हवइ मणं विहुरं ॥ १२.१ ॥

रो मीमैघः ॥ १३ ॥

रगणो मगणचतुष्टयं च मेघः । यथा—

“मेहयं मघंतं गर्जंतं संतद्धं पेच्छंता,

उब्भडेहिं विज्जुज्जोणहिं घोरेहिं मुच्छंता ।

केअईगंधेणोहामेसुं मग्गेसुं गच्छंता,

ते कहं जीअंते कंताणं दूरेणं अच्छंता ॥ १३.१ ॥

अयल्गा विभ्रमः ॥ १४ ॥

तगणरगणयगणा लघुगुरू च विभ्रमः । यथा—

“लायण्णविभ्रमं तरंगंतिहिं,

निहड्डुवम्महं जिआवंतिहिं ।

1) असोअमंजरीत्यत्र त एव केषु पुरुषा धन्या ये उद्यानेषु रमन्ते । अशोकमंजरीणां स्फुरन्तः आमोदाः येषु तेषु । पुनः कलरोलम्बवृन्दानां काकलीशब्दो येषु तेषु । अनवरतं वहन्यः सारण्यस्तासां तोयं येषु तथा अथवा वहन्यारणीनां तोयं येषु तेषु । 2) भूर्वालिं चावयमित्यत्र भूर्वालिं चापमिव चापकं मनोमवय्य शशितुल्यं वदनं चामीकरप्रभं शरीरं अभिनवकमलदलमिव नयनं हीरावलिमिव दन्तपार्श्वं विद्रुम-मिवावरं तस्याः प्रेक्षताम् । [केषां] । पुंसां पुनः पुनः न भवति मनः । कीदृक् । विपुरं विह्वलम् । 3) मेहयं मघंतमित्यत्र । तं पुरुषाः दूरेण महकान्तरं (the com. seems to read कंतारं for कंताणं) गच्छन्तः सन्तः कथं जीवन्ति । किं कुर्वन्तः । पश्यन्तः । कम् । मद्गेन्मत्तं गर्जन्तं सङ्गदं मेघकं मृच्छयन्तः । कैः । उद्गटैः घोरेः विषुद्घोतैः केतकीगन्धेनोक्तेषु मार्गेषु सन्तु । 4) लायण्णविभ्रमं इत्यत्र लायण्यविभ्रमं तरङ्गस्तीभिः निर्दग्धकन्दर्पं जीवयन्तीभिः एवेविधाभिः प्रियाभिः प्रेम्णा विलोक्यते तथा मल्लोलोके एव स्वर्गः प्राप्यते ।

१ चंद्र DNS. २ सारसी B. ३ म्रलंगपासा DN ४ भूर्वालि N. ५ विहुंमं CS. ६ गर्जंतं O. ७ लगौ च A.

प्रेमि प्रियाहिं जे पुलोइज्जइ,

ता मत्तलोइ सगु पाविज्जइ ॥ १४.१ ॥

मेघविभ्रमौ वृद्धैरपभ्रंशे एव निबद्धाविति" वर्णवृत्तेषु नोक्तौ ॥ १४.१ ॥

चपजगगाः कुसुमः ॥ १५ ॥

चतुर्मात्रोः पञ्चमात्रो जगणो गुरुद्वयं च कुसुमः । यथा -

"निच्छिउ करिवि चंदु 'दोणिण खंडे,

तहि निम्भिअ मयनयणाइ गंड ।

वरकुसुम घडेविणु गंधचंगु,

कोमलुं तह विरइउं एहु अंगु ॥ १५.१ ॥

इहान्येऽपि चन्द्रक-खञ्जकान्त-चञ्चल-चलतनु-वीरप्रिय-कुपित-रुष्ट-कृष्ण-सित-घनद-
कुरर-शिवादयो रासकभेदा वृद्धैरुपनिबद्धास्ते तु कचित्केचिदन्तर्भवन्तीत्यस्माभि-
नोक्ताः ॥ १५.१ ॥

ओजयुजोइछडा रासः ॥ १६ ॥

विषमसमयोः पादयोः यथासंख्यं छाः इति सप्त, डाः इति त्रयोदश मात्राः यत्र
स रासः । यथा -

"सुणिर्वि वसंति,

पुरपोढपुरंधिहं रासु ।

सुमरिवि लडह,

हुअं तक्खणि पहिउ निरासु ॥ १६.१ ॥

पाचदाश्चिस्तृतीये पञ्चमे चो जो लीर्वा

पश्चांहिस्त्रिपात्पूर्वार्धा" मात्रा ॥ १७ ॥

ओजे पादे प्रथमे तृतीये पञ्चमे च द्वौ पञ्चमात्रावेकश्चतुर्मात्रो द्विमात्रश्चैकः ।
युजि पादे द्वितीये चतुर्थे च चित्रगणत्रयम् । तथा तृतीये पञ्चमे च पादे चतुर्मात्रो जो
लीर्वा । एवं पञ्चपदी पादत्रयेण कृतपूर्वार्धा मात्रानाम् च्छन्दः । यथा -

१) वर्णवृत्तेषु नोक्ताधित्यत्र अन्यथा पञ्चदशाक्षरायामुक्तमभविष्यत् । २) निच्छिउ करिवीत्यत्र अचं
लिश्रयः । कः । एतस्या मृगनयनायाः गणदौ चन्द्रस्य खण्डद्वयं कृत्वा निर्मितौ । तथा एतस्या गन्धचंगां कुसुमं
घटित्वा एतत्कोमलमङ्गं घटितम् । अर्थाद्वात्रेति भावः । अत्यद्भुतदर्शनात् । ३) सुणिवि वसंति इत्यत्र वसन्ते
पौरुषौढपुरन्धीणां रासं [श्रुत्वा] तथा लटभान् स्मृत्वा तत्क्षणं पथिको निराशो जातः । ४) पूर्वार्धा
मात्रेत्यत्र चतुष्पद्यर्थे तृतीयपादेऽर्धविधानम् ।

१ दोणि BEP. २ खंडु BE. ३ निम्भिअ B. ४ मयणयणाइ C. ५ कोमल AOP. ६ तुह AP.
७ विरइय A; विरइओ N; विरइओ S. ८ सुणवि AE. ९ पुरंधिहि A; पुरंधिहि BE; पुरंधिहि P.
१० सुमरवि P. ११ हुय B; हुओ N; अ dropped in D.

^१ मत्तकोइलनायणदीह, सिंगाररसोगमिण,

नञ्माण्मायंदपत्तिहिं ।

अहिणिज्जइ मयणजय-, नाहउन्व संपइ वसंतिण ॥ १७.१ ॥

प्रायोग्रहणात्संस्कृतेऽपि । यथा—

^२ शुष्कशिखरिणि कल्पशाखीव, निधिरधनग्राम इव,

कमलखण्ड इव मारवेऽध्वनि ।

भवमीप्मारण्य इह, वीक्षितोऽसि मुनिनाथ कथमपि ॥ १७.२ ॥

द्वितीये तुर्ये तयोर्वाद्यस्य चः स्थाने पो मत्तबालिका ॥ १८ ॥

मात्रैव द्वितीये तुर्ये वा पादे क्रमेण युगपदा तयोराद्यस्य चगणस्य स्थाने पगण-
श्चेत्तदा मत्तबालिका । तत्र द्वितीये पादे प्रथमस्य चस्य स्थाने पः । यथा—

^३ कुमुअकमलहं एक उर्पत्ति, मउलेइ तु वि कमलवणु,

कुमुअसंडु निच्चु वि विआसइ ।

सच्छंडं विआरिणिअं, चंदजोणह किं मत्तबालिअं ॥ १८.१ ॥

चतुर्थे यथा—

^४ गहिरे^{१३} गज्जइ धरइ मयवारि, विहलंघलु नहु कमइ,

दुज्जिवाकं दिसिदिसि पलोहइ ।

ओ मत्तबालिअसरिसु, विसमंचेदु पाउसु पयहइ ॥ १८.२ ॥

१) मत्तकोइलेखत्र यमन्तेन अभिनीयते मदनजयनाटकं मत्तकोकिलनाद एव द्वादशतूर्यनिर्घोषो नान्दी यत्र । शृङ्गाररसेन उरगमिणे प्रधानम् । २) शुष्कशिखरिणीत्यत्र तिलकमञ्जरी अट्टपातरन्तीर वनवण्डे स्फाटिकवैल्ये श्रीयुगादिजिने दृष्ट्वा कुमारसमरकेतुना नमस्कारोऽयमुक्तः । शुष्कशिखरिणी—शुष्कगिरौ कल्प-शाखीव कल्पवृक्ष इव निर्धनग्रामे निधिरिय निधानमिव मारवे मरुमण्डलसंबन्धीयाध्वनि कमलखण्डमिव हे भगवन् तथा भवमीप्मारण्ये नाथ त्वं दृष्टोऽसि हे मुनिनाथ इह मसारं कथमपि महता कष्टेनेत्यर्थः । ३) कुमुअकमलहमित्यत्र कुमुदकमलानामेकमेवोत्पत्तिस्थानं तथापि चन्द्रज्योत्स्ना निचुवि निशास्वपि कमल-वनं मुकुलयति संकोचं प्रापयति कुमुदवनं विकाशयति । तदा स्वच्छन्दं चरतीति स्वच्छन्दचारेणी मत्ता बाली बालिका च पीतामघ (पीतमघा) बालिकेव । सापि इंद्री भवति । ४) गहिरे गज्जइ इत्यत्र प्रावृट् प्रवर्तते । कीदृशी । उन्मत्तबालिकासदृशी । विषमा चेष्टा यस्याः सा गम्भीरं यथा भवति तथा गर्जेति । सापि पीतमघा शब्दं करोति । प्रावृट् अमृतं वारि धरति प्रावृट् विह्वला सती नभ आक्रमति । विह्वलेति—प्रसन्नशीलापि विह्वला सती न क्रामति । हु निश्चितं दुर्निवारं यथा स्वात्स्था प्रलुब्धति क्षोभं प्राप्नोति । क । दिशि ।

१ गायनं BP. २ रसोगमिण N. ३ पर्वाह AN. ४ कमलखण्ड इव BE. ५ चस्थाने ABO. ६ उर्पत्ति N. ७ कुमुअखंड A; कुमुणसंडु N. ८ सच्छंड S. ९ विआरिणि AD. १० मत्तबालिया A; मत्तबालिआ N. ११ गहिर A. १२ दुज्जिवा A. १३ मत्तबाल्य BP. १४ विसमचिदु पाउस A.

द्वितीयचतुर्थयोर्यथा -

“पेच्छ पाउसलच्छि उच्छलइ, मउलंवि सव्वाउ विस,
घडहंति घणमत्त वालिअ ।

फुटंति केअइकुसुम, पिइ पउत्थि कह जिअइ वालिअ ॥ १८.३ ॥

तृतीयस्य तो मत्तमधुकरी ॥ १९ ॥

मात्रैव द्वितीयतुर्ययोः पादयोः क्रमेण युगपद्वा तृतीयस्य चगणस्य स्थाने तगण
श्वेतदा मत्तमधुकरी । तत्र द्वितीयपादे तृतीयचगणस्य ते मत्तमधुकरी । तद्यथा -

“मत्तमहुअरितारझंकार, कलयंठिकलयलिहिं,
मयणधणुह टंकारसरिसिहिं ।

कह जीवहुं विरहिणिउं, दूरदेसपवसंनरमणिउ ॥ १९.१ ॥

तुर्ये पादे यथा -

“फुडिअकेसरतिलयमायंदि, पण्णुलिअकमलवणि,
सुरहिमासि संपड पयट्टड ।

मत्तमहुअरिवणि, मयणचरिउ वणलंछि गायइ ॥ १९.२ ॥

उभयोर्यथा -

“गुणविवज्जिइ पुरिसि रञ्जेइ, गुणवंति परंमुही,
तह य पंकउप्पंनि निवसइ ।

मत्तमहुअरि कमलि, अहह लच्छि अविआरं विलसइ ॥ १९.३ ॥

तृतीये पञ्चमे तयोर्वा पोश्चौ मत्तविलासिनी ॥ २० ॥

मात्रैव तृतीये पञ्चमे च पादे तयोर्वा युगपदाद्ययोः पगणयोः स्थाने चगणौ
श्वेतदा मत्तविलासिनी । तत्र तृतीये पादे पोः स्थाने चौ । यथा -

१) पेच्छ पाउसलच्छीत्यत्र प्रिये प्रोषिते सति बालिका कथं जीवति । यतः सुभग पश्य । किम् ।
प्रावृद्धक्ष्मीः उच्छलति विकाशं गच्छति मुकुलीभवन्ति सर्वां विशेषां घनं बहु मत्ता बालिभा वारिदाः घट-
हन्ति गजैरेवं कुर्वन्ति केतकीकुसुमानि विक्रवीभवन्ति । २) मत्तमहुअरि इत्यत्र मत्तमधुकरीतारझंकार-
कलकण्ठीकलकलैः विरहिण्यः कथं जीवन्ति । कीदृश्यः । दूरं देशं प्रवसन्तो रमणा भर्तारो यासां ताः ।
कीदृशैः । मत्त० मदनधनुःकारसदृशैः । ३) फुडिअकेसरैत्यत्र चैत्रमासे पयट्टइ प्रकटिते सति । कीदृशे ।
स्फुटितकेसरतिलकमाकन्दे । विकसिते कमलवने सति वनलक्ष्मीर्मदनचरितं गायति । केन मधुकरीरवेण ।
४) गुणविवज्ज(जि)इ इत्यत्र गुणविवर्जिते पुरुषे रज्जति रागभाग् भवति गुणवति पराङ्मुखी तथा कमले
निवसति । कीदृशे । पङ्कोत्पन्ने । पु० का (कीदृशे) । मत्तमधुकरी । अहह खेदे । लक्ष्म्याः अविचारो विलसति ।

१ सन्वाधो N. २ जिअउ CDKP. ३ बालिभा DN. ४ इंकारसरिसिहिं N; इंकारसरिसिहिं D. ५ विरहि-
रणिउ N. ६ महुअरि B. ७ वणच्छणच्छि B. ८ विवज्जिय A. ९ उपन्ति N; उप्पनि B. १० मधुअरि A.
११ अविआरि A. १२ The sentence is dropped in P.

“समयमयगलगमणरमणिञ्जु^१, मयर्मिमलनयणजुउ,

आरक्तकवोलसोहिरु ।

मत्तविलासिणिनिअरु, हरइ चित्तु ललुरैपयंपिरु ॥ २०.१ ॥

पञ्चमे यथा -

“मत्तजलहर गहिरे^२ गजंति, केकारैहिं मत्तंसिहिं,

मत्तु मयणु पहरैइ दुज्जउ ।

विणु मत्तविलासिणिहिं, भणि संपंड काइं किज्जउ ॥ २०.२ ॥

उभयोर्यथा -

“ते जिं पंडिअ ते जिं गुणवंत, ते तिहुअणसिर उवरि ।

ताहं चिअ जम्मु जीणहु ।

जे मत्तविलासिणिहिं. न वि खोहिअं सुद्धमोणहु ॥ २०.३ ॥

चस्य पो मत्तकरिणी ॥ २१ ॥

मात्रैव तृतीये पञ्चमे च पादे उभयोर्वा पादयोश्चगणस्य स्थाने पगणश्चेत्तदा मत्तकरिणी । तत्र तृतीये पादे चस्य स्थाने पः । यथा -

“जासु अंगहिं^३ घणुं नसाजालु, जैसु पिंगल नयणजुउ,

जैसु दंत पविरलविअडुन्नय ।

न धरिज्जइ दुहकरिणी^४, मत्तकरिणि जिम्ब घंरणि दुन्नय ॥ २१.१ ॥

१) समयमयगलेत्यत्र विलासिनीनिकरश्चित्तं हरति समदो यः मदकलो हन्ती तस्य यद्गमनं तद्द्वगमनेन राजमानः मदेन भिन्नल मन्थर नयनयुगलं यस्य सः आरक्तकपोलेन शोभनशीलः ललुरं अम्यक्तं प्रजल्पतीति । २) मत्तजलहरेत्यत्र मत्तजलधरे गभीरं गर्जति तथा मत्तसिस्त्रिणि केकारवेण [युक्ते] सति मत्तमदनः प्रहरति । हे सुभग मत्तविलासिनीभिर्विना किं क्रियते सांप्रतम् । ३) तेजिअ पंडिअ इत्यत्र ये पुरुषा मत्तविलासिनीभिः नापि क्षुभितकुड्मध्यानाम् एव पण्डितास्त एव गुणवन्तः त एव त्रिभुवनशिरसि उवरीति ऊर्ध्वस्थानीयाः शंखरायमाणा इत्यर्थः । तेषामेव जन्म निश्चयेन नान्येषामित्यर्थः । ह्रीबप्रायास्ते हि शेषाः । ४) जासु अंगहित्यत्र यस्या अङ्गं घनं नसाजालं भवति यस्या नयनयुगलं पिङ्गलं भवति यस्याश्च दन्ताः पविरलाः । पुनः कीदृशाः । विकटोन्नता वक्रा इति यावत् । एवंविधा दुर्नया गृहिणी गृहे न श्रियते दुःखकारिणी । केव । मत्तकरिणीव हस्तिनीव । एवंविधकुललक्षणा स्त्री न पाणौ क्रियते इति भावः ।

१ रमणिञ्ज A B C D N. २ लहर K; ललुर S ३ गृहिर A. ४ केकारैहिं S. ५ मत्तसिहि B. ६ संपय B. ७ किज्जइ B. ८ तेजि E. ९ तिरि उवरि A १० जाणह B. ११ खोइअ N. १२ ज्ञाणओ BN; ज्ञाणओ A. १३ पादे dropped in A १४ चगणस्थाने AB. १५ अंगिहिं AP. १६ अणु-नयाजालु A. १७ जस पिं A; जसु पिंगलु नयणजुऊ B. १८ जास A. १९ दुहकरिणि D; दुहकरि P; दुहकरि S. २० घरिणि BP.

पञ्चमे यथा—

“दिक्व कर्हि ते मत्तकरिणीअ, कर्हि चड्डिअ भिच्चमैडा,
कर्हि निहत्ति हयवर वहिल्लय ।

हुंढोल्लिं गिरिगहणि, इअ तुज्झ रिउ रोअहिं गहिल्लय ॥ २१.२ ॥

उभयोर्थथा—

“जेत्थु गज्जहिं मत्तकरिणिबह, रंखोलहिं जत्थु हय;

जेत्थु मिउडिभीसैण भमंति भड ।

तहिं तेहइ रणि वरइ, विजयलच्छि पइं पर समरोब्भड ॥ २१.३ ॥

आभिर्बहुरूपा ॥ २२ ॥

आभिर्मात्रादिभिः संकीर्णाः बहुरूपा । यथा—

“गाम्बि पट्टणि हट्टि चउहट्टि, राउलि देउलि पुरि,

जं दीसइ लड्हंअंगिअ ।

विरहिंदजालिणं तं, सा एक वि कय बहुरूवकलिअं ॥ २२.१ ॥

अत्र प्रथमः पादो मात्राया द्वितीयो मत्तमधुकर्यास्तृतीयो मत्तविलासिन्याश्चतुर्थो मात्रायाः पञ्चमो मत्तकारिण्याः ॥ २२.१ ॥

आसां तृतीयस्य पञ्चमेनानुप्रासेऽन्ते

दोहकादि चेद्वस्तु रज्ज्वा वा ॥ २३ ॥

आसां मात्रादीनां तृतीयपादस्य पञ्चमेन पादेनाऽन्तेऽनुप्रासेऽन्ते दोहकापदोहका-
वदोहकाश्चेत्तदा रज्ज्वा वस्तु वा । यथा—

“लुट्ठिदुं चंदणवल्लिपल्लंकि, संमिलिदु लवंगवणि,

खलिदु वत्थुरमणीयकयलिहिं ।

उच्छलिदुं फणिलयहिं, पुलिदु सरलककोललवलिहिं ॥

१) दिक्व कर्हि ते मत्तेत्यत्र । हे दे(दे)व ते मत्तकरिणः कर्हि क नीताः तथा ते भृत्यभटाः क क्षिप्ताः तथा हयवररथाः क निहिताः । वहिल्लयेति वहिल्लीति प्रसिद्धिः । एष हुण्डोल्लिरः अमणशीलः सन् । क । गिरिगहने ग्रथि(हि)लः सन् तव रिपुः रोदिति । २) जेत्थु गज्जहिं इत्यत्र यत्र संप्राप्ते मत्तकरिनिबहा गर्जन्ति यत्र हयाः रे(रं)खोलहिं पतन्ति यत्र भृकुटीभीषणा भ्रमन्ति भटाः तस्मिन्तादयो रणे परं केवलं समरोद्भटे एवमेव विजयलक्ष्मीः वृणुते नान्यमिति श्लोन्नतता । ३) गाम्बि पट्टणि इत्यत्र प्राप्ते पत्तने हट्टिभ्रंषां देवकुले पुरे लड्डहंअंगीति विलासांगी यदृश्यते सा एकापि विरहेन्द्रजालिकेन कृतबहुरूपा दृश्यते । कोऽर्थः । विरह-
वशात्सैव सर्वत्र दृश्यते इत्यर्थः । ४) लुट्ठिदु चंदणवल्लि इत्यत्र मलयसमीरः चन्दनवल्लिपक्ष्यङ्के लुलितलवङ्गवने संमिलितः परमार्थरमणीयकदलीभिः स्खलितः नागवल्लीषु उत्सलितः सरलककोललवलीभिः घूर्णितः सुषिषतो माधवीबल्लीभिः पुलकितं कामिनां शरीरं यस्मात् । स पुनः कीदृक् । रज्ज्वा पुष्टः । कीदृशः । अमरसदृशः । अमरस्यापि यथायोगं विशेषणानि वाच्यानि एवंविधः संचरति प्रसर्पतीत्यर्थः ।

१ N wrongly puts कर्हि also before दिक्व, but drops it before निहत्ति in the 3rd line. २ पीओ A; नीअ P. ३ भिच्चमड BPP; भिच्चतड A. ४ हुंढुल्लुर BB. ५ गहेल्लअ B. ६ जत्थु B. ७ गज्जहिं F. ८ जेत्थु BPP. ९ भासण A. १० लड्हिअंगिय A. ११ जालएण AODN; १२ कलिआ AODN. १३ लुट्ठिदु B; लुट्ठिदु N. १४ उच्छलिदु A. १५ फणिक्कहि A.

चुंबिदु माहविवल्लरिहिं, पुलईदकामिसरीरु ।

भमरसरिच्छउ संचरई, रईउ मलयसमीरु ॥ २३.१ ॥

मात्राप्रकरणम् ।

चौ लान्ततौ चौ तो वस्तुकम् ॥ २४ ॥

चगणद्वयं द्वौ च लघ्वन्तौ तगणौ चगणद्वयं तगणश्च पादे चेत्तदा वस्तुकं चतुर्भिः
पादैः । यथा —

“सुरवहुमहुअरियंतिपीअगुणपरिमलजालहं,
नहमणिकिरणकलायचारुकेम्मरनिरालहं ।

पत्थुअवत्थुअगीतिचारुमुणिनिवहमरालहं,
तिहुअंसिरिकुलहरहं नर्महु जिणपहुपयकमलहं ॥ २४.१ ॥

यचिपा युज्यंज ओजे जो लीवा वस्तुवदनकम् ॥ २५

एकः षण्मात्रश्चगणत्रयं षण्मात्रश्च वस्तुवदनकम् । अत्रापवादः समे जगणरहितश्च-
गण ओजे जो लीवा । यथा —

“मायाविअहं विरुद्धवायवसवंचिअलोअहं,
परतिथिअहं असारसत्थसंपाडअमोहहं ।

को पत्तिज्जइ सम्मदिट्ठिजह्वत्थुअवयणहं,
जिणहं मग्गि^३ निच्चलनिहित्तमणु करुणाभवणहं ॥ २५.१ ॥

वस्तुकमित्येन्ये । “अत्र केचित्पोडशभ्यो लघुभ्य आरभ्य लघुद्वयद्वय्या वंशा-
दीन् वस्तुकविशेषानाहुः । यथा —

वंसो विसो वालो वाहो वामो वलाहओ विंदो ।

विद्धो विसो विसालो विसारंओ वासरो वेसो ॥ २५.२ ॥

१) सुरवहुमहुयगीत्यत्र सुरवधूमधुकीपक्लिपीतगुणपरिमलजालं समोहं(?) नभोमणिः सूर्यः तस्य
किरणालद्वयं केसरनिकरसंयुक्तं प्रस्तुतवस्तुकर्गातिषु चारवो ये मुनयस्त एव मराला यत्र त्रिभुवनश्रीकुलगृहं
पूर्वविधं वितप्रभुपदकमलं नमत । २) मायाविअहं इत्यत्र कः सम्यग्दृष्टिः परतीयिकं प्रत्येति प्रत्ययविषयं
करोति अपि तु न कोऽपि । कथंभूतम् । मायया वितथ अलीकयादिनं पुनः विरुद्धवादवञ्चितलोकं असारशास्त्र-
संपादितमोहम् । कः कीदृक् । निश्चलं यथा स्यात्तथा भवति निहितं स्थापितं मनो येन । क । जिनानां मार्गे ।
कीदृशे । करुणामवने । ३) अत्र केचित् पोडशभ्यो लघुभ्य इत्यत्र १६ मात्रात्मके वस्तुवदनके वस्तुकापरनाम्नि
पोडश लघवो यत्र स वंशाहुः अष्टादशभिर्वित्त इत्यादि यथाक्रमं ज्ञेयम् । तत्तोत्ति तत्त्वः । मयमवत्ति
मृगमदः । मउत्ति मृगः । [मउलत्ति] मुकुलः । मुहोत्ति मुखः । चउपीसकलेत्यत्र चतुर्विंशतिकलात्मकपदम् ।

१ पुलइदु AE; पुलइदु S २ कामिसरीरु AC, कामिसरीरु B. ३ संचरदु A. ४ रइउ dropped
in A; रहुउ N. ५ कथय S. ६ गीइ F; गीय B; गीती A. ७ तिहुअण० A; तिहुयणि० B. ८ नमह P.
९ जिणपहुपय० DN; जिणपहुपयकमलह A. १० युज्यत्रच ओजे N. ११ संमदिट्ठि P; सम्मदिट्ठि D;
समदिट्ठि S. १२ नहवत्थुअवयणीहं S. १३ मग्ग F १४ निच्चलनि० मण A, निश्चलनि० मण N; निच्चनि०
मण E. १५ इत्येके AF. १६ लघुद्वय २ वृथ्या F. १७ विस्सारओ S.

तुंगो रंगो भिंगो भिंगारो भीसणो भवो भालो ।
 भवो भग्गो भट्ठो भीरु तत्तो भड्डो भसलो ॥ २५.३ ॥
 अलओ धलओ मलओ मंजीरो मयमओ मवो माणी ।
 महणो मसिणो मउलो महो मुहो मइहरो मुहलो ॥ २५.४ ॥
 एए नामनिबद्धा चउवीसकला इवन्ति वत्थुवया ।
 सोलहँलहुआउ लहँहि वड्डमाणेहि दोदोहि ॥ २५.५ ॥

एते च वस्तुवदनकप्रस्तारान्तर्भूतत्वात् पृथङ् न लक्षिताः । तत्प्रस्तारे हि अष्टौ कोटीकोट्यः समधिकास्ततः कियन्तो भेदाः परिगणयिष्यन्ते इत्यास्तां तावत् ॥ २५.५ ॥

षोऽजचः षपौ रासावलयम् ॥ २६ ॥

आदौ षमात्रस्ततः जगणरहितः चतुर्मात्रस्ततः षमात्रपञ्चमात्रौ यत्र तद्वासावलयम् । यथा -

“माणु म मेहिँ गहिह्लिँ निहुईहोहि खणु,
 उअर्यउ चंडु पयट्टउ रासावलयखणु ।
 दिक्खिंसु एहि वि नयणिहिँ पइँ हलिँ” मयणहय,
 बलह पयई पढंति भणंति अ वयणसय ॥ २६.१ ॥
 इदं चतुष्पदी वस्तुकं चेत्येके ॥ २६.१ ॥

द्वयोरर्धसङ्करे सङ्कीर्णम् ॥ २७ ॥

द्वयोर्वस्तुवदनकरासावलययोरर्धयोः सङ्करे यदि वस्तुवदनकस्य पूर्वार्धं रासावलयस्योत्तरार्धं रासावलयस्य वा पूर्वार्धं वस्तुवदनकस्योत्तरार्धं तदा सङ्कीर्णम् । क्रमेण यथा -

अविहँडअवरुँपरुढुँगुणंठिनिबद्धउ,
 अइआरिण हलि गलइ पेम्मु सरलिमसयलद्धउ ।
 माणमडप्फरु तुह न जुत्तु उत्तिमरमणि,
 “तिंमणि वारउं वारवार वारणगमणि ॥ २७.१ ॥
 सर्वर्णनिहिअहीरयहसंतकुंडलजुअँलँ,
 थूलामलमुत्तावलिमंडिअथणकमल ।
 सेअंसुअपंगुरणवहलसिरिहँढरसुज्जल,
 बहुपहुल्लविअइल्लफुल्लफुल्लविअकुंतल ॥ २७.२ ॥

१) माणु म मेहिँ इत्यत्र मानं मा मुखं हे ग्रहिले निभृतीभव क्षणम् । उदयतु चन्द्रः प्रवर्ततां रासावलयोत्सवः द्रक्ष्यामि आभ्यामेव नयनाभ्यां सखि मदनहतबल्लभस्य पदयोः पततः(?) सतः सन्मुखं भणन्ती वचनशतानि । मा त्वमुःसुका भवेति भावः ।

१ सुहो B. २ मइहवो KN. ३ वत्थुवया B. ४ गोहह B. ५ लहुहिँ NS. ६ प्रस्तारान्तर्गतत्वात् पृथक् नोक्ताः A. ७ मोहिँ गहिह्लिय A; मेहिँ ग० S. ८ उअओ A. ९ दिक्खसु एहवि A; दिक्खसु एह वि P; १० हलिय D. ११ पयहिँ B. १२ अविहड्ड अ० B. Cf. ४.८७.६ above. १३ २५रुपसुद्ध P. रुपरपसुद्ध CDN. १४ गण CN. १५ भिमणि CN. १६ cf. ४.८७.९ above. १७ जुवल्ल CNS.

षचचाहो वदनकम् ॥ २८ ॥

षचचेभ्यः परो द्विमात्रश्चेत्तदा वदनकम् । यथा—

“अज वि नयणं न गेण्हइ तरलिम, अज वि वयणुं न मेळई भोलिम ।

अज वि थणहरु भरु न पडिच्छइ, तुवि मुंद्धे दंसणि जगु मुज्झई ॥ २८.१ ॥

केचित्समचतुष्पदीषु षचचदाः संकुलकमिति पठन्ति । तदत्रैवान्तर्भूतम् ॥ २८.१ ॥

त उपवदनकम् ॥ २९ ॥

षचचेभ्यः परस्त्रिमात्रश्चेत्तदोपवदनकम् ॥ यथा—

“आम्लु वि बहुपंकिण संवलअ, सन्ववारपडिवोहसोहरहिअ ।

कंठयसयसंसेविअ जलसयण, जिणउववयणु न सोहहि कमलवण ॥ २९.१ ॥

ते यमितेऽन्तेऽडिला ॥ ३० ॥

ते वदनकोपवदनके चतुर्णां पादानां द्वयोर्द्वयोर्वान्ते यमकिते सत्यडिला । तत्र चतुर्णां यथा—

“नवघणभेमभमंतसारंगह, कुंजकुसुमगुंजिरमारंगह ।

मुंहविलसंतअडिलसारंगह, लीलावणहं तरुणि सारं गह ॥ ३०.१ ॥

द्वयोर्द्वयोर्थथा—

“जहिं छिज्जहिं नरसीस मुअगल, तेहु नरथहु जा दारमुअगल ।

सा मइ सुअणहं कह पारद्विअ, जं निमुणंत बुद्ध पारद्विअ ॥ ३०.२ ॥

चतुर्णां यमके मदिलेत्यन्ये ॥ ३०.२ ॥

पिदावुत्थकः ॥ ३१ ॥

पगणत्रयं द्विमात्रश्चान्ते यमिते उन्थकः । अवस्थितक इत्यन्ये । यथा—

१) अज वि नयणेत्यत्र । अद्यापि नयनं चञ्चलत्वं न गृह्णाति । अद्यापि वदने मुञ्चति न मुरधत्वम् । स्तनभरो भारं न प्रतीक्षते नाङ्गीकरोति । मनभर इत्यत्र भरशब्दः शोभायैऽन्यथा पीनरुक्त्यं स्यात् । पीनो न भवत इति भावः । तथापि मुग्धाया दर्शनेन जगन्मुञ्चति । २) आम्लु वि इत्यत्र । आम्लावपि बहुपङ्केन संवलितं सर्बवारं प्रतिबोधो विकासमन्त्रोभारहितं कण्टकशनेन सेविनं जलशयनं जिनस्य उपवदनं मुखसमीपे कमलवनं न शोभते । तद्धि निष्पङ्कं लोकानां सर्वदा प्रतिबोधकं निःकण्टकं अजदृशयनं च । ३) नवघणभेमभमन्तेत्यत्र नवघनस्य नवीनमेघस्य भ्रमेण भ्रमन्तः सारंगा यत्र । सारंगशब्देन मयूराश्वातका वा । कविसमये इयामलील-योर्द्वयम् । कुञ्जेषु वृक्षावृतस्थानेषु यानि कुसुमानि तेषु शब्दायमानाः । सारंगा अमरा यत्र तेषां सुखेन विलसन्तो अहिं लान्तीत्यडिला भ्रमणलीलासारंगा इन्निनो यत्र मृगा वा येषु । तेषां लीलावनानां हे तरुणि सारं गृह्णाणेति भावः । ४) जहिं छिज्जहिं नरसीसेत्यत्र यत्र छिद्यन्ते नराणां जीर्वाणि भुजार्जलाः तस्य नरकस्य वा द्वार-भुजगला भोगल इति प्रसिद्धा सा मया सुजनानां अग्रे प्राग्गवा कथा । यां श्रृण्वन्तः पापार्थिका अपि बुद्धाः यत्र परमाधार्मिकैर्महाकादीनि विद्यन्ते(?) तत्तत्तत्कथा प्राग्गवेति भावः ।

१ नयण E. २ गिण्हइ E. ३ वयण A. ४ मिळइ E. ५ मुद्धिहि E; मुडाहं AODN. ६ मुच्छइ A. ७ संकुलमिति A. ८ आमुलुवि N. ९ ननघणभमन्तमेत A. १० मुहं NS. ११ तेहु N. १२ निमुणंत NS १३ त्येके A. १४ अवस्थक D.

“निर्दुःखं वद्विरहानलेण, संतापतुलिखवडवानलेण ।

मुच्छाविअ नवघणमंडलेण, उअ थैक्क पडिअ कयघंचलेण ॥ ३१.१ ॥

धवलमष्टषट्चतुष्पात् ॥ ३२ ॥

अष्टपात्षट्पात्तुष्पाच्च धवलं नाम छन्दः । यदाह—

धवलनिहेण सुपुरिसो वणिज्जह जेण तेण सो धवलो ।

धवलो चि होइ तिचिहो अट्ठपओ छप्पओ चउप्पाओ ॥ ३२.१ ॥

धवलानि च सातवाहनोक्तिषु द्रष्टव्यानि । दिग्मात्रं तदाहरिष्यते ॥ ३२.१ ॥

तत्राष्टांहावोजे चिदौ समे चौ श्रीधवलम् ॥ ३३ ॥

तत्र धवलेषु मध्येऽष्टांही धवले विषमेषु पादेषु चतुर्यं द्विमात्रश्चैकः, समेषु पादेषु चतुर्यं यत्र तच्छ्रीधवलम् । वसन्तलेखेत्यन्ये । यथा—

“खीरसमुद्दिण लवणजलहि, कुवलय कुमुडहि ।

कालिंदी सुरसिधुजलिण, महमहणुं हरिणै ॥

कडलौसिण सरिसउ हू किरि, सो अंजणगिरि ।

इह तुह जसमिरिधवलित पडु, किं पंडुरै न हु ॥ ३३.१ ॥

आये तृतीये चिदौ द्वितीये तुर्ये चिः शेषे

त्वोजे चानौ समे चादौ चिर्वा यशोधवलम् ॥ ३४ ॥

अष्टांही धवले आद्यतृतीययोः पादयोश्चगणत्रयं द्विमात्रश्च । द्वितीयचतुर्थयोश्च-
गणत्रयम् । शेषेषु चतुर्षु पादेष्वोजयोः पञ्चमसप्तमयोर्द्वौ चगणौ त्रिमात्रश्चैकः, समयोः
षष्ठाष्टमयोः चर्गणद्वयं द्विमात्रश्चैकः, मतान्तरे चगणत्रयं वा, यत्र तद्यशोधवलम् । यथा—

“जे तुह पिच्छहिं वयणकमलु, ससहरमंडलैनिम्मलु ।

जे वि हु पालहिं मिक्कम्ममु, धुणहिं जि निरुवमु विक्कमु ॥

१) निर्दुःखद्वेयत्र निर्दग्धा अवलिताः । दग्धः पापीयान विरहानलस्तेन संतापतुलितवडवानलेन
मुच्छी प्राहिताः । नवघनमण्डलेन कर्तुंभूतेन उल्लावलेन स्थिताः पथिकाः कुमुदुःखेन । २) खीरसमुद्दिणे-
त्यत्र हे प्रभो तव यशश्च धवलिने सति के के पाण्डुरत्वं न प्राप्नुः । क्षीरसमुद्गस्य सदृशो लवणजलनिधिः हू
इति जातः । कुवलयानि इयमकमलानि कुमुदमदृशानि जानानि । कालिन्दी यमुना सुरसिन्धुजलमदृशी जाता ।
मधुमयनो हरिः रुद्रस्य सदृशो जातः । किरि इति किलार्थम् । सोऽञ्जनगिरिः कैलाससदृशो जातः ।
३) जे तुह पिच्छहिं इत्यत्र ये पुरुषाः तव पश्यन्ति वदनकमलम् । कीदृक् । वनचरमण्डलवर्धिमलम् । ये
पुरुषास्ते तव भृत्सकर्म पालयन्ति । ये नरा निरुपमविक्रमं स्तुवन्ति । ये पुरुषाः शासनमात्रां धरन्ति । ये
पादकमलं प्रणमन्ति । तेषां विसृष्टी पराङ्मुखी लक्ष्मीर्न भवति । हे यशोधवलितविद्भुम्ब ।

१ निर्दुःखद० N; निर्दुःख० AB; निर्दुःखदुःख ODK. २ विरहानलेण P. ३ वडवानलेन A. ४ मुग्धाविअ
N. ५ ओ थक्क B; उत्थक्क PK. ६ अष्टपात्षट्पात्तुष्पात्तु N. ७ सुउरिसो W. ८ वणिज्जह AF; वज्जणिह
C. ९ कुमुदहिं CDN. १० महमहण D. ११ हरिण F. १२ कडलासण G. १३ किः पडह A; किं पडह E.
१४ चगणत्रयं A. १५ तयोशो C. १६ पिच्छहिं NS; पेच्छहिं BF. १७ मंडलुनिम्मल A. १८ धुणिहि A.
१९ निरुवमविं AF.

जे वि हु सासणु घरहिं, पायकमलु जे पणमहिं ।

ताहं नं लच्छी विमुट, पहु जसधवल्लिअदिसिमुह ॥ ३४.१ ॥

षडंहावाजे तुयें पादौ द्वितीये पञ्चमे

चौ दोषे षाभ्यां चः पो वा कीर्तिधवलम् ॥ ३५ ॥

तत्र षडंहौ धवले प्रथमे चतुर्थे च पादे द्वौ षण्मात्रावेको द्विमात्रः । द्वितीये पञ्चमे च पादे द्वौ चतुर्मात्रौ । शेषे तृतीये षष्ठे च षण्मात्रात्परश्चतुर्मात्रः पञ्चमात्रो वा चेत् तदा कीर्तिधवलम् । यथा -

^१ उकरडा खवल्लउ गज्जउ, चिरु जुअमुंणु,

उन्नामउ सिरु कसरु म लँज्जउ ।

थक्क महम्मर तुँहु कहुँहि, अन्नु न तिहुअंणि,

किञ्चि धवल विमाउ तुह बट्टई ॥ ३५.१ ॥

चतुरंहावाजे षश्चौ समे पचचाहस्तो वा गुणधवलम् ॥ ३६ ॥

तत्र चतुरंहौ धवले विषमपादयोरेकः षण्मात्रो द्वौ चतुर्मात्रौ । समयोः पचचेभ्यः परो द्विमात्रस्त्रिमात्रो वा चेत् तदा गुणधवलम् । यथा -

^२ कहमभग्गा मग्गुलया, वहुँ पिहुला दुत्तरजलुइया ।

तिम्ब भरु बहँसु गुणधवलया, जिम्ब केम्बइ न हसंति पिमुणया ॥ ३६.१ ॥

षचताः षचौ भ्रमरः ॥ ३७ ॥

ओजपादयोः षण्मात्रचतुर्मात्रत्रिमात्राः समयोः षण्मात्रचतुर्मात्रौ चेत्तदा भ्रमरो धवलम् । यथा -

^३ किञ्चि तहारी वर्णविणु, कइ अँनु न वर्णेहिं ।

मालइ माणिवि किं भमर, धत्तुरई लगँहि ॥ ३७.१ ॥

१) उकरडा खवल्लउ इत्यत्र मयि धुरंधरे भागं समुद्रहति सति साहं कृतित्वं सूचयत्येष मद्रूपे कस्य इत्युपपन्नत्वेन वृषभं प्रति कश्चिदाह । हे धवल त्वत्परशस्त्रिभुवनं कोऽपि नास्ति । यस्मान्मार्गस्थितभारं त्वमेव कृष्यसि नाग्य इत्यतस्तव विषादः किं वर्तनं । स च वन्योऽवकं उत्तवल्लु गजौरवं करोतु । चिरं योद्धु-मनाः स च शिर उन्नामयतु । मा लज्जतां वीडां मा करोमिनि अन्वार्थः । २) कदंभभग्गा मग्ग(गु)लयेत्यत्र हे सुराणां वृषभ धवलशब्देन वृषभः । कदंभभग्गा मग्गा दुम्बरजलधन्तः । पृथुला वहा नद्यः सन्ति । तेन तथा भारं वह यथा तेन ते पिशुना न हसन्ति हास्यं न कुर्वन्ति कथमपि । अन्यथा करिष्यन्ति । ३) किञ्चि तहारी इत्यत्र त्वदीयां कीर्ति वर्णयित्वा कविः किं वर्णयति । अपि तु न । कथम् । यथा मालतीं माणवि अङ्गीकृत्य भ्रमरः कनकद्रुमे किं लगति । अपि तु न तथायम् ।

१ सासणु AO. २ ता हंत लच्छी N ३ दियमुह A; दिसिमुह B. ४ खलचउ N; खचलउ B; खलवउ O. ५ जुज्जमणु AO. ६ मलयजउ B ७ तुहुं B ८ कहुउ B; कहुँ DN. ९ अन्नुन्न N. १० तिहुअणि A. ११ विमाओ N. १२ वट्टई A. Portion from ३२-१ to ३५-१ end is not photographed in P. १३ वह P. १४ वहुसु B. १५ विणविणु D. १६ अन्नुन्न N १७ वणहिं N; वणिहिं AP. १८ धत्तुरइ NS; १९ लगई P.

षचताः षचचा अमरम् ॥ ३८ ॥

ओजे षण्मात्रचतुर्मात्रत्रिमात्राः समे षण्मात्र एकश्चतुर्मात्रौ द्वौ चेत्तदा अमरं धवलम् । यथा—

^१इदं तुहं गुणि अहिअच, सग्गु वि^२ पट्ट मइ वाहिअउं ।

अमरविलासिणिगीअए, तुह पर कित्ति निसामिअए ॥ ३८.१ ॥

आद्ययोः षची अन्त्ययोश्चुः सर्वत्रान्ते तो दो वा मङ्गलम् ॥ ३९ ॥

आद्ययोः प्रथमद्वितीययोः पादयोः प्रत्येकं षण्णश्चण्णत्रयं च, अन्त्ययोस्तृतीय-चतुर्थयोः प्रत्येकं चण्णपञ्चकं सर्वपादेषु चान्ते त्रिमात्रो द्विमात्रो वा चेत्तदा मङ्गलार्थ-संबद्धत्वात् मङ्गलम् । यथा—

^२तुह असिलद्धिहिं नरवइ मंगलककारणि,

वित्थारिअ निम्मलयर सत्थिअधोरणि ।

संगररंगि विवाहमहूसवि जयलच्छिहिं,

दारिअमयगलकुंभत्थलमोत्तिअंगुच्छिहिं ॥ ३९.१ ॥

उत्साहादिना येनैव धवलमङ्गलभाषांगाने

तन्नामाये धवलमङ्गले ॥ ४० ॥

उत्साहादीत्यादिग्रहणात् प्रकान्तानां रासावल्यादीनां, पूर्वोक्तानां हेलादीनां, वक्ष्यमाणानां दोहकादीनां च ग्रहणम् । ^१तन्नामाये इति उत्साहादिनामपूर्वकं । यथा—
उत्साहधवलं वदनधवलं हेलाधवलं दोहकधवलं चेति । एवं मङ्गलेऽपि उत्साहमङ्गलादि वाच्यम् । यदाहुः—

उत्साहहेलावदनाडिलायैह, यद् गीयते मङ्गलवाचि किञ्चित् ।

^२तद्रूपकार्णामभिधानपूर्वं, छन्दोविदो मङ्गलमामनन्ति ॥ ४०.१ ॥

तैरेव धवलं व्याजात् पुरुषः स्तूयते यदा ॥

तद्वदेव तदानेको धवलोऽप्यभिधीयते ॥ ४०. २ ॥

१) इदं तुहं इत्यत्र इन्द्राच्च गुणैरधिकः स्वर्गस्यापि प्रभुत्वं भया दष्टः यस्मादमरविलासिनीगीतके तव परा प्रकृष्टा कीर्तिः श्रूयते । एतावता राज्ञोऽनिशयो धोतितोऽमरविलासिनीभिस्त्वं गीयसे । २) तुह असिलद्धिहिं इत्यत्र हे नरपते तव सङ्गवष्टया मङ्गलनिमित्तं निर्मलस्वस्तिकचोरणी विलासिता संगरमण्डपे । कैः । दारितमदकलकुम्भस्थलनौकिकगुच्छैः । समूहैरित्यर्थः । कस्मिन्सति । विजयलक्ष्म्याः विवाहमहोत्सवे सति । ३) तन्नामाये इत्यत्र धवलमङ्गलेति नामद्वयम् । ४) तद्रूपकाणामित्यत्र उत्साहादिरूपकाणामभिधानपूर्वकं एव । तैरेवेति अत्र उत्साहादिभिरेव । तद्वदेवेत्यत्र तद्रूपकाणामभिधानपूर्वकं एव ।

१ अमरधवलं A. २ इदं P. ३ सग्गु K (?) ४ वाहिअउ BCD. ५ निसामिअ P. ६ मंगल-कारिणि ABS. ७ मोत्तिअगोच्छिहिं P. ८ भाषाणीते A. ९ दोहसीनाम् A. १० तद्रूपकानामभि० A. ११ मङ्गलव्या० B.

२४ छन्दो०

देवगानं फुल्लडकम् ॥ ४१ ॥

उत्साहादिना येनैव देवो गीयते तत्फुल्लडकम् ॥ ४१ ॥

गाने चिदौ झम्बटकम् ॥ ४२ ॥

यस्य कस्यचिद्गाने चगणत्रयं द्विमात्रश्च पादे चेतदा झम्बटकम् । यथा—

"पहु लुह बेरि" अरण्य गय, निष् वि निवसहिं जिम्ब ससय ।

घणकण्टकदूसंचरणि, तहिं झंबडइ करीरवणि ॥ ४२.१ ॥

वक्ष्यमाणा गन्धोदकधारैवेयं गानवशाज्झम्बटकसंज्ञां लभते ॥ ४२.१ ॥

उत्साहादिप्रकरणम् ।

*

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ

उत्साहादिप्रतिपादनः पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥

ग्रन्थाग्रं १८८; उभयं २२८४ ।

1) पहु लुह इत्यत्र हे प्रभो तव बैरी अरण्यगतः सन् नित्यं यथा वापाको निवसति तयायम् । क । करीरवने । कीरशे । अनुसंसहते निम्नमिलिते घनकण्टकदुःसंचरे ।

इत्याचार्येति पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥

१ झम्बडकं H. २ बेरिय रणि A; बेरि अरणि P. ३ दुसंचरणि N.

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

सन्ध्यादौ कडवकान्ते च ध्रुवं स्यादिति ध्रुवा ध्रुवकं घत्ता वा ॥ १ ॥

कडवकसमूहात्मकः सन्धिसंस्थादौ । चतुर्भिः पद्वडिकाद्यैश्छन्दोभिः कडवकम् ।
तस्यान्ते ध्रुवं निश्चितं स्यादिति ध्रुवा, ध्रुवकं, घत्ता चेति^१ संज्ञान्तरम् ॥ १ ॥

सा त्रेधा षट्पदी चतुष्पदी द्विपदी च ॥ २ ॥

सेति ध्रुवा ॥ २ ॥

कडवकान्ते प्रारब्धार्थोपसंहारे आये छड्गुणिका च^२ ॥ ३ ॥

प्रारब्धस्य प्रकरणायातस्यार्थस्य कडवकान्ते भञ्जन्तरेणामिधाने षट्पदीचतुष्प-
द्यादेव छड्गुणिकासंज्ञे । न केवलं ध्रुवादिसंज्ञे छड्गुणिकासंज्ञे चेति चार्थः ॥ ३ ॥

षट्पदीचतुष्पदीध्रुवयोश्च सप्तकलादयः सप्तदशकलान्ताः पादा भवन्तीति^३ तेषु
गणनियममाह -

ध्रुवायां छैः कलाभिः पादे चतौ पदौ वा ॥ ४ ॥

ध्रुवायां छैरिति सप्तभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रत्रिमात्रौ पञ्चमात्रद्विमात्रौ वा
गणौ भवतः ॥ ४ ॥

जैः पतौ षडौ चौ वा ॥ ५ ॥

जैरित्यष्टभिः कलाभिः पादे पञ्चमात्रत्रिमात्रौ षण्मात्रद्विमात्रौ द्वौ वा चतुर्मात्रौ
गणौ भवतः ॥ ५ ॥

झैः षतौ तिः पचौ वा ॥ ६ ॥

झैरिति नवभिः कलाभिः पादे षण्मात्रत्रिमात्रौ त्रिमात्रत्रयं पञ्चमात्रचतुर्मात्रौ वा
गणौ भवतः ॥ ६ ॥

झैश्चादौ षचौ पौ वा ॥ ७ ॥

झैरिति दशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रद्वयद्विमात्रौ षण्मात्रचतुर्मात्रौ द्वौ वा
पञ्चमात्रौ गणौ भवतः ॥ ७ ॥

अथ षष्ठाध्यायस्य पर्यायाः प्रारभ्यन्ते ।

१) आये छड्गुणिका चेत्यत्र प्रथमे षट्पदीचतुष्पदी [छड्गुणिका]संज्ञे ।

१ पद्वडिकाद्यैः P. २ चेति BDN. ३ भवन्ति तेषु P. ४ पञ्चमात्रौ वा गणौ ° A.

टैश्चपदं पचदं षदतं चातौ वा ॥ ८ ॥

टैरित्येकादशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रपञ्चमात्रद्विमात्राः पञ्चमात्रचतुर्मात्रद्विमात्राः षण्मात्रद्विमात्रत्रिमात्राश्चतुर्मात्रद्वयत्रिमात्रौ वा गणा भवन्ति ॥ ८ ॥

टैश्चपतं षचदं पादौ चिर्वा ॥ ९ ॥

टैरिति द्वादशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रपञ्चमात्रत्रिमात्राः षण्मात्रचतुर्मात्रद्विमात्राः षण्मात्रद्वयद्विमात्रौ चतुर्मात्रत्रयं वा गणा भवन्ति ॥ ९ ॥

डैः पातौ चापौ षचनं वा ॥ १० ॥

डैरिति त्रयोदशभिः कलाभिः पादे पञ्चमात्रद्वयत्रिमात्रौ चतुर्मात्रद्वयपञ्चमात्रौ षण्मात्रचतुर्मात्रत्रिमात्रा वा गणा भवन्ति ॥ १० ॥

डैश्चिदौ पचचं वा ॥ ११ ॥

डैरिति चतुर्दशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रत्रयद्विमात्रौ पचचा वा गणा भवन्ति ॥ ११ ॥

णैश्चितौ पिर्वा ॥ १२ ॥

णैरिति पञ्चदशभिः कलाभिः पादे चतुर्मात्रत्रयत्रिमात्रौ त्रयो वा पञ्चमात्रा गणा भवन्ति ॥ १२ ॥

तैः षचादं चीर्वा ॥ १३ ॥

तैरिति षोडशभिः कलाभिः पादे षण्मात्रचतुर्मात्रद्वयद्विमात्राश्चत्वारो वा चतुर्मात्रा गणा भवन्ति ॥ १३ ॥

थैः षचानं चिर्पौ वा ॥ १४ ॥

थैरिति सप्तदशभिः कलाभिः पादे षण्मात्रचतुर्मात्रद्वयत्रिमात्राश्चतुर्मात्रत्रयपञ्चमात्रौ वा गणा भवन्ति ॥ १४ ॥

एवं च सप्तादिसप्तदशान्तकलाधेभ्यस्त्रिभिरतुल्यैः” तुल्यातुल्यैः तुल्यैर्वाधे पादा यत्र भवन्ति सा विदग्धगोष्ठीमरिष्ठा षट्पदी भुवा । षट्पदीषु चाद्यस्य पादस्य द्वितीयेन तृतीयस्य षष्ठेन चतुर्थस्य पञ्चमेनानुप्रासः कर्तव्यः । चतुष्पदीष्व्वाद्यस्य द्वितीयेन तृतीयस्य चतुर्थेन । अन्तरसमासु सङ्कीर्णानि च प्रायेण द्वितीयस्य चतुर्थेनानुप्रासः कार्यः । तत्र षट्पदीभेदानाह—

तृतीयषष्ठयोर्दशादिसप्तदशान्ताः कलाः शेषेषु

सप्त षट्पदी षट्पदजातिरष्टधा ॥ १५ ॥

1) त्रिभिरतुल्यैरिति-तुल्यकलालक्षणं वा अर्धसमं एकः पादोऽपरं द्वयं चान्यत् । अथवा सर्वैरप्यन्यैः ।

तृतीयषष्ठयोः पादयोः दशादयो मात्राः एकैकषट्पद्या यावत् सप्तदश, अन्येषु चतुर्षु पादेषु सप्तैव यत्र भवन्ति, सा षट्पदजातिर्नाम षट्पदी भवति । सा च दशादीनां सप्तदशान्तानामष्टविधत्वादष्टधा । तत्राद्या यथा —

”इअ नारिहिं, रससारिहिं, मुहपरिमल्लुद्धव ।

दुरु ढोलइ, न हु मेहँइ, छप्पर्यगणु मुद्धव ॥ १५.१ ॥

एवं शेषभेदेषूदाहार्यम् ॥ १५.१ ॥

अष्टोपंजातिः ॥ १६ ॥

तृतीयषष्ठयोः पादयोर्दशादिसप्तदशान्ताः कलाः शेषेष्वष्टौ चेत्तदोपजातिर्नाम षट्पदी । पूर्ववदष्टधा । तत्राद्या यथा —

”इअ उवजाइहिं, सुरहिअवाइहिं, गुंजिरघणछप्पउ ।

उव वण सारउ, केअइफारउ, कसुँ नवि रइ अप्पउ ॥ १६.१ ॥

एवं शेषभेदेषूदाहार्यम् ॥ १६.१ ॥

नवावजातिः ॥ १७ ॥

तृतीयषष्ठयोः पादयोर्दशादिसप्तदशान्ताः कलाः शेषेषु नव चेत्तदा अबजातिर्नाम षट्पदी । पूर्ववदष्टधा । तत्राद्या यथा —

”इअ वणराइहिं, अहिणवजाइहिं, छप्पउ परिभमइ ।

मालहरत्तउ, महुसरसत्तउ, जलयागमसमइ ॥ १७.१ ॥

एवं शेषभेदेषूदाहार्यम् । एवं षट्पदजात्युपजात्यवजातीनां प्रत्येकमष्टविधत्वाच्चतुर्विंशतिधा षट्पदी ॥ १७.१ ॥

चतुष्पदी वस्तुकं वान्तरसमार्धसमा संकीर्णा सर्वसमा च ॥ १८ ॥

वस्तुकमिति चतुष्पद्या एव नामान्तरम् । ^{१)}तुल्यसमपादा तुल्यविषमपादा च अन्तरेण व्यवधानेन समान्तरसमा । तुल्यप्रथमद्वितीयपादा तुल्यतृतीयचतुर्थपादा चार्धसममस्या अर्धसमा । व्यामिश्रा सङ्कीर्णा । तुल्यचतुष्पादा सर्वसमा ॥ १८ ॥

१) इअ नारिहिं इत्यत्र एष रससारायाः नार्याः सुखपरिमल्लुब्धः सन् सुखः षट्पदगणः पार्श्वे न सुञ्चति । हु मिश्रितम् । २) इअ उवजाइहिं इत्यत्र गुज्जद्वहुषट्पदं सारं प्रधानं केतकीस्फारं पृतद्गनं कस्य रहं रतिं नार्थयति । कामिः । उपजातिभिः समीपस्थजातिभिः । कथंभूताभिः । सुरभितवाताभिः । ३) इअ वणराइहिल्यत्र एष षट्पदोऽभिनवजातिषु वनराजिषु परिभ्रमति । क । जलदागमसमये मेघसमये । कीदृशः । मालत्वां रक्तः । पुनः कीदृग् । मधुरसमत्तः । ४) तुल्यसमपादेति — तुल्यौ सदृशौ समौ द्वितीयतृतीयौ पादौ यस्याः अथवा तुल्यौ विषमौ प्रथमतृतीयौ यस्याः इति लक्षणेनान्तरं व्यवधानं भवति ।

१ परिमल्ल=८. २ दुर B; दुह DN. ३ मिहइ E. ४ गण B, गुण A. ५ अष्टौ पजातिः A; अष्टौ उपजातिः N. ६ कुउ D;

तत्रान्तरसमाः प्राह -

चतुष्पदी कला ओजे सप्ताद्याः षोडशान्ताः समे प्रत्येकं सैकाः सप्त-
दशान्ताः 'चम्पककुसुम-सामुद्रक-मल्हणक-सुभगविलास-केसर-रावण-
हस्तक-सिंहविजृम्भित-मकरन्दिका-मधुकरविलसित-चम्पककुसुमावर्त्ताः
(१०)। मणिरत्नप्रभा-कुङ्कुमतिलक-चम्पकशेखर-क्रीडनक-बकुलामोद-मन्म-
थतिलक-मालाविलसित-पुण्यामलक-नवकुसुमितपल्लवाः (९)। मलयमारुत-
मदनावास-माङ्गलिका-अभिसारिका-कुसुमनिरन्तर-मदनोदक-चन्द्रोद्द्यो-
त-रत्नावल्यः (८)। भ्रूवक्रणक-मुक्ताफलमाला-कोकिलावली-मधुकरवृन्द-
केतकीकुसुम-नवविद्युन्माला-त्रिवलीतरङ्गकाणि (७)। अरविन्दक-विभ्रम-
विलसितवदन-नवपुष्पन्धय-किन्नरमिथुनविलास-विद्याधरलीला-सारङ्गाः
(६)। कामिनीहास-अपदोदक-प्रेमविलास-काञ्चनमाला-जलधरविलसिताः
(५)। अभिनवमृगाङ्गलेखा-सहकारकुसुममञ्जरी-कामिनीक्रीडनक-कामि-
नीकङ्कणहस्तकाः (४)। मुखपालनतिलक-वसन्तलेखा-मधुरालापिनीहस्ताः
(३)। मुखपङ्क्ति-कुसुमलतागृहे (२)। रत्नमाला' (१)। इति पञ्चपञ्चा-
शाब्देर्दा ॥ १९ ॥

ओजयोः सप्ताद्याः षोडशान्ताः कलाः समयोक्ता एवैकाधिकाद्याः सप्तदशान्ताः
प्रत्येकं यत्र भवन्ति सां चतुष्पदी चम्पककुसुमादिसंज्ञा । अयमर्थः - ओजे सप्त कलाः
समे सैकाद्या अष्टाद्याः सप्तदशान्ता यत्र भवन्ति सा चम्पककुसुमादिभेदेन दशविधा ।
एवमोजेऽष्टकलाः समे सैकाद्या नवाद्याः सप्तदशान्ता यत्र भवन्ति सा मणिरत्नप्रादिभेदेन
नवविधा । तथा ओजे नव समे सैकाद्याः दशाद्याः सप्तदशान्ता यत्र भवन्ति सा
चतुष्पदी मलयमारुतादिभेदेनार्धविधा । यावदोजे षोडश समे सप्तदश यत्र भवन्ति सा
रत्नमालासंज्ञा चतुष्पदी । एवं पञ्चपञ्चाशच्चतुष्पदीभेदाः । तत्रांजे सप्त समेऽष्टौ चम्पक-
कुसुमम् । यथा -

"अंगचंगिम, जइ गोरंगिहिं ।

चंपयकुसुम, ता कह अग्वहिं" ॥ १९.१ ॥

ओजे सप्त समे नव सामुद्रकम् । यथा -

"जइ बोलइ, धण उकांठिअ ।

सा मुद्दउ, मुद्द कलयंठिअ ॥ १९.२ ॥

१) अंगचंगिमेत्यत्र यदि गौराङ्गा बङ्गचङ्गिमा स्यात्तदा चम्पककुसुमानि कथं नर्च्यन्ते । २) जइ बोलइ इत्यत्र यदि सा उत्कण्ठिता सती धन्या जल्पति तदा कलकण्ठी मुलं मुद्रयतु ।

१ चतुष्पदी dropped in B&FP. २ नव dropped in H. ३ रत्नमाला चेति पञ्च = BFGH. ४ भेदाः ABONP. ५ सा अन्तरसमा च = P. ६ अष्टा A. ७ अघिहिं E. अग्वहिं P. ८ धण NS.

ओजे सप्त समे दश महणकम् । यथा—

^१कहिं हंसिहिं, तल्लोन्वेळणउं ।

जंड दीसइ, गउ तहिं महणउं ॥ १९.३ ॥

ओजे सप्त समे एकादश सुभगविलासः । यथा—

^२पइं विणु तहिं, सुहय विलासु कवणु ।

विणु चंदइ, सुहु जामिणिहिं कुवैणु ॥ १९.४ ॥

ओजे सप्त समे द्वादश केसरम् । यथा—

^३मेळिं माणु, वल्लहिं करि अणुराउ ।

ओ उंडिउ, केसरकुसुमपर्राउ ॥ १९.५ ॥

ओजे सप्त समे त्रयोदश रावणहस्तकः । यथा—

^४लेहि वीण, करि धरि रावणहत्थैउ ।

जिणमज्जणि, सुरहिं दिण्णु सम्बहत्थउ ॥ १९.६ ॥

ओजे सप्त समे चतुर्दश सिंहविजृम्भितम् । यथा—

^५छुहखामु वि, जं मयजूहु न तिणु चरइ ।

तं अज्ज वि, सीहविअंभिउ विण्फुरइ ॥ १९.७ ॥

ओजे सप्त समे पञ्चदश मकरन्दिका । यथा—

^६कुसुमंतरि, नवि लग्गइ अलि अवनिहिअइ ।

आसत्तउ, मालइहि बहलमयरंदिअहि ॥ १९.८ ॥

ओजे सप्त समे षोडश मधुकरविलसितम् । यथा—

१) कहिं हंसिहिं इत्यत्र क हंस्याः तल्लं सरसी तत्रोद्भूतनकं क्रीडनकम् । कापि नेत्यर्थः । यदि तस्या शतं गमनं महणकं सविलासं दृश्यते तदेत्यर्थः । २) पइं विणु तहिमित्यत्र हे सुभग त्वया विना कलाविलास कवणु कीदृशः । न किमपीत्यर्थः । चन्द्रेण विना यथा यामिन्याः सुखं कृपणं दीनं भवतीत्यर्थः । ३) मेळि माणु इत्यत्र हे सखि मानं सुखं बलमेऽनुरागं कुरु । ओत्ति—पश्य । केसरो वृक्षविशेषस्तस्य परागः । उड्डिओत्ति—प्रसृतः । म्यास इत्यर्थः । वसन्तागमसूचनमिति । वसन्ते मदनानुराग भविष्यति अतएव भर्तारं मानयेत्यर्थः । ४) लेहि वीण करीत्यत्र रावणहस्तकः आतोषं यत् पुरा दशास्येनाष्टापदे जिनेन्द्राणामग्रे स्वहस्तनसामुत्पाद्य बाधितं त्रितन्त्रीरूपं वृद्धपंकं (?) वाद्यम् । वीणां लाल्या करे खल्वा रावणहस्तकं जिनमज्जनसमये सुरैर्गानं कृतमित्यध्याहारः । कथम् । दत्तसम्मुखहस्तकं यथा भवति तथा । ५) छुहखामु वि इत्यत्र छुहखाममपि यन्मृगययुधं तृणं न चरति तस्मिन्सिंहविजृम्भितमद्यापि स्फुरति । ६) कुसुमंतरीत्यत्र अलिरपनिद्रे त्रिकसिते कुसुमान्तरे न लगति बहलमकरन्दिकायां मालयामासक्तः सन् ।

”जं जाइहि, कित्ति दिअँरु धवलइ सयलु ।

तं जाणैसु, माणिणि महुअरविलसितुँ पवळु ॥ १९.९ ॥

ओजे सप्त समे सप्तदश चम्पककुसुमावर्तः । यथा -

”निअइ झुणइ, परिरंभइ चुंवइ महुसुँउ ।

अलि मुञ्जइ, चंपयकुसुमावट्टि निबुँउ ॥ १९.१० ॥

एवं दश ॥ १९.१० ॥

तथा । ओजे अष्टौ समे नव मणिरत्नप्रभा । यथा -

”मणिरयणपहा-, पयडिअगिरिगुँहु ।

साहइ भरहु, सयलु वि दिसिमुहु ॥ १९.११ ॥

ओजे अष्टौ समे दश कुङ्कुमतिलकम् । यथा -

”रेहइ चंदो, नवपयडिअकलओ ।

पुवदिसाए, किर कुङ्कुमतिलओ ॥ १९.१२ ॥

ओजे अष्टौ समे एकादश चम्पकशेखरः । यथा -

”अलिरवगीई, कयचंपयसेहरँ ।

महुसमयसिरी, ईअ जणहु मणोहर ॥ १९.१३ ॥

ओजे अष्टौ समे द्वादश क्रीडनकम् । यथा -

”सहि वट्टुँउ, चंदुलउ पडिहाइ ।

रयणिवहूए, कीलणगंडुँउ नाँइ ॥ १९.१४ ॥

ओजे अष्टौ समे त्रयोदश बकुलामोदः । यथा -

”मन्नावि मिउ, जइ वि हु सो कयदुँउ ।

जं महमहइ, दुसहउ बउलामोअँउ ॥ १९.१५ ॥

१) जं जाइहिसितम् । यन् जानिः कीर्त्या (जानेः कीर्तिः ?) धवलीकरोति । किम् । दिगन्तरम् । तत्र हे मानिनि मानय अमरविलसितम् । अत्र अन्योक्तिः स्वप्रथा तस्या गौणकथनम् । २) निअइ झुणइ इत्यत्र हे मित्र पश्य । शौण्ड इव शौण्डो मघपः । मत्तश्चासौ शौण्डश्च मत्तशौण्डोऽलिर्निरीक्षते ध्वनति परिवर्तयति उपगृह्णाति चुम्बति चम्पककुसुमावर्ते निमग्नः सन्मुह्यति मोहं भजति । ३) मणिरयणेत्यत्र मणिरत्नप्रभाभिः प्रकृतिता गिरिगुम्फा यस्मात् स तथा । एवंविधो भरतः साधयति सकलमपि दिङ्मुखम् । ४) रेहइ चंदो इत्यत्र राजते चन्द्रः नूतना प्रकृतिता कला येन सः । किलेति उल्लेक्षते । पूर्वदिशः कुङ्कुमतिलकः । ५) अलि-रेखेत्यत्र अलिरव एव गीतिगानं यस्याः सा कृतश्चम्पक एव शेखरो यया सा । अयं क्रीडमैः । एवंविधो जनानां मनोहरां मधुसमयर्षी (श्रियं) पश्य विलोकयेत्यर्थः । ६) सहि वट्टुलउ इत्यत्र हे सखि वृत्तश्चन्द्रः प्रतिभाति । नाह इति उल्लेक्षते । रजनीवध्वाः क्रीडागेन्दुकः । ७) मन्नावि इत्यत्र हे सखि यद्यपि कृतदुर्नयः प्रियो वर्तते तथापि । मन्नावीति - आत्मसात्कुरु । यस्मान्महसहेति हति गन्धं भजते । कः । दुःसहो बकुलामोदः । वसन्ता-गमसूचनमिति ।

१ दिअतर N; दिअतर A. २ जाणिउ B, माणउ K; ३ विलसिअ A. ४ पचलु A. ५ जणुणइ A; झुणइ B; झणइ S. ६ निबुहुओ N. ७ गिरिगुह BP. ८ भरहो F. ९ सिहर N. १० ओअ N. ११ वट्टुलओ N. १२ मंडुउ P; गंडुओ N. १३ ताइ N. १४ प्रिओ-दुअओ N. १५ मोअओ N.

ओजे अष्टौ समे चतुर्दश मन्मथतिलकम् । यथा -

"निर्मलि गयणि, समुग्मां चन्दु विहावइ ।

रईए रइउ, बम्महतिलउं नवु नावइ ॥ १९.१६ ॥

ओजे अष्टौ समे पञ्चदश मालाविलसितम् । यथा -

"कमलिणिपासि, अलिमाला विलसिअ संपइ ।

कलरवमिसिण, किर मित्तसर्मागमु जंपइ ॥ १९.१७ ॥

ओजे अष्टौ समे षोडश पुण्यामलकम् । यथा -

"मइ असरण तुहुं, अइनिइय नढसि कुसुमाउह ।

जं किर पुण्णा, मलयसमीरण सयल वि कउंइ ॥ १९.१८ ॥

ओजे अष्टौ समे सप्तदश नवकुसुमितपल्लवः । यथा -

"कंपिअ निअवि, नवकुसुमिअपल्लव सललिअ लय ।

संभरि दइअ, पंथिअसत्थं तक्खणि गय विलय ॥ १९.१९ ॥

एवं नव ॥ १९.१९ ॥

तथा । ओजे नव समे दश मलयमारुतः । यथा -

"देक्खिंवि वेळडी, मलयमारुअधुआ ।

सुमारिचि गोरडी, पंथिअसत्थ मुआ ॥ १९.२० ॥

ओजे नव समे एकादश मदनावासः । यथा -

"जं घणलोअण, झसझय चल दीसिंहिं ।

मयणावासउ, तं थण्णुगुरि सइ ॥ १९.२१ ॥

१) निम्मलि गयणीत्यत्र निर्मले गगने समुद्रतश्चन्द्रो विभाति । नावइ इति इवाप्ये । विभाभ्यते रत्ना रचितो मन्मथतिलक इव । २) कमलिणिपासीत्यत्र कमलिनीपार्श्वे संप्रतं अलिमाला विलसति । किलेति संभाव्यते । कलरवमिषेण मित्रस्य सूर्यस्य समागमं जपति कथयति । ३) मइ असरण इत्यत्र तस्मात्कारणात् हे कुसुमायुध मां अशरणां खेदयसि यस्मान्मलयसमीरणेन सकला अपि ककुभः पूर्णाः । ४) कंपिअ निअ-वीत्यत्र कम्पिताः । निअवीति - दृष्ट्वा । कुसुमितपल्लवाः सलीला लताः । स्मृत्वा च दयिता पथिकसार्थः क्लियं मरणं प्राप्तः । ५) देक्खिंवीत्यत्र दृष्ट्वा । काः । मलयमारुतपुता वल्लीः । ततो गौरीः स्मृत्वा । ता अपि चञ्चलरूपा भवन्ति । पथिकसार्थो मृतः । ६) जं घण इत्यत्र यत् घन्याया लोचनान्येव झषध्वजाः मत्स्यकेतवश्चाला इत्यन्ते । लोचनानि हि चपलत्वात् मीनरूपाणि वर्ण्यन्ते । तत् ज्ञायते मदनावासाः स्वप्नप्रदेशे सन्तीति ।

१ निम्मलग० A. २ समुग्मां BN. ३ रइप० N. ४ तिलको N. ५ विसलसिअ N; विलसइ K. ६ मेत० गमु B; मित्रसमागम A. ७ अइनिइयं N. ८ कुसुमहि उह N. ९ पुप्फा N; पुजा P. १० कओह B. ११ सत्थ B. १२ दिक्खिंवि B. १३ धुअ BP. १४ मुअ BP. १५ वीसई P. १६ घणगुरि N; घणगुरि A0; धणगुरि B.

ओजे नव समे द्वादश माङ्गलिका । यथा -

^१प्रियमहुसंगमि, उअ मंगलिअइं करइ ।

किंसुअरुविण, वणसिरि घट्टेइं धरइ ॥ १९.२२ ॥

ओजे नव समे त्रयोदश अभिसारिका । यथा -

^२काली रत्तडी, घणिहिं नहंगणु रुद्धउ ।

तो वि न वट्टहिं, अहिसारिअजणु खुद्धउ ॥ १९.२३ ॥

ओजे नव समे चतुर्दश कुसुमनिगन्तरः । यथा -

^३सिद्धत्थ पुलय, कुसुम निरन्तरु हसिउ सिउ ।

नवदइआगमि, अंगि जि मंगलु धणइ किउ ॥ १९.२४ ॥

ओजे नव समे पञ्चदश मदनोदकम् । यथा -

^४घणरव दूसाहा, दूहवइ मयणोदउ हिअउ ।

पिअदूरट्ठिआ, पवसिअरमणिअणु केह जिअउ ॥ १९.२५ ॥

ओजे नव समे षोडश चन्द्रोद्द्योतः । यथा -

^५कोइलकलरवु, चंदणु चंदुओअविलासु ।

वह्महसंगमि, अमयरसु विरहिं जलिउ हुआसु ॥ १९.२६ ॥

ओजे नव समे सप्तदश रत्नावली । यथा -

^६मालइमालहिं, अलि महहिं नवमयंदसइण्ह ।

नं रयणावलि, नीलमय पाउसदइण्ण दिण्णं ॥ १९.२७ ॥

एवमष्ट ॥ १९.२७ ॥

तथा । ओजे दश समे एकादश भ्रूवक्रणकम् । यथा -

^७रेहइ तरुणिअणु, भ्रूवक्रणचंगेउ ।

आणावइ नाइ, तिहुअणजई अंगउ ॥ १९.२८ ॥

१) प्रियमहुसंगमीत्यत्र उअत्ति-पश्य । वनश्रीः प्रियो बहुभो यो मधुसूतस्तस्य संगमे संबन्धे माङ्गलिकानि करोति । किञ्चुकरूपेण घट्टयुगलं दधानि । घट्टो घाटडीनि प्रसिद्धा । २) काली रत्ने-त्यत्र रात्रिः कृष्णा तथा गगनाङ्गणं घनैः रुद्धं तथापि मार्गे अभिसारिकाजनो न क्षुब्धः । मीत्यभाव इत्यर्थः । ३) सिद्धत्थेत्यत्र पुलका एव सिद्धार्थाः । मिनं हस्तिनं कुसुमानि । निरन्तरं नवदयितसंगमे अङ्गे मङ्गलं भार्यया कृतम् । ४) घणरव दूसाहेत्यत्र घनानां रवा दुःसाहाः । दुनोति मदनोदयो हृदयम् । प्रियदूरस्थितः दूरस्थित-धनिकः । प्रोषितानां रमणीजनः कथं जीवति । ५) कोइलकलेत्यत्र कोकिलकलरवः चन्दनं चन्द्रोद्द्योतविहासः पतान्येव बहुभसंगमे अभूतरसः । विरहे सति तान्येव ज्वलितो दुःताशः । ६) मालइमालहिं इत्यत्र मालती-मालायां अलयः शोभन्ते । कीदृशा अलयः । नवमकरन्दसत्पुष्पाः । किमित्थध्याहारः । प्रावृद्ध-दयितेन दत्ता नीलेन्द्रमयी रत्नावलीव । णं इति उपमानार्थः । ७) रेहइ इत्यत्र राजते तरुणीजनः भ्रूवक्रणे चक्रः । इव उपेक्षते । त्रिभुवनजयी जनङ्गः आज्ञापयति जनानामिति शेषः ।

१ ओअ NS. २ घट्टय P. ३ रुद्धउं D; रुद्धओ N ४ लुद्धओ N ५ कियउ D. ६ कहि B. ७ सयण्ह P. ८ णं K; तं B; न N. ९ पाउसदयउण B; पाओमदइसदा S. १० दिण A. ११ भ्रूवक्र-
DEN; १२ तरुणिअणु S. १३ भ्रूवक्रणचंगओ DN. १४ जयि A.

ओजे दश समे द्वादश मुक्ताफलमाला । यथा—

^१तारावलि भणि मा, भणि मुक्ताहलमाली ।

रइकलहिण वुट्टी, ससिरर्यणिहि सुविसाली ॥ १९.२९ ॥

ओजे दश समे त्रयोदश कोकिलावली । यथा—

^२कोह्लावलिकए, संगीअइ नच्चावड ।

नवलयविलैयाओ, मल्लयानिलु नट्टावड ॥ १९.३० ॥

ओजे दश समे चतुर्दश मधुकरवृन्दम् । यथा—

^३फुल्लिअलय निअवि, महुअरंबंदिण गीउ तह ।

बाहोल्लयनयण, पयमवि पहिअ न दिंति जह ॥ १९.३१ ॥

ओजे दश समे पञ्चदश केतकीकुसुमम् । यथा—

^४बिबालिउ भुवणु, नवकेअइकुसुमपराईण ।

नं अहिवासिअउं, मयरद्धयकम्मणजोइण ॥ १९.३२ ॥

ओजे दश समे षोडश नवविष्णुमाला । यथा—

^५ओ चलचलंतिआ, बिफुरेइ नवविष्णुमालिआ ।

मेहरक्खसस्स, जीहिअव्व दीहरकरालिआ ॥ १९.३३ ॥

ओजे दश समे सप्तदश त्रिवलीतरङ्गकम् । यथा—

^६दीहरच्छिआए, पेच्छं सहए तिवलीतरंगयं ।

कयतिहुअणविजए, लीहतिअं पिव कामिण कड्डिअं^{११} ॥ १९.३४ ॥

एवं सप्त ॥ १९.३४ ॥

तथा । ओजे एकादश समे द्वादश अरविन्दकम् । यथा—

^७प्रिअहि^{१२} मुहु अरविंदु, चलनयण इंदिविरु ।

दंतकंति केसरु, लच्छिविलींसमंदिरु ॥ १९.३५ ॥

१) तारावलीत्यत्र हे सुभग तारावलीं मा भण । किं तर्हि मुक्ताफलमालां भण । रतिकलहेन वृद्धितां शशिरजन्मोः सुविशालाम् । २) कोह्लावलीत्यत्र कोकिलावलीकृते संगीतके नर्तयतु नवलतावनिताः कर्मा । मलयानिल एव नर्तकः । ३) फुल्लिअल्येत्यत्र पुष्पितलताः निययि दृष्ट्वा मधुकरवृन्देन तथा गीतं यथा बाष्पाद्रितनयनाः पदमपि न ददति । के । पथिकाः । ४) बिबालिउ इत्यत्र । नूतनकेतकीपरागेण भुवनं बिबालिउति—व्यासम् । नमिति—उन्मेषायायाम् । मकरध्वजकार्मणयोगेनाधिवासितमिव । ५) ओ चलेत्यत्र बिस्फुरति नवविष्णुमालिका । इवाप्येक्षते । मेघराक्षसस्य दीर्घा कराला जिह्वेव । ६) दीहरच्छिआए इत्यत्र दीर्घाक्ष्याः पश्य राजते त्रिवलीतरङ्गितं त्रिभुवनविजये कृते कामेन रेखाश्रिकमिव कर्षितम् । न मत्सदृशो भुवनत्रये कोऽपि जयति भावः । ७) प्रिअहि मुहु इत्यत्र प्रियायाः मुखं कमलं वर्तते चलनेत्रौ(त्रि) अमरी वृत्तकान्तिः केसराणि लक्ष्मीविलासमन्दिरम् ।

१ रयणिहुं GDN; २ सुविसालि N. ३ वणिआओ A. ४ मलयानिल D. ५ वंदिण S; वण्ण G. ६ बाहुल्लयन० B. ७ परायण D. ८ महर० N. ९ जोहिअव्व N. १० दीहरच्छिआए AN. ११ पिच्छ B. १२ तिहुअण A. १३ काइअं N. १४ प्रियहि AB; पियहि E. १५ केसर A. १६ विलासिमं० B. विल्लासनंदिरु A.

ओजे एकादश समे त्रयोदश विभ्रमविलसितवदनम् । यथा—

“कुइ धनुं जुआणव, विअसिअदीहरनयणिऐ ।

माणिजइ तरुणिऐ, विभ्रमविलसिअवयणिऐ ॥ १९.३६ ॥

ओजे एकादश समे चतुर्दश नवपुष्पन्धयम् । यथा—

“सहि पंकोप्पन्नुं वि, कमलु तं सलहिउं बुहसइहिं ।

जं रसउद्दुसिअहिं, पिज्जइ नवफुल्लंधुअहिं ॥ १९.३७ ॥

ओजे एकादश समे पञ्चदश किन्नरमिथुनविलासः । यथा—

“अविरहिअहं मुइअहं, हरिणहं जि रइसुहु सलीसए ।

पर एम्बइ केम्बइ, जसुं किन्नरमिहुणविलासए ॥ १९.३८ ॥

ओजे एकादश समे षोडश विद्याधरलीला । यथा—

“मुइइ गिज्जंतउं, तुहुं कण्णरमायणु गीउ सुणि ।

जिण ओहामिज्जइ, विआहरलीलागीइसुणि ॥ १९.३९ ॥

ओजे एकादश समे सप्तदश सारङ्गः । यथा—

“मीरु वि चंदट्ठिओ, वरि परिमुणिअनांतुं सारंगओ ।

सीहु न सलहिजइ, जइ वि हु दलिअमच्चमायंगओ ॥ १९.४० ॥

एवं षट् ॥ १९.४० ॥

तथा । ओजे द्वादश समे त्रयोदश कामिनीहासः । यथा—

“मण्णेरु तुंइ मुहसरंइ, रयणीअरविभ्रमु धरइ ।

कामिणि हासं विलासु वि, जोण्हापर्सरंइ अणुहरंइ ॥ १९.४१ ॥

१) कुइ धनु इत्यत्र कोऽपि धन्यो युवा विकसितदीर्घनयनया तरुण्या मान्यते । कीदृश्या । विभ्रम-
विलसितवदनया । तस्याः रूपोत्कर्षः । २) सहि पंकोप्पन्नुं वीत्यत्र हे सखि तत्कमलं बुधशतैः सलहिउं
श्लाघितं यत् स्मोदुषितैः पुष्पधर्यैः पीयते । पङ्कोप्पन्नमिति निन्दा । ३) अविरहिअहं इत्यत्र अविरहितानां
मुदितानां हरिणानामेव रतिसुखं क्षिप्यन्ति भवन्तीति । परमेवमेव कथमपि यशः किन्नरमिथुनविलासे । दुम्पत्योः
प्रीत्युपनि तस्योपमानात् । ४) मुइइ गिज्जंतउं इत्यत्र सुग्धया गीयमानं त्वं कर्णरसायनं गीतं श्रुयु । येन गीतेन
विद्याधरलीलागीतिः पराभूयते निराक्रियते इत्यर्थः । ५) मीरु वीत्यत्र मीरूपि चन्द्रस्थितः वरः प्रधानः । कः ।
विख्यातनामा सारङ्गो हरिणः । परं सिद्धो न श्लाघ्यते यद्यपि दलितमत्तमातङ्गः । ६) मण्णेरु तुहेत्यत्र हे
सुभगे तव मुखसरोरुहं रजनीकरविभ्रमं धरति । हे कामिनि तव हासं ज्योत्स्नाप्रसरं अनुहरति तच्छीलं भज-
नीत्यर्थः ।

१ धणु A. १९.३६ is dropped in D. २ नयणीए AS. ३ वयणीए AS. ४ पंकोप्पन्नुं वि AB.
५ लसहिओ N. ६ उडुसिएहिं S. ७ कीम्बइ ABDN, काम्बइ S. ८ नसु S. ९ कज्ज ACDNP. १० द्विउ-
गठ-गठ BE. ११ नामु AC; नाउं P; नाम्बु DS १२ सलहिज्जउ P १३ मण्णेरु C. १४ तुहु ACDN.
१५ सररुह AN. १६ हासविं P. १७ पसरह P, पसरहो B. १८ अणुसरहु A.

ओजे द्वादश समे चतुर्दश अपदोहकः । यथा—

“एत्थु करिमि भणि काहं, प्रिउं न गणइ लम्मी पाइ ।

छडेविणुं हउं सुक्की, अवदोहय जिम्ब किर गौवि ॥ १९.४२ ॥

ओजे द्वादश समे पञ्चदश प्रेमविलासः । यथा—

“कित्तिउं वण्णउं मयणु, किअउ जिण सो वि नारीयणु ।

तहुं गोवालीअणहु, वणपिम्मविलासपरायणु ॥ १९.४३ ॥

ओजे द्वादश समे षोडश काञ्चनमाला । यथा—

“दीसइ सुरधणुलढी, साम्बलगोरवण्णसोहिळी ।

मरगयकंचणमाली, णं घणलच्छिहि कंठि नवल्ली ॥ १९.४४ ॥

ओजे द्वादश समे सप्तदश जलधरविलसिता । यथा—

“पेक्खिउं गयणयलि, नवजलहरविलसिअ चलविजुल ।

संभरंति निअपिअहं, पहिअदइअ गलिअंसुअकज्जल ॥ १९.४५ ॥

एवं पञ्च ॥ १९.४५ ॥

तथा । ओजे त्रयोदश समे चतुर्दश अभिनवमृगाङ्गुलेखा । यथा—

“नहयलवराहदाढिआ, वारुणिवहूइ णिडालिआ ।

अहिणवमिअंकलेहिआ, उप्पई पीइं निहालिआ ॥ १९.४६ ॥

ओजे त्रयोदश समे पञ्चदश सहकारकुसुममञ्जरी । यथा—

“वणलच्छिकणयरसणिआ, कुसुमाउहविजयपढाइआ ।

सहयारकुसुममञ्जरी, उअहं महुसमएण पयडिआ ॥ १९.४७ ॥

१) इत्थु करिमि भणीत्यत्र हे सखि अत्रार्थे किं करोमि । भण कथय । प्रियो न गणयति । मामिति शेषः । किम् । पादपतिताप्यहं त्यक्त्वा (क्ता) । मुक्ताऽपदोहका दोहविहीना यथा गौमुच्यते । २) कित्तिउं वण्णउं इत्यत्र मय्यं कियद्वर्णयामि । येन सोऽपि नारावणः तथा कृतः । तथेति कथम् । गोपालिकानां धन-प्रेमपरायणः । तत्परः इत्यर्थः । ३) दीसइ सुरेत्यत्र दृश्यते सुरधनुर्धरिः इयामलगौरवणेन शोभनशीला । पमिति इवोपेक्षते । मरकतकाञ्चनमाला धनलक्ष्म्याः कण्ठे नूतना । ४) पेक्खिउणेत्यत्र प्रेक्ष्य गगनतले नवजलधरविलसितं चलवियुत् स्मरन्ति निजप्रियान् स्वकीयप्रियान् पथिकद्वयिताः गलिताभ्युक्ज्जलाः । ५) नह-पलेत्यत्र अभिनवमृगाङ्गुलेखा निभालिता इष्टा सती प्रीतिमयंयति । इयं किं नभस्तलवराहदाढिका अथवा वारुणीदिवध्याः ललाटिका तिलकिका इत्यर्थः । ६) वणलच्छिकणयेत्यत्र हे सुभगे उवाह पश्य त्वम् । महुसमयेन सहकारमञ्जरीः प्रकटिताः । इवोपेक्षते । वनलक्ष्मीकनकमेखला अथवा कुसुमायुधविजयपताकिका ।

१ इत्थु BKP. २ पिठ A. ३ लहेविणु NS. ४ गाइ ABP. ५ कित्तिओ N. ६ नरायण B. ७ तह P. ८ पेम्म० BP. पिम्मविलासुप० A. ९ गोरवण N. गोरवण ABP. १० पिक्खि० ODNS. ११ त्रियहं A. १२ मयंगले० A. १३ अप्पइ KP. उप्पहि S. १४ निडालिआ B. १५ रमणिआ N. १६ ओअहु A. ओअह N.

ओजे त्रयोदश समे षोडश कामिनीक्रीडनकम् । यथा —

^२नहलच्छिभालतिलकंओ, विसिकामिणिकीलणगंडुओ ।

रेहइ पुर्णमयंकओ, मयणाहिसेअमयकलसओ ॥ १९.४८ ॥

ओजे त्रयोदश समे सप्तदश कामिनीकङ्कणहस्तकः । यथा —

^३कवणु सु धन्नउ जिण विणु, कामिणिकंकण हत्थंउ विअलहिं ।

अन्न कि एम्बइ ससिमुहि, हिंइ उन्नमिईहिं करकमलिहिं ॥ १९.४९ ॥

एवं चत्वारः १९.४९ ॥

तथा । ओजे चतुर्दश समे पञ्चदश मुखपालनतिलकः । यथा —

^४इह माहवि वम्महनिलय, मलयानिलहल्लिरकिसलय ।

ओ दीसहिं कुसुमाडलय, कामिणिहुं^५ मुहवालण तिलय ॥ १९.५० ॥

ओजे चतुर्दश समे षोडश वसन्तलेखा । यथा —

^६कुविदो मयणो महाभदो, वणलच्छी अ वसंतरेहिआ ।

कह जीवउ मामि विरहिणी, मिउंमलयानिलफंसमोहिआ ॥ १९.५१ ॥

ओजे चतुर्दश समे सप्तदश मधुरालापिनीहस्तः । यथा —

^७सुन्दरु तं किउ एहुं सहि, पिउ जं मन्निउं विणियनिसण्णउ ।

तसु अवराहहं सव्वहं वि, मधुरालाविणि हत्थुं विडण्णउ ॥ १९.५२ ॥

एवं त्रयः ॥ १९.५२ ॥

१) नहलच्छिभालेत्यत्र पूर्णसृगाङ्गः शोभते । इवोत्प्रेक्षते । नभस्तल्लक्ष्मीभालतिलकं दिक्कामिनीक्रीडनगेन्दुकः दृढः (?) इति प्रतीतम् । अथवा मदनाभिपेकायामृतकलशः । २) कवणु सु धन्नउ इत्यत्र कः स धन्यो येन विना कामिन्याः कङ्कणानि हन्ताद्विगलन्ति । अन्याः सुग्धाः हे शशिमुखि हिण्डवन्ते उन्नमिति — ऊर्ध्वोन्नतैः करकमलैः? अपि तु न काम्येवं हिण्डवन्ते । न्वं तु ऊर्ध्वोन्नतकरकमला हिण्डवन्ते । तेन ज्ञायते तत्र करकङ्कणानि गलन्ति हन्त्योः । ३) इह माहवि वम्महनिलय इह माधवे वदन्ते मन्मथनिलयमलयानिल-चलत्किसलयाः इदयन्ते कुसुमाकुलकाः कामिनीनां मुखवालनाः तिलका वृक्षाः । कामिनीनां मुखवालना इति कोऽर्थः । गच्छन्त्योऽपि मुखं पश्चाद्भिमुखं कृत्वा निर्गच्छन्ते । ४) कुविदो मयणो इत्यत्र कुपिनो मदनो महाभटः । ५) पुनः । वनलक्ष्मीर्वसन्तेन रेखिता शोभिता । मामीनि मन्ये । इदानीं छन्दमलयानिलस्पर्शमोहिता विरहिणी कथं जीवतु । अपि तु नेति ७) सुन्दरु तमित्यत्र सुन्दरं पतङ्कृतं तत्पत्नि यन्निप्रयो मानितो विनयनिषण्णोऽवततः सन् । तस्य त्रियस्य सर्वेषामप्यपराधानां मधुरालापकेन हन्तो विनीर्णः । कृतजलाञ्जलिरित्यर्थः ।

१ तिलयउ B. २ कामिणी C. ३ गिंडुअओ P. कंदुअओ A. गंदुअओ N. गंदुअउ B. ४ पुष्पम० N. पुष्पमयंगओ A. पुष्पमईकओ P. ५ हत्थओ AN. ६ अनु वि A. ७ हिंइहिं P. ८ उन्नमिअहिं P. ९ कुसुमाओलय N. १० कामिणिहिं BK. ११ जीवइ A. १२ मउम० BK. १३ कुंस० A. १४ किओ एहु. N. १५ मणिउ NS. मणिउ CD. १६ विणयनिसण्णउ A. विणयनिसण्णउ P. विणयनियण्णओ N. १७ लाविण P. १८ हत्थ A. १९ विडण्णओ N. विडण्णओ P.

तथा । ओजे पञ्चदश समे षोडश मुखपङ्क्तिः । यथा—

“परनरमुहपेच्छणविरयेण, पर्यैनहमणिपडिर्विविञ्जि परि ।

दहमुहमुहपंति पलोइआ, सीअँइ भयविम्वह्यासकरि ॥ १९.५३ ॥

ओजे पञ्चदश समे सप्तदश कुसुमलतागृहम् । यथा—

“जलइ जइ वि कुसुमलयाहरु, तवइ चंदु जँह गिन्हि दिवायरु ।

तुवि ईसीभरपरितरलिअ, पिअसहिबयणु न मन्नइ बालिअ ॥ १९.५४ ॥

एवं द्वे १९.५४ ॥

ओजे षोडश समे सप्तदश रत्नमाला । यथा—

“करवालपहारिण उच्छलिअँ, करिसिरमुत्ताहलरयणमालं ।

रेहइ समरंगणि जयसिरिण”, उक्खिविअ नाइ सयंवरमाल ॥ १९.५५ ॥

अत्रैकः । एवं पञ्चपञ्चाशद्भेदाः ॥ १९.५५ ॥

व्यत्यये सुमनोरमा-पङ्कज-कुञ्जर-मदनानुर-भ्रमरावली-पङ्कजश्री-
किङ्किणी-कुङ्कुमलता-शशिशेखर-लीलालयाः (१०) । चन्द्रहास-गोरो-
चना-कुसुमबाण-मालतीकुसुम-नागकेश-नवचम्पकमाला-विद्याधर-कुञ्ज-
ककुसुम-कुसुमास्तरणाः (९) । मधुकरीसंलाप-सुखावास-कुसुम-
लेखा-कुबलपदाम-कलहंस-सन्ध्यावली-कुञ्जरललिता-कुसुमावलयः (८) ।
विचल्लता-पञ्चाननललिता-भरकतमाला-अभिनववसन्तश्री-मनोहरा-क्षि-
प्तिका-किन्नरलीलाः (७) । मकरध्वजहास-कुसुमाकुलमधुकर-भ्रमरवि-
लास-मदनविलास-विद्याधरहास-कुसुमायुधशेखराः (६) । उपदोहक-
दोहक-चन्द्रलेखिका-सुतालिलङ्गन-कङ्कल्लितभवनानि (५) । कुसुमित-
केतकीहस्त-कुञ्जरविलसित-राजहंस-अशोकपल्लवच्छायाः (४) । अनङ्ग-
ललिता-मन्मथविलसित-ओहुल्लणकानि (३) । कज्जललेखा-“किलि-
किञ्चित्ते (२) । शशिविम्बितं चेति (१) । तावद्वा ॥ २० ॥

१) परनरमुहेत्यत्र परनरमुखप्रेक्षणविरतया सीतया पदनखमणिप्रतिबिम्बितैव दशमुखमुखपङ्क्तिः परं केवलं प्रलोकिता । नापरा । कथंभूता । भयविस्मयहासकरी । भयं परपुरुषदर्शनात् । विस्मयहास्ये च बहुमुखत्वेन । २) जइ जलईत्यत्र यद्यपि कुसुमलतागृहं ज्वलति चन्द्रोऽपि ग्रोष्मे दिवाकरवत् तपति तथापि भर्तुरन्यत्र गत्वागतत्वात् बालिका भर्तृसखीवचनं नाङ्गीकुर्वते । कीदृशी । ईष्याभारेण परितरला चञ्चला । कोपप्रादुर्भावे चञ्चला भवति । ३) करवालेत्यत्र समराङ्गणे करवालगाहारात् करिशीर्षात् उच्छलिता मुक्ताफलरत्नमाला इह शोभते इवापेक्षते । जयश्रिया स्वयंवरमाला उल्लिखिता ऊर्ध्वीकृता । नाइ इवापेक्षे ।

१ सुहु N. २ विरएण B. ३ पहनह S. ४ सीअणु ACDN. ५ जइ A. ६ ईतामरि BP. ७ उच्छ-
लि N. ८ माला AODNP. ९ समरंगिणि C. १० जयसिरिह BHP. ११ शेखराः P. १२ किङ्किणिभवनानि H; कङ्कल्लितभुवनानि G. १३ किलकिञ्चित्ते H.

व्यत्यय इति समे सप्ताद्याः षोडशान्ताः कला ओजे सैकाद्याः सप्तदशान्ताः प्रत्येकं पूर्ववत्सुमनोरमादिसंज्ञाः चतुष्पद्यो भवन्ति । तत्र समे सप्तकलाः ओजे अष्टौ यत्र भवन्ति सा सुमनोरमा । यथा—

^१केआरावु, करि मोर मा ।

दूरि स गोरी, सुमणोरमा ॥ २०.१ ॥

समे सप्त ओजे नव पङ्कजम् । यथा—

^१निअवि वयणु तहिं, विब्भमपउं ।

नं विहिण खित्तुं, द्रहि पंकेउ ॥ २०.२ ॥

समे सप्त ओजे दश कुञ्जरः । यथा—

^१गज्जइ घणमाला, घणघट्टहट ।

नं मयैणनिवड्ढो, कुञ्जरघट ॥ २०.३ ॥

समे सप्त ओजे एकादश मदनातुरः । यथा—

^१खलिअक्खरउं वयणु, मुहुं पंडरु ।

तुह अक्खइ सहि मणु, मयणाउंरु ॥ २०.४ ॥

समे सप्त ओजे द्वादश भ्रमरावली । यथा—

^१ओ रण्हणंत भमइ, भमरावलि ।

मयणघणुह गुणवट्ठि, णं सामलि ॥ २०.५ ॥

समे सप्त ओजे त्रयोदश पङ्कजश्रीः । यथा—

^१तहि भुमयहि पडिळंदुलो, धणु मयणहु ।

नवपंकयसिरि सोअरी, तमु वयणुहु ॥ २०.६ ॥

१) केआरावु इत्यत्र हे मयूर त्वं केकारवं मा कुरु । सा गौरी वूरे वर्तते । कीदृशी । नतिशब्देन मनोरमा मुन्दरी । २) निअवि वयणु इत्यत्र दृष्ट्वा वदनं तस्याः विभ्रमो भ्रसमुद्भवो विलासस्तस्य पदम् । नमिषार्थे । विधिना पङ्कजं हृदे क्षिप्तम् । तस्या मुखतुलां दधन् ब्रह्मणा जलाशये क्षिप्तमिति भावः । ३) गज्जइ घणमालेयत्र घनो निषिद्धो घट्टहट-शब्दविशेषो यस्याः सा घनमाला गर्जति । नमिषार्थे । ह्रस्वोपेक्षते । मदनमृपस्य कुञ्जरघटा । ४) खलिअक्खरउं इत्यत्र हे सखि वचनं स्खलिताक्षरं मुखं च पाण्डुरम् । उभयं कर्तुं मनः कर्म । आख्याति । मनः कीदृशम् । मदनातुरम् । ५) [ओ] रणरणेत्यत्र हे सखि पश्य रणरणन्ती शब्दं कुर्वन्ना भ्रमरावली भ्रमति । ह्रस्वोपेक्षते । इयाम्ना मदनधनुषः गुणवट्ठी । ज्या इति भावः । ६) तहि भुमयहि इत्यत्र तस्या भुवोः प्रतिच्छन्दो घनुर्मदनस्य । तस्या वदनस्य सोदरा नवपङ्कजश्रीः ।

१ कलाः dropped in A. २ पञ्चो N. ३ न D. ४ खेतु BP. ५ पंकयो ABN. ६ तं B. ७ महण BP. ८ महु B. ९ मयणातर A. १० रणरणेत H; तरणक्षणेत A. ११ तहि भुमयहि AB; तहि भुमयहि P.

समे सप्त ओजे चतुर्दश किङ्किणी । यथा -

“ससिणा रयणीए रइभरे, उल्लालिआ ।

ओ किंकिणिआउ न हु इमा, उड्डुमालिआ ॥ २०.७ ॥

समे सप्त ओजे पञ्चदश कुङ्कुमलता । यथा -

“गोरडिअहिं उवमिअइ तं पर, अब्बभुअ ।

जइ किर हवइ फुलिअ फलिअ, कुङ्कुमलय ॥ २०.८ ॥

समे सप्त ओजे षोडश शशिशेखरः । यथा -

“लंघइ सायँर गिरि आरुहइ, तुह अहंग ।

ससिसेहरइसिउज्जल नईखी, कित्तिगंग ॥ २०.९ ॥

समे सप्त ओजे सप्तदश लीलालयः । यथा -

“जं सहि कोइल कलु पुक्कारइ, फुलु तिल्लंड ।

तं पत्तु वंसंतु मासु कामहु, लीलालउ ॥ २०.१० ॥

एवं दश ॥ २०.१० ॥

तथा समेष्टावोजे नव चन्द्रहासः । यथा -

“रेहइ तुह कंरि, चंदहासउ ।

नं रिउसिरीए, केसपासंड ॥ २०.११ ॥

समेष्टावोजे दश गोरोजना । यथा -

“गोरोअणगोरी, तुज्जं कओल्लं ।

पडिमाइ चुंवइ, ससहरु लोलु ॥ २०.१२ ॥

समेष्टावोजे एकादश कुसुमबाणः । यथा -

१) ससिणा रयणीए इत्यत्र शशिना रज्ज्या रतिभरे क्रीडासमये उल्लालिताः किङ्किणिका धुर्युरिकाः । न खलु इमाः उड्डुमालाः नक्षत्रमालाः । २) गोरडीत्यत्र परं केवलं कुङ्कुमलतया तदा गौर्यः उपमीयन्ते यदि किल भवति सा पुष्पिता फलिता सती अत्यद्भुता । तस्या धर्मद्वयं कविमतेन वर्ण्यते इति । ३) लंघइ सायँर इत्यत्र हे राजन् तव कीर्तिगङ्गा अपूर्वा वतेते । यतः सागरं लङ्घ्यते गिरीनारोहति । कीदृशी । शशि-शेखरइसितोज्ज्वला । अभङ्गा अमुटितेत्यर्थः । ४) जं सहि कोइलेत्यत्र हे सखि यत्कोकिला मधुरं व्याहरति यच्च [फुलितः] तिलकवृक्षः तत्संभाव्यते कामस्य लीलालयः वसन्तमासः प्राप्त इत्यर्थः । ५) रेहइ तुह इत्यत्र तव करे चन्द्रहासः शोभते । इवोपेक्षते । रिपुश्रियः केशपाशो वेणीदण्डः । ६) गोरोजनात्यत्र हे गोरोजनागौरि तव कपोलं प्रतिमया प्रतिबिम्बेन चुम्बति शपाधरश्चन्द्रः । कीदृशः । लोलश्चञ्चलः ।

१ रयणीरइ० B. २ उल्लालिअ ABCDN; उल्लालिम P. ३ उड्डुमालिय P. ४ न N. ५ सायँर ABP. ६ नउखी ABCDN. ७ निलओ-लालओ N. ८ वंसंत P. ९ किरि A. १० हासओ-पासओ N. ११ तुज्ज N. १२ कवउल्ल B. २६ छन्दो०

१) जसु लोहचकिर्णं वि, न दलिउ झाणु ।

तहि वीरि किं करउ, से कुसुमबाणु ॥ २०.१३ ॥

समेऽष्टावोजे द्वादश मालतीकुसुमम् । यथा -

२) मालहकुसुम न लेइ, चंदणु चयइ ।

तुह दंसणउम्माही, मग्गु जि निअइ ॥ २०.१४ ॥

समेऽष्टावोजे त्रयोदश नागकेशरः । यथा -

३) दीसइ उववणि फुडिओ, नायकेशरो ।

नं माहविण यणसिहिहि, दिण्णु सेहरो ॥ २०.१५ ॥

समेऽष्टावोजे चतुर्दश नवचम्पकमाला । यथा -

४) तणु नवचंपयमाल जिण, करकम कर्मल ।

सहि तुहुं माहवलच्छि तिण, परिमलबहल ॥ २०.१६ ॥

समेऽष्टावोजे पञ्चदश विद्याधरः । यथा -

५) मुहि करिवि मयलंछणु गुलिअ, गुलिआसिद्धि ।

विज्जाहरिण जिम्ब वम्महिण, जगु जिउ बुद्धि ॥ २०.१७ ॥

समेऽष्टावोजे षोडश कुञ्जककुसुमम् । यथा -

६) पेच्छंतहुं नवमालइ ललिअ, परिमलअसम ।

भमरहै किम्ब मणु रंजहि णवैरि, कुजयकुसुम ॥ २०.१८ ॥

समेऽष्टावोजे सप्तदश कुसुमास्तरणम् । यथा -

७) मलयानिलु मलयजरसु ससहर, कुसुमत्थरणु ।

विरहानलजलिअहि तसु सव्वुं वि, तणुसंतवणु ॥ २०.१९ ॥

एवं नव ॥ २०.१९ ॥

1) जसु लोहचकिर्ण वीर्य यस्य भगवतः लोहचकेणापि संगमाधममुक्तेनापि ध्यानं न दलितं तस्मिन्वीरि किं करोति स कुसुमायुधः । अपि तु न किमपीत्यर्थः । 2) मालहकुसुमेत्यत्र हे सुभग तव दशनोत्कण्ठिता बाला मालतीकुसुमं न लानि न गृह्णाति । चन्दनं त्यजति । परं केवलं मार्गमेव [पश्यति] । 3) दीसइ उववणीत्यत्र दृश्यते उपवनं वनप्रदेशं लक्ष्मीकृत्य पुष्पितो नागकेशरः । इवोप्येक्षते । माधवेन वसन्नेन वनश्रियो दत्तः शेखरः । 4) तणु नवचंपयेत्यत्र तणुः शरीरं नवचम्पकमाला येन कारणेन करकम (मा) कमलानि हे सखि तेन कारणेन माधवलक्ष्मीर्यमन्तव्रीः बनेसे । कीदृशी । परिमलबहला । 5) मुहि करिवीत्यत्र मुखे कृत्वा मृगालान्छनगुटिकां मन्मथेन कुलया जगज्जितम् । केनेव । गुटिकासिद्धेन विद्याधरेणेव । 6) पेच्छंतहु इत्यत्र प्रेक्षमाणानां नवमालती ललितां परिमलेनान्यतुल्यां भ्रमराणां कथं मनो रञ्जयन्ति केवलं कुञ्जककुसुमानि । 7) मलयानिलेत्यत्र मलयानिलो मलयजरसः शशधरः कुसुमास्तरणं विरहानलज्वालितायास्तस्याः सर्वमप्येतत्तनुसंतापनं भवति ।

१ वकिण वि S. २ दलिओ N. ३ उज्जाणु P. ४ वीरी S. ५ सु P. ६ कुसुम BDP. ७ दंसणु S. ८ विणु P; दिण्णु ACN. ९ कम dropped in कमल ACN. १० मयलंछणु AB; मयलंछणु N. ११ गुलिआ S. १२ पेच्छंतहु N; पेच्छंतहु S; पेच्छंतहु ABP. १३ भमरह ABP. १४ नवरि P. १५ कुजयकु B; कुजयकुसुम P. १६ सव्वं वि B, सवु वि NS.

तथा समे नव ओजे दश मधुकरीसंलापः । यथा—

^१निसुणिअ माइंदइ, महुअरिसंलावु ।

ओ पवसिअतरुणिहिं, पत्थुअच पलावु ॥ २०.२० ॥

समे नव ओजे एकादश सुखावासः । यथा—

^२जइ वम्मह गोरडी, भलइं निर्हालसि ।

तुह सुहँआवासणी, ता किं जालसि ॥ २०.२१ ॥

समे नव ओजे द्वादश कुकुमलेखा । यथा—

^३फेडवि कुकुमलेह, रिउवहुंवयणहं ।

पंकलेह निम्मविअ, पइं महिसयणहं ॥ २०.२२ ॥

समे नव ओजे त्रयोदश कुवलयदाम । यथा—

^४जहिं घलइ उण्फुलिअ, वण चलनयणइं ।

तहिं नवकुवलयदामइं, तक्खणि निवडइं ॥ २०.२३ ॥

समे नव ओजे चतुर्दश कलहंसः । यथा—

^५कामिणिहिअयसरोवरहं, उँहुं जि कलहंसु ।

प्रियं रूविण मयणहु किअउ, तइं जि^{१२} परहंसु ॥ २०.२४ ॥

समे नव ओजे पञ्चदश सन्ध्यावली । यथा—

^६सिंदूरिअं गुरुकुंभत्थल, गयघड तुहुं^{१३} बलि ।

अंगालि नराहिव उत्तरिअ, किर्^{१४} संझाँवलि ॥ २०.२५ ॥

समे नव ओजे षोडश कुञ्जरललिता । यथा—

^७तोडिअगुंडमुहवडसंनाह, छडिअँखगयँ ।

निंदहिं पहु कुंजरललिअगइ, तुह अरि भगयँ ॥ २०.२६ ॥

1) निसुणिअ माइंद इत्यत्र श्रुत्वा माकन्दे मधुकरीसंलापं पश्य प्रोषितरमणीभिः प्रलापः रोदनं प्रस्तुतः प्रारब्धः । 2) जइ वम्महेत्यत्र यदि हे मम्मथ गौरीं भग्यां निभालयसि तदा तव सुखावास्तनीं किं ज्वालयसि । 3) फेडवि कुकुमलेहेत्यत्र स्फोटयित्वा कुकुमलेखां पत्रवल्लीं रिपुवधूवदनानां पङ्कलेखा निर्मिता त्वया तासाम् । कीदृशां महीसयनानाम् । 4) जहिं घलइत्यत्र यत्र क्षिपति उत्फुल्ले प्रिया चलनयने तत्र नवकुवलयदामानि तत्क्षणं पतन्ति । श्यामकान्तिपातात् सर्वत्र श्यामीभवनादित्यर्थः । 5) कामिणिहिमि(ह)त्यत्र कामिन्या हृदयसरोवरस्य त्वमेव राजहंसः । हे प्रिय त्वयैव मदनस्य पराभवः कृतः । 6) सिंदूरिअ इत्यत्र हे नराधिप तव बले गजघटाः सन्ति । कीदृशाः (इयः) । सिन्दूरितगुरुकुम्भस्थलाः । किलेति संभावनायाम् । अकाले सन्ध्याबहिरुल्लसिता । 7) तोडिअगुडेत्यत्र गुडा गजप्रक्षरा । मुखपदाः हस्तिहयादीनां मुखावरणानि । निन्दन्ति हे भगवो कुञ्जरललितगतिम् । भग्ना वरयो मुक्तस्त्रज्ञाः । नश्यन्त इति शेषः ।

१ मायंद KP. २ महुअरीसं० A. ३ उअ ABP; उ D. ४ तरुणि तिं N. ५ पत्थुअओ N. ६ निर्हालसि BP. ७ मुहु० C. ८ ना किं N. ९ वहुवयणह D; वहुयणहु A. १० तुह जि A. ११ पियह० B. १२ ज B. १३ सिंदुरिअ N. १४ तुह A. १५ अकालि BP; अम्मलि NS. १६ किरि D. १७ संधावलि N. १८ गुडमु० N. १९ छडिअ N. २० खगया N; खग्माह S. २१ भगया CDSN.

समे नव ओजे सप्तदश कुसुमावली । यथा—

“निच्छइं पिअसहि वम्महरायहु, आणुं जुं भंजइ ।

कुसुमावलिठिअछप्पेयसरिहिं”, तं महु तज्जइ ॥ २०.२७ ॥

एवमष्ट ॥ २० ॥ २७ ॥

तथा । समे दश ओजे एकादश विद्युलता । यथा—

“विज्जुलं मेहमज्झि, अंधारइ गोरी ।

कवण स हत्थमल्लि, कुसुमाउह तोरी ॥ २०.२८ ॥

समे दश ओजे द्वादश पञ्चाननललिता । यथा—

“संतट्ठहं मयगलहं, चिक्कैरिहिं कलिअ ।

रण्णाइं वि वज्जरहिं, पंचाणललिअ ॥ २०.२९ ॥

समे दश ओजे त्रयोदश मरकतमाला । यथा—

“कुल्लंघुअधोरणीउ, लयावणगोच्छिहिं ।

नवमरगायमालिअउ, नाइ महुलच्छिहिं ॥ २०.३० ॥

समे दश ओजे चतुर्दश अभिनववसन्तश्रीः । यथा—

“कर असोअवल मुहु कमलु, हसिउ नवमल्लिअ ।

अहिणववसंतसिरि एह, मोहणछइल्लिअ ॥ २०.३१ ॥

समे दश ओजे पञ्चदश मनोहरा । यथा—

“तुई गुण अणुदिणु सुंमंगतिहि, विरहकरालिअहि ।

मयणमणोहर तणुअंगिहि, दय करि वालिअहि ॥ २०.३२ ॥

1) निच्छइं पिअसहि इत्यत्र निश्चयेन हे प्रियसखि मदनराजः आज्ञां यो भनक्ति षट्पदस्वनैस्तं मधुर्वसन्तः तर्जयति । 2) विज्जुलं मेहमज्झि अन्वकान् मेघमध्ये गौरी विद्युद् दृश्यते । का साम्या । हे कुसुमायुध त्वदीया हस्तमल्ली । मल्लीव मल्ली विरहिणां दुःखजनकत्वात् । 3) संतट्ठइमित्यत्र संतप्तानां मदकलानां चि(वी)क्कैरिरण्यान्यपि किल निश्चयेन पञ्चाननललितानि कथयन्ति । 4) कुल्लंघयधोरणीत्यत्र लतावनगुच्छेषु पुष्पंघयधोरणयो भावित । उल्लेखते । मधुलक्ष्म्याः मरकतमालाः । मरकतमरिचरत्नमित्यर्थः । 5) कर असोम इत्यत्र करौ हस्तौ अशोकदलानि मुखं कमलं हसितं नवमल्लिका । अभिनववसन्तश्रीरेवा कामिनी । मोहने लेका निपुणा । 6) तुह गुण अणुदिणु इत्यत्र हे सुभग हे मदनमनोहर । तव गुणाननुदिनं स्मरन्तीषु विरहकरालिवासा तन्मङ्गलीषु दयां कुरु ।

१ आण BDP २ जुं N. ३ ट्ठिअ N. ४ लप्पय N. ५ सइह B; सइहि AP. ६ विज्जुल्य BN. ७ चिक्कैरिहिं NS. ८ कलिआ-ललिआ S. ९ रणाउं वि P. १० धोरणीय BP.; धोरणीओ CD. ११ गुच्छिहिं ABP. १२ मालिआओ U. १३ मुहुल० N. १४ उइल्लिअ N. १५ मनोरमा A. १६ तुहु A. १७ समरतिहि N. १८ वालिअहि BCD, वालिअहि N.

समे दश ओजे षोडश क्षिसिका । यथा—

^१हिंङ् सा घण जाम्ब गहिंही, विरहिण आखिची ।

देक्खिखि वल्लहु ता आणंदी, जणु अमईण सिती ॥ २०.३३ ॥

समे दश ओजे सप्तदश किन्नरलीला । यथा—

^२ओ भट्ठकबंघु नचंतु समरि, असिपहा(ह)रतुट्टिणं ।

किन्नरलील कलइ तुरयसिरिण, तक्खेणचट्टुट्टिणं ॥ २०.३४ ॥

एवं सप्त ॥ २०.३४ ॥

तथा समे एकादश ओजे द्वादश मकरध्वजहासः । यथा—

^३सो जलिअँउ मयणँगि, जु कुमुमिअँउ पलासु ।

जा पफुल्लिअ मही, सु मयरद्वयहासु ॥ २०.३५ ॥

समे एकादश ओजे त्रयोदश कुसुमाकुलमधुकरः । यथा—

^४पत्तउ एहु वसंतउ, कुसुमाउलमहुअर ।

माणिणि माँणु मलंतँउ, कुसुमाउहसहयरु ॥ २०.३६ ॥

समे एकादश ओजे चतुर्दश भ्रमरविलासः । यथा—

^५अलि मालइपरिमलउँडु, न अँजहिं रइ करइ ।

सा भमरविलासविअँडु, न अजहिं मणु धरउ ॥ २०.३७ ॥

समे एकादश ओजे पञ्चदश मदनविलासः । यथा—

^६मयणविलासगिरिव्व सहेइ, मुद्धिहि थणमंडलुँ ।

तहिं रेहइ तरलहारँल्य, निज्जरु किर निम्मलु ॥ २०.३८ ॥

समे एकादश ओजे षोडश विद्याधरहासः यथा—

^७नांसंतिहिं समरागमसमइ, परिचत्तर्गँइविहिं ।

विधि विज्जाहर हासिअ सयल, तुँह ^८वेरिनरिंदिहिं ॥ २०.३९ ॥

१) हिंङ् सा घणेत्यत्र सा प्रिया यावद्विरहेण आक्षिप्ता सती ग्रहिणा परिभ्रमति तावत् वल्लभं दृष्ट्वा भगवन्मृता भस्मृतेन सिक्ता भवति । २) ओ भट्ठकबंघु इत्यत्र पश्य भट्ठकबन्धः समरे नृत्यन् । असिप्रहारजुटितेन तप्तलोहितत्वात् तत्क्षणे विलम्बेनाभ्यशिरसा किन्नरलीलां कलयति । तुरङ्गवदनत्वात् । ३) सो जलिजड इत्यत्र जल्पकाः पुष्पितो तन्मदनाग्निः प्रज्वलितः । यथा मलिका प्रोत्कुला तन्मकरध्वजहास्यम् । ४) पत्तउ एहु इत्यत्र एष वसन्तः प्रासः । कीदृशः । कुसुमेषु आकुलाः मधुकराः यत्र । पुनः कीदृशः । कुसुमाशुषसहयरः । ततः हे मानिनि मानेनालं कृतम् । तवेत्यध्याहारः । [मानिनीमानं मर्दयन् P.] । ५) अलि मालइ इत्यत्र अलिभ्रमरः मालतीपरिमलउँधो नान्यत्र रतिं करोति । सापि मालती भ्रमरविलासविदग्धा नान्यत्र मनो दधाति । तस्मिन्नेव चित्तं धरतीत्यर्थः । ६) मयणविलासेत्यत्र मदनविलासगिरिवत् शोभते सुरधायाः स्तन-मण्डलम् । तत्र राजते तरलहारलता निर्झरः किल निर्मलः । ७) नांसंतिहिमित्यत्र नक्षत्राणि समरागमसमये परिलक्ष्यज्येष्ठैर्दिशि विद्याधरा हासिताः स्फुल्लस्तव वैरिनेन्द्रेः ।

१ गहिं N. २ अमयण D. ३ सिती N. ४ तुहिण NS. ५ तक्खणि A. ६ बहुहिण N. ७ जलिअओ NS. ८ मयणगी N. ९ कुमुमिउ A. १० माण AC; माणं U. ११ मिलंतउ A. १२ लडव D. K. १३ न अजिहिं DN; ओ अजहिं A. १४ विअट्ट N. १५ सहइ P; महेइ N. १६ मुद्धिहि A; मुद्धां N. १७ वणमंडल N; वणमंडल D; वणमंडण B. १८ हारलइ S. १९ नांसंतहिं A. २० गयंदहिं BP. २१ तुहु CDN. २२ वेरिनरिंदहिं BP.

समे एकादश ओजे सप्तदश कुसुमायुधशेखरः । यथा—

“घोलिरनवपल्लवु परिफुल्लिर्दे, रेहइ असोअतरु ।

विरइर्दे रम्मू नाइ महुमासिण, कुसुमाउहसेहरु ॥ २०.४० ॥

एवं षट् ॥ २०.४० ॥

तथा समे द्वादश ओजे त्रयोदश उपदोहकः । यथा—

“महु कंतिण रणि मुक्कंउ, एक्कु पहारु अमोहें ।

उअ दो हय हय चूरिर्दे, संदणु सारहि जोहु ॥ २०.४१ ॥

समे द्वादश ओजे चतुर्दश दोहकः । यथा—

“पिअहु पहारिण इक्किण वि, सहि दो हया पढंति ।

संनद्धउ असवारमडु, अंशुं तुरंगु न मंति ॥ २०.४२ ॥

प्रायोग्रहणात्संस्कृतेऽपि । यथा—

“मम तावन्मतमेतदिह, किमपि यदस्ति तदस्तु ।

रमणीभ्यो रमणीयतरं, अन्यत्किमपि न वस्तु ॥ २०.४३ ॥

अत्र समपादान्ते गुरुद्वयमित्याम्नायः ॥ २०.४३ ॥

समे द्वादश ओजे पञ्चदश चन्द्रलेखिका । यथा—

“तुह विरहिं सा अइदुब्बली, धणं आवंडुरदेह ।

अहिमयरकिरणिहिं विक्खिविअ, चंदलेह जिम्ब एह ॥ २०.४४ ॥

समे द्वादश ओजे षोडश सुतालङ्गनम् । यथा—

“तुह चंडिण मुअदंडिण निवइ, धरमाणिण महिवल्लंउ ।

जलहिसुआलिंणणपहवंसुहु, देउ जणईणु कलउ ॥ २०.४५ ॥

1) घोलिरनवपल्लवेत्यत्र अशोकतरुः राजते । कीदृशः । घोलक्षवपल्लवः । परि सामस्येन पुष्पितः ।
हवोत्प्रेक्षते । मधुमासेन कुसुमायुधशेखरो विरचितो रम्यः । 2) महु कंतिणेत्यत्र हे सखि पश्य । मम
काण्तेन रमणेन । रणं संग्रामे । एकः अमोघः प्रहारो मुक्तो येन प्रहारेण द्वौ हतौ हयौ चूरितः स्यन्दनः
सारणिर्बोधश्च । 3) पियहु पहारिणेत्यत्र हे सखि प्रियस्य प्रहारेण एकनापि द्वौ हतौ पततः । सञ्चदः
अश्ववारभटः अन्यस्तुरङ्गः । नात्र भ्रान्तिः । 4) ममेत्यत्र मम तावदेतन्मतं अस्ति । अन्यदस्तु न वा । किम् ।
रमणीभ्यो रमणीयकं किमपि वस्तु नास्तीति फलितार्थः । 5) तुह विरहि इत्यत्र तव विरहे सा प्रिया
आपाण्डुरदेहातिदुर्बला । अहिमकरः सूर्यः तस्य किरणैर्विक्षिप्ता एषा चन्द्रलेखा पाण्डुरदेहा भवति । किं च
एतद्वत् पूर्वमागतमस्तीति । 6) तुह चंडिणेत्यत्र तव चण्डेन भुजदण्डेन हे नृपते धरमाणेन महीवल्लवं
जलधेः सुता लक्ष्मीः तस्याः आलिङ्गनप्रभवं सुखं देवो जनार्दनः कलयतु । भजत्विति यावद् ।

१ परिफुल्लिओ N. २ विरइओ A; विरइओ N; ३ रम्मउ BP. ४ मक्कओ NB. ५ अमाहु N.
६ चुरिओ A; चूरिओ N. ७ इक्कण वि A. ८ संनद्धओ NB. ९ असवारमडु B&P; असवारमडु OD.
१० अण A. ११ अत्र च सं० F. १२ वण N. १३ आवंडुरदेह A. १४ बलओ DN. १५ पल्लु P.
१६ जणइण A.

समे द्वादश ओज सप्तदश कङ्केल्लिताभवनम् । यथा—

“कङ्केल्लियाभवणंभन्तरि, अलिरिंछोलिं सहति ।

नावैइ महलच्छीविणिवेसिअ, कज्जलहत्थेयपंति ॥ २०.४६ ॥

एवं पञ्च ॥ २०.४६ ॥

तथा समे त्रयोदश ओजे चतुर्दश कुसुमितकेतकीहस्तः । यथा—

“जगु नीसेसु वि निज्जिण्ड, निरु गव्विरु विसमत्थउ ।

उब्भइ सरलदलंगुलिउ, कुसुमिअकेअहत्थेयउ ॥ २०.४७ ॥

समे त्रयोदश ओज पञ्चदश कुञ्जरविलसितम् । यथा—

“सल्लहपल्लवकवलपणु, रेवानइर्जलि मज्जणु ।

तं कुञ्जरविलसिउ सुमरइ, गयविरहिउ करेणुगणु ॥ २०.४८ ॥

समे त्रयोदश ओजे षोडश राजहंसः । यथा—

“जइ गंगाजलि धवलि कालइ, जउणाजलि जइ खित्तेउ ।

रायहंसि न इ उड्डु न तुड्डु, सुब्भत्तणु तु वि तेत्तउ ॥ २०.४९ ॥

समे त्रयोदश ओजे सप्तदश अशोकपल्लवच्छाया । यथा—

“वयेणु सरोजु नयणे कुवलयदल, हांसु नवफुल्लिअमल्लि ।

करपाय असोअपल्लवच्छाय, सइ जि कुसुमाउइमल्लि ॥ २०.५० ॥

एवं चत्वारः ॥ २०.५० ॥

समे चतुर्दश ओजे पञ्चदश अनङ्गललिता । यथा—

“पलिअ केस चँल दसणावलि, जर जज्जरइ शरीरबलु ।

सविँ वि गैलिहि अणंगललिअ, किज्जउ धम्मो महंतफलु ॥ २०.५१ ॥

1) कङ्केल्लियेत्तत्र कङ्केल्लिताभवनाभ्यन्तरे अमरश्रेणयो राजन्ते । इवोपेक्षते । मधुलक्ष्म्या विमिश्रिताः कज्जलहस्तपङ्क्तयः । 2) जगु नीसेसु बीत्यत्र जगशिःशेषमपि निमित्त्य निमित्तं सत्त्वर्धे विपनाकः कामः उत्तन्नाति सरलदलाङ्गुलीः कुसुमितकेतकीहस्तम् । 3) सल्लहपल्लवेत्तत्र करेणुगणः हस्तिनीसम्प्लः गजेन विरहितः सन् सल्लकीपल्लवकवलारपणं रेवानदीजले मज्जनं च स्मरति । 4) जइ गंगेत्यत्र यदि च धवले गङ्गाजले यदि च कृष्णे यमुनाजले राजहंसः प्रक्षिप्तः तथापि तस्य शुभ्रत्वं न वर्धितं न च नुदितम् । 5) वयेणु सरोजु इत्यत्र वदनं सरोजं नयनं कुवलयदलं हास्यं पुष्पितनवमल्लिका करपादौ अशोकपल्लवच्छायौ । इवोपेक्षते । स्वयमेव कुसुमायुधस्य मल्लिका । मल्ली शकचिशेषः । 6) पलिअ केस इत्यत्र केशाः पलिताः । चला दशनावलिः । जरया जर्जरितं शरीरबलम् । सर्वोप्यपि गलन्ति । जनेनगल्लिमाई [कलिमाई] इति-कलितानि । अतएव महाफलं धर्मं कुरुत भव्याः ।

१ भवणंभन्तरि A. २ रिंछोलि N. ३ लावइ N. ४ तत्थेयपंति N. ५ निज्जण्डि A. ६ उज्जइ N. ७ हत्थेय O. ८ जलम A. ९ खित्तो NS. १० उड्डु N. ११ सुज्जणु DN. १२ वयण D. १३ नयण S. १४ हंस B. १५ चलिय द० A. १६ सव्व वि O. १७ गलिहि AODNS.

समे चतुर्दश ओजे षोडश मन्मथविलसितम् । यथा—

^१मयवस तरुणिविलोअणतरलु, कलेवरु संपइ जीविउ ।

मेल्हहु रमणीअणि सहू संगु, चयहु हयवम्महविलसिउ ॥ २०.५२ ॥

समे चतुर्दश ओजे सप्तदश ओहुल्लणकम् । यथा—

^२महुरसु घुंदिउ जेहिं जहिच्छइ, ते अलि दीसंतें भमंत ।

मालइओहुल्लणउं करंतिण, किं साहिउं पइं हेमंत ॥ २०.५३ ॥

^३वारङ्गडीत्यन्ये । एवं त्रयः ॥ २०.५३॥

समे पञ्चदश ओजे षोडश कजललेखा । यथा—

^४कजललेहाविललोअणहं, गलिअंसुजलिण पम्हुट्टउ ।

अहरालत्तयरसु सामरिसु, तुह रिउवहुनयणि पइईउ ॥ २०.५४ ॥

समे पञ्चदश ओजे सप्तदश किलिकिञ्चितम् । यथा—

^५तरुणीकिलिकिञ्चिअइं विसट्टहिं, ससिजोणैहसमुज्जल रत्तडी ।

मल्लिअफुल्लइं परिमलसारइं, जउ तउ गय सर्गहु बत्तडी ॥ २०.५५ ॥

एवं द्वे ॥ २०.५५ ॥

समे षोडश ओजे सप्तदश शशिविम्बितम् । यथा—

^६तुहं मुहुं लीयणत्तरंगिणीण, झलकंतउ कंतिकरंविअंउ ।

सोहड निर्मलवट्टुलमंडल, जलमज्झि नाइ ससि बिंविअंउ ॥ २०.५६ ॥

अत्रैकः । एवं तावद्वा पञ्चपञ्चाशद्भेदा चतुष्पदी । उभये दशोत्तरशतमन्तरसमाः
चतुष्पद्यो वस्तुकानि वा ॥

१) मयवसेत्यत्र मदवशानरुणीविलोचनवन् तरलं कलेवरं संपत् जीवितं च । सुचयतां रमणीजनेन सङ्गः । त्वजत इतमन्मथस्य विलसितम् । २) महुरसु इत्यत्र हे हेमन्त त्वया मालयाः । ओहुल्लणउं इति— निदीप्तिवत् पुण्यादिहीनत्वमिति यावत् । कुर्वता किं साधितम् । यस्माद्यैर्भ्रमैर्यदृच्छया मधुरसः घुटितः आस्तादितः ते भ्रमराः सांप्रतं पुण्याभावान् भ्रमन्तः दृश्यन्ते । मधोरनुपलम्भात् । ३) वारङ्गडीति पिङ्गलमते । ४) कजललेहेत्यत्र कजललेखाविलत्वं विलोचनानां गलिताश्रुजलेन प्रसृष्टं निरस्ताम् । अचशालककरसः सामर्थ्यः सन् तव रिपुवधूनयने प्रविष्टः । रिपुवधूनयनान्यास्तकानि जातानि इति भावः । ५) तरुणीकिलीत्यत्र स्मितहसितभयरोषगर्वदुःखभ्रमाभिलाषमंकरः किलिकिञ्चितम् । तरुणीकिलिकिञ्चितानि विलसन्ति । शशिज्योत्स्नासमुज्ज्वला रात्रिः । मल्लिकापुष्पाणि परिमलसाराणि । यदि तदा स्वर्गस्य गता वार्ता । स्वर्गाभिषारं न कोपि गृह्णाति इति भावः । ६) तुहं मुहेत्यत्र तव लावण्यतरङ्गिण्यां दीप्यमानं कान्तिकरमिदं शोभते सुखम् । इवोपेक्षते । निर्मलवट्टुलमण्डलो जलमध्ये शशी विम्बितः ।

१ मयवस D. २ मेल्हहु P. ३ सहू ABP. ४ दीसंतें BP. ५ पम्हुट्टओ N. ६ पम्हुट्टओ N. ७ जोनह A. ८ सम्गह P; मगगु N. ९ तुहु ABCDNP. १० सुह ABEK. ११ लायण ABCDNP. १२ करंविअओ AO. १३ निम्मलु A. १४ बिंविओ A; बिंविअओ N. १५ च B.

अन्तरसमा एव द्वितीयतृतीयां हि विवृत्ययेऽर्धसमाः ॥ २१ ॥

द्वितीयतृतीयादयोर्विपर्यये सत्यन्तरसमा एव दशोत्तरशतसंख्या अर्धसमासंज्ञाः । एवग्रहणं सर्वसाम्यार्थम् । तेनासामपि तान्येव चम्पककुसुमादीनि नामानि भवन्ति । तत्रात्रै सप्त समेऽष्टेयन्तरसमा-चम्पककुसुमम् । तदेव द्वितीयतृतीयां हि विपर्ययेऽर्धसमा-चम्पककुसुमम् । यथा -

^१गौरी गोट्टि, दरफुरिउड्डि ।

कलहंसीगह-, कलहं लग्गाह ॥ २१.१ ॥

^२मुखपङ्क्तिरर्धसमा यथा -

^३कृवकर्णकालिग परज्जिआ, ठिअ नरवइ माणविबज्जि[अ]आ ।

न हु कोइ अमिइइ अणिअवहि, कहिं वरैरि जयइइइ कण्हं कहि ॥ २१.२ ॥

इत्यादि ।

द्वित्रिचतुर्भिर्लक्षणैर्मिश्रा सङ्कीर्णा ॥ २२ ॥

ब्रह्म्यां ध्रुवाया अंहिलक्षणाभ्यां त्रिभिः चतुर्भिर्वा एकत्र मिश्रा संकीर्णा नाम चतुष्पदी । तत्र ब्रह्म्यां सङ्कीर्णा । यथा -

^४चूडल्लउ बाहोहजल्ल, नयणा कंचुअं वि समधण ।

इअ मुंजें रइआ दूहडा, पंच वि कामहु पंचसरं ॥ २२.१ ॥

त्रिभिर्यथा -

^५बायाला फरुसा विंधणा, गुणिहिं विमुक्ता प्राणहर ।

जह दुज्जण सज्जणं जणपउरि, तेम्ब पसरु न लहंति सर ॥ २२.२ ॥

यथा वा -

^६चूडल्लउ चुण्णी होइसइ, मुद्रिकओलि निहित्तउ ।

निइइउ सासाणलिण, बाहसलिलसंसित्तउ ॥ २२.३ ॥

१) गौरी गोट्टि इत्यत्र गौरी कर्त्री गोष्ठ्यां दरस्फुरितो ईषत्स्फुरितो भोष्ठो यस्याः सा गोष्ठीदरस्फुरितोष्ठी । कलहंस्या सह यो गतिकलहस्तत्र क्वाति । गौरी कलहंस्या सह स्पर्धा विधत्ते इत्यर्थः । २) मुखपङ्क्तिरर्धसमेत्यत्र भोजे पञ्चदश समे षोडश एवंलक्षणं मुखपङ्क्तिर्नाम छन्दस्त्रिपञ्चाशत्तमम् । ३) कृवकर्णेत्यत्र कृपो द्रोणाचार्यः कर्णश्चम्पाधिपतिश्चैते पराजिताः स्थिताः । न च कोऽपि युष्यतेऽनीकपथे सैन्यमार्गे । कुत्र वैरी जयद्रथनामा इति कथय कृष्ण इति पाण्डवाः पृच्छन्ति । ४) चूडल्लउ इत्यत्र चूडकेति प्रसिद्धः, बाण्यौघजल्ल, नयनानि, कञ्चुकः, समसनी, एतेषां पञ्चानां अपि दूहकाः मुञ्जेन राज्ञा रचिताः सन्ति । ते पञ्चापि कामधाराः । ५) बायाला फरुसेत्यत्र यथा दुर्जेनाः सज्जनप्रचुरे स्थाने प्रसरं लभन्ते न तथा शराः । दुर्जेनाश्च किञ्चूताः । बायालाः परुषाः कठोरा मर्माविधः वेधिनः गुणैरीदायादिभिर्विमुक्ताः । परे शराः कीदृशाः । वातवन्तः परुषाः वेधकाः गुणैः प्रत्यङ्गादिभिर्विमुक्ताः । ६) चूडल्लओ इत्यत्र चूडकमूर्णः भविष्यति मुग्धे कपोले निहितः सन् निर्दग्धः आसानलेन तदनु बाण्यसलिलेन सिकः ।

१ तृतीयां हि विवृत्यये अन्तर० B. २ कज P. ३ परिवज्जिआ A. ४ वयरि BP. ५ जइइहु P; जयइहु N. ६ कण्ह A. ७ चुडल्लउ A. ८ कंचुवि AODN; कलवि S. ९ समधण ABEN. १० पंचसर A. ११ सज्जणपउरि A. १२ चुडल्लओ ODKNS. १३ निइइउ ODN. १४ सासाणलिण ODN.
२७ छन्दो०

चतुर्भिर्यथा —

”तं तेत्तिउ बाहोहजलु, सिहिणँतेरि वि न पत्तु ।

छिमिछिमिवि^१ गंडर्थलिहिं, सिमिसिमिवि^२ सिमिवि समत्तु ॥ २२.४ ॥

समैः पादैः सर्वसमा ॥ २३ ॥

तुल्यकलैश्चतुर्भिः पादैः सर्वसमा चतुष्पदी ॥ २३ ॥

तद्विशेषानाह —

पचौ ध्रुवकम् ॥ २४ ॥

पञ्चमात्रचतुर्मात्रौ गणौ यस्य पादे तद् ध्रुवकम् । यथा —

”जइ वि संखु न करि, तुं^३ ध्रुवु मुण्ड हरि ।

जं विरहभीअइ, अणुसरिउ सिरिअइ ॥ २४.१ ॥

चौ दः शशाङ्कवदना ॥ २५ ॥

द्वौ चतुर्मात्रौ द्विमात्रश्चैकः शशाङ्कवदना । यथा —

”नवकुवलयनयण, ससंकवयण धण ।

कोमलकमेलकर, उअ सरयसिरि किर ॥ २५.१ ॥

चपदाश्चातौ वा मारकृतिः ॥ २६ ॥

चतुर्मात्रपञ्चमात्रद्विमात्राः चतुर्मात्रद्वयत्रिमात्रौ वा मारकृतिः । यथा —

”तुह मार मारकिदी, क वि एँहं नवल्लिअ ।

”दूरि स वाल्लेभल्लि, जं हिँअँडइ सल्लिअ ॥ २६.१ ॥

पचदाश्चिर्वा महानुभावा ॥ २७ ॥

षण्मात्रचतुर्मात्रद्विमात्रा वा चगणत्रयं वा यत्र सा महानुभावा । यथा —

१) तं तेत्तिउ बाहोहेत्यत्र तत्तावद्वाष्पीयजले स्नानान्तरे न प्राप्तम् । तत्सलोहाद्युपरि यदि जलबिन्दुः पतति तदा प्रथमं छिमिछमिशब्दं करोति पञ्चात्यमिसमीति कृत्वा श्रुयन्ति । कपोलावपि विरहानलेन तप्तौ स्तोऽतन्मत्र समाप्तम् । इत्येतौ द्वावपि दोहकौ ‘चूडलउ’ ‘बाहोहजलसिक्का’ मुअरचितौ । २) जइ वि संखु नेत्यत्र हे रात्रन् यद्यपि शङ्को न एतः करे तथापि त्वं ध्रुवं निश्चितं ज्ञातो हरिर्विष्णुः । यद्विरहे भीतया श्रिया अनुसृतः आश्रितः । ३) नवकुवलयेत्यत्र नवकुवलयनयना शशाङ्कवदना त्रिया कोमलकमेलकरा पश्य शरत्तश्रीः शरत्तश्रीः । किलेति — संभावनायाम् । ४) तुह मारेत्यत्र हे मार काम तव एषा नूतना कापि मारकृतिः । अपूर्वः कोऽप्ययं मारः इत्यर्थः । सा बाला एव भङ्गिर्दूरे यद्यस्मात् कारणात् हृदये शक्तियता । अन्या भल्ली कूरस्था सती न शल्यकारिणीत्यपूर्वम् ।

१ तिप्तिउ B. २ सिहिणं नरिवि. ३ छिमिवि छिमिवि B. ४ गंडर्थलिहिं ODNB. ५ सिमिसिमि सिमिवि समत्तु KP. ६ यत्र A. ७ तु NS. ८ द्वौ चतुर्मात्रश्चैकः A. ९ कमल dropped in A. १० एवहनवली अ A. ११ दूर A. १२ सबाभलि N; सवल्लिभलि B. १३ हिअँडइ OD.

॥जे निअहिं न परदोस, गुणिहिं जि पयडिअतोस ।

ते जगि महाणुमीवा, विरला सरलसहैवा ॥ २७.१ ॥

षचताश्चापौ पातौ वाप्सरोविलसितम् ॥ २८ ॥

षण्मात्रचतुर्मात्रत्रिमात्रा वा चतुर्मात्रद्वयपञ्चमात्रौ वा पञ्चमात्रद्वयत्रिमात्रौ वा यत्र तदप्सरोविलसितम् । यथा -

॥पहं ससिबयणिण विन्ममि, हसिअे अचल्लरविलसिअइं ।

भुमईहि किउं पाइकउ, मयणु मोहिअजणमणइं ॥ २८.१ ॥

षचचाश्चिदौ वा गन्धोदकधारा ॥ २९ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रद्वयं यदि वा चतुर्मात्रत्रयं द्विमात्रश्च सा गन्धोदकधारा । यथा -

॥रमणिकवोलकुरंगमय-, पत्तलयाविलअंसुमवि ।

चणगंधोदयधारभरि, वइरिअ तुह ण्हायंति सवि ॥ २९.१ ॥

चितौ षचपा वा पारणकम् ॥ ३० ॥

चतुर्मात्रत्रयं त्रिमात्रश्च यदि वा षण्मात्रचतुर्मात्रपञ्चमात्राः पारणकम् । यथा -

॥कइअहिं होएंसइं तं दिवसु, आणंदसुहारसपारैणउं ।

होही प्रियमुहससिचंदिमईं, जहिं नयणचउ(ओ)रहं पारणैउं ॥ ३०.१ ॥

चीः पद्धटिका ॥ ३१ ॥

चर्गणचतुष्कं पद्धटिका । यथा -

॥परगुणगहणु सदोसपयासणु, महुमहुरक्खरहिअमिअभासणु ।

उवयारिण पडिकिउ वेरिअणहं, इअ पद्धडी मणोहर सुअणहं ॥ ३१.१ ॥

1) जे निअहिं नेत्यत्र ये सत्पुरुषाः परदोषान् न पश्यन्ति किं तु गुणैरेव प्रकटिततोषाः त एव जगति महानुभावाः । विरलाः स्तोकाः । कीदृशाः । सरलस्वभावाः । 2) पहं ससिबयणिण इत्यत्र त्वया शशिवदनिके विभ्रमेण विलासेन हस्तितामि अप्सरोविलसितानि । भुवा कृतोऽल्पपदातिर्मदनः कामः । किंचिशिष्टया भुवा । मोहितजनमनसा । 3) रमणिकवोलेत्यत्र रमणीकगोलेषु वा कुरङ्गमदपत्रलताः कस्तूरीपत्रवल्लीप्रस्ताभिराविलानि श्यामीकृतानि शान्पश्रूणि तेभ्यो भवः उत्पन्नस्तास्मिन् गन्धोदकधाराभरे वैरिणस्तव क्रान्तिं ज्ञानं कुर्वन्ति सर्वे । 4) कइति - कदा भविष्यति स दिवसः । आनन्दसुधारसप्रापणः आनन्दसुधारसपावनः पवित्रो वा भविष्यति प्रियमुखशशिकन्द्रिकायां यत्र जननयनचकोरयोः पारणकम् । 5) परगुणेत्यत्र परेषां गुणानां ग्रहणं स्वकीय-दोषप्रकाशनं च । मधुवन्मधुराक्षराणि यत्र । एवंविधं हितं मितं भाषणं च । उपकारेण प्रतीकारो वैरिजनानाम् । वैरिणामप्युपकारकरणमित्यर्थः । एषा पद्धतिर्मागीं मनोहरा सुजनानाम् । अन्योऽपि हि वैरिणां द्रोहेण प्रतीकारं करोति सुजनस्तूपकारणेत्यर्थः ।

१ निअहिं A. २ पयडीयतोस A. ३ भाव-सहाव BPP. ४ ससिबयणिण BP; ससिबयणीए A. ससिबयणिविन्ममि C. ५ असिअ N. ६ भुमयहिं B. ७ कउ A. ८ मोहिउज० A. ९ कइअहिं C; १० होइसइ BP. ११ पावणउ ACN. १२ चंदिमइ A. १३ नयणिचउरहं BP; नयणचउरहं AODN. १४ पारणओ CNS. १५ चतुष्टयं B. १६ महु dropped in A; महुमहुरक्खरअमियभा० B. १७ पडिकिओ N; पडिकउ F. १८ वेरिणहं B. १९ पद्धडिब BP.

अजादिश्रीजो लीवान्ते प्राक्पद्धतौ(३,७३) इह त्वविशेष इति विशेषः ॥ ३१.१ ॥

चिपौ षचाता वा रगडाध्रुवकम् ॥ ३२ ॥

चगणत्रयं पगणश्च यदि वा षप्मात्रश्चतुर्मात्रद्वयं त्रिमात्रश्च यस्य पादे तद्गगडा-
ध्रुवकम् । यथा -

^{१)} अइचंगंगइं मोरइं वल्लहिं, जइ तुम्हं रूवमडप्फर भग्गय ।

काइं त एम्वाहिं तहु विरहक्खणि, महुं वम्मह रगडैं ध्रुवु लमाय ॥ ३२.१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ

षट्पदीचतुष्पदीशासनः षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ ६ ॥

ग्रन्थाग्रं ३२२; उभयं २६०६ ।

* *

†

१) अइचंगेत्यत्र अतिचङ्गाज्जेन मर्दयेन वल्लभेन यदि तव रूपाहंकारो भग्नः किं तत् एवमेव तस्य विरहक्षणे मन्मथ रगडा ध्रुवं लप्ता । रगडं विगोपनम् । यदि मम वल्लभेन काम त्वं पराभूतस्तर्हि मां किं विगोपयसीत्यर्थः ।

इति छन्दोऽनुशासने षष्ठाध्यायविषमपदविवरणम् ॥

१ जुह A. २ मह A. ३ रगडा ध्रुव BP; रगडा ध्रुव ABK.

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

द्विपदी ॥ १ ॥

इतः परं द्विपद्योऽधिक्रियन्ते ॥ १ ॥

दाचदालदाचदालि कर्पूरो जैः ॥ २ ॥

द्वौ द्विमात्रौ चतुर्मात्रौ द्वौ द्विमात्रौ लघुद्वौ द्विमात्रौ चतुर्मात्रौ द्वौ द्विमात्रौ लघुत्रयं च कर्पूरः । जैरिति पञ्चदशभिर्मात्राभिर्यतिः । च इति सिद्धे दर्शयद्वयनिर्देशो जगणनिरासार्थः । यथा—

कर्पूरलघुवलगुण अज्जिणिअ, आजम्मु वि निवचक्कवइ पई ।

कित्ति काइ उल्लालिकरि, चलिअ चउसायर परइ ॥ २.१ ॥

सोऽन्त्यलोनः कुङ्कुमः ॥ ३ ॥

स एव कर्पूरः अन्त्यलघुना ऊनः कुङ्कुमः । यथा—

”घणसारु मेलि कुङ्कुमु चयहि, परइ करहि मयनाहि वि ।

विणु पिअयमिं इहु सउं निप्फळउं, मणु रह करइ न कत्थं वि ॥ ३.१ ॥

एतावुल्लालकौ मागधानाम् ॥ ३.१ ॥

केचिल्लघ्वष्टकादारभ्य लघुद्वयद्वयवृद्ध्या ”बाहादीन् भेदानाहुः । यथाह—

बाहो वेहो वगो वंधू वाणो वओ वरो वेसो ।

वेणू वणो वरिहो विवुहो वलिओ वल्लो विहओ ३.२ ॥

वामो वुहो विसौलो विवो विहुरो विहू वसु विसरहो ।

विलओ तहा य विसँओ उल्लाला पंचविससि ॥ ३.३ ॥

अट्टलहुविरइआओ पढमा उल्लालयाउ छंढम्मि ।

लहुपहिं वोहिं वोहिं अ हुंति इमे वड्डमाणेहिं ॥ ३.४ ॥

एते च कोटीसंख्यप्रस्तारान्तर्भूता इति पृथक् नोक्ताः ॥ ३.४ ॥

1) कर्पूरधवलेत्यत्र कर्पूरधवलान्युणाञ्जैयित्वा (-धवलगुणा अर्जिता P.) आजम्मापि नृपचक्रपते स्वया कीर्तिः कस्मादुल्लालयित्वा क्षिप्वा चतुःसाररेभ्यः परतः । 2) घणसार्वित्यत्र घनसारं कर्पूरं मुञ्च । कुङ्कुमं खज । परतः मृगानाभिमपि कुरु । तेन विना प्रियतमेन भर्त्रा इह सर्वं निष्फलं निःसारम् । मनो रतिं कापि न संघत्ते । 3) बाहादीन् भेदानित्यत्र यस्मिन् अष्टौ लज्जो भवन्ति स प्रथमो बाहः । दशभिर्बोह इत्यादि द्विकवृद्ध्या द्रष्टव्यमिति ।

१ द्वयनिर्देशो जनिरासार्थः F. २ कर्पूर० ABKP. ३ चलिअ B; चतिअ D; धतिअ N. ४ अन्त्येन लघुना DP. The whole sentence repeated in D. ५ पिअयमिं इहुअ सउं CDN; पिअमे इहु सउं B; पिअयमे इहु सउं BP; पिअयमिं इहुअ सहु A. ६ निप्फळओ N. ७ कत्थवि A. ८ बोहा DN. ९ गओ NS. १० वण्णो विसरहो F. ११ वलिओ D; वलिय N. १२ वरो BP. १३ विलासो B. १४ विसरओ N. १५ अन्तर्भूतत्वादिति A. १६ पृथक् is dropped in P.

च लयः ॥ ४ ॥

च इति लुप्तविभक्तिको निर्देशः । सप्त चगणा लयो नाम द्विपदी । यथा—

“किउ उरि लच्छिहिं निलउ करिण कलिउं चक्कु महीअलु धरिउ ।

बलिनाम्बु सहिउ न हु कहे वि हु पहु तुहुं पुरिसोत्तिमेंचरिउ ॥ ४.१ ॥

स भ्रमरपदं अजैः ॥ ५ ॥

स लयः अजैर्देशभिरष्टभिश्च कलाभिर्यतिश्चेत्तदा भ्रमरपदम् । यथा—

“ललिअविलासोचिअ तविण किलेसहि सहि किं तणु अप्पणु ।

मालइकुसुमं सहइ भ्रमरपैउ न उण खरसउणिझडप्पणु ॥ ५.१ ॥

षचुदा उपात् ॥ ६ ॥

एकः षष्मात्रः पञ्च चतुर्मात्राः द्विमात्रश्चैको यदि तदा उपात्परं भ्रमरपदमुपभ्रमर-
पदमित्यर्थः । अजैरिति वर्त्तते । यथा—

“तहि मुद्धहि नेहंधहि किम्ब किवणय तुंह खलिउ पयट्टु ।

उअं भ्रमरपण वि भज्जइ मालइनवकुसुमु विसट्टु ॥ ६.१ ॥

चूपौ गरुडपदम् ॥ ७ ॥

षट् चगणाः षण्णश्चैको गरुडपदम् । यथा—

“जसु पीरु लहंति कया वि न वि सुरगुरुभिउनंदणपमुह ।

अरिपन्नगरुड परंपिअइ सयलु वि गुणगणु सु किम्ब तुंह ॥ ७.१ ॥

षचुता उपात् ॥ ८ ॥

एकः षष्मात्रः पञ्च चतुर्मात्राः एकस्त्रिमात्रो यदि स्यात्तदोपात्परं गरुडपदम् ।
उपगरुडपदमित्यर्थः । यथा—

१) किउ उरि इत्यत्र कृतः उरसि लक्ष्म्या निलयः । करेण कलितं चक्रम् । देशः महीवलं पृथक् । बलिनां राज्ञां नाम न सोढं कथमपि । हे पुण्योत्तमचरितोऽसि । तस्याप्युरसि श्रीनिलयं करोति । सोऽपि करे चक्रं कलयति । महीवलं धरति । बलेर्दानवस्य नाम न सहते । २) ललितेत्यत्र ललितविलासोचितं तपसा ह्येवमसि हे सखि किं तनुमात्मनः । मालतीकुसुमं भ्रमरपदं सहते । न पुनः खरशकुनिस्पर्शनम् । ३) तहीत्यत्र तस्या मुग्धायाः स्नेहान्ध्यायाः कथं कृपण । लक्षणया हे अज्ञान । तव स्खलितं प्रवृत्तम् । कुत इत्याह—पश्य भ्रमरपदेनापि भ्रज्यते मालतीकुसुमं विकसितम् । ४) जसु पारु इत्यत्र यस्य गुणगणस्य पारं न लभ्यते कदापि सुरगुरुगुणनन्दनप्रमुखाः हे अरिपन्नगरुड स तव सकलोऽपि गुणगणः कथं प्रकाशयते । अपि तु न प्रकाशयते इत्यर्थः ।

१ उरि D. २ कलिण N; कलिओ A. ३ बलिनालिनाम्बु D; बलिनालं BP. ४ कहि P. ५ पुरिसोत्तम A. ६ कुसुम A. ७ भ्रमरपओ ONS; भ्रमरपउ BB. ८ किं ABP; किम D. ९ किवि-
णय B. १० तुहुं P. ११ ओ B. १२ पार A. १३ तुहु B.

हणिअहुजीहंपसरणु पिअपुरिसोत्तमु विणयाणंदणु ।

”उअ गरुडपयम्मि निबद्धरइ नरवइ हरइ न कासु मणु ॥ ८.१ ॥

चृदौ हरिणीकुलं ठजैः ॥ ९ ॥

चतुर्मात्रसप्तकं द्विमात्रश्रैकः ठजैरिति द्वादशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा हरिणी-
कुलम् । यथा—

”तुहुं उज्जाणि म वच्चसु जइ वि हु विलसइ मयणूसवु पबलु ।

गईनयणिहिं लज्जीहइ तुहु हंसीउलु सहि तह हरिणिउंलु ॥ ९.१ ॥

तद्गीतिसमं अजैः ॥ १० ॥

तद्धरिणीकुलं अजैरिति दशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा गीत्या समत्वाद् गीति-
समम् । यथा—

”नच्चिरु किसलकरिहिं फुडपयडिअपुलउर्ममु मउलावलिहिं ।

उववणु नाई मुईउ कयगीइ” समं चिअ तरलिहिं” अलिउलिहिं ॥ १०.१ ॥

पुर्ध्रमररुतम् ॥ ११ ॥

अजरिति वत्तते । पञ्च षण्मात्राश्चेद् भ्रमररुतम् । यथा—

”वरजाइ सरंतहु भर्मरु रुअंतहु तुहु चिरु सुहु परिदीसइ ।

मायंगि मयंघई तुउंउ रमंतहु कर्णचवेड जि होसइ ॥ ११.१ ॥

षश्चर्हरिणीपदम् ॥ १२ ॥

एकः षण्मात्रश्चतुर्मात्रषट्कं हरिणीपदम् । यथा—

1) उअ गरुडेत्यत्र हतं द्विजिह्वाणां दुर्जनानां प्रसरणं येन । पक्षे द्विजिह्वाः सर्पाः । त्रिधाः पुरुषोत्तमाः सन्तो यस्य । पक्षे पुरुषोत्तमो नारायणः । विनयेन विनतानां प्रणतानां वा आनन्दनः । पक्षे विनतायाः आनन्दनः पुत्रश्च । उअ पश्य । नरपतिः कस्य मनो न हरति । गरुडपदे गरुडव्यापारे निबद्धरतिः । 2) चृ इत्यत्र सप्तमस्वराङ्कितत्वात् च्चाणानां सप्तकं ब्राह्मम् । 3) तुहुं उज्जाणेत्यत्र त्वमुधाने मा ब्रज । यद्यपि विलसति मदनोत्सवः प्रबलः । गतिनयनाभ्यां लज्जिष्यति हंसीकुलं हे सखि तथा हरिणीकुलं च । गत्या हंसीकुलं नयनाभ्यां हरिणीकुलं च लज्जिष्यतीति भावः । 4) नच्चिरेत्यत्र उत्प्रेक्षणे । उपवनं मुक्षितमिव दृश्यते । कथंभूतम् । किसलयकरैर्नृत्यदिव । कुङ्कुमलावलिभिः कुङ्कुमलश्रेणीभिः स्फुटप्रकटितकुसुम-पुलकोद्भ्रममिव । तथा सममेव समकालमेव तरुणैरलिकुलैः कृतपीति कृतगानमित्यर्थः । 5) वरजाईत्यत्र हे भ्रमर तव वरजातिकुसुमं स्मरतः शब्दं कुर्वतश्चिरं सुखं परिदृश्यते । मातङ्गे मदान्धे तव रममाणस्य कर्णचपेटैर् भविष्यति । अन्योऽपि यो वरजातिं कुलीनपुरुषं सेवते स सुखी स्यात् । यस्तु मातङ्गे चण्डाले रमते स दुःखी स्यादित्यर्थः ।

१ दुर्जीहपसरणु A. २ पुरिसोत्तम BB. ३ नंदणु AB. ४ कीसु S. ५ मयणूसव A. ६ गय-
नव B. ७ हरिणीउलु AS; हरिउलु N. ८ पुलउग्गसु N. पुलउग्गस S. ९ ताइ N. १० मुइयो NS;
मुईयो A. ११ कयगाई N. १२ तरलिअलिहिं N. १३ भ्रमर P. १४ मयंघई S; मयंघई O.
१५ तुउमु AON. १६ कणचवेडि ABP.

“एतद्दे गच्छभरालस हरिणी पड न दु एक्को वि संचरइ ।

एतद्दे कर्णारोविअसरु ह्यलुद्धैउ भण मिउं किं करइ ॥ १२.१ ॥

षीचताः कमलाकरम् ॥ १३ ॥

षण्मात्रचतुष्कं चतुर्मात्रत्रिमात्रौ च कमलाकरम् । यथा—

“सयलु वि दिणु संनिहिअहं खेलंतहं चक्कवायमिहुणहं निअवि ।

विरहदुत्थं मित्तत्थवणि नाइ दुक्खिअ मउलिहिं कमलायैर वि ॥ १३.१ ॥

चृतौ कुङ्कुमतिलकावली ॥ १४ ॥

चतुर्मात्रसप्तकं त्रिमात्रश्च कुङ्कुमतिलकावली । यथा—

“महु दूसहविरहकरालिअहि मयण मेलसुं जणु मणवंछिउ ।

पइं पडिम ठवेविणु करिसुं सामि कुङ्कुमतिलयावलिलंछिउं ॥ १४.१ ॥

ते रत्नकण्ठके ठजैः ॥ १५ ॥

ते कमलाकरकुङ्कुमतिलकावल्यौ ठजैर्द्वादशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेतदा रत्नकण्ठके ।

यथा—

“जइ न हससि न य कुण्णसि न लवसि ता तुहु सहइ रयणकंठिआ ।

अन्नह फुरिआहरदरदीसंत णवैर सहइ दसणपंतिआ ॥ १५.१ ॥

“पडिहअवहुविहनरवइकुंजरसंइ परसाहिज्जविबज्जिउ ।

मंहिअलि निरुमविक्रमुं ^१तुहुं रायरंयण कंठीरवु निच्छिउ ॥ १५.२ ॥

षचुपाः शिखा ॥ १६ ॥

ठजैरित्यनुवर्तते । एकः षण्मात्रः पञ्च चतुर्मात्राः पञ्चमात्रश्च शिखा । यथा—

१) एताद्वेत्यत्र इतो मद् (गर्भे) भरालसा हरिणी न एकमपि पदं संचरति । इतः कर्णारोपितशरो हतलुब्धको वर्तते । भण सृगः किं करोति । यदि हरिणीमपेक्षते तदा लुब्धकं विनश्यते । यदि लुब्धकात् शरो भवति तदा हरिणी विनश्यति । २) सयलु वीत्यत्र सकलमपि दिनं संनिहितानां समीपस्थानां सतां खेलतां चक्रमियुनानां दृष्ट्वा विरहदौस्थ्यं मित्रस्य सूर्यस्यात्मने दुःखिता इव मुकुलयन्ति कमलाकरा अपि । ३) महु इत्यत्र हे मदन मम मनोवाञ्छितं जने प्रियतमं मेलय दुःसहविरहकरालितायाः । हे स्वामिन् अहं त्वां प्रतिमायां स्थापयित्वा कुङ्कुमतिलकावलीलान्छितं करिष्ये । ४) जइ न हेत्यत्र यदि न हससि न कुण्णसि न लपसि तदा तव राजते रत्नकण्ठका । अन्यथा यदि हसनादिकं किमपि करोषि तदा नवरं केवलं दशनपङ्क्तिरेव राजते । किंविशिष्टा । स्फुरिताधरेण बोधेन दृश्यमाना । रत्नकण्ठका तावद्वाजते यावदन्तपङ्क्तिर्न दृश्यते । यदि दन्तपङ्क्तिर्दृष्टा तर्हि रत्नकण्ठका जाता निःश्रीकेति भावः । ५) प्रनिहतबहुविधनरपतिकुअरशतः परसाहाय्यविबर्जितः महीतले निरुपमविक्रमस्त्वं राजरत्न कण्ठीरवो निश्चितम् ।

१ कक्षा० ABP; कर्णारो० N. २ ह्यलोद्धओ CN; ह्यलोद्धउ AD. ३ मिओ N. ४ दुलु BP. दुलु S. ५ कमलायस वि S. ६ लिअहिं CD. ७ मेलसु A. ८ करिमु N. ९ लंछिउं B. १० नवर ABP. ११ सय BP. १२ महीयलि A. १३ तुहुं B; तुहु AODN. १४ रायरण D; रायण N.

“जसु अतुलिअगयबलभरि कंपहिं कुलमहिहैर सवि सबसुंधर ।

निअकुलनहयलससहर वीरसिहामणि जयमज्झि तुहुं जि पर ॥ १६.१ ॥

चृतौ छड्डणिका अजैः ॥ १७ ॥

सप्त चतुर्मात्राः त्रिमात्रश्च । अजैरिति दशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा छड्डणिका ।

यथा —

“जा किन्नरमिहुणिहिं तुहं पुहईसर पत्थुंअ सुचरिअपद्धडिअ ।

तां गिरिगुहासंधिहिं कायर तक्खणि हुअ रिउधोरणि” छड्डणिअ ॥ १७.१ ॥

चतुः स्कन्धकसमम् ॥ १८ ॥

अजैरिति वर्त्तते । अष्ट चतुर्मात्राश्चेत्तदा स्कन्धकसमम् । यथा —

“नौरिहुं वयणुल्लं सरि खंघयसमजल्लंहिं मज्झि मज्जंतिअहं ।

ओ गिण्हंहि विब्भंमुं मणहरअहिणवविअंसिअसररूहंपंतिअहं ॥ १८.१ ॥

तत् मौक्तिकदाम ठजैः ॥ १९ ॥

ठजैरिति द्वादशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव स्कन्धकसमं मौक्तिकदाम । यथा —

“जइ तुहु पवयणु सामिअं हिअइ ठविज्जंइ छंणससहरकरनिम्मल्लुं ।

ता निच्छउ अहिराम्बहु मुत्तिअदाम्बहु तरल्लु संगहु निष्फल्लुं ॥ १९.१ ॥

नवकदलीपत्रं ढजैः ॥ २० ॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव स्कन्धकसमं नवकदलीपत्रम् ।

यथा —

१) जसु इत्यत्र यस्य तवातुलितगजबलभरे सति कम्पन्ते । के । कुलमहीधराः पर्वताः सबसुन्धराः । हे निजकुलनभस्तलशाश्वर । वीरसिहामणिर्जगन्मध्ये परं केवलं त्वमेव । २) जा किन्नरेत्यत्र यावत्किन्नरमिथुनैः तव हे पृथ्वीधर प्रस्तुता सुचरितपद्धतिस्तावन्निपुणोरणयो गिरिगुहासन्धीनां त्याजिका भूताः कातराः सत्यः । ३) नारीत्यत्र नारीणां वदनान्धेवेति विगृह्य ‘स्वार्थे कश्च वा’ (सि० है० ८.२.१६४) इति दुल्लः प्रत्ययः । वदनामि सरसि स्कन्धकसमजलस्य मध्ये निमज्जन्तीनां मनोहराभिनवविकसितसरोरुहपङ्क्तिनां विभ्रमं गृह्णन्ति । ४) जइ तुहेत्यत्र हे वीतराग यदि तव प्रवचनं हृदये संस्थाप्यते । कीदृक् । अणशशाघरो राकेन्दुस्तद्विभ्रमेकम् । तदा अभिरामस्य मौक्तिकदाम्नः संग्रहो राशीकरः निष्फलमेव ।

१ गयबल A. २ महिधर O. ३ तुहुं जि BN. ४ छड्डणिका N. ५ तुहु A. ६ पुहईसर A. ७ वत्थुअ BS. ८ तो A. ९ संधिहं ABP. १० रिउधारणि A. ११ छड्डणि N. १२ नारिहिं AB. १३ जलहु BEP. १४ मज्जंतिअहं B; मज्जंतिअहं N. १५ गिण्हिहि BDN; गेण्हहिं P. १६ विब्भमहव A. १७ विवहिमसहव A. १८ साम्बिअ ABP. १९ वविज्ज NS. २० वण NS. २१ विम्मल्ल A. २२ अहिराम्ब B. २३ निष्फल्ल D.

“नवकयलीपत्तिर्हि वीजणु पत्युडं कमैलिहिं विरप्रउ सत्थरउ ।

तह वि हु दाहु पवट्टइ मच्चो सीउ उवयरणु पिअसहिं संबरउ ॥ २०.१ ॥

पचदैः कृतेष्वेषु स्त्रीत्वम् ॥ २१ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रपट्टकं द्विमात्रश्चेत्येभिर्मात्रागणैः कृतेष्वेषु स्कन्धकसमादिषु त्रिषु स्त्रीत्वं स्त्रीलिङ्गशब्दाभिधेयत्वम् । स्कन्धकसमा, मौक्तिकदात्री, नवकदलीपत्रा चेत्यर्थः । यतिः सैव । स्कन्धकसमा यथा—

“गयपत्तपरिमाह सुमणसविरिहअ फलवज्जिअ तरुखंधसम ।

कंदयपरिवारिअ गिरिकंदरगय तुह रिउ वसहिं विमुक्ककम ॥ २१.१ ॥

एवमितरयोरप्युदाहार्यम् ॥ २१.१ ॥

चृपावायामकम् ॥ २२ ॥

सप्त चतुर्मात्राः पञ्चमात्रश्चैक आयामकम् । यथा—

“आयामयधवलत्तणगुणकलिण पेच्छेवि केअइदलि अलि विलसिरु ।

संभरि पिअनयणइं विरहज्जरज्जरिअगमणु मुच्चइ पहिउ चिरु ॥ २२.१ ॥

तत्काञ्चीदाम अजैः ॥ २३ ॥

अजैरिति दशभिरष्टाभिश्च चेद्यतिस्तदा तदायामकं काञ्चीदाम । यथा—

“अंगय फुडिअ तुडिअ नवकंचुअंगुण दलिउ” कंचिदाम् सनिअंसणु ।

तहिं तुह गुणसवणिण ऊससिअंगिहिं” अप्पडिहयसासणु ॥ २३.१ ॥

रसनादाम ठजैः ॥ २४ ॥

ठजैरिति द्वादशभिरष्टाभिश्च यतिश्चेत्तदा तदायामकं रसनादाम । यथा—

1) नवकेत्यत्र नवकदलीपत्रैर्वीजनं प्रस्तुतम् । कमलैर्विरचितः अस्तरः । तथापि दाहः प्रवर्तते । (प्रब-
धंते F) मम शीतोपचयकरणं शीतोपचारं संवृणु । 2) गवपत्तेत्यत्र हे राजन् विसृक्तकमा गिरिकन्द-
रगतास्त्वय रिपवाः सन्ति । कथंभूताः तरुस्कन्धसमाः । यथा हि तरुस्कन्धाः गिरिकन्दराताः वसन्ति तथा
रिपवोऽपि । कथंभूताः । गजा इस्मिन् पत्राणि वाहनानि परिग्रहः कलत्रं सुमनसः साधवस्यै रक्षिताः । फलेन
गजादीनां उपभोगेन वर्जिताः । कण्टकैः खलैः परिवारिताः । तरुस्कन्धपक्षे गतः पत्रपरिग्रहो येषाम् । सुमनोभिः
पुष्पैर्विरहिताः फलवन्निताः कण्टकैः परिवारिताः । 3) आयामेत्यत्र आयतत्त्ववत्त्वगुणकलिते केतकीदले
बिलसन्तं अलिं प्रेक्ष्य प्रियानयने स्मृत्वा विरहज्जरज्जरगमनः मुह्यति पबिकश्चिरम् । 4) अंगयेत्यत्र अङ्गयनि
स्फुटितानि । रोमाञ्चः उपचयः इत्यर्थः । शुठिता नवकङ्कुलस्य गुणास्तन्तवः । दलितं सबलनं परिवानवकसहितं
काञ्चिदाम कटिमेखता । तस्यास्तव गुणअवणेन उच्छ्वसिताङ्गवाः अग्रतिष्ठतासनो भूतो भवनः ।

१ पत्तिं CN. २ पत्युओ NB; पत्यओ BC. ३ कम्यलिहिं ODN. ४ पवट्टइ P. ५ महु सीउउव० B;
महु सीउवय० P. ६ धनलतणुयु० A. ७ पेच्छिहिं OD. ८ जयियणु A. ९ कंचुउ० N. १० दसिअ B.
११ ऊससिअंगिहिं AP. १२ हुउ BP; हु O. १३ रसना० FHL.

"तुह दंसणत्तुरित्थं सुंदर मुद्धए सुणि जं किउ पञ्चल्लिउ ।

हारु निअंवि निवेसिउ रसणादामु वि शणसिहरोवरि चल्लिउ ॥ २४.१ ॥

चूडामणिर्द्वजैः ॥ २५ ॥

द्वजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदायामकं चूडामणिः । यथा—

"बहुविहसमरंगणि खंमिण नवनव जयसिरि जं पइं परिणिज्जइ ।

निवचूडामणि तुह कित्तिहिं मंगलकारणि तं जगु धवलज्जइ ॥ २५.१ ॥

पचूतैः कृतान्यायामकादीन्युपात् ॥ २६ ॥

षण्मात्रेण चतुर्मात्रपदकेन त्रिमात्रेण कृतान्यायामकादीनि चत्वार्यपि उपात्पराणि भवन्ति । उपायामकं, उपकाञ्चीदाम, उपरसनादाम, उपचूडामणिरित्यर्थः । यतिरपि सैव । तत्रोपायामकम् । यथा—

"तणुअंगिहिं लोअणनलिणिहिं उअ आयामिण केअइदलु निज्जिउ ।

वयणुल्लइं कंतिकडप्पिण तह मयलंछणमंडलु अवहत्थिउ ॥ २६.१ ॥

एवमन्यान्यप्युदाहरणीयानि ॥ २६.१ ॥

चूदौ स्वप्नकम् ॥ २७ ॥

अष्टौ चतुर्मात्रा द्विमात्रश्च स्वप्नकम् । यथा—

"पिउ आइउ निवडिउं पईहिं सपणयवयणिहिं धणुणिवि माणु मुअंविअ ।

इअ सिविणयभरि आलिंमिणि जाम्वहिं ताम्वहिं सहि हयंकुण्डि रडिअ ॥ २७.१ ॥

तद् भुजङ्गविक्रान्तं द्वजैः ॥ २८ ॥

द्वजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च वेद्यतिस्तदा तदेव स्वप्नकं भुजङ्गविक्रान्तम् । यथा—

"तुह रणि नड्ड रसायलि गय अरि कांरणि इणि किर भुअंग विक्तंतय ।

ताहं विलासभवणि पुरि लीलावणि परिअंचहिं निवसहिं चिरु गयभय ॥ २८.१ ॥

1) तुहेत्यत्र हे शुभग तव दर्शनत्वरमाणया सुग्धया शृणु यत्कृतम् । प्रत्युत हारो नितम्बे निवेशिताः । रसनादामपि स्नानशिखरोपरि श्लिष्टम् । संज्ञमयोगादित्यर्थः । 2) बहुविहसमरंगणे स्त्रोत्रेण नवनवा जयश्रीर्यैस्परिणीयते त्वया । हे नृपचूडामणे तव कीर्तिभिः मङ्गलकारणे मङ्गलार्थं जगद्विषं अवस्थपते अवलीकियते इत्यर्थः । 3) तणुअंगि इत्यत्र तन्वज्ज्वा लोचनमलिनाभ्यां पदय दैर्घ्येण केतकीवृक्षं विनिर्मितम् । तथा वदनेन कान्तिसमूहेन सुगलामञ्जनमण्डलं चन्द्रबिम्बं अपहृष्टितं निराकृतमित्यर्थः । 4) पिउ आइत्यत्र पिबः आधातः । निपतितः पादयोः । सप्रणयवचनैः सप्रेमवचनैरनुनीय मानं मोषिता । इत्यमुना प्रकारेण स्वप्नमरेण जालिङ्गामि यावत्तावत् हतकुण्डेन रटितम् । 5) तुह रणीत्यत्र तवारापो रणे नष्टाः रसातलं गत्वाः किल । मनेन कारणेन भुजंगा विक्रान्तास्तेषां विलासमवने पुर्यां लीलावने पर्यवस्यन्ति निवसन्ति । सेवु महेवु सखु तेषां क्रीडास्वाते भुजङ्गाः समाश्रिताः इत्यर्थः ।

१ तुरंतीए A. २ पचल्लिउ ABP. ३ खणिण N. ४ रयुः F. ५ निजिओ NS. ६ हत्थिओ NS. ७ निवडिय B. ८ पयहिं BDP. ९ सुजाजिज N. १० कुण्डि N; कुण्डु कुण्डिज A. ११ कारिणि B.

ताराध्रुवकं ढजैः ॥ २९ ॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव स्वमकं ताराध्रुवकम् । यथा —

“तुह रिउ वणगय दिसिमोहिअ ताराध्रुव अवलोअहिं जाम्बहिं अवहिअ ।
वाइजलाविलनयण निअहिं न हु ताम्बहिं हुअ हिअइइ मरणासंकिअ ॥ २९.१ ॥

नवरङ्गकं तजैः ॥ ३० ॥

तजैरिति षोडशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव स्वमकं नवरङ्गकम् । यथा —

“दहिअक्खयघणचंदणमालिअनवनवरंगयवावडं निअवि पिअ ।
गाढोक्कंठासरलिअंभुअजुउ अवंकंडइ रइरसभरकंदलिअ ॥ ३०.१ ॥

पिश्वीः स्थविरासनकम् ॥ ३१ ॥

तजैरिति वर्तते । षण्मात्रत्रयं चतुर्मात्रचतुष्टयं च तजैर्यतिश्चेत्तदा स्थविरासनकम् ।

यथा —

“दारविबज्जिअ विसयपरंमुह खलिअगइक्कम अइपसरिअवेविअ ।
वेरगिण तवसिउ पवज्जिवि ठिअं थेरासणि तुह तरुण वि वेरिअं ॥ ३१.१ ॥

चृषौ सुभगम् ॥ ३२ ॥

तजैरिति वर्तते । सप्त चतुर्मात्राः षण्मात्रश्च सुभगम् । यथा —

जलइ सरोवरि नीलुप्पलवणु वणि लय फुलिअ नहयलि हिमकिरण ।
विरहरइक्कइं तुह तणुअंगिहिं “सुहय विणिम्मिअ जलु थलु नहु जलणु ॥ ३२.१ ॥

१) तुह रिउ इत्यत्र तव रिपवो वने गताः । दिङ्मूलाः ताराध्रुवं च अवलोकयन्ति । यावद्दबहिषाः सावधानाः बाणजलाविलनयनाः न पश्यन्ति तावद् भूताः संजाताः हृदये मरणाशङ्किताः । यतो ‘यो ध्रुवादि न पश्यति स अचिरं प्राणत्यागं करोति’ इति निमित्तभावे । २) दहिअक्खेति दृष्यक्षतघनचन्दनमालिकाः नवनवरङ्गकाः वर्णकाश्च तेषु व्यापृता निरीक्ष्य प्रियां कश्चिदालिङ्गति । कीदृग् । गाढोक्कण्ठया सरलितौ लम्बितौ भुजौ येन सः । तथा रतिरसभरेण कन्दलितः रोमाञ्चितः । ३) दारेत्यत्र तरुणा अपि तव वैरिणः स्थविरासने स्थिताः । वृद्धा हि निश्चलासने स्थिता भवन्ति । कीदृशाः वृद्धा वैरिणश्च । दारैर्विचर्जिताः विषय-पराङ्मुखाः । विषयाः शब्दाद्याः पक्षे देवाश्च । स्वलितः गतिक्रमो येषां ते । उभयत्र समानं विशेषणम् । अतिप्रसूतं वेपितं येषां ते । वि० समानम् । किं कृत्वा स्थिताः । प्रतिपद्य तपस्विनं वराकस्वम् । पक्षे तपःकारित्वम् । केन । वैराग्येण पक्षे विगतरागत्वेन । ४) सुहयेत्यत्र हे सुभग सरोवरे नीलोत्पलवनं ज्वलति । वने पुष्पिता कृताः । नभस्त्रले हिमकिरणः ज्वलति । तव विरहोद्रेकेण तन्वङ्ग्याः जलं स्थलं नभः ज्वलनशीलं निर्मितम् ।

१ अवलोवाहिं BP. २ वावउ N. ३ रारलअसुयभुअ A; -भुयजुउ BP; -भुअजुओ N. ४ अवइइ AODN; अवकंडइ S. ५ तदा dropped in DP. ६ द्विअ N. ७ विरिअ N. ८ तणुअंगिहिं G. ९ विणिम्मिओ NS; विणम्मड P.

घचीघचदाः पवनध्रुवकं ढजैः ॥ ३३ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रचतुष्टयं षण्मात्रचतुर्मात्रद्विमात्राः पवनध्रुवकम् । ढजैरिति चतुर्द-
शभिरष्टभिश्च यतिः । यथा—

^{१)} बहुद्वयखरखुरखंडिअमडिउट्टिअरइं रिउवहुनीसासपवणधुइं ।

जसु पयाणछणि अच्छिजुअलअणिमिसनयणत्तणु सुरसुंदरि निवहिं ॥ ३३.१ ॥

पचापचिदाः कुमुदं जजैः ॥ ३४ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रद्वयं षण्मात्रश्चतुर्मात्रत्रयं द्विमात्रश्च कुमुदम् । जजैरिति दशभिर-
ष्टभिश्च यतिः । यथा—

^{२)} नेरु लच्छिविवज्जिउ मुचइ लोइण सव्वुं वि ईसरकयअणुसरणु ।

मउलिअ कमलायैर निसि अलि मेल्लिंवि सेवहिं विअसंतउं कुमुअवणु ॥ ३४.१ ॥

तद्भाराक्रान्तं ठजैः ॥ ३५ ॥

ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च चेद्यतिस्तदा तदेव कुमुदं भाराक्रान्तम् । यथा—

^{३)} कंचणभूसण छडिअं खंडिवि वसणु वि लुहुइउ तुरिअ पलाइरिहिं ।

तु वि किच्छिण रमणत्थलभारकंतिहिं गम्मइ तुह रिउसुंदरिहिं ॥ ३५.१ ॥

चृतौ कन्दोदम् ॥ ३६ ॥

अष्टौ चतुर्मात्राः त्रिमात्रश्च कन्दोदम् । यथा—

^{४)} किं झाईउ तिण अविचलचित्तिण किं निम्मलु तवु किउ समरिउमिच्छिण ।

जं तुह मुहविअमहर कंदोदुं विसंटु तरुणि चुंविज्जइ अमरिण ॥ ३६.१ ॥

पाचुता अमरद्रुतं जजैः ॥ ३७ ॥

षण्मात्रद्वयं चतुर्मात्रपञ्चकं त्रिमात्रश्च अमरद्रुतम् । जजैरिति दशभिरष्टभिश्च
यतिः । यथा—

१) बहुद्वयेत्यत्र बहुद्वयखरखुरखण्डितमश्रुतिथितरजसा रिपुवधूनिःश्वासपवनधुतेन यस्य प्रयाणक्षणे
सुरसुन्दर्योऽक्षिपुगलस्यानिमिषनयनत्वं निन्दन्ति । तासां विकसितत्वात् लोचनेषु रेणुपातादित्यर्थः । २) नरु
लच्छीत्यत्र मरु लक्ष्म्या विवर्जितो लोकेन मुच्यते । यतः सर्वोऽपि जनः ईश्वरकृतानुश(स)रणः । अक्षिमन्तं
पुरुषमनुसरतीति भावः । यतोऽल्यो अमराः मुकुलितान्संकुचितान् [कमलाकरान्] सन्ध्यान्ते त्यक्त्वा रात्रौ
कुमुदवनं सेवन्ते विकसन् । ३) कंचणभूसणेत्यत्र काञ्चनभूषणानि त्यक्त्वा वसनमपि खण्डयित्वा लघुकृतम् ।
अलघु लघुकृतमित्यर्थः । भूषणादिभारनिरासात् । तथापि कृच्छ्रेण रमणस्थलभाराक्रान्ताभिर्यम्यते भारमुद्रोद्धुम-
शयस्वत् तव रिपुसुन्दरीभिः । ४) किं झाईत्यत्र किं ध्यातं तेन अविचलचित्तन । किं निर्मलं तपः कृतं तेन
समरिपुमित्रेण सता । यत् हे तरुणि अमरेण तव मुखविअमहरं विकसितपद्मं चुम्ब्यते आश्लिष्यते । तस्याः
सौभाग्यातिशयवर्णनमित्यर्थः ।

१ पुद् ACNS. २ तरु CN. ३ विवज्जउ P. ४ सव्ववि GDN. ५ कमलाइर P. ६ मेल्लवि P.
७ छंविअ A; छडिअ N. ८ झाईउ A; झाइओ B. ९ कंदोदु BEPS. १० विसंटु BEP.

“कुसुमुमासु अज्जुकेअइकुड्यहं पेच्छेवि कह वि हु न हु रह मंडहि^१ ।
नवपाउसि संपइ पईसंतइ ओ जौइ निअंत भमर हुउ^२ हिउहि ॥ ३७.१ ॥

तत्सुरक्रीडितं ठजैः ॥ ३८ ॥

ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तद् अमरद्रुतं सुरक्रीडितम् । यथा —

“सग्गु पट्टत्तिहिं तुंहु परिपंथिहिं किउ अइसंकडु पुहईसर निच्छिउ ।
सच्छरणग सुर कीलिउं सक्कहिं नाहिं ति नंदणवणपरिसरि इच्छिउ ॥ ३८.१ ॥

सिंहविक्रान्तं ठजैः ॥ ३९ ॥

ठजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव अमरद्रुतं सिंहविक्रान्तम् । यथा —

“अच्छउ ता उव्वमड्भुअवलु चक्खुक्खेविण विहईयंतु रिउभउहिअउ ।
सुरनरसीहविकंतचरिउ लंघेविणु ठिउं रेहइ पुहईसरतिउ ॥ ३९.१ ॥

कुङ्कुमकेसरं तजैः ॥ ४० ॥

तजैरिति षोडशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव अमरद्रुतं कुङ्कुमकेसरम् । यथा —

“नयणविलासिण निज्जिअं कुवल्लयं कंतिकडप्पिणं कुङ्कुमकेसरनिअरु ।
डईसण्णलक्कइ हीरय^१ विनडिअ ससहरु वयणिण काइं न मुडई पवर ॥ ४०.१ ॥

चल्ल बालभुजङ्गमललितम् ॥ ४१ ॥

चल्ल इति लुप्तविभक्तिको निर्देशः । नव चतुर्मात्रा बालभुजङ्गमललितम् ।

यथा —

१) कुसुमुगेति [अत्र] अमराः अजुनकंतकीकुटजानां कुसुमोद्गमं दृष्ट्वा कापि रतिं न मण्डयन्ति संप्रति नवप्रावृषि प्रविशन्त्याम् । प्रावृषि जातिपुष्पाणि न भवन्ति तेन जातिं पश्यन्तः सन्तो द्रुतं शीघ्रं हिण्डन्ते भ्रमन्ति इत्यर्थः । २) सग्गु पेल्लय हे पृथ्वीधर निश्चितं तव रिपु[परि]पन्थिभिः स्वर्गं गतैरतिसंकटं कृतम् । ततः सापसुरोगणाः देवाः नन्दनवनपरिसरे ईप्सितं यथा भवति तथा एवं क्रीडितुं न शक्नुवन्ति न समर्था भवन्ति । दारप्रहणोत्थभयादित्यर्थः । ३) अच्छउ तेल्लय आस्तां तावदुज्जटभुजबलं अर्थात्तदीयम् । पृथ्वीधरतिलकः चक्षुःक्षेपेणापि रिपुमट्टद्वयं विघटयन् तच्छरसिंहविक्रान्तं लङ्घित्वा राजते । ४) नयनेत्यत्र नयनविलासेन निजितानि कुवल्लयानि । कान्तिसमूहेन कुङ्कुमकेसरे निजिते । दसगणलक्केन दशनकान्त्या हीरकाः विनडिताः । शशधरो वदनेन विनडितः । मुग्धायाः किं न प्रकरं अपि तु [सर्वं] प्रवरं वस्तेते इत्यर्थः ।

१ कुडयह AON. २ पेच्छेवि AB; पेच्छेवि P. ३ मंडहिं S. ४ पइसतसंतइ A. ५ जाय B. ६ हुउ S; हुओ A; हुओ N. ७ तुहु P. ८ पुहईसर ANS. ९ नोहिं ति N; नो तिहिं A. १० वण dropped in ACDNS. ११ विहउयतु N. १२ हिअओ G. १३ द्विउ BNPS. १४ पुहरइसरतिलओ N. १५ निजिउ A. १६ कुवल्लय N. १७ कडप्पणि S. १८ दसण K. १९ विनिडिय ABC. २० मुडई P. २१ गमभिलसितं A.

“दुर्भरिउमहिवालमुअंगमललिअसडेप्पणि तुहुं निच्छइ गरुबोवमु ।

जं पुण पुरिसोत्तिमसिरिचूडामणि बुबसि पुहईवल्लह तं निरुवमु ॥ ४१.१ ॥

षिचीदा उपगन्धर्व ठजैः ॥ ४२ ॥

षण्मात्रत्रयं चतुर्मात्रचतुष्टयं द्विमात्रश्चोपगन्धर्वम् । ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च
यतिः । यथा—

“गयघट-तुरयघट-रहवूह-महामडनिवैह-रथणभंडार-समिद्ध वि ।

उव गंधव्वनयरसमु पुहइवइत्तणु तिणुं जिम्ब चयहिं विवेअवंत कि वि ॥ ४२.१ ॥

तत्सङ्गीतं ढजैः ॥ ४३ ॥

ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेवोपगन्धर्वं सङ्गीतम् । यथा—

“वज्जहिं गज्जिरघणमहल नबहिं नहयलअंगणि नव चंचलविज्जुल ।

गायहिं सिहि ईअ संगीअउ पाउसलच्छिहिं करइ जुआणह मंग आउल ॥ ४३.१ ॥

उपगीतं तजैः ॥ ४४ ॥

तजैरिति षोडशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेवोपगन्धर्वमुपगीतम् । यथा—

“जमु भुअवल्लु हेल्लुवरिअधरणि निमुणिवि वणयरगणउवगीउ सुविक्कमु ।

अज्ज वि हरिसिअ नवदम्भकुरदंभिण पयईहिं कुलमहिहर पुलउगमु ॥ ४४.१ ॥

चूपौ गोन्दलम् ॥ ४५ ॥

“अथौ चतुर्मात्राः पञ्चमात्रश्च गोन्दलम् । यथा—

“सइ विज्जुलअविउत्तउ तुहुं जलहर करि गुंदलु निह न जाणसि विरहिअंहं ।

इअ भणि चितिवि” किं पि अमंगलु दइअहुं असुपवाहु पल्लुउ पयिअहं ॥ ४५.१ ॥

- 1) दुर्भरित्वा दुर्भरिपुमहीपालमुअंगमललितविनाशने त्वं निश्चयेन गरुबोपमः । बत्पुनः पुरुषोत्तमस्य नारायणस्य शिरश्चूडामणिरूप्यसे हे पृथ्वीवल्लभ तश्चित्यमम् । द्वितीयपक्षे पुरुषोत्तमाः पुरुषप्रधानाः ।
2) गजगडेल्लत्र गजघटा-तुरङ्गमघटा-रथव्यूह-महामडनिवह-रत्नभाण्डागार समृद्धमपि गन्धर्वनगरसमानम् । आकाशे हि गन्धर्वनगरं क्षणदृष्टनष्टस्वरूपं भवति । तत्समानं पृथ्वीपतित्वं तृणसिव केऽपि विवेकवन्तस्त्यजन्ति ।
3) वज्जहीत्यत्र गजेनशीला बना एव मर्दला बाधन्ते । नभसलाङ्गणे नवचञ्चला विद्युतो नृत्यन्ति । गायन्ति क्षिप्रानो मयूराः । इति प्रकारान्तरेण प्राहुदलहस्याः संगीतकं प्रेक्षणकं यूनां मनांसि आकुलानि करोति ।
4) जमु इत्यत्र यस्य भुजबलं श्रुत्वा । किंविशिष्टम् । हेकया उद्धृता धरणी येन तत् । पुनः किम् । वनचरोपगीतम् । पुनः किम् । सुविक्रमम् । अद्यापि हर्षिता कुलमहीधरा नवदर्भाङ्कुरदम्बेन पुलकोद्गमं प्रकटयन्ति रोमाञ्चकानुकम् । 5) सइत्यत्र स्वयं विद्युल्लतया अवियुक्तस्त्वं हे जलहर कुरु गुन्दलं बन्धकम् (बन्धकम् ?) । अथवा गुन्दलं मर्दलवर्ति गम्भीरध्वनिमित्यर्थः । अनिष्टां पीडां न जानासि विरहितानाम् । इत्यु-
पाकम्भं भणित्वा निजदयितां किमप्यमङ्गलं सूचुप्रभृति चिन्तयित्वा पक्षिकानां अशुप्रवाहः पर्यस्तः पतितः ।

१ बुद्धम D. २ उमहप्पणि P. ३ तुहुं N. ४ सिरिचू० P. ५ निवहु B. ६ ओ BFP.

७ तिण A; तणु BP. ८ नवु BP. ९ इह N. १० मणु आउल A. ११ हरसिअ B; हरिरसिय A. १२ वयसिहिं BP. १३ The sentence is dropped in D. १४ विरहिअहिं A. १५ चितिवि ODN. १६ वरिअहं A.

षचृता रथ्यावर्णकं ठजैः ॥ ४६ ॥

षण्मात्रश्चतुर्मात्रसप्तकं त्रिमात्रश्च रथ्यावर्णकम् । ठजैरिति द्वादशभिरष्टभिश्च यतिः । यथा—

“विरहरहकडं सुहय न जंपइ न हसइ जीवइ केवलु पिअपच्चासइ ।

अहवा कित्तिं रत्थावण्णणु करिसहुं निच्छेइं मरिसहुं तुहुं जसु नासइ ॥ ४६.१ ॥

तच्चचरी ठजैः ॥ ४७ ॥

ठजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव रथ्यावर्णकं चचरी । यथा—

“चचरी चारु चवहिं अच्छर कि वि रासउ खेळैहिं कि वि कि वि गायहिं वरधवल ।

रैयहिं रयणसत्थिअ कि वि दहिअक्खय गिण्हहिं कि वि जम्मूसवि तुइ जिणधवल ॥ ४७.१ ॥

अभिनवं तजैः ॥ ४८ ॥

तजैरिति षोडशभिरष्टभिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव रथ्यावर्णकमभिनवम् । यथा—

“किं अज्ज वि माणंसिणिमाणसि माणु बिसट्टइ माणइ न पयाणउ रमणु ।

इअ संजाइण कोविण गावइ आरत्तयतणु अहिणवउग्गमि हिमकिण्णु ॥ ४८.१ ॥

चूपचताश्चपलम् ॥ ४९ ॥

तजैरिति वर्त्तते । चतुर्मात्रपदकं षण्मात्रश्चतुर्मात्रत्रिमात्राश्चपलम् । यथा—

“सुरमरितुंगतरंगसहोअर कित्ति चवल तुह ठाण्हिट्टिउ जगु धवलइ ।

पुट्ठि भंमंतिहु रिउअवकित्तिहुं कालत्तणु न हु निवचूलामणि कवलइ ॥ ४९.१ ॥

चूपौ चावमृतम् ॥ ५० ॥

तजैरिति वर्त्तते । चतुर्मात्रपदकं षण्मात्रश्चतुर्मात्रद्वयं चावमृतम् । यथा—

१) विरहेत्यत्र विरहोद्वेगेण हे सुभग न जल्पति न हसति केवलं प्रियप्रत्याशया जीवति । अथवा कियद् रथ्यावर्णनं शून्यवर्णनं करिष्यामः । निश्चयेन सा श्रियते । तत्र यशो नश्यति । २) चचरीत्यत्र हे त्रिनधवल हे त्रिनधुषम तत्र जन्मोत्सवे चचरीं कथयन्ति अप्सरसः । काः अपि रासकान् खेलन्ति । काः अपि वरधवलानि गायन्ति । काः अपि वर(रज-?)स्त्रस्तिकान् रचयन्ति । काः अपि दध्यक्षतानि गृह्णन्ति । ३) किं अज्जेत्यत्र किप्रयापि मनस्विनी गानसे चित्ते मानोऽहंकारो विसर्ति । कस्मात्पादावनतं चरणलङ्घनं प्रियं न मानयति । इति संजातेन कोपेनेव आरक्तनुराभिनवोद्गमे नवोदये हिमकिरणः शीतोऽंशुः । ४) सुरसरीत्यत्र सुरपरिद् गङ्गा । तस्यास्तरङ्गाः कल्लोलाः । तेषां सहोदरा तत्र चपला कीर्तिः स्थानस्थितमपि जगद् धवलयन्ति । पृष्ठ भ्रमन्तीनामपि वैरिकुकीर्तीनां कालत्वं हे नृपचूलामणे न कलयति नाश्रयति ।

१ कितिउ N; केतिउ BP. २ निच्छउ P. ३ स मरइ BCP. ४ तुह O. ५ खिळहिं F. ६ वरधवल ABCDN. ७ रैयहिं A. ८ च यतिः dropped in D. ९ मणु NS. १० बाणडिउ N; ठाणठिउ D. ११ भमतिहिं B; भंमंतिहिं P. १२ कितिहिं B; किपिहिं P. १३ कवलइ ANS.

॥ उण्हयं अमयमऊहमऊह वि दूसहु चंदणपंकु वि जलइ लयाहू वि ।

इअ तुह विरहिण तहि तणुअंगिहि सुहय सुहाइ न किपि वि पसिअहि दय करिवि ॥ ५०.१ ॥

चल्लवौ सिंहपदम् ॥ ५१ ॥

तजैरिति वर्त्तते । नव चतुर्मात्रा द्विमात्रश्च सिंहपदम् । यथा—

१) जावयरसरंजिअवरकामिणिपयपडिर्विविहिं लंछिइ जइ किंर आसि सइ ।

संपइ हयवणगयरुहिरारुणसीहपयंकिअ तुह रिउघरइं ति पिच्छिअहि ॥ ५१.१ ॥

तदीर्घकं ढजैः ॥ ५२ ॥

ढजैरिति चतुर्दशमिष्टमिश्च यतिश्चेत्तदा तदेव सिंहपदं दीर्घकम् । यथा—

१) दीहरुअदंडविडंविअसुरसंधुरकर उरयदतुलिअविसालसिलायलु ।

उमढकोअंडपयंढिमहसिअधणंजउ पिउं एअंगिण जिणइ वेरिवलु ॥ ५२.१ ॥

षट्चुः कलकण्ठीरुतम् ॥ ५३ ॥

ढजैरिति वर्त्तते । षण्मात्रश्चतुर्मात्राष्टकं च कलकण्ठीरुतम् । यथा—

१) मिउ मलयसमीरणु अंगिहि अहिणवपल्लव दिडिहि कलयंटीरुउ कण्णीहि ।

विसकंदलिंसंनिह मुड्डेइ दूसई खणि खणि पाणंतितु मुच्छाभरु अप्पहि ॥ ५३.१ ॥

षाचूदाः शतपत्रम् ॥ ५४ ॥

ढजैरिति वर्त्तते । षण्मात्रद्वयं चतुर्मात्रषट्कं द्विमात्रश्च शतपत्रम् । यथा—

१) एकु पसारइ जइ दिअंवइ कर तु वि मउलइ सयवत्तु निरारिउं आउल्लेउं ।

पहु तुहं पुण करसरसीरुहु दिअवइलक्खि वि दिट्ठइ फुडु विअसइ अमौलउं ॥ ५४.१ ॥

1) उण्हयेत्यत्र असृतमयूखमयूखा अपि चन्द्रकिराणा अपि उष्णकाः । चन्द्रनपङ्कोऽपि दुःसहः । ज्वलति लतागृहमपि । इति तव विरहेण तस्याः तन्वङ्ग्याः हे सुभग न किमपि सुखायते । प्रसीद प्रसादं कुरु । अनुग्रहं कुरु दयां कृत्वा । 2) जावयेत्यत्र यात्रकरसरजितवरकामिनीपदप्रतिबिम्बितैर्लोम्बितानि यानि किलासन् सदा संप्रति हतवनगजरुधिरारुणमिहपदाङ्कितानि तव रिपुगृहाणि तानि दृश्यन्ते । शून्यत्वात् वनभापदानां निवृत्त्याः । 3) दीहरेत्यत्र दीर्घमुजदण्डविडमिबतसुरसिन्धुरकरः उरःस्थलतुलितविशालशिलातलः उन्नतकोदण्डप्रचण्डिमहसितवनजयोऽर्जुनः श्रियाः एकज्जन न परसाहाय्येन वैरिबलं जयति । एक एवेत्यर्थः । 4) मिउमेत्यत्र मृदुमलयसमीरणः भङ्गेषु । बिभ्रकिविपरिणामः । विषकन्दलीसंनिभः इति सर्वत्र योज्यम् । जमिनवपल्लवाः दृष्टोर्विषसंनिभाः । कलकण्ठीरुतं कर्णयोर्विषकन्दलीसंनिभं विरहात् । विरहः प्राणिनां दुःखकारणं भवतीत्यर्थः । 5) एकुपेत्यत्र यदि एकोऽपि प्रसारयति द्विजपतिः करं ततोऽपि मुकुलयति शतपत्रम् । निरालङ्घितमिच्छितम् । आउल्लउत्ति आकुलम् । हे प्रभो तव पुनः करसरसीरुहं हलकमलं द्विजपतिकलशेऽपि दृष्टे स्फुटं प्रकटं अनर्गलं यथा भवति तथा विकसति । एकदा द्विजपतिश्चन्द्रोऽन्यदा ब्राह्मणवरः ।

१ उण्हय K. २ सुहाइ D. ३ किंचिचि ABP. ४ पसीअहि A. ५ लंछिय BP. ६ किंर B. ७ पेच्छिअहि BP. ८ मुअदंड A. ९ कोडंड A. १० पिओ BO; पिउ dropped in A. ११ एअंगिण A. १२ कलकण्ठीरु B. १३ कण्णिहि BP; कण्णिहि DN. १४ कंदल A. १५ मुड्डहि BPS. १६ दसहु BPS. १७ विअ. वइ D. १८ निरारिओ ON; निरालिउ BP; निरालउ K. १९ आओल्लउं N. २० तुहु P. २१ अणमालउं K. २५ उण्हो.

चतुर्मात्रावतिदीर्घं ढजैः ॥ ५५ ॥

चतुर्मात्रनवकं त्रिमात्रश्चातिदीर्घम् । ढजैरिति चतुर्दशभिरष्टभिश्च यतिः ।

यथा—

“जह जाहिं सुरसरिअ जह गिरिनिज्जर सेवहिं^१ जह पइसहि काण्णतरुसंढय ।

रिउ निव तुवि नवि छुट्ठहिं पटु तुज्जेसु पयावटु कालटु अइदीहैर भुअदंढय ॥५५.१॥

षाचूता मत्तमातङ्गविजृम्भितम् ॥ ५६ ॥

ढजैरिति वर्चते । षण्मात्रद्वयं चतुर्मात्रपट्कं त्रिमात्रश्च मत्तमातङ्गविजृम्भितम् ।

यथा—

“पयडिअलंछणमयलेहिण उल्लासिअकरदंढिण ताराहरणिण निसिअरिण ।

उअ नीसंकिण भउ विरहिणिजणहु जणिज्जह अससु मत्तमायंगविअंभिईण ॥५६.१॥

चत्वारिंशत्कला एकद्वयधिका वा मालाध्रुवकम् ॥ ५७ ॥

चत्वारिंशन्मात्रा यद्वा एकद्वयधिका इति एकचत्वारिंशद् द्विचत्वारिंशद्वा माला-
ध्रुवकं नाम द्विपदी । यथा—

“तुहं पुहईसरसेहर किंत्ति अकित्तिम सुरहिअदिसिमुह जाम्बहिं सग्गि पइट्ठिअ ।

ताम्बहिं तक्खणि सुरसुंदरिलोअहुं सुरतस्कुसुममाल ध्रुवुं हुअ मणउब्बिट्ठिअ ॥ ५७.१ ॥

एवमेकद्वयधिकयोरप्युदाहार्यम् । एवं द्विपदीध्रुवा चतुःपटिः ॥ ५७.१ ॥

अयं चात्र विवेकः—

सिंहावलोकितार्थेषु विज्ञप्तौ संविधानके ।

मङ्गले च ध्रुवा प्रोक्ता द्विपद्यन्यत्र^१ कीर्त्यते ॥ ५७.२ ॥ इति ॥

1) तुहेत्यत्र तव हे पृथ्वीभारशेखर कीर्तिरकृत्रिमा सुरभितदिव्यकुला याचकत्वार्थे प्रतिष्ठिता तावत्कणे सुरसुन्दरीलोकस्य सुरतस्कुसुममाला ध्रुवं संजाता मनोऽपिया भवच्छमेत्यर्थः । 2) अहंस्वप्न हे अतिदीर्घ-
शुद्धदण्ड यद्यपि हे नृपवर तव वैरिणः सुरसरिते गङ्गां प्रतिपान्ति यदि च गिरिनिर्झराणि सेवन्ते यदि कान्तार-
तलपथेषु प्रविशन्ति तथापि काल इव कालात्तव प्रतापान्न च्युटन्ति । 3) पयडिबोलेत्यत्र पश्य । निष्ठाकरेण
विरहिणीजनस्य असमं मयं जन्यते । कथंभूतेन मत्तमातङ्गविजृम्भितं यस्य सः तेन । प्रकटिता लाम्ब्यमेव
मदलेखा येन सः [तेन] । उल्लासितकरदण्डेन । तारा एवाभरणानि यस्य स तथा [तेन] । मत्तमातङ्गोऽपि
मदलेखां प्रकटयति, करदण्डमुल्लासयति, ताराणि दीपानि आभरणानि यत्ने विभर्ति ।

१ सेवइ B; सेवइहिं D. २ तुज्जेसु AOP. ३ अइदीहिहर N. ४ पयडिय A. ५ उअ B.
६ विअभिइण A; विअंभिइण G; विअंभिइण BP. ७ तह DN. ८ किणिय किणिय A. ९ लोअह P;
लोअह B. १० ध्रुव B. ११ उब्बिट्ठिअ N. १२ व ANB. १३ द्विपदान्यत्र N.

प्रकारान्तरेण द्विपदीराह ।

चो विजया ॥ ५८ ॥

एकश्चतुर्मात्रः पादे चेद्विजया नाम द्विपदी । यथा—

“सजया, विजया ॥ ५८.१ ॥

पो रेवका ॥ ५९ ॥

पञ्चमात्रो रेवका ।

“बहुवया, रेवया ॥ ५९.१ ॥

पो गणद्विपदी ॥ ६० ॥

षण्मात्रो गणद्विपदी । यथा—

“निअ जुवई, गणदु वई ॥ ६०.१ ॥

चतौ स्वरद्विपदी ॥ ६१ ॥

चतुर्मात्रत्रिमात्रौ स्वरद्विपदी । यथा—

“पसरदु वई, अखलिअगई ॥ ६१.१ ॥

पदावप्सराः ॥ ६२ ॥

पञ्चमात्रद्विमात्रौ अप्सराः । यथा—

“उअ अच्छरा, गयमच्छरा ॥ ६२.१ ॥

अष्टौ कला वसुद्विपदी ॥ ६३ ॥

यथा—

“सु तव सुदु वई, जयई नरवई ॥ ६३.१ ॥

चौ करिमकरमुजा ॥ ६४ ॥

चतुर्मात्रद्वयं करिमकरमुजा । यथा—

“करिमयरमुओ, उव्वहुअमुओ ॥ ६४.१ ॥

१) अथ प्रकारान्तरेण द्विपदीराहेत्यत्र सजया विजयेत्यत्र सजया जयवती विजयादेवी । २) बहुवया रेवका इत्यत्र बहुवका बहुपया वा रेवका रेवानदी । ३) निअजुवेत्यत्र निजमुवतिं प्रतिगम्यतु मानयति-
स्वर्यः । ४) पसरेत्यत्र प्रसृतो पतिः अस्खलितगतिः । ५) उअ एत्यत्र पदय अप्सरसो गयमप्सराः स्मिन् ।
६) सु तवेत्यत्र । स तव श्रुतो विश्रुतः पतिः । यो अयति नरपतिः । ७) करिमेत्यत्र करिमकरमुज
क(नौ)वहुतमुद्ध ।

१ These three words are dropped in P. २ पई B; पद P. ३ उव्वहुअ A.
४ The line is dropped in D.

चलदलाञ्चन्द्रलेखा ॥ ६५ ॥

चतुर्मात्रो लघुर्दिमात्रो लघुश्च चन्द्रलेखा । यथा—

“नवचन्दलेह, जिम्बं मुद्र एह ॥ ६५.१ ॥

पतौ मदनविलसिता ॥ ६६ ॥

पञ्चमात्रस्त्रिमात्रश्च मदनविलसिता । यथा—

“मयणविलसिअं, पावववसिअं ॥ ६६.१ ॥

चपौ जम्भेद्विका ॥ ६७ ॥

चतुर्मात्रपञ्चमात्रौ जम्भेद्विका । यथा—

“सा तसु बेद्विऔ, सुठै जं भेद्विऔ ॥ ६७.१ ॥

पचौ लवली ॥ ६८ ॥

पञ्चमात्रचतुर्मात्रौ लवली । यथा—

“उअ वणावलिआ, फुलिअलवलिआ ॥ ६८.१ ॥

सप्त कला दलौ चामरपुरसुन्दरी ॥ ६९ ॥

आदौ सप्तकलास्ततो द्विमात्रो लघुश्चामरपुरसुन्दरी । यथा—

“अमरपुरसुन्दरिहिं, भड वरिअ सयंवरिहिं ॥ ६९.१ ॥

षचौ काञ्चनलेखा ॥ ७० ॥

षण्मात्रचतुर्मात्रौ काञ्चनलेखा । यथा—

“मणिकंचणरेद्विअ, सुरसुंदरि जेहिअ ॥ ७०.१ ॥

पौ चारुः ॥ ७१ ॥

द्वौ पञ्चमात्रौ चारुः । यथा—

“चारुचंपयरुई, उअ सोहई जुअई ॥ ७१.१ ॥

तषताः पुष्पमाला ॥ ७२ ॥

त्रिमात्रषण्मात्रत्रिमात्राः पुष्पमाला । यथा—

1) नवेल्यत्र मुग्धा राजते इति क्रियाशेषः । यथा नूतनचन्द्रलेखेह । 2) मयणेत्यत्र मदनविलसितं पापमयवसितम् । 3) सा तेल्यत्र सा तस्याः बेटी सुहु मेदिता यत् । 4) उअ तेल्यत्र पश्य वणावली पुष्पितलवलि । 5) अमरेत्यत्र अमरपुरसुन्दरीभिः भटाः वृताः सयंचरे । 6) मणीत्यत्र मणिकाञ्चनरा-
जिता सुरसुन्दरी यथा । 7) चार्वीत्यत्र चारु युवतिः शोभते । त्वं पश्य । [चम्पकरुभिः] ।

• १ जिम ०. २ जंमेदिका N. ३ बेद्विआ N; बेठिआ A. ४ सुहु BNS. ५ मेद्विआ N. ६ ओ AD.
७ साहई A. ८ जुवई A.

^{११} एह ललिअवेह बाल । नाह जाइफुल्लमाल ॥ ७२.१ ॥

तोमरमित्यन्ये ॥ ७२.१ ॥

एवमन्या अपि त्रिंशन्मात्रापर्यन्ता अभ्यूह्याः । अप्रसिद्धाभिधानत्वात् नोक्ताः ।

यदाह —

चतुर्मात्रादिकत्रिंशत्प्रान्तरंहियुगैः पुनः ।

एकानेकैरन्तवर्णैर्यमके द्विपदी विदुः ॥ ७२.२ ॥

द्विपदीप्रकरणम् ॥

गाथात्रानुक्तम् ॥ ७३ ॥

अत्र शास्त्रे यन्नोक्तं छन्दस्तद् गाथासंज्ञम् ॥ यथा —

दश धर्मं न जानन्ति घृतराष्ट्रं निबोधनात् ।

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः क्रुद्धः श्रान्तो बुभुक्षितः ॥

त्वरमाणश्च भीरुश्च लुब्धः कामीति ते दश ॥ ७३.१ ॥

अत्र त्रिभिः षड्भिर्वा पादैः श्लोकः ॥ ७३.१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ

द्विपदीव्यावर्णनो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

अं० १९७; उ० २८०३ ।

* *
*

१) एहेत्यत्र एषा ललितवेहा बाला ज्ञायते जातिपुष्पमालेव ।

सप्तमोऽध्यायः संपूर्णः ।

१ पुष्पमाल A. २ निबोध तान् P; निबोधि तान् B.

अथ अष्टमोऽध्यायः ।

अथ प्रस्तारादयः षट् प्रत्ययाः ॥ १ ॥

प्रस्तार्यत इति प्रस्तारो वृत्तानां विस्तरतो विन्यासः । स आदिर्येषां प्रत्ययानां ते प्रस्तारादयः । प्रतीतिजननात्प्रत्ययास्तेऽधिक्रियन्ते । ते च षट् । यदाहुः—

प्रस्तारो नष्टमुद्दिष्टं सर्वैकादिगलक्रिया^{१)} ।

संख्या चैवाध्वयोगश्च षडेते प्रत्ययाः स्मृताः ॥ १.१ ॥

तत्र प्रस्तारमाह—

प्राक्कल्पाद्यगोऽधो लः परमुपरिसमं प्राक्
पूर्वविधिरिति समयभेदकृद्बर्जं प्रस्तारः ॥ २ ॥

तत्रायं क्रमः । पादे अर्धे छन्दसि वा यावन्तो वर्णास्तावन्तो गुरवः प्रथमविकल्पे स्थाप्याः । यथा—समवृत्तस्य व्यक्षरे पादे गुरुत्रयं S S S; ततोऽस्य प्राक्कल्पस्याधो यो गुरुस्तस्याधो लघुः स्थाप्यः । ततः परमुपरिसमं स्थाप्यम् । यत्रोपरि गुरुस्तत्राधस्तादपि गुरुः यत्रोपरि लघुस्तत्राधस्तादपि लघुः । यथा— S S S, | S S; पुनः प्राक्कल्पाद्यगुरोरधो लघुः स्थाप्यः । परमुपरिसममिति वचनात् ततः परं गुरुः स्थाप्यः । ततः स्थापितलघोः प्राक् षष्ठे पूर्वविधिरिति पूर्वस्य प्रथमविकल्पस्य सर्वगुरोर्विधिर्विधानम् । प्रथमविकल्पे यो वर्णः स चेह गुरुरेव । यथा— S S S, | S S, S | S, एवं सर्वलघुविकल्पं यावदयं विधिः करणीयः । यथा— S S S, | S S, S | S, | | S, S S |, | S |, S | |, | | |. समयभेदकृद्बर्जमिति—समयोऽभ्युपगमस्तद्भेदकारी विकल्पः” प्रस्तारक्रमायातोऽपि वर्जनीयः । संख्यायां न गणनीय इत्यर्थः । अस्य चार्धसमादावुपयोगः ॥ २ ॥

इति समवृत्तप्रस्तारः ।

अर्धसमप्रस्तारे त्वर्धस्य प्रस्तारः कार्यः । यथा—व्यक्षरपादद्वयस्य सर्वगुरोः S S; S S, आद्यगुरोरधो लघुः । ततः परमुपरिसममिति परतो गुरुत्रयं स्थाप्यम् । S; S S, पुनः प्राक्कल्पाद्यगोऽधो ल इति प्रथमपादद्वितीयगुरुव्यक्षरस्याधो लघुः । परतस्तु परमुपरिसममिति गुरुद्वयम् । ततः प्राक्पूर्वविधिरित्यादौ गुरुः स्थाप्यः S |; S S, अनया रीत्या सर्वलघुं यावत् षोडश भेदाः—

अथ अष्टमोऽध्यायः

१) सर्वैकादीत्यत्र एक बादौ येषां ते एकादयः ते च ते नलाश्च एकादिगलाः सर्वे च ते गलाश्च तेषां क्रिया । २) तद्भेदकारी विकल्पेत्यत्र अर्धसमादीनां यः प्रस्तुतः प्रस्तारः तस्य चैतस्तादृशपादाः ।

१ ततोऽल्पस्य D. २ षष्ठे ABCDP. ३ The following table is dropped in N.

SSSS	SS S	SSS	SS
SSS	S S	SS	S
S SS	S S	S S	S
SS	S	S	

एषु प्रथम-षष्ठ-एकादश-षोडशाः समवृत्तभेदत्वेन अभ्युपगतार्धसमवृत्तभेदकारित्वाद्दर्जनीयाः । ततः शेषाः द्वादश शुद्धार्धसमभेदाः । विषमप्रस्तारे तु पादचतुष्टयस्य प्रस्तारः कार्यः । यथा—अक्षरपादचतुष्टयस्य सर्वगुरोः (SS SS SS SS) प्राक्पाद्य-गोऽधो ल इत्याद्यगुरोर्धो लघुः स्थाप्यः । ततः परमुपरिसममिति परतो गुरुसप्तकं स्थाप्यम् (|SSSSSSSS) । पुनः प्रथमपादद्वितीयगुर्वक्षरस्याधो लघुः परमुपरि-सममिति परतो गुरुषट्कम् । ततः प्राक् पूर्वविधिरित्यादौ गुरुः स्थाप्यः (S|SS SS SS) । अनया रीत्या सर्वलघुं यावत् षट्पञ्चाशदधिकं शतद्वयं भेदाः । तेषां मध्यात् समार्धसमरूपत्वेन अभ्युपगतविषमप्रस्तारभेदकारित्वात् "प्रथमो, द्वितीयात्सप्तदशः सप्त-दशः, अन्यभेदं यावद्दर्जनीयः । ते च समुदिताः षोडश । तद्यथा—

स्थापेना चैयम् ।

SSSS	SSSS	१	SSS	SSS	१३७
SSS	SSS	१८	SS	SS	१५४
S SS	S SS	३५	S S	S S	१७१
SS	SS	५२	S	S	१८८
SS S	SS S	६९	SS	SS	२०५
S S	S S	८६	S	S	२२२
S S	S S	१०३	S	S	२३९
S	S	१२०			२५५

"अमीषां मध्ये प्रथमषष्ठैकादशषोडशाः समभेदाः । अन्ये अर्धसमभेदाः ।

१) प्रथमो द्वितीयेत्यत्र प्रथमः स्वाज्यः । द्वितीयावारम्य सप्तदशः स्वाज्यः । स तु प्रथमापेक्षया अष्टादशः स्वात् । ततोऽपि सप्तदशः स्वाज्य इति भावार्थः । २) अमीषां मध्ये प्रथमेत्यत्र अमीषां मध्ये प्रथमषष्ठै-कादशषोडशाः समभेदाः । शेषा द्वादशभेदाः । अक्षरपादस्वार्धसमस्य पादचतुष्टयत्वेन अभ्युपगताः । अथ यदि अक्षरपादस्य विषमस्य पादचतुष्टये प्रसृते चतुरक्षरपादस्य समस्यैव पादद्वयत्वेन एकैको भेदोऽभ्युपगम्यते तदा एते षोडशापि समवृत्तभेदा भवन्ति । तेषां मध्ये चतुरक्षरपादस्वार्धसमस्य यदि पादद्वयत्वेनैकैको भेदोऽभ्युपगम्य पृथक् क्रियते तदा भेदा बहवो निःसरन्ति । ततो अक्षरविषमप्रस्तारे समार्धसमयोरपि अक्षरमेव पादचतुष्टयं गणनीयम् । न तु पूर्वोक्तया चतुरक्षरं पादद्वयं गणनीयम् एवं तुल्यं सर्वत्र ।

१ शु० समवृत्तभेदाः A. २ विषमविस्तारे B. ३ The word is dropped in BP. ४ सप्तदशसप्तदशः BP. ५ The two words are dropped in DN.

अथ जातिष्वार्यायाः प्रस्तारो यथा—

प्रथमस्य गणस्य द्विगुरोः (५५) आद्यस्य गुरोरधो लघुः स्थाप्यः । ततः परमुपरि-
सममिति परगुरुसहितद्वितीयादिगणानामधो गुरवः स्थाप्याः । प्राक्पूर्वविधिरिति यावत्यः
प्रथमगणे मात्रास्तावत्यो गुरुलघुक्रमेण पूरणीयाः । ततश्चतुर्मात्रत्वात्पूर्वगणस्य एकौ मात्रा
प्रोक्तः न्यसनीया । तेन द्वितीयभेदे प्रथमगणो गुर्वन्तः (११५), अन्ये तु गुर्वात्मकाः ।
पुनराद्यगुरोरधो लघुस्ततः परमुपरिसममिति अन्ये गणा गुर्वात्मकाः । प्राक्पूर्वविधिरिति
मात्रात्रये प्रथमगणसंबन्धिन्यवशिष्टे यदि लघुपूर्वो गुरुर्दीयते तदा नौजे जः इति वचनात्
समयभेदः स्यात् । ततो गुरुपूर्वो लघुर्दीयते इति तृतीयभेदे गुर्वादिः (५११) प्रथमो
गणः । शेषाश्च तथैव । पुनराद्यगुरोरधो लघुस्ततः परमुपरिसममिति द्वौ लघू शेषाश्च
गणा गुर्वात्मकाः । प्राक्पूर्वविधिरिति एका मात्रा प्रथमगणे अवशिष्यते । सा प्राक्
न्यस्येति चतुर्थे भेदे सर्वलघुः प्रथमो गणः (११११), शेषाश्च तथैव । पुनर्द्वितीयगण-
प्रथमगुरोरधो लघुः । ततः परमुपरिसममिति द्वितीयगणद्वितीयगुरुत् आरभ्य सर्वे
गुरवः । प्राक् पूर्वविधिरिति यदि लघुपूर्वं गुरुद्वयं दीयते तदा गणनाशात्समयभेदः
स्यात् । तदन्तन्मा भूदिति द्वितीयगणापेक्षयैव द्वितीयगणलघोः पूर्वो लघुर्देयः । "प्रथमश्च
गणः सर्वगुरुरिति पूर्वविधिना गुर्वात्मक इति द्विगुरुगुर्वन्तश्च पञ्चमे भेदे प्रथमद्वितीयौ
गणौ । ततः षष्ठसप्तमाष्टमेषु भेदेषु क्रमेण द्वितीयतृतीयचतुर्थभेदतुल्यः प्रथमो गणो
द्वितीयश्च गुर्वन्त एव । ततो नवमे भेदे द्वितीयगणगुरोरधो लघुः । ततः प्राक्पूर्वविधि-
रिति लघुपूर्वो गुरुः प्राग् देयः । तेन जगणस्तत्र संपन्नः । "प्रथमश्च गुर्वात्मकः । उपरि-
तुल्यत्वं पुनः "परेषां स्थितमेव । यावद्विशतितमे भेदे गणद्वयं लघुरूपं संपन्नमिति "द्वितीयो
गणो विंशत्या निष्ठितः । तृतीयगणः "चतुर्भेदः एकैको "विंशतिकृत्वोऽशीत्या निष्ठितः ।
चतुर्थगणः "पञ्चभेदः एकैकोऽशीतिकृत्वः चतुःशत्या निष्ठितः । पञ्चमगणश्चतुर्भेदः एकैकः
चतुःशतीकृत्वः षोडशशत्या निष्ठितः । षष्ठगणो द्विभेदः एकैकः षोडशशतीकृत्वो

१) तथैव पुनरित्यत्र यथाक्रमं न्यस्ता गुर्वात्मका अन्ये इति । २) प्रथमश्च गणेत्यत्र गणस्य चतुर्मा-
त्रिकतया नाशो गणनाशः । तथा हि यदि पूर्वं गुरुद्वयं दीयते तदा प्रथमो गणस्त्रिमात्रो द्वितीयः पञ्चमात्रः
प्रथमस्त्रिमात्रो वा स्यात् । गणस्तु चतुर्मात्र एव स्थाप्य इति समयः । ३) प्रथमः पाञ्चालः ४) परेषां
स्थितेत्यत्र अमेतनानाम् । तथाविधमेव सर्वगुरुरूपम् । ५) चतुर्भेद इत्यत्र जगणरहितत्वात् ।
६) विंशतिकृत्वो इत्यत्र विंशतिश्चतुर्भिर्गुणित्वातीति । ७) पञ्चभेदेत्यत्र जगणरहितत्वात् ।

१ प्रथमगणस्य BP. २ आद्यगुरोः A. ३ अत्रैका मात्रा O; अत्रैकमात्रा BP. ४ प्राक् dropped
in A. ५ प्रथमो गणो ABCP. ६ गुर्वादि AN. ७ अवशेष्यते AO. ८ सा च BP. ९ चतुर्भेदे
N; चतुर्थभेदे O. १० द्वितीयगण dropped in A. ११ लघुपूर्वोऽङ्गगुरुः A. १२ गणद्वयलघु O. १३
द्वितीयगणो C. १४ अशीत्या P. १५ चतुर्थगणपञ्चभेद एकैकीतिकृत्वः A.

द्वात्रिंशच्छत्या निष्ठितः । सप्तमगणश्चतुर्भेदः एकैको द्वात्रिंशच्छतीकृत्वो द्वादशभिः सहस्रैः अष्टशत्युच्चैर्निष्ठितः । अन्यो गुरुरेक एव । एकेन गुणितं तदेवेति तावद्विरेव निष्ठितः । एवं निश्चितं पूर्वार्धम् । परार्धमपि गणविकल्पाभिहित्य प्रस्तारयेत् । एवमन्येष्वपि मात्राछन्दःसु प्रस्तारो ज्ञेयः इति ॥ २ ॥

समवृत्तानां प्रकारान्तरेण प्रस्तारमाह—

ग्लानवधोऽधो द्विद्विरतः ॥ ३ ॥

समवृत्तानां प्रस्तारे चिकीर्षिते प्रथमपङ्क्तौ यावत्संख्यापरिमाणमेकान्तरितावधोऽधो गुरुलघू स्थाप्यौ । अतः परं द्वितीयादिपङ्क्तौ द्विगुणद्विगुणा गुरवो लघवश्च अधोऽधः स्थाप्याः । यथा— त्र्यक्षरे छन्दसि प्रथमपङ्क्तौ एकान्तरिताः गुरुलघवः अष्टसंख्यां यावत् स्थाप्याः । द्वितीयपङ्क्तौ द्वौ द्वौ । तृतीयपङ्क्तौ चत्वारश्चत्वारः ।

इति प्रस्तार उक्तः ॥ ३ ॥

समवृत्तानां नष्टमाह—

नष्टेऽङ्कस्य दले लः सैकस्य गः ॥ ४ ॥

किञ्चिद्वृत्तं नष्टं चतुर्थं पञ्चमं वा । तत् समं यदि भवति तदा दलेऽर्धे कृते ल इति लघुर्लभ्यते । पुनर्दले लघवो लभ्यन्ते । अथ वैषम्यात् संख्या अर्धं न ददाति तदा सैकस्य गः इति सैकस्याङ्कस्य दले कृते गुरुर्लभ्यते । पुनस्तथेति नष्टवृत्तमुत्पद्यते । यथा— अत्रैव त्र्यक्षरे छन्दसि पञ्चमं वृत्तं नष्टम् । पञ्च अर्धं न ददतीति सैकाः षट् तदर्धे गुरुः । पुनस्त्रयोऽर्धं न ददति । सैकाश्चत्वारः तदर्धे गुरुः । द्वयोर्धमेक इति लघुरिति द्वौ गावेको लः ईदृशं पञ्चमं वृत्तं (५५१) इति ॥ ४ ॥

समवृत्तनष्टविधिरुक्तः । जातीनां नष्टविधिरुच्यते—

नष्टाङ्के गणैर्हृते शेषसंख्यो गणो देयो

राशिशेषे लब्धं सैकम् ॥ ५ ॥

नष्टस्य वृत्तस्याङ्के स्थापिते गणैर्गणविकल्पैर्हृते यच्छेषं तत्संख्यो गणो देयः । यत्र तु राशिशेषं भवति तत्र लब्धं सैकं कार्यम् । ततः पुनस्तस्मिन्नुत्तरगणविकल्पैर्हृते शेषसंख्यो गणो देयः । यथा— आर्याप्रस्तारे एका कोटिरेकविंशतिलक्षाः एकविंशतिः सहस्राः द्वे शते द्वादशोत्तरे इत्येतावत्संख्यं वृत्तं नष्टं कीदृशमिति पृष्टे प्रथमगणश्चतुर्विकल्प इति चतुर्भिर्नष्टाङ्कं हरेत् । लब्धं त्रिंशल्लक्षास्त्रिंशत्सहस्रास्त्रीणि शतानि त्र्युत्तराणि शेषं चत्वारि^१

१) शेषं चत्वारील्लत्र अत्र नष्टाङ्कराशिर्निलो जातः । परंतु चतुर्भिर्भागो छतः । ततः शेषं चत्वारि ।

१ नष्टाङ्कस्य N. २ पुनस्तद्वत् N. ३ लघाद्यते C. ४ सैका N; सैका A. ५ त्रयार्ध N. ६ ददाति B. ७ हृतशेषः N. ८ राशिषं A. ९ गण dropped in A. १० चतुर्थवि० N. १० छन्दो०

अथोद्दिष्टस्य संख्यापरिज्ञानार्थमाह -

उद्दिष्टेऽन्त्याह्लाद् द्विग्येकं^१ त्यजेत् ॥ ६ ॥

केनचित्प्रस्तारोक्ते वृत्ते कतिथमित्युद्दिष्टे यथा - (SSI) एवं गलेषु स्थापितेषु अन्त्याह्लादारभ्य अर्थात् "पञ्चानुपूर्व्या अथो द्विरिति द्विगुणोऽङ्कः कार्यः । ग् वेदेकं त्यजेत् । गुरोरथो द्विगुण एकोनः कार्यः । अयमर्थः - अन्त्यस्य लस्याधो योऽङ्कस्तं द्विगुणयेत् । स च निराकाराया आवृत्तेरसंभवात्प्रथमातिक्रमे कारणाभावादेक एव परिशिष्टो द्विगुणीकृतो द्विको जातस्तत्तस्मादपनीय तत्पूर्वस्य गुरोरथो निधाय द्विगुणीकृत-श्चतुष्कः । स एकोनः कृतसिक्कः । पुनस्तत्पूर्वस्य गुरोरथो निधाय द्विगुणीकृतः षट्कः । स एकोनः कृतः पञ्चकः । तदीदृशं पञ्चमं वृत्तमिति ॥ ६ ॥

अथ जातीनामुद्दिष्टमाह -

आद्यमन्त्येन हतं व्यधस्तनम् ॥ ७ ॥

स जयति कुमारपालः श्रीमानवनिपतिशतविनुतचरणः ।

निर्मलयशसा धवलितभुवनध्वजधरतुल्यौजाः ॥ ७.१ ॥

केनचिदियमार्था कतिथीति पृष्टे अस्या गणान्संस्थाप्य तदधश्चतुःपञ्चादिकां विकल्पसंख्यां यथासंभवं लिखेत् । ततो गणितक्रमेण आद्यमन्त्येन हत्वा व्यधस्तनमिति तत्र दृष्टविकल्पादधस्तनान् विकल्पान् राशेर्व्यपोह्य^२ संख्यां लब्धामेतावतिथं वृत्तमिति निर्दिशेत्^३ । कथम् । अन्ते न्यस्तस्य अर्धगणस्य^४ अविकल्पत्वात् एकमङ्कमथो निधाय सप्तमगणस्य चतुर्विकल्पत्वाच्चतुर्भिर्हन्त्यात् । जातानि चत्वारि । इह दृष्टः सर्वगुरुः । तस्या-धस्तनान् अन्तगुरु-आदिगुरु-सर्वलघून् त्रीन् अस्माद्राशेः पातयेत् । शेषमेकम् । षष्ठ्या-विकल्पः । "पञ्चमे चतुर्भिर्हते अधस्तने चैकस्मिन्सर्वलघौ त्यक्ते त्रीणि । चतुर्थे पञ्चभि-र्हतेषु पञ्चदश । "अधस्तनेषु त्रिषु त्यक्तेषु द्वादश । तृतीये चतुर्भिर्हतेषु अष्टचत्वारिंशत् । त्याज्यं नास्ति । द्वितीये^५ पञ्चभिर्हतेषु त्रिषु त्यक्तेषु द्वे शते सप्तत्रिंशदधिके । प्रथमे

१) पञ्चानुपूर्व्या अथो द्विरित्यत्र लघोः प्रान्त्यसंबन्धिनोऽथो द्विगुणः । यदा प्रान्ते गुरुसंवति तदा द्विगुणं अङ्कं कृत्वा एकं पातयेत् । २) व्यपोह्य अपनीय । ३) अर्धगणेत्यत्र अर्धगणं हि एक-गुरुत्वात् । ४) पञ्चमे चतुर्भिर्हते अधस्तने दले पञ्चमे स्थाने यश्चतुर्लक्षणोऽङ्कः स एकेन अवशिष्यताङ्केन गुण्यः । जाताश्चत्वारः । तदनन्तरमत्र पञ्चमे स्थाने सर्वलघुः पाश्चात्यो गणोऽस्ति अतः प्रान्त्योऽस्याग्रे स्थितः सर्वलघुसंबन्धी चतुर्णां मध्ये निष्काशनीयः । अवशिष्टाक्यः । ५) अधस्तनेषु इत्यत्र अत्र प्रान्त-गुरुस्ति अतो गणसंबन्धि अङ्कत्रयं पातयेत् ।

१ द्विग्येकं B; द्विग्येकD; द्विग्येक ANP. २ यथा ISS एवं लगेषु ON; यथा SSI एवं लगेषु A; यथा ISI एवं लगेषु D. ३ द्विगुणयेत् B. ४ तत्पूर्वगुरोः BP. ५ कृत dropped in A. ६ कृतषट्कः C. ७ कृत; dropped in OD. ८ कृतं पञ्चममिति A. ९ अन्तेन ABODGP. १० अन्तेन ADGH. ११ अधस्तान् N. १२ निर्दर्शयेत् B. १३ एकमङ्कमन्ते निधाय A; एकमथो निधाय B. १४ तृतीये स्थाने B. १५ द्वितीये स्थाने B.

चतुर्भिर्हतेषु एकस्मिन् त्यक्ते नव शतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि । पूर्वाद्धान्त्यार्धगणश्चा-
विकल्पः । सप्तमे चतुर्भिर्हतेषु सप्तविंशच्छतान्यष्टाशीत्यधिकानि । त्याज्यं नास्ति । षष्ठे
द्वाभ्यां हतेषु पञ्चसप्ततिः शतानि षट्सप्तत्यधिकानि । त्याज्यं नास्ति । पञ्चमे चतुर्भिर्हतेषु
त्रिंशत्सहस्रास्त्रीणि शतानि चतुरस्रराणि । त्याज्यं नास्ति । चतुर्थे पञ्चभिर्हतेषु चतुर्षु
त्यक्तेषु लक्षमेकमेकपञ्चाशत्सहस्राः पञ्च शतानि षोडशाधिकानि । तृतीये चतुर्भिर्हतेषु
त्रिषु त्यक्तेषु षट् लक्षाः षष्टिशतानि एकपष्ट्यधिकानि । द्वितीये पञ्चभिर्हतेषु द्वयोस्त्यक्त-
योस्त्रिंशल्लक्षास्त्रिंशत्सहस्रास्त्रीणि शतानि त्र्युत्तराणि । प्रथमे चतुर्भिर्हतेषु त्याज्याभावादेका
कोटिरेकविंशतिर्लक्षाः एकविंशतिः सहस्राः द्वे शते द्वादशोत्तरे एतावतिथीति निर्दिशेत् ।

यदाह—

गणानुद्दिष्टगणायः संस्थाप्य तदधो लिखेत् ।

चतुःपञ्चादिकां संख्यां स्थानस्थानोचितां ततः ॥ ७.२ ॥

हत्वा हत्वैद्यमन्येन चोपरिस्थगणादधः ।

“पृथग्धृतगणेभ्योऽथ गणसंख्यां विकल्पयेत्” ॥ ७.३ ॥

हताद्वार्योचितात् तावद्यावदाद्याङ्कसंभवः ।

तत्संख्यामुद्दिशेद्वाधामुद्दिष्टप्रत्यये बुधः ॥ ७.४ ॥

एवमन्यास्वपि जातिषु यथास्वविकल्पं ज्ञेयम् ॥ इत्युद्दिष्टसंख्यानयनम् ॥ ७ ॥

अथ सर्वैकादिगलक्रियापरिज्ञानार्थमाह—

वर्णसमानेककान्सैकानुपर्युपरि^१ निक्षिपेन्

मुक्त्वान्त्यं सर्वैकादिगलक्रिया ॥ ८ ॥

वर्णसमानवर्णतुल्यान् । यावन्तो वर्णास्तावन्तः एककान् सैकानेकेन सहितान्
विन्यस्य उपर्युपरि^२ निक्षिपेदन्त्यं मुक्त्वा । इयं सर्वैकादिगलक्रिया । सर्वगणानां
सर्वलानां एकादिगणानामेकादिलानां च परिज्ञानाय क्रियाकरणमित्यर्थः । यथा चतुरश्वरे
छन्दसि पञ्चैका^३ उपर्युपरि न्यस्यन्ते ।

१ १ १ १ १ १

ततोऽधस्तनो द्वितीये क्षिप्यते । द्वितीयोऽपि तृतीये ।

१ १ १ ४ ४ ४

तृतीयोऽपि चतुर्थे । मुक्त्वान्त्यमिति वचनादन्त्यो वर्ज्यते ।

१ १ ३ ३ ६ ६

पुनरधस्तनो द्वितीये क्षिप्यते द्वितीयोऽपि तृतीये अन्त्यं

१ २ २ २ ३ ४

मुक्त्वा । पुनरधस्तनो द्वितीये क्षिप्यते । जातम् । (See

१ १ १ १ १ १

the last row in the table). अत्र प्रथममेकं सर्वगुरु

१) पृथग् धृतगणेत्यत्र पृथक् कृतां मण्डितगणेभ्यः । २) विकल्पयेदित्यत्र षष्ठगणानुसारेण
गणसंख्यां विचारयेत् । कोऽर्थः । अवशिष्यमाणगणसंख्याङ्कं हतादङ्कात् पातयेत् ।

१ एतावतिथीमिति ABP. २ चतुष्पञ्चा० ODN. ३ one हत्वा dropped in B. ४ चोपरिष्टग-
णान् A. ५ वार्योचिता तावन् GN. ६ इत्युद्दिष्टानयनम् A. ७ उपर्युपरि क्षिपेत् ODPGHN. ८ तावन्तः
CDP. ९ विनस्य B. १० उपर्युपरि क्षिपेत् BCNP. ११ सर्वगणानां P. १२ dropped in A.
१३ पञ्चैका B. १४ प्रथमकं N.

(५५५५) । चत्वार्येकलघूनि त्रिगुरुणि (१५५५; ५१५५; ५५१५; ५५५१) । षट् द्विलघूनि द्विगुरुणि (११५५; १५१५; ५११५; ५५११; ५१५१; ५५११) । चत्वारि त्रिलघूनि एकगुरुणि (१११५; ११५१; १५११; ५१११) । एवमेकं सर्वलघु (११११) । इयमेव सर्वैकादिगलक्रिया प्रथमषष्ठैकादशषोडशसमवृत्तहान्या अक्षरार्ध-समस्य । यथा—४, ४, ४ । अत्र चत्वारः एकलघवश्चत्वारो द्विलघवश्चत्वारस्त्रिलघवः । एवमन्येष्वप्यर्धसमेषु ज्ञेयम् । तथा अष्टाक्षरैजातेः सर्वैकादिगलक्रिया अक्षरसमवृत्तहान्या चतुरक्षरार्धसमहान्या च अक्षरविषमस्य । यथा—८, २६, ५३, ६६, ५३, २६, ८ । एवमन्येष्वपि विषमेषु ज्ञेयम् ॥ ८ ॥

अथ जातीनां सर्वैकादिगलक्रियामाह—

आद्यभेदानघोऽघो न्यस्य परैर्हृत्वाग्रे क्षिपेत् ॥ ९ ॥

आर्यायामाद्यगणस्य भेदान् अलघु-द्विलघु-चतुर्लघून् एकं द्वौ एकं च इत्यघः स्थापयित्वा परैर्द्वितीयगणभेदैः अलघु-द्विलघु-चतुर्लघुभिः एक-त्रि-एकसंख्यैः कपाट-सन्धिक्रमेण स्थापितैः । यथा (१, २, ११, ३, १) । पृथक् पृथक् गुणयित्वा अग्रे क्षिपेदिति । एकेन गुणिते जातमग्रतः स्थाप्यम् १, २, १ । अत्र "त्रिभिर्गुणितं (३, ६, ३) क्षिपेत् । जातं (१, ५, ७, ३) । पुनरेकेन (१, ३, १) गुणितमत्र क्षिपेत् । जातं (१, ५, ८, ५, १) । अत्र एको लघुः पञ्च द्विलघवः अष्टौ चतुर्लघवः पञ्च षट् लघवः एकश्च सर्वलघुरिति । पुनरस्य राशेरनयैव दिशा तृतीयगणविकल्पैर्धाते जातस्य परस्मिन् राशौ क्षेपे जातं (१, ७, १९, २६, १९, ७, १) । पुनरस्य राशेरनयैव दिशा चतुर्थ-गणविकल्पैर्धाते जातस्य परस्मिन् राशौ क्षेपे जातं (१, १०, ४१, ९०, ११६, ९०, ४१, १०, १) ॥ ९ ॥

अथ संख्यामाह—

ते पिण्डिताः संख्या ॥ १० ॥

ते सर्वैकादिगलाङ्काः पिण्डिताः एकीकृताः संख्या भवन्ति । तद्यथा—अस्मिन्नेव चतुरक्षरे छन्दस्येकं चत्वारि षट् चत्वारि एकमिति षोडश वृत्तानि भवन्ति । एवमर्ध-समेषु विषमेषु मात्राच्छन्दःसु च ज्ञेयम् ॥ १० ॥

१ dropped in A. २ एकमेकं CN. ३ इयमेव A. ४ ग dropped in A. ५ अष्ट अक्षरजातेः B; अष्टाक्षरजातौ A. ६ लघु-द्विलघु N. ७ सन्धि dropped in B. ८ यथा १,३,११,३,१ A; १,३,११,३,१ BP. ९ गुणयित्वा A. १० गुणितेन N. ११ त्रिभित्त क्षिप्यते A; त्रिभिर्गुणितं तत् क्षिपेत् B. १२ जातं यथा B. १३ षातेऽस्य A.

अथ प्रकारान्तरेण समवृत्तानां संख्यामाह -

वर्णसमद्विकैहतिः समस्य ॥ ११ ॥

समवृत्तस्य पादे यावन्तो वर्णास्तावतां द्विकानामन्योऽन्यघातः समवृत्तानां संख्या । तत्र उक्तायां द्विकस्यान्योऽन्यघातो न संभवतीति द्विमेदैव । अत्युक्ता द्विकद्वयघाते चतुर्मेदा । मध्या द्विकत्रयघाते अष्टमेदा । प्रतिष्ठा द्विकचतुष्टयघाते षोडशमेदा । एवं यावदुत्कृतेः षड्विंशतेः द्विकानामन्योऽन्यघाते षट् कोट्यः एकसप्ततिर्लक्षाः अष्टौ सहस्रा-
न्यष्टौ शतानि चतुःषष्ट्यधिकानि ॥ ११ ॥

ते द्विगुणा द्विहीनाः सर्वे ॥ १२ ॥

ते विवक्षितजातिमेदा द्विगुणां द्विहीनाः उक्तादयो विवक्षितजातिपर्यन्ताः सर्वे मेदा भवन्ति । "यथा उत्कृतिमेदाः एव द्विगुणा द्विहीनाः सर्वजातिमेदास्त्रयोदश कोट्यः द्वाचत्वारिंशच्छ्रद्धाः सप्तदशसहस्राः सप्तशतानि षड्विंशत्यधिकानि भवन्ति । यथा वा गायत्र्यां चतुर्षष्टिर्मेदा द्विगुणा द्विहीना गायत्रीपर्यन्ताः षड्विंशत्यधिकं शतमुक्तादिजाति-
मेदा भवन्ति । एवमन्यास्वपि वाच्यम् ॥ १२ ॥

अथ प्रकारान्तरेण अर्धसमसंख्यामाह -

समकृती राश्यूना अर्धसमस्य ॥ १३ ॥

सममिति समवृत्तसंख्योच्यते । तस्य कृतिर्वर्गः । सा राश्यूना समवृत्तसंख्या-
हीना । अयमर्थः । समवृत्तसंख्यागुणिता समवृत्तसंख्या राश्यूना अर्धसमस्य संख्या भवति । यथा चतुरक्षरसमवृत्तसंख्या षोडश । तत्कृतिर्द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके समार्ध-
सममेदाः । ते राश्यूनाः शुद्धार्धसमस्य संख्या भवन्ति । द्वे शते चत्वारिंशदधिके ॥ १३ ॥

अथ प्रकारान्तरेण विषमवृत्तसंख्यामाह -

"तत्कृतिर्विषमस्य ॥ १४ ॥

तस्याः समकृतेः कृती राश्यूना विषमवृत्तस्य संख्या । यथा-अस्मिन्नेव चतुरक्षरे छन्दसि समकृतिर्द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके । तस्याः कृतिः पञ्चषष्टिः सहस्राः पञ्च शतानि षट्त्रिंशदधिकानि समार्धसमविषमसंख्या । अस्यां समार्धसमराश्यूनायां पञ्चषष्टिः सहस्राः द्वे शते अशीत्यधिके ॥ १४ ॥

1) यथोक्तविमेदाः एवेत्यत्र उत्कृतिमेदाः ६७१०८८६४ द्वाभ्यां गुणने १३४२१७७२८ द्विहीना १३४२१७७२६ । 2) तत्कृतिरित्यत्र चतुरक्षरसमराशिः १६ चतुरक्षरार्धसमराशिः २४०; द्वयो राशयो-
र्मिलितयोः २५६ एव राशिः ६५५३६ एतस्मात् पात्यते । ततः चतुरक्षरपादस्य विषमवृत्तस्य प्रसारसंख्या ६५२८० रूपा भवन्ति । सर्वगुरु १ द्विलघु १० चतुर्लघु ४१ षट् लघु ९० अष्टलघु ११६ दशलघु ९० द्वादशलघु ४१ चतुर्वशलघु १० षोडशलघु १ । अष्टमोऽध्यायः संपूर्णः ॥ इति छन्दोऽनुशासनस्य छन्दश्चा-
मन्यपरारहस्य पर्यायाः संपूर्णाः । संवत् १६५९ वर्षे वैशाखशुद्धि १५ दिने लिखिताः ॥ ५० रत्नचन्द्रगणिभिः ।

१ समवृत्तसंख्यामाह B. २ द्विकसहति D. ३ द्विगुणद्विहीना N; द्विगुण dropped in A.
४ सर्वमेदाः O. ५ द्विचत्वा० लक्षाः BO; द्वाच० लक्षाः A. ६ सप्तदश सहस्राणि A. ७ च A.
८ चतुःषष्टिमेदा BN. ९ अर्धसमसंख्या B. १० विषमवृत्तसंख्या A.

अथ मात्रावृत्तानां प्रकारान्तरेण संख्यामाह —

विकल्पहतिर्मात्रावृत्तानाम् ॥ १५ ॥

मात्रावृत्ते या गणविकल्पसंख्या सा अन्योऽन्यहता मात्रावृत्तस्य संख्या भवति ।
सा च यथास्थानं प्रागेवोदाहृता ॥ १५ ॥

अथ मात्राविकल्पानां संख्यामाह —

अङ्कान्त्योपान्त्ययोगः परे परे मात्राणाम् ॥ १६ ॥

अङ्कानामेकस्यादीनां यौ अन्त्यौपान्त्यौ तयोर्योगः परस्परमीलनं परे परे स्थाने
न्यस्तौ मात्राणां संख्या भवति । यथा — श्रेकयोरन्त्योपान्त्ययोर्योगे त्रयः परस्थाने न्यस्ता-
स्त्रिमात्रस्य विकल्पसंख्या । द्विकत्रिकयोर्योगे पञ्च परे स्थाने न्यस्ताश्चतुर्मात्रस्य विकल्प-
संख्या । पञ्चकत्रिकयोर्योगेऽष्टौ परे स्थाने न्यस्ताः पञ्चमात्रस्य विकल्पसंख्या । अष्टक-
पञ्चकयोर्योगे त्रयोदश परे स्थाने न्यस्ताः षण्मात्रस्य विकल्पसंख्या । त्रयोदशकाष्टकयो-
र्योगे एकविंशतिः परे स्थाने न्यस्ताः सप्तमात्रस्य विकल्पसंख्या । एकविंशतित्रयोदशयो-
र्योगे चतुस्त्रिंशत्परे स्थाने न्यस्ताः अष्टमात्रस्य विकल्पसंख्या । स्थापनौ — १ । २ । ३ ।
५ । ८ । १३ । २१ । ३४ । एवमुत्तरत्रापि ॥ १६ ॥

अथाध्वयोगमाह —

द्विघ्नानेकाध्वयोगः ॥ १७ ॥

द्विघ्ना द्विगुणा एकेन रूपेण हीना संख्या अध्वयोगो भूमिमानं भवति । व्यक्षरे
छन्दसि अष्टौ प्रस्ताराः । ते द्विगुणिताः षोडश । तत एकस्मिन् पातिते पञ्चदश । पञ्च-
दशाङ्गुलायां भुवि व्यक्षरं छन्दः प्रस्तार्यते । एकमङ्गुलं वर्णेनावष्टभ्यते । एकं चान्तरालं
चाध्वमानम् । इह च प्रस्तारसंख्ययोरेवोपयोगो नष्टादयस्त्रयश्चित्रमात्रम् । अध्वयोगस्तु
पुरुषेच्छानुविधायित्वेन अनियतः । न च क्षेत्रनियमे फलमस्ति इति निरूपयोगः ।
पूर्वाचार्यानुसरणाच्चस्मामिर्लक्तः ॥ १७ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां स्वोपज्ञच्छन्दोऽनुशासनवृत्तौ

प्रस्तारादिव्यावर्णनो नामाष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ८ ॥

संपूर्णं छन्दोऽनुशासनमिति ।

ग्रंथाग्रं २०५ ॥ उभयग्रं० श्लोकसंख्या ३००८ ॥

१ त्रिकद्विकयोः P. २ न्यस्ता D. ३ परिस्थाने D. ४ The word and the figures are dropped in D. ५ किमपि फलं B. ६ अस्माभिरप्युक्तः A.

परिशिष्टम् ।

जानाश्रयी-छन्दोग्रन्थान्तर्गत-प्राकृतवृत्तवर्णनम् ।

INTRODUCTORY NOTE

Jānāśrayī is an old work on Sanskrit metres composed by some Pandit at the court of King Janāśraya, who is generally identified with Mādhavavarman I of the Viṣṇukunḍin dynasty who ruled over the districts of Krishnā and Godāvarī towards the end of the sixth century A. D. The work consists of six chapters which respectively deal with the Saṁjñās, the Viṣama Vṛttas, the Ardhasama Vṛttas, the Sama Vṛttas, the Mātrā Vṛttas and the Prakriyās such as the Prastāra and others. The Mātrā Vṛttas in the fifth chapter are defined under four different heads or Prakaraṇas, namely, the Vaitālīya, the Mātrāsamaka, the Āryā, and the miscellaneous. Among these the last is the most important one for the history of ancient Prakṛit prosody; it consists of Sūtras 45 to 75, which describe about nineteen metres of which eleven are strophic, the others being single ones. These are defined and illustrated as Sanskrit metres, but the commentator tells us that they are 'a few *Jānus* current among the people'. Many of these metres with their names are found in Virahāṅka's *Vṛttajālisamuccaya* and ought to leave no doubt that they are old metres which properly belong to the Prakṛit prosody. In the Āryā Prakaraṇa too, there are two or three new varieties, most important among them is the Gītikā which played a very important part in the construction of strophic metres and had retained its peculiarities for a long period during which it was very popular with the poets (as the diminutive termination *kā* in its name suggests), until Hemacandra formally obliterated the difference between it and the Gīti. Hemacandra, as a matter of fact, has treated the Gītikā as a kind of the Gīti, giving different names to its three varieties, probably following his great predecessor Svayambhū in this respect.

2. I have published this portion of the *Jānāśrayī*, namely Sūtras 39 to 44 from the Āryā Prakaraṇa and 45 to 75 from the last Prakaraṇa, with an exhaustive introduction in the *Sārdhaśatābdi* Volume of the Bombay Asiatic Society, Bombay 1957; but I am reproducing it here owing to its importance for the Prakṛit metres, whose origin and development I have tried to trace in the introduction to the present volume of Hemacandra's *Chandanasūśana*. As said in the abovementioned

article, I have generally followed the Trivandrum edition of the work; but now and then I have adopted the readings mentioned in the foot-notes of that edition and given from the three manuscripts on which the edition is based, designated as *ka*, *lha* and *ga*. Where no help could be obtained either from the readings adopted in the edition or from those noted in the foot-notes, I have suggested emendations, showing the readings of the edition ('ed.') or of the manuscripts, as the case may be, in the foot-notes. Words or letters newly added by me to complete the sense are shown in the rectangular brackets.

3. *Jñāśrāyī* has made use of eighteen different Mātrā or Varṇa Gaṇas for its definitions of metres, employing a double set of symbols to convey them. I have discussed these along with those employed by another work on Sanskrit metres, namely, the *Ratnamāñjūṣa*, in the introduction, paras 3-5. Here in the following portion, only the following are used :-

आ - आकार (सातवत्) = १११; इ - इकार (विभातिक्) = १२१; ई - ईकार (वीवरास्) = १२२;
 क - ककार (विभातिक्) = १२१; द - दकार (नवरतिद्) = ११११; व - वकार (तेथीःववव्) = ११११; भ - भकार
 = १; य - यकार (कमलिनीय्) = ११११; स - सकार (गङ्गास्) = १११; ह - हकार = १.

(1 signifies a short letter or one Mātrā; २ signifies a long letter or two Mātrās.)

4. At the end of the text I am reproducing also the translation of it from the abovementioned article in the *Sārdhaṣaṭābdī* Volume owing to the somewhat obscure nature of terms employed here. I am thankful to the authorities of the Society for giving me permission to reproduce the portions of that article here.

जानाश्रयी-छन्दोविचिगत-पञ्चमाध्यायसूत्राणि ३९-७५

वामनिकाये षष्ठो हः ॥ ५.३९ ॥

आर्याया आधेऽप्यर्धे षष्ठो गणो लघुरेव केवलो भवति चेद्, वामनिका नाम भवति ।

यथा-

प्रवितततारककुमुदे गतमेघे शरदि सौम्ये च ।

चन्द्रो विभाति संश्रुति हंस इव नमःसरस्येवः ॥ ५.३९.१ ॥

गीतिरन्त्ये दि वा ॥ ५.४० ॥

आर्याया अन्त्येऽप्यर्धे षष्ठो गणो दकार इकारो वा भवति चेद्, गीतिर्नाम भवति ।

यथा—

अमदल्लिकुल[कल]विरुतप्रविततकमला विभ्रान्ति कमलिन्यः ।
भासुरमरकतमणिनिभकोमलमृदुचारवर्णसंछन्नाः ॥ ५.४०.१ ॥

ध्रुवोभयोर्नी ॥ ५.४१ ॥

सैव गीतिश्चतुर्थे गणे यतिरुभयोरर्धयोर्भवति चेत्, ध्रुवा नाम भवति । यथा—

ललनाननानि नीलालकानि ललितानि [लोलनयनानि] ।
राजन्ति बन्धुजीवाधराणि रतिभोगसारसहितानि ॥ ५.४१.१ ॥

गीतिका सप्तमो यी वा ॥ ५.४२ ॥

सैव गीतिगीतिका नाम भवति सप्तमो गणो यकार ईकारो वा भवति चेत् । यथा—

त्वामिह धन्यं मन्ये विचित्रधर्मार्थकामसंभ्रयासु ।
यस्य चरितं तच्च मते विद्वज्जनवल्लभासु गीतिकासु ॥ ५.४२.१ ॥

कचित् तृतीयश्च, पञ्चमोऽपि ॥ ५.४३ ॥

कचित् प्रयोगान्तरे उभयोरप्यर्धयोस्तृतीयश्च पञ्चमश्च गणो यकार ईकारो वा भवति ।
अपि शब्दादेकस्मिन्नप्यर्धे भवति । प्रयोगे यतः कार्यः ॥ ५.४३ ॥

पूर्णार्धार्थागीतिः ॥ ५.४४ ॥

सैव गीतिः पूर्णार्धा आर्यागीतिर्नाम भवति । यथा—

एतत्तद्भुजयुगलं मन्दरगिरिभिस्त्रिषट्पिताङ्गदधलयम् ।
अस्ति तुमुलशरपाटितवर्म ढधिररागसंभृतवर्म ॥ ५.४४.१ ॥

इत्यार्याप्रकरणम् ।

आर्याजातिः सोपजातिरुक्ता । इदानीमन्याश्च काश्चिज्जातयो लोके प्रचरन्त्यो वक्ष्यन्ते ।

प्रतिपादं पञ्चार्धं च गलितम् ॥ ५.४५ ॥

पञ्च गणा गणस्यार्धं च पादे पादे भवन्ति चेत्, गलितं नाम भवति । यथा—

न खरसि किं त्वदीरित-शर-भासुर-तानाम्,
अटवीषु चोप्र-कैसरि-शरभासु-रतानाम् ।
अथवा वसन्तदृष्ट्या निशातदन्तस्य,
प्रातर्बाधाय शरणिशा तदन्तस्य ॥ ५.४५.१ ॥

चत्वारो निर्धायिका ॥ ५.४६ ॥

चत्वारो गणाः प्रतिपादं भवन्ति चेत्, निर्धायिका नाम भवति ॥ ५.४६ ॥

१ मरक ed. २ ललनावनानि ed. ३ धन्या ed. ४ मनो ed. ५ अति तुमुलशरपाटितवर्म ed; (तन्म for कर्म-कर्म). ६ वसन्तकस्य दृष्ट्या (कर्म); अथवान्तकस्य दृष्ट्या-Ratnamāñjūsā.
७ प्राप्ता बोधाय Ratnamāñjūsā.

यी वान्त्यः ॥ ५.४७ ॥

अन्त्यो गणश्चतुर्णां पादानां निर्धायिकाया यकारो वा ईकारो वा भवति ॥ ५.४७ ॥

क तृतीयः ॥ ५.४८ ॥

तस्याः निर्धायिकायाः प्रतिपादं तृतीयो गणः प्रायेण ककारो भवति । यथा—

बाले बालेन्दुखण्डधारिणा,
क्रोधाद् दग्धोऽपि मन्मथाधमः ।
सकलं लोके हि चण्डमानसो,
निक्षितैर्बाणैर्मिनन्ति मर्मसु ॥ ५.४८.१ ॥

पञ्च नर्कुटकम् ॥ ५.४९ ॥

प्रतिपादं पञ्च गणा भवन्ति चेत्, नर्कुटकं नाम भवति ।

[यी वा द्वितीयतृतीयौ ॥ ५.५० ॥]

तस्यैव नर्कुटकस्य द्वितीयतृतीयगणौ यकार ईकारो वा भवेतः ॥ ५.५० ॥

तृतीयो ष वा ॥ ५.५१ ॥

तस्यैव नर्कुटकस्य तृतीयो गणो वकारो वा भवति । यथा—

उपरि विधूतभस्मनिकैरं प्रवरसुरभितं,
श्रवणभुजङ्गवक्त्रमरुता दहनकणमुत्वा ।
धवलितमिन्दुखण्डकिरणैः क्षरदसृतलवैः,
कपिशमयूखभिन्नतिमिरं नयनमचतु षः ॥ ५.५१.१ ॥

इदं ^{११}वरं विजृम्भमाणः कुमुदानन्दः,
स तु नवनीतपिण्डसदृशस्तिमिरविमथनः ।
रजनिकैरोऽप्युपैति शनकैर्गगनं नीलं ^{१२},
सरस इव [च सरो] नीलं [सु] विपुलं हंसः ॥ ५.५१.२ ॥

षडधिकाक्षरा ॥ ५.५२ ॥

प्रतिपादं षट् गणा भवन्ति चेत्, अधिकाक्षरा नाम भवति ॥ ५.५२ ॥

युङ् न क् ॥ ५.५३ ॥

तस्या अधिकाक्षरायाः प्रतिपादं युग् गणः ककारो न भवति ॥ ५.५३ ॥

क् तृतीयः ॥ ५.५४ ॥

तस्या अधिकाक्षरायाः प्रतिपादं तृतीयो गणः ककार एव भवति ॥ ५.५४ ॥

८ नर्कुटकम् ed; (नर्कुटकं-ख; नर्कुटकम्-क). ९ भवति ed. १० नर्कुटकस्य-क;
११ निष्प्रवणसुरभित ed. १२ इदं वरं एष विजृ° ed. १३ रजनीकरो ed. १४ नील ed.

पी बान्त्यः ॥ ५.५५ ॥

तस्या अधिकाक्षरायाः प्रतिपादमन्त्यो गणो यकार ईकारो वा भवति ॥ ५.५५ ॥

कचिदाद्योऽपि ॥ ५.५६ ॥

तस्या अधिकाक्षरायाः कचित् प्रयोगान्तरे आद्योऽपि गणो यकार ईकारो वा भवति ।

यथा—

विकसितनीलोत्पलैश्चितं मदनबाणदीपनं,
धूर्ध्वमधुचषकातिशायिनं दधितमुखसमर्पितम् ।
सुतनु निषेवितं धृतोऽधरं तनुतरंगविह्वलं,
न^{१५} च वागधिकाक्षरा तं धा श्रुतिमनोऽभिनन्दिनी ॥ ५.५६.१ ॥

शीर्षकं गीतिकापरा ॥ ५.५७ ॥

सैवाधिकाक्षरा गीतिकापरा भवति चेत्, शीर्षकं नाम भवति । यथा—

विचरन्ति महेन्द्रगोपका नीलशाङ्गुलश्रियः,
स्तोकं ग्रहचन्द्रभास्करां ह्लादयन्ति नीरदाः ।
मेघोदैर्चारिणी च विलसति तटित् समन्ततः,
प्रणदग्नि वनस्थलीषु मुदितमनसश्च चातकाः ॥
कुटचकुसुमाधिवासिनाः सिलिन्ध्रकन्दलवनान्तसेविनश्च ।
बान्ति पवनाः प्रवासिनां कुर्वन्ति च स्रोत्सुकानि मानसानि ॥ ५.५७.१ ॥

एकैकवृद्ध्या ललित-सुभद्रा-विद्रुम-वंशपत्र-कुञ्जर-पुष्पदन्त-मालाः ॥ ५.५८ ॥

इत्येवंनामकानि सप्त शीर्षकाणि भवन्ति । तत्र ललितस्य पादः सप्त गणा भवन्ति, अन्ते गीतिका च । सुभद्राया अष्टौ, अन्ते गीतिका च । एवं शेषाणि शीर्षकाणि एकैकवृद्ध्या ज्ञेयानि ॥ ५.५८ ॥

निर्धायिकामध्यं त्रिकलयम् ॥ ५.५९ ॥

उक्तप्रकारं शीर्षकं निर्धायिकामध्यं भवति चेत्, त्रिकलयं नाम भवति । आदावधिकाक्षरा मध्ये निर्धायिका अन्ते गीतिका एवमेतास्त्रिकललयमिति ॥ यथा—

विकसितकुसुमं निशागमे [पूर्ण]चन्द्रबौधितं,
संकोचमुपैति पङ्कजं भ्रमर एषे स्रोत्सुकः ।
विनदन्ति मनोहराणि केदारोदरसंस्थिताः,
कान्तासहिता विचिन्त्य किमपि कलहंससारसाः ॥

१५ नीलोत्पलैश्चितमदनं ed. १६ धूर्ध्वं मधुचषकातिशयिनं ed. १७ निषेवितवति (निषेवित यक्षति—खग) रतिरहस्तु ed. १८ नवबाग ed. १९ यथा च श्रुति ed. २० मेघोदकचारिणी ed. २१ वासितसिलिन्ध्र ed. २२ वंशपुष्प (खग). २३ नामानि (खग). २४ बोधितं ed. २५ एष ed.

शाङ्गैरुदैरिवेन्द्रगोपकैः,

पुण्यैर्विभान्ति च बभ्रुजीवकाः ।

शर्वय इव [च] विकीर्णतारका,

विकसितकुसुमा विभान्ति शीर्षकाः ।

सैतच्छदमकरन्दमुद्रिहाय कुसुमातिपातिलोलुपानि ।

मधुकरकुलानि सादरं श्रयन्ति कुमुदानि रेणुपाण्डराणि ॥ ५.५९.१ ॥

गणास्त्रयो भङ्गद्विपदी ॥ ५.६० ॥

त्रयो गणाः प्रतिपादं भवन्ति चेत्, भङ्गद्विपदी नाम भवति । गणाधिकारे वर्तमाने पुनर्गणग्रहणं चतुर्लघूनां पञ्चलघूनां च सर्वेषां गणानां चाभेदेन ग्रहणार्थम् । इतरथा हि चतुर्लघूनामेव ग्रहणं स्यात् ॥ ५.६० ॥

चत्वारः पञ्च षट् सप्त वा ॥ ५.६१ ॥

तस्या भङ्गद्विपद्या न केवलं त्रय एव गणा भवन्ति । चत्वारो वा पञ्च वा षट् वा सप्त वा भवन्ति ॥ ५.६१ ॥

भान्ते वा ॥ ५.६२ ॥

तस्या भङ्गद्विपद्याः प्रतिपादं गुरुरन्ते भवति वा न वा ॥ ५.६२ ॥

त्रिशद्धा परमा ॥ ५.६३ ॥

त्रिशल्लघवो यस्या भङ्गद्विपद्याः सा भवति त्रिशद्धा परमा अधिका भङ्गद्विपदी । ततः सर्वाभ्यो भङ्गद्विपदीभ्यो या परमा सा त्रिशद्धा भवति । तदधिका नास्ति ॥ ५.६३ ॥

द्विपदी गीतिकापरा ॥ ५.६४ ॥

सैव भङ्गद्विपदी द्विपदीत्युच्यते गीतिकापरा भवति चेत् । उदाहरणम्—

क्षीणमम्बु वापीषु सरित्सु च सांप्रतं,

रक्ष्यमाणैर्बहुधनमिव भाग्यविपर्यये ।

तप्तपांशुरेषा च विशुष्कचनद्रुमा,

बद्धबोरमातेर्व मही परितप्यते ॥

अवसीदति ध्रमासहं गात्रं महिषस्य धर्ममूर्च्छितस्य ।

बहुपोष्यबालपरिजनं गृहतन्ममिवातुरं निरुद्यमस्य ॥ ५.६४.१ ॥

इयमपरा द्विपदी—

करुणाकर निष्करुणेन वायुना,

रिपुवार[ण] वारणद्वाजगन्धिना ।

बहुवल्लभ [वल्लभ]विप्रयोजितो,

जनकान्तं जनश्चरताद्य दूयते ॥

२६ शाङ्गैरुदै ed. २७ सप्रच्छदमकरन्दं विहाय ed; (—मकरन्दमविहाय—ज्ञा). २८ रक्ष्यमाणैर्बहुधनमिव ed. २९ मत एव ed. ३० जनकान्तो ed.

अधुना मधुकरकधुना बन्धूकेन सरजस्ककेसरेण ।

भक्षतेष्व जगद्वन्धुना कुलमण्डन मण्डितानि भूस्थलानि ॥ ५.६४.२ ॥

कचिद्विदारी मध्ये ॥ ५.६५ ॥

कचिद्विदारी मध्ये भङ्गद्विपदीतिकयोर्मध्ये विदारी भवति । विदारीलक्षणमुत्तरत्र वक्ष्यति ।

यथा—

अभिनवकन्दलीकुसुमकेसरलोहैर्बरस्थलीमुखाः,

कुसुमितकुटैर्जसुरमिपरागविराजितसानुकाननाः ।

समदमयूरमधुरकेकारवपूरितकन्दरोवराः,

ससलिलमुखरजलदमलिना गिरयो रमयन्ति मानसम् ॥

केतकस्त्रिभिदा मरुता,

बकुलरजांसि समुद्रहता ।

अभिमुखदयितजनोऽपि जनः,

सोत्सुक एव बलात् क्रियते ॥

अधुनातपरेणुना करेणुनाथमलिनेन तोयदेन ।

उपगिरिमुदन्तविधुता सकलं जगदर्च्यते मनोभवाय ॥ ५.६५.१ ॥

विदारी भान्ताश्चतुर्दश लघवः ॥ ५.६६ ॥

[गुर्वन्ताश्चतुर्दश लघवः] प्रतिपादं भवन्ति चेत्, विदारी नाम भवति ॥ ५.६६ ॥

मिश्रः पञ्चमः प्रायः ॥ ५.६७ ॥

तस्या विदार्याः प्रतिपादं पञ्चमो लघुः पूर्वेण वा लघुना परेण वा मिश्रो गुरुर्भवति प्रायः ॥ ५.६७ ॥

उपान्त्यै आ ॥ ५.६८ ॥

प्रायः इति वर्तते । तस्या विदार्याः प्रतिपादमन्त्यस्य समीपे प्राय औकारो भवति । अ[न्य]त्रानियमः ।

सायसुरमिरजधूसरया, मृदुमलयानिलसंपित्त्या ।

कामिजनो नवमालिकया, विगलितमानमनाः क्रियते ॥

अयोविंशतिर्भङ्गुरासकम् ॥ ५.६९ ॥

भान्ता इति तु वर्तते । गुर्वन्ताश्चयोविंशल्लघवो यथेष्टं मिश्रिता भवन्ति चेत्, भङ्गुरासकं नाम भवति ॥ ५.६९ ॥

३१ लीलाधर—ed. ३२ कुट्टव ed. ३३ मधुकरकेसरेण ed. ३४ उपान्त्या mss; एवयान्त्या: ed.
३५ एकादशे ed. ३६ क्षपितया ed. ३७ यदपि नियमित mss.

द्वादशावलम्बनम् ॥ ५.७० ॥

[द्वादश लघवः प्रतिपादं भवन्ति चेत्, अवलम्बनं नाम भवति ।]

[सोऽन्ते] ॥ ५.७१ ॥

तस्य प्रतिपादमन्ते प्रायः सँकारो भवति ॥ ५.७१ ॥

उभे रासकम् ॥ ५.७२ ॥

उभे भङ्गुरासकावलम्बने सहिते रासकमित्युच्यते । यथा—

कँथं बाहुमूलभ्रिकदेशनिवेशितानि,

गृहसेऽद्य वसनेन किमङ्ग नखक्षतानि ।

लक्ष्मङ्गनालिङ्गनलग्नमनङ्गसाक्षि,

अर्धैर्लङ्मा तव भरति तृतीयमिवेदमक्षि ॥

दशनद[ल]-प्रँचितेन, क्षतजलवारुणितेन ।

शोभितेर्बौधरेण, त्वमसि विलासघरे[ण] ॥ ५.७२.१ ॥

गाथा ॥ ५.७३ ॥

गाथेदानीं वक्ष्यते ॥ ५.७३ ॥

सार्पा ॥ ५.७४ ॥

सा च गाथा आपीति ज्ञेया । ऋषेरेवेयमित्यार्षी । पञ्चस्वनुष्टुबादिजगत्यन्तेषु सा गाथा भवति ॥ ५.७४ ॥

पादैश्चतुर्भिः पङ्क्तिर्वा ॥ ५.७५ ॥

सा गाथा चतुर्भिर्वा पङ्क्तिर्वा पादैः स्वजार्तीयर्वा विजार्तीयर्वा भवति । यथा—

पश्यसि पश्यसि परदोषमात्मदोषं न पश्यसि ।

भर्तारमथ धनं च कुलं च हित्वा किं किं हससि ॥ ५.७५.१ ॥

दश धर्मं न जानन्ति धृतराष्ट्रं निबोध तान् ।

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः ध्रान्तः कुद्धो बुभुक्षितः ।

त्वरमाणश्च भीतश्च कामी चोरश्च ते दश ॥ ५.७५.२ ॥

इति जानाश्रय्यां छन्दोविचित्यां जात्यध्यायः पञ्चमः समाप्तः ॥

१० सोऽन्ते ed. ३९ नकारो ed. But the letters may even be सोऽन्ते and नकारो. ४० कया ed. ४१ अष्टजन्मा ed. ४२ दशनदह्नितेन ed. ४३ शोभितेन बाधरेण ed.

Adhyaya V, (Sūtras 39 to 75)

[N. B. See Introductory note para 3 for the meanings of the technical terms like *d* or *dakāra* and the like.]

It is Vāmanikā, when the sixth (Gaṇa) is h, (even) in the first (half of the Āryā) 39.

If the sixth Gaṇa even in the first half of an Āryā consists merely of a single short letter, it is called Vāmanikā. As:-

‘At present in the autumn, this moon shines brightly like a swan in the lake-like sky, where stars resembling night-lotuses are scattered everywhere, from which the clouds have departed and which looks lovable (on that account).

(Note :- All the three adjectives in the first half must be taken with the word *nabhah-sarasi* in the second half and not with *śaradī* which is fem. in gender; further, both the words *pravīṭata-tāraka-kumude* and *nabhah-sarasi* are to be taken as Upamā-Samāsas and not as the Rūpaka ones, as shown by the adjective *gata-meghe* in particular. That an Upamā, and not a Rūpaka, is meant in the stanza, is also clear from the simile *hamsa iva*.)

(The Āryā is called) Gīti, if the sixth (Gaṇa) in the latter (half) is either d or i. 40.

If (even) in the latter half of the Āryā the sixth Gaṇa is either *dakāra* (i. e., III) or *ikāra* (i. e., ISI), it is called Gīti: As:-

‘The lotus plants shine beautifully, having their lotuses surrounded by the sweet humming of the swarms of the hovering bees and being covered with a soft, delicate, lovely colour resembling that of a bright emerald gem.’

It is called Dhruvā when in both (the halves), (the Yati is) after the fourth (Gaṇa). 41.

The same Gīti is called Dhruvā when the Yati is after the fourth Gaṇa in both the halves. As:-

‘The graceful faces of the lovely ladies, possessed of bluish locks, tremulous eyes, (and) lower lips which resemble a Bandhujīva flower, shine beautiful, being endowed with the essence of the enjoyments of Love’. 41. 1.

(The Gīti is called) Gītikā when the seventh Gaṇa is y or ī. 42.

That same Gīti is called Gītikā when the seventh Gaṇa is either *yakāra* (i. e., IIS) or *ikāra* (i. e., SIS). As:-

‘I regard you fortunate, whose deeds are highly valued in the pretty songs which are dear to learned men and which are based on wonderful (topics pertaining to) Dharma, Artha and Kāma’. 42.1.

Sometimes, even the third and also the fifth (Gaṇa is so). 43.

Sometimes, in an alternative employment, even the third and also the fifth Gaṇa in both the halves are either *yakāra* (ms) or *ikāra* (sis). By the word *api* (it is suggested that) this happens even in one half (only). Efforts should be made for (finding out) such an employment.

When the half is made whole it is called Āryāgīti. 44.

That same Gīti is called Āryāgīti when its half (Gaṇa i. e., the 8th) is made whole. As:-

‘This is that pair of arms, whose armlets have been rubbed against the walls of the Mandara mountain, whose armour is torn by the fierce arrows and whose shield is tinged with the redness of blood’. 44. 1.

Here ends the section on Āryā.

The Jāti called Āryā together with its sub-divisions is defined. Now hereafter, some other Jātis which are in vogue among the people shall be defined.

(That metre is called) Galita when there are five and a half (Gaṇas) in every Pāda 45.

If there are five full Gaṇas and a half of it more, the metre is called Galita. As:-

‘Do you not remember the flashes (*bhāsuratā*) of the arrows discharged by you, when they devoured the lives of fierce lions and Śarabhas in the forest ... ?

(If there are) four (Gaṇas in each Pāda) it is Nirdhāyikā. 46.

If there are four Gaṇas in each Pāda it is called Nirdhāyikā.

Its last (Gaṇa) is either y or i. 47.

The last Gaṇa of all the four Pādas of Nirdhāyikā is either *yakāra* (ms) or *ikāra* (si).

k is the third. 48.

The third Gaṇa in every Pāda of that Nirdhāyikā is generally a *kakāra* (si). As:-

‘The wicked Manmatha (God of Love) of fearful intentions strikes all people with sharp arrows at their vitals, even though he was angrily burnt to ashes by the wearer of the young crescent moon, oh young girl.’

(If there are) five (Gaṇas in a Pāda, it is called) Narkuṭaka. 49.

In every Pāda, if there are five Gaṇas, it is called Narkuṭaka.

(Its) second and third (Gaṇas) are y or i. 50.

Of that same Nirkuṭaka, the second and the third Gaṇas are yakāra (iis) or ikāra (sis).

Or, its third (Gaṇa) is b. 51

Of that same Narkuṭaka, the third Gaṇa may optionally be a bakāra (i. e., ssi). As :-

‘ May the (third) eye (of Śambhu) protect you, which has the clouds of ashes above it blown off and which is rendered fragrant by the puffs from the mouth, releasing sparks of fire, of the serpent placed on the ear, which is whitewashed with the rays of the crescent moon from which drops of nectar are oozing out and which has dispelled the darkness by its tawny lustres.’ 51. 1.

‘ But that moon too gradually rises up to the blue skies, as a swan moves from one lake to another blue and expansive lake, now gracefully growing in lustre, crushing the darkness, looking like a ball of fresh butter and being the delight of the night lotuses.’ 51. 2.

(If there are) six (Gaṇas in a Pāda, it is) Adhikākṣarā. 52.

If there are six Gaṇas in each Pāda, it is called Adhikākṣarā.

The even (Gaṇa) is never k. 53.

Of that Adhikākṣarā, the even Gaṇa in each Pāda is not kakāra (i. e., isi).

(But) the third must be k. 54.

Of that Adhikākṣarā, the third Gaṇa in each Pāda is kakāra (isi) alone,

y or i is its last (Gaṇa). 55.

Of that Adhikākṣarā the last Gaṇa in each Pāda is either yakāra or ikāra (i. e., iis or sis).

Sometimes even the first is so. 56.

Of that Adhikākṣarā, sometimes, i. e., in some employment, even the first Gaṇa is either yakāra or ikāra i. e., iis or sis. As :-

‘ Oh fairbodied girl, while I enjoy your lower lip, which is covered with blooming blue lotuses, which inflames the shafts of the god of Love, which surpasses an unfailing goblet of wine, which is offered in the mouth of the lover, (and) which is restless owing to slight throbbing, (your)

speech containing many letters is not so gladdening to the ear and the mind (as this lip).'

(Note :—The adjectives of *adhara*, which is evidently meant, are intended to be applicable to both the *adhara* and the *madhu*, yet the qualities of the former excel those of the latter, as said in the first adjective in the second line. The blue lotuses in the case of the *adhara* are the dark-blue glances from the half-closed eyes of the girl. In the end, the speaker says that the profuse words of love from the mouth of the fair one are not so delightful as her lower lip when it is in the lover's mouth, though this latter makes her absolutely silent and unexpressive of her love.)

(It is) a *Śīrṣaka*, when followed by a *Gītikā*, 57.

If this same *Adhikākṣarā* has a *Gītikā* immediately following it, it is called a *Śīrṣka*. As :—

'The red insects which are the beauty of the green verdure, move about; the rain-clouds slightly cover the planets, the moon and the sun. Now the lightning moving in the interior of the cloud flashes all around and then the *Cātaka* birds raise their notes in the sylvan regions, with delighted minds.

And then, as soon as the winds begin to blow, surcharged with the fragrance of the *Kuṭaja* flowers, gently embracing the tops of the beds of the sprouts of the *Silindhra* flowers, so soon they make the minds of the journeying lovers uneasy'.

By the addition of one (*Gaṇa*) each time (are obtained) *Lalita*, *Subhadrā*, *Vidruma*, *Vamśapatra*, *Kuñjara*, *Puṣpadanta* and *Mālā* (*Śīrṣakas*). 58.

There take place seven *Śīrṣakas* as named above. Among them, seven *Gaṇas* make the *Pāda* of *Lalita* and there is a *Gītikā* at the end; eight *Gaṇas* make that of *Subhadrā* and a *Gītikā* at the end. Thus the remaining *Śīrṣakas* should be known by the addition of one *Gaṇa* every time.

It is a *Trikalaya* when it has a *Nirdhāyikā* in the middle, 59.

If the *Śīrṣaka* as described above has a *Nirdhāyikā* in the middle of it, it is called a *Trikalaya*. Thus in short, first an *Adhikākṣarā*, then a *Nirdhāyikā* in the middle, (and) finally a *Gītikā* at the end, these three form a *Trikalaya*. As :—

'At the advent of the night, the day-lotus which had its flower open, now closes itself, being oppressed by the full moon. This bee has

become uneasy. The Kalahansas and the Sārasas accompanied by their mates, raise their pleasant voices, being stationed in the inside of the Kedāras and thinking about something.

Here, the Bandhujīvaka trees appear very charming with their flowers looking like the Indra-gopa insects mounted upon the green verdure. There, the Śirṣaka plants with their open flowers resemble the nights bespangled with stars.

The swarms of bees, having left behind them the juice of the Saptacchada flowers and being extremely greedy, after neglecting (other) flowers, fondly resort to the night lotuses, turned whitish with their pollen. 59. 1.

Three Gaṇas (make a Pāda of a) Bhaṅga-dvipadī. 60.

If there are three Gaṇas in each Pāda, it (i. e., the metre) is called Bhaṅgadvipadī. The mention of a Gaṇa again (in the Sūtra), even when the governing word *gaṇa* is still available (from Sūtra 15), is meant for the adoption of all the Gaṇas, whether the Caturmātras or the Pañcamātras, without any distinction. Otherwise, the Caturmātras alone (which are meant by the word *gaṇa* in Sūtra 15) would have been available.

Or four, or five or six or seven (Gaṇas make its Pāda). 61.

Of that Bhaṅga-dvipadī, there are not merely three, but also four, five, six or even seven Gaṇas.

A bh (i. e., a long letter) stands optionally at its end. 62.

Of that Bhaṅga-dvipadī, a long letter may or may not be at the end of every Pāda.

The longest (among them) contains 30 h (i. e., short letters). 63.

That Bhaṅga-dvipadī which has thirty short letters (i. e., Mātrās) is the last, the longest, among them. Hence the one which is longer than all the other Bhaṅga-dvipadīs, contains thirty Mātrās. There does not exist any which is longer than that. *Note: h or a laghu signifies both a short letter and an akṣara Mātrā; see Introductory, Note, para 3.*

It is (called) a Dvipadī, when a Gitikā follows it immediately. 64.

That same Bhaṅga-dvipadī is called Dvipadī, if it is immediately followed by a Gitikā. Illustration :—

‘The water in wells and rivers is now exhausted like the ample treasure, though well protected, at the (evil) turn of one’s fortune.

And this earth, with the forest trees completely dried up and its dust well heated, pines away like the mother of an imprisoned thief.

The body of the wild buffalo, who is oppressed by heat, droops down, being unable to bear any exertion, like the troubled household affairs, which require the feeding of many children and dependents, in the case of an idle man.' 64. 1.

Here is another Dvipadī :-

'By the ruthless breeze, which moves about being charged with the odour of the elephant's rut, are tortured the persons who are separated from their dear ones, today, oh compassionate one, oh conqueror of your enemies, oh lord of many beloved ladies and beloved of your people !'

(Note : Every line begins with a vocative).

Now are the spots on the earth adorned by the Bandhūka flower, whose filaments are covered with pollen and which is a friend of the bees, as they (i. e., spots) are adorned by you, who are the friend of the world, oh ornament of your family'. 64. 2.

Sometimes a Vidārī is (put) between (the two) 65.

Sometimes, in a different employment (of the metre), a Vidārī is placed between the Bhaṅga-dvipadī and the Gitikā. The definition of a Vidārī (the author) will give later. As :-

'The mountains, looking darkish owing to the water-filled thundering clouds, please the mind, as they have their lovely table-lands looking wavy owing to the filaments of the fresh flowers of the Kandali plants, their topmost forests overspread with the fragrant dust of the flowering Kuṭaja plants, (and) the interiors of their caves filled with the sweet notes of the impassioned pea-cocks.

A (loving) person, though his beloved mate is in front of him, is yet made uneasy by the breeze, which is opening the Ketaka buds and wafting with itself the pollen of the Bakula flowers.

The whole world is worshipfully offered to the god of love by the rain-cloud, which is dark like the lord of a she-elephant, which has dispersed the day-light resembling the dust, and which is prominently displaying its lightning, in the vicinity of the mountain.' 65. 1.

Vidārī (is a metre, where) there are fourteen short letters (i. e., Mātrās, in a Pāda) with a long letter at the end. 66.

If there are fourteen Mātrās (the last two consisting of a long letter) in a Pāda, the metre is called Vidārī. 66.

The fifth (Mātrā) is usually combined (with either the fourth or the sixth), 67.

Of that Vidārī, in every Pāda, the fifth short i. e., Mātrā, is generally combined either with the earlier Mātrā or with the following one, so as to form a long letter. 67. Note: Laghu is an Akṣara Mātrā, see note on 63.

The penultimate (Gaṇa) is ā. 68.

The word *prāyaḥ* continues. Of that Vidārī, in each Pāda, there is generally, the ākāra (i. e., *su*) as the penultimate (Gaṇa). There is no rule about the others, 68.

'A passionate lover has her mind dispossessed of pride by the Navamālikā creeper, which is dusky with the fragrant pollen of the evening and which is shaken by the gentle breezes from the Malaya mountain'. 68. 1

Twenty-three (Mātrās make the Pāda of) a Bhaṅgurāsaka, 69.

The word *bhūtūth* still continues. If in a Pāda twenty-three Laghus i. e., Mātrās, with a long letter at the end, are mixed up in any way, it is called Bhaṅgu-rāsaka, 69.

Twelve (Mātrās) (Make the Pāda of) an Avalambana, 70.

If there are twelve Laghus i. e., Mātrās, in each Pāda, (the metre) is called Avalambana.

s stands at the end (of the Pāda), 71.

At the end of each Pāda, there is generally a *śakāra* (*ss*). 72.

The two together make a Rāsaka, 72.

The two namely, the Bhaṅgu-rāsaka and the Avalambana, together make a Rāsaka. As:—

'Why, how do you conceal by your garment, the nail-marks placed at the base of your arms and at the Trika (by your lover)? The fish-banner god is bringing you a third eye, as it were, which is the witness of Cupid and * * * *. You are as it were adorned with this your lower lip, which is graceful, slightly reddened with the drops of blood and thickly marked with the tooth-bites (of the lover)'. 72. 1.

Hereafter the Gāthā, 73.

The Gāthā shall hereafter be described.

It is Ārṣī, 74.

And that Gāthā is to be known as Ārṣī (i. e., archaic or irregular). It is called so, because it belongs to the Rṣī alone (and so

must not be employed by the ordinary poets of today). That Gāthā is found in any of the five Jātis beginning with the Anuṣṭubh and ending with the Jagatī.

It is (endowed with) four or six Pādas. 75.

That Gāthā appears with four or six Pādas, either of the same or of the different types. As:-

‘You see the faults of others every now and then; but you do not see your own fault. Why do you laugh after abandoning your husband, property and family ? 75. 1.

The following ten do not understand Dharma, oh Dhṛtarāṣṭra; know them. They are:- The proud, the intoxicated, the mad, the exhausted, the wrathful, the hungry, the man in haste, the frightened, the passionate and the robber; these are the ten.’ 75. 2.

Thus ends the fifth chapter, dealing with the Jātis, in the Jānāśrayī Chandovicitī.

I. Index of Sūtras.

अङ्गान्धोपान्धयोगः	8.16	आद्यमन्त्रेन हतम्	8.7
अजमुखस्त्रीर्गन्तो	3.65	आद्ययोः षची	5.39
अजक्षूस्तृतीयपञ्चमौ	5.2	आद्ये तृतीये चिदौ	5.34
अतिजगत्त्वां नतिगा	2.194	आद्येऽर्धे उदः	4.15
अतिघृत्वां मसौ स्तौ	2.321	आभिर्बहुभिरूपा	5.22
अतिशक्त्या रजसस्या	2.242	आसां तृतीयस्य	5.28
अत्यष्टौ यन्मरुभन्ताः	2.286	उक्तायां गः श्रीः	2.6
अत्युक्तामध्याप्रतिष्ठा	2.4	उत्कृतौ मौ तो	2.376
अत्युक्तायां गौ स्त्री	2.7	उत्साहादिना येनैव	5.40
अथ प्रस्तारादयः	8.1	उद्दिष्टेऽन्याह्लात्	8.6
अथ प्रायोऽपभ्रंशे	5.1	उपगीतं तजैः	7.44
अनुष्टुभि त्रौ गौ विभा	2.72	उपान्धलोना	4.67
अनुष्टुभि नाद्यास्तौ	3.33	उभे विषमा	4.45
अन्तरसमा एव द्वितीय	6.21	उष्णिहि मौ गो	2.52
अन्ते च	3.42	एकाक्षरोक्ता जातिः	2.8
अन्त्येऽवात्	4.16	एकोऽष्टाक्षरः पादः	3.40
अन्यथापि	4.87	एतयोः परयोश्च	2.156
अन्यद्वितानम्	2.87	एदोतौ पदान्ते	1.10
अन्यद्विषमम्	1.15	एमिः पादाकुलकम्	3.70
अभिहृतौ म्मरुभनीगाः	2.372	एषैव नीपरतः	2.386
अभिनव तजैः	7.48	ओजजा चारुहासिनी	3.60
अमुज्याचलाद् गः	3.57	ओजजा पश्चिमान्तिका	3.63
अर्धयोर्वा	3.30	ओजयुजोः	3.1
अष्टोपजातिः	6.16	ओजयुजोच्छ्रुता रासः	5.16
अष्टौ कला वसुद्विपदी	7.63	ओजे चो युजि षचौ	3.62
अष्टौ नम्रा मौ गो	2.263	ओजे विपरीतादिः	3.35
आकृतौ औ त्रौ त्रौ	2.353	ओजे षण्मात्रा लङ्गन्ताः	3.53
आदौ पश्चित्रलेखा	4.79	× क × प विसर्गानुस्वार	1.7
आद्यचियतिः पथ्या	4.3	कञ्चवकान्ते प्रारब्धार्थो	6.3
आद्यमेदानधोऽधो	8.9	कामिन्याया व्यस्ये	3.25

कुङ्कुमकेसरं तजैः	7.40	चतुष्पदी वस्तुकं वा	6.18
कृतिः प्राविसमभ्युदश्च	2.5	चतौ खरद्विपदी	7.61
कृतौ श्रौ श्रौ श्रौ	2.334	चत्वारिंशत्कला एक	7.57
कमपृष्ठोद्व्यवसमुपात्	4.20	चपचापचान्गा माला	4.38
खड्गकं दीर्घीकृतं	4.84	चपजगगाः कुसुमः	5.15
गन्तचः पञ्चुपाः	4.40	चपजाया अवतंसकः	5.5
गन्तारनालम्	4.66	चपदाश्चतौ वा	6.26
गलितमेवायमकं	4.49	चपाचल्गा दर्दुरः	5.10
गाथस्याथार्धं समैथैः	4.90	चपाचागा इन्द्रगोपः	5.8
गायात्रानुकम्	7.73	चपाचागाः कोकिळः	5.9
गाथाथार्धेऽन्त्यगात्	4.18	चपाचीपाः प्रसृता	4.41
गायिनी	4.21	चपौ जम्भेडिका	7.67
गाने चिदौ ह्रस्वटकम्	5.42	चयोर्गाथः	4.19
गान्तं पवनोद्भुतम्	4.75	चरजमगा आमोदः	5.11
गान्तं पुष्पिताया	3.16	चलदलाश्चन्द्रलेखा	7.65
गायत्र्यां मौ सावित्री	2.33	चस्य पो मत्तकरिणी	5.21
गीतिः सप्तमे पे	4.9	चादिः कुसुमिता	4.63
गीतिस्क्रन्धके संकीर्णम्	4.17	चापचपदा ललिता	4.44
गीत्यन्तावबलम्बकौ	4.85	चाम्यां पाम्यां पाद्मा	4.76
गीर्गीर्विद्युन्माला	2.74	चितौ वचपा वा	6.30
गौ चेद्वाणिनी	2.299	चिपताः क्रीडनकम्	4.69
गम्ये द्वितीयतुर्यौ	4.5	चिपौ वचाता वा	6.82
ग्युपचित्रा	3.66	चीः पद्मडिका	6.81
ग्लावधोऽथो द्विर्विरितः	8.3	चीगौ सुमङ्गला	4.52
ग्लावशोकपुष्पमञ्जरी	2.398	चीनौजे जो जो लीर्वान्ते	3.73
ग्लौ दुःखम्	2.9	चुपौ युग्न जो	4.77
घटैश्चित्रलेखा	2.303	चुदौ नौजे जो	4.42
चः पौ चौ तः समात्	4.31	चुला वा	5.4
चः पौ जो गो कुन्दः	5.6	चूडामणिरुजैः	7.25
चतुरङ्गावोजे वक्षौ	5.36	चूपगा विनता	4.59
चतुष्पञ्चषट्सप्ताष्ट	4.83	चूपौ गरुडपदम्	7.7
चतुष्पदी कला ओजे	6.19	चूरुप्रात्	4.35

चूषयताश्चपलम्	7.49	जिगादुयिता	2.116
चूषौ चावधृतम्	7.50	जीमैस्तिकदाम	2.172
चूगौ षष्ठे जो	4.1	जैः पतौ षदौ	6.5
चूतौ कुङ्कुमतिलकावली	7.14	जो गौ सती	2.27
चूतां छद्मणिका अजैः	7.17	जौ बिलासिनी	2.17
चूदौ हरिणकुलम्	7.9	जमौ रजौ गो	2.198
चूपावायामकम्	7.22	ज्रज्रगाः पञ्च	2.278
चू लयः	7.4	ज्रज्रा विभावरी	2.184
चूषौ सुभगम्	7.32	ज्रौ गः सुभद्रा	2.67
चूः स्कन्धकसमम्	7.18	ज्रौ रजौ गो मधु	2.206
चूतौ कन्दोदम्	7.36	ज्रौ र्गौ प्रमाणी	2.82
चूदौ स्वप्नकम्	7.27	जसजस्वल्गाः पृथ्वी	2.287
चूपौ गोन्दलम्	7.45	जसज्जा जलोद्धत	2.169
चूर्गन्तो मुग्धात्	4.34	जसौ गः कुमार	2.54
च्लदावतिदीर्घं ढजैः	7.55	जसौ जसौ यिल्गा	2.364
च्लदौ सिंहपदम्	7.51	जसौ नौ गौ राज	2.229
च्ल बालमुजंगम	7.41	जसौ स्यौ कोलः	2.193
चेऽष्टमे स्कन्धकम्	4.13	जैः पतौ तिः पचौ वा	6.6
चो गीर्णटचरणं	3.71	जैश्चादौ षचौ पौ वा	6.7
चो विजया	7.58	जैश्चपदं पचदं	6.8
चौ करिमकरमुजा	7.64	जैश्चपतं षचदं	6.9
चौ गौ चो गौ नृत्तगतिः	3.72	जैः पातौ चापौ	6.10
चौः दः शशाङ्कवदना	6.25	जैश्चिदौ षचचं वा	6.11
चौ पः खण्डम्	4.53	जैश्चितौ पिर्वा	6.12
चौ पः समः	4.29	त उपवदनकम्	5.29
चौ लान्ततौ चौ	5.24	तच्चरी ढजैः	7.47
छन्दः	2.1	तच्छरभा षचैः	2.240
जगत्सां तौ ज्ञाविन्द्रवज्रा	2.158	तच्छ्रे ल्युपात्	4.14
जतजा गाडुपेन्द्रवज्रा	2.155	तज्रगा मस्जगगा	3.6
जतज्रा वंशस्थम्	2.159	तज्राः शुद्धविराड्	3.50
जस्तागादुपस्थितम्	2.134	तत् काशीदाम अजैः	7.23
जातीफलावर्धे	4.23	तत्कृतिर्विषमस्य	8.14

तत्कोकिलकं	2.298	ते द्विगुणा द्विहीनाः	8.12
तत्तच्छाङ्खजो जे चिदी	5.33	ते पिण्डिताः संख्या	8.10
तत्संगीतं ढजैः	7.43	ते मिश्रे प्रवृत्तकम्	3.58
तत्सुरक्रीडितं ठजैः	7.38	ते यमितेऽन्तेऽदिला	5.30
तदादौ द्विगं सर्वलं	3.41	ते रत्नकण्टिके ठजैः	7.15
तदोजे चतौ मुखात्	4.32	तैः पचादं चिर्वा	6.13
तद्गीतिसमं अजैः	7.10	तो जौ ग उपस्थिता	2.120
तद्दीर्घकं ढजैः	7.52	तो जौ गावुपस्थिता	2.133
तद्बुजोर्जः पय्या	3.34	तो जौ स्त्रौ मोटनकम्	2.147
तद्भाराक्रान्तं ठजैः	7.35	तो नौ स्त्रौ मुख	2.149
तद्भुजंगविक्रान्तं ठजैः	7.28	तौ चस्तौ बिलासिनी	4.60
तन्मा मकरलता	2.102	तौ चितगाः खञ्जकम्	4.50
तन्मौक्तिकदाम ठजैः	7.19	तौ चितौ मञ्जरी	4.61
तमजला उत्थापनी	2.148	तौ जो गाविन्द्रवज्रा	2.154
तम्या रुचिरा	2.100	स्त्रौ सोमप्रिया	2.22
तपताः पुष्पमाला	7.72	तजसस्याः शिशुः	2.259
ता गौ कामबाणः	2.399	तगा मधुकरिका	2.65
ताजगगा जतजगगा	3.8	स्त्रौ जौ गो अभ्रकम्	2.215
ताज्जलाः शङ्खः	2.360	स्त्रौ जौ गौ वसन्तः	2.231
तामिर्लक्ष्मिका	4.82	स्त्रौ जौ रो मृदङ्गः	2.261
ताराध्रुवकं ढजैः	7.29	स्त्रौ ज्मौ ज्मौ स्त्रौ	2.344
ताल्ललिता	2.175	स्त्रौ रुजौ गो लक्ष्मीः	2.214
तिगौ लयग्राहि	2.129	स्त्रौ तनुमध्या	2.36
तीः कामावतारः	2.167	स्त्रौ स्त्रौ पुष्पविचित्रा	2.189
तीचौ मुक्तावली	4.46	स्त्रौ मौ नीगौ हंसपदा	2.374
तुर्याक्षतत्रयसास्तद्विपुला	3.39	त्रयलगा विभ्रमः	5.14
तुर्योऽशः पादोऽविशेषे	1.11	त्रयोऽप्यबलम्बकः	4.56
तृतीयषष्ठयोर्दिशादि	6.15	त्रिभिरन्वैरपि	4.89
तृतीयस्य तो मत्त	5.19	त्रिगुप्तौ गो रतिलीला	2.326
तृतीये पञ्चमे तयोर्वा	5.20	त्रिधुभि मौ रो गौ	1.127
तृतीये ललिता	4.10	त्रिध्वप्यन्त्यक्षस्य ते	4.74
तृतीये षष्ठे ल्युपात्	4.26	त्री नौ रस्तरंगः	2.352

श्री नौ र्नाक्षत्रकम्	2.362	नर्म्यामष्टादिराः	2.390
श्री जला	2.47	नजभाजिम्बलगाः	2.380
श्री औ उमौ रः कषागतिः	2.346	नजिर्गा बा	2.277
श्री लौ नाराचम्	2.78	नजीभा वनमञ्जरी	2.351
श्यादिर्गादिः	1.17	नङ्गास्त्वरितगतिः	2.112
त्सौ गो भ्रमरमाला	2.57	नज्यगा विपुलभुजा	2.125
लगा नन्दा	2.28	न ज्याः शशिलेखा	2.103
धैः षचातं चिपौ वा	6.14	नभज्याः कलहंसा	2.160
दशमला वृत्तम्	2.335	नभभा हुत	2.163
दाचदालदाचदालि	7.2	नभभा नभिरा	3.12
दामात्रा नो रासको	5.3	नभसा जौ गः	2.331
दीर्घभुतौ	1.8	नभसलगाः सिंहः	2.228
देवगानं फुल्लङ्कम्	5.41	नवकदलीपत्रं दजैः	7.20
द्वयोरर्धसंकरे संकीर्णम्	5.27	नवमक्ष चित्रा	3.63
द्वयोर्यस्ये उद्गीतिः	4.8	नवरङ्गकं तजैः	7.30
द्वादश ना लौ ललित	2.384	नवावजातिः	6.17
द्वादशक्ष वानवासिका	3.69	नक्षपला	3.36
द्वाभ्यां भद्रिका	4.11	नष्टाङ्गे गणैर्हति	8.5
द्विः पूर्वार्धं गीतिः	4.6	नष्टेऽङ्गस्य दले	8.4
द्विगमापीडः	3.43	नस्त्रा गावशोका	2.152
द्विभानेकाध्वयोगः	8.17	नस्म्यलगा रोहिणी	2.295
द्वितीये तुर्ये तयोर्वा	5.18	नस्या विशाला	2.101
द्वित्रिचतुःपञ्चषट्कला	1.3	नाद् गौः	2.257
द्वित्रिचतुर्मिलक्षणैर्मिश्रा	6.22	नादंसगतिः	2.361
द्विपदी	7.1	नाद् भज्राः प्रियंवदा	2.174
द्विपद्यन्ते गीतिर्द्विभक्तिका	4.86	नाभ्यां पञ्चमात्रैरुत्कलिका	2.401
द्विपद्यबलम्बकान्ते	4.88	नाभ्यां रवचादयः प्रचितः	2.389
द्विर्भजसना म्यौ	2.383	नारलगा नजत्रा	3.15
धक्कमष्टषट्चतुष्पात्	5.32	नार्ह चण्डवृष्टिः	2.387
धृत्वां घम्या रौ	2.300	निगौ निलया	2.115
ध्रुवायां छैः कलाभिः	6.4	निजलगा ललितपदं	2.272
नः स्मौ तौ गौ पद्यम्	2.294	निसौ ह्रीः	2.192

नीगौ त्वरितगतिः	2.219	नौ भौ गः क्षमा	2.203
नीर्गावुपचित्रम्	2.234	नौ भौ त्तं	2.165
नीसभिगा हंसल्यो	2.373	नौ र उपच्युतम्	2.95
नीसौ शशिकला	2.243	नौ रगा भद्रिका	2.143
नुगौ चलधृतिः	2.268	नौ रीर्निशा	2.314
नुगौ वसुधारा	2.296	नौ रुर्मेधमाला	2.367
नुलावचलधृतिः	2.269	नौ रो यौ भोगिनी	2.258
नृलगावतिरुचिरा	3.31	नौ रौ प्रमुदित	2.181
नृलगा नृगौ शिखा	3.28	नौ रौ कामदत्ता	2.187
नृलगाध	3.32	नौ रौ गश्चन्द्रिका	2.205
नो जौ भौ कल	2.255	नौ सो गौ वृन्ता	2.139
नो जौ ल्यौ सुमुखी	2.145	नौ सो लघुगुणमणि	2.104
नो भौ मः सौ र्यौ	2.337	नौ सौ गः कमलाक्षी	2.218
नो रिर्मेधावली	2.188	नौ सौ व्यौ पङ्कजवक्त्रा	2.315
नो रौ बृहत्तिका	2.89	नौ सौ ललितम्	3.47
नौ गो हरिविलसितम्	2.63	नौ स्त्रौ न्सौ तृतीये	3.49
नौ गौ रतिमाला	2.86	नौ मृगवधूः	2.19
नौ तन्ना उपमालिनी	2.248	नञ्ज्या नीगौ चपलम्	2.375
नौ तौ गः कुटिल	2.202	नञ्ज्यास्तामरसम्	2.183
नौ तौ गौ वसन्तः	2.224	नञ्भजिराः सिद्धिः	2.350
नौ त्रौ गः क्षमा	2.200	नञ्भज्राः प्रभद्रकम्	2.253
नौ त्सौ गो गौरी	2.213	नञ्भज्जजा रगाववितथम्	2.297
नौ भौ त्रौ न्यौ ललित	2.366	नञ्भज्जर्गा बाणिनी	2.276
नौ भौ ल्यौ प्रहरण	2.222	नञ्भज्जल्गा धृतिः	2.235
नौ भ्रावुज्ज्वला	2.166	नञौ त्रौ गः सुवक्त्रा	2.195
नौ मो भुजगशिशु	2.91	नञौ त्रौ मालती	2.180
नौ मो रौ चन्द्रोदयोतः	2.247	नञौ त्सौ गो मद	2.211
नौ मौ यौ चन्द्रमाला	2.307	नञौ त्सौ भनिष्ठा	2.379
नौ त्सौ भौ ललितम्	2.308	नञौ त्सौ नवमालिनी	2.179
नौ त्सौ पुटो	2.164	नञौ ल्यौ ललितगतिः	2.80
नौ त्सौ यो मालिनी	2.246	नमन्ता गौ शरभ	2.239
नौ त्सौ र्यौ करि	2.223	नभौ जिगौ मङ्गल	2.270

न्यनङ्गाः कमल	2.150	पो रेवका	7.59
न्यभा गौ पतिता	2.140	पौ चपौ हारावली	4.48
न्यौ गः कुमुद्वती	2.68	पौ चारुः	7.71
न्यौ न्यौ कुसुम	2.168	पौ चौ तो गलितकं	4.25
न्यौ औ निसौ	2.370	पौ चौ पो वेः	4.28
न्यौ शशिवदना	2.39	पौ तः सुन्दरा	4.36
त्रज्या मनोरमा	2.119	पौ तौ भूषणा	4.37
ब्रजङ्गाः सुकेसरम्	2.233	पौ मल्लिका	4.80
त्रौ गो मनोहा	2.70	प्रकृतौ त्रौ औ यिः	2.345
त्रौ र्गा सुमालती	2.76	प्रतिष्ठायां त्रौ कन्या	2.15
त्रौ शफरिका	2.43	प्राक्त्पाथगोऽथो	8.2
नङ्गा अभिमुखी	2.32	बृहत्सां भो मौ	2.88
नसौ गौ गुणलयनी	2.84	भगगन्ता आपातलिका	3.55
नसौ जौ गो लयः	2.208	भजसा उदयम्	2.92
नसौ तो गो विधुन्	2.209	भन्गगा मृगचपला	2.122
नसौ मौ यावनङ्गलेखा	2.312	भना गौ श्रीः	2.132
नसौ त्रौ औ हरिणीपदम्	2.318	भा गौ भुजंगविलासः	2.400
नसौ त्रौ स्लौ गो हरिणी	2.293	भातल्गा न्जन्सगा	3.18
नसौ रौ गश्चन्द्र	2.207	भिगगा नज्ज्या	3.5
पङ्कौ मभरगा	2.107	भिगौ चित्रगतिः	2.114
पचपचपा महा	4.51	भितनिसा हुतलघु	2.369
पचौ ध्रुवकम्	6.24	भिम्भसा मणिमाला	2.301
पचौ लवली	7.68	भिर्गौ दोषकम्	2.130
पतौ मदनविलसिता	7.66	मीः र्गौ शरमाला	2.264
पदावप्सराः	7.62	मीगावङ्गरुचिः	2.196
परार्धमुपगीतिः	4.7	मीन्या भङ्गिः	2.319
पाचदाक्षिस्तृतीये	5.17	मीरसल्गा नन्दकम्	2.341
पाचाजगाः करभकः	5.7	मुगौ संगतम्	2.265
पादः	2.2	मुगौ मदिरा	2.355
पिचौ रतिवल्गुभः	4.47	भूः सुमद्रम्	2.368
पिदादुत्पकः	5.31	भो गौ पङ्क्तिः	2.25
पूर्वेऽर्धे मुगौ	3.51	भो नौ सौ निरगा	2.378

भौ गः कलिका	2.59	मना यिः कुसुमित	2.302
भौ गौ चित्रपदा	2.75	मन्वनीगा वरतनुः	2.356
भौ र उत्सुकम्	2.93	मध्यमायां मो नारी	2.11
भौ रसला दुर्दुरकः	2.236	मनूसगागा अपवाहो	2.377
भौ सुमुखी	2.16	मन्यगाः पणवो	2.110
भजसाद्रौ स्वलितम्	2.237	मभता गौ वातोर्मी	2.136
भजौ गः शारदी	2.64	मभम्यला हारिणी	2.292
भतौ न्तौ ललना	2.186	मभरसला भाराक्रान्ता	2.291
भतौ लौ माणवकम्	2.77	मभला भ्रमरविलसितम्	2.138
भौ गक्षित्रम्	2.62	मस्ताः सिंहाक्रान्ता	2.105
भौ भौ बन्धुकम्	2.118	मभा यिश्चन्द्रलेखा	2.304
भौ न्तौ त्रौ लौ दीपिका	2.343	मसागाः सभासाः	3.13
भमसा रुक्मवती	2.113	मस्जगाः शुद्धविराट्	2.109
भमौ विक्रान्ता	2.49	मस्जागावेकरूपम्	2.146
भमौ रभौ निलगाक्षपलगतिः	2.363	मात् तौ गौ शालिनी	2.135
भ्यसस्याः केतनम्	2.260	मात्रा वर्णोना गो	4.24
भ्यौ कामलतिका	2.41	माद्रम्ययाश्चन्द्रलेखा	2.250
भन्जनलगा वैर्जभजन्साष्टैः	3.19	मालागलितकपादान्ते	4.91
भनिगा ऋषभगज	2.271	मिरीं चित्रा	2.249
भनिसा भ्रमरपदम्	2.309	मीः कल्याणम्	2.173
भौ न्भौ न्तौ गो	2.288	मुः कामक्रीडा	2.262
भौ न्भौ भौ शैलशिखा	2.281	मुगौ कामुकी	2.266
भौ न्भौ भौ लौ	2.342	मो नौ गः कुसुदिनी	2.123
भौ त्रौ न्यौ महिषी	2.274	मो भौ गो वा	2.137
भौ त्रौ त्रौ रो	2.347	मो भौ तौ गौ मन्दा	2.290
भौ न्तौ न्यौ वरयुवतिः	2.282	मो रो सो लो जया	2.226
भौ लघुमालिनी	2.45	मौ जौ गः श्रेयोमाला	2.201
भ्लगा रतिः	2.26	मौ तनिसा मत्तक्रीडा	2.348
भ्तौ गो विधुवक्त्रा	2.60	मौ तनीजभाः	2.385
मः सौ कनकम्	2.97	मौ तो नीला मत्तक्रीडा	2.359
मः सौ ग उद्धतम्	2.124	मौ यौ वैश्वदेवी	2.177
मणिगुणनिकरो जैः	2.245	मत्तजभाः कुरङ्गिका	2.811

स्तौ स्तौ गावसंबाधा	2,230	स्तौ स्तौगावलोला	2,221
स्तौ स्तौ तौ गो	2,328	यः केशा	2,12
स्तौ स्तौ रौ गः	2,327	यथेष्टं मालागायः	4,22
स्तौ स्तौ निर्सलाः	2,382	यथेष्टं र मत्तमातङ्गः	2,394
स्तौ स्तौ गो मत्त	2,199	यथोत्तरमेकैकरवृद्धा	2,388
स्तौ स्तौ लौ कोमल	2,285	याः सिंहविक्रान्तः	2,392
स्तौ स्तौ गः कोडुम्भो	2,216	याः सिंहविक्रीडः	2,396
म्रस्तर्गाः सुरतललिता	2,280	युग्जोपहासिनी	3,64
म्रौ गौ हंसरुतम्	2,79	युजि तिसृभ्यो गः	3,56
म्रौ गौ गः प्रहर्षिणी	2,197	युजोः षड्भ्यो लो	3,37
म्रौ म्रौ म्यौ लौ	2,340	यौ सोमराजी	2,38
म्भन्जन्नाक्षलम्	2,305	यीर्भुजंगप्रयातम्	2,170
म्भन्या गौ कुटिलम्	2,241	यौ व्रीडा	2,20
म्भौ गः सरलम्	2,61	यन्त्सर्गा जयानन्दं	2,278
म्भौ न्यौ न्यौ मदन	2,275	य्यौ नौ तौ गौ शोभा	2,338
म्भौ न्यौ रौ केसरम्	2,306	य्यौ नौ रौ गो	2,329
म्भौ स्तौ जलधर	2,178	य्यौ न्यौ जौ गो	2,324
म्यौ घुनन्दा	2,48	य्यौ न्यौ तौ गः	2,325
म्रम्यल्गा उपोत्खा	2,227	य्यौ न्यौ तौ व्रीडा	2,317
म्रल्गापासा विद्रुमः	5,12	य्यौ न्यौ रौ गो	2,323
म्रौ तटी	2,34	य्यौ रौ गक्षन्दिणी	2,204
म्रौ तौ गौ लक्ष्मीः	2,225	य्यौ शिखण्डिनी	2,51
म्रौ भः सौ जौ	2,332	य्यल्गा जया	2,29
म्रौ म्रौ तौ गौ	2,339	य्यौ गो मुदिता	2,69
म्रल्गाः सावित्री	2,30	रः सौ गो मणिरङ्गः	2,117
म्रस्त्रमगागाः क्जजगाः	3,48	रः सौ तौ जौ गः	2,330
म्रौ गो मदलेखा	2,55	रः सौ लावच्युतम्	2,128
म्रौ ज्यौ ज्यौ जौ	2,357	रजगा मयूरसारिणी	2,111
म्रौ ज्यौ तौ जौ	2,371	रजल्गाः श्येनी	2,144
म्रौ ज्यौ तौ शार्दूल	2,310	रज्जाः कामिनी	2,106
म्रौ ज्यौ न्यौ गो	2,322	रश्चतुर्जौ बतंसिनी	3,24
म्रौ मुकुलम्	2,42	रसनादाम ठजैः	7,24

रखिर्जौ लौ वारुणी	3.23	रौ लावनुष्टुप्	2.73
राह्य	2.251	रौ विदग्धकः	2.24
रानभभाः सुन्दरम्	2.256	रौ ग उद्धता	2.56
रीः स्रग्विणी	2.171	रौ जौ भावुज्वलम्	2.313
रो ब्रज्जा जौ नितम्बिनी	3.22	रौ गिर्या भेषमाला	2.393
रो ब्रज्जाः शिखी	3.21	रौ नं वेगवती	3.4
रो ब्रज्जाः कामिनी	3.20	रौ र्येष्टं राक्षण्डकालः	2.391
रो मीमेघः	5.13	रौ पञ्चमाष्टमौ विश्लोकः	3.67
रो वृगी	2.13	रौ मदः	2.8
रौ गो हंसमाला	2.58	रौ लावनङ्गशेखरः	2.397
रौ समृद्धिः	2.18	रौ चेदिन्दुवदना	2.238
रौ निसाक्षन्दनप्रकृतिः	2.349	रौ सुखम्	2.10
रौ र्जरास्तूणकम्	2.254	रौ र्जसमद्विकहतिः	8.11
रौ र्जर्गाक्षित्रम्	2.279	रौ र्जसमानेककान्	8.8
रौ र्जा ब्रज्जा	3.10	रौ वाचं ध्यात्वा	1.1
रौ र्ग उष्णिक्	2.53	रौ वान्ते ग्वक्कः	1.6
रौ गौ सिंहलेखा	2.81	रौ विकल्पहतिर्मात्रा	8.15
रौ लौ समानी	2.83	रौ विकृतौ न्जौ म्जौ	2.358
रौ र्भमास्तृतीये सौरभकम्	3.46	रौ विपुलान्याषन्त	4.4
रौ र्भसाक्षन्दर्वर्मे	2.161	रौ वृत्तम्	1.12
रौ र्मा गौ स्वागता	2.142	रौ वैतालीयादेर्युक्पादजा	3.59
रौ र्मा रयोद्धता	2.141	रौ व्यत्यये खञ्जा	3.29
रौ र्मा भद्रिका	2.94	रौ व्यत्यये ज्योतिः	3.52
रौ र्मा हलमुखी	2.90	रौ व्यत्यये विपरीतादिः	3.9
रौ र्मा ललना	2.283	रौ व्यत्यये षट्पदावली	3.11
रौ र्मा कच्छपी	2.44	रौ व्यत्यये सुमनोरमा	6.20
रौ र्मा भौ गौ बलना	2.232	रौ शक्या नौ सौ	2.220
रौ र्मा कलिका	2.121	रौ शेषजातौ मतिनायि	2.381
रौ र्मा मालिनी	2.40	रौ श्रव्यो विरामो यतिः	1.16
रौ र्मा पङ्क्तिः	2.108	रौ श्वचारा वदनकम्	5.28
रौ र्मा कुमुदिनी	2.185	रौ श्वचाराभिदौ वा	6.29
रौ र्मा औपच्छन्दसकम्	3.54	रौ श्वचाराः श्वचा अमरम्	5.38

षडतः षचौ भ्रमः	5.37	षिचीदा उपगन्धर्व	7.42
षक्षता उपात्	4.54	षिष्ठीः स्वविरासनकम्	7.31
षक्षताश्चापौ बाप्सरो	6.28	षीक्षताः कमलाकरम्	7.13
षक्षदाक्षिर्वा मष्टा	6.27	षुर्भ्रमररुतम्	7.11
षक्षाषचिदाः कुमुदम्	7.34	षो गणद्विपदी	7.60
षक्षिषा युज्यज ओजे	5.25	षोऽजचः षपौ रासावलयम्	5.26
षचीदाक्षन्त्रलेखा	4.68	संकृतौ भ्तौ न्तौ भौ	2.365
षचीषक्षदाः पवन	7.33	स आद्यस्य द्वितीयादिना	8.44
षक्षुता उपात्	7.8	सजस्त्रा भर्नगगाः	8.7
षक्षुदा उपात्	7.6	सज्या स्यौ सारणी	2.153
षचूतैः कृतान्याया	7.26	स द्विमात्रः	1.9
षक्षुपाः शिखा	7.16	सन्ध्यादौ कडवकान्ते च	6.1
षचूदैः कृतेष्वेषु	7.21	सप्त कला दलौ	7.69
षक्षुता रभ्यावर्णकं	7.46	स भ्रमरपदं वजैः	7.5
षचौ काञ्चनलेखा	7.70	समकृती राश्यूना	8.13
षजौ सिः समात्	4.73	समानेनैकादिः	1.4
षडङ्गावाधे तुर्ये	5.35	समार्धमर्धसमम्	1.14
षतीगाः शुभात्	4.30	समेज्जरात्	4.27
षपक्षतदा अरविन्दकम्	4.70	समैः पादैः समम्	1.13
षलदलचदगाद्रौ	4.71	समैः पादैः सर्वसमा	6.23
षक्षीर्युग्जो लीर्वा	4.57	सर्वजातीनामपीति	2.157
षक्षीः समे जो लीर्वा	4.39	सर्वादिसध्यान्तग्लौ	1.2
षक्षुगौ द्वितीयषष्ठौ	4.64	सर्वेष्व्याषलाद् गो	3.61
षक्षूर्हरिणीपदम्	7.12	सन्धेर्नकुटकम्	4.72
षक्षुः कलकण्ठीस्तम्	7.53	साः कुसुमास्तरणः	2.395
षक्षौ खण्डिता	4.55	साज्जगाः रभर्या	3.17
षष्ठं विनेष्टपैर्विचित्रा	4.12	साज्याः सभ्रल्याः	3.14
षष्ठे न्ळे लात्	4.2	सा तान्ता सालभञ्जिका	4.62
षाक्षुता भ्रमद्रुतं	7.37	सा तुर्यपा दीपिका	4.81
षाक्षुता भत्तमातङ्ग	7.56	सा तुर्यपा मुग्धिका	4.78
षाक्षुदाः शतपत्रम्	7.54	सा त्रेधा षट्पदी	6.2
षाक्षूर्नीजे जः	4.83	साधे न्ळे छै रक्षिता	4.65

सान्ते दोनावली	4.58	सौ सुमतिः	2.21
सा प्रभा छैः	2.182	स्वनन्या एला	2.252
सा मणिमाला चैः	2.190	स्जसा अक्षि	2.96
सा स्रक् चैः	2.244	स्जसा माला	1.126
सिहविक्रान्तं ढजैः	7.39	स्जस्ला न्सजा	3.45
सिः सौम्या	2.99	स्जौ गो विमला	2.66
सिल्ला विदुषी	2.131	स्जौ सौ गः कुटजम्	2.212
सिल्ला नभञ्ज	3.2	स्जौ सौ प्रमिताक्षरा	2.176
सिल्ला भिगगा	3.3	स्जौ स्जौ गो नन्दिनी	2.210
सीस्तोटकम्	2.162	स्जौ स्जौ त्रौ बुद्धुदम्	2.320
सुगौ बा	2.267	स्जौ त्रौ त्रौ गौ महा	2.354
सुप्रतिष्ठायां रो गौ	2.23	स्जज्जम्साः सुरभिः	2.316
सुगौ तरुणीवदनेन्दुः	2.333	स्जौ गुरुमध्या	2.37
सैतवस्य चतुर्थ	3.38	स्जौ नौ म्यौ लौ	2.336
सो गौ घनपङ्क्तिः	2.31	स्जनला विमला	2.151
सोऽन्यलोः कुङ्कुमः	7.3	स्सौ सूचीमुखी	2.50
सो मदनः	2.14	स्सौ विमला	2.46
सौ रमणी	2.35	स्सौ स्जौ गः सुदन्तम्	2.217
सौजे पैर्विच्छित्तिः	4.43	स्सौ स्सौ केकिरवम्	2.191
सौ ज्भौ जो गावति	2.289	स्सौ गो दीप्ता	2.71
सौ नौ मो गो वेळिता	2.284	स्सगा सिल्ला इला	3.26
सौ मस्तारम्	2.98	स्सगाः सूर्धगाङ्गमुखी	3.27
सौ लौ मही	2.85	हस्त्रो ल्छुः	1.5

II. Index of Sanskrit Stanzas.

अच्छिन्नप्रसराणि	1.16.24	अरतिमति हि मम	2.243.1
अजननिर्योषितां	2.194.1	अलिमलिने	3.56.3
अतिरेकिवान्	3.46.1	अलिवलयद्वंद्वकृति	2.152.1
अदूरवर्तिनीं	3.39.15	अविकल्पानसंतान	2.390.1
अद्भुततुङ्गमूर्ति	2.271.1	अविरलगुरुशाखि	2.388.1
अद्भुतसंगरसागर	2.341.1	अविरलपुष्पबाण	2.276.1
अद्य कलहंसललेने	2.383.1	अविरलमदपाथो	2.393.1
अद्यापि मधुः	3.65.1	असमं दधनय	2.320.1
अधिगुणधनुर्दण्डं	2.318.1	अस्तमाश्रिततुषार	2.398.1
अधुना ध्वनति	3.72.1	अस्या वक्त्रान्जमव	1.16.23
अधुना पञ्चषोः	2.50.1	अस्या वक्त्रेन्दौ	2.311.1
अधुना भवदीय	3.53.1	अहि विरहता	2.60.1
अनाकृष्टस्य विषयैः	3.39.2	आकल्पं कल्पयित्वा	2.384.1
अनुदिनमपि हन्त	2.257.1	आकाङ्क्षसि यदि	2.149.1
अनुसर हिमकर	2.234.1	आगतोऽसि धूर्त	3.59.4
अपयाहि पितामह	2.267.1	आताम्रत्वं वपुषि	2.107.1
अपरमणिगुण	2.104.1	आत्मारामपदैक	2.221.1
अपिसरिदधिपति	2.115.1	आदिश्रद्धा यः सर्वेषां	2.173.1
अबद्धर्यापि मधुरा	1.16.34	आद्यन्तल उपा	1.3.4
अभिनवतरदुर्मदो	2.387.1	आपदि दीनमनो	2.93.1
अभिनवविकसित	3.30.2	आपातलिका वत	3.55.1
अभि नागान् याति	2.354.1	आलानितगज	3.34.1
अभ्यस्यता तु तरुणी	2.91.2	आवासः पर्णशाला	2.345.1
अभ्यस्यतीव रस	2.215.1	आसाद्य प्रियमिह	2.123.1
अमंस्त ते दुर्नय	3.9.1	इति धौतपुरन्धि	2.289.1
अभोजवनं व्याकोश	2.374.1	इत्यौस्तुक्यादपरि	1.16.28
अयमत्र नृपः	3.3.1	इदं वदनपथं	2.54.2
अयमनुनीय सर्व	2.380.1	इमां बालां त्रासा	2.324.1
अयमरण्यमहीध्वपि	2.337.1	इयं सखे	3.39.7
अयि जड यतिबन्धो	2.200.1	इह किमु विलसति	2.315.1

इह वासकसञ्जिका	३.१७.१	करकलितनिश्चित	३.४४.१
उक्ता वाचं नो दत्ते	२.२६२.१	करटिखवन्मद	३.२६.१
उज्ज्वलनिशाकरा	२.६४.१	कर्मविशेषाद्	३.७१.१.
उत्तमं घनाविन	३.२३.१	कलयति कोकिले	२.२९८.१
उत्सुक्स्तनकलश	१.१६.५	कलयति पाण्डुर	२.१०८.१
उल्लेखत्रिदश	२.१९७.१	कलयति वैरि	२.१७९.१
उत्कुल्लाम्भोजाक्ष्याः	२.३८६.३	कलितकलङ्कशिति	२.२११.१
उत्साहहेला	५.४०.१	कष्टं जनस्त्वदालो	४.६.४
उदयं लब्ध्वा	३.६३.१	कस्य कृते कृतपुण्य	४.५.६
उदयाचलवप्र	३.५६.२	कस्य नात्र	२.९.१
उदयादेः प्रसरन्	२.३३६.१	कान्तिरिन्दुकौमुदी	२.२७९.१
उदाममारुतहत	४.५.५	कायुद्धीवा प्रास्थित	२.३८२.१
उपगीतिकुरङ्ग	४.७.१	कामिनीभिः सुखं	३.३९.१२
उपगीतिगन्ध	४.७.३	कामेभ्यो निस्पृहं	२.३४.१
उपदिश्यते तव	४.१.३	काष्ठे वा कनकेऽपवा	२.१४६.१
उपलतृणस्वरूप	२.२६३.१	कीर्तिरिह भवतः	२.६२.२
उर्मिभङ्गीनिर्मिमाणा	२.१३५.१	कीर्तिस्तव वल्लभा	३.५४.१
उष्णिहीव संसृतौ	२.५३.१	कुटिलतां धृतवती	२.२७०.१
एक एव क्षणो	२.२५१.१	कुन्दयष्टिं हृष्टः	२.१२१.१
एकैव भवति	४.८.५	कुन्दे विचकिले	२.५७.१
एकोऽपि बालचूतः	४.५.१	कुमारपाल देव	२.६७.१
एतदभिनवभास्व	२.११८.१	कुम्भमुवो जयतीह	२.१२७.१
एतस्या गण्डतल	१.१६.१५	कुरु करुणां वितर	२.२७७.१
एतासां राजति सुम	१.१६.१६	कुरुते तरसा न	२.१३१.१
एवमपरार्धसंख्या	४.१.२	कुर्वतेऽविवेकाद्रति	२.७३.१
एषा भवतः समरां	२.१२०.१	कुवलयमुदं व्या	२.२९५.१
ऐक्षवकार्मुक कौसुम	२.२६४.१	कुवलयेक्षणे	२.४३.१
ओजसंख्या यदा	१.६.२	कूजत्कोयष्टिकोला	१.१६.१०
कङ्कालमाल	२.८७.२	कृत्वा जगन्नयजयं	२.२६१.१
कङ्कलिस्कन्धे कुसु	२.३०२.१	केतकीसंस्पृष्टैः	२.४०.१
कथय किमियं लक्ष्म	२.२९३.१	केवलस्य न गिरेः	३.५९.५
कनकरुचिर्धन	२.१४५.१	केचप्यखर्वगर्वाद्	२.३४६.१

कैशिकावर्तिकाः	2,328.1	चपलाकेकरनयना	2,37.1
कोकिलवधूनां	2,260.1	चपले प्रयातु	4.8.3
कौतुकमात्रमेव	2,342.1	चलितैर्षटोद्भव	2,252.1
क्रियया हीनं	2,31.1	चिचे सरला	2,28.1
कचिक्काले प्रसरता	3,39.17	चिरवह्दरघट्ट	2,388.3
कचित्तु पदमध्ये	p.7	चुल्लुककुलजल	2,272.1
कचिदपि चूतलता	2,375.1	चुल्लुक्यनृपते त्वयि	2,193.1
कचित्पङ्कशङ्का	2,396.1	चूताङ्कुरा	4.7.4
कापि खैरं क्रूर	2,376.1	चौलुक्यनरेक्षर	2,360.1
क्षणविष्वंसिनि	3,39.16	चौलुक्येन्द्र त्वं	2,291.1
क्षीणतन्तुर्मदिरहे	2,16.1	छत्रायमाणधरणेन्द्र	3,73.1
क्षमाभूत्युक्त्व कोश	2,321.1	छन्दोविचितेः	1.1.2
खड्गे पानीयमाल्हा	1,16.13	जगतां विमुः पृथु	2,242.1
गगनाङ्गणे कुमुद	2,126.1	जगणविहीना	4.1.1
गणानुदिष्टगा	8.7.2	जगति जगन्नयोप	2,253.1
गता लाक्षारागश्रुति	2,338.1	जनयति महतीं	3,44.4
गाढाक्रान्ता कुचयुग	2,275.1	जन्मज्ञाने स चरम	2,290.1
गीतीनां त्रयमियं	4.8.6	जम्भारातीम	1,16.19
गीर्धीः	2.6.1	जय जिन	2.8.1
गुणलवेऽपि सुभग	2,160.1	जयति विजितान्य	4,24.1
गुरुगुणचिता	2,84.1	जयिनि दिगन्तात्	3,70.3
ग्रामेऽत्र पाप कलहंस	2,175.1	जर्जरसारिमध्य	2,288.1
घट्यसे ज्यया	2,233.1	जातास्तव द्विषत्	2,47.1
घनतमसि नष्टान्	2,209.1	जिनचरणसरसि	2,384.1
घनपरिमलमिलदलि	3,31.1	जिन त्वदीयशास	3,25.4
घनपरिमलसार	2,388.5	जिनपतिगुरुपद	2,139.1
घोराकारा घनघोष	2,137.1	जिनपतिपदपङ्कज	2,388.4
चक्षुःसौन्दर्यं मृग	2,356.1	जिनः स वः	2,10.1
चतुरम्बुराशि	4.2.1	जिष्णुर्विच्छेदो	2,177.1
चतुर्मीत्रादिकत्रिशत्	7,72.2	जैनेन्द्रं मुखं	2,30.1
चन्द्रो मत्तकरी	3,13.1	ज्वालसी सुभग	2,247.1
चपल न कस्य	4.5.7	ज्वालं ज्वालं सुभग	2,304.1
		ततिरिह करिणां	2,36.1

तृतिरिह गगने	3,60.2	त्वदीयरिपुमूजं	2,287.1
तथा तेन कृतं भर्त्रा	2,20.1	त्वद्दृष्टेयं भवति	2,105.1
तदंहिपरिताडनं	2,364.1	त्वद्दनाप्रतो	2,45.1
तपालये घन	3,25.2	त्वद्भिप्रयोगे नवे	2,399.1
तरलत्वणिमा	2,164.1	त्वद्भैरिभूपैरिय	3.8.1
तरुणतरणितेजः	2,392.1	त्वमञ्जलोचने	3,25.3
तरुणीवैषा	3,59.3	त्वमसि शरणं प्रसीद	2,208.1
तरुमूलगृहाः	3,14.1	त्वयि जलधि	3,44.2
तव गुणनिकरै	2,222.1	त्वयि तेजोभिरशेषं	2,87.1
तव पुरो नयनयोः	2,19.1	त्वं दधासि विभो	2,128.1
तव प्रमातुमिच्छ	2,82.1	त्वं नासि दृशोः पथि	2,259.1
तव मन्त्रकृतो दूरात्	3,39.3	त्वं निर्जितोऽसि निरव	2,344.1
तव हियापहियो	1,7.2	दधति तव चुलुक्य	2,258.1
तस्या नितान्तचप	4 5.4	दधासि धात्रीं विद	2,155.1
तस्याक्षस्तकुरंगा	3,33.1	दन्तश्रुतिधौत	2,147.1
तस्याः स्मरामि	2,87.3	दन्तमयूखाः शश	2,365.1
तारकामल्लिका	2,171.1	दन्तुरं कपिशनयनं	2,90.1
तावकीनकटके	2,141.1	दयितस्तावानु	4,5.3
तुल्येऽपराधे	3,39.18	दर्शनाद्यदीह संता	2,349.1
तुषारसंभार	3,61.1	दश धर्मं न जानन्ति	7,73.1
तृष्णां त्यज	2,87.4	दारेषु सुग्रीव	2,158.1
तेन शशिमुखि	1,16.33	दिक्कालाचनव	1,16.20
तैरेव धवलव्याजात्	5,40.2	दिक्षु चक्षुरनिल	2,283.1
त्यक्त्वा पुत्रकलत्र	2,322.1	दिग्यात्रासमये	3,49.1
त्यजत मनुजा जाते	2,294.1	दिनकरपतिशुचि	2,112.1
त्रिदिवं व्रजन्निः	2,217.1	दिशतीं दुग्ध	3,59.1
त्रिभुवनविजयाय	2,367.1	दुःखं मे प्रक्षि	1,16.29
त्वच्छर्दूणां विधिने	2,136.1	दुनोति बत तां	2,326.1
त्वत्सेनाभिः कृत	2,178.1	दुर्वारवैरिदन्तिनां	2,78.1
त्वदरिमृगदृशा	2,203.1	दूराखटप्रमोदं	1,16.32
त्वदारवे कृतसृष्टा	3,25.5	दृप्यत्पाताळ	2,227.1
त्वदीयपादपङ्कजे	2,278.1	दृष्ट्वा त्वस्थुतना	2,371.1

देव जगद्भयैक	2.353.1	निकृतिक्लृपया	2.187.1
देव तवारिनरेश	2.301.1	निखिलकुचलय	2.205.1
देव त्वयि क्षमा	2.72.1	निखिलदीनदुःख	2.119.1
देवार्त्ता यः खैणैः	2.83.1	निजजीवितमात्र	2.99.1
द्विजातिजा विकल्पाः	3.70.1	निष्णं प्रणमत	3.42.1
धनं प्रदानेन	1.7.3	निष्णं प्रतिगृह	3.68.1
धराभारं बिभ्रल्लीलया	2.204.1	निष्णं प्राक्पद	p.9
धीमतां हि गुणो	2.117.1	निष्णं लक्ष्मच्छाया	2.386.1
नतसुरकिरीट	3.73.2	निपतन्ति यस्मिन्	2.46.1
ननु भव कुसुमेपो	2.218.1	नियम्य गाढ	3.25.1
नमस्तस्मै महा	1.16.2	निर्यमहान्ध	2.358.1
नभसि भृशं स्तनति	2.379.1	निरुन्धानस्तापं	2.323.1
नमच्छक्रश्रेणी	2.278.1	निर्ममे सपदि	2.256.1
नमस्तुभिरशिरश्चुम्बि	1.16.7	निर्ममो भव विधेहि	2.352.1
नमस्यामि सदो	1.16.3	निर्वृति विधेहि	3.20.1
नमोऽस्तु वर्षमानाय	1.16.1	नृप कुरु करुणां	2.95.1
नयनविलसितै	2.91.1	नृपतिलक मातु	2.101.1
नरेन्द्रगणसेना	2.54.1	नृपते तव का	3.4.1
नरेन्द्र रुष्टे त्वयि	2.206.1	नृपवर भवदीय	3.15.1.
न लभ्यते धनस्तनी	2.17.1	नृपवर रिपवस्ते	2.248.1
नववयसि वियुक्तानां	2.165.1	नृप शैलशिला	3.2.1
नवसिन्दूरभासो	2.71.1	नृवर तव धनु	2.219.1
नबोदयं चिरा	3.11.1	नृवर यशसि मति	2.245.1
नव्ययौवननटस्य	2.232.1	नेक्षसे किमहो जल	2.380.1
नष्टं स्वकर्मिणः	2.310.1	नेपथ्यानि निरस्यति	4.3.1
नष्टाङ्गे प्रथमं	8.5.1	नैतच्छस्माङ्गे किमुत	2.230.1
न सूरिः सुराणां	2.170.1	नो जानीते कृत्वाकृत्यं	2.348.1
नामीनिष्ठा	4.4.2	नो मष्टसिहास्ते	2.49.1
नात्रापि पैश्वर्येण	2.100.1	प आकम्पतलघुः	1.3.2
निःप्रत्यूहं पुण्यां	2.385.1	पतिविरहे या	2.68.1
निःसामान्यं तवैतत्	2.332.1	पथिक प्रयाहि	2.191.1
निःसारे संसारे	2.111.1	पथं चतुष्पदी	1.12.1

पयोनिघेरवाप्य	2.184.1	पूर्वान्तवत्सरः (यत्सु०)	p.8
परसूतकूजितानि	2.299.1	प्रचुरविभवता	2.182.1
परममुपशमं वर्णी	2.308.1	प्रणतसुरवर	1.7.7
परमं प्रकर्षमधि	2.212.1	प्रणतसुरविसर	2.296.1
परलोकविरुद्ध	2.162.1	प्रणमत् भवबन्ध	1.16.14
परिभ्राम्यद्भुङ्क्ष्वं	2.329.1	प्रणमदखिलसुर	2.268.1
परिमलविलुठन्	2.366.1	प्रणयत्परमिमं	2.174.1
परिहर नितरां	2.143.1	प्रणयवति सखि	3.44.3
परिहर बत	3.52.1	प्रतिमुद्गरिह	2.246.1
परिहृतोत्पला	2.76.1	प्रत्याख्याताप्यसि	2.138.1
पक्ष्यसान्द्रवचो	2.163.1	प्रत्यादेशादपि च	1.16.31
पर्णपातमात्र	2.81.1	प्रमुदितसमद	3.29.1
पर्याप्तं तप्तचामी	1.16.9	प्रवृत्तकरिषिद्रवं	3.58.1
पक्ष्यन्ति देव	3.39. 1	प्रसरति तव सुभग	2.244.1
पक्ष्य विविधवर	2.378.1	प्रसरद्रजःस्थगित	3.7.1
पक्ष्येद्भगवत्	3.6.1	प्रस्तुतिविबभारुता	2.388.2
पक्ष्योष्णांशोरभ्यु	2.303.1	प्रस्मरमरिनर	3.28.1
पाणिपादविलो	2.313.1	प्रस्तारो नष्टमु	8.1.1
पादेन हता येन	3.39.4	प्राक्तनमुकृतसम्भे	2.343.1
पान्थ अथ दयितां	2.65.1	प्राप्ते वसन्त	3.40.1
पान्थाः शीघ्रं यात	2.381.1	प्रायः पुमांसो	2.156.1
पापाम्यासात् कुटिलं	2.61.1	प्रायो दुष्कृतकर्मसु	2.357.1
पीनघनोन्नतवृत्त	2.400.1	प्रावृट्कम्प्या	2.199.1
पुण्यपात्रे शुद्ध	2.18.1	प्रासादेषु त्वदरि	2.292.1
पुण्यपापजल	2.94.1	प्रियसखि मधुं मा	2.312.1
पुनर्भजेत् पुनर्द	8.5.2	प्रीणिताखिलार्थि	2.335.1
पुरन्धी सुवेशा	2.12.1	प्रोक्ष्य पुराणि त्वद्भय	2.372.1
पुस्तखोनाड्वि	2.159.1	फलं कालाक्रान्तं	2.325.1
पुरो दिनपते	3.58.2	फाल्गुनमासे	2.25.1
पुष्करमम्बुदगर्जित	2.130.1	वत चन्द्रिका	3.45.1
पुष्पचापस्य चाप	2.394.1	बहुभिः किमाल	2.176.1
पुष्पशररम्यतनु	2.237.1	वाक्य कुतोऽपि	4.8.4

बोचितापि रम्यैः	2.185.1	मलयजरसस्निग्ध	2.314.1
मज्ज धर्म	2.21.1	मल्लिगुरुक्षि	1.2.1
भवद्गुणकथा	3.57.2	महाकविं कालि	3.39.11
भवस्वरणयोः	3.58.3	मा कुरु संपदि	2.319.1
भवशतविरचित	2.373.1	माघद्रन्ध्रद्विपानां	2.226.1
भास्ति घृदुपाणि	2.41.1	मानभृतमिदं	3.19.1
भास्ति घुवदने	3.60.3	मामद्वैतानुरागां	2.225.1
मुवनजैत्रमखं	2.70.1	मिथ्यादर्शनदिग्ध	2.97.1
मुवने दधदेक	3.56.1	मुक्तशेषविरो	3.39.9
भूमिभृतमङ्गेषु	2.363.1	मुखविपुलाः पर्यन्ते	4.4.1
शृशमात्मवतः	2.85.1	मुञ्चत नूपुर	2.369.1
भैमे भवदरि	2.102.1	मृगनाभिविनि	2.383.1
भ्रमर सखे व्रज	2.180.1	मृगरिपुः शशक	2.240.1
आतर्दृष्टा	2.7.1	मृत्युमुपैति यदा	2.236.1
आन्तर्गृध्रवृन्द	2.144.1	मृदु वाच्य एष	4.5.2
आग्यक्रमर	2.189.1	यः श्लाघ्यः प्रतिदिन	2.377.1
भूविलासदूरी	2.108.1	यक्षश्चक्रे जनक	1.16.6
मकरकेतुमट	3.12.1	यतिः सर्वत्र पादान्ते (यत् ०)	p.6
मङ्गीरकणित	2.79.1	यत् किञ्चिद्भूयते	2.386.4
मणिरसनास्वनिताद्	2.80.1	यद्यसादतो जय	2.106.1
मत्तद्विरेफपुंस्को	4.6.2	यदसरलतरभू	2.202.1
मत्तालीनां स्निग्ध	2.285.1	यदि प्राप्तो बन्धं	2.317.1
मदनगजेन्द्रमहोदय	2.361.1	यदि वाञ्छसि कर्ण	3.44.6
मदनखिलोचन	2.153.1	यदि सा वत	3.60.1
मदमुखर	3.43.1	यस्य न कापि कला	2.114.1
मधुसहचरीह	3.62.1	यस्य न कुलमपि	3.67.1
मध्ये मताङ्गवा	2.167.1	यस्य नैवार्थाः	2.23.1
मनसिजलीला	2.39.1	यस्य प्रभावाद्	3.39.8
मनोभिरामाः	3.39.14	या घनान्धकार	2.111.1
मन्दायन्ते न खलु	1.16.27	यातोऽन्तं शशभृद्	2.42.1
मम तावन्मतमेतदिह	6.20.43	या बभूव सदर्पा	2.56.1
ममानीयत मनः	2.29.1	या मालमहाविष	2.133.1

यावत् केसरिनादो	2.55.1	वन्धा देवी पर्वत	: 3.382.2
यावद्धनामि चूता	4.6.8	वन्धसैरिमा भवद्	3.10.1
या मुजगानामुप	2.132.1	वपुषेयं द्रुत	3.64.1
युगपत्प्रफुल्ल	4.5.8	वलयितवरकन्धरं	2.388.6
युधिष्ठिरो धर्म	2.157.3	वल्लभं सुरभि	2.142.1
येन विधिप्रति	2.196.1	वल्लभा गेहिनी	2.13.1
ये विजितात्मानो	2.113.1	वशीकृतजगत्कालं	1.16.8
योषितो वियोग	3.21.1	वसुधाधिपव्यमिह	2.210.1
यौवनेन वा	2.24.1	वहति न मन्दं	2.140.1
रचयतु जन्मज्ञान	2.370.1	वहसि गन्धकरटि	2.239.1
रजनीरमणप्रतिमे	2.35.1	वाचं ध्यात्वार्हतीं	1.1
रणमुषि नृपते	2.223.1	वारिदमुक्त्वा	2.309.1
रत्निकरमलय	3.32.1	विकासिकुसुमं	2.169.1
रम्यनितम्बा	2.186.1	विततघनतुषार	1.16.25
रागरोषमोह	2.83.1	विदग्धयूनां	3.60.5
राजन् यैः समरे	3.48.1	विद्वद्गणैरुचित	2.214.1
राजन् सत्यं तदेतद्	2.250.1	विनम्रसुररत्न	3.57.3
रिपुवनिताजन	2.125.1	विनयितमनसोऽपि	2.166.1
रुन्दोऽमन्दः कुन्द	2.386.2	विपरीतानि रे शठ	3.35.1
रुक्मी कान्ताभिः	2.216.1	विपुलेऽप्यम्बुधौ	3.38.1
रुक्मीलीलागारं	2.201.1	विपुलोद्गतिः	4.8.2
रुक्मते सरसि	2.44.1	विभ्रमसारभू	2.88.1
रुतानां कलिकामिः	2.69.1	विभ्राजते खे	2.22.1
लावण्यपयोधिः	2.36.1	विरचितकुसुमा	4.6.1
लावण्यामृतधूर	3.50.1	विरचितनिविडतरो	2.218.1
लीलासिताब्ज	1.7.4	विरहनिदाघः सुभग	2.150.1
लोकवत्प्रति	3.39.6	विरहविधुर	3.44.5
वंशस्थकावि	1.6.1	विरहे नवे	3.27.1
वक्रनिरीक्षण	3.18.1	विरहेऽप्यधिकं	2.14.1
वधूमिः पीन	3.39.10	विलसदुत्तरवारि	2.389.1
वन्दितपादा	3.70.4	विललितचिकुर	2.269.1
वन्दे कविं श्रीभारवि	3.39.5	विवस्वतोदीप्य	3.57.1

विषधमणिमेखला	2.391.1	श्रीचौलुक्य क्षितिप	2.241.1
विशदवृत्तलब्धा	2.89.1	श्रीमत्पार्श्वनाथ	2.48.1
विशालभाललोळ	2.397.1	श्रुततां नृपकुमार	2.362.1
विशालवंशा	3.60.6	श्रेयांसि बहुविज्ञानि	1.16.30
विषमाक्ष एष	2.96.1	यः सर्वगो ब्राह्मणः	1.3.3
विह्वर नितम्बविम्ब	2.235.1	संप्रति शिली	4.7.2
वीक्षितोऽप्येष	3.36.1	संप्राप्ते मधुसमय	2.280.1
वीणानिनादानु	2.129.1	संप्राप्तेऽस्मिन् जगत्	2.300.1
वीरजिनेन्द्र	3.5.1	संवृत्तोऽयं संथाकालः	2.268.1
वीर तवासिपथेन	2.265.1	सकलासुमतां रक्षायै	2.98.1
वीरवरेण्य रण	4.8.1	स किं वद नीच	2.116.1
वैरिभानां तयोच्चा	1.16.12	सखि भवति भव	2.224.1
व्योमनि सागरतीरे	2.75.1	स जयति कुमारपालः	8.7.1
शङ्खक्षोदरुचा	3.66.1	सततनमत्पुरंदर	2.350.1
शत्रौ मित्रे हर्म्ये	2.249.1	सततविकाससमु	2.183.1
शरदायातेयं	2.151.1	सत्कार्णिकारचित	2.281.1
शशधरपादा	3.70.2	सत्त्वं रम्याभोगा	2.74.1
शशधरवदनं	2.220.1	सदलङ्घितैः	3.47.1
शशिवदना	2.32.1	सद्गुणरत्नरोहण	2.347.1
शस्त्राभ्यासे रति	4.4.3	संतोषधनानां	2.190.1
शस्त्राभ्यासे व्यसन	2.305.1	सन्ध्यान्ते प्रतिदिश	2.340.1
शिल्लीमुखतति	2.134.1	सपदि बलिनृपान्	2.68.1
शीतरुजान्योऽन्य	2.77.1	समदनागेन्द्राणां	2.228.1
शीतरुजा विधुत	2.281.1	समशानुमित्रतां	2.56.1
शुष्कशिखरिणि	5.17.2	समाधिपयोधि	2.172.1
शूलं दलं तु गाढं	1.16.22	समुद्रतधरित्री	2.229.1
शृणु परमोपदेश	2.297.1	समुल्लसद्दशन	2.198.1
शैवलालीनिराशा	2.58.1	सम्यग्ज्ञानचरित्र	2.109.1
शोभते धनुर्लतेव	3.24.1	सरसिजवक्त्रा	2.168.1
शौर्यभृगेन्द्र चुलुक्य	2.368.1	सरसि सरसिजं	2.307.1
अय विशुद्धविद्या	2.331.1	सरितां कमितुः स्तव	2.284.1
श्रीचौलुक्य किम	3.59.2	सर्पहृपेन्द्रभर	2.148.1

सर्पक्षिस्त्व दिग्जय	2.124.1	सौरभपाण्डिम	8.69.1
सर्वगः सर्वलो	1.3.1	स्कन्धे विन्ध्याद्रि	1.16.21
सर्वथा विरञ्चि	3.22.1	स्खलितवचसि	2.181.1
सर्वातिरिक्तं लावण्यं	3.39.13	स्नितधोरघोषा	2.188.1
सर्वेदेवैः	2.15.1	स्पर्शनमात्रवशात्	2.59.1
स बः पातु कुन्द	2.38.1	स्पृष्टं त्वयेत्यप	1.7.1
स श्रेयांसि श्रेयांसः	2.52.1	स्फीतनव्यगन्धलुब्ध	2.254.1
सस्पृह इव त्वयि	2.238.1	स्फुटदुग्धलवकु	2.316.1
सह धनुषा समदो	2.351.1	स्फुरति च दक्षिण	2.255.1
सा काङ्क्षस्यन्पमेव	2.339.1	स्फूर्जति संगरप्रदोषे	2.282.1
साधुचरणाम्भोज	2.26.1	स्मर इव शयितः	3.16.1
साधु समाधाववि	2.122.1	स्मितवकुलशिरीष	2.401.1
सारङ्गाणां न कुल	2.306.1	स्यादस्यानोपगत	1.16.18
सिंहावलोकितार्थेषु	7.57.2	स्याद्वादाधृतमुदिते	2.110.1
सितमहसि धवल	2.192.1	स्वमर्तुभक्ता	2.27.1
सिद्धनरेन्द्रनन्दन	2.274.1	स्वस्वागमाचार	2.154.1
सुनिश्चितं नः पर	1.1.3	स्वादु खण्डं च सलिल	1.16.26
सुभग तव नव	3.30.1	स्वामिन् जिनवर	3.41.1
सुभग त्वयि ह्र	2.395.1	हृताहार्योचितात्	8.7.4
सुभग सुखदं	2.207.1	हृत्वा हृत्वाधमन्थेन	8.7.8
सुभग हे सरभर्त	3.59.6	हरन् सर्वा भोज	2.286.1
सुभु भवदीय	2.92.1	हस्ताक्षेपैर्वारिवारं	2.359.1
सुरासुरशिरोनिष्ठ	1.16.17	ह हा पान्यलीभिः	2.51.1
सुरासुरशिरोरत्न	1.16.4	हासो हस्ताभर्त	1.16.11
सेयं साकाङ्क्षा त्वयि	2.327.1	हतहृदयः खलु	2.195.1
सैहिकेयमय	2.161.1	इदि प्रविष्टा	3.60.4
सौम्यैतस्याः किं	3.51.1	दीविनियन्त्रण	2.355.1

III. Index of Prakrit Stanzas.

अंगचंगिम	6.19.1	उअ महुसमओ	4.28.1
अंगय फुडिअ	7.23.1	उअ वणावलिआ	7.68.1
अंगुलिआहि ललिअ	4.10.1	उअ वयंस विअ	4.27.1
अइचंगंगई मोरई	6.32.1	उअरडा खवलउ	5.35.1
अच्छउ ता उम्भ	7.39.1	उच्छलंतछप्पय	4.89.1
अज्जवि नयण न	5.28.1	उज्जागरओ कवोल	4.77.1
अट्टलहुविरइआ	7.3.4	उज्जागरकसाय	4.55.1
अत्यं भासइ अरहा	1.1.1	उण्हय अमयमऊह	7.50.1
अणुरयणि चंदकिरण	4.23.5	उद्दाइअसंभानिल	4.87.1
अम्भपुरसुंदरिहिं	7.69.1	उलिहकमल	8.73.3
अलओ वलओ	5.25.4	उम्भिज्जउ मायंद	4.80.1
अलि मालइपरि	6.20.37	एए नामनिबद्धा	5.25.5
अलिवगीई	6.19.13	एक्कु पसारइ जइ	7.54.1
अवमनिअदुडु	5.2.1	एत्तहे गम्भरा	7.12.1
अविरलवाहवारि	4.66.1	एत्थु करिमि मणि	6.19.42
अविरहिअहं	6.19.38	एह अलिअदेह	7.72.1
अविहडअवरो	4.87.6;5.27.1	ओअह तुज्ज विरहे	4.70.1
असोअमंजरी	5.11.1	ओ चलचलंतिआ	6.19.33
अहरुट्ट दलइ	5.6.1	ओ दामाई रयंतीइ	4.23.4
आमुल वि बहु	5.29.1	ओ भडकबंधु	6.20.34
आयामयधवल	7.22.1	ओ रणभणंत	6.20.5
ईदडु तुडु गुणि	5.38.1	कइअहिं होएसइ	6.30.1
इअ उवजाइहिं	6.16.1	कइआस्तुलणपय	4.42.1
इअ नारिहिं	6.15.1	कंकण किंकिणि	4.69.1
इअ वणराइहिं	6.17.1	कंकेल्लियामवण	6.20.46
इह भाला गाहाण व	4.22.1	कंचणसूतण छडिअ	7.35.1
इह माहवि वम्मह	6.19.50	कंपिअ निअवि	6.19.19
उअ अछरा	7.62.1	कज्जल्लेहाविल	6.20.54
उअ खंवाहइ	4.14.1	कइमभगा मगु	5.36.1
उअ पोम्भराय	1.10.2	कपूलधवल गुण	7.2.1

कमला तिहिं लड्डु	4.5.11	कैसरकुरक	4.82.1
कमला ललिता	4.5.9	कोअंढं पसुण	4.57.1
कमलिणिपासि	6.19.17	कोइलकलखु	6.19.26
कर असोअदल	6.20.31	कोइलवलिकए	6.19.30
करवालपहारिण	6.19.55	खंडुगयमिंदु	4.40.1
करहयधणहर	5.7.1	खलिअक्खरउं	6.20.4
करिमयरसुओ	7.64.1	खीरसमुदिण	5.33.1
कळसभवतवरिस	4.1.4	खेलिरकामिणी	4.88.1
कवणु सु धन्नउ	6.19.49	गज्जह घणमाला	6.20.8
कहिं हंसिहिं	6.19.8	गज्जति गीइओ	4.83.1
कामिणिहिअअसरो	6.20.24	गयघडतुरय	7.42.1
कामे कमाहिं कमियं	2.157.1	गयणुप्परि कि न	4.87.8
काली कमली मेहा	4.5.10	गयपत्तपरिगह	7.21.1
काली रत्तडी	6.19.23	गलिअंजणधवले	4.25.1
कालो हरो कुबेरो	4.13.3	गहिरु गज्जइ	5.18.2
किं अज्जवि माणं	7.48.1	गाम्बि पट्टणि	5.22.1
किं झाइउ तिण	7.36.1	गुणविवज्जिह	5.19.8
किउ उरि लच्छिहिं	7.4.1	गुरुअ च्चिअ एक	1.6.8
कित्तिउ वण्णउं	6.19.48	गोरडिअहिं उव	6.20.8
कित्ति तहारी	5.87.1	गोरीइ चिड्डुर	4.19.1
कि न फुल्लइ	4.87.10	गोरी गोटी दर	6.21.1
कुइ धन जुआ	6.19.36	गोरोअणगोरी	6.20.12
कुमुअकमलहं	5.18.1	गोबीअणदिज्जंत	5.4.1
कुवलयखित्त	1.7.6	घणरवदूसहा	6.19.25
कुवलयदलनयणे	4.48.1	घणसारु मेळि	7.3.1
कुविदो मयणो	6.19.51	घोलिरनवपल्लु	6.20.40
कुसुमंतरि	6.19.8	चउलड्डुएहिं	4.13.5
कुसुमाउहपिअ	4.85.1	चंदणयं पिड्डु	4.46.1
कुसुमुगमु	7.37.1	चंडुज्जोओ	3.70.5
कुव कण्ण कलिग	6.21.2	चच्चदि चारु	7.47.1
केआराडु	6.20.1	चरणकमललमो	4.62.1
केलाससेल	4.9.1	चरणेण वि नव	4.83.2

चारुचंपयरुह	7.71.1	जा बलमदप्फरेणं	4.15.1
चीणं चएसु	4.52.1	जावयरसरंजिअ	7.51.1
चूअमंजरि मंजु	4.61.1	जासु अंगहिं घणु	5.21.1
चूडल्लउ चुण्णी	6.22.3	जीए लमोइ चंदण	4.78.1
चूडल्लउ बाहोह	6.22.1	जुवईण नयण	4.11.1
चोल्लक तुज्ज नयरी	4.23.2	जुहाउ व बूहाओ	4.23.1
छुहखामु वि	6.19.7	जे आवि मंदेत्ति	2,157.4
जं किर मुद्धिआइ	4.41.1	जे तुह पिच्छहिं	5.34.1
जं जाइहि	6.19.9	जेत्थु गज्जहि	5.21.3
जं धणलोअण	6.19.21	जे निअहिं न पर	6.27.1
जं सहि कोइल	6.20.10	तं तेत्तिउ बाहोह	6.22.4
जइ अ झल्लकहि	4.87.5	तणुअंगिहि लोअण	7.26.1
जइ गंगाजलि	6.20.49	तणु नव चंपयमाल	6.20.16
जइ जाहिं सुरसरिअ	7.55.1	तरलं दीहत्तणेणं	4.45.1
जइ तुइं महु कर	4.87.11	तरुणिहूणिगंड	4.87.8
जइ न हससि न य	7.15.1	तरुणीकिलिक्किचि	6.20.55
जइ बोल्लइ धण	6.19.2	तहि मुमयहि	6.20.6
जइ वत्थुआण हेडे	4.87.12	तहि मुद्धहिं नेहंवाहिं	7.6.1
जइ वम्मह गोरडी	6.20.21	तारावलि मणि मा	6.19.29
जइ वि संखु न	6.24.1	तुंगो रंगो भिगो	5.25.3
जगु नीसेसु वि	6.20.47	तुह असिलट्टिहिं	5.39.1
जलइ जइ वि	6.19.54	तुह गुण अणुदिणु	6.20.32
जलइ सरोवरि	7.32.1	तुह चंडिण भुअ	6.20.45
जसु अतुलिअ गय	7.16.1	तुह दंसण तरं	7.24.1
जसु पारु लहंति	7.7.1	तुह पयावेण	4.51.1
जसु भुअबल्ल	7.44.1	तुह पुहईसर	7.57.1
जसु लोइचक्किण	6.20.13	तुह मार मारकिदी	6.26.1
जह जह तुह पड्ड	4.17.1	तुह मुहलायण्ण	6.20.56
जह प्हाउं ओइण्णे	1.7.5	तुह रणि नड्ड रसा	7.28.1
जह तुइ पवयणु	7.19.1	तुह रिउणो निक्संत	4.18.1
जहिं घड्डिअ उप्फु	6.20.23	तुह रिउराय	4.13.1
जहिं छज्जइ नर	5.30.2	तुह रिउ वणगय	7.29.1
जा किन्नरमिह्णि	7.17.1	तुह विजयपयाण	4.26.1

तुह विरहिं सा	6.20.44	नहयलम्मि सयल	4.79.1
तुहुं उज्जाणि मा	7.9.1	नहयलवराह	6.19.46
ते जि पंडिअ	5.20.3	नहलच्छिभाल	6.19.48
तोडिअगुडमुह	6.20.26	नारिहुं वयणुल्लइं	7.18.1
दहिअक्खयघण	7.30.1	नासंतिहिं समरा	6.20.39
दारविज्जिअ विसय	7.31.1	निअइ झुणइ	6.19.10
दारुणदेहदाहप	4.86.1	निअजुवई गणदु	7.60.1
दिव्व कहिं ते मत्त	5.21.2	निअवि वयणु	6.20.2
दीसइ उववणि	6.20.15	निक्कंदल कय	4.87.2
दीसइ सुरधनु	6.19.44	निच्छइं पिअसहि	6.20.27
दीसए एस तरुणि	4.47.1	निच्छिवि करिवि	5.15.1
दीहरच्छिआए	6.19.34	निज्झाइअइ जय	4.76.2
दीहरमुअदंड	7.52.1	निदद्धु डद्धु	5.31.1
दुइमरिउमहि	7.41.1	निम्भरदलिअ	4.88.1
दुद्धरवारिबुट्टि	4.31.1	निम्मलनाणदिट्ठि	4.35.1
देक्खिवि वेल्लडी	6.19.20	निम्मलि गयणि	6.19.16
धवलनिहेण	5.32.1	निसुणिअ माई	6.20.20
नच्चाविअचंदण	4.53.1	पंडिगंडयल	4.87.7
नच्चिर कीरमिहुण	1.65.1	पइं विणु तहि	6.19.4
नच्चिरु किसलकरि	7.10.1	पइं ससिअयणिए	6.28.1
नमिरसुरासुरिंद	4.34.1	पञ्चसुगयवरु	1.10.1
न मुणिज्जइ गलाउ	4.38.1	पडिहअवहुविह	7.15.2
नयणविलासिण	7.40.1	पत्तउ एहु वसंतउ	6.20.36
नवरिंद तुह	4.36.1	पत्तलच्छि सुहयं	4.27.2
नरु लच्छिविव	7.34.1	पनमध पनयपकु	4.1.5
नवकयलीपत्तिहिं	7.20.1	पयडिअलंछणमय	7.56.1
नवकुवल्लयनयण	6.25.1	परगुणगहणु	6.31.1
नवकोइलरवा	4.83.3	परनरमुहपेच्छण	6.19.53
नवघणभमभमंत	5.30.1	परहुअपंचमसवण	4.87.4
नवघणमालिअत्ति	4.58.1	परिमल्लुद्ध	4.72.1
नवचंदलेह	7.65.1	पलिअ केस	6.20.51
नवमयरंदपाण	4.71.1	पवणपहल्लिअ	4.16.1
नहकोलस्स व	4.20.4	पसरदु वई	7.61.1

पडु तुह बेरि	5.42.1	मत्तकोइलामहुर	4.60.1
पिअयम कहं	4.83.5	मत्तजलहर	5.20.2
पिअहु पहारिण	6.20.42	मत्तपिअमाहवी	4.83.4
पिउ आइउ निवडिउ	7.27.1	मत्तमयरपुच्छ	4.44.1
पिच्छ पीवरमहा	4.37.1	मत्तमहुअमंडल	4.50.1
पुणरवि णिअरज्ज	4.30.1	मत्तमहुअरितार	5.19.1
पेक्खिऊण गयण	6.19.45	मत्तवारिहरपंति	4.81.1
पेच्छंतहु नवमालिअ	6.20.18	मन्नावि मिओ	6.19.15
पेच्छ पाउसलच्छि	5.18.8	मयणविआरसमुद	4.68.1
प्रियमधुसंगमि	6.19.22	मयणविलसिअं	7.66.1
प्रियहि मुहु अर	6.19.35	मयणविलासगिरि	6.20.38
फुडिअकेसर	5.19.2	मयपरिपुट्टधुट्ट	4.63.1
फुल्लधुअधोरणीउ	6.20.30	मयवसतरुणि	6.20.52
फुल्लिअलय निअवि	6.19.31	मलयानिलु मलयज	6.20.19
फुल्लिआणेअकंकेल्लि	4.83.6	मसिसम्बंभयारि	4.39.1
फेडवि कुंकुमलेह	6.20.22	महु कंतिण रणि	6.20.41
वंभो हीरो कण्हो	4.13.2	महु दूसह विरह	7.14.1
वहुवया रेवया	7.59.1	महुरसु धुंठिउ	6.20.53
वहुविहभावमुद्ध	4.74.1	माणु म मेल्लि	5.26.1
वहुविहसमरंगणि	7.25.1	मायाविअहं	5.25.1
वहुहयखरखुर	7.33.1	मा रे वच्च पहिअ	4.64.1
वाहो वेहो वगो	7.3.2	मालइकुसुमु न	6.20.14
विंवालिउ भुवणु	6.19.32	मालइमालहिं	6.19.27
भसला दंसयंति	4.75.1	मिउ मलयसमीरणु	7.53.1
भासासु विचित्तासु	4.12.1	मुद्धइ गिज्जंतउ	6.19.39
भीरु वि चंदट्ठिओ	6.19.40	मुहसिरिकलाव	4.59.1
भूवलिं चावयं	5.12.1	मुहि करिवि मय	6.20.17
मइ असरण तुहुं	6.19.18	मेल्लि माणु	6.19.5
मणहरु तुह मुहु	6.19.41	मेहयं नच्चंतं	5.13.1
मणिकंचणरेहिअ	7.70.1	रणरणंति जत्थ	4.43.1
मणिरयणपहा	6.19.11	रमणिकवोलु कुरंग	6.29.1
मत्तंनुवाह वरत्तं	5.10.1	राई चंदकिरण	4.67.1
मत्तकोइलनाय	5.17.1	रेहइ चंदो	6.19.12
		रेहइ तरुणिअणु	6.19.28

रेहइ तुह करि	6.20.11	ससिणा रयणीए	6.20.7
रेहहिं अरुणकंति	5.8.1	सहि पंकोप्पनु वि	6.19.37
लंघइ सायर	6.20.9	सहि बदलओ	6.19.14
ललिअविलासो	7.5.1	सहि विज्जुलअ	7.45.1
लायण्णविग्ममं	5.14.1	सा तसु बेट्टिआ	7.67.1
लुदिदु चंदण	5.23.1	सा बाला तुह	4.17.2
लेहि वीण	6.19.6	सायर रयणायरु	5.5.1
बंसो वित्तो बालो	5.25.2	साहीणो चित्तण्णओ	4.54.1
वज्जहिं गज्जिर	7.43.1	सिंदूरिअगुरुकुंभ	6.20.25
वणफलमरसं	4.29.1	सिद्धत्थपुलय	6.19.24
वणलण्डिक्कणय	6.19.47	सिरिकुमरवाल भूवइ	4.20.2
वम्मीसरकंचण	4.76.4	सिरिकुमरवाल मुंचसि	4.23.3
वयणु सरोजु	6.20.50	सिरिमूलराय तिहुअण	4.21.1
वरजाइ सरंतडुं	7.11.1	सिरिमूलराय तुह दिस	4.23.6
वामो बुहो विसालो	7.3.3	सिरिवद्धमाणजिण	4.20.1
वायाला फरुसा	6.22.2	सिरिसिद्धरायनंदण	4.23.7
विज्जुलमेहमज्झि	6.20.28	सुंदरु तं किउ	6.19.52
विरहरहक्कइं	7.46.1	सुणिवि वसंति	5.16.1
वोद्धहद्रहम्मि	1.7.6A	सु तव सुदु वइ	7.63.1
संतट्टहं मयगलहं	6.20.29	सुरमणीअण	5.3.1
सकारए सिरसा	2.157.2	सुरवड्डमड्डअरि	5.24.2
सग्गु पड्डत्तिहिं	7.38.1	सुरसणितुंग	7.49.1
सजया विजया	7.58.1	सो जयइ अजल	4.20.3
समय मयगल	5.20.1	सो जल्लिअउ मय	6.20.35
समरमहोअहिमुग्गड	4.20.5	हंसि तहारउ	5.9.1
सयलसुरासुरिंद	4.73.1	हंहो जुआणय	4.23.8
सयलाओ जाईओ	5.3.2	हणिअड्डुजीह	7.8.1
सयल्लु वि दिणु	7.18.1	हयसुरखणि	4.91.1
सयवत्तयं	4.32.1	हरइ जम्मसय	4.76.3
सरसयरसुराहि	4.90.1	हा खामोअरि	4.76.1
सल्लइपल्लभ	6.20.48	हिंडइ सा धण	6.20.33
सवणनिहिअ	4.87.9;5.27.2	हेरंबो नीणो	4.18.4

IV. Index of Sanskrit Metres

The following metres are mostly Catuṣpadis i.e., metres of four lines each. The letters within brackets stand for the wellknown Akṣara Gaṇas, showing the composition of a single line in the case of Sama Catuṣpadis, of two lines forming a half in the case of Ardha-samās and of all the four lines in the case of Viṣama Catuṣpadis. Mere figures within the brackets indicate the number alone of Akṣaras or Mātrās as the case may be in a line or lines irrespective of their quality. The few Dvīpadis (metres of two lines) are shown by the letter द्वि. y. = Yati.

अङ्गुलि (भभभभग)	2.196	अर्णव दण्डक (नन + 9र)	2.388.2
अङ्गुरोपपदा s. पङ्क्ति		अलोल (ससमभग; y. 7)	2.221
अङ्गि (सजस)	2.96	अवपातिका s. आपातिका चारुहासिनी	
अचलपृति (5न + ल)	2.269	अवितथ (नजभजजलग)	2.297
अचला s. सुवक्त्रा		अशोकपुष्पमञ्जरी-दण्डक	
अच्युत (रसमलग)	2.128	(any pairs of गल)	2.398
अतिरुचिरा (9न + ग)	3.31	अशोका (नसनग)	2.152
„ द्वि (9न + ग; 9न + लग)	3.32	अश्वललित (नजभजभजभलग or	
अतिशायिनी (ससजभजग)	2.289	नजभजभजजलग y.11)	2.358
अनङ्गकीडा s. सौम्या and ज्योति		असंवाधा (मतनसग; y.5)	2.230
अनङ्गलेखा (नसममय; y.6,5)	2.312	आल्यानकी (ततजग; जतजग)	3.8
अनङ्गशेखर (any pairs of लग)	2.397	आपातिका (6 + भग; 8 + भग)	3.55
अनुष्टुप् (रयलग)	2.73	आपीठ (भननसमननलग; y.13)	2.378
अपरवक्त्र (ननरलग; ननजर)	3.15	आपीठ (6 + ग; 10 + ग; 14 + ग;	
अपरवक्त्र s. भद्रिका		18 + ग)	3.43
अपरा (जरजररलग; र)	3.25 +	आर्या s. गाथा (द्वि)	
अपरान्तिका	3.59	इन्दुवदना (भजसवलग)	2.238
अपराजिता (ननरसलग; y.7)	2.220	इन्द्रवंशा (ततजर)	2.158
अपवाह (म + 6न + सग; y 9,6,6)	2.377	इन्द्रवज्रा (ततजग)	2.154
अप्रमेया s. भुजंगप्रयात		इला (सलग; सससलग)	3.26
अग्नि (म or न)	2.14 com.	उज्ज्वल s. सुद्धा	
अभिमुखी (नलग)	2.32	उज्ज्वल (रसजभर; y.8)	2.313
अञ्जक (तभजजग)	2.215	उज्ज्वला (ननभर)	2.166
अञ्जवन्ता s. वंशस्थ		उत्कलिका (नन + any पञ्चमात्र)	2.401
अमृतधारा (18 + ग; 10 + ग; 14 + ग;		उत्तरान्तिका s. चारुहासिनी	
6 + ग)	3.44	उत्थापनी (तभजलग)	2.148
अरविन्द s. कलभाषिणी		उत्पलमालिका s. कामलता	
अर्ण दण्डक (नन + 8र)	2.388	उत्सुक (अभर)	2.93
		उदय (भजस)	2.92
		उदीच्यवृत्ति	3.57

उद्भवा (सजसक; नसजग;		करिणी (मससग; सभमस)	3.13
भनजलग; सजसजग) 3.45		करिमकरमुजा (नममयलग; y.7)	2.223
उद्गीति (27.30 द्वि)	4.8	कलभाषिणी (नजजभर)	2.255
उद्दाम दण्डक (नन + 13र)	2.388.6	कलहंसा (नभजय)	2.160
उद्धत (मससग)	2.124	कलिका (भभग)	2.59
उद्धता (रसग)	2.56	कलिका (रमसग)	2.121
उद्धरण s. संगत		कलिका (10 + गग; 6 + गग; 14 + गग;	
उद्धर्षिणी s. वसन्ततिलका		18 + गग)	3.44
उपगीति (27 द्वि)	4.7	कल्याण (मममम)	2.173
उपवित्रा (सससलग; भभभगा)	3.3	काञ्चन s. कल्याण	
उपवित्र (ननननगग)	2.234	काञ्ची (मरभयरर; y.11)	2.300
उपवित्र (4 ex. ज, 4, ग + 2 + 2 + ग)	3.66	कान्ता s. स्तलित	
उपस्थित (ननर)	2.95	कान्तोन्मीडा s. जलधरमाला	
उपजाति (संकर)	2.156-157	कामक्रीडा (ममममम)	2.262
उपस्थितप्रसुपित (मसजभगग; मनजरग;		कामदत्ता (ननरय)	2.187
ननस; नननजजय) 3.48		कामवाण दण्डक (any त + गग)	2.399
उपमालिनी (ननतभर; y.8)	2.248	कामलता (भरनभभरलग)	2.342
उपस्थिता (तजजगग)	2.133	कामलतिका (भय)	2.41
उपस्थिता (तजजग; y.2)	2.120	कामावतार (तततत)	2.167
उपहासिनी (10 + लदलद)	3.64	कामिनी (रजर)	2.106
उपेन्द्रवज्रा (जतजगग)	2.155	कामिनी (र; जरलग)	3.20
उर्ध्वशी (नतततग)	2.194	कामुकी (5म + ग)	2.266
उषिता (जजजग)	2.116	कामुकी (5स + ग)	2.267
उषिण् (रजग)	2.53	कुरज (सजसलग)	2.212
ऊर्जित (रससतजजग; y.10)	2.330	कुटिल (मभनयगग; y 4,6)	2.241
ऊषभ (सजससय)	2.242	कुटिलगति (ननततग; y.7)	2.202
ऊषभगजविलसित (भरनननग; y.7)	2.271	कुन्तलतन्वी s. पङ्क्ति	
पुरुष (मसजगग)	2.146	कुमारललिता (जसग; y.2)	2.54
पृष्ठा (सजजनय; y.5)	2.252	कुमुदिनी (मननग)	2.123
जौषण्डदसक (6 + रय; 8 + रय)	3.54	कुमुदिनी (रयनय)	2.185
कङ्क्रेल दण्डक (नग + 13र)	2.390	कुमुद्वती (नयग)	2.68
कण्ठपी (रन) 2.44		कुरङ्गिका (मतनजभर; y.5,7)	2.311
कथागति (तरभनजभर; y.7.7)	2.346	कुवलयमाला s. पणव	
कनक (मसस)	2.97	कुसुमविषिता (नयनय)	2.168
कनकप्रभा s. नन्दिनी		कुसुमसमुद्रिता s. कुमुदिनी	
कन्या (भग)	2.15	कुसुमास्तरण दण्डक (any स)	2.395
कमलदलाक्षी (नयनलग)	2.150	कुसुमितलतावेष्टिता (मतनययय; y.5,6)	2.302
कमलमुखी s. भमिमुखी		कंकिरव (सयसय)	2.191
कमलविलासिनी s. तामरस		केतन (भयससय)	2.260
कमलाक्षी (ननससग)	2.218	केतुमती (सजसग; भरपगग)	3.7

केलि वृण्डक (नग + 12र)	2.390	चन्द्रोद्योत (ननमरग; y.8)	2.247
केला (य)	2.12	चपक (नञ्जयनननग)	2.375
केसर (मभनयर; y.4,7)	2.306	चपलगति (भमसभननलग)	2.363
कोकिलक (नजभञ्जलग; y.7,6 or 8,5)	2.298	चपला S. हरिबिलसित	
कोहुम्भ (मतसरग y.5)	2.216	चपला S. स्वरितगति	
कोमललता (मतसततग; y.4,5)	2.285	चपला गाथा S. गाथा	4.5
कोल (जससय)	2.193	चपलावनत्र	3.36
क्रीडा (यमनसतस; y.6,6)	2.317	चम्पकमाला S. रुक्मवती	
क्रीडापदा (भमसभनननग; y.5,5,8)	2.372	चल (मभनजभर; y.4,7)	2.305
क्षमा (ननतरग; y.4)	2.200	चलधृति (ननननग)	2.268
क्षमा (ननमरग; y.7)	2.203	चलनेत्रा S. उज्ज्वला	
खला (10न + ग; 9न + लग)	2.29	चारुहासिनी	3.60
" " (द्विपदी)	2.30	चित्र (भनग)	2.62
गजलुलित S. कुसुमबिचित्रा		चित्र (रजरजरा)	2.279
गाथा (30; 27. द्वि)	4.1-5	चित्रक (नननरनरलग)	2.362
गान्धर्वी (ममग)	2.52	चित्रगति (भभभग)	2.114
गिरा S. शफरिका		चित्रपदा (भभभग)	2.75
गीति (30. द्वि)	4.6	चित्रमाला (मभनततगग; y.7,6)	2.389
गुणलयनी (नसग)	2.84	चित्रलता S. सिद्धि	
गुरुमध्या (सभ)	2.37	चित्रलेखा (मतनययय; y.4,7)	2.303
गौ (ननभमर)	2.257	चित्रा (16 Mātrās; ल for 5,8,9)	3.64
गौरी (ननतसग)	2.213	चित्रा (मममयय; y.8)	2.249
गौरी S. प्रमुदितवदना		चूर्लिका S. अतिरुचिरा	
घनपङ्क्ति (सगग)	2.31	छाया (यमनसततग; y.6,6)	2.325
चण्डकाल दण्डक (5ल + anyर)	2.391	जया (मररसलग y.7)	2.226
चण्डवृष्टि दण्डक (नन + 7र)	2.387	जया S. नन्दिनी	
चण्डवृष्टिप्रपात S. चण्डवृष्टि		जया S. विलासिनी	
चञ्चला S. चित्रा		जया (यलग)	2.29
चञ्चलाक्षी S. प्रमुदितवदना		जयानन्द (यमनसरग; y.6)	2.273
चन्दनप्रकृति (रजतनननस)	2.349	जलधरमाला (मभसभ; y.4)	2.178
चन्द्रकान्ता S. वैश्वदेवी		जला (तर)	2.47
चन्द्रमाला (ननमययय; y.7,4)	2.307	जलोद्धतगति (जसजस; y.6)	2.169
चन्द्रलेखा (नसररग)	2.207	जीमूत दण्डक (नन + 11र)	2.388.4
चन्द्रलेखा (मरमयय; y.7)	2.250	ज्योति (32ल; 16ग; द्वि)	3.52
चन्द्रलेखा (ररमयय; y.7)	2.251	ज्योत्स्ना (मरमययय; y.7)	2.227
चन्द्रलेखा (मभनययय; y.4,7)	2.304	तटी (मर)	2.34
चन्द्रावर्ता S. शशिकला		तक्षि S. मृगी	
चन्द्रवर्त्म (ननभस)	2.161	तत (ननमर)	2.165
चन्द्रिका (ननरग)	2.205	तनुमध्या (तय)	2.36
चन्द्रिणी (यमरग; y.6)	2.204	तन्वी (मतनसभनयय; y.12)	2.365

सर्ग (रत्नरत्नरत्नर)	2.352	लिःश्रेणिका s. इयेनी	
सर्गवर्णी s. कामिनी		नितम्बिनी (र; जरजरजग)	3.22
तरल (नभरसजजग)	2.331	नितम्बिनी s. मालभारिणी	
तरुणीवदनेन्दु (6स + ग)	2.333	निलया (नननग)	2.115
तामरस (नजजय)	2.183	निशा (ननरररर; y.13)	2.314
तार (ससम)	2.98	नृत्तगति (8 Mātrās + गग + 4 Mātrās + गग; y.12)	3.72
तारका s. निशा		नृत्तलित (भजसनभजसनभय)	2.383
तृणक (रजरजर)	2.254	पङ्कजवक्रा (ननससतय; y.4,9)	2.315
तोटक (सससस)	2.162	पङ्क्ति (भगग)	2.25
स्वरितगति (नजजग)	2.112	पङ्क्ति (रयजग)	2.108
स्वरितगति (ननननग)	2.219	पञ्चचामर (जरजरजग)	2.278
दक्षिणान्तिका	3.61	पणव (मनयग y.5)	2.110
दम्भोलि दण्डक (नग + 9र)	2.390	पणव (मनसग; y.5)	2.110 com.
दुर्दुरक (भभरसजग)	2.236	पतिता (नयभगग; y.6)	2.140
दीपाधि (मसजसजसजग; y.12)	2.357	पथ्या गाथा s. गाथा (द्वि)	4.3
दीपिकाशिखा (भनयननरलग; y.3,6)	2.343	पथ्यावक्र s. वक्र	3.34
दीप्ता (सरग)	2.71	पदचतुर्लब्ध (8,12,16,20 Akṣaras)	3.40
दुःख (गल)	2.9	पद्म s. स्त्री	
दुग्ध (स or त)	2.14 com.	पद्म (नसमततगग; y.6,4)	2.294
दोषक (भभभगग)	2.130	पद्ममुखी s. सगत	
द्रुतगति s. हरिषिलसित		पद्मिनी s. खविणी	
द्रुतपदा s. कलहंसा		पद्मति (16 Mātrās)	3.73
द्रुतपादगति s. सुमुखी		पद्मग दण्डक (नग + 8र)	2.390
द्रुतमाध्या (भभभगग; नजजय)	3.5	पद्मिमान्तिका (8 + लदलद)	3.63
द्रुतलघुपदगति (भभभतनननस)	2.369	पादाकुलक (16 Mātrās)	3.70
द्रुतविलम्बित (नभभर)	2.163	पिपीलिका (ममतननननजभर; y.8,15)	2.385
धू s. केसा		पिपीलिकाकरभ (ममत + 4न + 5ल + जभर; y.8,15)	2.386
धृति (नजभजलग)	2.235	पिपीलिकापणव (ममत + 4न + 10ल + जभर; y.8,15)	2.386
नटचरण (4 + 4ग; y.8)	3.71	पिपीलिकामाला (ममत = 4न + 15ल + जभर; y.8,15)	2.386
नन्दक (भभभभरसलग)	2.341	पुट (ननमय; y.8)	2.164
नन्दा (तलग)	2.28	पुण्य s. समृद्धि	
नन्दिनी (सजसजग)	2.210	पुण्य s. मद	
नन्दीमुखी s. वसन्त		पुण्यदाम (मतनसररग; y.5,7)	2.327
नकुटक s. जवितय		पुण्यविचित्रा (तयतय)	2.189
नतैकी s. कुटिलगति		पुण्यसमृद्धि s. रुक्मवती	
नलिनी s. रमणी		पुण्यताम्रा (ननरलगग; नजजरग)	3.16
नवमालिनी (नजभय; y.8)	2.179		
नान्दीमुखी s. मालिनी			
नाराच (तरलग)	2.78		
नारी (म)	2.11		

दुष्प्री (जसजसयल्लग; y.8)	2.287	मोसिनी (नवरयव)	2.258
प्रचित-दण्डक (नन + 7य-अ-त-अ or स)	2.389	अमर s. कुटज	
प्रत्यबोध (मतनग)	2.132	अमरपद (भरननस; y.9)	2.309
प्रत्यापीड (गग + 6; गग + 10; गग + 14; गग + 18)	3.41	अमरमाळा (तसग)	2.57
प्रत्यापीड (गग + 4 + गग; गग + 8 + गग; गग + 12 + गग; गग + 16 + गग)	3.42	अमरविलसित (मभनल्लग; y.4)	2.138
प्रबोधिता (ससल्लग; सभरल्लग)	3.14	अमरी s. सुमति	
प्रभञ्जक (नजनजर)	2.253	मकरमिदका (यमनसजजग; y.6,6)	2.324
प्रभा (नवरर; y.7)	2.1१२	मकरलता (तनम)	2.102
प्रमाणी (जरल्लग)	2.82	मकरशीर्षा s. शशिबदना	
प्रमिता s. माला		मकरावली (नभमर; नभममर)	3.12
प्रमिताक्षरा (सजसस)	2.176	मङ्गलमङ्गना (नभजजजग; y.4)	2.270
प्रमुदितवदना (नवरर)	2.181	मञ्जरी s. कलिका	
प्रमोदमहोदय (मतयतननवरसल्लग; y.4,7,11)	2.382	मञ्जुभाषिणी (जतसजजग)	2.206
प्रवरललित s. जयानन्द		मणिकटक s. छति	
प्रवृत्तक	3.58	मणिकल्पलता (नजरभभग)	2.263
प्रहरणकलिता (नभनल्लग; y.7)	2.222	मणिगुणनिकर (नननस; y. 8)	2.245
प्रहर्षिणी (मनजरग; y.3)	2.197	मणिभूषण s. सुन्दर	
प्राच्यवृत्ति	3.56	मणिमाला (तयतय; y.6)	2.190
प्रियवदा (नभजर)	2.174	मणिमाला (मभमभमस; y.11)	2.301
प्रीति (रग)	2.23	मणिरङ्ग (रससग)	2.117
बन्धूक (मभमग)	2.118	मण्डूकी s. चित्रा	
विभिन्न s. वञ्जित		मत्तकोकिल s. प्रियवदा	
हुहुद (सजसजतर)	2.320	मत्तकीडा (ममतननस; y.8,5)	2.348
हुहिका (नरर)	2.89	मत्तगजविलसित s. ऋषभगजविलसित	
भङ्गि (मभमभनय)	2.319	मत्तचेष्टित s. प्रमाणी	
भङ्गिचिराट् (तजरग; मसजगग)	3.6	मत्तमयूर (मतयसग; y.4)	2.199
भङ्गिका (ननरल्लग)	2.143	मत्तमातङ्ग-दण्डक (any र)	2.394
भङ्गिका (रनर)	2.94	मत्ता (मभसग; y.4)	2.107
भाराक्रान्ता (मभनरसल्लग; y.4,6)	2.291	मत्ताकीडा (ममतनननल्लग; y.8,5)	2.359
भुजङ्ग-दण्डक (नन + 16 र)	2.388.7c	मत्तमविक्रित (सभरनमयल्लग; y.13)	2.366
भुजङ्गप्रयात (यययय)	2.170	मद् (ल्ल)	2.8
भुजङ्गविजृम्भित (ममतनननरसल्लग; y.8,11)	2.376	मदन (स)	2.14
भुजङ्गविलास-दण्डक (any म + गग)	2.400	मदनललिता (मभनमनग; y.4,6)	2.275
भुजगशिखुसृता (ननम)	2.91	मदनविकारा s. कुसुमविचित्रा	
भुजगजनीलाळका s. मेघमाला		मदललिता (नजनसग)	2.211
भोगवती s. कलिका		मदलेला (मसग)	2.55
		मधिरा (7म + ग)	2.355
		मद्गक (भरनरनरग; y.10)	2.353
		मधुकरिका (तनग)	2.65
		मधुकरिका s. भुजगशिखुसृता	

मनोज्ञा (नरग)	2.70	मेघमाला (नग + 6६)	2.367
मनोरमा (नरजग)	2.119	मेघविष्कृजिता (यमनसरग; y.6,6)	2.323
मनोवती s. नमिन्दी		मेघावली (नरर)	2.188
मन्दाक्रान्ता (मभनततगग; y.4,6)	2.290	मोदनक (तजजलग)	2.147
मयूरसरिणी (रजरग)	2.111	मौक्तिकदाम (जजजज)	2.172
महातरुणीदयित s. हंसगति		यवमती (रजरज; जरजरग)	3.10
महास्त्रधरा (सततनसररग; y.8,7)	2.354	यादवी s. अतिशायिनी	
महिता s. स्खलित		रजनी s. मदन	
महिषी (भरनरनग; y.10)	2.274	रति (भलग)	2.26
मही (ससलग)	2.85	रतिमाला (ननगग)	2.86
मागधी=वैतालीय	3.62	रतिलीला (जसजसजसग; y. 6,6)	2.326
माणवक (भतलग; y.4)	2.77	रघोदत्ता (रनरलग)	2.141
माणवकक्रीडितक s. माणवक		रमणी (सस)	2.35
मात्रासमक (16 Matras)	3.65	रमणीय s. सुन्दर	
माधवीलता (भरभसजग; y.7)	2.332	रम्भा s. मेघविष्कृजिता	
मानिनी (भरनजनलग y.10; नजभजनस y.11)	3.19	राजरमणीय (जसरनगग; y.7)	2.229
मालती (नजजर)	2.180	रुक्मवती (भमसग)	2.113
मालती-दण्डक (नग + 11१)	2.390	रुचिरमुखी s. कमलदलाक्षी	
मालभारिणी (ससजगग; सभरय)	3.17	रुचिरा (जभसजग; 7.4)	2.198
माला (सजसग)	2.126	रुचिरा s. श्री	
माला s. लक्ष्		रुचिरा s. सिद्धि	
मालाचित्र (मतततनमययय; y.11)	2.381	रुचिरा (तभय)	2.100
मालिकोत्तरमालिका s. उज्ज्वल		रोचक (भभरगग)	2.127
मालिनी (रम)	2.40	रोहिणी (नसमयलग; y.6,4)	2.295
मालिनी (ननमयय; y.8)	2.246	लक्ष्मी (तभसजग)	2.214
मुखचपला (तननलग)	2.149; s. चपला	लक्ष्मी (मरततगग; y. 7)	2.225
मुकुल (मस)	2.42	लघुगति s. स्वरितगति	
मुकुलिता s. शशिवदना		लघुमाणिगुणनिकर (ननस)	2.104
मुखर s. कलहंसा		लघुमालिनी (भर)	2.45
मुरधक (यमननररग; y.6,7)	2.329	लता s. बलना	
मुद्रिता (यसग)	2.69	लताकुसुम s. मदिरा	
मुद्रा (नभभमससलग; y.11)	2.337	लय (नसजजग)	2.208
मृगचपला (भतनग)	2.122	लयग्राहि (तततगग)	2.129
मृगचपला s. नमिमुखी		ललना (रनननग)	2.283
मृगवधू (नग)	2.19	ललना (भतनस; y.5)	2.186
मृगाङ्गमुखी (सलग; 8स)	3.27	ललित (ननमतभर; y.7,4)	2.308
मृगी (र)	2.13	ललित (सजरल; नसजग; ननसस; सजसजग)	3.47
मृदङ्ग (तभजजर)	2.261	ललितगति (नजलग)	2.80
मेघमाला-दण्डक (6६ + 3ग + any य)	2.393	ललितपद (नननजसग; y.5)	2.272

कलितकता (12न + लग; y.10,10,10)	2.384	दावदासिका (16 Matras)	3.69
कलितकता (ननभनजननय, y. 7,7)	2.366	वायुवेगा (मसजसनजग; y.12)	2.322
कलितविक्रम (भननरवर; y. 10)	2.347	वारुणी (६; जरजरजरलग)	3.23
कलिता (तमजर)	2.175	विकान्ता (भम)	2.49
कलिता स. सुमुची		विधिचिति स. भक्ति	
लवली (10 + गग; 14 + गग; 6 + गग;		वितान (8 Akṣaras)	2.87
18 + गग)	3.44	विदग्धक (रलग)	2.24
लीलाकर-दण्डक (नन + 12र)	2.388.5	विदुषी (सससलग)	2.131
लीलाविलास-दण्डक (नग + 14र)	2.390	विद्युन्माला (ममगग; y.4)	2.74
वैसद्वल स. वंशपत्रपतित		विद्युन्मालिका (नसततग)	2.209
वंशपत्रपतित (भननभनलग; y.10)	2.288	विधुवका (भसग)	2.60
वंशस्थ (जतजर)	2.159	जिपरीतपध्यावक	3.35
वक्र (भनुद्वन्)	3.33	जिपरीत-भाष्यानकी (जतजगग; ततजगग)	3.9
वक्र (भमम; y.5)	2.88	त्रिपुलमुजा (नजयग)	2.125
वज्र स. मधुकरिका		त्रिपुला गाथा (द्वि)	4.4
वञ्चित (मननसततग; y.5,7)	2.328	त्रिपुला वक्र	3.87-39
वर्तसिनी (६; जरजरजरजर)	3.24	त्रिपुपत्रिधा स. जनकलेखा	
वनमञ्जरी (नजजजरजरभर)	2.351	विभा (तरगग)	2.72
वनमयूर स. स्खलित		विभाषी (जरजर)	2.184
वरतनु (मतयननननग)	2.356	विभ्रमगति (मसजसततभर)	2.371
वरतनु स. मालती		विमला (सजग)	2.66
वरधुवति (भरयननग)	2.282	विमला (समनलग)	2.151
वर्धमान (मसजमगग; सनजरग; ननसमनस;		विमला (सय)	2.46
नननजय)	3.49	विलम्बितगति स. पृथ्वी	
वळना (रनभमगग)	2.232	विलसितलीला (भमतलग; नजनसय)	3.18
वसन्त (ननततगग; y.7)	2.224	विलासिनी (जग)	2.17
वसन्तचत्वर स. विभावरी		विशाला (नसय)	2.101
वसन्ततिलका (तमजजगग)	2.231	विश्लोक (16 Matras)	3.67
वसन्तमञ्जरी स. वंशस्थ		वीथी स. मुकुट	
वसन्ता स. मेघावली		वृत्त (रजरजरजगल)	2.335
वसुधारा (5न + गग; y.5)	2.296	वृन्ता (ननसगग; y.4)	2.139
वागुरा स. विदग्धक		वृन्दारक (जसजसययवलग)	2.364
वाचालकाञ्ची स. काञ्ची		वृषभकलिता स. हरिणी	
वाणिनी (नजमजजगग)	2.299	वेगावती (सससग; भममगग)	3.4
वाणिनी (नजमजरग)	2.276	वेगावती (नजनसमनननलग)	2.379
वाणिनी (नजजजरग)	2.277	वेष्टिता (ससननमग)	2.284
वातोर्मी (मभतगग; y.4)	2.136	वैतालिय (6 + रलग; 8 + रलग)	3.53
वातोर्मी (मभनगग; y.4)	2.137	वैश्वदेवी (ममयय; y.5)	2.177
वावरी (जरलग; २)	3.25.1	व्याध दण्डक (नन + 10र)	2.388.3
		व्रीहा (नग)	2.20

शङ्ख-दण्डक (नन + 14र)	2.388.7	सती (जगग)	2.27
शङ्ख (त + 6ज + लग)	2.360	सब्रल्लमाला (मनसनमवलग; y.5,8)	2.340
शङ्ख (भ or य)	2.14 com	समानी (रजगल)	2.83
शफरिका (नर)	2.43	समुद्र-दण्डक (नन + 15र)	2.388.7 com.
शरभललित (नभनतगग)	2.239	समृद्धि (रग)	2.18
शरभा (नभनतगग; y.4,6)	2.240	संभ्रान्ता (नयभतनननस)	2.370
शरमाला (भभभभसग)	2.264	सरल (मभग)	2.61
शशाङ्कचरित S. शशाङ्करचित		सान्द्राद् S. श्री	
शशाङ्करचित (तभजभजभलग)	2.344	सारणी (सजयलग)	2.153
शशिकला (ननननस; y.7)	2.243	सारसी (जरजरजग; र)	3.25.3
शशिलेखा (नजय)	2.103	सावित्री (मम)	2.33
शशिवदना S. सिद्धि		सावित्री (मलग)	2.30
शशिवदना (नय)	2.39	सिंह (नमरसलग; y.7)	2.228
शारदी (भजग)	2.64	सिंहलेखा (रजगग)	2.81
शार्दूलललित (मसजसतस; y.12)	2.310	सिंहविक्रान्त-दण्डक (5क + any य)	2.392
शार्दूलविक्रीडित (मसजसततग; y.12)	2.321	सिंहविक्रीड-दण्डक (any य)	2.396
शालिनी (मततगग; y.4)	2.135	सिंहाक्रान्ता (मभस)	2.105
शिल्लण्डिनी (यम)	2.51	सिंहोद्धता S. वसन्ततिलका	
शिल्लण्डी (जरजर; र)	3.25.2	सिंहोद्धता S. वसन्ततिलका	
शिल्लरिणी (यमनसभलग; y.6)	2.286	सिद्धि (नजभजजजर)	2.350
शिक्षा (9न + लग; 10न + लग)	3.28	सुकेसर (नरनरलग)	2.233
शिक्षा („ „ द्विपदी)	3.30	सुख (लग)	2.10
शिक्षा S. सोम्या and ज्योतिस्		सुदन्त (सयसजग)	2.217
शिक्षा S. उष्णिक्		सुधाकलश (नजभजजजभलग; y.14)	2.380
शिक्षा S. सती		सुनन्दा (मय)	2.48
शिखी (र; जरजर)	3.21	सुन्दर (रनभभर)	2.256
शिखु (तजससय)	2.259	सुभद्र (8भ)	2.368
शुद्धविशद (मसजग)	2.109	सुभद्रा (जरग)	2.67
शुद्धविशद्वक्षभ (मसजभगग; सनजरग; तजर; नननजय)	3.50	सुमङ्गली S. नन्दिनी	
शुभ्र (ज or र)	2.14 com.	सुमति (सग)	2.21
शैलशिक्षा (मरनभभग)	2.281	सुमालती (नरलग)	2.76
शोभा (यमननततगग; y.6,7)	2.338	सुमुष्णी (भग)	2.16
श्येनी (रजरलग)	2.144	सुमुष्णी (नजजलग)	2.145
श्री (ग)	2.6	सुरतललिता (मनसतरग)	2.280
श्री (भतनगग; y.5)	2.132	सुरतावसय S. संगत	
श्रीधरा S. मन्दाक्रान्ता		सुरभि (सनजनभस; y.5,5,5)	2.316
श्रेयोमाला (ममजजग; y.4)	2.201	सुवक्रा (नजजरग)	2.195
वदपदावली (जरजरग; रजरज)	3.11	सुवदना (मरननयभभलग; y.7,7)	2.334
संगत (5भ + ग)	2.265	सूचीमुखि (सम)	2.50
		सोपान S. कछिका	

सोपानक ४. संगत		हंसपदा (तयममननमग; y.10)	2.374
सोमदक ४. कासुकी		हंसमाका (ररग)	2.58
सोमप्रिया (तग)	2.22	हंसकत (मनगग)	2.79
सोमराजी (यय)	2.38	हंसकच (ननमसमममग; y.8,7)	2.378
सौम्या (ससस)	2.99	हंसद्वेयी ४. कुटिक	
सौम्या (16 ग + 32 क)	3.51	हंसी (जरजरजरजर; र)	3.25.5
सौरभक (सजसक; नसकग; रनमग; सजसजग)	3.46	हरिणकुत ४. हुतविकम्बित	
स्वलिप्त (अजसमग)	2.237	हरिणकुता (सससकग; नभभर)	3.2
खी (गग)	2.7	हरिणी (नसमरसकग; y.6,4)	2.298
खङ् (ननननस; y.6)	2.244	हरिणीपद (नसमतभर; y.6,4)	2.318
खग्वरा (मरमनययय; y.7,7)	2.345	हलमुष्ठी (रनस)	2.90
खग्वणी (रररर)	2.171	हारिणी (मभनमयकग; y.4,6)	2.292
खागता (रनमग)	2.142	हेलावती-दण्डक (नग + 10र)	2.390
हंसगति (न + 6ज + कग)	2.361	ही (नननस)	2.192

V. Index of Prākṛit Metres.

N. B. The figures within the brackets indicate the number of the *Matras* in a *single Pāda* in the case of the *Sama Vṛttas*, in *two or three Pādas* constituting a half in the case of the *Ardhasama Vṛttas*, and in *all* the *Pādas* in the case of the *Viṣama Vṛttas*. *Dvīpādīs* and *Sama Catuṣpādīs* are shown by the letters द्वि and च respectively. Among *Ardhasama Vṛttas*, the *Catuṣpādīs* are marked as अच and the *Satpādīs* as अष. *Pañcapādīs* and *Aṣṭapādīs* are indicated by the letters प and अष्ट respectively. Y. indicates the *Yati*.

अधिका (वदनक or उपवदनक) च	5.30	इन्द्रगोप (24) च	5.8
अतिदीर्घ (39; y. 14,8) द्वि	7.55	उग्रगलितक (30) द्वि	4.35
अधिकाक्षरा (25) च	4.77	उत्पक (17) च	5.31
अनङ्गललिता (15.14) अच	6.20.51	उत्साह (24) च	5.2
अन्तरागलितक (21) च	4.27	उत्स्कन्धक (29.32) द्वि	4.15
अपदोद्भूत (12.14) अच	6.19.42	उद्गाथ (46.27) द्वि	4.20
अप्सरस् (7) द्वि	7.62	उद्गीति (27.30) द्वि	4.8
अप्सरोषिकसित (28) च	6.28	उद्दाम (50.27) द्वि	4.23
अभिनव (37; y. 16,8) द्वि	7.48	उपकाञ्चीदाम (33; y. 10, 5) द्वि	7.26
अभिनवसुगाङ्गलेखा (13.14) अच	6.19.46	उपखण्ड (13) च	4.54
अभिनवसन्तती (14.10) अच	6.20.31	उपगन्धर्व (37; y. 12, 8) द्वि	7.42
अभिसारिका (9.13) अच	6.19.23	उपगुरुपद (29) द्वि	7.8
अमरधवल (13.14) अच	5.38	उपगलितक (21) च	4.26
अमरपुरमुन्दरी (10) द्वि	7.69	उपगाथ (78.27) द्वि	4.20
अमृत (38; y. 16,8) द्वि	7.50	उपगीत (36; y. 16, 8) द्वि	7.44
अरविन्दक (20) च	4.70	उपगीति (27) द्वि	4.7
अरविन्दक (11.12) अच	6.19.35	उपचूडामणि (33; y. 14, 8)	7.26
अर्धसमा	6.21	उपजाति (8, 8 10 to 17) अच	6.16
अवगाथ (62.27) द्वि	4.20	उपदाम (82.27) द्वि	4.23
अवजाति (9.9.10 to 17) अच	6.17	उपदोद्भूत (13.12) अच	6.20.41
अवतंसक (9 + जजय) च	5.5	उपभ्रमरपद (28; y. 10,8) द्वि	7.6
अवदाम (66.27) द्वि	4.23	उपरसनादाम (33; y. 12, 8) द्वि	7.26
अवलम्बक (खण्ड, उपखण्ड and खण्डिता) च	4.56	उपवदनक (17) च	5.29
अवस्कन्धक (32.29) द्वि	4.16	उपस्कन्धक (29; y. 12) द्वि	4.14
अशोकपल्लवच्छाया (17.13) अच	6.20.50	उपायामक (33) द्वि	7.26
आमोद (21) च	5.11	उलालक (कर्पूर and कुङ्कुम) द्वि	7.3.1
आयामक (33) द्वि	7.22	ओद्गुल्लक (17.14) अच	6.20.53
आरनाक (30) च	4.66	कङ्क्रेल्लितामवन (17.12) अच	6.20.46
आवली (20) च	4.58	कञ्जलेखा (16.15) अच	6.20.54
		कन्दोद (35) द्वि	7.36

कमलाकर (31) हि	7.13	कुसुमिवकेतकीहस (14.13) अच	6.20.47
करमक (24) च	5.7	कुसुमिता (25) च	4.63
करिमकरमुखा (8) हि	7.64	केतकीकुसुम (10.15) अच	6.19.32
कर्पूर (28; y. 13) हि	7.2	केसर (7.12) अच	6.19.5
कलकण्ठीकृत 38; y. 14, 8) हि	7.53	कोकिल (25) च	5.9
कलहंस (14.9) अच	6.20.24	कोकिलावली (10.13) अच	6.19.30
काञ्चनमाळा (12.16) अच	6.19.44	क्रीडनक (20; y. 8) च	4.69
काञ्चनलेखा (10) हि	7.70	क्रीडनक (8.12) अच	6.19.14
काञ्चीदाम (33; y. 10, 8) हि	7.23	क्षिसिका (16.10) अच	6.20.33
कामलीला (35) च	4.83	खञ्जक (23) च	4.50
कामलेखा (27) च	4.67	खण्ड (13) च	4.53
कामिनीकङ्कणहस्तक (13.17) अच	6.19.49	खण्डिता (14) च	4.55
कामिनीक्रीडनक (13.16) अच	6.19.48	खण्डोद्भूत (34) च	4.40
कामिनीहास (12.13) अच	6.19.41	गणद्विपदी (6) हि	7.60
किङ्किणी (14.7) अच	6.20.7	गन्धोद्भवता (14) च	6.29
किन्नरमिथुनविलास (11.15) अच	6.19.38	गरुडपद (29) हि	7.7
किन्नरलीला (17.10) अच	6.20.34	गलितक (21) च	4.25
किलिकिञ्चित (17.15) अच	6.20.55	गाय (38.27) हि	4.19
कीर्तिचवक (14.8.16 to 17) अच	5.35	गाथा (30.27) हि	4.1-2
कुङ्कुम (27; y. 13) हि	7.3	गाथा (undefined metre)	7.73
कुङ्कुमकेसर (35; y. 16, 8) हि	7.40	गाथिनी (86.27) हि	4.21
कुङ्कुमतिलक (8.10) अच	6.19.12	गीति (30) हि	4.6
कुङ्कुमतिलकावली (31) हि	7.14	गीतिसम (30;y.10,8) हि	7.10
कुङ्कुमलता (15.7) अच	6.20.8	गुणचवक (14.16 or 17) अच	5.36
कुङ्कुमलेखा (12.9) अच	6.20.22	गोन्दक (37) हि	7.45
कुञ्जर (10.7) अच	6.20.3	गोरोचना (10.8) अच	6.20.12
कुञ्जरललिता (16.9) अच	6.20.26	चक्षरी (37; y. 14,8) हि	7.47
कुञ्जरविलसित (15.13) अच	6.20.48	चतुष्पदी	6.18-20
कुन्द (22) च	5.6	चन्द्रलेखा (24) च	4.68
कुम्भककुसुम (16.8) अच	6.20.18	चन्द्रलेखा (8) हि	7.65
कुमुद (34; y. 10, 8) हि	7.34	चन्द्रलेखिका (15.12) अच	6.20.44
कुवलयदाम (13.9) अच	6.20.23	चन्द्रहास (9.8) अच	6.20.11
कुसुम (17) च	5.15	चन्द्रोद्घोत (9.16) अच	6.19.26
कुसुमनिरन्तर (9.14) अच	6.19.24	चपल (37; y. 16, 8) हि	7.49
कुसुमबाण (11.8) अच	6.20.18	चपला गाथा (30.27) हि	4.5
कुसुमलगायूह (15.17) अच	6.19.54	चम्पककुसुम (7.8) अच	6.19.1
कुसुमाकुलमधुकर (13.11) अच	6.20.36	चम्पककुसुमावर्त (7.17) अच	6.19.10
कुसुमाबुधशेखर (17.11) अच	6.20.40	चम्पकशेखर (8.11) अच	6.19.18
कुसुमावली (17.9) अच	6.20.27	चारु (10) हि	7.71
कुसुमास्तरण (17.8) अच	6.20.19	विचलेखा (26) च	4.79

पूढामणि (33; y. 14, 8) हि	7.25	पवनोद्भुत (23) च	4.75
कृणुणिका (31; y. 10.8) हि	7.17	पारणक (15) च	6.30
जम्भेदिका (9) हि	7.67	पुष्पामलक (8.16) अच	6.19.18
जलधरविकसिता (12.17) अच	6.19.45	पुष्पमाला (12) हि	7.72
जातीफल (34.27) हि	4.18	प्रसूना (35) च	4.41
झम्बटक (14) च	5.42	मेमविलास (12.15) अच	6.19.43
तरंगक (21) च	4.74	कुल्लडक (देवगान) च	5.41
ताराध्रुवक (34; y. 14, 8) हि	7.29	बकुलामोद (8.13) अच	6.19.15
त्रिभङ्गिका	4.88-89	बहुरूपा मावा प	5.22
त्रिवलीतरंगक (10.17) अच	6.19.34	बालभुजंगमल्लित (36) हि	7.41
वर्दुर (21) च	5.10	भद्रिका गीति (32; y. 13) हि	4.11
वास (42.27) हि	4.23	भाराश्रन्त (34; y. 12, 8) हि	7.35
वामिनी (90.27) हि	4.23	भुजंगविक्रान्त (34; y. 12, 8) हि	7.28
दीपिका (28) च	4.81	भूषणा गलितक (16) च	4.37
दीर्घक (38; y. 14, 8) हि	7.52	भ्रमरदुत (35, y. 10, 8) हि	7.37
दोहक (14.12) अच	6.20.42	भ्रमरधवल (13.10) च	5.37
द्विपदी (28) च	4.64	भ्रमरपद (28; y. 10, 8) हि	7.5
द्विपदीखण्ड (त्रिभङ्गी)	4.85	भ्रमरहत (30; y. 10, 8) हि	7.11
द्विभङ्गिका	4.86-87	भ्रमरविलास (14.11) अच	6.20.37
धवल (a general term)	5.40	भ्रमरावली (12.7) अच	6.20.5
ध्रुवक (9) च	6.24	सूक्ष्मक (10.11) अच	6.19.28
नर्कुटक (22) च	4.72	मकरध्वजहास (12.11) अच	6.20.35
नवकदलीपत्र (32; y. 14, 8) हि	7.20	मकरभद्रिका (7.15) अच	6.19.8
नवकदलीपत्रा (32) हि	7.21	मङ्गल (20-21. 20-21.	
नवकुसुमितपल्लव (8.17) अच	6.19.19	22-23.22-23) अच	5.39
नवकोकिळा (30) च	4.83	मङ्गल (a general term)	5.40
नवचम्पकमाला (14.8) अच	6.20.16	मञ्जरी (21) च	4.61
नवपुष्पधय (11.14) अच	6.19.37	मणिरत्नप्रभा (8.9) अच	6.19.11
नवरत्नक (34; y. 16, 8) हि	7.30	मत्तकरिणी मात्रा (16.12.16-17.12.16-17) प	5.21
नवविद्युन्माला (10.16) अच	6.19.33		
नागकेसर (13.8) अच	6.20.15	मत्तबालिका मात्रा (16.12-13.16.12-13.16)	प 5.18
निध्यायिका (14) च	4.76		
निध्यायिका (17) च	4.76	मत्तमधुकरी मात्रा (16.11-12.16.11-12.16)	प 5.19
निध्यायिका (19) च	4.76		
पङ्कज (9.7) अच	6.20.2	मत्तमातङ्गविजृम्भित (39; y. 14, 8) हि	7.56
पङ्कजधरी (13.7) अच	6.20.6	मत्तविलासिनी मात्रा	
पञ्चाननललिता (12.10) अच	6.20.29	(16.12.14-16.12.14-16) प	5.20
पद्म्या गाया (30.27) हि	4.3	मदनविकसिता (8) हि	7.66
पद्मिका (16) च	6.31	मदनविलास (15.11) अच	6.20.38
पवनध्रुवक (34; y. 14, 8) हि	7.33	मदनातुर (11.7) अच	6.20.4

अक्षरावतार (20) च	4.88	एगदाभुवक (17) च	6.82
अक्षरावात (9.11) अच	6.19.21	एगु (मात्रा + दोहक)	5.23
अक्षरद्वय (9.15) अच	6.19.25	रक्षिता (28;y.7) च	4.65
अक्षरविकसित (7.16) अच	6.19.9	रक्षितकृत (19) च	4.47
अक्षरद्वन्द्व (10.14) अच	6.19.31	रत्नमाला (16.17) अच	6.19.55
अक्षरद्वयी (25) च	4.83	रत्नावली (9.17) अच	6.19.27
अक्षरद्वयीसंकाय (10.9) अच	6.20.20	रत्नचर्मक (37;y. 12,8) द्वि	7.46
अक्षराकायिनीहस्त (14.17) अच	6.19.52	रत्नकण्ठिका (31;y. 12,8) द्वि	7.15
अक्षरा (15.10) अच	6.20.32	रत्ननादाम (33;y. 12,8) द्वि	7.24
अक्षरविकसित (8.14) अच	6.19.16	राजहंस (16.13) अच	6.20.49
अक्षरविकसित (16.14) अच	6.20.52	रावणहस्तक (7.13) अच	6.19.6
अक्षरमाला (13.10) अच	6.20.30	रास (7.13) अच	5.16
अक्षरमास्त (9.10) अच	6.19.20	रासक (20 + छग) च	5.4
अक्षिका (27) च	4.80	रासक (18 + न; y. 14) च	5.8
अक्षणक (7.10) अच	6.19.3	रासावलय (21) च	5.26
अक्षतोगक (23) च	4.51	रिपुच्छन्दस् (गीति 31) द्वि	4.9
अक्षानुभावा (12) च	6.27	रेवका (5) द्वि	7.59
अक्षचनकुटी (22) च	4.71	रक्षिमका (mixed अधिकाक्षरा) च	4.82
अक्षलिका (9.12) अच	6.19.22	रक्षिता गलितक (22) च	4.42
अक्षरा (16.12.16.12.16) च	5.17	रक्ष (28) द्वि	7.4
अक्षरुनि (11) च	6.26	रक्षिता (गीति 31;y.13) द्वि	4.10
अक्षरुत्तुसुम (12.8) अच	6.20.14	रक्षिता गलितक (24) च	4.44
अक्षरागलितक (46) च	4.33	रक्षली (9) द्वि	7.68
अक्षरागलित (33) च	4.38	रक्षालय (17.7) अच	6.20.10
अक्षरागाथ (94.27) द्वि	4.22	रक्षक (16) च	5.28
अक्षरादाम (98.27) द्वि	4.23	रक्षन्तलेखा (14.16) अच	6.19.51
अक्षराभुवक (40 to 42) च	7.57	रक्षन्तलेखा=धीधवल	
अक्षरविकसित (8.15) अच	6.19.17	रक्षन्तोत्सव (45) च	4.83
अक्षराफलमाला (10.12) अच	6.19.29	रक्षद्विपदी (8) द्वि	7.63
अक्षरावली गलितक (16) च	4.46	रक्षु=रक्षु	5.23
अक्षरागलितक (7.25) अच	4.32	रक्षुक=चतुष्पदी	6.18
अक्षरापङ्क्ति (15.16) अच	6.19.53	रक्षुक (25) च	5.24
अक्षरापालनलितक (14.15) अच	6.19.50	रक्षुवदनक (24) च	5.25
अक्षरागलितक (38) च	4.34	रक्षरागरी=ओहल्लगक	6.20.53
अक्षरा (26) च	4.78	रक्षगलितक (23) च	4.28
अक्ष (र + 4म) च	5.13	रक्षगाथ (54.27) द्वि	4.20
अक्षिकदाम (32; y. 12,8) द्वि	7.19	रक्षित्रा (गीति) द्वि	4.12
अक्षिकदाक्षी (32) द्वि	7.21	रक्षिष्ठि गलितक (25) च	4.43
अक्षराचवक (14.12.14.12 11.10-12.		रक्षिया (4) द्वि	7.58
11.10-12) अक्ष	5.34	रक्षिदाम (58.27) द्वि	4.23

विद्यावर (15.8) अच	6.20.17	समगलितक (25) च	4.81
विद्यावरीलीला (11.16) अच	6.19.39	समनकुंडक (22) च	4.73
विद्यावरहास (16.11) अच	6.20.39	समशीर्षक (47, 55 etc) च	4.90
विद्युलता (11.10) अच	6.20.28	सर्वसमा चतुष्पदी	6.23
विद्रुम (भरलगा + 10 + स) च	5.12	सहकारकुसुममञ्जरी (13.15) अच	6.19.47
विनता (31) च	4.59	सामुद्रक (7.9) अच	6.19.2
विपुला गाथा (30.27) द्वि	4.4	सारङ्ग (11.17) अच	6.19.40
विभ्रम (तरवकग) च	5.14	सार्वभृच्छन्दश्च = द्विमञ्जिका	4.87.11-12
विभ्रमविकसितवदन (11.13) अच	6.19.36	सालभञ्जिका (24) च	4.62
विकम्बिता गलितक (22) च	4.39	सिंहपद (38; y. 16, 8) द्वि	7.51
विकासिनी (16) च	4.60	सिंहविकान्त (35; y. 14, 8) द्वि	7.39
विषमशीर्षक (50, 58 etc.) च	4.91	सिंहविभ्रम (7.14) अच	6.19.7
विषमा गलितक (24 or 25) च	4.45	सुखावास (11.9) अच	6.20.21
व्रतपत्र (38; y. 14, 8) द्वि	7.54	सुतारा (40) च	4.83
वाशाङ्कवदना (10) च	6.25	सुतालङ्गन (16.12) अच	6.20.45
वाशिभिर्मित (17.16) अच	6.20.56	सुन्दरा गलितक (13) च	4.36
वाशिरोत्तर (16.7) अच	6.20.9	सुभगा (34) द्वि	7.32
वािका (31; y. 12, 8) द्वि	7.16	सुभगाविलास (7.11) अच	6.19.4
वृन्मगलितक (20) च	4.30	सुमङ्गला (18) च	4.52
शीघ्रवल् ([14.8] × 4) अष्ट	5.33	सुमनोरमा (8.7) अच	6.20.1
षट्पद = द्विमञ्जिका	4.87.11.1	सुरकीर्षित (35; y. 12, 8) द्वि	7.38
षट्पदजाति (7.7.10 to 17) अच	6.15	स्कन्धक (32; y. 12) द्वि	4.13
संकीर्ण (mix. of गीति and स्कन्धक)	4.17	स्कन्धकसम (32; y. 12) द्वि	7.18
संकीर्ण (mixture of रासावलय and वस्तुवदनक lines) च	5.27	स्कन्धकसमा (32) द्वि	7.21
संकीर्णा (चतुष्पदी)	6.22	त्याविरासनक (34; y. 16, 8) द्वि	7.31
संगलितक (13) च	4.29	स्वप्रक (34) द्वि	7.27
संगाथ (70.27) द्वि	4.20	स्वरद्विपदी (7) द्वि	7.61
संगीत (36; y. 14, 8) द्वि	7.43	हरिणीकुल (30; y. 12, 8) द्वि	7.9
संदाम (74.27) द्वि	4.23	हरिणीपद (30) द्वि	7.12
सन्ध्यावली (15.9) अच	6.20.25	हीरावली (20) च	4.48
		हेला (22) च	4.57

Appendix I

प्राचीनछन्दःशास्त्रोपलब्धसंस्कृतवृत्तरूपाणां नाम्नां च
समुच्चयसूचिः ।

A. संस्कृत-वृत्त-रूप-सूचिः ।

(A Classified List showing The Structure of Sanskrit Metres)

The Sanskr̥ta-Vṛtta-Rūpa-Sūci is a Classified List of the old Classical Sanskrit Metres. It is divided into six sections, namely, I Varṇa Vṛtta: Sama Catuṣpadi; II Varṇa Vṛtta: Daṇḍaka; III Varṇa Vṛtta: Ardhasama Catuṣpadi; IV Varṇa Vṛtta: Viṣama Catuṣpadi; V Mātrā Vṛtta: Dvipadi; VI Mātrā Vṛtta: Catuṣpadi. In Section I metres are arranged according to the alphabetical order of the Gaṇas which constitute their lines, but under 40 heads, indicating the number of the letters contained in a line. In Section II the Daṇḍakas are arranged in an alphabetical order of their names, so that their names shall not again appear in the Vṛtta-Nāma-Sūci. In Section III the Ardhasama Varṇa Vṛttas are arranged in an ascending order of the *number* of the letters in their *first* lines. In the remaining Sections the metres are arranged in groups of allied metres without any reference either to the alphabetical order of the names or to the number of the letters or the Mātrās in their lines.

2. In Section I the entries are as follows: First the serial number of the metre under each head separately, then the Akṣara Gaṇas (with figures in Italics indicating the Yati, if available, within brackets) alphabetically arranged under each sub-head and lastly the names of the metres immediately followed by the references, both given in an alphabetical order. In Section II I give first the serial number, then the name of the Daṇḍaka, followed by the Gaṇas which constitute the line given within the brackets and lastly the references in an alphabetical order. In Section III I first give the serial number, then the number of letters contained in the first and the second lines which form the half, given within the brackets. These are followed by the Gaṇas which constitute the first and the second lines, the names and lastly the references in an alphabetical order. In Section IV I first give the serial number, then the name followed by the Gaṇas forming the four lines given within the brackets and lastly the references. Where no specific Gaṇas are prescribed, the number of letters in each line is indicated.

3. The metres listed in this *Sūci* are collected from the following twenty old and important treatises on metres, some of them composed even in *Prākṛit*, arranged in an approximately chronological order :—

1. *Chandasśāstra* of Piṅgala (P) : Published in the *Kāvya-mālā* Series, No. 91 (3rd ed.) Bombay, 1938; 2. *Nāṭyaśāstra* of Bharata (Bh) : Published in the *Kaśhī Sanskrit Series*, No. 60, Banaras, 1929; 3. *Jayadevachandas* of Jayadeva (Jd.) : Published in the *Jayadāman*, by the Sanskrit Department, Wilson College, Bombay, 1949; 4. *Jānāśrayī* of Janāśraya (Jns.) : Published by the Curator, University Mss. Library, Trivandrum, 1949; Ch. V. *Sūtras* 39-75 published here in *Parīṣiṣṭam* (in a revised form); 5. *Ajitasāntistava* (As.) : Published as App. III of the new edition of the *Kavidarpaṇa* (see below No. 15); 6. *Vṛttajātisamuccāya* of Virahāṅka (Vjs.) : Published in the *Rājasthān Purātana Granthamālā*, Jodhpur, 1959; 7. Nanditādhyā's *Gāthālakṣaṇa* (N.) : Published as App. I of the new edition of the *Kavidarpaṇa* (see below No. 15); 8. *Ratnamāñjūṣā* of an unknown author (Rm.) : Published by the Bhāratiya Jñāna Pīṭha, Kaśhī, 1949; 9. *Svayambūchandas* of Svayambhū (Sb. and SbP. for its *Pūrvārdha*) : Published in the *Rājasthān Purātana Granthamālā*, Jodhpur, 1959; 10. Utpalā's commentary on Varāhamihira's *Brhatsaṁhitā*, ch. 103, quoted by stanzas (Utpalā, v.) : Published in the *Vizianagaram Sanskrit Series*, Vol. X, Banaras, 1895 onwards; 11. *Vṛttorainākara* of Kedāra (Vr.) : Published in the *Jayadāman*, mentioned under No. 3 above; 12. *Chandonuśāsana* of Jayakīrti (Jk.) : Published in the *Jayadāman* mentioned under No. 3 above; 13. *Chandaśekhara* of Rājāśekhara (R.) : Published as App. I in the *Svayambūchandas* mentioned above under No. 9; 14. *Chandonuśāsana* of Hemacandra (H.) : Published with *Svopajña Vṛtti* (Hc.) in the present edition. 15. *Kavidarpaṇam* of an unknown author (Kd.) : Published in the *Rājasthān Purātana Granthamālā*, Jodhpur, 1959; 16. *Chandaśekhara* of Ratnaśekhara (Ck.) : Published as App. II in the *Kavidarpaṇam* mentioned under No. 15 above; 17. *Prākṛita Paṅgalam* (PP.) : Published in the *Bibliotheca Indica*, Calcutta, 1902.

A few additional metres which are not found in these older works are added here from the following three works :— 18. *Chandomañjarī* of Gaṅgādāsa (Chm.) : Published in the *Kaśhī Sanskrit Series* No. 55, Banaras, 1927; 19. *Mandāramarandacampū* (Mm.) : Published in the *Kāvya-mālā* Series No. 52, Bombay 1895; and 20. *Chandaśekhara* (Ckau.) : From a manuscript No. 894 of 1886-1892 in the BORI, Poona 4.

Section I

वर्णवृत्त : समचतुष्पदी

1

- 1 ग नी Kd. 4. 1; गौ Vjs. 5. 1; श्री H. 2. 6; Jns. 4. 3; Pp. 2. 1.

2

- 1 गग आसीत् Jns. 4. 5; काम Pp. 2. 3; नौ Vjs. 5. 2; पद्म Jk. 2. 4; Ho. 2. 7;
श्री H. 2. 7; Kd. 4. 2; Vr. 3. 2.
2 गल जनु Jk. 2. 6; दुःख H. 2. 9; सार Pp. 2. 9.
3 लग मही Pp. 2. 8; दुख H. 2. 10; Jk. 2. 5.
4 लल पुष्प Ho. 2. 8; मद H. 2. 8; मधु Pp. 2. 5; बलि Jk. 2. 7.

3

- 1 ज मृगेन्द्र Pp. 2. 21; सुवस्तु Jk. 2. 13.
2 त पञ्चाल Pp. 2. 19; सेना Jk. 2. 12.
3 न कमल Pp. 2. 25; दक्ष Jk. 2. 15.
4 म मन्दर Pp. 2. 23; हृष Jk. 2. 14.
5 म ताली Pp. 2. 11; नारी H. 2. 11; Kd. 4. 3; Vjs. 5. 3; Vr. 3. 3; श्यामाङ्गी
Jk. 2. 8.
6 य केशा H. 2. 12; Vr. 3. 4. 1; धू Ho. 2. 12; प्रति Bh. 32. 52; वन or
मनोह Jk. 2. 9; शशी Pp. 2. 15.
7 र चक्षला Jns. 4. 7; तटि Bh. 32. 50; प्रिया Pp. 2. 13; मृगी H. 2. 13; Kd.
4. 4; Vr. 3. 4; दुर्जी Jk. 2. 10.
8 स प्रवर Jk. 2. 11; मदन H. 2. 14; रजनी Bh. 32. 54; रमण Pp. 2. 17.

4

- 1 जग जया Bh. 32. 61; Jk. 2. 21; नगानिता (or °णिका) Pp. 2. 31; लासिनी Vr.
3. 5. 1; विलासिनी H. 2. 17.
2 जल जपा Jk. 2. 29.
3 लग तारा Jk. 2. 20; सोमप्रिया H. 2. 22.
4 लल मधु Jk. 2. 28.
5 नग कुलमिता Jns. 4. 9; मधु Jk. 2. 23; मृगवधू H. 2. 19; Vjs. 5. 4.
6 नल दधि Jk. 2. 31.
7 भग कलिता Ho. 2. 16; सुमुखी H. 2. 16; Jk. 2. 22; Vr. 3. 5. 2.
8 भल जनु Jk. 2. 30.
9 मग कन्या H. 2. 15; Kd. 4. 5; Vr. 3. 5; गीति Jk. 2. 16; तीर्था Pp. 2. 27.

- 10 मल वली Jk. 2. 24.
 11 यग ग्रीवा H. 2. 20; Kd. 4. 6; Vr 3. 5. 3; इदि Jk 2. 17.
 12 यल सघ Jk. 2. 25.
 13 रग श्रदि Jk. 2. 18; पुष्य Bh. 32. 57; पुष्य Hc. 2. 18; समृदि H. 2. 18; Vr. 3. 5. 4.
 14 रल घरी Pp. 2. 29; बली Jk. 2. 26.
 15 सग भ्रमरी Bh. 32. 59; सुमति H. 2. 21; Jk. 2. 19; Vr 3. 5. 5.
 16 सल कदली Jk. 2. 27.

5

- 1 जगग शिला Bh. 32. 71; सती H. 2. 27; Jk. 2. 35; Vr. 3. 6. 1.
 2 तगग तिष्ठद् Jk. 2. 39; हारि Pp. 2. 35.
 3 तलग मन्दा H. 2. 28; Kd. 4. 7; मन्दा Vr. 3. 6. 2.
 4 नलग अभिमुखी H. 2. 32; कमलमुखी Bh. 32. 67; धृति Jk. 2. 41; मृगचपला Hc. 2. 32.
 5 नलल यमक Pp. 2. 39.
 6 भगग अक्षरपङ्क्ति Vjs. 5. 5; अक्षरोपपदा Hc. 2. 25; काचनमाला Jk. 2. 33; कुन्तलतन्वी Hc. 2. 25; पङ्क्ति H. 2. 25; Vr 3. 6; भूतलतन्वी Bh. 32. 65; ईष Pp. 2. 37.
 7 भलग रति H. 2. 26; सने Jk. 2. 36.
 8 गग विद्युद्भ्रान्ता Bh. 32. 63; संमोहा Pp. 2. 33.
 9 लग सावित्री H. 2. 30.
 10 यलग जया Kd. 4. 8.
 11 रगग प्रीति H. 2. 23; Jk. 2. 32; Vr. 3. 6. 3.
 12 रलग धृति Jk. 2. 34; भामिनी Jns. 4. 11; वायुरा Bh. 32. 69; विदग्धक H. 2. 24.
 13 सगग धनपङ्क्ति H. 2. 31.; Bh. 32. 73; सुदती Jk. 2. 40.
 14 सलग रमा Jk. 2. 38.

6

- 1 जज सुमालती Pp. 2. 54.
 2 तत मन्थान or कामावतार Pp. 2. 50.
 3 तय तनुमन्था Bh. 16. 2; 32. 76; H. 2. 36; Jd. 6. 1; Jk. 2. 44; Jns. 4. 13; Kd. 4. 9; P. 6. 2; Rm. 5.5; Vjs. 5. 6; Vr. 3. 7.
 4 तर जला Bh. 32. 88; H. 2. 47.
 5 तस वसुमती Vr. 3. 9.
 6 नन दमनक Pp. 2. 56.
 7 नय कनकलता Jk. 2. 46; चतुरंगा Pp. 2. 47; मकरसीर्षा Bh. 16. 4; 32. 80; मुकुलिता Rm. 5. 6; क्षणिवदना H. 2. 39; Vr. 3. 8.

- ४ नर भिरा Bh. 32. 86; मण्डवि Jk. 2. 48; सफरीका H. 2. 43.
 ९ भम विकान्ता Bh. 32. 92; H. 2. 49.
 10 भव कामलतिपा H. 2. 41; Vr. 3. 9. 1; कामलतिपा Jk. 2. 45.
 11 मर मालिनी Bh. 32. 78; लघुमालिनी H. 2. 45.
 12 मम विद्युन्महा Vr. 3. 9. 2 (b); शेषराज Pp. 2. 41; सावित्री H. 2. 33; Jk. 2. 43; Vr. 3. 9. 2(a).
 13 मय तटी Jk. 2. 42; रम्या Bh. 32. 90; सुनन्दा H. 2. 48.
 14 मर तटी H. 2. 34; नदी Vr. 3. 9. 3.
 15 मस भद्रकुल Vr. 3. 9. 4 (B); पङ्क्ति Bh. 32. 94; मुकुल H. 2. 42; Jk. 2. 47; Vr. 3. 9. 4 (A); वीथी Bh. 32. 84; सोमकुल Vr. 3. 9. 4 (C).
 16 यम शिखण्डिनी H. 2. 51; Rm. 5. 8.
 17 यय हृत Jk. 2. 50; शङ्खनारी Pp. 2. 52; सोमराजी H. 2. 38; Kd. 4. 10; Vr. 3. 9. 5.
 18 रज कच्छरी H. 2. 44.
 19 रम नीलोत्था Bh. 32. 98; मालिनी Bh. 16. 6; H. 2. 40; Vr. 3. 9. 6.
 20 रर द्वियोधा Pp. 2. 45; सवित्री Vr. 3. 9. 7; हंसमाला Jk. 2. 51.
 21 सभ गुरुमया H. 2. 37.
 22 सम सूचीमुखी H. 2. 50; Rm. 5. 7.
 23 सय विमला Bh. 32. 82; H. 2. 46.
 24 सस कुमुद Jk. 2. 49; तिल or तिलक Pp. 2. 43; नलिनी Bh. 32. 96; रमणी H. 2. 35; Vr. 3. 9. 8.

7

- 1 जरग विलम्बिता Bh. 32. 123; सुभद्रा Bh. 32. 113; H. 2. 67.
 2 जसग कुमारललिता H. 2. 54; Jd. 6. 2; Jk. 2. 56; Jns. 4. 15; P. 6. 3; Rm. 5. 10; Vr. 3. 11.
 3 तनग मधुकरिका Bh. 32. 111; H. 2. 65; वज्र Ha. 2. 65.
 4 तभग वृद्धामणि Vr. 3. 12. 1.
 5 तसग भ्रमरमाला Bh. 16. 10; 32. 107; H. 2. 57; Jk. 2. 55; वज्रक Rm. 5. 11.
 6 नजल सुवास Pp. 2. 60.
 7 ननग हृतगति or चपला Bh. 32. 101; मधुमति Vr. 3. 12. 2; लट्ठ Jk. 2. 60; हरिविलसित H. 2. 63; Vjs. 5. 8.
 8 नभग मधुमती Vr. 3. 12. 3.
 9 नयग कुमुदती H. 2. 68; कुसुमवती Bh. 32. 115.
 10 नरग प्रकाशिता Bh. 32. 119; मनोहा H. 2. 70.
 11 नसल करद्वय Pp. 2. 62.
 12 भजग धुनी Jk. 2. 52; पद्ममगति Bh. 32. 125; शारदी H. 2. 64.
 13 भनग चित्र H. 2. 62; Jk. 2. 59.
 14 भभग कलिका H. 2. 59; Jk. 2. 53; भोगवती Bh. 32. 109; सोपान Ha. 2. 59; Jns. 4. 16.
 15 भसग मदलेखा Jk. 2. 61; विद्युत्पा H. 2. 60.

- 16 मभग सरल H. 2. 61; Jk. 2. 57.
 17 ममग गान्धर्वा H. 2. 52; शीर्षरूपक Pp. 2. 64.
 18 मसग मदलेखा H. 2. 55; Kd. 4. 11; Vjs. 5. 7; Vr. 3. 10.
 19 यसग मुदिता Bh. 32. 117; H. 2. 69.
 20 रजग उष्णिह् H. 2. 53; कामिनी Bh. 32. 105; छेटक Vjs. 4. 76; गोमिनी Jk. 2. 58;
 रक्षा Vjs. 3. 7; सिखा Hc. 2. 53; समानिष्ठ Pp. 2. 58.
 21 ररग हंसमाला H. 2. 58; Kd. 4. 12.
 22 रसग उदता Bh. 16. 8; H. 2. 56; उद्यता Jns. 4. 17.
 23 सजग विमला Bh. 32. 103; H. 2. 66.
 24 सरग वीता Bh. 32. 121; H. 2. 71; हंसमाला Vr. 3. 12.
 25 ससग नन्दितक As. 29.

8

- 1 जतमग वितान Vr. 3. 19.
 2 जरगाल कुचन्द्रप्रभा Ckau. 2. 27.
 3 जरलग नगस्वरूपिणी Chm. 3. 8. 3; नाराचक Vjs. 4. 58; प्रमाणी-शिका Ck. 46.
 H. 2. 82; Jd. 5. 4; Jk. 2. 65; Kd. 4. 17; P. 5. 7; Vr. 3. 18;
 बालगभिणी Jns. 4. 22; मत्तचेष्टित Bh. 16. 14; 32. 306 (Nsp.); स्थिर
 Utpala, v. 38.
 4 तजलग अलुङ्ग Jk. 2. 62; Brhajjataka 6. 3-4.
 5 ततमग केतुमाला Jk. 2. 71.
 6 तरगग विभा H. 2. 72.
 7 तरलग नाराच (or °चिका) H. 2. 78; Jk. 2. 70; Kd. 4. 16; SbP. 6. 4;
 Vr. 3. 19. 2(ab).
 8 तसगग श्यामा Vjs. 5. 10.
 9 नजगग चित्तविलासित Bh. (Gaek. ed.) 15. 26.
 10 नजलग ललितगति Bh. 32. 130-31; H. 2. 80.
 11 ननगग दुर्गा Pp. 2. 72; मधुकरसदृशा Bh. 32. 135; रतिमाला H. 2. 86.
 12 ननलग सुविकसित कुसुम Vjs. 5. 14.
 13 नभलग गजगति Chm. 2. 8. 6.
 14 नरलग सुमालती H. 2. 76; Jk. 2. 72.
 15 नसगग गुणलयनी H. 2. 84.
 16 नसलग कमल Pp. 2. 74; मही Bh. 32. 133.
 17 भतलग (4) माणवक H. 2. 77; Jd. 6. 5; Jk. 2. 69; Jns. 4. 19; Kd. 4. 14;
 P. 6. 4; SbP. 6. 7; Vr. 3. 15; माणवककीर्तितक Rm. 5. 13; Vjs. 5. 12.
 18 भनलग नदी Bh. 32. 139.
 19 भभगग चित्रपदा H. 2. 75; Jd. 6. 3; Jk. 2. 68; Kd. 4. 15; P. 6. 5; Rm.
 5. 14; SbP. 6. 6; Vr. 3. 14; वितान Jk. 2. 67; Vjs. 5. 11; हंसस्त
 Jns. 4. 20.
 20 भरलग नागरक Vr. 3. 19. 2.
 21 मनगग हंसस्त H. 2. 79; P. 6. 7; Vr. 3. 16.

- 22 ममगाय विष्णुमाला H. 2. 74; Jd. 6. 4; Jk. 2. 64; Kd. 4. 13; P. 6. 6; Vjs. 5. 9; Vr. 3. 18; विष्णुदेवा Bh. 16. 16; सोमकान्त Ck. 4.
- 23 मरलग क्षमा Jk. 2. 63.
- 24 रजगाय मालिनी Vjs. 3. 8; मालिनी Vjs. 5. 13; समानिका SbP. 6. 5; सिंहलीला Bh. 16. 12; सिंहलेखा H. 2. 81; Vr. 3. 19, 3.
- 25 रजगाल समानी-निका H. 2. 83; Jd. 5. 3; Jk. 2. 66; Jns. 2. 3; Kd. 4. 18; P. 5. 6; Rm. 5. 1; Vr. 3. 17.
- 26 रयलग बलुङ्ग H. 2. 69; हंसिनी Vjs. 4. 72.
- 27 ररगाय पद्ममाला Ckau. 2. 26; पद्मिनी Jns. 4. 21.
- 28 रसगाय गाय Vjs. 4. 57.
- 29 सनलग विमलजला Bh. 32. 128.
- 30 सरगल सुविलासा Ckau. 2. 28.
- 31 ससलग मही H. 2. 85.
- 32 Any other metre of this class is वितान H. 2. 87; Jns. 2. 5; Kd. 4. 19; Vr. 3. 19.
- 33 छोक 5th short; 6th long in all pādas; 7th short in the even ones, As. 3; SbP. 3. 7; Vjs. 5. 15.

9

- 1 जतर बाह्यासिनी Jk. 2. 77.
- 2 तनम कलकलता Bh. 32. 200; मकरलता H. 2. 102.
- 3 तभय रुचिरा Bh. 32. 142; H. 2. 100.
- 4 नजय शशिलेखा Bh. 32. 204; H. 2. 103.
- 5 नजर बुद्ध Bh. (Nsp.) 32. 284.
- 5a ननन बहुल Ck. 8.
- 6 ननम भुजगशिखरता H. 2. 91; Jd. 6. 7; Jk. 2. 78; Jns. 4. 24; P. 6. 7; Rm. 5. 16; SbP. 6. 10; श्रुता Vr. 3. 21; मधुकरिका Bh. 16. 18.
- 7 ननर उपच्युत H. 2. 95; Jk. 2. 82.
- 8 ननस कमला Pp. 2. 82; मणिगणनिकर Bh. 32. 208; लघुमणिगुण^० H. 2. 104.
- 9 नयस सारणिका Pp. 2. 78.
- 10 नरर श्रुतिका H. 2. 89; SbP. 6. 8.
- 11 नसय गुर्वी Jd. 6. 8; Vjs. 5. 16; निम्ब Pp. 2. 84; विशाल H. 2. 101; Kd. 4. 22; शालमन्त्रिकलता Bh. 32. 206.
- 12 भजस उदय H. 2. 92; Jk. 2. 79.
- 13 भभर उत्सुक H. 2. 93; Jk. 2. 80.
- 14 भमम (५) बध्न H. 2. 88; क्षिप्ता Mm. 10. 6.
- 15 भमस मणिबन्ध Mm. 3. 109; मणिमथ्या Jd. 6. 9; Jns. 4. 25; Vr. 3. 21. 1; सिंहाकान्ता Bh. 32. 210.
- 16 मलय सुन्दरलेखा Jk. 2. 74.
- 17 मनय मकरलता Kd. 4. 21.
- 18 मयस पवित्रा Pp. 2. 80; सिंहाकान्ता H. 2. 105.

- 19 ममम रूपमाला Pp. 2, 88.
 20 मसस कलक H. 2. 97; गाथा Jk. 2. 83.
 21 ययय बृहत् Jk. 2. 73.
 22 रजर कामिनी H. 2. 106; तरङ्गवती Rm. 5. 17; माविनी Bh. (Nsp.) 32. 804.
 23 रजर मदिका H. 2. 94; Jk. 2. 81; Vr. 3. 21. 2.
 24 रजस हल्मुडी H. 2. 90; Jd. 6. 6; Jk. 2. 76; Kd. 4. 20; P. 6. 8; SbP. 6. 9; Vr. 3. 20.
 25 ररर महालक्ष्मी Pp. 2. 76.
 26 सजज तोमर Pp. 2. 86.
 27 सजर भुजङ्गसंगता Chm. 2. 9. 3; Ckau. 2. 32.
 28 सजस अक्षि H. 2. 96. Jk. 2. 75.
 29 ससम तार H. 2. 98.
 30 ससस सौम्या H. 2. 99.

10

- 1 जजजग उषिता H. 2. 116.
 2 तजजग उपस्थिता H. 2. 120; Jd. 6. 15; Jns. 4. 29; P. 6. 14; Rm. 5. 21; SbP. 6. 14; Vr. 3. 28.
 3 ततरग (5) आन्दोलिका Mm. 16. 8.
 4 तयभग दुषमा Pp. 2. 96.
 5 तयसग मदिश्री Jk. 2. 88.
 6 नजनग अमृतगति Pp. 2. 98; कुलटा Mm. 16. 11; त्वरितगति H. 2. 112; Jk. 2. 94; Vjs. 5. 17; Vr. 3. 28. 1.
 7 नजयग विपुलभुजा Bh. 32. 221; H. 2. 125.
 8 नननग निलया H. 2. 115.
 9 नरजग मनोरमा H. 2. 119; Kd. 4. 25; Vr. 3. 27.
 10 भतनग मृगचपला H. 2. 122, मुरदयिता Bh. 32. 213.
 11 भनमग बन्धूक H. 2. 118.
 12 भभभग चित्रगति H. 2. 113; Jk. 2. 89; हृत् Bh. 32. 217; सारवती Pp. 2. 94.
 13 भभमग बन्धूक Jk. 2. 91.
 14 भमजग वीपकमाला Vr. 3. 28. 2.
 15 भमतग वीपकमाला Vr. 3. 28. 3.
 16 भमनग वृणसमृद्धा Bh. (Nsp.) 32. 204.
 17 भमसग चम्पकमाला Kd. 4. 26; Pp. 2. 92; Vjs. 5. 18; Vr. 3. 28. 4; पुष्पसमृद्धा Bh. 32. 227; रुक्मवती H. 2. 113; Jd. 6. 13; Jk. 2. 86; P. 6. 11; Rm. 5. 22; Vr. 3. 25; रूपवती SbP. 6. 15; रुक्मवती Jns. 4. 30; द्रुमावा Hc. 2. 113.
 18 मनजग पणव Vr. 3. 28. 5.
 19 मननग कुमुदिनी Bh. (Nsp.) 32. 198; H. 2. 123; कुमुतसमुद्रिता Bh. 32. 215.
 20 मनयग कुवलयमाला Bh. 16. 20; पणव H. 2. 110; Jd. 6. 11; Jk. 2. 85; Jns. 4. 28 (पणला?); P. 6. 10; Rm. 5. 20; SbP. 6. 16; Vr. 3. 28.

- 21 मममग इंद्री Vr. 3. 28. 6.
 22 मममग ईश्वरी Jk. 2. 95.
 23 ममसग मया H. 2. 107; Jd. 6. 40; Jk. 2. 87; P. 6. 13; Rm. 5. 23; SbP. 6. 12; Vr. 3. 26; विलासिता Jns. 4. 32.
 24 मसजग शुद्धविवाद H. 2. 109; Jd. 6. 10; Jk. 2. 84; Jns. 4. 27; Kd. 4. 24; P. 6. 9; Rm. 5. 19; SbP. 6. 17; Vr. 3. 22.
 25 मससग उद्यत H. 2. 124; उद्यता Bh. 32. 219.
 26 रज्जग मयूरसारिणी Bh. 16. 22; H. 2. 111; Jd. 6. 12; Jk. 2. 92; Jns. 4. 31; Kd. 4. 23; P. 6. 12; SbP. 6. 13; Vr. 3. 24.
 27 रमसग कलिका H. 2. 121.
 28 रयजग पक्षिका H. 2. 108; SbP. 6. 11; मरालिका Mm. 14. 1; मौषिक Jk. 2. 93.
 29 रसजग लालिनी Mm. 20. 3.
 30 रससग मणिरत्न H. 2. 117; Jk. 2. 90; मणिराम Vr. 3. 28. 7.
 31 सजजग कमला Mm. 13. 10; संयुता Pp. 2. 90.
 32 सजसग प्रमिता Bh. 32. 144; माला H. 2. 126.
 33 सतयग (६) कलगीति Mm. 13. 7.
 34 ससजग एकरूप Indische Studien VIII. p. 370.
 35 सससग मेघवितान Vr. 3. 28. 8; वितान Utpala, v. 46.

11

- 1 जतजगग उपेन्द्रवज्रा H. 2. 155; Jd. 6. 16; Jk. 2. 115; Jns. 4. 35; Kd. 4. 39; P. 6. 16; Bh. 16. 28; Rm. 5. 26; Pp. 2. 116; Vjs. 5. 20; Vr. 3. 30.
 2 जरजगग विलासिनी P. 6. 26.
 3 जसतगग उपस्थिता H. 2. 134; Jd. 6. 41; Kd. 4. 35; Vr. 3. 43; विश्वश्रित Vr. 3. 43. 1.
 4 जसयलग संगता Jns. 4. 46; सारिणी Rm. 5. 33.
 5 जसंरगग विश्वश्रित Vr. 3. 43. 2.
 6 तजजगग उपस्थिता H. 2. 133; Jk. 2. 103; Kd. 4. 34; Vr. 3. 43. 3.
 7 तजजलग मोटक Bh. 16. 26; Jk. 2. 110; मोटनक H. 2. 147.
 8 ततजगग इन्द्रवज्रा Bh. 16. 28; H. 2. 154; Jd. 6. 16; Jk. 2. 115; Kd. 4. 38; Jns. 4. 34; P. 6. 15; Pp. 2. 114; Rm. 5. 25; Vjs. 5. 19; Vr. 3. 29.
 9 तततगग लघ्व्राहि H. 2. 129; Jk. 2. 108; विध्यमाला Vr. 3. 43. 4.
 10 तननलग अभिहिता Bh. 32. 223; मुखचपला H. 2. 149.
 11 तनरलग उद्यत Bh. 32. 308.
 12 तभजलग उत्थापनी H. 2. 148; विश्लोक Bh. (Nsp.) 32. 149.
 13 नजजलग इतगादगति Bh. 32. 229; सुसुखी H. 2. 145; Kd. 4. 32; Pp. 2. 102; Vr. 3. 32.
 14 नतनलग अभ्युविलास Vr. 3. 43. 5.
 15 नननगग दमनक Pp. 2. 108.

- 16 जननलग्न दमनक Mm. 3. 133.
 17 ननरलग्न कुपुस्वजनिता Vr. 3. 43. 6.
 18 ननरलग्न अमरवक्त्र Bh. 32. 243; प्रसन्न Utpala, v. 13; अद्रिका H. 2. 143; Jd. 6. 26; Jk. 2. 104; Kd. 4. 30; Rm. 5. 32; Vr. 3. 41 (v. l. चन्द्रिका); सुभद्रिका SbP. 6. 23.
 19 ननसलग्न चित्रा Kd. 4. 33; वृषाणी Jns. 4. 44; वृता H. 2. 139; Jd. 6. 25; Jk. 2. 106; P. 6. 24; Rm. 5. 34; Vr. 3. 40 (v. l. वृता or वृषी).
 20 नयनलग्न कमलदलाक्षी H. 2. 150; Bh. 32. 231; रुचिरमुखी Bh. 32. 225.
 21 नयभगग (6) अनवसिता Vr. 3. 43. 8; पतिता H. 2. 140; पतिता or श्री Jk. 2. 114; माणिक्यमाला Mm. 14. 10.
 21a नयसलग्न Brhatsamhita 33. 29; 35. 8.
 22 नररलग्न राजदंसी (6) Mm. 9. 11; विभूषणा Vjs. 4. 94.
 23 नसनलग्न अवोका H. 2. 152; गतविवोका Bh. 32. 146.
 24 भतनलग्न अमुकला Chm. 2. 11. 8; प्रत्यवबोध H. 2. 132; मौक्तिकमाला Vr. 3. 43. 10; श्री Mm. 16. 14.
 25 भतनलग्न (5) कुहमलदन्ती P. 8. 2; रुचिरा Bh. 32. 235; श्री H. 2. 132; Jd. 6. 42; Vr. 3. 37; सान्द्रपद Jk. 2. 109; सान्द्रपद, भद्रपद or मौक्तिकमाला Vr. 3. 43. 10.
 26 भतनलग्न सान्द्रपद Vr. 3. 43. 9.
 27 भमभगग रोचक Bh. 16. 24; H. 2. 130; Jd. 6. 19; Jk. 2. 97; Jns. 4. 38; Kd. 4. 29; P. 6. 18; Pp. 2. 104; Rm. 5. 28; SbP. 6. 18; Vjs. 5. 24; Vr. 3. 33; बन्धु Pp. 2. 100; मितक Vjs. 4. 55.
 28 भमरलग्न रोचक H. 2. 127.
 29 मततलग्न (4) बालिनी Bh. 16. 36; H. 2. 135; Jd. 6. 20. Jk. 2. 100; Jns. 4. 39; Kd. 4. 36; P. 6. 19; Pp. 2. 106; Rm. 5. 35; SbP. 6. 26; Vjs. 5. 22; Vr. 3. 34.
 30 ममतलग्न (4) वातोर्मि H. 2. 136; Jd. 6. 21; Jk. 2. 112; Kd. 4. 37; P. 6. 20; Rm. 5. 36; SbP. 6. 25; Vr. 3. 35; ऊर्मिमाला Utpala, v. 45; वातोर्मिमाला Jns. 4. 40.
 31 ममनलग्न भ्रमरविलसित H. 2. 138; Jd. 6. 22; Jk. 2. 101; Jns. 4. 41; P. 6. 21. Rm. 5. 37; SbP. 6. 20; Vjs. 5. 23; Vr. 3. 36.
 32 ममभगग (4) वातोर्मि H. 2. 137.
 33 ममसलग्न पीनश्रेणि Bh. 32. 202.
 34 मममलग्न मालती Pp. 2. 112.
 35 मसजलग्न एकलप H. 2. 146; Jk. 2. 113 (6); SbP. 6. 24; Vr. 3. 43. 11; मणि Jk. 2. 96.
 36 रजरलग्न ताल Mm. 3. 135; निःश्रेणि Hc. 2. 144; SbP. 6. 19; रवेनी H. 2. 144; Jd. 6. 27; Jns. 4. 45; Kd. 4. 31; P. 6. 25; Rm. 5. 31; Vr. 3. 42 (v. l. वैतिका); श्रेणि Jk. 2. 102; सेनिका Pp. 2. 110.
 37 रजसलग्न (5) रजिता Mm. 14. 7.

- ३८ रत्नमाला शाक्य Bh. 16. 34; H. 2. 142; Jd. 6. 24; Jk. 2. 98; Jns. 4. 48; Kd. 4. 28; P. 6. 28; Rm. 5. 30; Sbp. 6. 21; Vjs. 4. 19; 5. 25; Vr. 3. 39; शेषक As. 26.
 ३९ रत्नरत्न रघोदत्त Bh. 16. 32; 32. 107; H. 2. 141; Jd. 6. 23; Jk. 2. 99; Jns. 4. 42; Kd. 4. 27; P. 6. 22; Rm. 5. 29; Sbp. 6. 22; Vr. 3. 38; शेषक As. 24-25.
 ४० रत्नसल्लग अच्युत H. 2. 128; Jk. 2. 107.
 ४१ रत्नयल्लग सारणी H. 2. 153.
 ४२ रत्नरत्नग अपरान्तिका Jk. 2. 105.
 ४३ रत्ननल्लग विमला Bh. 32. 233; H. 2. 151.
 ४४ रत्नसल्लग उपवित्र Vr. 3. 43. 12; विदुषी H. 2. 131.

12

- १ रत्नरत्नग मौक्तिकदाम Ck. 6; H. 2. 172; Jk. 2. 122; Pp. 2. 133; Vr. 3. 64. 1.
 २ रत्नरत्नग अन्नवंशा Hc. 2. 159; वंशाख्य Bh. 16. 46; H. 2. 159; Jd. 6. 28; Jk. 2. 143; Jns. 4. 48; Kd. 4. 42; P. 6. 28; Rm. 6. 4; Vr. 3. 45; वंशाख्यविल Ckau. 2. 61; वसन्तमञ्जरी Vjs. 5. 26; Vr. 3. 64. 2 (b); शुद्धविराट् Vr. 3. 64. 2 (a).
 ३ रत्नरत्नग पञ्चामर Vr. 3. 64. 3; त्रिव्यंश Kd. 4. 48.
 ४ रत्नसल्लग (४) सृष्टि Jk. 2. 147.
 ५ रत्नरत्नग पञ्चामर Vr. 3. 64. 4 (a); प्रमाण Rm. 5. 2; वसन्तचक्र Kd. 4. 53; वसन्तचक्रम् Vr. 3. 64. 4 (c); विभावरी H. 2. 184; Vr. 3. 64. 4 (b).
 ६ रत्नरत्नग इन्दा Bh. 32. 321.
 ७ रत्नरत्नग (६) जलोद्वेगतगति H. 2. 169; Jd. 6. 32; Jk. 2. 127; Jns. 4. 52; Kd. 4. 55; P. 6. 33; Rm. 6. 11; Vr. 3. 52.
 ८ रत्नसल्लग ल H. 2. 193.
 ९ रत्नरत्नग इन्द्रवंशा H. 2. 158; Jd. 6. 29; Jk. 2. 144; Jns. 4. 49; Kd. 4. 41; P. 6. 29; Rm. 6. 5; Vr. 3. 46.
 १० रत्नरत्नग कामाक्षितार H. 2. 167; Jk. 2. 119; मदनकुल Ck. 11; सारंगरूपक Pp. 2. 131.
 ११ रत्ननय Haravijaya, 46. 51.
 १२ रत्नरत्नग लक्ष्मी Bh. 32. 148-49; H. 2. 175; Vr. 3. 57.
 १३ रत्नसल्लग (४) शुक्ति Jk. 2. 146.
 १४ रत्नसल्लग अञ्जलिचित्रा or मणिमाला Jk. 2. 138; पुष्पाविचित्रा H. 2. 189; Jd. 45; Vr. 3. 64. 5; मणिमाला Kd. 4. 56.
 १५ रत्नसल्लग (६) मणिमाला H. 2. 190; Vr. 3. 56.
 १६ रत्नसल्लग (७) बाहिनी P. 6. 42.
 १७ रत्नरत्नग कमलविलासिनी Hc. 2. 183; तामरस H. 2. 183; Kd. 4. 52; Vr. 3. 64; लक्षितपदा Jk. 2. 135; Utpala, v. 29.
 १८ रत्नरत्नग तति Vr. 3. 64. 6 (a); मालती H. 2. 180; Kd. 4. 51; Vr. 3. 63; यमुना Ckau. 2. 74; वरतनु Jk. 2. 139; P. 3; Vr. 3. 64. 6 (b).

- 19 **मज्जमय** (४) नवमालिका Vr. 3. 64. 7; नवमालिनी H. 2. 179; Jd. 6. 39; Jk. 2. 129;
Jns. 4. 58; P. 6. 43; Vr. 3. 62; नवमालिनी Rm. 6. 8.
- 20 **मनजस** कमललोचना Bh. (Nsp.) 32. 225.
- 21 **मननन** तरलनयना Pp. 2. 137.
- 22 **मनमस** द्वी H. 2. 192.
- 23 **मनभर** उज्ज्वला H. 2. 166; Vr. 3. 59; चलोदिका Jd. 6. 46.
- 24 **मनमय** (४) पुट Bh. 16. 56; Jd. 6. 31; Jk. 2. 128; Jns. 4. 51; Kd. 4. 57;
P. 6. 32; Rm. 6. 12; Vr. 3. 49.
- 25 **मनमर** तत H. 2. 165; Jd. 6. 44; P. 6. 34; ललित Vr. 3. 64. 7.
- 26 **मनरय** कामदत्ता Bh. 16. 50; H. 2. 187; Jk. 2. 141.
- 27 **मनरर** गौरी Vr. 3. 64. 8; P. 8. 5; चञ्चलाक्षी P. 6. 36; प्रमुदितवदना H. 2. 181;
Jk. 2. 130; Jns. 4. 59; Kd. 4. 50; Vr. 3. 50; मन्दाकिनी Chm. 2.
12. 11; Ckau. 2. 71.
- 28 **मनरर** (७) प्रभा H. 2. 182; Vr. 3. 64. 9.
- 29 **मभजय** कलईसा H. 2. 160; Jk. 2. 132; द्रुतपद Vr. 3. 64. 10; Utpala, v. 20;
मुखर Hc. 2. 160.
- 30 **मभजय** (४) द्रुतपदा Jk. 2. 142.
- 31 **मभजर** त्रिर्यवदा H. 2. 174; Vr. 3. 55; मत्तकोकिल Jk. 2. 133.
- 32 **मभनय** द्रुतपद Vr. 3. 64. 11.
- 33 **मभमर** द्रुतविलम्बित H. 2. 163; Jd. 6. 30; Jk. 2. 123; Jns. 4. 56; Kd. 4. 46;
P. 6. 30; Rm. 6. 9; Vjs. 5. 28; Vr. 3. 48; सुन्दरी Pp. 2. 139;
हरिणप्लुत Bh. 16. 48.
- 34 **मनयय** कुसुमविचित्रा H. 2. 168; Jns. 4. 53; Kd. 4. 49; P. 6. 35; Vr. 3. 51;
गजललिता Jk. 2. 134.
- 35 **नयरय** (४) कुसुमनिभा Bh. 16. 40.
- 36 **नररर** मेघावली H. 2. 188, वसन्ता Hc. 2. 188.
- 37 **भतनस** (४) रति Jk. 2. 140; ललना H. 2. 186; P. 8. 6.
- 38 **भभभम** दोषक Ck. 5; भामिनी Mm. 9. 5; मोदक Pp. 2. 135.
- 39 **भभमस** (४) जलमाला Mm. 17. 13.
- 40 **भभरय** (४) Bhaṭṭi Kāvya, 22. 35.
- 41 **भभसम** कान्तोत्पीडा P. 6. 40.
- 42 **भभसस** (४) ललना Vr. 3. 64. 12 (v. 1. ललिता).
- 43 **भभरय** पुण्डरीक Jk. 2. 136.
- 44 **भभसम** (४) कान्तोत्पीडा Hc. 2. 178; जलधरमाला H. 2. 178; Jk. 2. 126; Jd. 6. 38;
P. 8. 4; Vr. 3. 61; सौदामिनी Jns. 4. 60.
- 45 **भभमम** कल्याण H. 2. 173; काशन Hc. 2. 173; विशाखर Pp. 2. 122.
- 46 **भभमस** पिकान्ता Bh. 32. 162.
- 47 **भभयय** (४) चन्द्रकान्ता Hc. 2. 177; Rm. 6. 10; Vr. 3. 60; चन्द्रलेखा Bh. 16. 42;
वैश्वदेवी H. 2. 177; Jd. 6. 37; Jk. 2. 124; Jns. 4. 57; Kd. 4. 54;
P. 6. 41.

- 48 बचबच भ्रमेया Bh. 16. 52; भुजगप्रयात Ck. 9; H. 2. 170; Jd. 6. 34; Jk. 2. 118; Jns. 4. 54; Kd. 4. 44; P. 6. 37; Pp. 2. 124; Rm. 6. 2; Vr. 3. 53.
- 49 रजरज समान Rm. 5. 1.
- 50 रनभस चन्द्रवर्त्त H. 2. 161; Jd. 6. 43; Jk. 2. 131; Vr. 3. 44; वितान Rm. 5. 3.
- 51 रयनय कुमुदिनी H. 2. 185.
- 52 रररर कामिनीमोहन Ck. 10; पद्मिनी Bh. 16. 54; लक्ष्मीधर Pp. 2. 127; लक्ष्मिणी H. 2. 171; Jd. 6. 35; Jk. 2. 120; Kd. 4. 43; P. 6. 38; Vr. 3. 54.
- 53 सजसस प्रमिताक्षरा Bh. 16. 44; 32. 317; H. 2. 176; Jd. 6. 36; Jk. 2. 125; Jns. 4. 55; Kd. 4. 47; P. 6. 39; Rm. 6. 7; Vr. 3. 58.
- 54 संयसय केफिरव H. 2. 191; विविश्व or महेन्द्रवज्रा Jk. 2. 137.
- 55 सससस छित्तक Vjs. 4. 54; तोटक Bh. 16. 38; 32. 323; Ck. 7; H. 2. 162; Jd. 6. 33; Jk. 2. 121; Jns. 4. 50; Kd. 4. 45; P. 6. 31; Pp. 2. 129; Rm. 6. 3; Vjs. 5. 27; Vr. 3. 47; नन्दिनी Vjs. 3. 20.

13

- 1 जतसजग मञ्जुभाषिणी H. 2. 206; मञ्जुवादिनी-वासिनी, मन्दभाषिणी Vr. 3. 70. 1; सन्धि-वर्षिणी Ckau. 2. 94.
- 2 जभसजग(4) कलावती Mm. 3. 186; प्रभावती Bh. 16. 58; रुचिरा H. 2. 198; Jd. 7. 2; Jk. 2. 163; Jns. 4. 63; Kd. 4. 60; P. 7. 2; Rm. 6. 15; Sb. 1. 1; Vr. 3. 67 (v. l. अतिरुचिरा); सदागति Vjs. 5. 30.
- 3 जसतसग उपस्थित Vr. 3. 70. 2.
- 4 तभजजग भद्रक H. 2. 215.
- 5 तभरजग(4) प्रभावती Vr. 3. 70. 3.
- 6 तभसजग(4) प्रभावती Vr. 3. 70. 4; रुचि Jk. 2. 164; लक्ष्मी H. 2. 214; Jk. 2. 154; Utpala, v. 36.
- 7 नजजरग मृगेन्द्रमुख Vr. 3. 70. 5; सुवक्त्रा H. 2. 195; सुवक्त्रा or अवल Jk. 2. 160.
- 8 नजततग कुटिल- (or कुटज-) गति Vr. 3. 70. 6.
- 9 नजनसग मदकलिता Bh. 32. 239; H. 2. 211; Jk. 2. 155.
- 10 नजसजग मञ्जुभाषिणी Jk. 2. 156.
- 11 नतततग उर्वशी H. 2. 194; कौमुदी Jk. 2. 149.
- 12 ननततग(7) कुटिलगति H. 2. 202; P. 8. 8; क्षमा Vr. 3. 65; चन्द्रिका Vr. 3. 70. 7.
- 13 नततरग(4) क्षमा H. 2. 200.
- 14 ननतरग(7) चन्द्रिका Kd. 4. 61; Vr. 3. 70.
- 15 ननतसग गौरी H. 2. 213.
- 16 ननननग त्वरितगति Bh. 32. 237; H. 2. 219; लघुगति or चपल Hc. 2. 219.
- 17 नननसग गौरी P. 7. 4.
- 18 ननमरग(7) क्षमा H. 2. 203.
- 19 ननरयग चन्द्रिका H. 2. 205.

- 20 ननसरग गौरी Vr. 3. 70. 8.
 21 ननससग कमललोचना Bh. 32. 241; कमलाक्षी H. 2. 218; चण्डी Chm. 2. 13. 4; Ckau. 2. 88.
 22 नसजजग लय H. 2. 208.
 23 नसततग विद्युन्मालिका H. 2. 209.
 24 नसततग (6) विद्युत् Vr. 3. 70. 9.
 25 नसररग चन्द्रलेखा H. 2. 207; Vr. 3. 70. 10 (6).
 26 भनजजल पद्मावली Pp. 2. 148.
 27 भननजग (9) Haravijaya, 31 54.
 28 भमभमग अक्षसि H. 2. 196; Jk. 2. 161.
 29 मतयसग (4) मगमयूर Bh. 16. 62; H. 2. 199; Jd. 7. 3; Jk. 2. 151; Jns. 4. 64; Kd. 4. 59; P. 7. 3; Rm. 6. 16; Vr. 3. 68; माया Pp. 2. 141.
 30 मतसरग (5) कोङ्कम्भ H. 2. 216.
 31 मनजरग (3) प्रहर्षिणी Bh. 16. 60; H. 2. 197; Jd. 7. 1; Jk. 2. 150; Jns. 4. 62; Kd. 4. 58; P. 7. 1; Rm. 6. 14; Vr. 3. 66; मयूरपिच्छ Vjs. 5. 29.
 32 मभनयग भद्रा Jns. 4. 66; Haravijaya, 5. 35; Kapphiṇābhyudaya, 6. 51.
 33 मभमभग मोहप्रलाप Mm. 18. 1.
 34 ममजजग (4) श्रेयोमाला H. 2. 201.
 35 ममतनग विद्युन्माला Bh. 32. 164.
 36 यमररग चञ्चरीकावली Vr. 3. 70. 11; चन्द्रिका Jk. 2. 153; चन्द्रिणी H. 2. 204.
 37 ययययल कन्द Pp. 2. 145.
 38 सजसजग कनकप्रभा P. 8. 7; Hc. 2. 210; जया Hc. 2. 210; जया or नन्दिनी Jk. 2. 159; नन्दिनी H. 2. 210; Jns. 4. 65; Sb. 1. 2; प्रबोधिता Ckau. 2. 93; Chm. 2. 13. 5; मञ्जुभाषिणी Vr. 3. 69; मनोवती Hc. 2. 210; विलम्बिता Bh. 32. 151, सुनन्दिनी Vr. 3. 70. 12; सुमङ्गली Hc. 2. 210.
 39 सजससग कलहंस or सिंहनाद Ckau. 2. 96, Chm. 2. 13. 7; कुटज H. 2. 212; Jk. 2. 152; Vr. 3. 70. 13 (b); नन्दिनी Vr. 3. 70. 13 (a); नन्दिनी Vr. 3. 70. 13 (a); भ्रमरी Jk. 2. 157; सुमङ्गलिका Ram. on भारतचम्पू 5. 87.
 40 समसतग शुद्धक Bh. 32. 310.
 41 समनसग (4) रति Mm. 17. 26.
 42 सयसजग मणिकुण्डल Jk. 2. 158; सुदन्त H. 2. 217.
 43 ससससग तारक Pp. 2. 143.

- ३ तमजजगग इन्दुमुखी (सैव) Jns. 4. 72; उदायिणी P. 7. 10; Vr. 3. 75. 1; कर्णोत्पला or मधुमाधवी or शोभावती Vr. 3. 75. 2-4; वसन्तविल्ला Bh. 16. 64; H. 2. 231; Jd. 7. 7; Jk. 2. 169; Jns. 4. 71; Kd. 4. 62; P. 7. 8; Pp. 2. 150; Rm. 6. 18; Sb. 1. 3; Vr. 3. 74. सिद्धोद्भवा or षष्ठा (काश्यप) Hc. 2. 231; Jns. 4. 73; P. 7. 9; Vjs. 5. 31; Vr. 3. 75.
- ३A तमसजगग Brhajāṭaka, 23. 4.
- ४ तयसभगग (६) कलहंसी Mm. 18. 2.
- ५ नजभजगग (८) कुमारी Vr. 3. 77. 3.
- ६ नजभजलग वृत्ति H. 2. 235; Vr. 3. 77. 4 (a); प्रमदा Vr. 3. 77. 4 (b); मणिकटिक Jk. 2. 175.
- ७ ननतजगग (७) नदी Vr. 3. 77. 2.
- ८ ननततगग नन्दीमुखी Sb. 1. 5; Chm. 2. 14. 7; Ckau. 2. 105; Hc. 2. 224; वसन्त H. 2. 224; Jk. 2. 170; Ckau. 2. 105.
- ९ ननननगग उपवित्र H. 2. 234; Jk. 2. 177; Kd. 4. 63; Sb. 1. 9; सुपवित्र Vr. 3. 77. 5(८).
- १० ननभनलग (७) प्रहरणकलिता H. 2. 222; Jd. 7. 6; Kd. 4. 66; P. 7. 7, Sb. 1. 7; Vr. 3. 73; कलिका Jk. 2. 173; Rm. 6. 22; गलिता Jns. 4. 70.
- ११ ननमयलग (७) करिमकरमुखा H. 2. 223; Sb. 1. 8.
- १२ ननरसलग (७) अपराजिता H. 2. 220; Jd. 7. 5; Jk. 2. 172; Jns. 4. 69; Kd. 4. 65; P. 7. 6; Rm. 6. 20; Sb. 1. 6; Vr. 3. 72.
- १३ ननससगग विभ्रमा Bh. 32. 168.
- १४ नभनतगग शरभललिता H. 2. 239.
- १५ नभनतगग (४,६) शरभा H. 2. 240.
- १६ नमरसलग (७) सिंह H. 2. 228.
- १७ नरततगग (७) चन्द्रशाला Jk. 2. 166; लक्ष्मी H. 2. 225.
- १८ नरनरलग दुक्तेसर H. 2. 233; Vr. 3. 77. 6.
- १९ भजसनगग इन्दुवदना Vr. 3. 76, कान्ता or महिता Hc. 2. 237; वनमयूर Jk. 2. 179; वरसुन्दरी P. 8. 9; विलासिनी Jns. 4. 74; स्खलिता H. 2. 237.
- २० भजसनलग इन्दुवदना H. 2. 238.
- २१ भनननलग चक्रपद Pp. 2. 153.
- २१A भभभभगग तरङ्गक Vjs. 4. 22.
- २२ भभरसलग दूर्धुरक H. 2. 336; Jk. 2. 178.
- २३ भसततगग लक्ष्मी Jk. 2. 168.
- २४ मतनमगग वासन्ती Chm. 2. 14. 5; Ckau. 2. 102.
- २५ मतनसगग (५) असंवाधा Bh. 16. 66; H. 2. 230; Jd. 7. 4; Jk. 2. 176; Jns. 4. 68; Kd. 4. 64; P. 7. 5; Rm. 6. 19; Sb. 1. 4; Vr. 3. 71.
- २६ मतयनलग भूतल्लतन्वी Bh. 32. 166 (v. l. कुमुदवती NSP.).
- २७ मभनतगग शरभललिता Bh. 16. 68.
- २८ मभनयगग (४,६) कुटिला H. 2. 241; P. 8. 10; कुटिल Vr. 3. 77. 7 (b); मयक्षामा Vr. 3. 77. 7 (c); ईशक्षामा Jk. 2. 167; ईशक्ष्येनी Vr. 3. 77. 7 (a).

- 29 ममनयलग चन्द्रौरस Vr. 3. 77. 8.
 30 मरततगा (7) चन्द्रशाला Jk. 2. 166; लक्ष्मी H. 2. 225; Sb. 1. 10.
 31 मरमयलग (7) ज्योत्स्ना H. 2. 227; Sb. 1. 11.
 32 मररसलग (7) जया H. 2. 226; Sb. 1. 12.
 33 मसतभगग लक्ष्मी Vr. 3. 77. 9.
 34 मसमभगग (7) अलोला H. 2. 221; Vr. 3. 77; लोला Ckau. 2. 103. लता Ho.
 35 रनभभगग 2. 232; वनलता Jk. 2. 180; वलना H. 2. 232.
 36 सजनरलग (5) सुदर्शना Jk. 2. 174.
 37 सजसयलग (5) पय्या Vr. 3. 77. 11 (b); प्रथिता Jk. 2. 171; मञ्जरी Vr. 3.
 77. 11 (c); वसुधा Vr. 3. 77. 11 (a).
 38 सजसरलग (5,6) नन्दिनी Mm. 16. 15.
 39 सभनयगग (4) कुटिल Vr. 3. 77. 12.
 40 सभसजगग (4) सुनन्दा Jk. 2. 181.

15

- 1 जसनभय मयूरललि Jk. 2. 194.
 2 तजससय शिशु H. 2. 259.
 3 तभजजर मृदङ्ग H. 2. 261; Vr. 3. 84. 1.
 4 नजजभर अरविन्दक or कलभाषिणी H. 2. 255; Jk. 2. 192.
 5 नजभजर प्रमदक H. 2. 253; Kd. 4. 70; Vr. 3. 82; हुक्केसर Jk. 189;
 Vr. 3. 84. 2.
 6 ननतभर (8) उपमालिनी H. 2. 248; Sb. 1. 14; Vr. 3. 84. 3.
 7 ननननस (7) चन्द्रवल्लभ Rm. 6. 24; चन्द्रावर्ता Jns. 4. 76; P. 7. 11; शशिकला H.
 2. 243; Jd. 7. 8; Jk. 2. 184; Kd. 4. 68; Sb. 1. 17;
 Vr. 3. 78.
 8 ननननस (6) माला Jns. 4. 77; P. 7. 12; Rm. 6. 25; शरभ Pp. 2. 166;
 लक्ष् H. 2. 244; Jd. 7. 9; Jk. 2. 185; Vr. 3. 79.
 9 ननननस (8) मणिगुणनिकर H. 2. 245; Jd. 7. 10; Jk. 2. 186; Jns. 4. 78;
 P. 7. 13; Rm. 6. 26; Sb. 1. 18; Vr. 3. 80.
 10 ननननस (4,4) रुचिरा Jk. 2. 187.
 11 ननभभर गौ H. 2. 257.
 12 ननमयय (8) मालिनी H. 2. 246; Jd. 7. 11; Jk. 2. 183; Jns. 4. 79; Kd.
 4. 72; P. 7. 14; Pp. 2. 164; Rm. 6. 27; Sb. 1. 18; Vjs.
 5. 32; Vr. 3. 81; नान्दीमुखी Bh. 16. 70.
 13 ननमरर (8) चन्द्रोत्प्लोत H. 2. 247; Sb. 1. 15.
 14 ननरयय भोगिनी H. 2. 258.
 15 नसनरर विपिनतिलक Chm. 2. 15. 6; Ckau. 2. 115.
 16 भजसनर निशिपाल Pp. 2. 160.
 17 भभमसस संगतक Vjs. 4. 64.
 18 भमसभस भूतलतन्वी Bh. 32. 170.

- 19 अक्षसंज्ञक H. 2. 260.
 20 ममममम कर्मकांडा H. 2. 262; Kd. 4. 67; Vr. 3. 84. 4; ज्योतिस् or मित्र Jk. 2. 188; लीलालेख Chm. 2. 15. 5; Ckau 2. 114; सारणी Pp. 2. 156.
 21 मममयय (8) चक्षु Hc. 2. 249; चित्रा H. 2. 249; Kd. 4. 73; Sb. 1. 19; चित्रा or मण्डूकी Jk. 2. 193.
 22 मममयय (7) चन्द्रलेखा H. 2. 250; Kd. 4. 71; Vr. 3. 84.
 23 रजरजर उत्सव or उत्साह Jk. 6. 30; चामर Pp. 2. 158; तृणक-तोणक H. 2. 254; Kd. 4. 69; Sb. 1. 16; महोत्सव Jk. 2. 190.
 24 रनभमर उत्तर ZDMG., 44, P. 75. No. 9; रमणीयक Jk. 2. 196 (3.); Vr. 3. 84. 5; सुन्दर H. 2. 256; (or मणिभूषण) Jk. 2. 191;
 25 ररततम (8) चन्द्रलेखा Jk. 2. 195.
 26 ररतयय (7) चन्द्रकान्ता Ckau. 2. 120.
 27 ररमयय (7) चन्द्रकान्ता Vr. 3. 84. 6; चन्द्रलेखा H. 2. 251; Vr. 3. 84. 6.
 28 ररररर चन्द्रलेखा Vr. 3. 84. 7.
 29 सजजनय (5) अतिरेखा or अतिलेखा Vr. 3. 83 (v. l.); एला H. 2. 252; Jk. 2. 197; Vr. 3. 83; रेखा Ckau. 2. 113.
 30 सजजभर मनोहंस Pp. 2. 162.
 31 सजससय ऋषभ H. 2. 242; Jk. 2. 182; वृषभ Vr. 3. 84. 8.
 32 ससससस नलिनी Vr. 3. 84. 9; भ्रमरावलि Pp. 2. 154; Vjs. 4. 61; श्री Vjs. 3. 21.

16

- 1 जरजरजग नाराच Pp. 2. 168; पञ्चचामर H. 2. 278; Jk. 2. 203; Kd. 4. 74; Sb. 1. 20; Vr. 3. 86. 1; महोत्सव Jk. 6. 31; सोमकान्त नाराच Ck. 14; 46.
 2 तमयरतग (4,4,4) मन्दाकिनी Mm. 18. 14.
 3 नजभजतग गरुडस्त Chm. 2. 16. 9; Ckau. 2. 132; चन्द्रलेखा Jns. 4. 83; बाणिनी Vr. 3. 86 (v. l.).
 4 नजभजरग बाणिनी H. 2. 277; Jk. 2. 204; Kd. 4. 77; Vr. 3. 86.
 5 नजरभभग इन्दुमुखी or चिन्तामणि Jk. 2. 207; मणिकल्पलता H. 2. 263, Kd. 4. 78; Vr. 3. 86. 2.
 6 नननजसग (5) कमलदल Jk. 2. 201; ललितपद H. 2. 272.
 7 नननननग चलयति H. 2. 268.
 8 नननननल अचलवृत्ति H. 2. 269; Jd. 4. 23; Jk. 5. 25; Kd. 4. 79; Rm. 3. 17; Sb. 1. 25; Vr. 2. 31; गीत्यार्वा P. 4. 48.
 9 नमजजजग (4) मङ्गलमङ्गला H. 2. 270; Jk. 2. 200.
 10 नमजससग मुललिता Mm. 18. 16.
 11 नयनयसग (12) कान्त Jk. 2. 206.

- 12 भभभभभग भ्रगति Kd. 4. 76; (or स्रगति, स्रगति wrongly) Vr. 3. 86. 4; अश्रकान्ता Vjs. 3. 32; नील Pp. 2. 170; पद्यमुखी Jk. 2. 199; संगत H. 2. 265; सोपानक As. 8.
- 13 भभभभस्रग शरमाला H. 2. 264; स्मरशरमाला Jk. 2. 198.
- 14 भरनननग (7) ऋषभगजविलसित H. 2. 271; Jd. 7. 12; Jk. 2. 202; Jns. 4. 81; P. 7. 15; Vr. 3. 85; गजतुरगविलसित Ckau. 2. 124; गजवरवि° Sb. 1. 23; मत्तगजवि° Ho. 2. 271; वृषभगज° Bh. 16. 72; Rm. 6. 31.
- 15 भरनभभग (5,6) भामिनी Jk. 2. 208; शैलशिला H. 2. 281; P. 8. 11.
- 16 भरनरनग (10) धीरललिता Vr. 3. 86. 3; प्रमुदिता Vjs. 5. 33; महिषी H. 2. 274; ललिता Utpala, v. 41.
- 17 भरयननग वरकुवति H. 2. 282, P. 8. 12.
- 18 भसमतनग (8) चकिता Ckau. 2. 125; Chm. 2. 16. 3.
- 19 मतस्ततग (4,5) कोमललता H. 2. 285; Rm. 6. 32.
- 20 मनस्ततग मुरतललिता H. 2. 280.
- 21 मभनमनग (4) मदनललिता H. 2. 275, Sb. 1. 24.
- 22 मममममग कामुकी H. 2. 266, बद्ध Pp. 2. 174.
- 23 यमनसरग (6) जयानन्द H. 2. 273, (or मुललित) Jk. 2. 205; प्रवरललित Bh. 16. 74
- 24 रजरजरग चित्र H. 2. 279; Kd. 4. 75; Sb. 1. 22; Vr. 3. 86. 5.
- 25 रजरजरल चञ्चला Pp. 2. 172, चित्रशोभा Sb. 1. 21.
- 26 रननननग ललता H. 2. 283, Jns. 4. 82; Rm. 6. 29.
- 27 स्रजसस्रजग उद्गता Bh. 32. 313.
- 28 सतयस्रभग प्रमदा Mm. 18. 15.
- 29 सभमसभग स्वलितविक्रमा Bh. 16. 32.
- 30 ससननग वेलिता H. 284; Rm. 6. 30.
- 31 सससससग कामुकी H. 2. 267, सोमङ्क Hc. 2. 267.

17

- 1 जस्रजसयलग (8) पृथ्वी H. 2. 287; Jd. 7. 14; Jk. 2. 212; Jns. 4. 87; Kd. 4. 83; P. 7. 17, Pp. 2. 176, Rm. 6. 34; Sb. 1. 26; Vjs. 5. 36; Vr. 3. 88; विलम्बितगति Bh. 16. 84; Utpala, v. 16.
- 2 नजजयनलग रुचिरमुखी Bh. 32. 175.
- 3 नजभजजगगा वाणिनी H. 2. 299, Vr. 3. 93. 3.
- 4 नजभजजलग अकिन्ध H. 2. 297, P. 8. 14; नर्कुटक Jd. 7. 18; Jk. 2. 214; Utpala, v. 51; Vjs. 5. 38; Vr. 3. 92 (v. l. कुटक); नर्दुटक Chm. 2. 17. 6, Chau. 2. 135.
- 5 नजभजजलग (7,6) कोकिलक H. 2. 298, Jk. 2. 215; P. 8. 15; Vr. 3. 93.
- 6 नजभजभलग (12) विनासिनी Utpala, v. 35; समदविलासिनी Vr. 3. 93. 1.
- 7 नननननगगा (5) बहुधारा H. 2. 296; Jk. 2. 216.

- 8 ननमसरसलगा (7, 6) ननमसू Mm. 18. 25.
 9 ननमसरसलगा (6, 4) हरि Vr. 3. 93. 2.
 10 ननमसरसलगा मालाधर Pp. 2. 178.
 11 ननमसरसलगा (6, 4) पद्म H. 2. 294; Sb. 1. 32.
 12 ननमसरसलगा (6, 4) रोहिणी H. 2. 295; Sb. 1. 33.
 13 ननमसरसलगा (6, 4) वृषभचरित Utpala, v. 10; वृषभललित Bh. 16. 78; हरिणी H. 2. 293; Jd. 7. 16; Jk. 2. 211; Jns. 4. 85; Kd. 4. 81; P. 7. 16; Rm. 6. 35; Sb. 1. 34; Vjs. 5. 37; Vr. 3. 90.
 14 भनमसरसलगा (10) वंशदल Bh. 16. 82; 32. 315; Sb. 1. 30; (or वंशपत्रललित) Sb. 1. 31; वंशपत्रपलित H. 2. 288; Jd. 7. 15; Jk. 2. 213; Jns. 4. 88; Kd. 4. 84; P. 7. 18; Rm. 6. 38; Vr. 3. 89; सिधितक As. 17.
 15 भनमसरसलगा (4, 6) मन्दाकान्ता H. 2. 290; Jd. 7. 17; Jk. 2. 209; Jns. 4. 89; Kd. 4. 80; P. 7. 19; Rm. 6. 37; Sb. 1. 28; Vjs. 5. 34; Vr. 3. 91; श्रीधरा Bh. 16. 80.
 16 भनमसरसलगा (4, 6) हरिणी H. 2. 292; Sb. 1. 29.
 16A भनमसरसलगा (4, 6) भाराकान्ता H. 2. 291; भावाकान्ता Sb. 1. 35.
 17 यनमसरसलगा (6, 4) कान्ता Vr. 3. 93. 4.
 18 यनमसरसलगा (6) सिद्धारिणी Bh. 16. 76; H. 2. 286; Jd. 7. 13; Jk. 2. 209; Jns. 4. 86; Kd. 4. 82; P. 7. 20; Rm. 6. 36; Sb. 1. 27; Vjs. 5. 35; Vr. 3. 87.
 19 सनमसरसलगा (10) भतिशायिनी H. 2. 289; Jk. 2. 217; P. 8. 13; Vr. 3. 93. 5 (no Yati); चित्रलेखा or द्रुता Vr. 3. 93. 6; यादवी Hc. 2. 289.

18

- 1 ननमसरसलगा ? Haravijaya, 46. 65.
 2 ननमसरसलगा ? Haravijaya, 14. 60.
 3 ननमसरसलगा (11) नन्दन Chm. 2. 18. 2; Ckau 2. 145.
 4 ननमसरसलगा (7, 4) ललित H. 2. 308; Sb. 1. 41.
 5 ननमसरसलगा (7, 4) चन्द्रमाला H. 2. 307; Sb. 1. 37.
 6 ननमसरसलगा (10) लता Vr. 3. 94. 1.
 7 ननमसरसलगा नाराच or महामालिका or सिंहबिक्रीडित Vr. 3. 94. 2 (a b c); नाराचक P. 8. 17; निशा or वरदा Jk. 2. 224.
 8 ननमसरसलगा (13) तारका or निशा or प्रिया Hc. 2. 314; Kd. 4. 85; Vr. 3. 94. 4 (a b c).
 9 ननमसरसलगा (10) लालसा (लालसी or सालसा) Vr. 3. 94. 3.
 10 ननमसरसलगा (4, 9) पद्मनुष्णा Jk. 2. 223; पद्मवक्त्रा H. 2. 316.
 11 ननमसरसलगा (6, 4) हरिणीपद H. 2. 318; Sb. 1. 42.
 12 ननमसरसलगा (6, 5) अनङ्गलेखा H. 2. 312; Sb. 1. 46.
 13 भनमसरसलगा भक्ति H. 2. 319; विच्छिन्ति Hc. 2. 319.

- 14 भमभमभस श्रवणति Vr. 3. 94. 5,
 15 भमभमभस (11) मणिमाला H. 2. 301; Jk. 2. 222.
 16 भरननस (9) भ्रमरपद H. 2. 309; Kd. 4. 86; Sb. 1. 38; Vr. 3. 94. 6,
 17 मतनजभर (5, 7) कुरङ्गिका H. 2. 311; Sb. 1. 40.
 18 मतनययय (5, 6) कुसुमितलतावेष्टिता H. 2. 302; Jd. 7. 19; Jk. 2. 219; Jns. 4. 91;
 P. 7. 21; Rm. 7. 2; Sb. 1. 45; Vr. 3. 94; चन्द्रलेखा Vjs. 5.
 39; चित्रलेखा Bh. 16. 86.
 19 मतनययय (4, 7) चित्रलेखा H. 2. 303.
 20 मननततम (4, 7) चित्रलेखा Vr. 3. 94. 7.
 21 मभनजभर (4, 7) चल H. 2. 305; Sb. 1. 43; Vr. 3. 94. 8.
 21A मभनययय (4, 7) चन्द्रलेखा H. 2. 304; चित्रलेखा Sb. 1. 36.
 22 मभनयरर (4, 7) केसर H. 2. 306; Sb. 1. 44; Vr. 3. 94. 9 (केसर).
 23 ममभमयय (5, 6) सिंहविस्फूर्जित Vr. 3. 94. 13.
 24 ममभमसम मञ्जीरा Pp. 2. 180.
 25 मरभयरर (11) काशी H. 2. 300; वाचालकाशी Hc. 2. 300; Rm. 7. 3.
 26 मसजजभर (8, 5) हरिणप्लुत or हरनर्तक Vr. 3. 94. 10.
 27 मसजसतस (12) शार्दूलवल्लित H. 2. 310; Sb. 1. 39.
 28 मसजसरम (12) शार्दूल Vr. 3. 94. 11.
 29 मससररर (3, 6) विलास Mm. 19. 5.
 30 यमनसतस (6, 6) क्रीडा H. 2. 317; मुक्कामाला Jk. 2. 218; दुषा Vr. 3. 94. 12.
 31 यययययय क्रीडाचक Pp. 2. 182.
 32 रतजजभर (8, 5) हरनर्तन Mm. 19. 2.
 33 रसजजभर (8, 5) उज्ज्वल H. 2. 313; चर्चरी Pp. 2. 184; मालिकोत्तरमालिका Jk. 2.
 220; विबुधप्रिया P. 8. 16; हरनर्तन (°क) Vr. 3. 94. 14.
 34 रसजयभर (6, 4) वरकृत्तन Vr. 3. 94. 15.
 35 सजसजतर बुद्धिद H. 2. 320.
 36 सतनययय (5, 6) मन्दारमाला Jk. 2. 221.
 37 सनजनभस (3, 5, 5) मुरमि H. 2. 316; Jk. 2. 225.

19

- 1 जनभसनजग (5, 5, 5) वरुषिनी Mm. 19. 7.
 2 जसजसजसग (6, 6) रत्निमाला H. 2. 326; Jk. 2. 230.
 3 जसजसतभग (8, 4) समुद्रतता Vr. 3. 96. 1.
 4 नजभयभजग (7) रचना Vr. 3. 96. 3.
 4A नजभयसजग (11) रचना Vr. 3. 96. 2.
 5 नननजननल चन्द्रमाला Pp. 2. 190.
 6 ननननतनग कनकलता Bh. 32. 177.
 7 ननननननग धवल Pp. 2. 192.
 8 ननरजरजग पञ्चामर Vr. 3. 96. 4.
 9 नभरसजजग तरल H. 2. 331; Jk. 2. 226.

- 10 मत्तमसततग (५, ७) चन्द्रमिम्ब Sb. 1. 49; मिम्ब Vr. 3. 96. 5; वक्षित H. 2. 328; विक्षित Ho. 2. 328.
- 11 मत्तनसररग (५, ७) पुष्पदाम H. 2. 327; Sb. 1. 48; Vr. 3. 96. 6.
- 12 मरभनयनग (७, ७) सुरसा Chm. 2. 19. 4; Ckau. 2. 155.
- 13 मरभससजग (७) माधवीलता H. 2. 332; Rm. 7. 7.
- 14 मसजससतग (1२) सार्दूलविक्रीडित Bh. 16. 88-89; H. 2. 321; Jd. 7. 21; Jk. 2. 228; Jns. 4. 93; Kd. 4. 88; P. 7. 22; Rm. 7. 5; Sb. 1. 47; Vjs. 5. 40; Vr. 3. 96.
- 15 मसजसनजग (1२) वायुवेग H. 3. 322; Rm. 7. 6.
- 15A मसजसननग (1२) वायुवेग Jns. 4. 94.
- 16 यमनयजजग (1२) मणिमञ्जरी Vr. 3. 96. 7.
- 17 यमननररग (६, ७) मुग्धक H. 2. 329.
- 18 यमनसजजग (६, ६) मकरन्दिका H. 2. 324; Sb. 1. 52; Vr. 3. 96. 8.
- 19 यमनसततग (६, ६) छाया H. 2. 325; Sb. 1. 51.
- 20 यमनसभतग (६, ६) छाया Vr. 3. 96. 9.
- 21 यमनसररग (६, ६) चन्द्रकान्ता Vjs. 5. 41; मेघविक्रूजिता H. 2. 323; Jd. 7. 20; Jk. 2. 227; Vr. 3. 95; रम्भा Jk. 2. 227; Sb. 1. 50; विस्मिता P. 8. 18; दुहता Utpala, v. 7.
- 22 रभजतततग (10) वाक्की Vr. 3. 96. 10.
- 23 रससतजजग (10) ऊर्जित H. 2. 330; शार्ङ्गि Jk. 2. 229.
- 24 सतयभममग शंभु Pp. 2. 194.
- 25 ससससससग तरुणीवदनेन्दु H. 2. 333; Kd. 4. 87.

20

- 1 जरजरजरलग नाराच पञ्चामर Ck. 15.
- 1A तनतनतनगग (६, ६) केत्यारल Mm. 19. 15.
- 2 तभजभजभलग शशाङ्कुरचित H. 2. 344; Vjs. 5. 44.
- 3 नजनभसनलग (५, ६) मदकलनी Mm. 19. 10.
- 4 ननननननलग कनकलता Mm. 19. 11.
- 5 नभभमससलग (11) मुद्रा H. 2. 337; (or उज्ज्वल) Jk. 2. 236.
- 6 भनयननरलग (३, ६) शीपिकाशिखा H. 2. 243; Rm. 7. 8.
- 7 भमभभरसलग नन्दक H. 2. 341; भासुर Jk. 2. 235.
- 8 भरनभभरलग कामलता H. 2. 342; (or उत्पलमालिका) Jk. 2. 234.
- 9 मनसनमथलग (५, ८) सद्रत्नमाला H. 2. 340.
- 10 मरभनतततग (७, ६) चित्रमाला H. 2. 339; Sb. 1. 54; सुप्रभा Ho. 2. 339, Vjs. 5. 42; सुवशा Vr. 3. 98. 1.
- 11 मरभनयभलग (७, ७) सुवदना Bh. 16 91-92; H. 2. 334; Jd. 7. 22; Jk. 2. 231; Jns. 4. 96; Kd. 4. 90; P. 7. 23; Rm. 7. 9; Sb. 1. 55; Vr. 3. 97; वृत्त Vjs. 5. 43.
- 12 यमननतततग (६, ७) शोभा H. 2. 338; Sb. 1. 53; Vr. 3. 98. 2.

- 13 रजरजरजगल . गण्डका Pp. 2. 198; चित्र Kd. 4. 89; वृत्त H. 2. 335; Jd. 7. 23; Jk. 2. 232; Jns. 4. 97; P. 7. 24; Vr. 3. 98.
 14 रजरजरजलग मालव Mm. 19. 14.
 15 रसससससलग पुढमेद Jk. 2. 237.
 16 सजजभरसलग गीता Pp. 2. 196; प्रमदानन Vr. 3. 98. 3.
 17 सभरनमथलग (13) मोतभविकीर्तित H. 2. 336; Jk. 2. 233; Vr. 3. 98. 4.

21

- 1 तरभनजभर (7, 7) कथागति H. 2. 346; Rm. 7. 13.
 2 नजजजजभर वनमञ्जरी H. 2. 351; Jk. 2. 240.
 3 नजभजजजर चम्पकमालिका or चित्रलता Jk. 2. 239; वृत्तश्री ZDMG., 44, p. 77; रुचिरा Hc. 2. 350; सरसी Chm. 2. 21. 2; सलिलनिधि Vr. 3. 99. 1; सिद्धि H. 2. 350; Kd. 4. 91; Sb. 1. 56; Vr. 3. 99. 1.
 4 नजभजजजर (11) पञ्चकावली Vr. 3. 99. 2; शशिबदना P. 8. 19.
 5 भभभभभभर मत्तविलासिनी Vr. 3. 99. 3.
 6 भरननजजथ नरेन्द्र Pp. 2. 202.
 7 भरनरनरर (10) ललितविक्रम H. 2. 347; Rm. 7. 13.
 8 ममतनननस (8, 5) मत्तकीडा H. 2. 348.
 9 मरभनययय (7, 7) स्रग्धरा Bh. 16. 94-95; H. 2. 345; Jd. 7. 24; Jk. 2. 238; P. 7. 25; Jns. 4. 99; Kd. 4. 92; Pp. 2. 200; Rm. 7. 11; Sb. 1. 57; Vjs. 5. 45; Vr. 3. 99.
 10 रजततननस चन्दनप्रकृति H. 2. 349; श्रेणि Bh. 32. 292.
 11 रनरनरनर तरंग H. 2. 352; तरंगमालिका Jk. 2. 242.
 12 रसनजनभर (11) पद्मस्रग्धरा Jk. 2. 243.

22

- 1 तभयजसरनग (7) मोतभ Mm. 19. 18.
 2 नजभजमजभग अञ्चललित Bh. 16. 100-101.
 3 नभजमजभजग मदनसायक Jk. 2. 247.
 4 भभभभभभभग मदिरा H. 2. 355; Sb. 1. 58; Vr. 3. 100. 1; क्ताकुसुम Hc. 2. 355; Jk. 2. 246; Kd. 4. 93; संगता Vjs. 3. 34.
 5 भरनरनरनग (10) प्रभद्रक Mm. 19. 19; Vr. (v. l.); भद्रक Kd. 4. 94; Vr. (v. l.); भद्रक Bh. 16. 97-98; H. 2. 353; Jd. 7. 25; Jk. 2. 244; Jns. 4. 101(12); P. 7. 26; Rm. 7. 16; Sb. 1. 59; Vr. 3. 100; शिशुद्वचरित Vjs. 5. 46.
 6 मतयननननग कौशा Bh. 32. 300, वरतनु H. 2. 356.
 7 ममतननननस हंसी Pp. 2. 204.
 8 मसजयभभनग लालित्य Vr. 3. 100. 3.
 9 मसजसजसजग (12) शीपाणिः H. 2. 357; Rm. 7. 16.

- 10 मसरसतजनग लालित्य Vr. 3. 100. 2.
 11 सजतनसररग (8, 7) महासम्भरा Vr. 3. 100. 4.
 12 सततनसररग (8, 7) महासम्भरा H. 2. 354; Jk. 2. 245.

23

- 1 जसजसययजलग वृन्दारक H. 2. 364; Rm. 7. 18.
 2 तजजजजजजलग शङ्ख H. 2. 360; Jk. 2. 252.
 3 नजजजजजजलग हंसगति H. 2. 361; (or महातरुणीदयित) Jk. 2. 249; Hc. 2. 361.
 4 नजभजभजजलग अवललित Hc. 2. 358; हयलीलगति Vjs. 5. 47.
 5 नजभजभजभलग (11) अद्रिनया Chm. 2. 23. 1; Ckau. 2. 169; अवललित H. 2. 358, Jd. 7. 26; Jk. 2. 248; Jns. 4. 108; P. 7. 27; Rm. 7. 20; Vr. 3. 101; ललित Sb. 1. 60.
 6 भभभभभभभग मयूरगति Vr. 3. 102. 1.
 7 भमनभनननग पुष्पसप्तमृदा Bh. 32. 290.
 8 भमसभनननलग चपलगति H. 2. 363.
 9 ममतननननलग (8, 5) मनाक्रीडा H. 2. 359; Jd. 7. 27; Jk. 2. 250; Jns. 4. 105; Kd. 4. 96; P. 7. 28; Sb. 1. 61; Vr. 3. 102; (or विद्युन्माला) Bh. 32. 302; मन्दक्रीडा Rm. 7. 21.
 9A रनरजरनरलग चित्रक Kd. 4. 95.
 10 रनरनरनरलग चित्रक H. 2. 362; (or उत्तरंगमालिका) Jk. 2. 251.
 11 ससभसतजजलग सुन्दरी Pp. 2. 206.

24

- 1 ननभनजननय (7, 7) ललितलता H. 2. 366, Jk. 2. 254.
 2 ननररररर मेघमाला Bh. 16. 103-4; H. 2. 367; Jns. 4. 107; Kd. 4. 97, सृज्जाञ्जनीलालका Hc. 2. 367.
 3 नभजभजभजर महामदनसायक Jk. 2. 256.
 4 नयभतनननस स्रान्ता Bh. 32. 294; H. 2. 370.
 5 भतनसभभनय (12) तन्वी H. 2. 365, Jd. 7. 28; Jk. 2. 253; Jns. 4. 106; P. 7. 29; Rm. 7. 23, Sb. 1. 62, Vjs. 5. 48; Vr. 3. 103.
 6 भभभतनननस कुतलघुपदगति H. 2. 369; स्खलित Bh. 32. 287-288.
 7 भभभभभभभम किरिट Pp. 2. 210; युम्भ H. 2. 368; Kd. 4. 98.
 8 भमसभनननय (5, 5, 8) हंसपद Jk. 2. 255.
 9 मभयमनभनस वेःयाप्रीति Mm. 19. 26.
 10 मसजसततभर विभ्रमगति H. 2. 371; Rm. 7. 24.
 11 ररररररर रैरिणीक्रीडन Mm. 19. 25.
 12 सससससससस दुर्मिला Pp. 2. 208; चोटक Mm. 19. 24.

25

- 1 तयभभनननग (10) हंसपदा H. 2. 374; Kd. 4. 100; Rm. 7. 27.
- 2 नजजयनननग चपल H. 2. 375.
- 3 ननननसभभभग (8, 7) हंसलय H. 2. 373; Jk. 2. 257.
- 4 भमसभनननग (5, 5, 8) कौशरदा Bh. 16. 106-7; H. 2. 372; Jd. 7. 29; Jk. 2. 258; Jns. 4. 110, Kd. 4. 99; P. 7. 80; Rm. 7. 26; Sb. 1. 63; Vjs. 5. 49; Vr. 3. 104.
- 5 मममममतयमग (4, 4, 5) मन्तेभ Jk. 2. 259.
- 6 सजनजभनरनग (7, 7) कलकण्ठ Mm. 19. 27.

26

- 1 नजनसभनननलग वेगवती Bh. 32. 296; H. 2. 379.
- 2 नजभजजजभजलग (14) युधाकलश H. 2. 380, Jk. 2. 264.
- 3 ननननननननग वनलनिका Jk. 2. 262.
- 4 नयनयननननग (6, 6, 8) मकरन्द Jk. 2. 263.
- 5 भनजनसननभग (7, 7, 7) रजन Mm. 20. 2.
- 6 भननसमनननलग (14) आपीड H. 2. 378, Rm. 7. 30 (13).
- 7 भनननननननग (9, 6, 6) अपवाह H. 2. 377; Jd. 7. 31. Jk. 261; Jns. 4. 113; Kd. 4. 102, P. 7. 32; Rm. 7. 28; Sb. 1. 64; Vr. 3. 106.
- 8 ममतनननरसलग (8, 11) भुजंगविभूषित Bh. 16. 109-110; H. 2. 376; Jd. 7. 30; Jk. 2. 260; Jns. 4. 112, Kd. 4. 101; P. 7. 31, Rm. 7. 31.; Sb. 1. 65; Vjs. 5. 50; Vr. 3. 105.
- 9 मयनतननरसलग (8, 11) भुजंगेरित Vr. 3. 106. 2.
- 10 मयनतननरसलग (8, 11) भुजंगेरित Vr. 3. 106. 1
- 11 ययययययययलग चेदीनति Mm. 20. 1.

27

- 1 ननननभनभनस (1, 3, 6) त्रिपदलङ्घित Jk. 2. 267.
- 2 नसभननजतसय (7, 7) त्रिभङ्गी Jk. 2. 268.
- 3 मतततननययय (11) मालाचित्र II. 2. 381; मालावृत्त Kd. 4. 103.
- 4 मभननननननस (4, 8, 8) विकर्मितकुमुद Jk. 2. 265.
- 5 ममतनभममभम (8, 11) मालावृत्त Jk. 2. 266.

29

- 1 तननननननननलग साल् Pp. 2. 212.
- 2 नननननननननलग (8, 8, 8) कला Jk. 2. 270.
- 3 ननभनजननननलग (7, 7, 8) मणिकिरण Jk. 2. 269.
- 4 मतयतनननरसलग (4, 7, 11) प्रमोदनहोदय H. 2. 382.

30

- 1 भजसनमजसनभय वृत्तललित H. 2, 383; वृत्तललित or ललितवृत्त Jk. 2, 271.
 2 ममतननननजभर (8, 15) पिपीलिका H. 2, 385; Sb. 1, 66; जलद Jns. 4, 115.

31

- 1 ननननननननननन (8, 8, 8) लहरिका Jk. 2, 272.

33

- 1 भननभननभननभय चक्र Jk. 2, 273.

34

- 1 भननभननभननभनन चित्रालय Jk. 2, 274.
 2 ममतनननननसजजग अनिच्छन्दस् Rm. 7, 32; मेषदण्डक Jns. 4, 116.

35

- 1 ममतनननननलजभर पिपीलिकाकरभ H. 2, 386; Sb. 1, 66.

38

- 1 12 न + लग (10, 10, 10) ललितलता H. 2, 384; Jk. 2, 275.
 2 ममत + 7 न + रसलग पिपीलिका दण्डक Jns. 4, 116.

40

- 1 ममतनननन + 10 ल + जभर पिपीलिकापणव H. 2, 386; Sb. 1, 66.

42

- 1 ममत + 8 न + जभर पणव दण्डक Jns. 4, 116.

45

- 1 ममतनननन + 15 ल + जभर पिपीलिकामाला H. 2, 386; Sb. 1, 66.

46

- 1 ममत + 9 न + ससजग करभ दण्डक Jns. 4, 116.

50

- 1 ममत + 11 न + रसलग ललित दण्डक Jns. 4, 116.

54

- 1 ममत + 12 न + जभर निचित दण्डक Jns. 4, 117.

Section II

वर्णवृत्त : दण्डक

(Alphabetically arranged)

- 1 अनङ्गशेखर (लग pairs) H. 2. 397; Kd. 4. 108; Sb. 1. 79.
- 2 अव्व (4 ल + any times any गण) Jk. 6. 33.
- 3 अर्ण (6 ल + 8 रगण) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; अर्णव Jns. 4. 119.
- 4 अर्णव (6 ल + 9 रगण) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; अर्ण Jns. 4. 119.
- 5 अशोकपुष्पमञ्जरी (गल pairs) H. 2. 398; Kd. 4. 109; Sb. 1. 80.
- 6 उत्कलिका (6 ल + any times any Pañcamātras) H. 2. 401.
- 7 उद्दाम (6 ल + 13 रगण) H. 2. 388; Kd. 4. 106, Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; लीलाकर Jns. 4. 119.
- 8 कङ्कलि (नग + 13 रगण) H. 2. 390.
- 9 कामबाण (any number of रगण + गग) H. 2. 399; Sb. 1. 84.
- 10 कुसुमास्तरण (any number of सगण) H. 2. 395; Sb. 1. 81.
- 11 केलि (नग + 12 रगण) H. 2. 390.
- 12 चण्ड (5 ल + any times any गण) Jk. 6. 33.
- 13 चण्डकाल or चण्डपाल (5 ल + any रगण) H. 2. 391; Sb. 1. 74.
- 14 चण्डवृष्टि or चण्डवृष्टिप्रपात-प्रयात (6 ल + 7 रगण) H. 2. 387; Jns. 4. 118; Kd. 4. 105, P. 7. 34; Sb. 1. 72; Vr. 3. 107.
- 15 चण्डवेग (6 ल + any times गण) Sb. 1. 77.
- 16 जीमूत (6 ल + 11 रगण) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; व्याल Jns. 4. 119.
- 17 दम्भोलि (नग + 9 रगण) H. 2. 390.
- 18 पन्नग (नग + 8 रगण) H. 2. 390.
- 19 प्रचित (6 ल + 7 य and others except र) H. 2. 389; Jd. 7. 34; Jk. 6. 33, Kd. 4. 107; Vr. 3. 109.
- 20 प्रचित (6 ल + any number of रगण) Jns. 4. 120.
- 21 भुजंग (6 ल + 16 रगण) Hc. 2. 388, समुद्र Jns. 4. 119.
- 22 भुजंग (6 ल + 17 रगण) Jns. 4. 119.
- 23 भुजंगविलास (any number of गण + गग) H. 2. 410; Sb. 1. 82.
- 24 मत्तमातङ्ग (any number of रगण) H. 2. 394; लीलाकर Sb. 1. 78.
- 25 मालती (नग + 11 रगण) H. 2. 390.
- 26 मेघमाला (6 ल + 3 ग + any times गण) H. 2. 393; Sb. 1. 76.
- 27 लीलाकर (6 ल + 12 रगण) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; जीमूत Jns. 4. 119.

- 28 लीलाविकास (नग + 14 रगणः) H. 2. 390.
 29 वर्णक (6 ल + 7 यगणः + गग) Utpala. v. 62.
 30 वात (7 ल + any times any गणः) Jk. 6. 33.
 31 व्याल (6 ल + 10 रगणः) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; षड् Jns. 4. 119.
 32 शङ्ख (6 ल + 14 रगणः) H. 2. 388; Jd. 7. 33; Jk. 6. 33; Kd. 4. 106; Sb. 1. 72; Vr. 3. 108; उद्गम Jns. 4. 119.
 33 समुद्र (6 ल + 15 रगणः) Hc. 2. 388; (6 ल + 4 रज pairs + रलग) Utpala, v. 63; सिंह Jns. 4. 119.
 34 सिंह (3 ल + any times any गणः) Jk. 6. 33.
 35 सिंहक्रीड (any number of यगणः) Sb. 1. 83.
 36 सिंहविह्वल (5 ल + any यगणः) H. 2. 396; विक्रान्त Sb. 1. 75.
 37 हेलाली (नग + 10 रगणः) H. 2. 390.
-

Section III

वर्णवृत्तः अर्धसमचतुष्पदी

The figures within the brackets refer to the number of letters in the 1st and 2nd lines forming the half. Arranged according to the ascending order of the number of letter or letters in the 1st line.

1 (3. 8)	र; जरलग	कामिनी H. 3. 20.
2 (3. 12)	र; जरजर	शिखी H. 3. 21.
3 (3. 16)	र; जरजरजग	नितम्बिनी H. 3. 22.
4 (3. 20)	र; जरजरजरलग	वारुणी H. 3. 23.
5 (3. 24)	र; जरजरजरजर	वर्तसिनी H. 3. 24.
6 (5. 11)	सलग; सससलग	इला H. 3. 26.
7 (5. 24)	सलग; 8 स	मृगाङ्गमुखी H. 3. 27.
8 (7. 8)	रजग; जरलग	प्रवर्तक Jk. 3. 9.
9 (8. 3)	जरलग; र	वानरी H. 3. 25.
10 (8. 10)	रसलग; सजजग	ललिता Vr. 4. 1. 1.
11 (9. 10)	ससस; भभभग	भासिनी Vjs. 3. 51.
12 (10. 11)	तजरग; मसजगग	भद्रविराट् H. 3. 6; Jd. 5. 30; Jk. 3. 5; Jns. 3. 5; P. 5. 35; Rm. 2. 20; Sb. 2. 10; Vr. 4. 4.
13 (10. 11)	सजसग; भरनगग	केतुमती Bh. 16. 40; H. 3. 7; Jd. 5. 31; Jk. 3. 6; Jns. 3. 6; Kd. 4. 112; P. 5. 36; Rm. 2. 21; Sb. 2. 5; Vr. 4. 5.
14 (10. 11)	ससजग; सभरलग	प्रबोधिता H. 3. 14; विबोधिता Jk. 3. 15; विद्योगिनी ^१ Mm. 21. 16; अपरवक्त्र or सुरली or ललिता or शिखा-मणि Vr. 4. 5. 1 (abcd); सुन्दरी Ckau. 3. 12.
15 (10. 11)	सससग; भभभगग	वेगवती H. 3. 4. Jd. 5. 29; Jk. 3. 4; Jns. 3. 4; Kd. 4. 111; P. 5. 34; Rm. 2. 19; Sb. 2. 1, Vr. 4. 3; सारसिका Vjs. 3. 50.
16 (10. 12)	भभभग; सससस	प्रसन्ना Vjs. 3. 52.
17 (10. 12)	मससग; सभभस	करिणी H. 3. 13.
18 (11. 11)	जतजगग; ततजगग	विपरीताख्यानकी H. 3. 9, Jd. 5. 33; Jk. 3. 8; Jns. 3. 8; P. 5. 38, Sb. 2. 7, Vr. 4. 7.
19 (11. 11)	ततजगग; जनजगग	आख्यानकी H. 3. 8; Jd. 5. 32; Jk. 3. 7; Jns. 3. 7; P. 5. 37; Rm. 2. 22; Sb. 2. 6; Vr. 4. 6.

^१ This is often described as वैतालिका (VI, 1) when considered as a मात्रावृत्त. When such a metre has the same अक्षरवृत्त in both the halves as above, it should be considered as a वर्णवृत्त; otherwise it should be regarded as a मात्रावृत्त.

- 20 (11. 11) सससलगा; भभभगगा उपवित्र H. 3. 3; Jd. 5. 27; Jk. 3. 2; Jns. 3. 2; Kd. 4. 110; P. 5. 32; Rm. 2. 17; Sb. 2. 2; Vr. 4. 1.
- 21 (11. 12) ननरलगा; नजजरा अपरवक्त्र Bh. 16. 142; H. 3. 15; Jd. 5. 35; Jk. 3. 11; Jns. 3. 10; Kd. 4. 117; P. 5. 40; Rm. 2. 25; Sb. 2. 8; Vr. 4. 9.
- 22 (11. 12) भभभगगा; नजजरा चलनच्या Rm. 2. 18; Sb. 2. 3; द्रुतमच्या H. 3. 5; Jd. 5. 28; Jk. 3. 3; Jns. 3. 3; Kd. 4. 115; P. 5. 33; Vr. 4. 2.
- 23 (11. 12) ससजगगा; सभरय 'मालभारिणी H. 3. 17; Rm. 2. 23; Vr. 4. 9. 1 (a); वसन्तमालिका Vr. 4. 9. 1 (b); औपच्छन्दसिक Vr. 4. 9. 1 (c); सुबोधिता or प्रिया Jk. 9. 16.
- 24 (11. 12) सससलगा; नभभर हरिणप्लुता H. 3. 2; Jd. 5. 34; Jk. 3. 10; Jns. 3. 9, P. 5. 39; Rm. 2. 23, Sb. 2. 4; Vr. 4. 8. हरिणोद्धता Kd. 4. 114.
- 25 (11. 13) भभतलगा; नजनसगा विलयितलीला H. 3. 18; Jk. 3. 17.
- 26 (11. 14) ततजगगा; तभजजगगा चूडामणि Jk. 3. 25.
- 27 (12. 3) जरजर; र शिखण्डी H. 3. 25.
- 28 (12. 9) नननय; ममगा क्षान्ति or चूडा Jk. 3. 18.
- 29 (12. 11) भभभभ; भभभगगा आसलकी or चुक्षा Jk. 3. 20.
- 30 (12. 12) जतजर; ततजर शङ्खनिधि or सुनन्दिनी Jk. 3. 21.
- 31 (12. 12) जभसय; तभसय विपरीतभामा Jk. 3. 24.
- 32 (12. 12) ततजर; जतजर पद्मनिधि or नन्दिनी Jk. 3. 22.
- 33 (12. 12) तभसय; जभसस भामा Jk. 3. 23.
- 34 (12. 12) ननभभ; ननरर कौमुदी Vr. 4. 10. 1
- 35 (12. 13) नजजर; सजयजगा मञ्जुसीरभ Vr. 4. 10. 2.
- 36 (12. 13) ननरय; नजजरगा पुष्पिताग्रा Bh. 16. 144; H. 3. 16; Jd. 5. 36; Jk. 3. 12; Jns. 3. 11; Kd. 4. 116, P. 5. 41; Rm. 2. 26, Sb. 2. 9; Vr. 4. 10.
- 37 (12. 13) रजरज; जरजरगा यक्ष्मती H. 3. 10; Jd. 5. 37; Jk. 3. 13; Jns. 3. 12; Kd. 4. 113; P. 5. 42; Rm. 2. 26; Sb. 2. 11; Vr. 4. 12. वाक्यती Trivikrama com. of Vr.
- 38 (12. 13) रजरज; तरजरगा मृगी यवानी Vr. 4. 10. 3.
- 39 (12. 15) नभभर; नभभभर मकरावली H. 3. 12.
- 40 (13. 12) जरजरगा; रजरज वट्पदावली H. 3. 11; Sb. 2. 12.
- 41 (13. 12) सजसजगा; सजसस सितभाषिणी Mm. 22. 5.

* This is often described as औपच्छन्दसक (VI. 2) when considered as a मात्रावृत्त.

- 42 (13. 13) रजरजग; जरजरग यमवती Rm. 2. 27.
 43 (15. 14) ननननस; ननभनलग उरुगी Jk. 3. 19.
 43A (15. 15) रजरजर; जरजरय देवगीति Jns. 3. 13.
 44 (16. 3) जरजरजग; र सारसी H. 3. 22.
 45 (17. 12) तभरजरगग; रजरय षट्पदा Vr. 4. 12. 1.
 46 (17. 18) भरनजनलग (10), नजभजनस (11) मानिनी H. 3. 19.
 47 (17. 18) भरनभनलग (10); नजभजनस (11) मानिनी Jk. 3. 14.
 48 (20. 3) जरजरजरलग; र अपरा H. 3. 25.
 49 (20. 18) सभतयसभगग; सभतयसस कलिकालिता Mm 22. 7-8.
 50 (24. 3) जरजरजरजर; र हंसी H. 3. 25.
-

Section IV

वर्णवृत्तः विषमचतुष्पदी

(Nos. 2 and 4 are Sama Vṛttas so far as the latter part of their lines is concerned, Nos. 5-10 are Ardhasama in a similar manner. Figures within brackets indicate the number of letters regardless of their quantity.)

- 1 वक्त्र अनुष्टुप् H. 3. 33; Jd. 5. 6; Jk. 4. 2; Jns. 2. 20-22; Kd. 4. 118; P. 5. 9-13; Rm. 4. 11-14; Sb. 3. 7; Vr. 21.
- 2 वक्त्र अनुष्टुप् (4 + लगग) × 4. Bh. 16. 131-132; Sb. 3. 8.
- 3 वक्त्र अनुष्टुप् (ररगग; मरगग, यसरगग; जसरगग) Utpala, v. 56.
- 4 सुवक्त्र (4 + लगलग) × 4. Sb. 3. 8.
- 5 पद्यावक्त्र (4 + लगलग) in 2 and 4 only. H. 3. 34; Jd. 5. 7; Jk. 4. 4; Jns. 2. 23; Kd. 4. 119; P. 5. 15; Rm. 4. 15; Vr. 2. 22; पद्या Sb. 3. 8.
- 6 विपरीतपद्या (4 + लगलग) in 1 and 3 only. H. 3. 34; Jd. 5. 7; Jk. 4. 4; Jns. 2. 24; Kd. 4. 119; P. 5. 15; Rm. 4. 16; Vr. 2. 23; पद्यावक्त्र Sb. 3. 8.
- 7 पद्यावृत्त (ससरगग; ससरलग) × 2. Bh. 16. 121.
- 8 विपरीतपद्या (ससरलग; ससरगग) × 2. Bh. 16. 122-123.
- 9 चपलावक्त्र (4 + न + 1) in 1 and 3 only. H. 3. 36; Jd. 5. 8; Jk. 4. 5; Jns. 2. 25; Kd. 4. 120; P. 5. 16; Rm. 4. 17; Sb. 3. 9; Vr. 2. 24.
- 10 विपुलावक्त्र (6 + ल + 1) either (a) in 2 and 4 or (b) in all 4 and other varieties of विपुला namely, नविपुला, तविपुला, भविपुला, रविपुला, मविपुला and सविपुला when न, त, भ, र, म and स गणः are respectively employed after the 4th letter in the odd Pādas. (a) is called युग्मविपुला at Vr. 2. 25. Bh. 16. 124-129; H. 3. 37-39; Jd. 5. 10-15; Jk. 4. 6-12; Jns. 2. 26-28; Kd. 4. 120-127; P. 5. 17-19; Rm. 4. 18-20; Sb. 2. 10; Vr. 2. 26-30.
- 11 पदचतुर्ध्वं (8, 12, 16, 20) H. 3. 40; Jd. 5. 16; Jk. 4. 16; Kd. 4. 128; P. 5. 20; Sb. 3. 11; Vr. 5. 1.
- 12 आपीड (6 ल + गग; 10 ल + गग; 14 ल + गग; 18 ल + गग) H. 3. 43; Jd. 5. 17; (or पदरुचि) Jk. 4. 17; Jns. 2. 15-16; Kd. 4. 128; P. 5. 21; Sb. 3. 12; Vr. 5. 2; दामावारा Rm. 4. 7-10.
- 13 त्रत्यापीड (गग + 6 ल; गग + 10 ल; गग + 14 ल; गग + 18 ल) H. 3. 41; (or अनुपदरुचि) Jk. 4. 18; Jns. 2. 18; Kd. 4. 128; P. 5. 22; Sb. 3. 12.
- 14 त्रत्यापीड or संपीड (गग + 4ल + गग; गग + 8 ल + गग; गग + 12 ल + गग; गग + 16 ल + गग) H. 3. 42; (or अतिपदरुचि) Jk. 4. 19; Kd. 4. 128; P. 5. 23.

- 15 कलिका (12, 8, 16, 20) H. 3. 44; Jk. 4. 20-22; Jd. 5. 18; Kd. 4. 128; Vr. 5. 3; मञ्जरी Jns. 2. 17; P. 5. 24; Sb. 3. 13.
- 16 लघली (16, 12, 8, 20) H. 3. 44; Jd. 5. 19; Jk. 4. 23-25; Jns. 2. 17; Kd. 4. 128; P. 5. 24; Sb. 3. 13; Vr. 5. 4.
- 17 अमृतधारा (20, 12, 16, 8) H. 3. 44. Jd. 5. 20; Jk. 4. 26-28; Jns. 2. 17; Kd. 4. 128; P. 5. 24; Sb. 3. 13; Vr. 5. 5.
- 18 उद्गता (सजसल; नसजग; भनजलग; सजसजग) H. 3. 45; Jd. 5. 21; Jk. 4. 33; Jns. 2. 6; Kd. 4. 129; P. 5. 25; Rm. 4. 1; Sb. 3. 1; Vr. 5. 6.
- 19 सौरभक (सजसल; नसजग; रनभग; सजसजग) H. 3. 46; Jd. 5. 22; Jk. 4. 34; Jns. 2. 7; Kd. 4. 129; P. 5. 26; Rm. 4. 2; Sb. 3. 2; Vr. 5. 7.
- 20 ललित (सजसल; नसजग; ननसस; सजसजग) H. 3. 47; Jd. 5. 23; Jk. 4. 34; Jns. 2. 8; Kd. 4. 129; P. 5. 27; Rm. 4. 3; Sb. 3. 3; Vr. 5. 8.
- 21 कीर्ति (सजसल; नसजग; नभजलग; सजसजग) Jk. 4. 36. This is the 4th variety of Udgatā; see Nos. 18-20.
- 22 सरल (सजसल; नसजग; भनजलग; नननग) Mm. 23. 6. This is the fifth variety of Udgatā with a change in the 4th line. See Nos. 18-20 above.
- 23 उपस्थितप्रक्षुपित (मसजभगग; सनजरग; ननस; नननजय) H. 3. 48; Jd. 5. 24; Jk. 4. 37; Jns. 2. 9; Kd. 4. 130; P. 5. 28; Rm. 4. 4; Sb. 3. 4; Vr. 5. 9.
- 24 वर्धमान (मसजभगग; सनजरग; ननसननस; नननजय) H. 3. 49; Jd. 5. 25; Jk. 4. 38; Jns. 2. 13; Kd. 4. 130; P. 5. 29; Rm. 4. 5; Sb. 3. 5; Vr. 5. 10.
- 25 शुद्धविराट्प्रथम (मसजभगग; सनजरग; तजर; नननजय) H. 3. 50; Jd. 5. 26; Jk. 4. 39, P. 5. 30; Rm. 4. 6; Vr. 5. 11; शुद्धविराट् Sb. 3. 6. It is called आवृषभ when a Yati occurs after the first Gapa in its third Pada according to Sb.
- 26 विलास (तमयग; ततजग; सतम; सससलग) Utpala, v. 53.
- 27 विलास (तमम; तरजग; सतम; सससलग) Utpala, v. 53 according to Weber's ms. (l. S. VIII. p. 357) and B. U. ms. No. 364 (Devasthali's Catalogue).
- 28 उपजाति A mixture of Indravajrā and Upendravajrā. H. 2. 156; Jd. 6. 18; Kd. 4. 40; P. 6. 17; Vr. 3. 31; (or इन्द्रमाला) Jk. 2. 117; इन्द्रमाला Jns. 4. 36; Rm. 5. 27; सिन्धु or सैकत्रिपादा Vjs. 5. 21.
- 29 उपजाति A mixture of any of the metres under section I. H. 2. 157; Halāyudha on P. 6. 17; Kd. 4. 40.

- 30 वंशमाला A mixture of Vamśastha and Indravamśā. Rm. 6. 6; वंशमाला or कर्मवृत्ति or कुललवक Jk. 2. 145.
- 31 सिंहस्तुत A mixture of Śruti (I. 12. 13) and Smṛti (I. 12. 4). Jk. 2. 148.
- 32 प्रकीर्णक A mixture of Ruci and Rucirā (I. 13. 2 and 6). Jk. 2. 165.
- 33 ? (ययम; भयय, जमसय; मयजलग) Brhatsamhitā, 43. 55.
- 34 ? (मसर; जसलगग; तरलग; रलग) Brhatsamhitā, 45. 16.
- 35 गायत्री H. 7. 73; Jd. 7. 36; P. 8. 1; Rm. 7. 34; Vr. 5. 12. See आर्या (V. 1).
- 36 रमा A line has first a Jagapa and then long and short letters following one another regularly until the line gets 16 letters in all. In the last 12 letters a long letter may be replaced by 2 short ones at the option of the poet. Jk. 6. 31.
- 37 कुमुदाकर (11, 18, 10, 10 letters). No Gāpas are prescribed. Anargharāghava of Murāri, Com. on I. 19.

Section V

मात्रावृत्तः द्विपदी

[The Caturmātra Ganas mentioned in this and the next sections must be kept separate by avoiding a long letter at their junction, which thus must not combine the last Mātrā of an earlier Caturmātra with the first Mātrā of a later one.]

- 1 आर्या First half has 7 Caturmātras and a long letter at the end; second has 5 Caturmātras followed by 1 short letter, 1 Caturmātra and 1 long letter. Thus the two halves have 30 and 27 Mātrās respectively. In each half the Caturmātras in odd places must not be a Jagana (ISI). The 6th Caturmātra in the first half must be either Jagana (ISI) or Sarvalaghu (IIII). In the latter case a new word must begin with the 2nd Laghu. But if the 7th Gana of the 1st half or the 5th Gana of the 2nd are of the Sarvalaghu type, a new word must begin with the 1st Laghu. As. 2; Bh. 16. 152-158; Ck. 51-54, H. 4. 1-2; Jd. 4. 6-7; Jk. 5. 1-3; Jns. 5. 27-33; Kd. 2. 4-5; N. 15-16; P. 4. 14-21; Rm. 2. 2-8; Vjs. 1. 23-25; 4. 1; Vr. 2. 1-2.
- 2 पथ्या आर्या When a Yati is clearly felt at the end of the 3rd Caturmātra, the Āryā is called Pathyā. Bh. 16. 159; Ck. 62. H. 4. 3; Jd. 4. 7; Jk. 5. 4; Jns. 5. 34; Kd. 2. 7; N. 18, P. 4. 22, Rm. 2. 9; SbP. 1. 5, Vr. 2. 3.
- 3 विपुला आर्या When a Yati is not clearly felt at the end of the 3rd Caturmātra, i. e., when only 1 letter of a word commenced in the 3rd Caturmātra belongs to either the 3rd or the 4th Caturmātra, the Āryā is called Vipulā. Bh. 16. 159; Ck. 63; H. 4. 4; Jd. 4. 8; Jk. 5. 5; Jns. 5. 25; Kd. 2. 7; N. 18; P. 4. 23; Rm. 2. 10; SbP. 1. 5; Vr. 2. 4.
- 4 चपला आर्या When the 2nd and the 4th Caturmātras of an Āryā are Jaganas (ISI), both preceded and followed by a long letter, it is called Capalā. When this happens only in the first half, it is Mukhaacapalā; when only in the second, it is Jaghanacapalā. Bh. 16. 161-63; Ck. 64; Jd. 4. 8-10; Jk. 5. 7-9; Kd. 2. 7; N. 19; P. 4. 24-27; Rm. 2. 11-13; SbP. 1. 5; Vr. 2. 5-7.

- 5 गीति When the 2nd half of an Āryā wholly resembles the 1st, it is called Giti. Ck. 68; H. 4. 6; Jd. 4. 11; Jk. 5. 10; Jns. 5. 40; Kd. 2. 9; P. 4. 28; Rm. 2. 14; SbP. 1. 3; Vjs. 4. 18; Vr. 2. 8.
- 6 उपगीति When the 1st half of an Āryā wholly resembles the 2nd, it is called Upagiti. Ck. 69; H. 4. 7; Jd. 4. 12; Jk. 5. 11; Kd. 2. 9; P. 4. 29; SbP. 1. 4; Vjs. 4. 14; Vr. 2. 9; वामनिका Jns. 5. 39.
- 7 उद्गीति When the two halves of an Āryā exchange their places, it is called Udgiti. H. 4. 8; Jd. 4. 13; Jk. 5. 12; Kd. 2. 9; P. 4. 30; SbP. 1. 4; Vr. 2. 10; विगाथा Ck. 67.
- 8 आर्यागीति or स्कन्धक When each half of an Āryā contains 8 Caturmātras, it is called Āryāgiti or Skandhaka. According to some writers like Sulhana, it is an Āryā extended by 2 Mātrās in each half; so that its two halves have respectively 32 and 29 Mātrās in them. Bh. 16. 167; H. 4. 13; Jd. 4. 14; Jk. 5. 13-18; Jns. 5. 44; Kd. 2. 9; P. 4. 31; Rm. 2. 15; SbP. 1. 3; Vjs. 4. 9; Vr. 2. 11.
- 8A गायिनी (30; 32) Ck. 70.
- 8B गीत्यार्या (32 ल; 32 ल) Jns. 5. 23.
- 9 शिक्षा (28 ल + ग; 30 ल + ग) H. 3. 30; Vr. 2. 39; चूलिका P. 4. 52; Rm. 3. 19.
- 10 खञ्जा (30 ल + ग; 28 ल + ग) H. 3. 30; Vr. 2. 40.
- 11 अतिरुचिरा (27 ल + ग; 29 ल + ग) Jd. 4. 31; Jk. 5. 34; H. 3. 31; Vr. 2. 42, चूलिका P. 4. 52 (cf. Jd. 4. 31).
- 12 अतिरुचिरा (27 ल + ग; 28 ल + ग) H. 3. 32; चूलिका P. 4. 52.
- 13 अनङ्गकीडा (16 ग; 32 ल) H. 3. 51; Jd. 4. 30; Jk. 5. 33; Vr. 2. 41; सौम्या शिक्षा P. 4. 51; विशिखा Rm. 3. 19; शिक्षा Jns. 5. 24.
- 14 अनङ्गकीडा (32 ल + 16 ग) H. 3. 52; Jd. 4. 30; (Hc. 3. 52); ज्योतिः शिक्षा P. 4. 50.
- 15 चूलिका (27 ल + ग; 27 ल + ग) Jns. 5. 25.
- 16 तारा (28 ल + ग; 28 ल + ग) Jns. 5. 26.
- 17 ध्रुवा (30; 30; y. 16) Jns. 5. 41.
- 18 गीतिका (A गीति No. 5 above, with an additional Mātrā in the 3rd, 5th or 7th Gapa) Jns. 5. 42-43.

Section VI

मात्रावृत्तः चतुष्पदी

These are divided into two groups i. e., the Vaitāliya (Nos. 1-12) and the Mātrāsamaka (Nos. 13-18). Metres in the second group are all of them of the Sama Vṛtta type, while those in the first are usually of the Ardhasama Vṛtta type with a few exceptions. Nos. 19-28 form a miscellaneous group of metres of four lines. Figures within brackets indicate the number of Mātrās. In the blocks of 6, 8 or 10 Mātrās in Nos. 1-5 and 10, a Mātrā in an even place must not be combined into a long letter with the following one.

- 1 वैतालीय¹ (6 + रलग; 8 + रलग) H. 3.53; Jd. 4. 15, Jk. 6.2; Jns. 5. 2; Kd. 5. 1; P. 4. 32; Rm. 3. 2; Vjs. 4. 48; Vr. 2.12; उपजाति Jns. 5. 7. समवैता० Jk. 6.5. विषमवैता० Jk. 6. 6.
- 2 औपडुन्दर्क (6 + रय; 8 + रय) H. 3.54; Jd. 4.16; Jk. 6.3; Jns. 5.5; Kd. 5. 2; P. 4.33; Rm. 3. 4; Vjs. 4.49; Vr. 2.13; उपजाति Jns. 5. 7; कुतुमलता As. 15. समौपच्छ० Jk. 6. 7. विषमौपच्छ० Jk. 6.8.
- 3 आपातलिका (6 + भगग; 8 + भगग) H. 3.55; Jd. 4.17; Jk. 6.4; Jns.5.6; Kd. 5. 3; P. 4. 34; Rm. 3. 3; Vjs. 4. 50; Vr. 2.14. समापात० Jk. 6. 9. विषमापात० Jk.6.10.
- 4 प्राच्यवृत्ति (6 + रलग; 3 + ग + 3 + रलग) H. 3. 56; Jd. 4. 18; Jk. 6. 11; Jns. 5. 10, 14; P. 4. 37; Rm. 3. 7; Vr. 2. 17; प्राच्यिका Kd. 5. 4. Also cf. Hc. 3. 56; Jk. 6. 16; 21 for two more varieties based on Nos. 2 and 3.
- 5 उदीच्यवृत्ति (ल + ग + 3 + रलग; 8 + रलग) H. 3. 57; Jd. 4.19; Jk. 6. 12; Jns. 5. 10; 14; P. 4. 38; Rm. 3. 8; Vr. 2. 16; उदीच्यिका Kd. 5. 5. Also cf. Hc. 3. 57; Jk. 6. 17; 22 for two more varieties based on Nos. 2 and 3.
- 6 प्रवृत्तक (ल + ग + 3 + रलग; 3 + ग + 3 + रलग) H. 3. 58; Jd. 4. 20; Jk. 6. 13; Kd. 5. 6; P. 4. 39; Rm. 3. 9; Vr. 2 18; प्रवृत्तक Jns. 5. 14. Also cf. Hc. 3. 58; Jk. 6.18; 23 for two more varieties based on Nos. 2 and 3.
- 7 अपरान्तिका It is of 6 kinds according as its four lines are respectively composed of the even Pādas of Nos. 1-4 above. As. 34; H. 3. 59; Jk. 6. 14; 19; 24; Kd. 5. 7; the first 2 varieties

1 As a वर्णवृत्त this becomes विद्योमिनी (III. 14) or अपरवक्त्र (III. 21). 2 As a वर्णवृत्त this becomes मालमारीनी (III. 23). See f. n. on III. 14; 21

are sometimes called दक्षिणान्तिका, the 3rd नलिन and the 6th उत्पलान्तिका. Hc. 3.59. But Jd. 4.9; P. 4. 41; and Vr. 2. 19 recognize only one variety of this metre based on No. 4. According to Jns. 5. 11, Vaitāliya gets this name when its 4 th and 5th Mātrās form a long letter in each Pāda.

- 8 चादहासिनी It is of 6 kinds according as its four lines are respectively composed of the uneven Padas of Nos. 1-3 and 5 above. H. 3. 60; Jk. 6. 15; 20; 25; Kd. 5. 8; but Jd. 4. 22; P. 4. 40 and Vr. 2. 20 recognize only one variety based on No. 5. It is also called उत्तरान्तिका by some. Hc. 3. 60. 1 and 2.
- 9 दक्षिणान्तिका When the 2nd and the 3rd Mātrās are combined into a long letter in every Pāda, we get Dakṣiṇāntikā from every one of the above-mentioned metres under Nos. 1. to 3. H. 3. 61; Jns. 5. 13; 14; Kd. 5. 9; Vr. 2.15.
- 10 मागधी (8 + ङ + 2 + ङ + ण; 10 + ङ + 2 + ङ + ण) As. 4; H. 3. 62; Jk. 6. 26.
- 11 पश्चिमान्तिका The four lines of this metre are made with the odd lines of No. 10. H. 3. 63.
- 12 उपहासिनी The four lines of this metre are made with the even lines of No. 10. H. 3. 64.
- 13 मात्रात्मक Each of its four lines consists of four Caturmātras, the first of which must not be a Jagana. A short letter must stand for the 9th Mātrā. H. 3. 65; Jd. 4. 24; Jk. 5. 26; Jns. 5. 15; Kd. 2. 19; P. 4. 42; Rm. 3; 10; SbP. 5. 2; Vr. 2. 32.
- 14 उपचित्रा The composition of the lines is as in No. 13; but the 9th and 10th Mātrās together are represented by a long letter. H. 3. 66; Jd. 4. 25; Jk. 5. 27; Jns. 5. 21; Kd. 2. 20; P. 4. 46; Rm. 3. 13; SbP. 5. 6; Vr. 2. 36.
- 15 विम्बोक्त The composition of the lines as in No. 13; but the 5th and 8th Mātrās must be represented by short letters. H. 3. 67; Jd. 4. 26; Jk. 5. 28; Jns. 5. 19; Kd. 2. 19; P. 4. 44; Rm. 3. 15; SbP. 5. 4; Vr. 2.33.
- 16 चित्रा The composition of lines as in No. 13; but Mātrās 5, 8 and 9 must be represented by short letters; H. 3. 68; Jd. 4. 28; Jk. 5. 30; Jns. 5. 20; Kd. 2. 20; P. 4. 45; Rm. 3. 16; SbP. 5. 5; Vr. 2. 35.

- 17 **वानवासिका** The composition of lines as in No. 13; but Mātrās 9 and 12 must be represented by short letters. Aa. 33; Bh. 16. 146; H. 3. 69; Jd. 4. 27; Jk. 5. 59; Jns. 5. 18; Kd. 2. 20; P. 4. 43; Rm. 3. 14; SbP. 5. 3; Vr. 2. 34.
- 18 **पादाकुलक** A stanza of this metre consists of lines of any of the metres mentioned in Nos. 13-17. H. 3. 70; Jd. 4. 29; Jk. 5. 31; Jns. 5. 22; Kd. 2. 20; P. 4. 47; Rm. 3. 16; SbP. 5. 1; Vr. 2. 37.
- 19 **नटचरण** A line contains one Caturmātra of any kind, followed by four long letters. The Yati is after the 8th Mātrā. H. 3. 71; Rm. 3. 24-27.
- 20 **द्वसगति** A line contains two Caturmātras, two long letters, one Caturmātra and two long letters, occurring in succession. The Caturmātras may be of any kind. H. 3. 72; Rm. 3. 20-23.
- 21 **अचलवृत्ति** Each of the lines contains 16 short letters only. This is called गीत्यार्या by Piṅgala. This is generally regarded as a Mātrā Vṛtta and mentioned at the beginning of the Mātrāsamaka group. From another point of view it is a Varnavṛtta and for references, cf. I. 16. 8.
- 22 **पञ्चति** In each of its four lines, we have 4 Caturmātras; those in the odd places must not be Jaganaś, while the last one must be a Jaganaś or a Sarvalaghu. This is really the favourite metre of the Apabhraṃśa poets; but now and then Jain poets composed Sanskrit stanzas in this metre as H. 3. 73 suggests.
- 23 **द्विपदी** Each line has 6 Mātrās followed by 5 Caturmātras with a long letter at the end. A Jaganaś or a Sarvalaghu must be used for the 2nd and the 6th places, i. e., for the 1st and the 5th Caturmātras. A Jaganaś must not be used anywhere else. When a Sarvalaghu is used as said above, the Yati must occur after the first short letter, i. e., a new word must begin with the 2nd short letter. Jk. 6. 28 regards this and the next two as Sanskrit metres, but H. 4. 64-67 considers these as Prākṛit metres.
- 24 **अब्जनाल** A line of this metre is obtained by adding a long letter at the end of a line of a Dvipadi. Jk. 6. 29. This is called आरनाल by H. 4. 66. See on 23 above.

- 25 कामलेखा When the penultimate short letter in the lines of a Dvipadi (No. 23) is dropped, we get a line of Kāmalekhā. Jk. 6. 30; H. 4. 67. See on 23 above.
- 26 गुण A line of this metre contains 3 Caturmātras of any kind except the Jagana, but at the end of the 3rd line, a couple of short letters must always be added. Jk. 6. 27.
- 27 शिखा This is an Ardhasama Catuṣpadi obtained by doubling the metre of the same name under Ardhasama Dvipadi Mātrā Vṛtta (see V. 9). H. 3. 28; Jns. 3. 14; P. 5. 43; Rm. 2. 28; Sb. 2. 13.
- 28 खखा This is similarly obtained by doubling the metre mentioned above under V. 10. H. 3. 29; Jns. 3. 15; P. 5. 44; Sb. 2. 13.
- 29 शम्भ्या This is a Catuṣpadi; a Pāda contains 5, 4, ISI or 5, S. Vjs. 4. 23.

B. संस्कृत-वृत्त-नाम-सूचिः ।

(Alphabetical Index of the Names of Sanskrit Metres)

N. B. Here all the names of metres occurring in the *Vṛtta-Rūpa-Sūci* are alphabetically arranged (except the *Daṇḍkas*). The references are to the sections and the serial numbers under them, except in the case of section I, where an additional reference (in *Italics*) to the head under that section is given.

अक्षरपङ्क्ति I. 5, 6
अक्षरोपपदा I. 5, 6
अक्षि I. 9, 28
अङ्गरुचि I. 13, 28
अचङ्ग I. 13, 7
अचङ्गवृत्ति I. 16, 8; VI. 21
अच्युत I. 11, 40
अतिच्छन्दस् I. 34, 2
अतिपदरुचि s. प्रत्यापीड
अतिरुचिरा I. 13, 2; V. 11; 12
अतिरेखा I. 15, 29
अतिशायिनी I. 17, 20
अद्रितनया I. 23, 5
अनङ्गकीडा V. 13; 14
अनङ्गलेखा I. 18, 12
अनघसिता I. 11, 21
अनुकूल I. 6, 15
अनुकूला I. 11, 24
अनुपदरुचि s. प्रत्यापीड
अनुष्टुप् I. 8, 4; 26; 31
अपरवक्त्र I. 11, 18; III. 14; 21
अपरा III. 48
अपराजिता I. 14, 12
अपरान्तिका I. 11, 42; VI. 7
अपवाह I. 26, 7
अप्रमेया I. 12, 48
अलनाल VI. 24
अलविचित्रा I. 12, 14
अभिमुखी I. 5, 4
अभिहिता I. 11, 10
अन्नक I. 13, 4

अन्नवंशा I. 12, 1
अमृतगति I. 10, 6
अमृतधारा IV. 17
अरविन्दक I. 15, 4
अलोला I. 14, 34
अविराग I. 17, 4
अशोका I. 11, 23
अश्वगति I. 16, 12; 18, 14
अश्वल्लित I. 22, 2; 23, 4, 5
अश्वाक्रान्ता I. 16, 12
असंवाधा I. 14, 25
असुखिलास I. 11, 14
आरुपानकी III. 19
आन्दोलिका I. 10, 3
आपातलिका VI. 3
आपीड I. 26, 6; IV. 12
आमलकी III. 29
आरनाल VI. 24
आर्या V. 1
आर्यागीति V. 8; s. स्कन्धक
आवृषभ IV. 25
आशीस I. 2, 1
इन्दुमुखी I. 14, 3; 16, 5
इन्दुवदना I. 14, 19; 20
इन्द्रमाका s. उपजाति IV. 28
इन्द्रवंशा I. 12, 9
इन्द्रवज्रा I. 11, 8
इक्षु III. 6
उज्ज्वल I. 18, 33; 20, 5
उज्ज्वला I. 12, 23
उत्तरान्तिका VI. 8

उल्पापनी I. 11, 12
 उल्फलमालिका I. 20, 8
 उल्सर I. 15, 24
 उल्पावलि I. VI. 7
 उल्सन or उल्साह I. 15, 23
 उल्सुक I. 9, 13
 उल्सु I. 9, 12
 उदीप्यवृत्ति VI. 5
 उद्गता I. 16, 27; VI. 18
 उद्गीति V. 7
 उद्गत I. 10, 25
 उद्गता I. 7, 22; 10, 25
 उद्गिणी I. 14, 3
 उद्यत I. 11, 11
 उद्यता I. 7, 22
 उपगीति V. 6
 उपचित्र I. 11, 44; 14, 9; III. 20
 उपचित्रा VI. 14
 उपच्युत I. 9, 7
 उपजाति IV. 28; 29; VI. 1; 2
 उपमालिनी I. 15, 6
 उपस्थित I. 11, 3; 13, 3
 उपस्थितप्रचुपित IV. 23
 उपस्थिता I. 10, 2; 11, 6
 उपहासिनी VI. 12
 उपेन्द्रवज्रा I. 11, 1
 उदगी III. 43
 उदतरंगमालिका I. 23, 10
 उर्वशी I. 13, 11
 उषिता I. 10, 1
 उष्णिह I. 7, 20
 उज्जित I. 19, 23
 उर्मिमाला I. 11, 30
 ऊर्द्धि I. 4, 13
 ऊर्ध्व I. 15, 31
 ऊर्ध्वभगजम्बिकसित I. 16, 14
 एकरूप I. 10, 34; 11, 35
 एला I. 15, 29
 औपच्छन्दसक VI. 2
 कण्ठरी I. 6, 18

कथागति I. 21, 1
 कवली I. 4, 16
 कनक I. 9, 20
 कनकप्रभा I. 13, 38
 कनकलता I. 6, 7; 9, 2; 19, 6; 20, 4
 कम्प I. 13, 37
 कन्या I. 4, 9
 कमल I. 3, 3; 8, 16
 कमलदल I. 16, 6
 कमलदलाक्षी I. 11, 20
 कमलमुखी I. 5, 4
 कमललोचना I. 12, 20; 13, 21
 कमलविलासिनी I. 12, 17
 कमला I. 9, 8; 10, 31
 कमलाक्षी I. 13, 21
 करम्बजाति s. बंशमाला IV. 30
 करभ दण्डक I. 46, 1
 करहृद्ग I. 7, 11
 करिणी III. 17
 करिमकरभुजा I. 14, 11
 कर्णोत्पला I. 14, 3
 कलकण्ठ I. 25, 6
 कलगीत I. 10, 33
 कलभाषिणी I. 15, 4
 कलहंस I. 12, 29; 13, 39
 कलहंसी I. 14, 4
 कला I. 29, 2
 कलावती I. 13, 2
 कलिका I. 7, 14; 10, 27; IV. 15
 कलिकाकलिका III. 49
 कल्याण I. 12, 45
 काञ्चन I. 12, 45
 काञ्चनमाला I. 5, 6
 काञ्ची I. 18, 25
 कान्त I. 16, 11
 कान्ता I. 14, 19; 17, 18
 कान्तोत्पीठा I. 12, 41; 44
 काम I. 2, 1
 कामकीर्ता I. 15, 20
 कामदत्ता I. 12, 26

कामकता I. 20. 8
 कामकतिका (° कलिता) I. 6. 10
 कामलेखा VI. 25
 कामावतार I. 6. 2; 12. 10
 कामिनी I. 7. 20; 9. 22; III. 1
 कामिनीमोहन I. 12. 52
 कामुकी I. 16. 22; 31
 किरीट I. 24. 7
 कीर्ति IV. 21
 कुडक I. 17. 4
 कुटज I. 13. 39
 कुटजगति I. 13. 8
 कुटिल I. 14. 1; 39
 कुटिलगति I. 13. 8; 12
 कुटिला I. 14. 28.
 कुङ्कुलदन्ती I. 11. 25
 कुन्वलवन्धी I. 5. 6
 कुपुरुषजलिता I. 11. 17
 कुमारललिता (°त) I. 7. 2
 कुमारी I. 14. 5
 कुमुद I. 6. 24
 कुमुदनिभा I. 12. 35
 कुमुदवती I. 7. 9
 कुमुदिनी I. 10. 19, 12. 51
 कुम्भिका I. 18. 17
 कुलदा I. 10. 6
 कुलालचक्र s. वंशमाला IV. 30
 कुवलपमाला I. 10. 22
 कुसुम I. 8. 12. s. सुषिकसितकुसुम
 कुसुमकता VI. 2
 कुसुमवती I. 7. 9; 14. 26
 कुसुमविचित्रा I. 12. 34
 कुसुमसमुदिता I. 10. 19
 कुसुमितलताषेष्ठिता I. 13. 18
 कुसुमिता I. 4. 5
 केकिरव I. 12. 24
 केतन I. 15. 19
 केतुमती III. 13
 केतुमाळा I. 8. 5
 केसर s. केसर

केसा I. 3. 6
 केसर I. 18. 22
 कोकिलक I. 17. 5
 कोङ्कम्भ I. 13. 30
 कोमलकता I. 16. 19
 कोल I. 12. 8
 कौमुदी I. 13. 11; III. 34
 कीटा I. 18. 30
 कीटाचक्र I. 18. 31
 कौञ्चपदा I. 25. 4
 कौञ्चा I. 22. 6
 क्षमा I. 8. 23; 13. 12; 13
 क्षान्ति III. 28
 क्षिप्तक I. 11. 39
 क्षमा I. 13. 18
 खज्जा V. 10; VI. 28
 खेडक I. 17. 20
 गजगति I. 8. 13
 गजनुराविलसित I. 16. 14
 गजललित I. 12. 34
 गजवरविलसित I. 16. 14
 गण्डका I. 20. 13
 गतविशोका s. अशोका
 गरुडरुत I. 16. 3
 गाय I. 8. 28
 गाथा I. 9. 20; IV. 35
 गाथिनी V. 8 A
 गान्धर्वी I. 7. 17
 गिरा I. 6. 8
 गीता I. 20. 16
 गीति I. 4. 9; V. 5
 गीतिका V. 18
 गीत्यार्था I. 16. 8; V. 8 B
 गुण VI. 26
 गुणलवणी I. 8. 15
 गुरुमध्या I. 6. 21
 गुर्वी I. 9. 11
 गोप्तिनी I. 7. 20
 गौ I. 1. 1; 15. 11
 गौरी I. 12. 27; 13. 15; 17. 20

- वनपङ्क्ति I. 5. 13
 वनमधुर I. 17. 9
 वोटक I. 24. 12
 वकिता I. 16. 18
 वक्त्र I. 33. 1
 वक्त्रपद I. 14. 21
 वक्त्ररीक्षावली I. 13. 36
 वक्त्राला I. 3. 7; 16. 25
 वक्त्रालाक्षी I. 12. 27
 वक्त्रदी I. 13. 21
 वक्तुरंभा I. 6. 7
 वन्दनप्रकृति I. 21. 10
 वन्द्यकान्ता I. 12. 47; 15. 26; 27; 19. 21.
 वन्द्यबिम्ब I. 19. 10
 वन्द्यमाला I. 18. 5; 19. 5
 वन्द्यलेखा I. 12. 47; 13. 25, 15. 22; 25;
 27; 28; 16. 3; 18. 18; 21A
 वन्द्यवर्त्त I. 12. 50; 15. 7
 वन्द्यशाला I. 14. 17; 30
 वन्द्यावर्त्ता I. 15. 7
 वन्द्यिका I. 11. 18; 13. 12; 14; 19. 36
 वन्द्यिणी I. 13. 36
 वन्द्योद्घोष I. 15. 13
 वन्द्यौरस I. 14. 29
 वपल I. 25. 2
 वपलगति I. 23. 8
 वपला I. 7. 7; 13. 16
 वपला भार्या V. 4
 वपला वक्त्र IV. 9
 वम्पकमाला I. 10. 17
 वम्पकमालिका I. 21. 3
 वर्चरी I. 18. 33
 वल I. 18. 21
 वलक्षति I. 16. 7
 वलनेत्रिका I. 12. 23
 वलमध्या III. 22
 वामर I. 15. 23
 वासुहासिनी I. 9. 1; VI. 8
 वित्तविलासित I. 8. 9
 विन्न I. 7. 13; 16. 24; 20. 13
 विन्नक I. 23. 9A; 10
 विन्नगति I. 10. 12
 विन्नपदा I. 8. 19
 विन्नमाला I. 20. 10
 विन्नलता I. 21. 3
 विन्नलय I. 34. 1.
 विन्नलेखा I. 17. 20; 18. 18.-20
 विन्नशोभा I. 16. 25
 विन्ना I. 11. 19; 15. 21; VI. 16
 विन्तामणि I. 16. 5
 वुक्ता III. 29
 वृद्धा III. 28
 वृद्धामणि I. 7. 4; III. 26
 वृष्टिका V. 9; 11; 12; 15
 वेटीगति I. 26. 11
 छाया I. 19. 19-20
 छित्तक I. 12. 55
 जनु I. 4. 8
 जनु I. 2. 2
 जपा I. 4. 2
 जया I. 4. 1; 5. 10; 13. 38; 14. 32
 जयानन्द I. 16. 23
 जलद दण्डक I. 30. 2
 जलधरमाला I. 12. 44
 जलमाला I. 12. 39
 जला I. 6. 4
 जलोद्भूतगति I. 12. 7
 ज्योतिस् I. 15. 20
 ज्योतिःशिखा V. 14
 ज्योत्स्ना I. 14. 31
 तटी I. 6. 13-14
 तक्षित् I. 3. 7
 तत I. 12. 25
 तति I. 12. 18
 तलुमध्या I. 6. 3
 तन्वी I. 24. 5
 तरंग I. 21. 11
 तरंगक I. 14. 21A
 तरंगमालिका I. 21. 11
 तरंगवती I. 9. 22

तारक I. 19. 9
 तारकनयना I. 12. 21
 तारुणीवदनेन्दु I. 19. 25
 तामरस I. 12. 17
 तार I. 9. 29
 तारक I. 19. 43
 तारका I. 18. 8
 ताता I. 4. 3; V. 16
 तारु I. 11. 36
 ताली I. 3. 5
 तिल (तिलक) I. 6. 24
 तिष्ठद् I. 6. 2
 तीर्णा I. 4. 9
 तुङ्ग I. 8. 11
 तूणक I. 15. 23
 तोटक I. 12. 55
 तोणक s. तूणक
 तोमर I. 9. 27
 त्रपु I. 4. 4
 त्रिपदललित I. 27. 1
 त्रिभङ्गी I. 27. 2
 त्वरितगति I. 10. 6; 13. 16
 दक्षिणान्तिका VI. 7; 9
 दण्डक II. 1-37
 दमनक I. 6. 6; 11. 15-16
 दधि I. 4. 6
 ददुर्गक I. 14. 22
 दामावारा s. जावीद
 दीपक I. 11. 38
 दीपकमाला I. 10. 14-15
 दीपार्धिः I. 22. 9
 दीपिकाशिक्षा I. 20. 6
 दीप्ता I. 7. 24
 दुःख I. 2. 2
 दुर्मिला I. 24. 12
 दृष्ट I. 3. 3
 देवनीति III. 48A
 दोषक I. 11. 27; 12. 38
 द्रुत I. 6. 17
 द्रुतगति I. 7. 7.

द्रुतपद I. 12. 29; 32
 द्रुतपदा I. 12. 30
 द्रुतपादगति I. 11. 13
 द्रुतमध्या III. 22
 द्रुतद्रुतपदगति I. 24. 6
 द्रुतविलम्बित I. 12. 33
 द्रुता I. 17. 20
 द्विपदी VI. 23
 द्विषोपा I. 6. 20
 धवल I. 19. 7
 धारी I. 4. 14
 धीरललिता I. 16. 16
 धुनी I. 7. 12
 धृतध्री I. 21. 3
 धृति I. 3. 6; 5. 4; 12; 14. 6
 ध्रुवा V. 17
 नगस्वरूपिणी I. 8. 3
 नगानिता (• शिका) I. 4. 1
 नटचरण VI. 19
 नदी I. 6. 14; 8. 18; 14. 7
 नन्दक I. 20. 7
 नन्दन I. 18. 3
 नन्दा I. 5. 3
 नन्दितक I. 7. 25
 नन्दिनी I. 12. 55; 13. 38-39; 14. 38;
 III. 32
 नन्दीमुखी I. 14. 8
 नरेन्द्र I. 21. 6
 नकुण्टक I. 17. 4
 नतंकी I. 13. 12
 नदुण्टक I. 17. 4
 नलिन VI. 7
 नलिनी I. 6. 24; 15. 32
 नवनन्दिनी I. 13. 39
 नवमालिनी (• शिका) I. 12. 19
 नागरक I. 8. 20
 नान्दीमुखी I. 15. 12
 नाराच (• चक) I. 8. 3; 7; 16. 1; 18. 7;
 20. 1
 नारी I. 3. 5

निःश्रेयिका I. 11. 36
 निश्चित दण्डक I. 54. 1
 निताम्बिनी III. 3
 निरुपा I. 10. 8
 निशा I. 18. 7-8
 निशिपाल I. 15. 16
 नील I. 16. 12
 नीललोपा I. 6. 19
 नृत्तगति VI. 20
 नृत्तकलित I. 30. 1
 नौ I. 2. 1
 पङ्कजमुक्ता I. 18. 10
 पङ्कजवक्रा I. 18. 10
 पङ्कावली I. 13. 26
 पङ्क्ति I. 5. 6; 6. 15
 पङ्क्ति I. 10. 28
 पङ्ककावली I. 21 4.
 पञ्चधामर I. 12. 3; 5; 16. 1; 19. 8
 पञ्चमगति I. 7. 12
 पञ्चाङ्ग I. 3. 2
 पणला I. 10. 20
 पणव I. 10. 18; 20
 पणव दण्डक I. 42. 1
 पतिता I. 11. 21
 पथ्या I. 14. 37; IV. 5
 पथ्या भार्या V. 2
 पथ्यावक्र IV. 5; 6
 पथ्यावृत्त IV. 7
 पदचतुर्ध्व IV. 11
 पदरुचि S. भार्या
 पदति VI. 22
 पद्म I. 2 1; 17. 12
 पद्मनिधि III. 32
 पद्मनाका I. 8. 27
 पद्मसुखी I. 16. 12
 पद्मसप्त I. 21. 12
 पद्मिनी I. 8. 27; 12. 52
 पद्मिनी I. 9. 18
 पद्मिनीतिका VI. 11
 पादाङ्गुलक VI. 18

पिपीलिका I. 30. 2
 पिपीलिकाकरभ I. 35. 1
 पिपीलिका दण्डक I. 38. 2
 पिपीलिकापणव I. 40. 1
 पिपीलिकामाका I. 45. 1
 पीनश्री I. 11. 33
 पुट I. 12. 24
 पुटभेद I. 20 15.
 पुण्डरीक I. 12. 43
 पुण्य I. 4. 13
 पुण्य I. 2. 4; 4. 13
 पुण्यदाम I. 19. 11
 पुण्यविशिष्टा I. 12. 14
 पुण्यसमृद्धा I. 10. 17; 23. 7
 पुष्पिताग्रा III. 36
 पृथ्वी I. 17. 1
 प्रकाशिता I. 7. 10
 प्रकीर्णक IV. 32
 प्रत्यवबोध I. 11. 24
 प्रत्यापीड IV. 13; 14
 प्रथिता I. 14. 37
 प्रबोधिता I. 13. 38; III. 14
 प्रमद्वक I. 15. 5; 22. 5
 प्रभा I. 12. 28
 प्रभावती I. 13. 2; 5; 6
 प्रमदा I. 14. 6; 16. 28
 प्रमदानन I. 20. 16
 प्रमाण I. 12. 5
 प्रमाणिका 1. 8. 3
 प्रमिता I. 10. 32
 प्रमिताक्षरा I. 12. 53
 प्रमुदितवदना I. 12. 27
 प्रमुदिता I. 16. 26
 प्रमोदमहोदय I. 29. 4
 प्रवर I. 3. 8
 प्रवरकलित I. 16. 23
 प्रवर्तक III. 8
 प्रवृत्तक VI. 6
 प्रसक्तक VI. 6
 प्रसक्ता III. 16

प्रसन्न I. 11. 18
 प्रहरणकलिका °कलिता °गलिता I. 14. 10
 प्रहर्षिणी I. 13. 31
 प्रव दण्डक II. 31
 प्राप्यवृत्ति VI. 4
 प्रियंवदा I. 12. 3; 31
 प्रिया I. 3. 7; 5. 14; 18. 8; III. 23
 प्रीति I. 5. 11
 वन्धु I. 11. 27
 वन्धूक I. 10. 11; 13
 बहुल I. 9. 5A
 बालगर्भिणी I. 8. 3
 विन्व I. 9. 11; 19. 10
 बुद्ध I. 9. 5; 18. 35
 बुद्धक I. 13. 40
 बुद्धिका I. 9. 10
 बृहत् I. 9. 21
 ब्रह्म I. 16. 22
 भक्ति I. 18. 13
 भद्रपद I. 11. 25
 भद्रविराट् III. 12
 भद्रा I. 13. 32
 भद्रिका I. 9. 23; 11. 18
 भामा III. 33
 भामिनी I. 5. 12; 12. 38; 16. 15; III. 11
 भासक्रान्ता I. 17. 16A
 भावाक्रान्ता 8. भाराक्रान्ता
 भाविनी I. 9. 22
 भासुर I. 20. 7
 भित्तक I. 11. 27
 भुजगशिखुभृता (°सृता) I. 9. 6
 भुजगेरित I. 26. 10
 भुजंगप्रपात I. 12. 48
 भुजंगविजृम्भित I. 26. 8
 भुजंगसंगता I. 9. 26
 भुजगेरित I. 26. 9
 भूतलतण्डी I. 5. 6; 14. 26; 15. 18
 भृङ्गाब्जनीलालका I. 24. 2
 भोगवती I. 7. 14
 भोगिनी I. 15. 14

भ्रमर I. 13. 39
 भ्रमरपद I. 18. 16
 भ्रमरमाला I. 7. 5
 भ्रमरविलसित I. 11. 31
 भ्रमरावलि I. 15. 32
 भ्रमरी I. 4. 15; 13. 39
 मकरन्द I. 26. 4
 मकरन्दका I. 19. 18
 मकरलता I. 9. 2; 17
 मकरशीर्षा I. 6. 7
 मकरावली III. 39
 मङ्गलमङ्गना I. 16. 9
 मञ्जरी I. 14. 37; IV. 15
 मञ्जरी I. 18. 24
 मञ्जुभाषिणी I. 13. 1; 10. 38
 मञ्जुवादिनी I. 13. 1
 मञ्जुसौरभ III. 35
 मञ्जुहासिनी I. 13. 1
 मणि I. 11. 35
 मणिकटिक I. 14. 6
 मणिकल्पलता I. 16. 5
 मणिकिरण I. 29. 3
 मणिकुण्डल I. 13. 42
 मणिरुणलिकर I. 15. 9
 मणिबन्ध I. 9. 15
 मणिभूषण I. 15. 24
 मणिसम्पदा I. 9. 15
 मणिसञ्जरी I. 19. 16
 मणिमाला I. 12. 14; 15; 18. 15
 मणिराग (°रङ्ग) I. 10. 30
 मणिरुचि I. 6. 8
 मण्डूकी I. 15. 21
 मत्तकोकिल I. 12. 31
 मत्तकीडा I. 21. 8
 मत्तगञ्जविलसित I. 16. 14
 मत्तवैदित I. 8. 3
 मत्तमयूर I. 13. 29
 मत्तविलासिनी I. 21. 5
 मत्ता I. 10. 23
 मत्ताकीडा I. 23. 9

मत्सेम I. २२. १
 मत्सेमविकीर्णित I. २०. १७
 मद् I. २. ४
 मद्कलनी I. २०. ३
 मद्कलित I. १३. ९
 मदन I. ३. ८
 मदनकलित I. १६. २१
 मदनसायक I. २२. ३
 मदनकुण्ड I. १२. १०
 मद्कलित I. १३. ९
 मद्लेखा I. ७. १५; १८
 मदिरा I. २२. ४
 मदिराक्षी I. १०. ५
 मद्रक I. २२. ५
 मद्रु I. २. ४; ४. ५
 मधुकरसत्ता I. ८. ११
 मधुकरिका I. ७. ३; ९. ६
 मधुमति I. ७. ७
 मधुमती I. ७. ८
 मधुमाधवी I. १४. ३
 मध्यक्षामा I. १४. २८
 मनोज्ञ I. ३. ६
 मनोज्ञा I. ७. १०
 मनोरमा I. १०. ९
 मनोवती I. १३. ३८
 मनोहंस I. १५. ३०
 मन्तेम I. २५. ५
 मन्थान I. ६. २
 मन्दक्रीडा I. २३. ९
 मन्दभाषिणी I. १३. १
 मन्दर I. ३. ४
 मन्दा I. ५. ३
 मन्दाकिनी I. १२. २७; १६. २
 मन्दाक्रान्ता I. १७. १६
 मन्दारमाला I. १८. ३६
 मयूरगति I. २३. ६
 मयूरपिच्छ I. १३. ३१
 मयूरकलित I. १५. १
 मयूरसारिणी I. १०. २६
 मरालिका I. १०. २८
 महातल्लीवृत्त I. २३. ३
 ४९ छन्दो.

महामदनसायक I. २४. ३
 महामालिका I. १८. ७
 महाकक्ष्मी I. ९. २५
 महाकम्बरा I. २२. ११; १२
 महिता I. १४. १९
 महिषी I. १६. १६
 मही I. २. ३; ८. १६. ३१
 महोग्गवज्रा I. १२. ५४
 महोत्सव I. १५. २३; १६. १
 मागधी VI. १०
 मागवक or (°कीर्तित) I. ८. १७
 माणिक्यमाला I. ११. २०
 मात्रासमक VI. १३
 माधवीलता I. १९. १३
 मामिनी I. ८. २४; III. ४६-४७
 माया I. १३. २९
 मालती I. ११. ३४; १२. १८
 मालभारिणी III. २३
 मालव I. २०. १४
 माला I. १०. ३२; १५. ८
 मालाचित्र I. २७. ३
 मालाचर I. १७. ११
 मालावृत्त I. २७. ३; ५
 मालिकोत्तरमालिका I. १८. ३३
 मालिनी I. ६. ११; १९; ८. २४; १५. १२
 मितभाषिणी III. ४१
 मित्र I. १५. २०
 मिश्रा IV. २८
 मुकुट I. ६. १५
 मुकुलित I. ६. ७
 मुक्तगुम्फ I. ७. १७
 मुक्तमाला I. १८. ३०
 मुक्तचपला I. ११. १०
 मुग्धक I. १९. १७
 मुषिता I. ७. १९
 मुद्रा I. २०. ५
 मुदली III. १४
 मुगचपला I. ५. ४; १०. १०
 मुगवधू I. ४. ५
 मुगाहमुषी III. ७
 मुषी I. ३. ७

सुग्री वचनी III. 38
 सुगोत्र I. 3. 1
 सुगोत्रसुख I. 13. 7
 सुवक्त्र I. 15. 3
 मेघ दण्डक I. 34. 2
 मेघमाता I. 24. 2
 मेघविस्फुर्जिता I. 19. 21
 मेघविलास I. 10. 35
 मेघावली I. 12. 36
 मोटक or (मोटनक) I. 11. 7
 मोदक I. 12. 38
 मोहप्रकाश I. 13. 33
 मौक्तिक I. 10. 28
 मौक्तिकदाम I. 12. 1
 मौक्तिकमाता I. 11. 24; 25
 धमक I. 5. 5
 धमवती III. 42
 धमुना I. 12. 18
 धवमती III. 37
 धवानी सुग्री III. 38
 धादवी I. 17. 20
 धुग्मधियुका IV. 10
 रक्ता I. 7. 20
 रचना I. 19. 4; 4 A
 रजनी I. 3. 8
 रजन I. 26. 5
 रजिता I. 11. 37
 रति I. 5. 7; 12. 37; 13. 41
 रतिमाता I. 8. 11
 रतितीका I. 19. 2
 रघोद्धता I. 11. 39
 रमण I. 3. 8
 रमणी I. 6. 24
 रमणीयक I. 15. 24
 रमा I. 5. 14; IV. 36
 रम्भा I. 19. 21
 रम्भा I. 6. 13
 राजरमणीय I. 14. 2
 राजहंसी I. 11. 22
 रत्नमवती I. 10. 17
 रश्मि I. 13. 6

रश्मिलुकी I. 11. 20; 17. 2
 रश्मि I. 9. 3; 11. 25; 13. 2; 15. 10;
 21. 3
 रूपमाता I. 9. 19
 रूप(रुम)वती I. 10. 17
 रेखा I. 15. 29
 रोचक I. 11. 28
 रोहिणी I. 17. 13
 रुद्री I. 13. 6; 14. 17; 23; 30; 33
 रुद्रीवर I. 12. 52
 लघुगति I. 13. 16
 लघुमणिगुणनिकर I. 9. 8
 लघुमालिनी I. 6. 11
 लट् I. 7. 7
 लता I. 18. 6
 लताकुसुम I. 22. 5
 लय I. 13. 22
 लयग्राहि I. 11. 9
 ललना I. 12. 37; 42; 16. 26
 ललित I. 12. 25; 18. 4; 23. 5; IV. 20
 ललितमति I. 8. 10
 ललित दण्डक I. 50. 1
 ललितपद I. 16. 6
 ललितपदा I. 12. 17
 ललितकता I. 24. 1; 38. 1
 ललितविक्रम I. 21. 7
 ललिता I. 4. 7; 12. 12; 42; 16. 16; III.
 10; 14
 लवली IV. 16
 लहरिका I. 31. 1
 लाळता I. 18. 9
 लाळित I. 22. 8; 10
 लाळिनी I. 10. 29
 लासिनी I. 4. 1
 लीलाखेक I. 15. 20
 लोका B. लोका
 वंशदक्ष I. 17. 15
 वंशपत्रपतित I. 17. 14
 वंशमाता IV. 30
 वंशस्थ I. 12. 2
 वंशस्थविक I. 12. 2

वक्र I. 9. 14
 वक्र बहुवृत्त IV. 1-3
 वक्रक I. 7. 5
 वक्रित I. 19. 10
 वक्रसिनी III. 5
 वल I. 3. 6
 वलमञ्जरी I. 21. 2
 वलमयूर I. 14. 19
 वलकला I. 14. 35
 वलकलिका I. 26. 3
 वलकुलन I. 18. 34
 वलतलु I. 12. 18; 22. 6
 वरदा I. 18. 7
 वरयुवति I. 16. 17
 वरसुन्दरी I. 14. 19
 वरुथिनी I. 19. 1
 वरम I. 4. 14
 वर्धमान IV. 24
 वलना I. 14. 35
 वलि I. 2. 4
 वल्लकी I. 19. 22
 वल्ली I. 4. 10
 वलन्त I. 14. 8
 वलन्तचत्वर I. 12. 5
 वलन्तचामर I. 12. 5
 वलन्ततिलक I. 14. 3
 वलन्तमञ्जरी I. 12. 2
 वलन्तमालिका III. 23
 वलन्ता I. 12. 36
 वसुधा I. 14. 37
 वसुधाता I. 17. 8
 वसुमती I. 6. 5
 वायुरा I. 5. 12
 वाक्काती III. 37
 वाक्कालकाञ्ची I. 18. 25
 वाक्किनी I. 16. 3; 4; 17. 3
 वाजोर्मि I. 11. 30; 32
 वाजोर्मिनाका s. वाजोर्मि
 वागरी III. 9
 वागवसिका VI. 17
 वागविका V. 6

वायुवेगा I. 19. 15; 15A
 वाक्की III. 4
 वासन्ती I. 14. 24
 वाहिनी I. 12. 16
 वलसितकुसुम I. 27. 4
 वलकान्ता I. 6. 9; 12. 46
 विगाथा V. 7
 विमिश्रित I. 19. 10
 विमिश्रित I. 18. 13
 वितान I. 8. 1; 19; 32; 10. 35; 12. 50
 विदग्धक I. 5. 12
 विदुषी I. 11. 44
 विद्याधर I. 12. 45
 विद्युत् I. 13. 24
 विद्युत्कान्ता I. 5. 8
 विद्युन्माका I. 8. 22; 13. 25; 23. 9
 विद्युन्मालिका I. 13. 23
 विद्युल्लेखा I. 6. 12; 8. 22
 विद्युवक्त्रा I. 7. 15
 विध्यम्माका I. 11. 9
 विपरीतपण्या IV. 6; 8
 विपरीतभासा III. 31
 विपरीतालयकी III. 18
 विपिनतिलक I. 15. 15
 विपुलमुखा I. 10. 7
 विपुला भावा V. 3
 विपुला वक्त्र IV. 10
 विपुलप्रिया I. 18. 33
 विबोधिनी III. 14
 विमा I. 8. 6
 विभावरी I. 12. 5
 विमूषणा I. 11. 22
 विभ्रमगति I. 24. 10
 विभ्रमा I. 14. 13
 विमलवला I. 8. 29
 विमला I. 6. 23; 7. 23; 11. 43
 विद्योमिनी III. 14
 विकम्बिता I. 17. 1
 विकम्बिता I. 7. 1; 13. 38
 विकसितक्रीडा III. 25

विलास I. 18. 29; IV. 26; 27

विलासिता I. 10. 23

विलासिनी I. 4. 1; 11. 2; 14. 19; 17. 6

विलोलासिका I. 12. 27

विवाहा I. 9. 11

विसिका V. 13

विशुद्धचरित I. 22. 5

विशोक I. 11. 12; VI. 15

वीथी I. 6. 15

वृच I. 10. 12; 20. 11; 13

वृत्तललित I. 30. 1

वृत्तलसमृद्धा I. 10. 16

वृत्ता (वृत्ता) I. 11. 19

वृत्ताङ्गी I. 11. 19

वृद्धि I. 4. 11

वृन्ता 8. वृत्ता

वृन्दारक I. 23. 1

वृषभचरित I. 17. 14

वृषभगजविलसित I. 16. 14

वृषभललित I. 17. 14

वेगवती I. 26 1; III. 15

वेळिता I. 16. 30

वेदवाप्रीति I. 24. 9

वेदवारक I. 20. 1A

वैतालीय VI. 1

वैतिका I. 11. 36

वैशदेवी I. 12. 47

वीडा I. 4. 11

वाङ्म I. 23. 2

वाङ्मनारी I. 6. 17

वाङ्मनिधि III. 30

वाफरिका I. 6. 8

वाग्मु I. 19. 24

वाग्म्या VI. 24

वाग्म I. 15. 8

वाग्मललित I. 14. 14; 27

वाग्मा I. 14. 15

वाग्माला I. 16. 13

वाग्म I. 5. 7

वाग्मनिचलिता I. 9. 11

वाग्माह्वरचित I. 20. 2

वाग्लिका I. 15. 7

वाग्लिलेखा I. 9. 4

वाग्लिचदना I. 6. 7; 21. 4

वाग्नी I. 3. 6

वाग्दी I. 7. 12

वाग्दी I. 19. 23

वाग्दी I. 18. 28

वाग्दीललित I. 18. 27

वाग्दीलचिकीचित I. 19. 14

वाग्लिनी I. 11. 29

वाग्लिण्डित I. 11. 3; 5

वाग्लिणी III. 27

वाग्लिण्डिनी I. 6. 16

वाग्लिणी I. 17. 19

वाग्ना I. 5. 1; 7. 20; V. 9; VI. 27

वाग्लामणि III. 14

वाग्नी III. 2

वाग्लिका I. 12. 54

वाग्म I. 15. 2

वाग्मरूपक I. 7. 17

वाग्मविराट् I. 10. 24; 12. 2

वाग्मविराट् कथम IV. 25

वाग्मराज I. 6. 12

वाग्लिशिक्षा I. 16. 15.

वाग्मा I. 20. 12

वाग्मावती I. 14. 3

वाग्मा I. 8. 8

वाग्माङ्गी I. 3. 5

वाग्मेनी I. 11. 36

वाग्म I. 1. 1; 11. 24; 25; 15. 32

वाग्मरा 8. मन्दाक्रान्ता

वाग्मि I. 12. 13

वाग्मि I. 11. 36; 21. 10

वाग्मोमाला I. 13. 34

वाग्म I. 8. 33

वाग्मदा III. 45

वाग्मदावली III. 40

वाग्म I. 10. 31

वाग्म I. 16. 12

वाग्मक I. 15. 17

वाग्मा I. 11. 4; 22. 4

स्त्री I. 4. 5; 5. 1
 सदानति I. 13. 2
 सप्त I. 4. 12
 सप्तमभाषा I. 20. 9
 सप्तवर्षिणी I. 13. 1
 समद्विकलसिनी I. 17. 6
 समान I. 12. 49
 समानिका I. 7. 20
 समानी I. 8. 24; 25
 समुद्रवता I. 19. 3
 सखि I. 4. 13
 संपीड 8. प्रस्थापीड
 सम्भ्रान्ता I. 24. 4
 सम्मोहा I. 5. 8
 सरल I. 7. 16; IV. 22
 सरसी I. 21. 3
 सलिलनिधि I. 21. 3
 सान्द्रपद I. 11. 25; 26
 सार I. 2. 2
 सारंग I. 12. 10
 सारंगिका I. 9. 9
 सारंगी I. 15. 20
 सारणी I. 11. 41
 सारवती I. 10. 12
 सारसिका III. 15
 सारसी III. 44
 सारिणी I. 11. 4
 साखर I. 29. 1
 सावित्री I. 5. 9; 6. 12
 सिंह I. 14. 16
 सिंहाद् I. 13. 39
 सिंहच्छत IV. 31
 सिंहलीला I. 8. 24
 सिंहलेखा I. 8. 24
 सिंहविकीर्णित I. 18. 7
 सिंहविस्फूर्जित I. 18. 23
 सिंहाकान्ता I. 9. 15; 18
 सिंहोद्भवा (°ज्वा) I. 14. 3
 सिद्धि I. 21. 3
 सुकेसर I. 14. 18; 15. 5
 सुख I. 2. 3

सुषम्प्रमा I. 8. 2
 सुवती I. 5. 13
 सुवन्त I. 13. 42
 सुदर्शना I. 14. 36
 सुधा I. 18. 30
 सुधाकलश I. 26. 2
 सुधी I. 3. 7
 सुनन्दा I. 6. 13; 14. 40
 सुनन्दिनी I. 13. 38; III. 30
 सुन्दर I. 15. 24
 सुन्दरलेखा I. 9. 16
 सुन्दरी I. 12. 33; 23. 11; III. 14
 सुपवित्र I. 14. 9
 सुप्रभा I. 20. 10
 सुशोधिता III. 23
 सुभद्र I. 24. 7
 सुभद्रा I. 7. 1
 सुभद्रिका I. 11. 8
 सुभावा I. 10. 17
 सुमङ्गलिका I. 13. 39
 सुमङ्गली I. 13. 38
 सुमति I. 4. 15
 सुमालती I. 6. 1; 8. 14
 सुमुखी I. 4. 7; 11. 13
 सुरतकलिता I. 16. 20
 सुरदयिता I. 10. 10
 सुरनर्तकी I. 21. 11
 सुरभि I. 18. 37
 सुरसा I. 19. 12
 सुललित I. 16. 23
 सुललिता I. 16. 20
 सुवंशा I. 20. 10
 सुवक्त्र IV. 4
 सुवक्त्रा I. 13. 7
 सुवदना I. 20. 11
 सुवस्तु I. 3. 1
 सुवास I. 7. 6
 सुविकसितकुसुम I. 8. 12
 सुविलासा I. 8. 30
 सुवृत्ता I. 19. 21
 सुष्मा I. 10. 4

सूचीमुक्ती I. 6. 22
 सेना I. 3. 2
 सेनिका I. 11. 36
 सैकत्रिपादा IV. 28
 सोपानक I. 16. 12
 सोमकान्त नाराच I. 16. 1
 सोमकुल I. 6. 15
 सोमकान्त I. 8. 22
 सोमढक I. 16. 31
 सोमप्रिया I. 4. 3
 सोमराजि I. 6. 17
 सौदामिनी I. 12. 44
 सौम्या I. 9. 30
 सौम्या सिन्धु V. 13
 सौरभक IV. 19
 स्कन्धक V. 8
 स्फालित I. 14. 19; 24. 6
 स्फालितविक्रम I. 16. 29
 स्त्री I. 2. 1
 स्थिर I. 8. 3
 खिन्ना I. 9. 14
 व्यरशरमाळा 8. शरमाळा
 स्मृति I. 12. 4
 लक्ष I. 15. 8
 लक्ष्मरा I. 21. 9
 लक्ष्मणी I. 6. 20; 12. 52
 स्वागत I. 11. 38
 स्वैरिणीक्रीडन I. 24. 11

हंस I. 5. 6
 हंसक्रीडा I. 10. 22
 हंसगति I. 23. 8
 हंसपद I. 24. 8
 हंसपदा I. 25. 1
 हंसमाळा I. 6. 20; 7. 21; 24
 हंसरत्न I. 8. 19; 21
 हंसकव्य I. 25. 3
 हंसव्यामा I. 14. 28
 हंसव्येयी I. 14. 28
 हंसास्य I. 12. 6
 हंसिनी I. 8. 26
 हंसी I. 10. 21; 22. 7; III. 50
 हयलीक्याति I. 23. 4
 हरनर्तक I. 18. 26; 33
 हरनर्तन I. 18. 32; 33
 हरि I. 17. 10
 हरिणप्लुत I. 12. 33; 18. 26
 हरिणप्लुता III. 24
 हरिणी I. 17. 14
 हरिणीपद I. 18. 11
 हरिणोद्धता III. 24
 हरिबिलसित I. 7. 7
 हलमुक्ती I. 9. 24
 हारिणी I. 17. 16
 हारी I. 5. 2
 हृद्य I. 3. 4
 ही I. 12. 22

Appendix II

प्राचीनछन्दःशास्त्रोपलब्धप्राकृतवृत्तरूपाणां नाम्नां च

समुच्चयसूचिः ।

A. प्राकृत-वृत्त-रूप-सूचिः ।

(A Classified List showing The Structure of Prakrit Metres)

The *Prākṛta-Vṛtta-Rūpa-Sūci* is a Classified List of old Prakrit and Apabhramśa metres. It is divided into fourteen sections as follows :— I. Sama Dvipadī; II. Viṣama Dvipadī; III. Sama Catuspadī; IV. Ardhasama Catuspadī; V. Viṣama Catuspadī; VI. Pañcapadī, VII. Ṣaṭpadī; VIII. Aṣṭapadī; IX. Dvibhaṅgī; X. Tribhaṅgī; XI. Caturbhaṅgī; XII. Pañcabhaṅgī; XIII. Aṣṭabhaṅgī; XIV. Dvādaśabhaṅgī. In each section metres are arranged in the ascending order of the Mātrās which each Pāda of the metre contains; in the case of the Ardhasama metres, the ascending order of the Mātrās in the first Pāda is followed, the Mātrās of the other Pādas constituting a half being also given. The number of the Mātrās in all the Pādas of the Viṣama metres is fully indicated.

The first figure in this List refers to the serial number of the metre in that section; then follow in order, the name of the metre, the number of the Mātrās (in Italics), the Mātrā Gaṇas into which they are divisible, together with the figure showing the Yati if any (in Italics), these last two being put within brackets, and lastly, the references arranged in an alphabetical order. Short and long letters when prescribed, are shown by the older signs, namely, I and S. Only rarely have I used the usual letters to indicate the Akṣara Gaṇas when they are laid down.

The metres in this Sūci are collected from the following ten old and important treatises on Prakrit and Apabhramśa metres, arranged as far as possible in a chronological order:—

1. *Jāṇḍērayī* of Janāśraya (Jns.): See No. 4 in the List of Works on p. 284 under Sanskr̥ta-Vṛtta-Rūpa-Sūci; 2. *Ajitasāntustava* of Nandiṣoṇa (As.): See No. 5 in the same; 3. *Vṛttajāṭisamuccaya*

- of *Virahāṅka* (Vjs.): See No. 6 in the same; 4. *Gāthālakṣaṇa* of Nanditāḍhya (N.): See No. 7 in the same; 5. *Svayambhūchandas* of Svayambhū (Sb.; and SbP. for its Pūrvārdha): See No. 9 in the same; 6. *Chandaśekhara* of Rājasekhara (R.): See No. 13 in the same; 7. *Chandonuśāsana* of Hemacandra (H.): See No. 14 in the same; 8. *Kavidarpaṇa* of an unknown author (Kd.): See No. 15 in the same; 9. *Chandaḥkośa* of Ratnaśekhara (Ck.): See No. 16 in the same; 10. *Prākṛta Paṅgalam* (PP.): See No. 17 in the same.
-

Section I

समद्विपदी

- 1 विजया 4 H. 7. 58; R. 227; Sb. 7. 3.
- 2 रेचका 5 H. 7. 59; R. 228; Sb. 7. 4.
- 3 गणद्विपदी 6 H. 7. 60. R. 229; Sb. 7. 5.
- 4 स्वरद्विपदी 7 (4, 3) H. 7. 61; R. 230; Sb. 7. 6.
- 5 अप्सरा 7 (5, 2) H. 7. 62; R. 231; Sb. 7. 7.
- 6 वसुद्विपदी 8 H. 7. 63; R. 232.
- 7 करिमकरभुजा 8 (4, 4) H. 7. 64; R. 233; Sb. 7. 9.
- 8 चन्द्रलेखा 8 (4,1,2,1) H. 7. 65.
- 9 मदनविलसिता 8 (5, 3) H. 7. 66; R. 234; मङ्गलवती Sb. 7. 8.
- 10 मलयविकसिता 8 (6, 2) Sb. 7. 10.
- 11 जंमेदिका 9 (4, 5) H. 7. 67; R. 235; Sb. 7. 11.
- 12 लवली 9 (5, 4) H. 7. 68; R. 236.
- 13 अमरपुरसुन्दरी 10 (7, 2, 1) H. 7. 69.
- 14 काञ्चनलेखा 10 (6, 4) H. 7. 70.
- 15 चारु 10 (5, 5) H. 7. 71 = ललतक Sb. 7. 12.
- 16 पुष्पमाला 12 (3, 6, 3) H. 7. 72.
- 17 विच्छित्ति 22 (2, 4 x 5, जगण avoided) Vjs. 4. 91.
- 18 उत्फुल्लक 24 (4 x 5, ss) Vjs. 4. 63.
- 19 द्विपथक 26 (4 x 3, s, 4 x 2, ss) Vjs. 4. 27; see दोहक IV. 90.
- 20 उपगीति 27 (12) Ck. 69, Kd. 2. 9; H. 4. 7; Vjs. 4. 14; गद्य N. 64; Pp. 1. 52, SbP. 1. 4; वामनिका Jns. 5. 39.
- 21 कुङ्कुम (उल्लाल) 27 (15) Ck. 12, 29, Kd. 2. 2, 3; H. 7. 3.
- 22 कर्पूर (उल्लाल) 28 (15) Ck. 12, 29; Kd. 2. 2, 3; H. 7. 2; Pp. 1. 118.
- 23 लय 28 (4 x 7) H. 7. 4; R. 176; Sb. 6. 132.
- 24 भ्रमरपद 28 (4 x 7; 10, 8) H. 7. 5; R. 177; Sb. 6. 133.
- 25 उपभ्रमरपद 28 (6, 4 x 5, 2; 10, 8) H. 7. 6; R. 178, Sb. 6. 134.
- 26 उपस्कन्धक 29 (12, 17) H. 4. 14, Kd. 2. 9.
- 27 गरुडपद 29 (4 x 6, 5) H. 7. 7; R. 179; Sb. 6. 135.
- 28 उपगरुडपद 29 (6, 4 x 5, 3) H. 7. 8; R. 180; Sb. 6. 136.
- 29 हरिणीकुल 30 (4 x 7, 2) H. 7. 9, R. 182.
- 30 गीति 30 (4 x 7, 2, 12) Ck. 68; H. 4. 6; Jns. 5. 40; Kd. 2. 9; SbP. 1. 3; Pp. 1. 68, उद्गाय N. 62, 66.
- 31 गीतिसम 30 (4 x 7, 2, 10, 8) H. 7. 10; R. 181; Sb. 6. 137.
- 31A ध्रुवा 30 (4 x 7, 2, 16) Jns. 5. 41.
- 32 भ्रमरहत 30 (6 x 5, 10, 8) H. 7. 11; R. 183; Sb. 6. 139.
- 33 हरिणीपद 30 (6, 4 x 6; 12, 8) H. 7. 12; R. 182; Sb. 6. 138.
- 34 कमलाकरं 31 (6 x 4, 4, 3) H. 7. 13; R. 184; Sb. 6. 140.
- 35 कुङ्कुमतिलकावली 31 (4 x 7, 3) H. 7. 14; R. 185; Sb. 6. 141.

- 36 रत्नकण्ठिका 31 (4 × 7, 3; 12, 8) H. 7. 15; R. 186; Sb. 6. 142.
 37 शिखा 31 (6, 4 × 5, 5; 12, 8) H. 7. 16; R. 186.
 38 छट्टणिका 31 (4 × 7, 3; 10, 8) H. 7. 17.
 39 रिपुच्छन्दस् 31 (12) H. 4. 9; Kd. 2. 10; गीतिका Jns. 5. 42.
 40 ललिता 31 (13) H. 4. 10; Kd. 2. 11.
 41 घत्ता 31 (10, 8) Pp. 1. 99.
 42 घत्तानन्द 31 (10, 7) Pp. 1. 102.
 43 भद्रिका 32 (13) H. 4. 11; Kd. 2. 10.
 = गीतिका Jns. 5. 43, Vjs. 2. 2-3.
 44 स्कन्धक 32 (12) H. 4. 13; Kd. 2. 9; N. 49; Pp. 1. 73; SbP. 1. 3; Vjs. 4. 9; आर्यागीति Jns. 5. 44.
 45 स्कन्धकसम 32 (4 × 8; 10, 8) H. 7. 18; R. 187; Sb. 6. 143.
 46 स्कन्धकसमा 32 (6, 4 × 6, 2, 10, 8) H. 7. 21; R. 190; Sb. 6. 146.
 47 मौक्तिकदाम 32 (4 × 8; 12, 8) H. 7. 19; Kd. 2. 3, R. 188; Sb. 6. 144.
 48 मौक्तिकदास्री 32 (6, 4 × 6, 2, 12, 8) H. 7. 21, R. 190; Sb. 6. 146.
 49 नवकदलीपत्र 32 (4 × 8, 14, 8) H. 7. 20, R. 189, Sb. 6. 145.
 50 नवकदलीपत्रा 32 (6, 4 × 6, 2, 14, 8) H. 7. 21, R. 190, Sb. 6. 146.
 51 आयामक 33 (4 × 7, 5) H. 7. 22; R. 191, Sb. 6. 147.
 52 उपायामक 33 (6, 4 × 6, 3) H. 7. 26, R. 195, Sb. 6. 151.
 53 काञ्चीदाम 33 (4 × 7, 5, 10, 8) H. 7. 23; R. 192; Sb. 6. 148.
 54 उपकाञ्चीदाम 33 (6, 4 × 6, 3; 10, 8) H. 7. 26; R. 195; Sb. 6. 151.
 55 रसनादाम 33 (4 × 7, 5; 12, 8) H. 7. 24, R. 194; Sb. 6. 149.
 56 उपरसनादाम 33 (6, 4 × 6, 3; 12, 8) H. 7. 26; R. 195; Sb. 6. 151.
 56A मालागलितक 31 (4, 5, 4 × 2, 5, 1 × 2, 18) Vjs. 4. 105.
 56B गीतिका 31 (4 × 2, 5, 4, 5, 4, 5, 2) Jns. 5. 43.
 57 चूडामणि 33 (4 × 7, 5, 14, 8) H. 7. 25, R. 193, Sb. 6. 150.
 58 उपचूडामणि 33 (6, 4 × 6, 3; 14, 8) H. 7. 26, R. 195, Sb. 6. 151.
 59 स्वप्रक 34 (4 × 8, 2) H. 7. 27; R. 196, Sb. 6. 152.
 60 अप्सरःकुसुम 34 (4 × 8, 2, 10, 8) R. 197; Sb. 6. 153.
 61 भुजंगविक्रान्त 34 (4 × 8, 2, 12, 8) H. 7. 28, R. 198, Sb. 6. 154.
 62 ताराध्रुवक 34 (4 × 8, 2, 14, 8) H. 7. 29; R. 200.
 62A ताराध्रुवक 34 (6, 4 × 2, 6, 4 × 3, 2, 14, 8) Sb. 6. 155.
 63 नवरङ्गक 34 (4 × 8, 2, 16, 8) H. 7. 30, R. 202; Sb. 6. 156.
 64 पवनध्रुवक 34 (6, 4 × 4, 6, 4, 2, 14, 8) H. 7. 33, R. 201; Sb. 6. 156.
 65 स्थविरासनक 34 (6 × 3, 4 × 4, 16, 8) H. 7. 31; R. 203.
 66 सुभग 34 (4 × 7, 6; 16, 8) H. 7. 32; R. 204.
 67 कुमुद 34 (6, 1 × 2, 6, 4 × 3, 2, 10, 8) H. 7. 34.
 67A कुमुद 34 (4, 6, 4, 6, 4 × 3, 2; 10, 8) R. 197.
 68 भाराक्रान्त 34 (6, 4 × 2, 6, 4 × 3, 2, 12, 8) H. 7. 35; R. 199.
 69 तीर्थानन 35 (4 × 8, 3) Sb. 7. 157; कन्दोद्द H. 7. 36; R. 205.

- 70 भ्रमरवृत्त 35 (6 × 2; 4 × 5, 3; 10, 8) H. 7. 37; R. 206; Sb. 6. 159.
 71 सुरक्रीडित 35 (6 × 2, 4 × 5, 3; 12, 8) H. 7. 38; R. 207; Sb. 6. 160.
 72 सिंहविक्रान्त 35 (6 × 2, 4 × 5, 3; 14, 8) H. 7. 39; R. 208.
 73 कुङ्कुमकेसर 35 (6 × 2, 4 × 5, 3; 16, 8) H. 7. 40; R. 209.
 73A प्रसृता 35 (10, 4, ज, 4, ज, 4, य) Vjs. 4. 92.
 74 बालभुजंगमललित 36 (4 × 9) H. 7. 41, R. 210.
 75 उपगन्धर्व 36 (6 × 3, 4 × 4, 2, 12, 8) H. 7. 42; R. 211.
 76 संगीत 36 (6 × 3, 4 × 4, 2, 14, 8) H. 7. 43; R. 212; Sb. 6. 161.
 77 उपसंगीत 36 (6 × 3, 4 × 4, 2; 16, 8) H. 7. 44; R. 213; Sb. 6. 162.
 78 गोन्दल 37 (4 × 8, 5) H. 7. 45; R. 214; Sb. 6. 163.
 79 रथ्यावर्णक 37 (6, 4 × 7, 3; 12, 8) H. 7. 46; R. 215; Sb. 6. 164.
 80 चञ्चरी 37 (6, 4 × 7, 3; 14, 8) H. 7. 47; R. 216; Sb. 6. 165.
 81 अभिनव 37 (6, 4 × 7, 3; 16, 8) H. 7. 48; R. 217; Sb. 6. 166.
 82 चपल 37 (4 × 6, 6, 4, 3; 16, 8) H. 7. 49, R. 217.
 83 चपल 37 (6, 4 × 7, 3, 16, 8) Sb. 6. 166.
 84 झुल्लुणा 37 (10, 10) Pp. 1. 156.
 85 अमृत 38 (4 × 6, 6, 4 × 2) H. 7. 50, R. 220; Sb. 6. 169.
 86 सिंहपद 38 (4 × 9, 2; 16, 8) H. 7. 51; R. 220, Sb. 6. 169.
 87 दीर्घक 38 (4 × 9, 2, 14, 8) H. 7. 52; R. 218; रतिरमणप्रिय Sb. 6. 167.
 88 कलकण्ठीस्त 38 (6, 4 × 8; 14, 8) H. 7. 53, R. 219; Sb. 6. 168.
 89 शतपत्र 38 (6 × 2, 4 × 6, 2; 14, 8) H. 7. 54; R. 220; Sb. 6. 168.
 90 अतिदीर्घक 39 (4 × 9, 3; 14, 8) H. 7. 55; R. 221; Sb. 6. 170.
 91 मत्तमातङ्गविजृम्भित 39 (6 × 2, 4 × 6, 3; 14, 8) H. 7. 56, मत्तमातङ्ग-त्रिका
 R. 223, Sb. 6. 171.
 92 मालाध्रुवक 40 H. 7. 57; R. 223; Sb. 6. 172.
 93 मालाध्रुवक 41 H. 7. 57; R. 223; Sb. 6. 172.
 94 खञ्जा 41 (4 × 9, २) Pp. 1. 158.
 95 मालाध्रुवक 42 H. 7. 57; R. 223. Sb. 6. 172.
 96 विशाला¹ 46 (2, 4 × 11) Vjs. 4. 90.

1. I. 96: The Caturmātras in the odd places of Viśālā should always contain two short letters in them, while those in the even places should either be Jagāṇas or contain all short letters.

Section II

विषमद्विपदी

1 उद्गीति	27-30	H. 4. 8; Kd. 2. 9; N. 27; SbP. 1. 4; विगाथा Ck. 67; N. 64; Pp. 1. 66.
2 शिखा	28-32	Pp. 1. 161-162.
3 उत्स्कन्धक	29-32	H. 4. 15; Kd. 2. 9 com..
4 गाथा ¹	30-27	Ck. 51-61; H. 4. 1-5; Kd. 2. 4-5; N. 6 ff.; Pp. 1. 54 ff.; SbP. 1. 4-5; Vjs. 2. 2-8; दोसा Vjs. 4. 35-36.
5 संकीर्णस्कन्धक	30-32	H. 4. 17; Kd. 2. 9 com.; SbP. 1. 3; गायिनी Ck. 70; N. 65; Pp. 1. 70.
6 अवस्कन्धक	32-29	H. 4. 16; Kd. 2. 9 com.
7 संकीर्णस्कन्धक	32-30	H. 4. 17; Kd. 2. 9 com.; SbP. 1. 3; सिहिनी Pp. 1. 70.
8 जातीफल	34-27	H. 4. 18; Kd. 2. 11 com.
9 गाय	38-27	H. 4. 19; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
10 दाम	42-27	H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.
11 माला ³	45-27	Pp. 1. 164.
12 उद्गाथ	46-27	H. 4. 20; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
12A समशीर्षक	47 (55, 63, 71, etc.)-27	H. 4. 2; R. 4.
13 उद्दाम	50-27	H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.
14 विगाथ	54-27	H. 4. 20; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
15 विदाम	58-27	H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.
16 अवगाथ	62-27	H. 4. 20; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
17 अवदाम	66-27	H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.
18 संगाय	70-27	H. 4. 20; Kd. 2. 12; SbP. 1. 8.
19 संदाम	74-27	H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.
20 उपगाथ	78-27	H. 4. 20, Kd. 2. 13, SbP. 1. 8.
21 उपदाम	82-27	H. 4. 23, Kd. 2. 13 com.
22 गायिनी	86-27	H. 4. 21; Kd. 2. 13.
23 दामिनी	90-27	H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.; SbP. 1. 8.
24 मालागाथ	94 (102, 110 etc.)-27	H. 4. 22; Kd. 2. 13 com.
25 मालादाम	98 (106, 114 etc.)-27	H. 4. 23; Kd. 2. 13 com.

2. II. 4: A Gāthā contains two halves, both of which are divided into two parts each. The first part in each half contains 12 Mātrās; the second part of the first half contains 18, while the second part of the second half contains only 15 Mātrās. The 12 Mātrās in the first part are made up of three Caturmātrās of any kind. But a long letter must not be used at the junction of the Caturmātrās, combining Mātrās from the earlier and the later ones. The second part of the first half is made up of four Caturmātrās (of which the third must either be a Jagana or contain all short letters, the others may be of any kind) followed by a long letter at the end. In the second part of the second half, we have in succession two Caturmātrās of any kind, a short letter, one Caturmātra of any kind and a long letter at the end. A Jagana must, however, never be employed for a Caturmātra in the odd places of a Gāthā.

3. II. 11: In the first half of Mālā we have 36 short letters followed by a Ragana and two long letters at the end. The second half of Mālā is identical with that of Gāthā.

Section III

समचतुष्पदी

1 विजयक	8 Ck. 19.
1A विद्युद्विलसित	8 (सस) As. 21.
2 मधुमार	8 (4, ज) Pp. 1. 175.
3 ध्रुवक	9 (5, 4) H. 6. 24; Sb. 8. 3.
4 अवलम्बक	9 (4, र) Vjs. 4. 68; see Nos. 17, 22, 29.
4A बह्वल	9 Ck. 8.
5 एकावली	10 (5 × 2) Ck. 47.
6 दीपक	10 (4, 5, 1) Pp. 1. 181.
7 शशिवदना	10 (4 × 2, 2) H. 6. 25; Sb. 6. 123; शशाङ्कवदना R. 165.
8 आभीर	11 (7, ज) Pp. 1. 177.
9 मारकति	11 (4, 5, 2 or 4 × 2, 3) H. 6. 26; R. 166; Sb. 6. 124.
10 रक्ता	11 (र, ज, स) Vjs. 3. 7; = खेटक Vjs. 4. 76.
11 मनोवती	11 (4, 5, स) Vjs. 3. 4.
12 महानुभावा	12 (6, 4, 2 or 4 × 3; 6 × 2) H. 6. 27; R. 167; Sb. 6. 125.
13 प्रगीता	12 (4, 4, ss) Vjs. 3. 6, अवलम्बन Jns. 5. 70-71.
13A नटचरण	12 (4, 4, 8; 8) H. 3. 71.
14 नाराचक	12 (ज, र, न) Vjs. 4. 58.
15 घत्ता	12 Sb. 8. 13.
16 अप्सरोविलसित	13 (6, 4, 3, or 4, 4, 5) H. 6. 28; R. 168; Sb. 6. 126.
17 खण्ड (अवलम्बक)	13 (4, 4, 5) H. 4. 53; SbP. 3. 3.
18 संगलितक	13 (4, 4, 5) H. 4. 29.
19 पदगलिता	13 (4, 4, 5) Vjs. 4. 102.
20 सुन्दरा गलितक	13 (5, 5, 3) H. 4. 36.
21 ज्योत्स्ना	13 (5, 5, ss) Vjs. 3. 3.
22 उपखण्ड (अवलम्बक)	13 (6, 4, 3) H. 4. 54; Kd. 2. 22 com.
23 उद्दोहक	13 Kd. 2. 17.
24 हंसिनी	13 Vjs. 4. 72.
25 मानिनी	13 (र, ज, ss) Vjs. 3. 8.
26 गाय	13 (र, स, ss) Vjs. 4. 57.
26A सुमह	13 As. 20.
26B कद्	13 or 14 Vjs. 3. 45.
27 गन्धोदकधारा	14 (6, 4, 4 or 4 × 3, 2) H. 6. 29; R. 1. 169; Sb. 6. 127; सम्बटक in a song H. 5. 42.
28 हाकलि ⁴	14 Pp. 1. 172.
29 खण्डिता (अवलम्बक)	14 (6, 4, 4) H. 4. 55; Kd. 2. 22 com.

4. III. 28: To make up the 14 Mātrās in the lines of Hākali, Caturmātrās of Saganā or Bhaganā type or those that contain two short letters should be employed.

- 30 निध्यायिका 14 (5, 3 × 3) H. 4. 76; see also Nos. 73, 78.
 31 कौमुदी 14 (5, 5, स) Vjs. 3. 5.
 32 तारा 14 (4, 4, ज, स) Vjs. 3. 2.
 33 सुमना^१ 14 (4 × 3, स) Vjs. 3. 1.
 33A विदारी 14 (8, म, स) Jns. 5. 66-68.
 34 लघुचतुष्पदी 15 Ck. 40.
 35 पारणक 15 (4 × 3, 3 or 6, 4, 5) H. 6. 30; R. 170; Sb. 6. 128.
 36 आनन्दित 15 (4 × 3, स) Vjs. 4. 20.
 37 पद्मिनी 15 (4, 4, 5, स) Vjs. 3. 10.
 37A शम्या-साम्या 15 or 16 Vjs. 4. 23.
 37B सिद्धि 15 to 18 Vjs. 3. 41.
 38 पादाकुलक 16 H. 3. 70; Pp. 1. 129; R. 171; Sb. 6. 129; SbP. 1. 5. 1.
 39 संकुलक 16 (6, 4, 4, 2) H. 5. 28 com; R. 172; Sb. 6. 129.
 40 पङ्क्ति^१ 16 (4 × 4) Ck. 36; H. 3. 73; 6. 31; Kd. 2. 22; N. 74;
 Pp. 1. 125; R. 173; Sb. 6. 129; 8. 15.
 41 मालती 16 (Gaps of 1, 3, 5 Mātrās only) Ck. 49.
 42 सिंहावलोक 16 (all short or 4 स) Pp. 1. 183.
 43 मात्रासमक^१ 16 (9th short) H. 3. 65; Kd. 2. 19; SbP. 5. 2.
 44 विश्लोक 16 (5th, 8th short) H. 3. 67; Kd. 2. 19; SbP. 5. 4.
 45 चित्रा 16 (5th, 8th, 9th short) H. 3. 68; Kd. 2. 20; R. 5;
 SbP. 5. 5.
 46 वानवासिका 16 (9th, 12th short) As. 33; H. 3. 69; Kd. 2. 20;
 SbP. 5. 3.
 47 उपचित्रा 16 (9th long) H. 3. 66; Kd. 2. 20; SbP. 5. 6.
 48 मुक्तावली (गलितक) 16 (3 × 4, त) H. 4. 46; मुक्तावलि Kd. 2. 21.
 49 वदनक 16 (6, 4, 4, 2) H. 5. 28; Kd. 2. 21; R. 16, 19; Sb. 1. 12.
 50 रास 16 (4 × 3, स) Vjs. 4. 85.
 51 अप्सरा 16 (5, 5, ज, स) Vjs. 3. 9.
 52 चन्द्रिका 16 (5, 5, 4, स) Vjs. 3. 17.
 53 नन्दिनी 16 (4 स) Vjs. 3. 20, छिनक Vjs. 4. 54.
 54 भित्तक 16 (3 म, स) Vjs. 4. 55.
 55 विलासिनी 16 (3, 3, 4, 3, 3) H. 4. 60.

5. III. 33. In Sumana the third Caturmātra is never a Sagana nor contains two long letters.

6. III. 40 According to CK. and PP., the last Caturmātra must be a जगग; for the Sanskrit Paddhatikā, compare H. 3.73.

7. III. 43-47 All the five metres are treated as Sanskrit Mātrā Vṛttas by other metricians. In all the five the first Caturmātra may be of any kind except the Jagana, and the last two Mātrās should always be represented by a long letter. Otherwise, the 9th Mātrā in Mātrāsamaka, 5th and 8th in Viśloka, 5th, 8th and 9th in Citrā, 9th and 12th in Vānavāsikā, must be represented by short letters, while the 9th and 10th Mātrās of Upaotrā must be together represented by a long letter.

- 56 विलासिनी⁸ 16 (5, 5, ज, स) Vjs. 4. 15.
 57 परिनिन्दित 16 (र, न, म, ss) Vjs. 4. 19.
 58 भूषणा गलितक 16 (5, 5, 3, 3) H. 4. 37.
 59 विभूषणा 16 (2, ज, त, र) Vjs. 4. 94.
 60 घत्ता 16 (4 म) Sb. 8. 14.
 61 अडिला 16 (with one Yamaka) Ck. 41; H. 5. 30; Kd. 2. 21; Pp. 1. 127; R. 20; Sb. 4. 12; Vjs. 4. 33.
 62 मडिला 16 (with 2 Yamakas) Ck. 41; H. 5. 30; Kd. 2. 21; R. 20 Sb. 4. 12.
 63 बाणासिका⁹ 16 (4 × 4) Vjs. 4. 17.
 64 उपवदन 17 (6, 4, 4, 3) H. 5. 29; R. 17, 174; Sb. 4. 12; 6. 130.
 65 रगडाधुवक 17 (4 × 3, 5; or 6, 4, 4, 3) H. 6. 32; R. 174.
 66 उत्थक = अवस्थितक 17 (5 × 3, 2) H. 5. 31; Sb. 8. 1.
 67 कुसुम (रासक) 17 (4, 5, ज, ss) H. 5. 15.
 68 विद्युत् 17 (4, 5, 1, 4, or 4 × 3, 5) Vjs. 3. 11.
 69 सरस्वती 17 (4, 5, 5, ss) Vjs. 3. 13.
 70 विभूति 17 (4, ज, 4, 5) Vjs. 3. 15.
 71 चन्द्रकान्ता 17 (4, 5, 4, स) Vjs. 3. 22.
 72 निर्वापिता 17 (4, 4, ज or III, 5) Vjs. 4. 16; निर्धायिका Jns. 5. 46-48.
 73 निधायिका 17 (4, 4, 3 × 3) H. 4. 76.
 74 धुन्तलक 17 (4, 5, ज, ss) Vjs. 4. 71.
 75 विभ्रम (रासक) 18 (न, र, य, ss) H. 5. 14.
 76 मनोरमा 18 (4 × 3, ज, स) Vjs. 4. 82; विजया Vjs. 3. 18.
 77 सुमङ्गला 18 (4 × 4, 2) H. 4. 52; Vjs. 3. 16.
 78 निधायिका 19 (5, 5, 3 × 3) H. 4. 76.
 79 रतिबल्लभ 19 (5 × 3, 4) H. 4. 47.
 80 प्रभावती 19 (ज, 4, ज, 4, ss) Vjs. 3. 19.
 81 वीथी 19 (4 × 3, र, स) Vjs. 4. 67.
 81A गन्धारी 17, 18 or 19 (4 or 5, 4 or 5, ss or III, 5) Vjs. 3. 13.
 82 मदनावतार 20 (5 × 4) H. 4. 83, Kd. 2. 22, N. 78; Sb. 8. 2, चन्द्रानन N. 78.
 83 कामिनीमोहन 20 (4 र) Ck. 10.
 84 पद्म्या (चतुष्पदी) 20 (4 × 3, 5, ss) Vjs. 3. 24; शालभजिका Vjs. 4. 79.
 85 क्रीडनक¹⁰ 20 (4 × 3, 5, 3) H. 4. 69, Vjs. 4. 21.
 86 शुभा or सुधा 20 (2, 4, ज, 4, ज, 2) Vjs. 4. 97.
 87 कुमुदक 20 (4, 5, 5, म, स) Vjs. 4. 62.
 88 हंसी 20 (4, 5, 4, 5, स) Vjs. 3. 23.

8. III. 56: Both the Pañcamātras must be Antyaguru in Vilāsinī.

9. III. 63: In Banāsika the 3rd Caturmatra is either a Jagana or must contain all short letters. The 4th must have a long letter at the end

10. III. 85: The Pañcamātra is either sis or iis and the Trimātra is is according to Vjs.

- 89 शुभभा 20 (4, 5, 4, 4, 18) Vjs. 3. 14.
 90 धी 20 (5 स) Vjs. 3. 21; भ्रमरावलि Vjs. 4. 61.
 91 तरंगक 20 (4 म, ss) Vjs. 4. 22.
 92 शुभगलितक 20 (6, 3 × 4, 8) H. 4. 30.
 93 हीरावली 20 (5, 5, 4, 6) H. 4. 48.
 94 अरविन्दक 20 (6, 5, 4, 3, 2) H. 4. 70; SbP. 1. 2. 1.
 95 आवली¹¹ 20 (6, 4 × 3, 2) H. 4. 58.
 95A नृत्तगति 20 (4, 4, ss, 4, ss) H. 3. 72.
 95B संगतक 20 (भमभसस) Vjs. 4. 64-65.
 96 प्लवंगम 21 (6 × 3, 18) Pp. 1. 186-188.
 97 आभाणक 21 (4 × 5, 1) Ck. 17.
 98 दुर्दुर (रासक) 21 (4, 5, 5, 4, 18) H. 5. 10.
 99 आमोद (रासक) 21 (4, र, ज, म, स) H. 5. 11.
 100 रासावलय 21 (6, 4 ex. ज, 6, 5) H. 5. 26; Kd. 2. 25; चतुष्पदी or वस्तुक
H. 5. 26 com.
 101 रासक 21 (18, न; 14) H. 5. 3; Sb. 8. 25.
 102 सौम्या 21 (5, 5, 4, 4, 18) Vjs. 3. 27; रमणीयक Vjs. 1. 26; संपिण्डिता
गलिता Vjs. 4. 89.
 103 गलितक 21 (5, 5, 4, 4, 3) As. 32; H. 4. 25; Kd. 2. 23, SbP. 2. 4.
 104 उपगलितक 21 (5, 5, 4, 4, 3; 3rd & 6th short) H. 4. 26.
 105 अन्तरगलितक 21 (5, 5, 4, 4, 3; rhyme *ac; kel*) H. 4. 27.
 106 मञ्जरी 21 (3, 3, 4 × 3, 3) H. 4. 61; Kd. 2. 22 com.
 107 तरंगक¹² 21 (6, 1, 2, 1, 4, 2, 8, 3) H. 4. 74, SbP. 3. 8.
 107A उद्गीतक 21 (4 × 4, sis = विपम; 4, 5, 5, 18, 18 = सम) Vjs. 4. 81.
 108 अवतंसक (रासक) 22 (4, 5, ज, ज, य) H. 5. 5.
 109 कुन्द (रासक) 22 (4, 5, 5, ज, ss) H. 5. 6.
 110 अश्वक्रान्ता 22 (5 म, स) Vjs. 3. 32-33; सोपानक As. 8. See IX. 2.
 111 वनराजि 22 (4, 5, 5, ज, ss) Vjs. 3. 37.
 112 रत्नमाला 22 (4, 5, 5, 4, स) Vjs. 3. 39.
 113 ललिता 22 (4 × 5, 8) Vjs. 4. 60, गलितक Jns. 5. 45.
 114 अन्तुल्लक 22 (4, ज, 4 × 3, 8) Vjs. 4. 83.
 115 कुमुदिनी 22 (4 × 3, ज, 4, 8) Vjs. 4. 98.
 116 लम्बिता 22 (2, 4, ज, 4, ज, 4) Vjs. 4. 96.
 117 लम्बिता गलितक 22 (4 × 5, 2. No. ज in odd places) H. 4. 42.
 118 नकुटक 22 (6, 1, 2, 1, 4, 2, 8, म) H. 4. 72; SbP. 3. 6.
 119 नकुटक¹³ 22 (4, 5, 5, 4, 84) Jns. 5. 49-51, Vjs. 4. 25.

11. III 95. Āvali is identical with Hela (III, 123), but with 2 Mātrās less at the end.

12. III. 107. Each of Nos. 119-121 is called Taraṅgaka, when the last Caturmātra is substituted by a Trimātra in it.

13. III. 119. The two Pañcamātrās must always contain a long letter at the end, and each Pāda must end in *ae* according to Vjs.

- 120 समनकुट्टक 22 (6, ज, 3 स) H. 4. 73; SbP. 3. 7.
 121 मागधनकुटी 22 (6, 1, 2, 1, 4, 2, स, ss) H. 4. 71; SbP. 3. 5.
 122 हेला¹⁴ 22 (6, 4 × 4) H. 4. 57; Sb. 4. 20b.
 123 बिलम्बिता गलितक 22 (6, 4 × 4 with one Yamaka) H. 4. 39.
 124 हीर¹⁵ 23 (6 × 3, र) Pp. 1. 199.
 125 विगलितक 23 (5, 5, 4, 4, 5) H. 4. 28.
 126 रासक 23 (4 × 5, is; 14) H. 5. 4; Kd. 2. 23.
 127 श्यामा 23 (5, 5, 4, 4, is) Vjs. 3. 28.
 128 महातोणक 23 (5, 4, 5, 4, 5) H. 4. 51.
 129 खञ्जक 23 (3, 3, 4 × 3, 3, s) H. 4. 50; Kd. 2. 23; SbP. 3. 2.
 130 पवनोद्भुत 23 (6, 1, 2, 1, 4, 2, s, is, s) H. 4. 75.
 130A भङ्गुरासक 23 (21, s) Jns. 5. 69.
 131 काव्य¹⁸ 24 (6, 4 × 3, 6) Ck. 31, 38; Pp. 1. 109; वस्तुक Ck. 13; N. 80;
 Pp. 1. 114; रोडक Ck. 13.
 132 रोला 24 Pp. 1. 91.
 133 उत्साह¹⁷ 24 (4 × 6) H. 5. 2; Kd. 2. 26; R. 8; Sb. 4. 4.
 134 वस्तुवदन¹⁸ 24 (6, 4 × 3, 6) H. 5. 25; Kd. 2. 25; R. 18.
 135 करभक(रासक) 24 (5, 5, 4, 4, ज, s) H. 5. 7.
 136 इन्द्रगोप(रासक) 24 (4, 5, 5, 4, 4, s) H. 5. 8.
 137 ललिता 24 (4, 4, 5, 4, 5, 2) H. 4. 44.
 138 ललिता 24 (4, 4, र, 4, र, s) Vjs. 4. 93.
 139 हुता 24 (4, 4, ज, 4, ज, 4) Vjs. 3. 36.
 140 लक्ष्मी 24 (4, 5 × 3, is) Vjs. 3. 30.
 141 चन्द्रलेखा 24 (6, 4 × 4, 2) H. 4. 68; Kd. 2. 24.
 142 सालभञ्जिका 24 (3, 3, 4 × 3, 3, 3) H. 4. 62.
 142A नाराच(सोमकान्त) 24 (is repeated 8 times) Ck. 14, 46.
 142B आलिङ्गनक 24 (6 स) As. 6.
 142c ललिता 24 or 25 Vjs. 3. 46.
 143 वस्तुक 25 (4, 4, si, si, 4, 4, 3) H. 5. 24.
 144 कोकिल(रासक) 25 (4, 5, 5, 4, 4, is) H. 5. 9.

14. III. 122: In Helā the 1st and the 3rd Caturmātras must either be a Jagana or contain all short letters.

15. III. 124: In Hira each of the three Sanmātras must consist of a long letter followed by 4 short letters.

16. III. 131: The 2nd of the three Caturmātras in a Kāvya must either be a Jagana or contain all short letters.

17. III. 133: Out of the 6 Caturmātras in Utsāha, the 3rd and the 5th must either be a Jagana or contain all short letters. In other places any one excepting the Jagana may be used.

18. III. 134: Of the three Caturmātras in Vastavadana, 1st and 3rd must not be a Jagana; the 2nd must either be a Jagana or contain all short letters.

- 145 समगलितक 25 (4, 5, 5, 4, 4, 3) H. 4. 31.
 146 नलिनी 25 (4, 5, 5, ज, 4, 18) Vjs. 4. 99.
 147 विच्छित्ति गलितक 25 (5, 4, 5, 4, 5, 2) H. 4. 43.
 148 कुसुमिता 25 (4, 3, 3, 4, 4, 4, 3) H. 4. 63.
 149 मधुकरि 25 (5 × 5) H. 4. 83; Kd. 2. 22 com.
 150 मेघा 25 (4 × 5, 188) Vjs. 3. 31.
 151 अधिकाक्षरा¹⁹ 25 (4 × 5, 5) H. 4. 77; Jns. 5. 52-53; Kd. 2. 22 com.;
     Vjs. 4. 24.
 152 गगनाङ्ग²⁰ 25 (4, 18, 18) Pp. 1. 149.
 152A चित्रा 25 or 26 Vjs. 3. 40.
 153 मुग्धिका²¹ 26 (4 × 3, 5, 4, 5) H. 4. 78.
 154 चित्रलेखा 26 (5, 4 × 4, 5) H. 4. 79; SbP. 3. 9; अधिकाक्षरा Jns. 5. 56.
 154A भद्रा 26 or 27 Vjs. 3. 42.
 155 कामलेखा²² 27 (6, 4 × 4, 3, 8) H. 4. 67, SbP. 3. 4.
 156 महिका 27 (5, 5, 4 × 3, 5) H. 4. 80; SbP. 3. 10.
 157 मालती 27 (4 × 5, 5, 8) Vjs. 3. 35.
 157A किसलयमाला 27 (4 × 5, 181, 18) As. 19.
 158 द्विपदी²³ 28 (6, 4 × 5, 8) Ck. 35; H. 4. 64, Kd. 2. 24; N. 78-79;
     Pp. 1. 152-153.
 159 गीत 28 (5, 6, 5 × 3, 8) Ck. 18, हरिगीत Pp. 1. 191.
 160 रचिता I 28 (4, 5, 5, स, स, ज, 8) Vjs. 3. 25.
 161 रचिता²⁴ II (or रतिका) 28 = द्विपदी H. 4. 65.
 162 कोहुम्भक 28 (भ or स, र, 5, स, स, ज, 8) Vjs. 4. 53.
 163 दीपिका 28 (5, 5, 4, 5, 4, 5) H. 4. 81; SbP. 3. 11.
 164 लक्ष्मिका²⁵ 28 (mix. of lines of 25-28 Mātrās) H. 4. 82; SbP. 3. 12.

19. III. 151 In Adhikākṣarā, out of the 5 Caturmātrās, the 2nd and the 4th must never be a Jagana.

20. III. 152. In Gaganāṅga a line contains 25 Mātrās spread over 20 letters. The 1st must be a Caturmātra group of any kind, then follow 18 Mātrās followed by a short and a long letter at the end. The restriction about letters means that the line must have 5 long and 15 short letters, of which 1 short and 1 long must be at the end and a long letter must not be used so as to combine the 3th and the 5th Mātrās.

21. III. 153 Mugdhikā is identical with Adhikākṣarā, but with 1 Mātrā added after the 16th.

22. III. 155, 158 Kāmalekhā is identical with Dvipadī, but has 1 Mātrā less in the last Caturmātra. In a Dvipadī, the 1st and the last of the 5 Caturmātrās must either be Jaganas or contain all short letters.

23. III. 161: Racitā II is identical with Dvipadī (III. 158), but the 1st Caturmātra in it must contain all short letters. The Yati in Racitā is after the 7th letter, while there is no definite Yati in Dvipadī.

24. III. 164 A stanza made of mixed lines of Adhikākṣarā, Mugdhikā, Citralekhā, Malhikā and Dīpikā (III. 151, 153, 154, 156, 163) is the stanza in the Lakṣmīkā metre.

- 165 विद्रुम (रासक) 28 (म, र, 19, 5, 5, स) H. 5. 12.
 166 मरहट्टा 29 (6, 4 × 5, 81; 10, 8) Pp. 1. 208.
 167 मेघ (रासक) 29 (र, 4 म) H. 5. 13.
 167A ललित 29 (4 × 6, 5) Jns. 5. 58.
 168 चतुष्पदी 30 (4 × 7, 2) Ck. 37; Pp. 1. 97; cf. No. 176.
 169 सामुद्रका²⁰ 30 (4, 5, 5, 4 × 3, 88) Vjs. 4. 56.
 170 उद्गता गलिता²⁵ 30 (4, 5, 5, 4 × 4) Vjs. 4. 52, 95.
 171 संगता 30 (7 म, स) Vjs. 3. 34.
 172 वंशस्था 30 (4, 5, 5, स, 4, 4, स) Vjs. 3. 38.
 173 नवकोकिल 30 (5 × 6) H. 4. 83; Kd. 2. 22 com.
 174 आरनाल 30 (6, 4 × 5, 88) H. 4. 66; Kd. 2. 24 com.
 175 उग्रगलितक²⁸ 30 (6, 4 × 5, 88; ज avoided in odd places) H. 4. 35;
 SbP. 2. 3.
 176 हक्का 30 (18) Ck. 45.
 176A नाराच (पञ्चचामर) 30 (is repeated 10 times) Ck. 15.
 176B मालिनी 30 to 37 Vjs. 3. 44.
 177 विनता I 31 (4 × 6, 5, स) H. 4. 59; विलासिनी Vjs. 3. 29.
 178 विनता II 31 (4, ज, 4, ज, 4, ज, 5, स) Vjs. 3. 12.
 178A विलासिनी 31 (4 × 6, 5, स) Vjs. 3. 29.
 179 दण्डक 32 (4 × 8) Ck. 30.
 180 दण्डकल 32 (4 × 4, 6, 4, 4, स) Pp. 1. 179.
 181 पद्मावती 32 (4 × 8; जगण avoided) Ck. 50; Pp. 1. 144; रत्नमाला As. 23.
 182 लीलावती 32 (4 × 7, स) Pp. 1. 189.
 183 त्रिभङ्गी 32 (4 × 7, 2, स; ज avoided; 10, 8, स) Pp. 1. 194.
 184 द्रुमिला²⁷ 32 (4 × 8; 10, 8) Ck. 16; Pp. 1. 196-197.
 185 जलहरण 32 (30 short, स, 10, 8) Pp. 1. 202.
 185A मेहाणी 32 (All long letters except 7th in last two Pādas) Ck. 44.
 186 मालागलिता 33 (4, 5, 4, 4, 5, 4, 4, 18) H. 4. 38.
 186A सुभङ्गा 33 (4 × 7, 5) Jns. 5. 58.
 187 खण्डोद्गत²⁸ 34 (4, 5, 4 × 5, 5) H. 4. 40.

25. III. 169-170: In Sāmudgākā the Caturmātras in the 4th and the 6th places should preferably be Jaganas. When Sāmudgākā is characterized by Yamaka it is called Udgatā Galitaka. Generally the Pañcamātra in the 3rd place in both should be a Yagapa.

26. III. 175: In Ugra Galitaka, the Caturmātras in the odd places must not be Jaganas, while those in the even places must either be Jaganas or contain all short letters.

27. III. 184: According to Ck. a line of Drumlā must contain all Saganas in it; but Pp. recommends the use of 2 long letters for the Caturmātras in the odd places now and then. This would change the rhythm entirely.

28. III. 187: In Khandogata the initial Caturmātra must end in a long letter, while those in the even places may either be Jagapas or contain all short letters.

188	प्रसृता	35 (4, 5, 5, 4 × 4, 5) H. 4. 41.
189	कामलीला	35 (5 × 7) H. 4. 83; Kd. 2. 22. com.
189A	विद्रुम	37 (4 × 8, 5) Jns. 5. 58.
190	मुग्ध गलितक	38 (6, 4 × 7, 2, s) H. 4. 34; SbP. 2. 2.
191	सुतारा	40 (5 × 8) H. 4. 83; Kd. 2. 22 com.
192	मदनगृहा	40 (2, 4 × 9, s; जगण avoided) Pp. 1. 205.
192A	वंशपत्र	41 (4 × 9, 5) Jns. 5. 58.
193	वसन्तोत्सव	45 (5 × 9) H. 4. 83; Kd. 2. 22 com.
193A	कुञ्जर	45 (4 × 10, 5) Jns. 5. 58.
194	माला गलितक ³⁰	46 (6, 4 × 10) H. 4. 33.
195	समशीर्षक ³⁰	47 (55, 63 etc.) H. 4. 90; R. 4; SbP. 4. 3. 1.
196	मालाशीर्षक ³¹	49 (4 × 11, 5) Vjs. 4. 39; पुष्पदन्त Jns. 5. 58.
197	माला	53 (4 × 12, 5) Jns. 5. 58.
198	विषमशीर्षक	54 (62, 70 etc.) H. 4. 91; R. 5; SbP. 4. 4.

29. III. 194: In *Mālā Galitaka* the *Caturmātras* in odd places must not be *Jaganas*, but those in the even places must either be *Jaganas* or contain all short letters.

30. III. 195: When in the first half of a *Gāthā* (II. 9) any even number of *Caturmātras* is added before the final long letter, and when this long letter is substituted by a *Trimātra*, it becomes the line of the *Sama Śīrṣaka*. Among these added *Caturmātras* those in the even places except the last one, must either be *Jaganas* or contain all short letters. The last *Caturmātra* in the even place which is also the penultimate *Caturmātra* in the line, must not be a *Jagana* or a *Sarvalaghu*.

31. III. 198: When any odd number of pairs of *Caturmātras* is added at the end of each line in *Mālā Galitaka* (III. 194), observing the same rule about their employment as in that metre, it becomes a *Viṣama Śīrṣaka*.

Section IV.

अर्धसमचतुष्पदी

(Divisible into two equal halves)

1 चम्पककुसुम	7-8 H. 6. 19. 1; 21. 1; R. 37; Sb. 6. 2.
2 सामुद्रक	7-9 H. 6. 19. 2; R. 39; Sb. 6. 5.
3 मल्हणक	7-10 H. 6. 19. 3; R. 41; Sb. 6. 7.
4 सुभगविलास	7-11 H. 6. 19. 4; R. 43; Sb. 6. 9.
5 केसर	7-12 H. 6. 19. 5; R. 45; Sb. 6. 11.
6 रास	7-13 H. 5. 16; रावणहस्तक H. 6. 19. 6; R. 47; Sb. 6. 13; 8. 28.
7 सिंहविजृम्भित	7-14 H. 6. 19. 7; R. 49; Sb. 6. 15.
8 मकरन्दिका	7-15 H. 6. 19. 8; R. 51; Sb. 6. 17.
9 मधुकरविलसित	7-16 H. 6. 19. 9; R. 53; Sb. 6. 19.
10 चम्पककुसुमावर्त	7-17 H. 6. 19. 10; R. 55; Sb. 6. 21.
11 मुखगलितक ²³	7-25, (33, 41, 49, 57) H. 4. 32; मुखगलिता Vjs. 4. 100-101.
11A खण्डोद्भूत ²³	7-57 Vjs. 4. 47.
12 सुमनोरमा	8-7 H. 6. 20. 1; R. 38; Sb. 6. 3.
13 मणिरत्नप्रभा	8-9 H. 6. 19. 11; R. 59; Sb. 6. 23.
14 कुङ्कुमतिलक	8-10 H. 6. 19. 12; R. 61; Sb. 6. 25.
15 छद्गुणिका	8-10 Sb. 8. 10.
16 चम्पकशेखर	8-11 H. 6. 19. 13; R. 63; Sb. 6. 27.
17 क्रीडनक	8-12 H. 6. 19. 14; R. 65; Sb. 6. 29.
18 वकुलामोद	8-13 H. 6. 19. 15; R. 67; Sb. 6. 31.
19 मन्मथतिलक	8-14 H. 6. 19. 16; R. 69; Sb. 6. 33.
20 मालाविलसित	8-15 H. 6. 19. 17; R. 71; Sb. 6. 35.
21 पुण्यामलक	8-16 H. 6. 19. 18; R. 73; Sb. 6. 37.
22 नवकुसुमितपल्लव	8-17 H. 6. 19. 19; R. 75; कंकेलिनवपल्लव Sb. 6. 39.
23 पङ्कज	9-7 H. 6. 20. 2; R. 40; Sb. 6. 4.
24 चन्द्रहास	9-8 H. 6. 20. 11; R. 60; Sb. 6. 24.

32. IV. 11: This is another Mukhagalitā. It is said to be of four kinds according as it contains 5 or 7 or 9 or 11 Caturmātras in its 2nd and 4th lines. The odd lines of all Mukhagalitās contain only 7 Mātrās. The even lines on the other hand contain 1 Caturmātra followed by 2 Pañcamātras and then by 4, or 6, or 8, or 10 Caturmātras with a Trimātra at the end of all. The even lines should resemble a Dandaka at their beginning, i. e., there should be six short letters at the beginning, and should rhyme with each other. The commentator records another opinion that like Dandaka the Caturmātras should be of the same type.

33. IV. 11A: This is another Khandodgata with 7 Mātrās in the odd lines and 57 Mātrās in the even ones. This is identical with the fourth kind of the above-mentioned Mukhagalitā; but this does not resemble a Dandaka. The formation of its even lines is, however, the same.

- 25 मलयमारुत 9-10 H. 6. 19. 20; R. 79; Sb. 6. 42.
 26 मदनवास 9-11 H. 6. 19. 21; R. 81; Sb. 6. 44.
 27 खञ्जक 9-11 (4, र, 4, 2, र) Vjs. 4. 18.
 28 माङ्गलिका 9-12 H. 6. 19. 22; R. 83; कुङ्कुमकण Sb. 6. 46.
 29 अभिसारिका 9-13 H. 6. 19. 23, R. 85; Sb. 6. 48.
 30 विपुला 9-13 (स, य; 4, स, य) Vjs. 3. 47.
 31 कुसुमनिरन्तर 9-14 H. 6. 19. 24; R. 87; Sb. 6. 50; घटा Sb. 8. 12.
 32 मदनोदक 9-15 H. 6. 19. 25; R. 89; Sb. 6. 52.
 33 चन्द्रोद्योत 9-16 H. 6. 19. 26; R. 91; Sb. 6. 54.
 34 रत्नावली 9-17 H. 6. 19. 27; R. 93; Sb. 6. 56.
 35 कुञ्जर 10-7 H. 6. 20. 3; R. 42, Sb. 6. 6.
 36 गोरोचना 10-8 H. 6. 20. 12, R. 62, तारागणा Sb. 6. 26.
 37 मधुकरीसंलाप 10-9 H. 6. 20. 20, R. 80, मार्गविधाय Sb. 6. 43.
 38 भ्रूवङ्कणक 10-11 H. 6. 19. 28, R. 97; Sb. 6. 61.
 39 मुक्ताफलमाला 10-12 H. 6. 19. 29; R. 99.
 40 चपला 10-12 (4, ज, 8, 4, 5, 18) Vjs. 3. 48.
 41 कोकिलावली 10-13 H. 6. 19. 30, R. 101; कोकिलरिञ्जले Sb. 6. 63;
 छणिका Sb. 8. 6.
 42 सुमुखी 10-13 (4, 4, 8; 4, 4, 18) Vjs. 3. 49.
 43 मधुकरवृन्द 10-14 H. 6. 19. 31; R. 103; Sb. 6. 65.
 44 केतकीकुसुम 10-15 H. 6. 19. 32, R. 105, Sb. 6. 67.
 45 नवविद्युन्माला 10-16 H. 6. 19. 33; R. 107; Sb. 6. 69.
 46 त्रिवलीतरंगक 10-17 H. 6. 19. 34, R. 109, Sb. 6. 71.
 47 मदनानुर 11-7 H. 6. 20. 4; R. 44; Sb. 6. 9.
 48 कुसुमबाण 11-8 H. 6. 20. 13; R. 64; Sb. 6. 28.
 49 सुखावास 11-9 H. 6. 20. 21, R. 82, Sb. 6. 45.
 50 विद्युलता 11-10 H. 6. 20. 28; R. 98; Sb. 6. 62.
 51 अरविन्दक 11-12 H. 6. 19. 35; R. 113, Sb. 6. 74.
 52 विभ्रमविलसितवदन 11-13 H. 6. 19. 36, R. 115; Sb. 6. 76.
 53 अवदोहक 11-13 Kd. 2. 15, R. 128, Sb. 4. 7; G. 89.
 =सोरढ Ck. 25, Pp. 1. 170.
 54 नवपुष्पंधय 11-14 H. 6. 19. 37, R. 117, वनफुल्लेषु Sb. 6. 78.
 55 किंनरमिथुनविलास 11-15 H. 6. 19. 38,
 किंनरमपुरविलास R. 119; Sb. 6. 80.
 56 विद्याधरलीला 11-16 H. 6. 19. 39;
 विद्याधरललिता R. 120; Sb. 6. 82.
 57 सारंग 11-17 H. 6. 19. 40; R. 122; Sb. 6. 84.
 58 भ्रमरावली 12-7 H. 6. 20. 5; R. 46, भ्रमररिञ्जले Sb. 6. 11.
 59 मालतीकुसुम 12-8 H. 6. 20. 14; R. 66; Sb. 6. 30.
 60 कुङ्कुमलेखा 12-9 H. 6. 20. 22, R. 84; Sb. 6. 47; छणिका Sb. 8. 8.

- 61 पञ्चाननललिता 12-10 H. 6. 20. 29; Kd. 2. 14; R. 100.
 62 मकरध्वजहास 12-11 H. 6. 20. 35; R. 114; Sb. 6. 75; उपदोह Kd. 2. 16.
 63 कामिनीहास 12-13 H. 6. 19. 41, R. 126; Sb. 6. 87.
 64 अपदोहक 12-14 H. 6. 19. 42; R. 10, 127; Sb. 6. 89.
 65 श्वेता 12-14 (4, 5, 18; 4, 4, ज, 8) Vjs. 3. 54.
 66 भामिनी 12-14 (3 स; 3 म, 8) Vjs. 3. 51.
 67 चन्द्रोद्घोतक 12-14 (4 × 3; 4 × 3, 8) Vjs. 4. 84.
 68 प्रेमविलास 12-15 H. 6. 19. 43; R. 129; Sb. 6. 91.
 69 काञ्चनमाला 12-16 H. 6. 19. 44; R. 132; Sb. 6. 93.
 70 जलधरविलसित 12-17 H. 6. 19. 45; R. 134; Sb. 6. 95.
 71 पङ्कजश्री 13-7 H. 6. 20. 6; R. 48; Sb. 6. 12.
 72 नागकेसर 13-8 H. 6. 20. 15; R. 68; Sb. 6. 32.
 73 कुवलयदाम 13-9 H. 6. 20. 23, R. 86; कुरवक्तम Sb. 6. 49.
 74 मरकतमाला 13-10 H. 6. 20. 30; R. 102, Sb. 6. 61.
 75 भ्रमरधवल 13-10 (6, 1, 3; 6, 4) H. 5. 37; R. 25, Sb. 4. 19.
 76 दोहक 13-11 Ck. 21, Kd. 2. 15, Pp. 1 78;
     कुसुमाकुलमधुक H. 6. 20. 36; R. 116; Sb. 6. 77.
 77 उपदोहक 13-12 H. 6. 20. 41, R. 11, 127; Sb. 4. 6; 6. 88.
 78 अभिनवमृगाङ्गलेखा 13-14 H. 6. 19. 46; R. 137; Sb. 6. 98.
 79 अमरधवल 13-14 (6, 1, 3, 6, 4, 4) H. 5. 38.
 80 सहकारकुसुममञ्जरी 13-15 H. 6. 19. 47; R. 140; Sb. 6. 100.
 81 नन्दा 13-15 (4, 5, 4, 4, 4, ज, 18) Vjs. 3. 53.
 82 कामिनीक्रीडनक 13-16 H. 6. 19. 48; R. 142, Sb. 6. 102, चूलिका Ck. 26; Pp.
     1, 167, चूडालदोहक Kd. 2. 17.
 83 कामिनीकङ्कणहस्तक 13-17 H. 6. 19. 49; R. 144, Sb. 6. 104.
 84 उपचूलिका 13-21 Ck. 27.
 85 किङ्किणी 14-7 H. 6. 20. 7, R. 50, Sb. 6. 14.
 86 नवचम्पकमाला 14-8 H. 6. 20. 16, R. 70; Sb. 6. 34.
 87 कलहंस 14-9 H. 6. 20. 24, R. 88; Sb. 6. 51.
 88 अभिनववसन्तश्री 14-10 H. 6. 20. 31; R. 104; Sb. 6. 66.
 89 भ्रमरविलास 14-11 H. 6. 20. 37, R. 117, Sb. 6. 79.
 90 दोहक 14-12 H. 6. 20. 42, R. 9, 129, Sb. 4. 5; 6. 90.
 91 द्विपथक 14-12 (4 × 3, 8, 4, 4, ss) Vjs. 4. 27.
 92 छट्पङ्किका 14-12 Sb. 8. 5.
 93 कुसुमितकेतकीहस्त 14-13 H. 6. 20. 47, R. 139; Sb. 6. 99.
 94 मुखपालनतिलक 14-15 H. 6. 19. 50, R. 117, वरतिलक Sb. 6. 107.
 95 वसन्तलेखा 14-16 H. 6. 19. 51, R. 149; Sb. 6. 109.
 96 गुणधवल 14-16 (6, 4, 1; 6, 4, 4, 2) H. 5. 36.
 97 प्रसन्ना 14-16 (3 म, 8, 4 स) Vjs. 3. 52.
 98 मागधिका 14-16 (6, ८, 19; 8, ८, 18) As. 5; Kd. 2. 18; Vjs. 4. 48;
     वैतालीय H. 3. 53, Kd. 5. 1,

- 99 आपातलिका 14-16 (6, म, ss; 8, म, ss) H. 3. 55; Kd. 5. 3; Vjs. 4. 50.
 100 सारसिका 14-16 (3 स, s; 3 म, ss) Vjs. 3. 50.
 101 बिन्दुतिलक 14-16 (4 × 3, s; 4, 4, 5, ss) Vjs. 4. 66.
 102 विषमगलिता 14-16 (4, ज, 4, s; 4, 5, 5, s) Vjs. 4. 104.
 102A मङ्गल 14-16 (ab = 14; cd = 16) Sb. 4. 20.
 103 मधुरालापिनीहस्त 14-17 H. 6. 19. 52; R. 151; Sb. 6. 111.
 104 गुणधवल 14-17 (6, 4, 4, 6; 4, 4, 4, 3) H. 5. 36; R. 24.
 105 कुङ्कुमलता 15-7 H. 6. 20. 8; R. 52; Sb. 6. 16.
 106 विद्याधर 15-8 H. 6. 20. 17; R. 72, Sb. 6. 36.
 107 सन्ध्यावली 15-9 H. 6. 20. 25; R. 90; Sb. 6. 53.
 108 मनोहरा 15-10 H. 6. 20. 32, R. 106; Sb. 6. 68.
 109 मदनविलास 15-11 H. 6. 20. 38; R. 120; Sb. 6. 81; संदोहक Kd. 2. 16;
 उद्गाथक Ck. 28.
 110 चन्द्रलेखिका 15-12 H. 6. 20. 44; R. 131, Sb. 6. 92.
 111 कुञ्जरविलसित 15-13 H. 6. 20. 48; R. 141, Sb. 6. 101.
 112 अनङ्गललिता 15-14 H. 6. 20. 51, R. 118; Sb. 6. 108.
 113 मुखपङ्क्ति 15-16 H. 6. 19. 53; 21. 2; R. 154; Sb. 6. 114.
 114 कुसुमलतागृह 15-17 H. 6. 19. 54; R. 156; Sb. 6. 115.
 115 शशिशेखर 16-7 H. 6. 20. 9, R. 54; Sb. 6. 18.
 116 कुञ्जरकुसुम 16-8 H. 6. 20. 18; R. 74; Sb. 6. 38.
 117 कुञ्जरललिता 16-9 H. 6. 20. 26, R. 92; अङ्गदललिता Sb. 6. 55.
 118 छन्दुणिका 16-9 (4 × 4; 4 × 2, 1) Sb. 8. 7.
 119 आश्रितिका 16-10 H. 6. 20. 31, R. 108, Sb. 6. 70.
 120 विद्याधरहास 16-11 H. 6. 20. 39; R. 122; Sb. 6. 83.
 121 सुतालङ्गन 16-12 H. 6. 20. 45, R. 132, Sb. 6. 94.
 122 राजहंस 16-13 H. 6. 20. 49, R. 143; Sb. 6. 103.
 123 मन्मथविलसित 16-14 H. 6. 20. 52, R. 150, Sb. 6. 110; चउबोल Pp. 1. 131.
 124 कज्जललेखा 16-15 H. 6. 20. 54, R. 155; Sb. 6. 114.
 124A बेसर 16-15 (ab = 16, ed = 15) Ck. 20
 125 रत्नमाला 16-17 H. 6. 19. 55; R. 160, Sb. 6. 117.
 126 औपच्छन्दसक 16-18 (6, र, य, 8, र, य) H. 3. 54; Kd. 5. 2; Vjs. 4. 49.
 127 कदम्बशिरस् 17-7 Sb. 6. 20; लीलालय H. 6. 20. 10; R. 56.
 128 कुसुमास्तरण 17-8 H. 6. 20. 19; R. 76; Sb. 6. 40.
 129 कुसुमावली 17-9 H. 6. 20. 27; R. 94; Sb. 6. 57.
 130 किन्नरलीला 17-10 H. 6. 20. 34, R. 110, Sb. 72.
 131 कुसुमायुधशेखर 17-11 H. 6. 20. 40, R. 123; Sb. 6. 85.
 132 कङ्किल्लिता 17-12 R. 135; कङ्किल्लिताभवन H. 6. 20. 46; कङ्किल्लिताभरण Sb. 6. 96.
 133 अशोकपल्लवच्छाया 17-13 H. 6. 20. 50; R. 145; Sb. 6. 105.
 134 ओडुङ्गणक = वारंगडी 17-14 H. 6. 20. 53; R. 152; Sb. 6. 112.

- 135 किलिकिञ्चित 17-15 H. 6. 20. 55; R. 157; Sb. 6. 115.
 136 शशिचिम्बित 17-16 H. 6. 20. 56; R. 161; Sb. 6. 117.
 137 घत्ता 18-13 Ck. 43.
 138 चित्राक्षरा 24-26 As. 27.
 139 विषमा गलितक 24-25 H. 4. 45.
 140 विषमा गलितक 25-24 H. 4. 45.

Section V

विषमचतुष्पदी

- 1 रासालुब्धक 11, 15, 12, 15 As. 10.
 2 छङ्गिका 12, 12, 12, 13 Sb. 8. 9.
 3 रासानन्दित 12, 12, 11, 10 As. 12.
 4 चूडामणि 13, 11, 12, 15 Ck. 48.
 5 वेरालु 13, 11, 13, 15 Ck. 33.
 6 भङ्गद्विपदी (4 or 5) × (3 to 7) Jns. 5. 60-63.
 7 चतुष्पद्य 14, 10, 20, 20 Vjs. 4. 69.
 8 ललितक 19, 19, 19, 20 As. 18.
 9 भङ्गल 20 or 21, 20 or 21, } H. 5. 39; R. 26; Sb. 4. 20.
 22 or 23, 22 or 23, }
 10 संगतक 22, 22, 22, 25 As. 7.
 11 चित्ररेखा 26, 26, 30, 27 As. 13.

Section VI

पञ्चपदी

- 1 करही मात्रा 13, 11, 13, 11, 13 Pp. 1. 137; Vjs. 4. 30.
 2 नन्दा मात्रा 14, 11, 14, 11, 14 Pp. 1. 138.
 3 मोदनिका मात्रा 14, 12, 14, 12, 14 Vjs. 4. 30.
 4 चारुसेनी मात्रा 15, 11, 15, 11, 15 Pp. 1. 140.
 5 भद्रा मात्रा 15, 12, 15, 12, 15 Pp. 1. 141.
 6 राजसेना मात्रा 15, 12, 15, 11, 15 Pp. 1. 142 (See also Pp. 1. 133).
 7 चारुनेत्री मात्रा 15, 13, 15, 13, 15 Vjs. 4. 30.
 8 तालङ्किनी मात्रा 16, 12, 16, 11, 16 Pp. 1. 143.
 9 मात्रा 16, 12, 16, 12, 16 H. 5. 17; R. 12; Sb. 4. 8;
 = रावक Ck. 34.
 10 मत्तमधुकरी 16, 11 or 12, 16, 11 or 12, 16 H. 5. 19; Kd. 2. 28 com.;
 R. 13; Sb. 4. 9.
 11 मत्तबालिका 16, 12 or 13, 16, 12 or 13, 16 H. 5. 18; Kd. 2. 28 com.;
 R. 13; Sb. 4. 9.
 12 राहुसेनी 16, 14, 16, 14, 16 Vjs. 4. 30.
 13 मत्तविलसिनी 16, 12, 14 or 16, 12, 14 or 16; H. 5. 20; Kd. 2. 28 com.;
 R. 14; Sb. 4. 10.

- 14 मत्सरिणी 16, 12, 16 or 17, 12, 16 or 17; H. 5. 21; Kd. 2. 28 com.; R. 14; Sb. 4. 10.
 15 मोहिनी 19, 11, 19, 11, 19 Pp. 1. 139.
 16 बहुरुपा Mixture of different lines among these. H. 5. 22; Kd. 2. 28 com.; R. 15; Sb. 4. 11.

Section VII

षट्पदी

(Divisible into two similar halves)

- 1-8 षट्पदजाति 7, 7, 10-17 H. 6.1 5; Kd. 2. 29 com; R. 30-32; Sb. 5. 3, 4.
 9-16 उपजाति 8, 8, 10-17 H. 6. 16; Kd. 2. 29 com; R. 30-32; Sb. 5. 5.
 17-24 अवजाति 9, 9, 10-17 H. 6. 17; Kd. 2. 29 com; R. 30-32; Sb. 5. 6.
 25 घत्ता 8, 8, 11 Kd. 2. 29 com.
 26 घत्ता 10, 8, 11 Kd. 2. 29; cf. III. 166 above.
 26A घत्ता 10, 8, 12 See above III. 168, 176.
 27 घत्ता 10, 8, 13 Ck. 43; Kd. 2. 29; Pp. 1. 99; छणिका Sb. 8. 11.
 27A घत्ता 10, 8, 14 See above III. 180-185.
 27B घत्ता 10, 8, 22, (14) See above III. 192.
 28 झुल्लणा 10, 10, 17 Pp. 1. 156.
 29 रसिका 11, 11, 11 Pp. 1. 86.
 30 घत्ता 12, 8, 11 Kd. 2. 30.
 31 घत्ता 12, 8, 12 Kd. 2. 30; Sb. 8. 11. 3.
 32 घत्ता 12, 8, 13 Kd. 2. 29; Sb. 8. 11. 2.
 33 कीर्तिधवल 14, 8, 16 or 17 H. 5. 35; Kd. 2. 32; R. 23.
 34 षट्पद धवल 18, 12, 12 R. 23; Sb. 4. 18.

Section VIII

अष्टपदी

- 1 श्रीधवल (14, 8, 14, 8) $\times 2$ H. 5. 33; Kd. 2. 34.
 2 यशोधवल 14, 12, 14, 12, 11, 10, 11, 10 H. 5. 34; R. 22.
 3 यशोधवल 14, 12, 14, 12, 11, 12, 11, 12 H. 5. 34.

Section IX

द्विमङ्गी

(Stropic Couplets)

- 1 अधिकाक्षरा (III. 151) + गीतिका (I. 43) = अधिकाक्षरागीर्षक Jns. 5. 57;
 Vjs. 4. 41-42.
 2 अथाकान्ता (III. 110) + गाथा (II. 4) = सोपाक Vjs. 4. 77-78.

- 3 आभाणक (III. 97) + उल्लाह (I. 21-22) = रासाकुल Ck. 29.
- 4 काव्य (III. 131) + उल्लाह (I. 21-22) = वदपद Ck. 12; Pp. I. 105.
- 5 कुञ्जर (III. 193A) + गीतिका (I. 43) = कुञ्जरशीर्षक Jns. 5. 58.
- 6 गाथा (II. 4) + कामिनीमोहन (III. 83) = चन्द्रायणी Ck. 39.
- 7 गाथा (II. 4) + काव्य (III. 131) = कुण्डलिनी Ck. 38.
- 8 गाथा (II. 4) + त्रिकलक (X. 4) = तरल Vjs. 4. 80; cf. XI. 1.
- 9 गाथा (II. 4) + मद्रिका (I. 43) = द्विभङ्गी H. 4. 87.
- 10 वक्ता (VII. 27) + वक्ता (VII. 27) = द्विभङ्गी Kd. 2. 36.
- 11 दोहा (IV. 76) + कामिनीमोहन (III. 83) = चन्द्रायण Ck. 32.
- 12 दोहा (IV. 76) + काव्य (III. 131) = कुण्डलिक Ck. 31; Pp. 1. 146.
- 13 दोहा (IV. 76) + वक्ता (VII. 27) = द्विभङ्गी Kd. 2. 36.
- 14 दोहा (IV. 76) + वस्तुवदन (III. 134) = द्विभङ्गी Kd. 2. 35.
- 15 दोहा (IV. 76) + संदोहक (IV. 109) = तरल Kd. 2. 34.
- 16 द्विपदी (III. 158) + गीति (I. 30) = द्विभङ्गी H. 4. 86;
Kd. 2. 35; R. 2, SbP. 4. 2.
- 17 पुष्पवन्त (III. 196) + गीतिका (I. 43) = पुष्पदन्तशीर्षक Jns. 5. 58; = मालाशीर्षक
Vjs. 4. 39-40.
- 18 भङ्गद्विपदी (V. 6) + गीतिका (I. 43) = द्विपदी Jns. 5. 64.
- 19 भङ्गरासक (III. 130A) + अवलम्बन (III. 13) = रासक Jns. 5. 72.
- 20 भ्रमरावलि (III. 90) + गाथा (II. 4) = खड्गहृदक Vjs. 4. 73-75.
- 21 मात्रा (VI. 9) + दोहा (IV. 76) = रत्ना or वस्तु Ck. 34; H. 5. 23; Kd. 2. 35;
Pp. 1. 133-143; R. 15; Sb. 4. 11; Vjs. 4. 31.
- 22 माला (III. 197) + गीतिका (I. 43) = मालाशीर्षक Jns. 5. 58.
- 23 मात्रा (VI. 9) + उल्लाह (I. 22) = फुल्ल Kd. 2. 33.
- 24 रासावलय (III. 100) + उल्लाह (I. 22) = द्विभङ्गी H. 4. 87.
- 25 कलित (III. 167A) + गीतिका (I. 43) = कलितशीर्षक Jns. 5. 58.
- 26 वंशपत्र (III. 192A) + गीतिका (I. 43) = वंशपत्रशीर्षक Jns. 5. 58.
- 27 वस्तुवदन (III. 134) + दोहा (IV. 76) = द्विभङ्गी Kd. 2. 35.
- 28 वस्तुवदन (III. 134) + उल्लाह (I. 22) = काव्य or वदपद or सार्धच्छन्दश्च
H. 4. 79 com; Kd. 2. 33; Pp. 1. 120ff.
- 29 विद्रुम (III. 189A) + गीतिका (I. 43) = विद्रुमशीर्षक Jns. 5. 58.
- 30 संगतक (III. 95B) + गाथा (II. 4) = संगतक Vjs. 4. 64-65.
- 31 सुभद्रा (III. 186A) + गीतिका (I. 43) = सुभद्राशीर्षक Jns. 5. 58.
- 32 संवामितक a group of any two metres. Vjs. 4. 86.

[The following is an Alphabetical List of these Strophes:]

अधिकाक्षराशीर्षक 1; काव्य s. वदपद 28; कुण्डलिक 12; कुण्डलिनी 7; कुञ्जरशीर्षक 5;
खड्गहृदक 20; चन्द्रायण 11; चन्द्रायणी 6; तरल 15; तल 8; द्विपदी 18; द्विभङ्गी 9, 10,
13, 14, 16, 24, 27; पुष्पदन्तशीर्षक 17; फुल्ल 23; मालाशीर्षक=पुष्पदन्तशीर्षक 17, 22;
रत्ना 21; रासक 19; रासाकुल 3; कलितशीर्षक 25; वंशपत्रशीर्षक 26; वस्तु = रत्ना 21;
विद्रुमशीर्षक 29; वदपद 4, 28; संगतक 30; सार्धच्छन्दश्च = वदपद 28; सुभद्राशीर्षक 31;
सोपानक 2.

Section X

त्रिमङ्गी

(Strophic Triplets)

- 1 खण्ड (III. 17) + खण्ड + गीति (I. 30)
= द्विपदीखण्ड H. 4. 85; Kd. 2. 36; R. 1; SbP. 4. 1.
- 2 मात्रा (VI. 9) + दोहा (IV. 76) + उल्लास = त्रिमङ्गी Kd. 2. 36.
- 3 द्विपदी (III. 158) + खण्ड (III. 17) + गीति (I. 30) = त्रिमङ्गी Kd. 2. 37; R. 3.
- 4 अविकाशरा (III. 151;) + निर्वापिका (III. 72) + गीतिका (I. 43)
= त्रिकलक Jns. 5. 59; Vjs. 4. 43-45 = निर्वापितादीर्घक Vjs. 4. 45 com.
- 5 द्विपदी (III. 158) + अवलम्बक (III. 4) + गीति = त्रिमङ्गी H. 4. 88; R. 3.
- 6 मञ्जरी (III. 106) + खण्डिता (III. 29) + गीतिका (I. 43) = त्रिमङ्गी H. 4. 89 com.
- 7 मङ्गद्विपदी (V. 6) + विदारी (III. 33A) + गीतिका (I. 43) = द्विपदी Jns. 5. 65.

Section XI

चतुर्भङ्गी

- 1 गायी (II. 4) + त्रिकलक (X. 4) = तल Vjs. 4. 80.
- 2 पद्धिका (III. 40) × 4 = कइवक H. 6. 1 com; Kd. 2. 37; Sb. 8. 15.
- 3 चकलक A group of 4 stanzas Sb. 8. 23.

Section XII

पञ्चभङ्गी

- 1 गायी (II. 4) + त्रिकलक (X. 4) + गायी (II. 4) = तालवृत्त Vjs. 4. 80.

Section XIII

अष्टभङ्गी

- 1 वस्तुक (Vjs. 2. 1.) + गीतिका (I. 43)
repeated 4 times = द्विपदी Vjs. 2. 1.

Section XIV

द्वादशभङ्गी

- 1 वस्तुक (Vjs. 2. 1) + विदारी (Vjs. 2. 5) + गीतिका (I. 43)
repeated four times = द्विपदी Vjs. 2. 4.

B. प्राकृत-वृत्त-नाम-सूचिः ।

(B. Alphabetical Index)

अङ्गकलिता IV. 117
 अङ्गिका III. 61
 अतिदीर्घ I. 90
 अधिकक्षरा III. 151
 अधिकक्षरादीर्घक IX. 1
 अनङ्गकलिता IV. 112
 अन्तरगणितक III. 105
 अनुलुक् III. 114
 अपदोहक IV. 64
 अपरपथ्या S. गाथा
 अप्सरःकुसुम I. 60
 अप्सरा I. 5; III. 51
 अप्सरोष्णिलसित III. 16
 अभिनव I. 81
 अभिनवसुगाङ्गलेखा IV. 78
 अभिनववसन्तश्री IV. 88
 अभिलारिका IV. 29
 अमरधवल IV. 79
 अमरपुरसुन्दरी I. 13
 असृत I. 85
 अरविन्दक III. 94; IV. 51
 अवगाथ II. 16
 अवजाति VII. 17-24
 अवतंसक III. 108
 अवदाम II. 17
 अवदोहक IV. 53
 अवलम्बक III. 4, 17, 22, 29
 अवस्कन्धक II. 6
 अवस्थितक = उत्थक III. 65
 अशोकपल्लवच्छाया IV. 133
 अश्वाक्रान्ता III. 110
 आक्षिप्तिका IV. 119
 आनन्दित III. 36
 आपातलिका IV. 99
 आभाणक III. 97
 आभीर III. 8
 आमोद III. 99

आयामक I. 51
 आरनाल III. 174
 आलिङ्गनक III. 141 B
 आवली III. 95
 इन्द्रगोप III. 136
 उग्रगणितक III. 175
 उत्थक III. 66
 उत्प्लुक् I. 18
 उत्साह III. 133
 उत्स्कन्धक II. 3
 उद्रता गणितक III. 170
 उद्राथ = गीति. I. 30; II. 12; IV. 109
 उद्राथक IV. 109
 उद्गीतक III. 107 A
 उद्गीति II. 1
 उद्दाम II. 13
 उद्दोहक IV. 23
 उपकाञ्चीदाम I. 54
 उपसङ्ग III. 22
 उपगन्धर्व I. 75
 उपगरुडपद I. 28
 उपगणितक III. 104
 उपगाथ II. 20
 उपगीति I. 20
 उपचित्रा III. 47
 उपचूडामणि I. 58
 उपचूलिका IV. 84
 उपजाति VII. 9-16
 उपदाम II. 21
 उपदोहक IV. 62, 77
 उपभ्रमरपद I. 25
 उपरसनादाम I. 56
 उपवदन III. 64
 उपसंगीत I. 77
 उपस्कन्धक I. 26
 उपायामक I. 52
 उष्णक I. 21-22

एक Vjs. 2. 4
 एकावली III. 5
 ओहुल्लणक=वारंगरी IV. 134
 औपच्छन्दसक IV. 126
 कङ्क्रेलिनवपल्लव IV. 22
 कङ्क्रेलितामवन IV. 132
 कञ्जललेखा IV. 124
 कडवक XI. 2
 कदम्बशिरस = लीलालय IV. 127.
 कम् III. 26. B
 कन्दोद=तीर्पानव I. 69
 कमलाकर I. 34
 करभक III. 135
 करही मात्रा VI. 1
 करिमकरसुजा I. 7
 कर्पूर (उल्लाळ) I. 22
 कलकण्ठीरुत I. 88
 कलहंस IV. 87
 काञ्चनमाला IV. 69
 काञ्चनलेखा I. 14
 काञ्चीदाम I. 53
 कामलीला III. 139
 कामलेखा III. 155
 कामिनीकङ्कणहस्तक IV. 83
 कामिनीकीडनक IV. 82
 कामिनीमोहन III. 83
 कामिनीहास IV. 63
 काव्य III. 131, 132; 134; IX. 28
 किङ्किणी IV. 85
 किङ्करमिथुनविलास IV. 55
 किङ्करलीला IV. 130
 किलिकिञ्चित IV. 135
 किसलयमाला III. 157A
 कीर्तिधवल VII. 33
 कुङ्कुम (उल्लाळ) I. 21
 कुङ्कुमकला IV. 28
 कुङ्कुमकेसर I. 73
 कुङ्कुमतिलक IV. 14
 कुङ्कुमतिलकावली I. 35
 कुङ्कुमलता IV. 105
 कुङ्कुमलेखा IV. 60

कुञ्जर IV. 35, 193A
 कुञ्जरकलित IV. 117
 कुञ्जरमिलसित IV. 111
 कुञ्जरदीर्घक IX. 5
 कुण्डलिक IX. 12
 कुण्डलिनी IX. 7
 कुन्द III. 109
 कुपितरुद्र रासक H. V. 15 com.
 कुञ्जककुसुम IV. 116
 कुमुद I. 67; 67A
 कुमुदक III. 87
 कुमुदिनी III. 115
 कुरवकदाम=कुवलयदाम
 कुरर रासक H. V. 15 com.
 कुलक XII. 1; see Sb. 8. 23
 कुवलयदाम=कुरवकदाम IV. 73
 कुसुम III. 67
 कुसुमनिम्बतर IV. 31
 कुसुमबाण IV. 48
 कुसुमलतागृह IV. 114
 कुसुमाकुलमधुकर IV. 76
 कुसुमायुधशेखर IV. 131
 कुसुमावली IV. 129
 कुसुमास्तरण IV. 128
 कुसुमितकेतकीहस्त IV. 93
 कुसुमिता III. 148
 कृष्णसित रासक H. V. 15 com.
 केतकीकुसुम IV. 44
 केसर IV. 5
 कोकिल III. 144
 कोकिलरिन्धोली IV. 41
 कोकिलावली IV. 41
 कोहुम्भक III. 162
 कौमुदी III. 31
 कीडनक III. 85; IV. 17
 क्षिप्तक=जपिका As. 24, 26
 क्षिप्तक s. रघोदता (Sk.)
 क्षितिका = बाक्षितिका IV. 119
 खञ्जक III. 129; IV. 27; H. IV.
 41—75; SbP. III. 1
 खञ्जकान्त रासक H. V. 15 com.
 खञ्जा I. 94
 खड्गहृदक IX. 20

- लण्ड III. 17
 लण्डोन्नत III. 187; IV. 11A.
 लपिहता III. 29
 लिखितक s. बंधपत्रपलित (Sk.)
 लोटक III. 10
 लगनाह III. 152
 लग्नविपदी I. 3.
 लग्नवारी III. 81A
 लग्नोदकधारा III. 27
 लक्ष्मण I. 27
 ललितक III. 103; 113; H. 4. 29-40;
 SbP. 2.4
 ललिता Vjs. 4. 89-105
 लाघ I. 20; II. 9; III. 26
 लाघा II. 4; also a general term for
 any metre, cf H. 7. 33, Jns. 5.
 73-75; Kd. 5. 10
 लाघिनी II. 5, 22
 लीत III. 159
 लीति I. 30
 लीतिका I. 39, 43; 56B.
 लीतिसम I. 31
 गुणधवल IV. 96, 104
 गोन्वुल I. 78
 गोरोचना IV. 36
 गता I. 41; III. 15, 60; IV. 31, 137;
 VII. 25-27B; 30-32
 गतामन् I. 42
 गङ्गलक XI. 3
 गङ्गरी I. 80
 गङ्गल रासक H. V. 15 com.
 गनुष्य V. 7.
 गनुष्यदी III. 100, 168, 176
 गनुष्योका IV. 123
 गङ्गक रासक H. V. 15 com.
 गङ्गलेखा I. 8; III. 141
 गङ्गलेखिका IV. 110
 गङ्गहास IV. 24
 गङ्गाकाव्यता III. 71
 गङ्गावन=मदनावतार III. 82
 गङ्गाधण IX. 11
 गङ्गाधणी IX. 6
 गङ्गोद्योत IV. 33
 गङ्गोद्योतक IV. 67
 गङ्गिका III. 52
 गङ्ग I. 82-83
 गङ्गा see under गाथा and IV. 40
 गङ्गकुसुम IV. 1
 गङ्गकुसुमावर्त IV. 10.
 गङ्गशेखर IV. 16
 गङ्गतनु रासक H. V. 15 com.
 गारु I. 15
 गारुनेत्री (मात्रा) VI. 7
 गारुनेनी V. 4
 गित्ररेखा V. 11
 गित्रलेखा III. 154
 गित्रा III. 45; 152A
 गित्राक्षरा IV. 138
 चूडामणि I. 57; V. 4
 चूडालोहक IV. 82
 चूलिका IV. 82
 छत्रुणिका I. 38; IV. 15, 41, 60, 92,
 118; V. 2; VII. 25, 26, 27
 छित्तक III. 53
 जम्भेदिका I. 11
 जलधरविलसित IV. 70
 जलहरण III. 185
 जातीफल II. 8
 जुह्वणा I. 84
 ज्योत्स्ना III. 21
 जम्भटक III. 27
 जुह्वणा VII. 28
 जुमिका s. जुमिका
 डोसा =गाथा II. 4
 तरकङ्ग III. 91, 107
 तरक IX. 15
 तल IX. 8; XI. 1
 तारा III. 32
 तारागणा IV. 36
 तारागुणक I. 62, 62A
 तालहिनी (मात्रा) VI. 8
 तालवृत्त XII. 1
 तिलक III. 74

तीर्थान्न I. 69
 त्रिकलक X. 4
 त्रिमङ्गी III. 183; X. 2-3, 5-6
 त्रिवलीत्तक IV. 46
 दण्डक III. 179
 दण्डकल III. 180
 दर्वुर III. 98
 दाम II. 10
 दामिनी II. 23
 दीपक III. 6
 दीपिका III. 163
 दीर्घक I. 87
 दोहक IV. 76, 90
 दोहा = दोहक
 द्रुता III. 139
 द्रुमिला III. 184
 द्विपथक I. 19; IV. 91
 द्विपदी III. 158; IX. 18, X. 7;
 XIII. 1; XIV. 1
 द्विपदीखण्ड X. 1
 द्विमङ्गी IX. 9, 10, 13, 14, 16, 24, 27
 धनद रासक H. V. 15 com.
 धवल H. V. 40; R. 28; SB. 4. 41
 धवला IV. 40
 ध्रुवक III. 3
 ध्रुवा H. VI. 1; Vjs. 2. 7; Sb. 5. 1
 नटचरण III. 13A
 नन्दा IV. 81; VI. 2
 नन्दिनी III. 53
 नकुटक III. 118-119
 नलिनी III. 146
 नवकदलीपत्र I. 49, °पत्रा I. 50
 नवकुसुमितपङ्कज IV. 22
 नवकोकिल III. 173
 नवचम्पकमाला IV. 86
 नवपुष्पचय IV. 54
 नवरत्नक I. 63
 नवविद्युन्माला IV. 45.
 नाराकेसर IV. 72
 नाराच III. 14; 142A; 176A
 निध्यायिका III. 30; 73; 78
 निर्वापिता III. 72; °शीर्षक X. 4

नृत्तगति III. 95 A
 पङ्कज IV. 23
 पङ्कजग्री IV. 71
 पङ्क्ति IV. 113
 पञ्चधामर नाराच s. नाराच
 पञ्चाननकलिता IV. 61
 पथ्या III. 84
 पथ्या गाथा S. गाथा
 पदगलिता III. 19; s. विमृशना
 पदशिका III. 40
 पद्मावती III. 181
 पद्मिनी III. 37
 परिनन्दित III. 57
 पवनध्रुवक I. 64
 पवनोद्भुत III. 130
 पादाकुलक III. 38
 पारणक III. 35
 पुण्यामलक IV. 21
 पुष्पदन्त IV. 196
 पुष्पदन्त शीर्षक IX. 17
 पुष्पमाला I. 16
 प्रगीता III. 13
 प्रज्ञामूल s. पुण्यामलक
 प्रभावती III. 80
 प्रसन्ना IV. 97
 प्रस्ता I. 73A; III. 188
 प्रहेलिका R. 21; Sb. 4. 14
 प्रेमविलास IV. 68
 प्लवंगम III. 96
 फुल IX. 23
 फुल्लक H. 5, 41; Sb. 8. 29
 बहुकामोद IV. 18
 बहुरूपा मात्रा VI. 16
 बहुल III. 4 A
 बाणासिका III. 63
 बालभुजङ्गविजृम्भित I. 74
 बिन्दुतिलक IV. 101.
 बेसर IV. 124 A
 भङ्गद्विपदी V. 6
 भङ्गरासक III. 130A
 भद्रा (मात्रा) VI. 5

मदा (चतुष्पदी) III. 154 A

मदिका I. 43

मामिनी IV. 66

माराकान्त I. 68

मासुरक As. 30

मिस्तक III. 54

मुजङ्गविक्रान्त I. 61

मुषणा गलितक III. 58

भ्रमरद्रुत I. 70

भ्रमरधवल IV. 75

भ्रमरपद् I. 24

भ्रमररिम्बोत्ती IV. 58

भ्रमररुत I. 32

भ्रमरविलास IV. 89

भ्रमरावली = (श्री III. 90); IV. 58

भ्रूवक्रणक IV. 38

मकरध्वजहारस IV. 62

मकरन्दिका IV. 8

मङ्गल IV. 102A; V. 9; s. also H. 5. 40;
R. 27; SbP. 4. 41

मङ्गलावती I. 9

मङ्गरी III. 106

मङ्गिला III. 62

मणिरत्नप्रभा IV. 13

मत्तकरिणी VI. 14

मत्तबालिका VI. 11

मत्तमधुकरी VI. 10

मत्तमातङ्गविजृम्भित I. 91

मत्तविलासिनी VI. 13

मदनगृहा III. 192

मदनविलसिता I. 9

मदनविलास IV. 109

मदनानुर IV. 47

मदनावतार III. 82

मदनावस IV. 26

मदनोदक IV. 32

मधुकरविलसित IV. 9

मधुकरवृन्द IV. 43

मधुकरी III. 149

मधुकरीसंलाप IV. 37

४६ छन्दो०

मधुमार III. 2

मधुराकापिनीहस्त IV. 103

मनोरमा III. 76

मनोवती III. 11

मनोहरा IV. 108

मन्मथतिलक IV. 19

मन्मथविलसित IV. 123

मरकतमाला IV. 74

मरहट्टा III. 166

मलयमारुत IV. 25

मलयविलसिता I. 10

मल्लिका III. 156

मल्लहणक IV. 3

महातोजक III. 128

महानुभावा III. 12

मागधनकुटी III. 121

मागधिका IV. 98

माङ्गलिका IV. 28

मात्रा VI. 9; also cf. VI. 1-16

मात्रात्मक III. 43

मामिनी III. 25

मारकृति III. 9

मार्गसंलाप IV. 37

मालनी III. 41, 157

मालतीकुसुम IV. 59

माला II. 11; IV. 198

मालागलितक I. 56 A; III. 194

मालागलिता III. 186

मालागाय II. 24

मालादास II. 25

मालाध्रुवक I. 92-93, 95

मालाविलसित IV. 20

मालाशीर्षक IX. 17, 22

मालिनी III. 176B

मुक्ताफलमाला IV. 39

मुक्तावलिका III. 48

मुक्तावली गलितक s. मुक्तावलिका

मुखगलितक s. मुखगलिता

मुखगलिता IV. 11

मुखपङ्क्ति IV. 113

मुखपालनतिलक IV. 94
 मुग्धगलितक III. 190
 मुनिधका III. 153
 मेघ III. 167
 मेघा III. 150
 मेहाणी III. 185A
 मोदनिका (मात्रा) VI. 3
 मोहिनी (मात्रा) VI. 15
 मोक्षितकदाम I. 47; • दाम्नी I. 48
 यशोधवल VIII. 2-3
 रक्ता III. 10
 रगडाधुवक III. 65
 रक्षिता III. 160, 161
 रङ्गा = वस्तु IX. 21
 रत्निरमणमयि ४, दीर्घक I. 87
 रत्नवल्लभ III. 79
 रत्नकण्डिका I. 36
 रत्नमाला III. 112, IV. 125
 रत्नावली IV. 34
 रथ्यावर्णक I. 79
 रमणीयक III. 102
 रसनादाम I. 55
 रसिका VII. 29
 राजसेना (मात्रा) VI. 6
 राजहंस IV. 123
 रावक = मात्रा VI. 9
 रावणह (म)लक IV. 6
 रास III. 50; IV. 6
 रासक III. 101, 126; IX. 19; also a
 general term; s. H. 5. 3-15;
 Vjs. 4. 37-38
 रासाकुल IX. 3
 रासानन्दित V. 3
 रासावल्य III. 100
 रासालुब्धक V. 1
 राहुसेनी (मात्रा) VI. 12
 रिपुच्छन्दस् I. 39
 रेवका I. 2
 रोडक = काव्य III. 131
 रोका III. 132
 रुक्मिका III. 164

रुक्मी III. 140
 रुचुचुचुचुदी III. 34
 रुम्बिता III. 116-17
 रुच I. 23
 रुकतक I. 15
 रुलित दीर्घक IX. 25
 रुलितक III. 113; V. 7
 रुलिता I. 40; III. 113; 137-38; 1420
 रुवली I. 12
 रुलीलाल IV. 127
 रुलीलावती III. 182.
 रुषापत्र IV. 192A
 रुषापत्र दीर्घक IX. 26
 रुषास्था III. 172
 रुदनक III. 49; (common name
 R. 19, Sb. 4. 33)
 रुनकुलंयुव IV. 54
 रुनराजि III. 111
 रुतलिक IV. 94
 रुसन्तलेखा IV. 95
 रुसन्तोत्सव III. 193
 रुसुद्रिपदी I. 6
 रुस्तु IX. 21 = रुद्रा
 रुस्तुक III. 100, 131, 143
 रुस्तुवदन III. 134
 रुानवासिका III. 46
 रुामनिका I. 20
 रुारंगी IV. 133
 रुिगलितक III. 125
 रुिगाय II. 14
 रुिगाथा = वङ्गीति II. 1
 रुिचिकिति I. 17; III. 147
 रुिचयक III. 1
 रुिजया I. 1; III. 76
 रुिदाम II. 15
 रुिदारी III. 33A; also cf. Vjs. 2. 5;
 Sb. 8. 29
 रुिद्याधर IV. 106
 रुिद्याधरलीला IV. 56
 रुिद्याधरहास IV. 120

विद्युत् III. 68; 1
 विद्युच्छता IV. 50
 विद्युद्विस्तृत III. 1a
 विद्रुम III. 165; IV. 189A
 विद्रुम शीर्षक IX. 29
 विनता III. 177, 178
 विपुला IV. 30
 विपुला गायत्र्या 8. गायत्र्या
 विभूति III. 70
 विभूषणा III. 59
 विभ्रम III. 75
 विभ्रमविलसितवद्वत् IV. 52
 विलम्बिता गलितक III. 123
 विलासिनी III. 55-56; 178A
 विशाला I. 96
 विश्लोक III. 44
 विषमगलित IV. 102
 विषम शीर्षक III. 196
 विषमा गलितक IV. 139, 140
 वीथी III. 81
 वीरप्रिय रासक H. 5. 15 com.
 वृन्तलक III. 74
 वेतालु V. 5
 वैतालीय IV. 98
 शतपत्र I. 89
 शम्भ्या III. 37A
 शशाङ्कवदना III. 7
 शशिविम्बित IV. 136
 शशिवदना III. 7
 शशिशेखर IV. 115
 शालभजिका = पथ्या III. 84
 शिखा I. 37; II. 2
 शिव रासक H. 5. 15 com.
 शीर्षक H. 4. 76-83; R. 6
 शुभगलित III. 92
 शुभा III. 86
 इयामा III. 127
 श्री III. 90
 श्रीचक्र VIII. 1
 इवेता IV. 65
 षट्पद IX. 4, 28

षट्पदाति VII. 1-8
 षट्पद षष्ठ्य VII. 84
 संकीर्ण H. 4. 27
 संकीर्णस्कन्धक II. 5, 7;
 संकीर्णा H. 6. 22
 संकुलक III. 39
 संगतक V. 10; IX. 30
 संगता III. 171
 संगलितक III. 18.
 संगाय II. 18
 संगीत I. 76
 संदानितक IX. 32
 संदाम II. 19
 संदोहक IV. 109
 सन्ध्यावली IV. 108
 समगलितक III. 145
 समनर्कुटक III. 120
 समशीर्षक II. 12A; III. 195
 संपिण्डिता गलित III. 102
 सरस्वती III. 69.
 सहकारकुसुमजरी IV. 80
 सामुद्रक IV. 2
 सामुद्रका III. 169
 साम्या 8. शम्भ्या
 सारङ्ग IV. 57
 सारसिका IV. 100
 सार्धच्छन्दस् IX. 28
 सालभजिका III. 142
 सिंहपद I. 86
 सिंहविक्रान्त I. 72
 सिंहविजृम्भित IV. 7.
 सिंहावलोक III. 42
 सिंहिनी II. 7
 सिद्धि III. 37b
 सुखावास IV. 49.
 सुवता III. 191
 सुतालङ्घन IV. 121
 सुधा 8. शुभा.
 सुन्दरागलितक III. 20
 सुप्रभा III. 89

सुभग I. 66
 सुभगविलास IV. 4
 सुभद्रा IV. 186A
 सुभद्रा धीरक IX. 31
 सुभङ्गा III. 77
 सुभगा III. 33
 सुभगोरमा IV. 12
 सुभह III. 26A
 सुभुषी IV. 42
 सुरकीर्ति I. 71
 सोपानक III. 10; IX. 2
 सोमकान्त नाराच III. 142 A
 सोरठ = भवदोहक IV. 53
 सौम्या III. 102
 स्कन्धक I. 44

स्कन्धकसप्त I. 45; •सप्त I. 46
 स्वविरासक I. 65
 स्वयक I. 59
 स्वहिपदी I. 4
 हंतिनी III. 24
 हंसी III. 83
 हका III. 176
 हरिगीत = गीत III 159
 हरिणीकुल I. 29
 हरिणीपद् I. 33
 हाकडि III. 28
 हीर III. 124
 हीरावली III. 93
 हृदयालिका R. 5. 21; SB. 4. 15
 हेका III. 122

वीर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

काल न० १२१, १५
लेखक १ ह. म. च.
शीर्षक ह. म. च. सुप्र. भाष्य
खण्ड १ क्रम संख्या ४२०५